Slovenski slavistični kongres
Ljubljana 2010

Vloge središča

Konvergenca regij in kultur

Jezikovna norma in raba
Urbana kultura in njene upodobitve
Središčna in robna literarna polja
Slovenščina za tujce - doma in v svetu
Novi pristopi v literarni vedi
Ob 150-letnici rojstva A. P. Čehova
Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi

Uredila Irena Novak Popov
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21

Vloge središča: konvergenca regij in kultur

Jezikovna norma in raba
Urbana kultura in njene upodobitve
Središčna in robna literarna polja
Slovenščina za tujce – doma in v svetu
Novi pristopi v literarni vedi
Ob 150-letnici rojstva A. P. Čehova
Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi

Uredila
Irena Novak Popov

Zveza društev
Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2010

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21
Slovenski slavistični kongres, Ljubljana, 30. september–2. oktober 2010

Vloge središča: konvergenca regij in kultur. Jezikovna norma in raba. Urbana kultura in njene upodobitve. Središčna in robna literarna polja. Slovenščina za tujce – doma in v svetu. Novi pristopi v literarni vedi. Ob 150-letnici rojstva A. P. Čehova. Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi.

Uredila: prof. dr. Irena Novak Popov

Tehnični urednik: Matjaž Zaplotnik
Oblikovanje ovitka: Pšenica Kovačič
Izdala: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana, september 2010
Recenzenta: red. prof. dr. Miran Hladnik, izr. prof. dr. Andreja Žele
Računalniški prelom in tisk: Tiskarna Pleško, d. o. o., Ljubljana
Naklada: 300 izvodov

JAK Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
821.163.6.09(082)
930.85(497.4)(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2010 ; Ljubljana)
Vloge središča: konvergenca regij in kultur / Slovenski slavistični kongres, Ljubljana, 30. september - 2. oktober 2010 ; uredila Irena Novak Popov. - Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 21)

ISBN 978-961-6715-06-5
1. Gl. stv. nasl. 2. Novak-Popov, Irena

252611840

Kazalo

Irena Novak Popov: *Sredotežnost in sredobežnost* 7

Jezikovna norma in raba 11
Marko Jesenšek *Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali pa partikularizem* 13
Irena Orel *Knjižni in pogovorni jezik Ljubljane skozi čas* 23
Hotimir Tivadar *Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano* 35
Marko Stabej *Slovnica in ideologija* 45
Ina Ferbežar *Neznosna samoumevnost razumljivosti* 57
Vesna Mikolič *Jezikovno-kulturna prepletanja kot atribut nacionalnega in regionalnih prostorov* 71
Alenka Valh Lopert *Pomen zavedanja socialne zvrstnosti slovenskega jezika za študente tolmačenja in prevajanja* 82
Mojca Smolej *Kazalci stopnje besedilne zgradbe v govorjenih narativnih besedilih* 92
Mateja Jemec Tomazin *Vloga terminologije pri uveljavljanju znanstvenega področja* 103
Tjaša Jakop *Srednjesavinjsko in srednještajesko narečje ter celjski pogovorni jezik* 120

Urbana kultura in njene upodobitve 131
Vita Žerjal Pavlin *Podobe Ljubljane v sodobni slovenski poeziji* 133
Zoran Pevec *Urbanost v sodobni neljubljanski poeziji* 145
Aleksander Bjelčevič *Strofika rocka med elito in subkulturo* 155
Milena Mileva Blažić *Motivi Plečnikove Ljubljane v mladinskih besedilih Kristine Brenkove* 167
Jožica Čeh Steger *Vaški in urbani prostori v Potrčevi prozi* 180
Alenka Žbogar *Urbano okolje in podobe izpraznjenih medosebnih odonosov slovenski kratki pripovedni prozi (1980–2010) ter srednješolski pouk književnosti* 189
Barbara Ivančič Kutin *Folklorna pripoved v urbanem okolju, v javnem prostoru Pripovedovalski dogodki v slovenski prestolnici* 200
Mihaela Koletnik *Med narečjem in knjižnim v Halgatu* 210

Središčna in robna literarna polja 219
Miran Košuta *Slovenska knjiga iz leta 1634?* 221
Urška Perenič *Kulturno življenje v društvih sredi 19 stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja* 233
Igor Kramberger *Oglas kot dokaz* 245
Tatjana Rojc *Razmik Trst/Gorica/Čedad – Ljubljana v književnosti Slovencev v Italiji: železna pregrada?* 257
Ana Toroš *Podoba Trsta v slovenski poeziji prve polovice 20. stoletja* 267
Ivana Latković *Prezentacija središča v perspektivi zamejske književnosti (na primeru romana Stesnitev Flojana Lipuša)* 275
Barbara Pregelj *O sredobežnosti sodobne slovenske književnosti* 284

Slovenščina za tujce – doma in v svetu 291
Mojca Stritar *Slovenščina kot tuji jezik – od mita do korpusa* 293
Nataša Pirih Svetina, Andreja Ponikvar *»A greva na kavo?« – dejanska potreba ali zgolj boljša in slabša predvidevanja avtorjev glede potreb naslovnikov učenja slovenščine kot tujega jezika (o vsebini učbenikov za učenje slovenščine)* 303
Kristina Hmeljak Sangawa idr. *Pouk slovenščine za japonske študente na enomesečnem gostovanju* 314
Mihaela Knez *Otroci priseljenci v slovenskih šolah – njihovi prvi koraki v slovenščino* 323
Pauline Fournier *Slovenščina v Franciji: stanje danes* 334
Jelena Konickaja *Predstavitev slovenističnega študija na Filološki fakulteti Univerze v Vilni* 342
Aleš Kozár *Rekonstrukcija interpretacije razvoja slovenske literature v prevajalskem opusu Františka Benharta* 351

Novi pristopi v literarni vedi 359
Marko Juvan *Ob začetku projekta »Slovenska« svetovna književnost* 361
Zoran Božič *Problem kvadrature Krsta: Prešernova pesnitev kot izraz kulturne neenakovrednosti* 371
Janez Vrečko *Novo branje Kosovelove Tragedije na oceanu* 382
Katja Mihurko Poniž *Slovenska literarna zgodovina in žensko avtorstvo – stare aporije in nove možnosti* 393
Alenka Jenstrle Doležal *Temna poetika Lili Novy* 402

Ob 150-letnici rojstva A. P. Čehova 413
Aleksandra Derganc *Dva prevoda Češnjevega vrta* 415
Nada Đukić *Čehov kot utemeljitelj t. i. moderne kratke zgodbe* 427
Ljudmil Dimitrov *(Ne)platonični simpozij Platon(ov)a* 434

Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi 443
Boža Krakar Vogel *O izobraževanju učiteljev slovenščine* 445
Igor Saksida *Vprašanja o posodobitvah pouka slovenščine* 449
Brane Šimenc *Šola naj spet postane šola* 453

Predstavitve knjig in projektov 459

Nova častna člana Slavističnega društva Slovenije 476

Irena Novak Popov

Sredotežnost in sredobežnost

Slovenski slavistični kongres v Ljubljani

Slovenski slavistični kongres se po natanko dvajsetih letih znova vrača v Ljubljano, politično, gospodarsko in kulturno prestolnico. V tem je določen simbolni pomen. Kakor je bilo simbolno dejanje, da smo pred desetletji zborovanja postavljali v regionalna središča in v zadnjih letih zaokrožili po slovenskem etničnem ozemlju zunaj državnih meja, da bi se raziskovalno posvetili ustvarjalnosti manjšin v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in s tem pripomogli v kolektivno zavest integrirati tisto, kar je zaradi nekdanjih meja ostajalo skrito, z zagrebškim kongresom pa opozorili na študij slovenistike na neslovenskih univerzah, je pomenljivo, da se v letu, ko je Ljubljana postala svetovna prestolnica knjige, zamislimo nad tem, kakšno vlogo ima danes in je v kulturni zgodovini Slovencev v preteklosti imelo središče. Radi se ponašamo s tem, da živimo v regionalno raznovrstni in jezikovno (narečno) razčlenjeni deželi, modni so partikularizmi in razlike vseh vrst, ob tem pa je na mestu tudi vprašanje, kako naj bi to kulturnozgodovinsko bogastvo produktivno vključiti v celovito nacionalno identiteto in se z njo predstavljali v mednarodnem (globaliziranem) prostoru.

Prvotna zamisel kongresa je bila zajeti mnogostranska in večsmerna razmerja med t. i. robovi (pokrajinami) in središčem, kar nakazuje tudi drugi del kongresnega naslova »konvergenca regij in kultur«. Najjasneje so ta stekanja razvidna iz zgodbe o oblikovanju enotne knjižne norme slovenskega jezika kot kompromisa med različnimi govorjenimi oblikami in pisnimi tradicijami v imenu razumljivosti in povezanosti vseh Slovencev. Razvidna pa so tudi iz zemljevida literarnih centrov (Dunaj, Gradec, Celovec, Trst, Gorica), ki so v procesu konstruiranja nacije (zaradi političnih razlogov) ostali na robu, čeprav so s svojo dejavnostjo pomembno prispevali k oblikovanju avtonomnosti literarnega sistema, še posebej bralstva in knjižnega trga. Programska spodbuda za več prispevkov je bila tudi teza o napredujočem procesu socialne mobilnosti in urbanizacije, ki naj bi se zrcalila v urbanem imaginariju sodobnih, ne le ljubljanskih literarnih besedil. Želeli smo predstaviti tudi razmeroma nov, širši javnosti manj znan in medijsko nepokrit vidik naše navzočnosti v globalno prepletenem svetu: širjenje slovenistike v študijske programe na tujih univerzah ter metode in

didaktična sredstva, s katerimi poteka jezikovna integracija tujejezičnih prišlekov v slovenščino. Da ne bi ostali zaprti samo v določene tematske sklope, smo predvideli tudi nove pristope v literarni vedi (npr. žensko avtorstvo, nove interpretacije ključnih tekstov) in predstavitev raziskovalnih preokupacij posameznih jezikoslovcev. Na lani izraženo pobudo profesorja Aleksandra Skaze smo povabili poznavalce tudi pri nas enega najodmevnejših ruskih klasikov, A. P. Čehova, katerega 150–letnice rojstva se spominjamo v letu 2010, zaradi česar je letošnji kongres tudi slavistično obarvan. Ker smo zaznali, da se mnogi udeleženci kongresov srečujejo z novimi izzivi poučevanja slovenščine v šoli, smo za letošnji kongres pripravili odprto obliko razpravljanja – okroglo mizo, na kateri bodo razgrnjena aktualna teoretska in praktična vprašanja pouka slovenščine od konceptov do uresničitev.

Iz štiridesetih prispevkov vabljenih referentov, ki prihajajo iz vseh slovenskih območij, vseh štirih slovenskih in sedmih tujih univerz (Trst, Zagreb, Sofija, Praga, Pardubice, Vilna, Paris), se je izoblikoval zajeten kongresni zbornik, ki smo ga skušali karseda smiselno urediti v sedem koherentnih sklopov: Jezikovna norma in raba, Urbana kultura in njene upodobitve, Središčna in regionalna literarna polja, Slovenščina za tujce – doma in v svetu, Novi pristopi v literarni vedi, Ob 150–letnici rojstva A. P. Čehova, Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi. Zbornik zaključujejo kratke predstavitve slovenističnih knjig in projektov.

Čeprav je pri tako raznovrstnem gradivu skoraj nemogoče strniti vsebinske poudarke, je splošni vtis, da zbornik v vseh tematskih okvirih predstavlja nove, najbolj sveže metodološke pristope in koncepte. Posamezne raziskave premikajo težišča v stereotipiziranih literarnozgodovinskih predstavitvah in jezikovnosistemskih shemah, jih dopolnjujejo z neznanimi, spregledanimi, na novo odkritimi ali vsaj drugače osvetljenimi družbenokontekstualnimi podrobnostmi, jih s tem aktualizirajo, popravljajo in prenavljajo, razgrinjajo skoraj neznane ali z današnjega vidika neustrezno vrednotene vidike literarne, jezikovne in kulturne zgodovine ter prikazujejo še nesistematizirane novosti, npr. na področju sodobne literarne ustvarjalnosti, govora v filmu, govorjenih vrstah besedil, novih pojavitev folklornega pripovedovanja, vrednotenja literarnih ustvarjalk, razmerja med majhnim, obrobnimi nacionalnimi književnostmi in hegemonizirano svetovno književnostjo, ki jih kolonizira iz močnih središč. Tujci in Neljubljančani nam v svojih prispevkih posredujejo pogled od zunaj, s stališča drugega – drugega narečja, jezika, literature, kulture, manjšinskega položaja, zaradi česar se presprašuje tudi dominantna, zakonodajna vloga (enega samega) središča in na novo vzpostavlja gibljivo ravnotežje med obrobnim in središčnim, v časovno linearnost pa vnaša vračanje in ponovno vznikanje preteklega. Presenetljiv poudarek, ki ne izhaja le iz poučevanja slovenščine kot tujega/drugega jezika, temveč tudi iz korpusno koncipiranega jezikoslovja, je osredotočenje na raznovrstnost in različne potrebe

naslovnikov, uporabnikov slovnic, slovarjev in priročnikov, in širše, sprejemnikov vseh jezikovnih sporočil, ki naj bi bila v demokratični družbi zasnovana razumljivo, se pravi »prijazno do uporabnika«.

Zdi se, da je povezovalna nit skoraj vseh prispevkov odpoved eni sami, dokončni in stabilni resnici, ki hegemonizira, totalizira in z govorom moči iz centra izključuje drugačnost oziroma šibkejšega. Namesto tega srečujemo odkrivanje raznovrstnosti, spremenljivosti, gibljivosti, kontekstualne občutljivosti spoznavnih konstruktov. Čeprav lahko ob tem nastaja vtis neurejenosti in poljubnosti, ko nič naučenega ni več aksiom/pravilo, morda celo nelagodje ob dejstvu, da se nad opazovanimi pojavi množijo različno teoretizirane metaravnine, to hkrati prinaša sproščujoč občutek svobode. Takorekoč vsakomur je dopuščeno, da v vse bolj kompleksno kulturno-jezikovno podobo Slovencev vnaša individualne perspektive, če jih le zmore ustrezno podpreti z argumenti. Humanistične vede se tudi skozi prispevke, zbrane v tem zborniku, kažejo kot mnogo bolj demokratično odprte in metodološko pluralne, kot so bile v preteklosti. In to nam lahko vliva upanje, kljub temu da hkrati občutimo človeško neobvladljivo grmadenje bibliografskih enot, med katerimi naj bi smotrno izbirali, ter se množijo raziskovalne institucije in z njimi tudi organizirana znanstvena in strokovna srečanja.

Kot urednica zbornika vam želim, da bi v bogastvu informacij in uporabljenih pristopov našli tiste, ki vam bodo pomagali reševati strokovne dileme na področju vaše specializacije in ob tem čim bolj srečno loviti ravnotežje med imaginacijo potencialnega in realno uresničljivega.

Jezikovna norma in raba

Marko Jesenšek
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem

Slovenščina je imela vse do sredine 19. stoletja dve razlikovalni nadpodročni rabi jezika, ki sta soobstajali v stičnem osrednje- in vzhodnoslovenskem jezikovnem, upravno-političnem in geografskem prostoru: (1) osrednjeslovensko (t. i. kranjščina) in (2) vzhodnoslovensko (prekmurski in vzhodnoštajerski jezik). Rezultat njunega polstoletnega zbliževanja, oplajanja in prepletanja je bilo oblikovanje enotne knjižne norme sredi 19. stoletja, t. i. novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik.

1 UVOD

Slovenska nacionalna zgodba o rojstvu avtonomnega in enotnega slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju je med Slovenci tako ukoreninjena, da jo je težko spreminjati oz. dopolnjevati. Če govorimo o Trubarju kot začetniku slovenskega (ne osrednjeslovenskega!) knjižnega jezika, to pomeni, da sprejemamo tezo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku že od njegovih začetkov in pozabljamo na dokazano dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika ter delitev na osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo. Za obe slovenski knjižni normi je značilno, da sta nastali kot posledica razmer v slovenski in evropski Cerkvi (jezik kot stranski produkt protestantizma), in sicer kot nadnarečni tvorbi izhajajoči iz živega govora svojih okolij. V osredju in na vzhodu so protestantsko knjižno normo sprejeli tudi katoliški pisci, in ko je bila jezikovna oz. knjižna tradicija vzpostavljena, so se takoj pojavile še želje po literarnem ustvarjanju, temu pa je sledilo bolj ali manj uspešno dopolnjevanje štiričlenskega snopa funkcijskih zvrsti še s praktičnosporazumevalnim, publicističnim in strokovnim jezikom.

2 DVOJNIČNI RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V zgodovini slovenskega jezika je bil dvojnični razvoj knjižne norme dolgo časa spregledan, obstoj slovenskega alpskega in panonskega jezikovnega prostora ter posledično od tam izhajajočega osrednje- in vzhodnoslovenskega tipa jezika pa se je napačno razlagal kot nasprotje med središčnim in obrobnim principom. Nasprotje je bilo poenostavljeno v neprimerno razlago, da je vse središčno normativno in »slovensko«, vse obrobno pa odklon, neknjižno, »neslovensko«, napačno in lahko vodi v odpad od slovenskega knjižnega jezika. Neenakopraven položaj obeh slovenskih knjižnih norm se je kazal v nazorskem stališču, da je osrednjeslovenski knjižni jezik »pravilen«, vzhodnoslovenski pa »napačen«. Centralisti so prekmurskemu in vzhodnoštajerskemu knjižnemu jeziku neupravičeno pripisovali preveliko število slabosti in neknjižnosti, s tem pa je osrednjeslovenski knjižni jezik pridobival normativno prestižnost. Knjižnojezikovna zabloda je tako pospešila enosmerno normativnost slovenskega knjižnega jezika, tj. središčno jezikovnoknjižno prevlado, ki nikoli ni dopuščala možnosti, da bi »osrednji knjižni jezik redigirali v korist nesrediščnih Slovencev« (Rajh, 2002: 48). Tako je razvojne možnosti slovenskega jezika razumel tudi Rigler (2001: 347–372), ki je nastanek in razvoj slovenskega knjižnega jezika razlagal značilno središčno. Jezikovna prizadevanja na severovzhodu Slovenije je označil za »separatistično strujo« (Rigler 2001: 372) in jih vztrajno, a nepreprič ljivo in brez zadostnih jezikovnih dokazov razlagal kot samosvojo jezikovno smer na severovzhodu Slovenije, kot »jezikovno-literarni separatizem« ali »odklon od tradicionalne osrednje slovenščine«, kot odmik od »knjižne slovenščine« v nastavke neknjižnega, obrobno pokrajinskega slovenskega jezika. Toporišič je tako vzhodnoštajersko »nepridruževanje k naravno skupnemu« slovenskemu osredju ustrezneje in bolj natančno poimenoval za jezikovni partikularizem. V svoji periodizaciji razvoja slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2006: 590–597) pa je predstavil podobne poglede na zgodovino slovenskega knjižnega jezika kot Rigler, čeprav je v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 361) označil Dajnkova prizadevanja za »pravi miniaturni knjižni jezik«; osrednji knjižni jezik mu je kljub temu v drugi polovici 19. stoletja postajal »vse bolj vseslovenski«, saj je bil v primerjavi z njim obrobni severovzhodnoslovenski veliko bolj nestanoviten in premalo združevalen.

Zdi se, da je strukturalistično jezikoslovje spregledalo Tomšičev nastavek za tezo o dveh slovenskih knjižnih normah (Tomšič 1956: 9–28); zaznal je razliko med nastankom knjižnega jezika v 16. stoletju (1956: 10) in njegovim nadaljnjim oblikovanjem, ko so osrednja in zahodna slovenska narečja »doživela v 17. stoletju velike spremembe« (1956: 15). To misel je poskušal razviti v vprašanje o pokrajinskih knjižnih jezikih (1956: 18). Ob kranjskem knjižnem jeziku je opozoril na Gutsmana, ki mu v »tradi-

cionalni knjižni jezik« »udarja« koroško narečje, in na bukovnike, na novo pa je odprl tudi jezikovno vprašanje štajerskih in prekmurskih piscev. Pri tem je Prekmurcem že priznal »svoj knjižni jezik«, vzhodnoštajerska knjižno-jezikovna prizadevanja pa še ni prepoznal za enaka prekmurskim, ampak jih je označil za »znamenja, ki so v naslednjem obdobju rodila izrazit partikularizem v knjižnem jeziku« (1956: 18). Dolgo časa so Tomšičev namig o dveh normah slovenskega knjižnega jezika razumeli napačno: tradicionalna knjižna slovenščina je kranjščina, pokrajinski knjižni jeziki pa so njena opozicija, ki jo je potrebno (načelno) zavračati. Vse, kar prihaja iz osredja, je zato sprejemljivo in »splošno slovensko«, to, kar ponuja slovensko jezikovno obrobje, pa je narečno in za »splošni knjižni jezik« nesprejemljivo. In ko se je začelo središčno enačiti z ljubljanskim, se je zazdela Pohlinova prenova osrednjeslovenskega knjižnega jezika sprejemljiva tudi za slovensko jezikoslovje sedemdesetih let prejšnjega stoletja, »zgodovinska knjižna slovenščina« pa je tako postal jezik protestantskih piscev 16. stoletja. »Dvojničnost« slovenskega jezika se je tako omejila na slovensko zborno in pogovorno knjižno različico osrednjega slovenskega prostora z Ljubljano kot središčem. »Središčno« je bilo sprejeto kot normativno, »obrobno« kot odstop od »naravno skupnega«, zgodovinska razlika med alpsko in panonsko jezikovno bazo je bila zabrisana, slovenski knjižni jezik je bil izenačen s »kranjskim«, poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja pa je bilo razloženo z načelom, da je knjižni jezik združevalen (torej kot prevzemanje osrednje knjižne norme tudi v panonskem jezikovnem prostoru). »Vseslovenski knjižni jezik« (sredi 19. stoletja poimenovan kot novoslovenščina) je tako bil tudi kompromis, vendar ne več med osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo, temveč med ilirizmom in »kranjsko podobo slovenskega jezika«. Svetec je z novimi oblikami ustavil Majarjevo neživljenjsko ilirizacijo jezika, hkrati pa se je uzakonjal Čopov jezikovni koncept osrednjeslovenskega knjižnega jezika in njegova misel o »umetnem jeziku« oz. t. i. »konvencionalnem književnem govoru«. Nerealna ideja vseslovanskega jezika je bila nadomeščena z vseslovenskim knjižnim jezikom, upoštevajoč tudi moderno Kopitarjevo zamisel o prenovljenem enotnem slovenskem knjižnem jeziku, ki »raste iz ljudstva«, vendar pa upošteva le središčni jezikovni prostor, obrobna pokrajinska knjižna izročila pa razume kot odpad od slovenskega knjižnega jezika. Dvojnost slovenske knjižne norme, tj. soobstajanje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika do sredine 19. stoletja kot posledica alpskega (karantanskega) in panonskega kulturno-zgodovinskega in jezikovno-geografskega vpliva (Orožen 1996: 80–102), za Kopitarja še ni bila sprejemljiva, čeprav je tako že na začetku stoletja pravilno razmišljal Primic v svojem graškem krožku, ko je priznaval jezikovno samostojnost in predvsem drugačnost vzhodnoštajerskim piscem in tudi slutil poenotenje dveh knjižnih norm na Slovenskem – do tako preroško napovedanega združevanja je med pomladjo narodov tudi prišlo, ko se je jezikovno vprašanje

izenačilo z nacionalnim in je postala jezikovna enotnost predpogoj za razmišljanja o samostojni državi Slovencev.

Dvojnični razvoj slovenskega jezika je povsem pravilno prepoznala Martina Orožen v knjižno »enakopravnih« različicah slovenskega knjižnega jezika (1996: 313–325), ki jih je umestila v razvojni lok slovenskega alpskega in panonskega jezikovnega prostora (1996: 80–102). Razložila ga je kot posledico variantnega razvoja slovenskega jezika od srednjega veka do 19. stoletja (1996: 103–113) in opozorila na vzporedni razvoj osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (osrednji tip in vzhodni tip knjižnega jezika (1996a: 123), ki sta se potrdila v slovenskem cerkvenem in posvetnem slovstvu (1996, 1996a). Za t. i. vzhodnoslovenski sestav je dokazala, da se »ima nedvomno pravico imenovati [...] knjižni jezik, saj ga od osrednjega knjižnega jezika loči poleg glasoslovno-oblikoslovnih razlik tudi osrednjemu jeziku odmaknjena skladenjska in delno tudi besediščna zgradba« (Orožen, 1996: 317). Rajh je nadaljeval te raziskave in jih strnil v spoznanje, da so na severovzhodu Slovenije obstajala prepoznavna hotenja standardizirati t. i. vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki je »ostajal v sorodu s starocerkvenoslovansko tradicijo« in bil »prevzet v »prekmursko in vzhodnoštajersko nabožno slovstvo«. Dajnkov jezikovni koncept je označil kot »poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja«, torej nekaj, kar se sicer ni uveljavilo kot knjižna norma, »dejansko [pa je bilo] blizu dokončne standardizacije«. Dajnka pa je povsem zavrnil sodobnik Murko, ki je v vzhodnoštajerskem jezikovnem konceptu prepoznaval škodljivo jezikovno zaprtost, neke vrste vzhodnoštajerski purizem, ki je v nemirnem obdobju pred pomladjo narodov (nezavedno) dušil nastajajočo veliko idejo Zedinjene Slovenije in stopnjeval občutek ogroženosti slovenskega jezika (germanizacija, hungarizacija, slavizacija). Jezikovno odprtost je odločno zahteval le do večjega in na širšem slovenskem ozemlju uveljavljenega osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Zavrnitev dajnčice, ki je bila zunanji in najopaznejši znak Dajnkovega jezikovnega eksibicionizma, je bila odločna in sama po sebi umevna, pri zavračanju Dajnkove knjižne norme pa je bil Murko bolj previden in je to storil predvsem na deklarativni ravni. Nikoli dokazano oceno, da je za razliko od Dajnka sprejel osrednjeslovenski knjižni jezik za normo tudi na severovzhodu Štajerske, so nekritično prepisovali številni slovenski jezikoslovci in literarni zgodovinarji (Jesenšek 2009).

3 OSREDNJESLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Osrednjeslovenski knjižni jezik je tista oblika slovenskega jezika, ki jo poznamo od Trubarja, Krelja, Dalmatina in Bohoriča naprej; Trubar se je odločil, da bo nadnarečna tvorba dolenjščine (govor njegove rojstne Raščice), gorenjščine (centralni slovenski dialekt) in takrat še nastajajočega ljubljanskega govora (Ljubljana se je že začela obli-

kovati v kulturno in upravno središče slovenskega narodnostnega prostora). Pravopisno in jezikovno je »gospod Trubarjevo kranjščino« izpopolnil Sebastijan Krelj (1567), Dalmatinova visoka jezikovna kultura (Merše 2009) pa je Biblijo za naslednjih dvesto let določila tudi za normativni jezikovni priročnik osrednjeslovenskega jezikovnega prostora. Opravljeno je bilo veliko delo (Ahačič 2007), normiran je bil nadnarečni osrednjeslovenski knjižni jezik in že takrat sta se oblikovala vsaj dva različna jezikovna koncepta – Trubarjev in Kreljev (Orožen 1996: 170–187), sinhroni in diahroni, živi jezik in tradicija, raba in sistem. In že takrat je Dalmatin pokazal, da je potrebno poiskati srednjo pot – jezik je sicer res urejen sistem pravil, ki pa morajo izhajati iz rabe in se ji tudi nenehno prilagajati.

Katoliški pisci 17. stoletja jezikovno sprva niso presegali protestantov. Čandek, Schönleben in sodobniki so ostali v okvirih cerkvenega in nabožnega slovstva in so jezikovno poskušali posnemati merila, ki so jih postavili slovenski protestanti. Šele obdobje baroka je prineslo nov slog, ki je vnesel v osrednjeslovenski knjižni jezik bogatejše izražanje in boljšo skladnjo. Matija Kastelic, oče Rogerij, oče Romuald, oče Hipolit, Jernej Basar, Ahac Steržinar in njihovi posnemovalci so v jeziku dosegli že tako raven, da so se za slovenščino začeli zanimati tudi izobraženci. Najpomembnejši pisec in oblikovalec osrednjeslovenskega jezika v baroku je bil Janez Svetokriški, ki se je z izdajo pridig (*Sacrum promptuarium*, *Sveti priročnik*) povzpel v vrh evropske homelitične literature, jezikovno pa je zagovarjal praktično stališče – navezoval se je na osrednjeslovensko jezikovno tradicijo, ki jo je dopolnjeval z značilnostmi govorjenega jezika svojega časa in prostora (Kreljev osrednjeslovenski jezikovni koncept 16. stoletja in narečni vipavski vplivi na prelomu 17. in 18. stoletja). Sprejel je Schönlebnovo ugotovitev o narečni razcepljenosti slovenskega jezika (»Scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis«), zato se je odločal za nadnarečni knjižni jezik, ki je jezikovno združeval in bil razumljiv čim širšemu krogu Slovencev (»Sledni po navadi svoje dežele bo govuril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali.«). Pomembno vedenje o slovenstvu je v baroku širila tudi Valvasorjeva nemško pisana *Slava vojvodine Kranjske*.

Pretirano poudarjanje rabe (žive govorice) ob skoraj popolni odsotnosti sistema (norma in predpisi v jezikovnih priročnikih) se v 17. in prvi polovici 18. stoletja ni obneslo. Razsvetljenska prizadevanja so pokazala, da jezik potrebuje trden sistem, še zlasti zato, ker se je v 18. stoletju na severovzhodu slovenskega narodnostnega ozemlja (tudi iz protestantske tradicije) oblikovala panonska prekmurska knjižna norma. V razsvetljenstvu so se v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru že pojavili ljudje, ki so si prizadevali razvijati osrednjeslovenski knjižni jezik in ga uporabljati tudi v leposlovju. Marko Pohlin je napisal *Krajnsko gramatiko* (1768) v nemškem jeziku (da bi se Nemci lahko učili slovenskega jezika), osrednjeslovenski knjižni jezik pa se

je glede na pojavitev zvrstnih besedil v drugi polovici 18. stoletja začel hitro razvijati in je nadoknadil jezikovno zamudništvo – po zaslugi Pohlina ter zoisovcev je prišlo tudi do preobrazbe Dalmatinovega jezika (Orožen 1996: 251–288). Gre za jezikovno normo, ki se je uveljavila v katoliškem (Japljevem) prevodu Biblije natančno dvesto let po prvem slovenskem prevodu svetega pisma.

V obdobju romantike se je osrednjeslovenski knjižni jezik povsem osamosvojil in potrdil tudi v leposlovju. Prvo polovico 19. stoletja je zaznamovalo jezikoslovno delo Jerneja Kopitarja. Njegovemu jezikovnemu konceptu o »ljudski osnovi« (Orožen 1996a: 51–90) osrednjeslovenskega knjižnega jezika je nasprotoval Matija Čop z idejo o »umetnem jeziku« (Toporišič 1991: 455–474), ki bo Prešernu omogočil naskok na pesniški Parnas. Razkorak med knjižno normo in narečjem na Slovenskem se je s Čopovim knjižnim modelom osrednjeslovenskega jezika dokončno poglobil, Kopitarjev »spravljivejši« odnos med narečjem in knjižnim jezikom (Orožen 1996a: 51–90; 2003: 397–409) pa je nekaj let kasneje uspešno prevzel Vuk Karadžić, ki je po Kopitarjevem vzoru (»Piši kot govoriš«) prenovil srbski knjižni jezik in dokazal, da je Kopitarjev jezikovni koncept prav tako moderen kot Čopov.

V prvi polovici 19. stoletja se je na Slovenskem uveljavilo tudi močno ilirsko gibanje (Petrè 1939), ki pa se je s »prestopom« Stanka Vraza v hrvaški tabor Ljudevita Gaja umirilo in ni imelo večjih vplivov na razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Matija Majar – Ziljski je sicer poskusil teoretično utemeljiti ilirsko idejo vseslovanske jezikovno-kulturne koncepcije, a je šlo za jezikovne zablode, ki se na Slovenskem niso mogle prijeti. V pomladi narodov se je že uveljavila ideja o Zedinjeni Sloveniji in enotnem slovenskem knjižnem jeziku kot predpogoju za narodnostno in politično združitev vseh Slovencev v eni državi. Nove oblike, ki jih je Luka Svetec objavil v časopisu *Slovenija*, so bile najboljši kompromis med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom, med slovenskimi narečji in kontinuiteto dvojničnega starejšega razvoja slovenskega knjižnega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru. Napovedale so jezikovno poenotenje slovenske knjižne norme in od sredine 19. stoletja naprej je na Slovenskem prevladala t. i. novoslovenščina oz. enotni slovenski knjižni jezik.

4 VZHODNOSLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Vzhodnoslovenski knjižni jezik se je v knjižni obliki uveljavil približno dvesto let po osrednejslovenskem. V panonskem jezikovnem prostoru sta se razvili dve njegovi različici: prekmurski in vzhodnoštajerski knjižni jezik, prvi med Rabo in Muro, drugi med Muro in Dravo.

Prekmurski knjižni jezik je različica vzhodnoslovenskega jezika, ki se je zaradi zgodovinskih, geografskih, kulturnopolitičnih in jezikovnih vzrokov vse do sredine

19. stoletja zavestno razločevalno razvijal v primerjavi osrednjeslovenskim (Orožen 1996: 356–381). Leta 1771 ga je normiral Števan Küzmič; šlo je za podobna jezikovna prizadevanja kot pri slovenskih protestantih 16. stoletja (Jesenšek 2004: 180) – katekizem, abecednik in biblija so bili tudi na vzhodu Slovenije tiski, s katerimi so protestanti uresničevali svoje jezikovne načrte. Tako kot so katoliški pisci v osredju sprejeli Dalmatinovo *Biblijo* za jezikovni vzor, so tudi v Prekmurju katoliški pisci sledili normi in predpisu Küzmičevega *Nouvega Zakona*.

Pred Trubarjem in Küzmičem v osredju in na severovzhodu Slovenije ni bilo ljudi, ki bi si prizadevali za samostojen razvoj knjižne slovenščine in spodbujali rabo slovenščine ali katerega izmed slovenskih narečij v različnih funkcijskih zvrsteh jezika. Trubar in Küzmič sta opravila pomembno delo. Živ ljudski jezik svojih okolij sta izbrala za osnovo in se odločila za njegovo preraščanje v urejen knjižni sestav, s tem pa sta svoji različici slovenskega jezika gradila po »naravni poti« iz ljudske osnove, tj. na način, ki ga je v 19. stoletju tudi Kopitar prepoznal za najboljšega oz. najbolj sprejemljivega za osrednjeslovenski knjižni jezik (podobno tudi Košič, Borovnjak in Ivanocy za prekmurski jezikovni prostor).

Narečna razčlenjenost slovenskega ljudskega jezika je zaradi državnih meja, upravnih razmer in cerkvenih področij odpirala vprašanje, kako normirati knjižni jezik, in je Küzmiču povzročala podobne težave kot Trubarju. Prekmurski protestatnti so se tako morali ob (ne)sprejemanju osrednjeslovenske in kajkavske knjižne norme odločati tudi za nadnarečno knjižno podobo svojega v 18. stoletju nastajajočega prekmurskega knjižnega jezika. Posamezni pisci so prihajali iz različnih koncev Prekmurja, zajemali pa so tudi še iz drugih narečij in jezikov, tako da se je v 18. stoletju oblikovala posebna knjižna prekmurščina, ki zaradi tega ni bila enotna (Novak, 1976: 12) in je tako primerljiva s prav tako neenotnim osrednjeslovenskim knjižnim jezikom 16., 17. in prve polovice 18. stoletja. Druga polovica 18. in začetek 19. stoletja sta v osrednji jezikovni prostor prinesli močnejše gorenjske vplive na knjižno normo, podobno pa so se z malo zamudništva (19. in začetek 20. stoletja) pojavili v prekmurskem jeziku močni dolinski elementi, zlasti pri katoliških piscih in v publicistiki. Tako je v razvoju obeh slovenskih knjižnih norm izpričana tudi dvojnost pri prevladovanju različnih narečnih vplivov na njuno normo in predpis.

Po letu 1800 so se v osredju začeli zanimati za prekmurski knjižni jezik, ki sta ga svojim rojakom priporočala najprej Kopitar in Čop. Ko je Ravnikar prevajal *Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi* (1815–17), je kot prvi Slovenec prenesel neko oblikoslovno-skladenjsko kategorijo iz sestava ene slovenske knjižne norme v drugo, in sicer se je navdušil nad deležniško-deležijskim izražanjem v *Nouvem Zakonu* in tako omogočil soočenje dveh različnih slovenskih knjižnih norm, s tem pa je posredno omogočil tudi kasnejše poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja.

Gre za dejstva iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika, ki so bila v preteklosti zapostavljena in premalo poznana. Starejši jezikoslovci so prepoznavali za knjižne le razmere v središču Slovenije, vse kar se je dogajalo na obrobju, pa so v najboljšem primeru razlagali kot pokrajinske jezikovne različice, zato tudi v vzhodnoslovenskih tiskih 18. in 19. stoletja niso mogli prepoznati knjižne norme, ampak le jezikovni partikularizem z odkloni od središčnega tipa slovenskega jezika. Danes vemo, da obstoj dveh slovenskih knjižnih različic ni bilo jezikovno odpadništvo ali klonitev pred političnimi pritiski, ampak jezikovnorazvojno dejstvo vse do sredine 19. stoletja, do pomladi narodov, ko se je iz sinkretizma obeh knjižnih norm razvila novoslovenščina, skupni slovenski knjižni jezik.

5 SKLEP

V 16. stoletju se je odprlo vprašanje normiranja in nadaljnjega razvoja slovenskega knjižnega jezika, ki je nihal med številnimi skrajnostmi, npr. med rabo in sistemom, središčnim in obrobnimi jezikovnimi koncepti, knjižnim jezikom in narečji, osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom, knjižno normo in partikularizmom, enotnim slovenskim knjižnim jezikom in pokrajinskimi različicami. Protestantizem je razmerje med središčnim in obrobnim v razvoju slovenskega knjižnega jezika postavil kot teoretično razmerje med sinhronim in diahronim pogledom na jezik, praktično pa v soobstajanju osrednje- in vzhodnoslovenske knjižne norme, vse dokler ni pozitivna razvojna pot sredi 19. stoletja pripeljala do z novimi oblikami poenotene »novoslovenščine«.

Jezikovno načrtovanje je uspešno, če razume razvoj jezika, živo govorico in razmere v trenutku in času, če zna poiskati kompromis med sistemom in rabo – pravilno povezana omogočata naravni jezikovni razvoj vsakega knjižnega jezika, prevlada ene ali druge skrajnosti pa dolgoročno razvojno gledano moteče, zaviralno in škodljivo vpliva na knjižni jezik, čeprav ga kratkoročno lahko 'všečno' modno določa in vpliva na njegovo (ne)normativnost.

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Zbirka Linguistica et philologica, 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

JESENŠEK, Marko, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši.* Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 5).

– –, 2004: Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, (Obdobja 22). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 179–189.

– –, 2005: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area: the history of the Slovene language*. Kraków: Universitas.

– –, 2005a: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 33).

– –, 2006: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovna predanost*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. Ljubljana: SAZU. 590–597.

– –, 2008: Slovenski jezik od malonedeljske besede do ljutomerskega tabora. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79/1-2. 146–160.

– –, 2008a: Trubarjev gmajn jezik kot za prvo slovensko knjižno normo. *Slavia Centralis.* 5–14.

– – 2009: Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje 80/1*. 93–112.

– –, 2009a: Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika. Majda Merše (ur.). *Slavistična revija* 56/4 – 57/1 *(Trubarjeva številka)*. 199–209.

MERŠE, Majda, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*, (Zbirka Linguistica et philologica, 23). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

– –, 2009a: Oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Majda Merše (ur.). *Slavistična revija* 56/4 – 57/1 *(Trubarjeva številka)*. 47–68.

NOVAK, France, 2000: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 213–229.

NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva.* Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

OREL, Irena, 2009: Trubarjevo besedje v Pleteršnikovem slovarju. Majda Merše (ur.). *Slavistična revija 56/4 – 57/1 (Trubarjeva številka).* 243–252.

OROŽEN, Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 26). 391–396.

PETRÈ, Fran, 1939: *Poizkus ilirizma pri Slovencih: 1835–1849.* Ljubljana: Slovenska matica.

RAJH, Bernard, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.* Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora).

RIGLER, Jakob, 2001: *Zbrani spisi 1.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOMŠIČ, France, 1956: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. Lino Legiša: *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike.* Ljubljana: Slovenska matica.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991: Jezikoslovna teorija Matije Čopa v slovenski abecedni vojni. *Slavistična revija* 39/4. 455–474.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Irena Orel
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Knjižni in pogovorni jezik Ljubljane skozi čas

V prispevku bodo primerjane današnje tipične glasovne in oblikovne jezikovne značilnosti neknjižne pogovorne ljubljanščine z ustreznimi prvinami v besedilih ljubljanskih mestnih priseg (med 1620 in 1726) in v knjižnih delih ljubljanskih primarnih govorcev Janeza Ludvika Schönlebna iz 17., o. Rogerija iz prve in Marka Pohlina iz druge polovice 18. stol. ter Valentina Vodnika na prehodu v 19. stol. in vzporejane s starejšo ljubljansko mestno govorico v humorističnih sestavkih iz časopisa Slovenec iz 30. let 20. stol. Navedena starejša besedila variantno v različni meri ob knjižnih in narečnih vsebujejo le posamezne za ljubljansko govorico značilne pojave. Ljubljanski pogovorni jezik je bil do druge polovice 20. stol. bolj dolenjsko narečno obarvan, današnji pa izraziteje gorenjsko oz. je dvignjen na raven pokrajinskega pogovornega jezika z manjšim številom narečnih potez.

1 ZGODOVINSKI VIDIKI DRUŽBENE ZVRSTNOSTI: KNJIŽNO IN NAREČNO V STAREJŠIH BESEDILIH

1.1 Starejši pisni in od 1550. leta knjižni jezik je kot nadnarečni konstrukt vseboval delež narečnih jezikovnih prvin. V slovenski jezikovni zgodovini lahko ugotavljamo prevlado kranjskega deželnega jezika, katerega središče je bila večinoma Ljubljana. Znano je dejstvo, da se je osrednjeslovenski knjižni jezik razvijal iz srednjeveškega pisnega izročila dveh osrednjih narečnih skupin, gorenjske in dolenjske,[1] kar izpričuje že naš prvi jezikovno heterogeni rokopis z dolenjskega področja, tj. Stiški rokopis, kjer so besedila 1. dela (1428) pisana v prevladujoči gorenjski, 2. dela (1440) pa v dolenjski glasovni podobi, zlitje oz. variantnost obeh pa izkazuje prvi ohranjeni zapis mestnih prisežnih obrazcev iz Kranja iz prve polovice 16. stol. (verjetno po 1531−1556).[2] Tudi osrednjeslovenski knjižni jezik od 16. stol. dalje vsebuje značilnosti osrednjih narečnih skupin in mestne govorice središča. Dolenjski pisci s Trubarjem na čelu deloma dopolnjujejo ali izpodrivajo dolenjsko glasovje z gorenjskimi oz.

[1] O tem so pisali Ramovš, Rigler, Pogorelec, Orožen in drugi.
[2] Prim. Mikhailov 2001: 62 po Pajk 1871.

ljubljanskimi oz. nadnarečnimi dvojnicami ali odrazi. V 17. stol. je bil razkorak med ustaljeno pisno normo in regionalno izreko potrjen v uvodih nabožnih besedil od Schönlebna dalje, ki je opozarjal na razdaljo med pisnim oz. narodnim jezikom in govorjenim oz. pokrajinskim jezikom (1672),[3] kompromis med obema na začetku 18. stol. pa je v času preroda ob koncu 18. stol. privedel do izrazitejše regionalizacije, ki jo je posredno spodbudil najbolj kritizirani preroditelj, Ljubljančan o. M. Pohlin, ki je dopustil na fonološki ravni večji vpliv pogovornega jezika. Odvisnost od sočasne govorne podobe se je pretrgala z opustitvijo mlajših kranjskih jezikovnih pojavov v prid starejših koroških in štajerskih in s poskusom širitve meja knjižnega jezika prek nacionalnih okvirov v južno- in vseslovanski prostor sredi 19. stol.

1.2 Ljubljana je imela kot glavno mesto vojvodine Kranjske in od 15. stol. kot škofijsko središče vodilen položaj, ki ga je sprevidel in jezikovno osmislil pri določanju osnove Trubarjevega jezika Jakob Rigler,[4] ga potrdil s starejšimi pisnimi viri od 16. do 18. stol. in z današnjim narečnim stanjem v obrobnih vaseh na Barju glede na razvoj odrazov za *ě* in *ō*, ki se pri Trubarju ujema s starejšim stanjem v ljubljanščini z *e* in *u*,[5] in ugotovil mestnosrediščno glasovno podlago Trubarjevega knjižnega jezika za doslej veljavno primarnogovorno (rojstno) ali možno deželno (kranjsko) izhodišče.

1.3 Čeprav govorjene ljubljanščine ne moremo spoznavati iz starejših pisnih dokumentov, ker ne odražajo dejanske podobe tedanjega govorjenega jezika, se da do določene mere izločiti govorjene prvine od knjižnih in določiti stopnjo (ne)knjižnosti v njih.[6]

2 PRIMERJAVA LJUBLJANSKIH BESEDIL OD 17. DO 20. STOLETJA S SPLOŠNIMI ZNAČILNOSTMI LJUBLJANSKEGA POGOVORNEGA JEZIKA

2.1.1 Za tokratni pregled so upoštevana izrazito »ljubljanska« besedila, kot so ljubljanske mestne prisege iz prve polovice 17. (od 1620) in 18. stol. (do 1726) ter dela

---

[3] Prim. Ahačič 2009: 564–569.

[4] »Trubar ni povzdignil v slovenski knjižni jezik dolenjskega narečja z Raščice, ampak po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane.« (Rigler 1965: 170). Njegova teza je bila, kot znano, le deloma sprejeta, zavrnjena (Grdina), branjena in utemeljena (Toporišič, Müller).

[5] Primerjal ga je z zapisom pesmi v zbirki *Ene duhovne pejsni* iz l. 1563 Ljubljančana Luke Cveklja, Trubarjevega sorodnika, slovenskega lističa iz l. 1611 iz ljubljanskega mestnega arhiva brez vpliva tradicije v istem razmerju obeh odrazov, v ljubljanskih prisegah, Schönlebnovih dostavkih v lekcionarju, pri Rogeriju in Pohlinu (Rigler 1965).

[6] Prim. Orel 2009. Narečne prvine je ob koncu 19. stol. v novonajdenih besedilih določal Vatroslav Oblak.

ljubljanskih avtorjev Janeza Ludvika Schönlebna (1672), Rogerija Ljubljanskega oz. Mihaela Kramarja (1731, 1743), Marka Pohlina (1769, 1781, 1789) in njegovega učenca Valentina Vodnika (1795–97, 1799, 1811), ki so kot primarni govorci lahko vnesli v svoja dela narečne oz. pogovorne prvine svojega rojstnega kraja, ne pa besedila avtorjev, tudi živečih ali delujočih v kranjski deželni prestolnici. Za preverjanje pogovornih jezikovnih značilnosti so bila izbrana najbolj »ljubljanska« humoristična besedila ljubljanskega slikarja Srečka Magoliča iz časopisa *Slovenec* iz leta 1932 (5 januarskih številk), ki so izhajala v nedeljski prilogi z naslovom *Frtaučku Gustl ma beseda* in *Kurenčkuva Nežka ma tud beseda*.

2.1.2.1 Ljubljanske mestne prisege (= LP),[7] ki so nastale med leti 1620 in 1726, in dve mlajši, prisega opekarskega mojstra iz l. 1785 in meščanska iz l. 1792, so bolj dolenjsko kot gorenjsko obarvane,[8] dosledneje je upoštevana knjižna norma s tradicionalnimi dolenjskimi refleksi naglašenih in nenaglašenih samoglasnikov oz. z nepremenjenostjo nenaglašenih, obenem pa se pojavljajo v njih tudi gorenjske dvojnice z (delnim) upadom kratkih in nenaglašenih samoglasnikov, s ponaglasnim akanjem (*ura* 'uro'). Variantnost dokazuje raba različne izrazne podobe pri isti besedi: npr. *kakor/koker/kokar, kok**ur***. V posameznih prisegah je opazen dolenjsko-notranjski prehod *na* > *ne, za-* > *ze-*: *n**e** muÿ puſledni dan Vſhiti* 'na', ki ga druga besedila nimajo. Prehod prednaglasnega *o* v *u* je potrjen v več zaključkih priseg le v pridevniku *poslednji*: *na m**u**i p**u**ſſledni dan inu ura* (več priseg). Preglasa ob *j* večinoma nimajo: *pomagaj/pomagai* (le 2–krat *pomagei*).

2.1.2.2 Po materi in po kraju rojstva Ljubljančan Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) je v svoji izdaji lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* (1672) večinoma posnel Čandkovo

---

[7] Vse prisege je zbral, komentiral in časovno določil, zgodovinsko umestil, pravopisno ovrednotil Boris Golec in so objavljene na spletu, starejše (17) je poimenoval Ljubljana 1. del, zadnji dve, ki ju je objavil in prečrkoval Anton Aškerc, pa Ljubljana 2. del. Golec omenja tudi ostale ljubljanske uradovalne zapise: »Ljubljanska knjiga mestnih prisežnih obrazcev ima zelo vidno mesto tudi v kontekstu uradovalne slovenike, nastale v ljubljanskem okolju, čeprav je tu med 16. in 18. stoletjem izpričana še vrsta drugih slovenskih uradovalnih zapisov. […]. Od konca 16. stoletja lahko sledimo maloštevilnim slovenskim zapisom in prevodom pri vicedomskem uradu, od začetka 17. stoletja tudi pri škofiji in od istega časa dalje pri mestu. Med ustanovami s sedežem v Ljubljani, pri katerih so zagledali luč sveta starejši slovenski uradovalni zapisi, srečamo še ograjno sodišče, škofijsko sodišče, samostan klaris, stolno župnijo in druge, po količini pa močno prednjači škofijsko gospostvo. Zapisi v slovenščini so skoraj v veliki večini sodne prisege in prisežni obrazci.« (Ljubljana 1. del, Pomen in vloga v družbenem okolju). http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/html/LJU-1–17.html#Note437.

[8] Vsi registratorji verjetno niso bili Ljubljančani, kot je za tri prisege (14, 15, 16) iz začetka 18. stoletja ugotovil Golec, ko je raziskoval izvor podpisanega Antona Apiha, ki ni bil iz Ljubljane, ravno te prisege pa v končni formuli odpravljajo prej prevladujoče akanje in ukanje.

oz. Hrenovo priredbo, ki sta se vzorovala po Dalmatinovem prevodu *Biblije*, zato ne najdemo veliko novih posebnosti na izrazni ravni, redke pa izkazujejo gorenjske premene (npr. *čre* > *če*) oz. jih »je prireditelj približal ljubljanščini«. Rigler pri Hren-Čandkovi priredbi *Evangelia inu listuvi* iz l. 1612 navaja: *damá, damu,* zamenjavo *nej* z *ny*, *jn* za *ń* poleg *jnj* (prim. Rigler 1968: 213), kar ostaja tudi pri Schönlebnu, pri njem pa najdemo še redki primer za ukanje (*o* > *u*): ***pu****ſledni,* izjemoma delni upad *o*-ja v *ə*: *Ge****o****ſpud* poleg splošno *Go****o****ſpud,* oz. gorenjske dvojnice namesto dolenjskih glede na prvo priredbo (Hren-Čandek – Schönleben: ***Pt****ice – te* ***t****ize, Sej****v****ez – Sej****a****vez*).

2.1.2.3 O. Rogerij (Mihael Kramar) svoje zbirke pridig v dveh knjigah *Palmarium empyreum* (1731, 1743) ni izdal sam, vsebujejo pa vrsto izraznih različic in pravopisnih nedoslednosti, ki so lahko tudi posledica izdajateljevih posegov oz. pomanjkljivih tiskarskih korektur. V samoglasniškem sestavu prevladuje knjižna dolenjska osnova (za *ě, ō, -o*), ki se deloma premenjuje ali zamenjuje s sodobnimi gorenjskimi ali ljubljanskimi značilnostmi (popolni upad, mestoma akanje, redko ukanje).

2.1.2.4 O. Marko Pohlin iz šentpetrskega predmestja v Ljubljani (oče je bil Gorenjec iz Kamnika), začetnik preroda, plodovit literarni ustvarjalec in jezikoslovec, je krojil tudi podobo slovenskega jezika svojega časa s prvo slovensko slovnico po Bohoričevi in prvim natisnjenim slovarjem kakega slovenskega avtorja. Pohlinova jezikovna izbira »našega deželnega jezika« je bila najbolj izstopajoča in negativno označena s strani njegovih sodobnikov, čeprav še daleč od ljubljanskega narečja tedanjega časa. Sam pravi, da se »glede narečja in izgovarjave« ni ravnal po nobeni pokrajini in je razločeval ljudski pogovorni jezik od jezika z zanesljivimi pravili (»Drhal govori po mili volji, kakor se ji zdi, zato kvari jezik« (Kraynska grammatika 1768; 2003, Predgovor 206–207). Kljub precejšnji jezikovni neenotnosti in približevanju sočasni govorjeni besedi ga je skušal normirati in ga dvignil na nadnarečno raven. M. Orožen je v obravnavi njegove slovnice poudarila nemški vpliv J. Ch. Gottscheda, ki je za knjižni jezik predlagal govor dvora ali pokrajinskega središča.[9] A. Bajec ga je z Vodnikovimi besedami ustrezno lokalno ovrednotil (Bajec 1956: 161):

---

[9] »Spoznal je veliko razliko med jezikom ‘krajnskih bukev’ in jezikom, ki ga uporablja ‘Poebel’. Prepričan je bil, da jezik v ‘krajnskih bukvah’ ni pravilen in je hotel nenavadno ‘razdaljo’ premostiti na način, ki njegovih sodobnikov ni mogel zadovoljiti. Posledice dvestoletnega jezikovnega razvoja so bile v osrednjem jezikovnem območju tako občutne (vokalna redukcija je povzročila veliko glasovnih sprememb), da se je odločil za novo, sinhronično knjižno podlago, za ‘boljši’ govor Ljubljane.« (Orožen 1970: 250).

Pohlinov poskus, postaviti na prestol ljubljansko govorico ali, kakor je natančneje povedal Vodnik, »pisati tako, kakor ljubljanski predmestnjani govore«. Še posebno značilen je Vodnikov očitek, da je premalo vnanje Slovence? čislal. Od tod pride, »… da prestavljavci svetega pisma od njegovega reda odstopajo ino se bližajo starišim pisarjem v jeziku ino v pisanju.«

2.1.2.5 Valentin Vodnik iz Zgornje Šiške – sicer po materi z Viča, po očetovi strani iz Šentjakoba (ded) oz. s Trate nad Dravljami pri Žibertu (babica) – se je sprva uklonil Pohlinovi jezikovni maniri v pesmih, objavljenih v *Pisanicah*, v svojih delih pa mu ni sledil. V *Veliki pratiki* za l. 1795 je objavil tudi svoj rokopisni življenjepis, a tudi ta ne vsebuje izrazitih ljubljanskih narečnih potez, se pa norma v mlajših letnikih spreminja v prid odprave dolenjskih narečnih premen, saj načrtno opušča dolenjski *u* za cirkumflektirani *o* in -*u* za -*o* v izglasju, delni upad pa je pri njem zelo redek, prav tako druge narečne posebnosti.

2.2.1 Preverjanje je potekalo na diahroni ravni in je bilo usmerjeno časovno retrogradno: evidentiranje predvidljivih ljubljanskih pojavov na izrazni ravni v starejših besedilih je omogočal vnaprej določen nabor današnjih ljubljanskih pogovornih značilnosti, ki je služil za izhodišče primerjave s starejšimi besedili ljubljanskih avtorjev. Pri tem so bili iz obravnave izločeni tisti glasovni pojavi, ki so značilni (dvojnično) tudi za starejši knjižni jezik od njegovih začetkov dalje, kot so npr. nedoločniki na -*t* poleg -*ti* z reduciranim končnim -*i*. Preveriti se ne da naglasnih posebnosti, razen deloma pri Rogeriju, kjer zaznamuje naglasno mesto. Tudi skladenjskih posebnosti v primerjavo ne moremo zajeti, ker se prvine govorjene skladnje v pisnih besedilih v glavnem ne pojavljajo. Opuščena je tudi besedijska primerjava, ker bi bila otežena zaradi različne zvrstnosti in tematike.

2.2.2 »Ljubljanščino«, katere neidealna govorka je tudi avtorica prispevka, lahko opredelimo kot nadnarečno hibridno pogovorno obliko, ki vsebuje elemente mestne govorice, ljubljanskega pokrajinskega pogovornega jezika in lokalnega interdialekta, na katero lahko velikokrat v večji meri vpliva tudi knjižni zborni jezik in ima tedaj značilnosti kultivirane mestne govorice, ki je bližje knjižnemu jeziku.[10] V *Encikopediji slovenskega jezika* J. Toporišiča je opredeljena kot «[v]rsta socialne zvrsti, t. i. mestna govorica (ljubljanski pogovorni jezik) izobrazbeno nepriviligiranih, tudi zemljepisni govor, primerljiv podeželskim« (Toporišič 1992: 95).

[10] Težave pri opredelitvi ljubljanskega pogovornega jezika med neknjižnim jezikom, ki ga predstavljajo krajevni govori in pokrajinski pogovorni jeziki, ugotavlja I. Makarova, ki je obravnavala modifikacijo in jezikovno prilagajanje primarne govorice na primeru ljubljanščine (2004) in poudarila variantnost ljubljanskega pogovornega jezika: »/t/ako na primer posamezni ljubljanski lokalizmi variirajo z osrednjeslovenskimi in knjižnopogovornimi oblikami v različni meri« (Makarova 2004: 287).

2.2.3 Obravnavani avtorji so sledili takratni neustaljeni in zelo fleksibilni normi, značilni za osrednjeslovenski knjižni jezik, njihova primarna govorica pa je le v manjši meri (Schönleben, Vodnik) ali večji (LP, Rogerij, Pohlin) spontano ali namenoma prehajala v besedila. Drugače je v humorističnih besedilih v *Slovencu*, ki namerno izkoriščajo sočasno ljubljanščino za doseganje dodatnih slogovnih učinkov in jih spretno izrabljajo za kritiko ter smešenje nekaterih družbenih in človeških slabosti.

2.3.1 Za evidentiranje današnjih ljubljanskih izraznih (glasovnih, oblikovnih) značilnosti so bile upoštevane ugotovitve A. Bajca (1955/56), B. Pogorelec (1965), J. Toporišiča (1970, 2000), J. Škofic (1994), R. Cazinkića (2001) in I. Makarove (2004)[11] ter deloma lastna govorna kompetenca.[12]

2.3.2.1 Bistvene glasovne spremembe, ki večinoma vplivajo tudi na oblikoslovne medzvrstne spremembe, zadevajo upadanje predvsem kratkih in nenaglašenih samoglasnikov in so že pri Bajcu in Toporišiču obravnavane glede na položaj v besedi, po samoglasnikih, besedni vrsti ipd. Najprepoznavnejše ljubljanske glasovne prvine, ki jih navajajo zgoraj omenjeni jezikoslovci, zasledimo tudi pri obravnavanih avtorjih, najmanj pri Schönlebnu, ki se posredno naslanja na izročilo 16. stoletja, in pri Vodniku zaradi večje stopnje standardizacije jezika. Te so predvsem: delni (do ə) in popolni samoglasniški upad *i, u, e* predvsem iz psl. jata*, o, a* v različnih položajih, preglas *-aj* > *-ej(/-i), -aṷ* > *-oṷ*, *-oṷ* > *-u*, *e*-jevsko akanje v nikalnici *ne*, redko ukanje predvsem v prednaglasnih zlogih, v soglasniškem sestavu pa predhodna palatalizacija pri *ń* (*jn*), prilikovanje sklopa *šč* v *š*, različne premene soglasniških sklopov idr.

2.3.2.2.1 Da se je slovenski pogovorni jezik zaradi družbenih sprememb in migracijskih procesov izraziteje spreminjal skozi čas, nam potrjuje primerjava starejše, pretežno dolenjsko obarvane pogovorne ljubljanščine, kot se kaže v humoristični publicistiki v časopisu *Slovenec* iz l. 1932, z njeno današnjo bolj gorenjsko narečno obarvano ter hkrati nasploh manj narečno podobo. Ta najbolj «ljubljanski« zapis razkriva bolj starinsko podobo mestne govorice pred drugo svetovno vojno,[13] ki se do danes ni več

---

[11] Ista avtorica je izdala v ruščini tudi monografijo o ljubljanščini z naslovom *Jazykovaja situacija v Ljubljane i osobennosti ljubljanskoj razgovornoj reči*, Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Filologičeskij fakul'tet, 2009. Žal to delo v Ljubljani ni bilo dostopno.

[12] Za preverjanje bo uporaben tudi korpus govorjenih besedil, ki v to primerjavo ni bil vključen. O tem gl. Zemljarič Miklavčič 2007, Stabej, Vitez 2009 idr.

[13] V zvrstnih besedilih sta vključena tudi dva odlomka iz *Slovenca*, ki sta označena kot »starejša ljubljanska mestna govorica« (Toporišič, Gjurin 1981: 344–345). Besedilo s podobnimi značilnostmi pa Toporišič v primerjavi z vzporedno objavo v zborni, knjižnopogovorni in pokrajinskopogovorni različici označi kot ljubljansko narečje (Toporišič 1970: 61).

ohranila v taki obliki. V njem so opazne še druge glasovne značilnosti, ki dokazujejo večji dolenjski vpliv, zlasti v naglašenem vokalizmu, kot npr. ohranjanje dolenjskih odrazov za *ō*, zlasti v izglasju: *kdur, kulku, skus*, *buhvekaj*; *tku, kuku, tu*, 'to', *lepu, zatu, blu, pršlu,* sicer tudi *kolkr, tolk* idr., medtem ko dolenjskega dvoglasnika *ej* skoraj ni zaslediti (npr. samo v lastnem imenu *Zvejzda*). Nenaglašeni izglasni *-u* se večinoma zaradi onemitve ne ohranja (*gvišn, prepozn*; razen ob soglasniškem sklopu: *dumuvinstv**u***).

2.3.2.2.2 Pogosteje in posplošeno so v njem zastopane tudi nekatere gorenjske premene nenaglašenih samoglasnikov, kot npr. ukanje (prehod nenaglašenega *o* v *u*) v vseh prednaglasnih položajih, npr.: *p**u**sledne, p**u**zabu, zg**u**d**u**vina, d**u** tega, p**u**sestnke, zg**u**nil* 'zvonili', *p**u**lcaji* 'policaji', ***u**brnil* 'obrnili, *m**u**goče, nag**u**varju* 'nagovarjal', *au**t**um**u**bile, p**u**stavl, m**u**stove* idr.; pa tudi premene nenaglašenih samoglasnikov, znane tako v dolenjskih kot gorenjskih in rovtarskih govorih, kot je ponaglasno *o*-jevsko akanje, prevladujoče v ženskih sklonskih končnicah in pri sedanjiku glagola, a so se ga pisci namenoma izogibali: npr. *s**a*** 'so' *sm**a*** 'smo', *morm**a*** 'moremo', *vidj**a*** 'vidijo', *nucaj**a***, *u glav**a** pade*, *(sm mela) tak**a** smol**a**, negava* 'njegova' itd. Samoglasniški upad nenaglašenih *u, i, e*, *o,* redko *a* je izrazitejši: npr. *p**e**stil* 'pustili', *skp* 'skupaj', *k**e**pila*; *nč* 'nič', *tud, nakter* 'nekateri', *tist* 'tisti', *b* 'bi', *s* 'si', *mislja*; *rči, mladga*, *u praum* 'pravem', *clu*; *kokr*; *strit* 'storiti', *sam* 'samo'; *tku*; tudi z zlitjem več fonemov: npr. *del**u**c* 'delavec', *kvečem* 'kvečjemu', *čja* 'hočejo', lju- > i-: *Iblana, Iblančani* idr. Posplošeno je tudi *e*-jevsko akanje v nikalnem členku in v predponi *ne-*: *jest n**a** vem, n**a** gre, n**a**varnost* itd. Zanje so značilne tudi gorenjske premene soglasnikov: npr. pre**h** ‚prej‘, *ta tre**k*** ‚tretji‘, ***g**nar* ‚denar‘, *dere**h**tarjem* ‚direktorjem‘, *dupou**n**e*, ***s**oje* ‚svoje‘ ipd. Gorenjske posebnosti so še: glagolska pripona *-e-* namesto *-i-*: npr. *gudeja* ‚godijo‘, dodana členica *la* namesto *le* pri krajevnih prislovih: *tula* ‚tole‘, *tkula* ‚takole‘, *kela* ‚tjale‘, ki je v starejših besedilih ni; knjižnim besedilom skupna je oblika *lohka* ‚lahko‘, ki je danes v pogovornem jeziku več ne govorimo, ipd. Za ljubljanščino je značilna depalatalizacija z metatezo za *ń* (Makarova 2004), npr. *puvišajne,* ki se prevladujoče pojavlja v besedilih od Hrena dalje.

2.3.3 Večino omenjenih ljubljanskih prvin srečujemo kot dvojnice tudi v nekaterih starejših ljubljanskih besedilih, najizrazitejše so pri Pohlinu, a še vedno variantne, med njimi je najočitnejši delni samoglasniški upad, pri gorenjskih piscih je pogostejše le *e*-jevsko akanje v nikalnici, izjemno za Schönlebna, značilno za Rogerija in Pohlina (npr. *n**a**motili, n**a**prenehana*), ukanja skoraj ni, razen pri *poslednji*, saj ga v prednaglasnem in ponaglasnem nekončnem položaju nadomešča sicer redko akanje (npr. Rogerij: *jag**a**de*, *d**a**pernesli*; Pohlin: *ʃategavol**a**, d**a**paʃti*).

2.3.3.1 Povsod se ohranjajo dolenjski odrazi za *ō*, le Vodnik ga postopoma odpravlja že v najstarejšem obravnavanem besedilu, morda po vzoru prevoda *Svetega pisma*, kjer je sodeloval tudi sam. Podobno opažamo tudi pri izglasnem *-o* prevlado dolenjskega *-u* do Vodnika, ki že v *Veliki pratiki* l. 1797 posplošuje *-o* (možne so še dvojnice, npr. *mlek**u**/ mlek**o***), dvojnice z *-o* zasledimo sicer že v ljubljanskih prisegah (npr. *mogl**u**/ mogl**o***), do njegove onemitve pa ne pride.

2.3.3.2 Premene nenaglašenih samoglasnikov, ki jih v gorenjščini povzroča moderna vokalna redukcija, so opaznejše pri LP, Rogeriju in najbolj pri Pohlinu, v primerjavi z mestno govorico v *Slovencu* (npr. *sam de se jm pu trebuh krulejne na sliš, prou nč m ni žou, pestil* 'pustili', *lde* 'ljudje') pa je za knjižno normo samoglasniški upad kratkih (npr. LP *k**o**pu, k**e**p* poleg *k**u**p*) in nenaglašenih samoglasnikov predvsem delen in varianten, npr. LP *Poglauit**iga**/poglauit**ega**,* npr. za končni *-u* > -o: *enim**u** sueſtim**u** sluſsabnik**o** inu Vinſkim**u** Merzhun**o***; *-i*: *Vnegovi kuptshi**e**, uleti moi**e** slusbi, gor**e** gledanie, vshit**e**/ uſhitt**i***; tako tudi ponaglasno akanje: npr. LP: *Sprauda* 's pravdo', *na m**u**i posledni dan inu ur**a*** (v več prisegah).

Pri Rogeriju je kratki *i* ohranjen ali oslabljen: *n**e**zh /n**i**zh, ni**e**h/n**y**h*, popolni upad *i* ali *u* nastopi za *r*: *kervizo, dergod*, drugače prevladuje delni upad: *al**e**, b**i**/b**e**, hod**e**l, tud**e**, d**e**houni, perp**e**ſty H'perv**e**m**o**/perv**e**m**u***; *e*-jevsko akanje v nikalnici: *n**a** morem, n**a**vedeozh*; redko je ponaglasno akanje: *d**a**mà, pot**a**k, na tak**a** visha, -ov > -av* (Judesh**a**vo),[14] še redkeje pa ukanje: *p**u**mozh, G**u**ſpod*. Pohlin pozna popoln upad ob zvočnikih: npr. *ſavle, blu, mogl, kolku, tolkajn,* delni upad kratkih in nenaglašenih samoglasnikov do polglasnika: *n**e**zh, pr**e**zh; b**e**, k**e*** 'ko, ker', *n**e**kol, l**e**besne, narb**e**l, katir**e*** 'kateri', *britkuſt**e** te smert**e** okus**e**la, v' nebes**e**h, nj**e**h, lub**e**sh* idr.

2.3.3.3 Glede na predvojno ljubljanščino so v današnji opuščeni nekateri narečni glasovni pojavi: izginil je dolenjski *u* za naglašeni cirkumflektirani *o*, ki ga omenja Rigler v zvezi z Ramovšem,[15] ki ga pozna še Pohlin in odpravlja Vodnik; v nenaglašenem samoglasniškem sestavu je manj samoglasniškega upada (npr. namesto *g**e**spud* je *g**u**spod*, tudi končni *-i* včasih ostaja); *e*-jevsko akanje v nikalnici se izgublja; ni več *o*-jevskega akanja v izglasju; ukanje ni več tako posplošeno; ni tudi gorenjskih prvin (*toj, soj, dubemo* itd.).

---

[14] To premeno pozna tudi ljubljanska mestna govorica (*negava* 'njegova').

[15] »Manj verjetno je Ramovševo mnenje, da je ljubljansko mešanje med u in o za ō, ki je bilo, kot kažejo Ramovševe izjave, v njegovem času še precejšnje – medtem ko je do danes u praktično že izpodrinjen – nastalo po sekundarnem dolenjskem vplivu na prvotno gorenjsko Ljubljano.« (Rigler 1965: 168).

2.3.4.1 V oblikoslovju je samo v današnjem pogovornem jeziku in v humorističnih besedilih (npr. *cel žeulejne, prestopn let*) izpričana maskulinizacija srednjega spola v ednini, medtem ko v starejših besedilih srednji spol ostaja, ker se ohranja dolenjska oblika z izglasnim *-u* v imenovalniku, je pa prisotna v večini besedil (razen priseg) v množini feminizacija pridevnika ali celo samostalnika (*okne* 'okna'), kar je postalo v 18. stoletju tudi normativno za osrednji knjižni jezik in je tipično še za mestno govorico (*Slovenec*: *vokn**e**, kurj**e** učesa*). Samo za pogovorni jezik in ne za starejša knjižna besedila so značilne oblike vprašalnega zaimka za stvar *kva*/*kuga* 'kaj' in skrajšane oblike prihodnjika (*Slovenec*: ***m*** 'bom' *šou,* ***uš*** 'boš' *vidu, de* ***u*** *gespudarska griža* 'da bo', ***u*** *nesu* 'bo nesel', *nej* ***uja*** *vesel* 'naj bodo').

2.3.4.2 Skupne oblikovne spremembe vsem »ljubljanskim« besedilom so predvsem prevladujoča izguba dvojine pri ženskem in srednjem spolu, oblika osebnega zaimka za prvo osebo *jest/jəst*, mestnik ednine pridevniških besed moškega in srednjega spola z izravnavo pod vplivom samostalniške oblike ali po dajalniku (npr. Pohlin: *v' takem**u** ʃdihuvanju*), kar ni samo ljubljanski pojav, ampak splošnejši, opazen že od 16. stoletja in v slovnicah 18. stol. tudi dvojnično normiran. Rabo predloga *iz* za *z/s* v orodniku z dodanim *i*, ki jo potrjuje ljubljansko narečje (Slovenec: *iz plačam in penzjonem*) poznata tudi Rogerij in Pohlin (npr. *is veliko shalostjo*).

2.3.5 To, o čemer danes mladi razpravljajo na ravni knjižnega in neknjižnega pogovornega jezika na forumu, nas spominja na stanje, ki so ga pred več kot 200 leti opažali v knjižnem jeziku M. Pohlina njegovi sodobniki.[16] Med argumenti nastopa tudi razpravljanje o zgodovinskem pokrajinskem izvoru knjižnega jezika. Kritika kaže, da bi v medijih morali poskrbeti za čim bolj nevtralno knjižno, zbornemu jeziku približano pogovorno raven jezika.

3 SKLEP

Ljubljanske mestne prisege iz 17. in 18. stol. izkazujejo neenotno jezikovno podobo, upoštevajočo knjižno izročilo z dolenjskimi odrazi, t. i. ljubljanske posebnosti v njih niso izrazite. Po rodu ljubljansko opredeljeni avtorji niso vnašali veliko pogovornih

---

[16] V forumski temi »Slovenščina: ljubljanščina je zdaj IN« se je na spletu l. 2004 razvnela debata o njeni (ne)primernosti v medijih, saj v oddaji Tistega lepega popoldneva voditelj govori ljubljansko, kar moti zlasti Neljubljančane. Pod naslovom »Moteča ljubljanščina?« lahko preberemo npr. tako oznako zanjo: »Fact je, da je ljubljanščina najboljše narečje za afnanje. Pejt po mestu poslušat folk – kot da bi se en čez druzga delal kdo je bolj pomemben, višji, pametn, bolj fensi .. (izpade le bolj afnasto za ‘outsiderja’.).«

jezikovnih prvin v knjižni jezik, saj so zavestno hoteli ostati nadnarečni, uvajali so jih kot dvojnice. Najbolj upošteva knjižno normo Schönlebnova priredba lekcionarja, ljubljanske korekture so večinoma povzete že po Hren-Čandkovi priredbi. Pridige o. Rogerija kažejo jezikovno neenotnost z nekaterimi za ljubljanski pogovorni jezik značilnimi posebnostmi. Marko Pohlin je svoj jezik v večji meri kot predhodniki približal živi ljubljanski govorici, kar je pri sodobnikih sprožilo nasprotovanje in hkrati uveljavljanje večjega števila ožjenarečnih prvin v pokrajinsko zamejeni knjižni jezik, medtem ko se je Vodnik oddaljil od Pohlinovega jezika in utrl pot Prešernovemu kultiviranemu jeziku. Mestna govorica Ljubljane je bila pred drugo svetovno vojno veliko bolj dolenjsko-gorenjsko narečna, kot je danes, v njej je prevladovalo tudi iz nemščine prevzeto besedje, znano starejšim besedilom. Odzivi sodobnikov na Pohlinovo »ljubljanščino« na knjižni ravni spominjajo na današnji odpor do uporabe ljubljanščine na pogovorni ravni v medijih.

VIRI

HREN, Tomaž, ČANDEK, Janez, 1612 [1613]: *EVANGELIA INV LYSTVVI Na vſe Nedele, inu jmenite Prasnike, celiga lejta, po ſtari Karzhanki navadi resdeleni*. Gradec: J. Widmanstetter.

Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja. Ljubljana 1. del (LJU–1–17). Zbral, prepisal in spremna besedila napisal: Boris Golec. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/html/LJU-1–17.html.

POHLIN, Marko, 2003: *Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*. Prevedla Jože Stabej in Luka Vidmar. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: Založba ZRC.

– –, 1769: *Marianske Kempensar, ali Dvoje bukuvze od posnemanja Marie Divize inu Matere Boshje : k' troshtu, inu duhovnemu gorijemanju taisteh, katiri njeh bodo bralli.* V' Lublani: Jann. Fridr. Eger.

– –, 1781: *Bukuvze ſa rajtengo, ali Kratku poduzhenje v'rajtengi: sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti.* V' Lublani: J. Friderik Eger.

– –, 1789: *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, inu stare ludy*. Dunaj: Ch. Grosser.

ROGERIJ LJUBLJANSKI, 2001 (1731, 1743): *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni: signantèr de nonnullis particularibus & extraordinariis, qui in quibusdam locis festivè celebrantur, & usque modo sermones de ipsis visi non sunt, compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae, in II. partes divisae, ac copioso indice provisae, datae publicae luci Carniolico idiomate ... a p. Rogerio Labacensi ...*, (Dela, 55/1; 55/2; 55/3). Faksimile. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi.

SCHÖNLEBEN, Janez Ludvik, 1672: *EVANGELIA INU LYSTUVI: NA V'SE NEDELE INU Jmenitne Prasnike, ceiliga Leita, po Catholiſki vishi, inu po teh ponoulenih Maſhnih Bukvah resdeleni*. Gradec. http://www.dlib.si.

SLOVENEC, političen list za slovenski narod. 3. 1. 1932, XL,. št. 2, str. 11, Frtaučku Gustl ma beseda; 10. 1. 1932, XL, št. 7, str. 11, Kurenčkuva Nežka ma tud beseda; 17. 1. 1932, XL, št. 13, str. 10, Frtaučku Gustl ma beseda; 24. 1. 1932, XL, št. 19, str. 11, Kurenčkuva Nežka ma tud beseda; 31. 1932, XL, št. 25, str. 11, Frtaučku Gustl ma beseda. http://www.dlib.si.

Slovenska zvrstna besedila. Ur. Toporišič, Jože, Gjurin, Velemir, 1981: Ljubljana: Filozofska fakulteta.

VODNIK, Valentin, 1997: *Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797*. Faksimilirana izdaja. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

– –, 1799: *Kuharske bukve.* Lublana: Kleinmajer.

– –, 1811: *Kershanski navuk sa Illirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga zesarstva.* Lublana: H. W. Korn.

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2009: Pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovničnih knjižnih in rokopisnih delih 1672–1758: I. Schönleben, Kastelec, Valvasor, Svetokriški, Vorenc, Hipolit. *Slavistična revija* 57/4. 563–602.

BAJEC, Anton, 1955/56: O pogovornem jeziku. *Jezik in slovstvo*, 1/6–7, 161–165. http://www.dlib.si.

MAKAROVA, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljanščine. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 287–295. http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim22/Makarova.pdf.

MIKHAILOV, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*. Trst: Založba Mladika.

OREL, Irena, 2001: Jezik pridig O. Rogerija Ljubljanskega. Jože Pogačnik (ur.), Kajetan Gantar (ur.), Jože Faganel (ur.): *Palmarium empyreum.* ROGERIJ LJUBLJANSKI. *Palmarium empyreum, seu Conciones […].* Dela, 55/1; 55/2; 55/3). Faksimile. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi, 2001. 29–76.

– –, 2003: Slovenski pisni jezik nekdaj in danes – med izročilom in govorom. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450–letnici prve slovenske knjige* (Obdobja 20). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 551–562.

– –, 2009: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Obdobja 26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. 3–22.

OROŽEN, Martina, 1971: Pohlinovo jezikoslovno delo. *Jezik in slovstvo* 16/8. 250–254.

– –, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PETRÈ, Fran, 1966: Trubar in mestni govor. *Jezik in slovstvo* 11/3. 76–78.

POGORELEC, Breda, 1965: Vprašanja govorjenega jezika. *Jezikovni pogovori.* Ljubljana: Cankarjeva založba. 132–156.

RIGLER, Jakob, 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *Jezik in slovstvo* 10/6–7. 61–71.

– –, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana: SAZU.

– –, 2010: Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stol. *Slavistična revija,* 58/1. 29–43.

STABEJ, Marko, VITEZ, Primož, 2009: KGB (korpus govorjenih besedil v slovenščini). Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28). Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. 79–81.

STESKA, Viktor, 1918: Dr. Janez Ludovik Schoenleben, kranjski zgodovinar (1618–1681). Ob tristoletnici njegovega rojstva. *Dom in svet* 31/7–12. http://www.dlib.si.

ŠKOFIC, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.

TOPORIŠIČ, Jože, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija* 18/1–2. 55–70.

– –, 2000: *Slovenska slovnica.* 4. dopolnjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2007: *Načela oblikovanja govornega korpusa za slovenščino*. Doktorska disertacija. Mentor: Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko.

Moteča ljubljanščina?@http://slo-tech.com/forum/t253314/49. http://www.google.si. 2006.

Izklop. Forum: Slovenščina: ljubljanščina je sedaj IN. http://www.izklop.com. 2004.

Hotimir Tivadar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano

Ljubljana, ki je bila od Trubarjevih knjižnih začetkov »določena« za središčno točko slovenskega ozemlja, je s težnjo Slovencev po enotnem slovenskem ozemlju (zedinjena Slovenija) v zgodovini postopoma prevzemala vlogo prestolnice, ki pa je v jezikovnem smislu morala v marsičem popustiti tudi neosrednjeslovenskemu prostoru. To je bilo v nacionalnem smislu gotovo pozitivno, v ozadju razmišljanj o slovenskosti v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja pa je o(b)stajalo vseslovansko razmišljanje in vseslovanska ideja. Sicer pa je z izpostavitvijo osrednjeslovenskega prostora in Ljubljane kot prestolnice slovenščina dobila prostor, na katerega so se navezovala tudi območja onstran Karavank, Mure in Soče. V kolikšni meri je bilo poudarjanje pomena Ljubljane kot normativno odločujočega območja pozitivno za razvoj slovenskega knjižnega jezika, bomo poskusili osvetliti v pričujočem besedilu.

1 UVOD

V tem članku bomo obravnavali del zahtevne problematike normativnosti slovenskega jezika, predvsem njegovega govorjenega dela. Zato se bomo ustavili predvsem pri drugi polovici 20. stoletja, ko je tudi na formalni ravni slovenski jezik začel v celoti prehajati v javni prostor. Največji del pozornosti bo namenjen razpravam o parlamentarnem jeziku, kar bomo preko Škrabčevih načel in njegovega vračanja do protestantskega knjižnega izročila poskušali soočiti s sodobno jezikovno normativno problematiko.

2 VSESLOVANSKO IN VSESLOVENSKO TER BRANJE PO ČRKI

V preteklosti so na slovenski jezik nedvomno vplivali slovanski jeziki in slovanska ideja, kar se je zrcalilo tudi v začetku ustvarjanja slovenskega javnega govora (ustvarjanje parlamentarnega (deželnega) jezika in članki v *Novicah* 2. polovice 19. stoletja). Razpravljanje o sodobnem govorjenem knjižnem jeziku se je začelo z uveljavitvijo slovenskega jezika kot deželnega in državnega jezika po spremembi avstrijske ustave,

ki je uveljavljala enakopravnost »vsaki avstrijanski narodnosti« (Novice 1861: 198), kar je bilo rezultat pomladi narodov in tudi slovenskega prizadevanja po Zedinjeni Sloveniji sicer znotraj Avstro-Ogrske (program Zedinjene Slovenije iz leta 1848). Razprave o izreki v javnosti, s poudarkom na govoru v (deželnem) parlamentu, je začel Cegnar v *O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku* (1861). V tem obdobju »demokratizacije« Avstro-Ogrske je tudi slovenski govorjeni jezik pridobival na pomenu, kar so izpostavljali v člankih v *Novicah*: »Narava ustavnega življenja donaša ustmenost in javnost.« Z enakopravnostjo narodov in jezikov je pridobil tudi slovenski jezik, »narodni /ljudski/ jezik«, ki se bo vpeljal v javno življenje; »tudi po mestih in gradovih« se bo govorilo slovensko in s tem bo tudi slovenski jezik postal uradni jezik, Slovenci pa »samozavesten, vsem drugim ravnopraven narod« (Novice 1861: 199). V drugi polovici 19. stoletja Slovenci še nismo imeli izoblikovanega govorjenega knjižnega jezika, niti parlamentarnega jezika, še takrat naj bi govorili po Schönlebnovem načelu »/v/saki pridigar, vsaki govornik terdi svoje narečje«, čemur se v omenjenem članku zelo upirajo, saj bi bil »tak zbor podobneji teatru kakor parlamentu, in njegovo razgovarjanje podobneje smešni igri kakor resni debati«. Cegnar ponuja rešitev: »Izgovarjajmo svoj jezik, kakor ga pišemo.« To je obratno načelo, kot ga je uveljavljal Vuk Karadžić. Cegnarjevi in drugi prispevki v Novicah so poudarjali, da je potrebno razločno artikulirati glasove in ne kot Korošci in Kranjci, »ki zverh drugih napak, še polovico glasnikov požiramo.« (vse Novice 1861: 199) S tem načelom bi se približali drugim slovanskim narodom.[1] To je bilo še obdobje panslavizma in jezikovnega približevanja slovanskih narodov in »narečij«, zato M. P. (verjetno Podgorski) v *Novicah* pravi, da »vsi moramo z vso močjo na to vleči, da se kolikor in kakor hitro mogoče z vsemi drugimi Slovani združimo.« Prav tako zagovarja stališče, da je potrebno najti skupno, »jedno narečje za celo Slovenijo«, vendar mora vsak malo odstopiti od svojega narečja in govoriti tako, kot je v knjigah zapisano in kar so celo prosti kmetje na Koroškem in Štajerskem sprejeli.[2] Najbolje naj bi bilo sprejeti Cegnarjevo načelo »Govori, kakor pišeš!«, kar je nujno potrebno za enotno slovensko izreko in združitev Slovencev (in Slovanov) tudi na političnem področju (vse Novice 1861: 251) – *načelo združevalnosti knjižnega jezika*. Določene težave je enotni knjižni izreki in tudi Cegnarjevemu načelu predstavljalo naglaševanje in izgovor samoglasnikov: »Zgovarjaj sleherni glasnik [samoglasnik] slišljivo in le stisnjeni zlogi dobijo naglas.« (Novice 1861: 252)

---

[1] Tukaj postavi površno trditev, da se z Rusi ujemamo ne samo »v besedah, ampak tudi do malega v naglasu (akcentu)«. (Novice 1861: 198)

[2] »Sme se torej terditi, da je zdajšnji književni jezik na Koroškem in Štirskem za prostega kmeta, kakor za bolj olikane ne samo čisto umljiv, ampak tudi prijeten, kar se že iz tega spozná, da kamor v teh dveh deželah prideš in kogar v sedanjem književnem jeziku ogovoriš, se ti tudi s posebnim veseljem in neko vrojeno sposobnostjo odgovarja.« (Novice 1861: 251)

2.1 Načelo branja po črki in sprejem novih oblik

V skladu z omenjenim načelom branja po črki so potem ravnali tudi v večini člankov v *Novicah* (npr. v Novicah 1861: 386, kjer so zapovedovali tudi dosledno izgovarjavo črke <l>), ki so v drugi polovici 19. stoletja v »kranjsko« osnovo knjižnega jezika sprejele tudi vzhodnemu narečnemu prostoru bližje t. i. nove oblike. Po sprejetju novih oblik 1849 – uvedel jih je F. Svetec v svoje članke v listu *Slovenija* 1849 –, ki so bile pravzaprav posledica slovenskega narodnega gibanja in programa Zedinjena Slovenija Matija Majarja-Ziljskega, se je začel dejansko proces oblikovanja enotnega tako pisnega kot govorjenega knjižnega jezika. Upoštevano je bilo Majarjevo stališče, »da so baš koroško-štajerske oblike most, ki nas veže z Ilirci in ostalimi Slovani, h katerim se je tedaj nagibalo našo občinstvo.« (Breznik 1982: 87) Zagovorniki novih oblik so bili še Navratil, Levstik, Miklošič, F. Cegnar in Matej Cigale, ki je leta 1860 pripravil slovenski državni zakonik in vanj že uvedel nove oblike. Nove oblike so bile tako uvedene v uradno slovenščino, ki je bila podlaga za kasnejše šolske knjige in s tem tudi za prevlado novih oblik, kljub začetnemu nasprotovanju Bleiweisovih *Novic*. (Breznik 1982: 88)[3]

2.2 Vseslovenskost in enotni slovenski jezik

S težnjo po enotnem, »zedinjenem« slovenskem jeziku, v ozadju katere so bili tudi državotvorni interesi (zedinjena Slovenija), se je uveljavljala tudi težnja po ustreznem in dovolj *reprezentativnem* parlamentarnem jeziku, ki se ne bi smel preveč oddaljevati od »književnega«, ki je »njegova edina in terdna podlaga«. In da »dobimo dober parlamentarni jezik, je edina potreba, da se književnega jezika dobro naučimo in da ga marljivo rabimo v vsakdanjem življenji.« (vse Novice 1861: 386) V tem poslednjem se poleg *združevalnega* in *reprezentativnega* značaja kaže še funkcionalnost knjižnega jezika,[4] vendar je vprašanje, koliko so to bile le teze in koliko dejansko stanje in raba – na voljo so nam le zapisi o tem (posnetkov ni).

Pri tem je potrebno omeniti, da avtor tudi kritizira slovensko značilnost, da Slovenec, »kakor da čuti svojo slabost in onega premožnost, plaho popusti svojo slovensko govorico, ter se začne za onim spakovati […]«, za razliko od »blagozvenečih glasov druzih Slavjanov«, ki samozavestno govorijo svoj jezik; na pomanjkljivo izreko naj bi opozarjali tudi Nemci. Če bi Slovenci izgovarjali, kot se piše, bi se »zedinili ne samo med seboj, ampak z vsemi druzimi, kar nas je sinov sloveče matere.« (Novice 1861: 199)

---

[3] Na tej strani Breznik tudi sistematično in pregledno navede Svetčeve nove oblike, ki jih je le-ta vpeljal v svoje članke leta 1849.

[4] O osnovnih načelih in značilnostih knjižnega jezika govori Nebeská (1996: 124–132), med drugim tudi o razlikovanju med pisnim in govorjenim jezikom.

3 ŠKRABČEVO NAČELO NORMIRANJA KNJIŽNEGA JEZIKA

Škrabec je tako preko svojih člankov kot tudi s svojim posrednim vplivom na Breznika in Pleteršnika imel velik vpliv na razvoj slovenske normativistike, predvsem pa je bil pomemben njegov vpliv na razvoj govorjenega jezika, zato mu tudi upravičeno pravimo oče slovenske fonetike (Tivadar 2004). Škrabec je že konec 19. stoletja opozarjal na pretiran panslavizem in izpostavljal slovensko protestantsko tradicijo. »Le izreka 16. stoletja more biti podlaga našemu pravopisu in meja, čez katero ne smemo, ako se nočemo izgubiti v samovoljno prenarejanje« (cit. po Škrabec 1994b: 118; glej tudi Škrabec 1995: 500–502) Slovenska knjižna izreka je bila v drugi polovici 19. stoletja še precej neizoblikovana in težko bi se ravnali po pravilu »pišemo, kakor govorimo«, kar pa bi glede na različno »zavijanje«[5] po slovenskih krajih »drugim /narodom/ v smeh služili«, zato so se marsikateri raje odločili govoriti nemško. In ker »niti v pisavi niti v priprosti sadanji izreki keterega posameznega kota naše domovine ne najdemo določene prave izreke našega jezika v omikanem govoru, ampak jo moramo iz priproste navadne izreke še le posneti in iztrebiti, in z jezikoslovnimi in zgodovinskimi dokazi zatrditi […] saj pač vsak dan čutimo veliko potrebo, da se ta reč enkrat določi in vstanovi, in potem tudi resnično v rabo spravi, ter tako sčasoma zmešnjavi konec stori.« (vse Škrabec 1870; cit. po Škrabec 1998: 12)

Govorjeni knjižni jezik je bilo potrebno torej šele določiti. Glede narečne osnove za knjižno izreko je bil Škrabec naklonjen kranjščini (in protestantski pisni tradiciji):

> Da je dialektična izreka na Štajerskem, Koroškem itd. različna od dialektične izreke na Kranjskem, komu ni znano? Ali izobraženim mej nami je potrebna edinstvena, […] 'književna izreka'; in ta izreka ne sme biti neorganska zmes raznih dialektičnih izrek […] Zato pa nikaker ne mislim, da mora v vsem le kranjščina odločati, dasiravno je res, da splošno nihče ne more podreti, kar je vedel vže Stanko Vraz: 'Krain war von jeher in slovenicis die tonangebende Provinz.' Le to je resnica, mora podlaga biti 'književni' le ena izreka, in, da ta ne more biti rezijanska ali prekmurska. (*Zakaj ginemo?*, Škrabec 1994a: 202)

Središče Kranjske, Ljubljana, se je kot prestolnica Slovenije utrdila šele v okviru prve Jugoslavije (1918), v kateri se je slovenski del kraljevine SHS združil v Dravski banovini, potem pa v okviru republike Slovenije (1945) in države Republike Slovenije (1991).

Pri branju Škrabčevih načel pa moramo biti natančni, saj Škrabec posebej poudarja »nikaker ne mislim, da mora v vsem le kranjščina odločati«. In ta misel se je kasneje

---

[5] Že Trubar je zapisal: »Kedar ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori.« (*Ta evangeli svetiga Matevža*; cit. po Slovenski protestantski pisci, ur. M. Rupel, 1934, 13).

zrcalila tudi v Voduškovih mislih o občevalnem jeziku, čeprav je le-ta v mnogočem Škrabcu nasprotoval.

4 LJUBLJANA IN NJEN GOVOR KOT OSNOVA GOVORJENEMU STANDARDU

Iz sredine 20. stoletja imamo zanimive misli in razmišljanja o govoru in pisavi Boža Voduška, ki se zaveda naslonitve na pis(me)ni jezik v 19. stoletju:

> Mlademu slovenskemu malomeščanskemu narodu nikakor ni bilo od vsega začetka jasno, kako naj izgovarja svoj pismeni jezik, kakor je bilo na primer to jasno francoskemu meščanu v 17. stoletju, ki je svoj izgovor uravnaval po pariškem dialektu in še posebej po tisti obliki, ki se je govorila na kraljevem dvoru. Imel je pred seboj samo častitljivo posodo slovenske pisane besede in občutil hkrati brez dvoma željo privzdigniti se nad izgovarjavo svojega domačega dialekta, manjkali pa so mu družabni zgledi, ki so sloneli drugod, pri prej razvitih narodih, na paralelni kontinuiteti jezikovnega in družabnega razvoja. Slovenski meščan si je torej moral ustvariti sam od sebe na umeten način svoja izgovarjavna pravila […] po načelu: črka je glas. Edini zgled, na katerega se je kvečjemu lahko oprl pri določitvi glasovne vrednosti črk, pa je bil nemški jezik, katerega višja veljava je bila zanj zunaj vsakega dvoma. (Vodušek 1958–59: 194)

O izgovoru po črki pravi, da je dejansko prva stopnja »izreke našega pismenega jezika«. Vodušek v članku *Historična pisava in historična izreka* (1958–59: 193–200) potem utemeljuje odločitev za »teoretično zahtevo historične izreke«[6] Stanislava Škrabca in njeno dejansko realizacijo. Pri Škrabčevem utemeljevanju historične pisave in izreke sicer ne najde »nobenega dokaza zoper moderno izreko pismene slovenščine«,[7] vendar razume uspeh Škrabčevega pravopisno-pravorečnega nazora zaradi »dvojnega idejnega boja: zoper nemške fonetične navade in hkrati zoper etimološko, to je *prehistorično pisavo in izgovarjavo*. Če ne bi imeli v naši zgodovini l-kanja in ne tendenc po prehistorični pisavi in izgovarjavi, tudi ne bi imeli Škrabčeve teorije historične izreke.« (Vodušek 1958–59: 195) Sčasoma so potem Škrabčeva načela bila dojemana zmeraj manj kot historična in vse bolj kot idealna izreka, »ustrezajoča nekakšnim idealnim

---

[6] Vodušek že na začetku svojega članka poudarja, da »ni Slovenca, ki bi bil pripravljen odreči se v načelu takšni pisavi in privoliti v revolucionarno reformacijo pravopisa na fonetični podlagi po Vukovem zgledu.« (n.d.: 193) Pri tem moramo poudariti, da reformacija pravopisa po Vukovem načelu ni uspela niti v Vukovem, tj. Prešernovem in Čopovem ter Kopitarjevem času.

[7] Zanimivo je, da tudi Toporišič govori o »moderni knjižni izreki« znotraj glasoslovnega opisa knjižnega jezika v Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 41–89), ko uvaja določene spremembe v knjižnem izgovoru.

zakonom od vsakega narečja in časa odtrganega pismenega jezika«, čeprav je šlo v bistvu za »postulat zgodovinske izreke centralnih narečij 16. stoletja« (Vodušek 1958–59: 197). S tem je historična pisava in izreka postala »jezikovni simbol našega meščanskega in malomeščanskega razreda«. Ob tem Vodušek še posebej poudarja, da se je v tem času začel razvijati v mestnih središčih čedalje bolj enotno govorjen jezik, ki postopoma nadomešča narečja. Vodušek proti koncu razpravljanja o historični pisavi in izreki poudarja, da je razvoj vsakega knjižnega jezika »odvisen v prvi vrsti od jezikovnega razvoja v narodovem političnem in kulturnem središču.« (Vodušek 1958–59: 200) Prav tako v predhodnem članku ob izidu pravopisa leta 1950 poudarja razvoj občevalnega jezika kot samostojnega in živega jezikovnega organizma, ki »v veliki meri nastaja naravnost iz občevanja ljudi različnih narečij, ne pa po ovinku čez pisano besedo«. (Vodušek 1950: 1149) Zavzema se za »lep, živ in domač jezik« (Vodušek 1950: 1152), ki naj bi oživljal knjižni (tj. pisni) jezik; to Voduškovo reakcijo moramo razumeti v smislu protesta proti nepravilni obravnavi pogovornega (knjižnega) jezika v SP 1950 kot »slabega posnetka knjižnega jezika« (Vodušek 1950: 1149). Ob tem ves čas poudarja, da »živi govor naroda na višji kulturni stopnji […] lepega dne absorbira narečja in stopi na njihovo mesto.« (Vodušek 1950: 1150)[8]

Voduškov občevalni jezik je v bistvu Toporišičev splošni pogovorni jezik, ki ima »svojo osnovo […] v vsakdanji občevalni govorici nenarečno govorečih ljudi na celotnem slovenskem ozemlju, zlasti pa v njegovem osredju, tj. Ljubljani in njenem bolj ali manj urbaniziranem okolju.« Vendar Toporišič tudi poudarja, da je splošni pogovorni jezik »posledica nepopolne uresničitve stroge zborne norme« (Toporišič 1976: 12–13). V celotni slovnici namreč ves čas opazimo tendenco po krepitvi knjižnega jezika, ki ga nekritično veže na regionalno enoto centra. Če primerjamo recimo s češko jezikovno situacijo, od koder smo dobili mnoge jezikoslovne misli, je osnova češkega govorjenega knjižnega jezika osrednja Češka z izjemo Prage in okolice, za področje Moravske pa so sprejete nekatere dvojnice (Palková 1997: 321). Seveda pa so na Češkem prisotne tudi nekatere druge tendence, ki v ospredje postavljajo »obecno češčino«, tj. splošni

---

[8] Misli in predvidevanja Voduška se vsaj na področju velike regionalne razslojenosti medijskega prostora še niso povsem uresničila; predvsem na fonetičnem področju še obstaja narečna raznolikost. Obenem pa moramo poudariti, da je prav spremenjena tematika in vsebina besedil povzročila, da se je na drugih jezikovnih ravninah tovrstna »absorpcija« že zgodila. Za nadaljnje raziskave bo zanimiva tudi sopostavitev vpliva tujih jezikov na slovenski jezik, tudi na govor. Vsekakor pa moramo razumeti Voduškovo prizadevanje za moderno izreko v smislu takratnega zapostavljanja »kranjskih« dialektov oz. živega jezika v narodovem središču zaradi želje po nekem abstraktnem idealu knjižnega jezika kot »konglomerata iz vseh slovenskih narečij« (Vodušek 1958–59: 200). Knjižni jezik je težko utemeljevan na osnovi katerega koli narečja in to je pri tem potrebno opozoriti – Vodušek se je tega več kot očitno zavedal, saj je govoril o nadomeščanju narečij.

pogovorni jezik na osnovi srednječeškega narečja, ki se pogosto uporablja v literaturi in pri posameznih govorcih tudi v govornem položaju knjižnega jezika; pogosto pa prihaja v govoru do »mešanja« posameznih zvrsti (»obecne« češčine, interdialekta in knjižnega jezika, kar je značilno za mestne govore (Čechová 2000: 25–26)). »Obecna češčina« je pravzaprav tudi simbol pristnega govora, v nasprotju s priučenim knjižnim, normiranim, umetnim češkim jezikom, ki ga večina Čehov naj ne bi vedela govoriti pravilno (Čermák 1996: 14–18; o razvoju in začetkih knjižne češčine ter zgodovinski vlogi »obecne češčine« Stich 1991). Situacija na Slovenskem je vsaj glede mešanja različnih mestnih govorov zelo podobna, saj so mnogi deli Ljubljane zelo dialektalno in narodnostno mešani. Iskanje idealnega govorca je na nekem območju pravzaprav nemogoče, kar se je pokazalo tudi ob izdaji pravopisa (Tivadar-Jurgec 2003). Govorca knjižne slovenščine namreč določa (zahtevnejša) vsebina in (javni) govorni položaj, poleg tega pa tudi pisna priprava. In na podlagi realnega gradiva lahko določimo splošno in enotno jezikovno normo na Slovenskem.

5 SLOVNICA IN SLOVAR O »OSNOVI« KNJIŽNEGA JEZIKA

V slovenski slovnici (prvič izšla 1976) Toporišič pravi, da je nosilec zbornega jezika »jezikovno šolani človek (vsaj do stopnje srednje šole)«. Potem našteje praktično vse, ki pisno uporabljajo slovenski jezik in zaključi s stavkom, da je zborni jezik »na Slovenskem predvsem in najprej pisani jezik«. Potem knjižni jezik opredeli s stališča naslovnika, ki je množičen, in uradnosti, poleg tega pa poudari tudi izobrazbeno, socialno in narečno neenakost, ki tudi pogojuje rabo zbornega jezika (Toporišič 2000: 15). K tej opredelitvi zbornega jezika, ki ga torej tudi Toporišič veže na pisni jezik in neko združevalno ter reprezentativno funkcijo, je potrebno dodati še opredelitev splošno- oz. knjižnopogovornega jezika, ki se »bolj kakor zborni jezik opira na navadno vsakdanjo občevalno govorico nenarečno govorečih ljudi na celotnem slovenskem ozemlju, posebno pa v njegovem osredju, tj. v Ljubljani in njenem bolj ali manj urbaniziranem širšem okolju.« (Toporišič 2000: 16) V nadaljevanju prizna, da splošnopogovorni jezik še ni splošno sprejet po celotni Sloveniji: »To, kar naj bi postalo tudi v resnici splošno (kakor je splošen slovenski zborni pisni jezik, in v precejšnji meri tudi brani), pa v resnici obstaja dokaj izoblikovano na osrednjem gorenjsko-dolenjskem območju s središčem v Ljubljani in okoliških, deloma pa tudi bolj oddaljenih mestnih naseljih.« (Toporišič 2000: 17) V nadaljevanju govori o tem, da se nekateri sloji (»izobraženski, sploh mestni«) že rodijo s tem jezikom. Ali so mestni izobraženci tisti boljši vzor? Ob tem si lahko zastavimo še retorični vprašanji: Ali Ljubljana sploh ima enotno normo? Ali je možno, da je čisto posebna metropola, za razliko recimo od Prage, kljub vplivu različnih narečij, jezikov in generacij govorcev?

Pozorni moramo biti še na naslednji dve Toporišičevi opredelitvi splošnopogovornega jezika: »Še bolj postane splošen, če mu z zavestnim posegom spodrežemo lastnosti, ki ga delajo ožje pokrajinskega. […] Slovenski splošnopogovorni jezik je za zborni jezik tudi nekaka pripravljalnica (preparandij), ki jezikovna sredstva zemljepisnih narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov nekako vodi k vlogam zbornega jezika.« (Toporišič 2000: 17) Za jezikoslovce morajo biti zanimive predvsem besede »spodrežemo« in »nekako vodi«, saj opredeljujejo jasno tendenco po več kot samo opisovalni in raziskovalni vlogi jezikoslovca. Splošnopogovorni jezik naj bi se torej na nek način umetno ustvarjal, vzpostavljal?

O knjižnem jeziku v 90–ih letih 20. stoletja še pravi, da ima vsak knjižni jezik naravno živo govorno podstavo v »okolju z največjim prestižem, slovenski v Ljubljani in širšem mestnem okolju okrog nje.« (Toporišič 1992: 83) Če k tej opredelitvi dodamo še dejstvo, da v *Slovenski slovnici* Toporišič opisuje samo ljubljanski pogovorni jezik, pri splošnopogovornem jeziku pa navaja ljubljanske značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, je razviden namen vključevanja regionalnih pogovornih in zasebnih jezikovnih sredstev v knjižni jezik, kar je precej nenavadno, v nasprotju s tendenco po enotnem knjižnem jeziku. Ob odsotnosti gradiva v *Slovenski slovnici* in *Slovenskem pravopisu* je potem razumljivo, da prihaja do povsem nepotrebnih konfliktov (Slavistična revija 51/2*;* Toporišič 2004).

Že *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ki je v paragrafu 7 v Uvodu v SSKJ jasno opredeljen kot informativno-normativen, ob pravopisu in pravorečju govori naslednje:

§8 Pri pisavi besed se slovar naslanja na tradicijo; vendar je novejša, z gradivom in anketami ugotovljena raba narekovala nekatere spremembe.

§9 Pri določanju izgovora je praviloma upoštevano vse slovensko ozemlje, predvsem pa osrednji del z Ljubljano; upoštevana je tudi tradicija. Intonacija se naslanja na knjižni govor ljudi, doma z osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani. (SAZU 1970: XI)

Prav tako je pri pravorečju izpostavljeno, da se izgovor besed ravna po pisavi, ob upoštevanju nekaterih pravil o izgovoru samoglasnikov in soglasnikov (SAZU 1970: XXIII–XXIV).

6 ENOTNOST IN ZDRUŽEVALNOST KNJIŽNEGA JEZIKA V 3. TISOČLETJU

Zapoved odločevalnosti govora centra, tj. Ljubljane, za oživljanje knjižnega jezika je pogosto razumljena dobesedno in osebno (ravnanje po lastnem govoru oz. govoru nam bližnjih ljudi oz. skupine govorcev, kar je nedvomno subjektivno), brez

upoštevanja zgodovinskih okoliščin in zvrstne razslojenosti slovenskega jezika, ki je osrednji sistem skozi zgodovino postavilo za osnovni knjižni sistem. Ta sistem je bil dopolnjevan z južne in severne strani Ljubljane, s sprejetjem novih oblik pa tudi od nekaterih od Ljubljane bolj oddaljenih delov slovenskega nacionalnega območja, predvsem Koroška in Štajerska. (Breznik 1982: 87) To omenjamo zaradi izpostavljene in pogosto poudarjane, a vse prevečkrat pozabljane kontinuitete razvoja slovenskega jezika (Pogorelec 1967). Sicer lahko te argumente zavrnemo, kot da je to daljna zgodovina in imamo zdaj nova pravila in novejšo zgodovino. A tudi danes RTV Slovenija (in drugi vseslovenski mediji) prav gotovo zastopa neko tradicionalno smer enotnega knjižnega jezika, ki ni utemeljena na nekem dialektu ter ima podlago v pisnosti in tradiciji govora. Pregled lokalnih radijskih postaj tudi kaže podobo ne samo centralnega, a tudi ne samo »neknjižnega«, prav tako je med dialekti in pokrajinskimi govori še vedno precejšnja razlika; knjižni jezik torej mora opravljati združevalno funkcijo. In če povzamemo navedene misli Voduška in Škrabca pridemo do skupnega vodila pri usmerjanju slovenskega knjižnega jezika – govor v Ljubljani je tista prevladujoča sila, ki v veliki meri usmerja razvoj knjižnega jezika, nikakor pa to ne pomeni regionalne pogojenosti tega načela. Govor Ljubljane namreč ni obenem tudi knjižni izgovor niti ni Ljubljančan sam po sebi idealni govorec knjižne slovenščine, kot je bilo mogoče razumeti nekatere interpretacije ob izidu pravopisa (Okrogla miza o SP 2001, 16. 5. 2002; Jurgec 2005). Tako poenostavljanje je potrebno v nadaljnjih jezikoslovnih raziskavah in razpravah preseči in postaviti nove temelje razvoja slovenskega knjižnega jezika – določen napredek je bil narejen že z izdajo *Spisov o govoru* (ur. P. Vitez; glej npr. Stabej 2008).

VIRI

Okrogla miza o SP 2001, 16. 5. 2002, 19.00–22.00, objavljeno v Studiu ob 17-ih, 20. 5. 2002, 1. program RSLO.

LITERATURA

BREZNIK, Anton, 1982: Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 83–133.

JURGEC, Peter, 2005: Spet o fonetiki, fonologiji in pravorečju v SP 2001. *Slavistična revija* 53/2. 245–248.

NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova.

NOVICE gospodarske, obertnijske in narodske. Tečaj 14, list 1 (1856) – tečaj 60, list 52 (1902). Ljubljana: J. Blaznikovi dediči, 1856–1902.

PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praga: Univerzita Karlova.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: SAZU.

POGORELEC, Breda, 1967: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 75–106.

*Slovar slovenskega knjižnega jezika (*SSKJ*), I–V*. SAZU, 1970–1991. Ljubljana: DZS.

STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.

STICH, Aleksandr, 1991: O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naša Řeč* 2. 57–62

ŠKRABEC, Stanislav, 1870: *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi.* (cit. po Jezikoslovna dela 4, ur. J. Toporišič, 11–50).

– –, 1994a: *Jezikoslovna dela 1* (ur. J. Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 39–52; 274–278.

– –, 1994b: *Jezikoslovna dela 2* (ur. J. Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

– –, 1995: *Jezikoslovna dela 3* (ur. J. Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

– –, 1998: *Jezikoslovna dela 4 (*ur. J. Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Aktualnost in uporabnost Škrabčevih razprav za sodobni slovenski jezik in jezikoslovje. *Slovenščina v šoli 9/2*. 1–7.

TIVADAR, H., JURGEC, P., 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija 51/2*. 203–220.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: CZ.

– –, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

– –, 2004: Še z okrepljenimi močmi nad Slovenski pravopis. *Slavistična revija* 52/2. 209–227.

VODUŠEK, Božo, 1950: Pripombe k slovenskemu pravopisu. *Novi svet* V., II. knjiga, 947–954, 1045–1052, 1149–1152.

– –, 1951: O slovenskem pravopisu in o jezikovnih načelih. *Slovenski poročevalec (podlistek 1–10).*

– –, 1958–59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo* 4/7, 193–200.

Marko Stabej
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Slovnica in ideologija

Slovnica je kot temeljno kodifikacijsko dejanje zaznamovana z ideologijo, odvisno od ciljev slovničnega dejanja in od družbenozgodovinskih okoliščin jezikovne situacije. V 20. stoletju v slovenskem jezikovnem prostoru nastopi praksa ***enoslovničnosti****, kar pomeni, da je v danem trenutku možen le en veljaven in referenčen slovnični opis/predpis slovenskega jezika. Prispevek razpravlja o možnosti zamenjave te prakse s predstavo* ***večslovničnosti****, ki opise jezika opravlja glede na ciljne potrebe, temelječe na statistično gledano reprezentativnem gradivu, z jasnimi metodološkimi razlikami, s tem demistificira predstavo o objektivni enosti jezika in jezikoslovne predstave o njem, kar vse naj bi imelo pozitivne jezikovnonačrtovalne učinke.*

1 UVOD

V poslopju slovenskega državnega zbora prirejajo oglede za javnost, ki jih – vsaj pred slabim desetletjem je bilo tako – vodi kar receptor. Ko smo nekoč s Poletno šolo slovenskega jezika obiskali poslopje, se je vodnik pri razlagi monumentalne freske *Zgodovina Slovencev* Slavka Pengova v preddverju velike parlamentarne dvorane na kratko pomudil tudi pri podobi Primoža Trubarja, s knjigo v roki. Zbranim je pojasnil, da je Trubar l. 1550 izdal prvo slovensko knjigo, in sicer slovnico slovenskega jezika. Seveda se lahko namuznemo ob učenosti receptorja – vendar hkrati lahko pozorno zastrižemo z ušesi: očitno je v ljudskem prepričanju slovnica nekaj posebej pomembnega in usodnega za jezik, brez česar jezika sploh ni in logično se zdi slovnica najprimernejša vsebina za prvo knjigo v nekem jeziku.[1]

V prispevku se bomo posvetili ideološkim razsežnostim slovničarskih dejanj nasploh, z nekaj primeri iz slovenskega jezikovnega prostora. Slovničarska dejanja

[1] Zanimivo je, da na freski v Trubarjevem ozadju vidimo povečano knjigo z notranjo naslovno stranico Abecednika, ne Katekizma – kar je najbrž razumljivo z ideološkega stališča. Pengov je fresko naslikal 1958 v preddverju ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, v katere ideološko bistvo se je veliko bolje vključevalo zgodovinsko dejanje alfabetskega opismenjevanja kot pa verskega izobraževanja, kar je bila seveda glavna naloga slovenske reformacije.

veljajo za pomemben, če že ne najpomembnejši del jezikovnih standardizacijskih procesov v nekem jezikovnem kontinuumu in neki jezikovni skupnosti, ki se s tem kontinuumom povezuje in se čuti povezana; seveda so slovničarska dejanja tesno povezana tudi s procesom normiranja besedišča, pa tudi s procesom oblikovanja komunikacijskih praks v nekem jezikovnem in kulturnem prostoru. Občutljivih mest, kjer se slovnična dejavnost pri svojih odločitvah vsaj potencialno sreča z ideologijo, torej spletom zavednih ali nezavednih idej o delovanju in urejanju družbe, je več. To so npr. vprašanja reprezentativnosti besedil, ki so podlaga normativnega procesa, reprezentativnosti jezikovne variante, izbrane ali ustvarjene za podlago normativnega procesa, metodoloških in teoretičnih določilnic in s tem povezanih konkretnih odločitev v opisnem oz. normativnem procesu, vprašanje podobe slovničarskega diskurza, tematike slovničnih zgledov znotraj tega diskurza in podobno. Čisto na začetku vseh ideološko občutljivih odločitev posameznega slovničarskega dejanja pa stojijo razlogi in nameni kodifikacijskega dejanja.

2 MESTA, OBČUTLJIVA ZA IDEOLOGIJO

Navedene točke so v resničnosti med seboj temeljito prepletene, matrika ideoloških odločitev je izrazito večdimenzionalna. Opozicijska (ali večpólna) razmerja lahko nastopajo na vseh posameznih ravneh, hkrati pa se tudi kombinirajo. Pri analizi slovničarskih dejanj tako npr. ni vprašanje le to, na podlagi katerih besedil (in lastnosti njihovega jezika) je nastajala norma, temveč je pred tem vprašanje, ali je sploh nastajala na podlagi besedil, ali pa morda na podlagi drugačnih podatkov; ali so bili ti podatki empirično zbrani pri več govorcih (in kako so bili zbrani, pri katerih govorcih – ali morda tudi govorkah) ali pa se je avtor norme zanašal predvsem na samoopazovanje lastnega jezika oziroma na prepričanja o tem, kakšen naj bi jezik bil. Pri vprašanju reprezentativnosti izhodiščne jezikovne variante za normiranje se pojavlja dilema (v jezikoslovni standardologiji takorekoč klasična), ali je normiranje knjižnega jezika predvsem nadgradnja izbranega lokalnega, regionalnega idioma ali pa poteka kot vzorčenje in izbiranje iz več lokalnih in socialnih idiomov nekega jezikovnega oziroma komunikacijskega kontinuuma. Izbor torej ni občutljiv le po regionalni, temveč tudi po socialni plati. Pomembno vprašanje je tudi, kaj slovničarska dejavnost sploh obsega, na katere jezikovne vidike je usmerjena, kako jih pojmuje, in na kakšen način ponuja informacije o izbranih vidikih.

3 EN JEZIK, ENA SLOVNICA

Za ogrevanje si poglejmo citat iz uvoda v Breznikovo slovnico (Breznik 1916: 6)

> Glasove in oblike, ki se ločijo od žive govorice v narečjih, določa **pravopis**, pravopis pa določa **obča raba**; pisati se smejo samo taki glasovi in take oblike, katere je sprejela večina pisateljev. Pravopis ni plod znanstvenih raziskav, zato je nedosleden in pomanjkljiv. //[2] K pravopisu pa ne spada raba jezika v širšem smislu, t. j. skladnja, stavčni ustroj, slog, besede in rečenice. To se ne ravna po občni rabi ali večini pisateljev, temveč po jezikovni znanosti, ki preiskuje, kaj je dobro slovensko in kaj ni. // Glasovni in oblikovni sestav ter skladnja (=**slovnica** v ožjem pomenu) je nekako ogrodje jezika in ga pisatelji ne morejo spreminjati. Spreminjati in bogatiti pa se dadó besede in rečenice. Pisatelj jih rabi lahko v takem pomenu, kakor se splošno rabijo med narodom ali pa jih rabi v prenesenem pomenu.

Delo, ki je bilo v več izdajah referenčna slovnica slovenskega knjižnega jezika prve polovice 20. stoletja, že v nekaj citiranih vrsticah razkriva kar precej ideološko občutljivih mest. Najprej opozorimo na pojmovanje znanosti oz. znanstvenosti, ki se morda zdi sodobnemu (neakademskemu) govorcu trdno in zgodovinsko nespremenljivo, pa se zanj ob le malo globljemu premisleku izkaže, da je še kako dinamično. Breznikovo formulacijo znanstvenosti jezikoslovja – ki naj bi imelo nalogo preučevati, *kaj je dobro slovensko in kaj ni* – bi danes le redko kateri humanist ali družboslovec lahko sprejel za svojo, saj vsebuje izrazito vrednostno, torej ideološko občutljivo opredelitveno sestavino, čemur se sodobna znanost ponavadi v loku izogiba. Po drugi strani Breznik posredno zanika znanstvenost preučevanju obče rabe (vsaj glede pravopisnih vprašanj); morda zato, ker se mu zdi preveč evidentna, najbrž tudi zato, ker po njegovem raba ne more (ali ne sme?) spreminjati *glasovnega in oblikovnega sestava ter skladnje*, torej *slovnice v ožjem pomenu*. Hkrati je iz odstavka tudi jasno, kdo, če že, je upravičen do hotene ustvarjalne rabe knjižnega jezika – pisatelji in nihče drug.[3]

Breznikova slovnica nadaljuje slovensko slovnično tradicijo in je hkrati začetek sodobne slovenske slovničarske tradicije 20. in 21. stoletja, ki jo živimo in občutimo še danes. Zanjo je značilno, da je slovnica v temelju delo, namenjeno šolski rabi, natančneje srednješolski populaciji, hkrati pa – bodisi v svoji izvirni obliki bodisi v nadaljnjih metamorfozah – postane tudi osrednje referenčno delo o normi slovenskega

---

[2] Z znakom // zaznamujem odstavčni prelom v izvirniku, op. MS.

[3] Res da je pomenski obseg besede *pisatelj* v Breznikovih časih najverjetneje zajemal tako današnjega *pisatelja* kot *pisca* in da od nikogar na začetku 20. stoletja ne moremo pričakovati kakega ozaveščenega razmerja do enakopravne zastopanosti moških in ženskih poimenovanj; kljub temu je tako pojmovanje pravic do jezikovnih sprememb precej izključevalno.

knjižnega jezika. No, zvezo *v temelju namenjeno šolski rabi* je treba dodatno premisliti. Šolska raba je v tem primeru predvsem zadostni pogoj za začetek podviga, imenovanega slovnica, torej za sistematični in sintetični opis knjižnega jezika v enem zamahu (ne glede na to, v koliko delih in v kakšni obliki je izdano). Srednješolska populacija kot bodoče izobraženskо narodovo jedro naj bi namreč praktično in teoretično obvladala knjižni jezik, ga torej znala uporabljati in do neke stopnje razumela in znala pojasnjevati njegove lastnosti. Znanstveno jezikoslovje – ne glede na teoretsko usmeritev – se ponavadi ukvarja z veliko bolj specifičnimi in delnimi delovnimi problemi, zato za slovnično sintezo potrebuje neko zunanjo spodbudo. To pa nikakor ne pomeni, da se je jezikoslovje pri snovanju slovnice vnaprej pripravljeno odreči svojemu pogledu na znanstvenost jezikovnega opisa in predpisa ter se želi že v izhodišču izrazito prilagoditi praktičnim potrebam in spoznavni ravni ciljne populacije. Površen pregled slovenskih slovnic 20. stoletja nakazuje prej obraten proces: slovnica, namenjena šolski populaciji, je načeloma znanstven opis jezika, ki je le delno didaktiziran glede razporeditve slovnične snovi,[4] glede izbire diskurza in oblikovanja oz. postavitve besedila in podobnih stvari.[5] Naslovnikom – srednješolcem, posledično pa tudi vsem vsaj srednješolsko izobraženim govorcem – je na ta način nekoliko olajšana sicer težka pot do jezikovnega in jezikoslovnega spoznanja, ki pa je prikazana kot nujno potrebna za kasnejše polno delovno življenje posameznika.[6]

---

[4] Primer: v *Slovenski slovnici* 1940 na zadnji, 191. strani najdemo enostranska Navodila za rabo knjige. Avtorji mdr. zapišejo: »Učenec ne more razumeti izpeljave glagolskih oblik, dokler ne pozna glasovnih zakonov. Zato je najprej govoriti o glasovnih spremembah (§ 7–18) in sestavi besed (§ 19–24). Sledi ponovitev vsega, kar učenec ve o o glagolu, pri tem pa se sproti poglablja znanje o trajanju in stanju glagolskega dejanja in o spregatvi (§ 85–102). Pri glagolskih vrstah (§ 103–125) je poudarek na pravilni tvorbi oblik, vse tisto pa, kar bi učencu samo spomin obremenjevalo, je izpuščeno. Zelo poglobljena so poglavja o časih, načinih in naklonih (§ 126–143), prav tako so učencu skoraj popolnoma nove imenske oblike glagola (§ 144–156).« Slovnica je bila namenjena tretjim in četrtim razredom srednjih in sorodnih šol, to pomeni primerljivo starost dijakov z današnjim osmim in devetim razredom devetletke.

[5] Slovenski slovničarski diskurz kar kliče po celoviti pregledni analizi, od bolj očitnih makrobesedilnih lastnosti (odstavčna členjenost in paragrafska označenost, poimenovanje posameznih rubrik (Pomni, Vaje, Napačno je ipd.) do bolj prikritih notranjih lastnosti diskurza (npr. izrecni in prikriti načini normativnega označevanja, načini utemeljevanja in ponazarjanja).

[6] Dobro ponazoritev take miselnosti najdemo npr. v *Besedi bralcu* Toporišičevega *Slovenskega knjižnega jezika 1* (5): »Slovenski knjižni jezik ti hoče pomagati, da našo knjižno besedo dodobra obvladaš v govoru in pisavi. V štirih knjigah se boš lahko poučil o glasovih, oblikah, tvorbi besed, medbesednih in stavčnih zvezah, o vsem torej, kar gre v tako imenovano slovnico. Pa ne samo to: Slovenski knjižni jezik te bo dodobra naučil našo besedo tudi pravilno pisati (pravopis) in s posebnimi vajami bo bogatil tvoje besedišče. [...] Še nekaj ti bodo dale knjige Slovenskega knjižnega jezika: trdno teoretično podlago na vseh omenjenih področjih. Teorija je poznavanje bistva stvari.

Breznikova slovnica se je v vseh štirih izdajah (1916, 1921, 1924, 1934) imenovala *Slovenska slovnica za srednje šole*; naslednja slovnica se je v svojih prvih zametkih (*Slovenska čitanka in slovnica za prvi razred srednjih in sorodnih šol* 1931, 1939, 1945; *Slovenska čitanka in slovnica za drugi razred srednjih in sorodnih šol* 1932, 1939, 1945; *Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol* 1940, 1941) samoopredeljevala izrazito kot učbenik, kot samostojna knjiga je prvič izšla pod naslovom *Slovenska slovnica* l. 1947 (vendar njeno primarno šolsko rabo razkriva napis na drugi strani, »odobrilo ministrstvo za prosveto LRS za uporabo na srednjih šolah«). Ta slovnica je bila izrazito predelana v izdaji l. 1956 (Tomšič 1956, Toporišič 1965) in nato še nekajkrat izdana (1964, 1968, 1971, 1973).

Leta 1965 je začela izhajati nova slovenska slovnična sinteza, spet najprej v obliki učbenika. Jože Toporišič je v letih 1965–1967 in 1970 izdal štiri knjige jezikovnega učbenika za srednje šole *Slovenski knjižni jezik*. L. 1976 je na podlagi teh knjig (in drugih avtorjevih razprav) prvič izšla avtorjeva *Slovenska slovnica*, doslej v štirih izdajah in petih natisih (1984, 1991, 2000, 2004) – in to je poleg nekaterih slovnic tujih avtorjev, namenjenih predvsem tujcem (njihove kratke oznake v Pirih Svetina in Ponikvar 2009: 36–41), edina sodobna referenčna slovnica slovenskega jezika. Na podlagi tega slovničnega opisa so sicer nastala nekatera dela, domnevno prilagojena šolski publiki (in imamo torej neke vrste povratno zanko: delo, namenjeno šolski publiki, prerase v znanstveno publikacijo, in nato potrebuje redidaktizacijo; taka je npr. Žagarjeva *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*, ki je v letih 1985–2009 doživela deset izdaj v dvanajstih natisih, pa knjiga *Osnove slovenskega jezika*, s podnaslovom *Slovnični priročnik*, Rade Lečič iz l. 2009 ipd.).

4 KDAJ SLOVNICA NE DRŽI VODE?

To do okostja ogoljeno zgodbo o slovenskem slovničarstvu 20. in začetka 21. stoletja lahko strnemo z ugotovitvijo, da temelji na predpostavki o možnosti (realnosti) ene same enovite objektivne slike slovenskega knjižnega jezika. Prava slovnica slovenskega knjižnega je torej v danem trenutku samo ena in edina, vse druge so lahko le njene izpeljave, prilagojene za posebne potrebe posebne publike. To predpostavko (in sliko, temelječo na njej), lahko ovržejo konkretne izkušnje vsaj iz dveh virov:

a) če naletimo na realno in običajno jezikovno rabo, ki je obstoječi slovnični opis ne opisuje in pojasnjuje;

Tako znanje nam omogoča, da jezikovne pojave res razumemo, da o posameznem sodimo s stališča splošne zakonitosti.«

b) če se slovnični opis izkaže za neustreznega oz. neučinkovitega pri konkretnih potrebah opisa in pojasnjevanja (npr. pri učenju tujcev, kjer se izkaže za ne zadosti izrecno in izčrpno pri opisu (Svetina Pirih in Ponikvar 2009), pri otrocih in odraslih, kjer se izkaže za *nerazumljivo*, pri jezikovnotehnoloških aplikacijah in podobno).

5 RAZLOGI ZA ENOSLOVNIČNOST

Pred kratko razpravo o teh dveh vprašanjih poskusimo na kratko odgovoriti na vprašanje, kakšno je ozadje tovrstnega *enoslovničnega* modela jezikovne situacije. Za korenit odgovor bi bilo seveda treba opraviti primerjalno študijo z drugimi jezikovnimi okolji. Skica pa je naslednja – v slovenski zgodovinski izkušnji (kot diskurzivno oblikovani kolektivni predstavi) ima jezik pomembno mesto v nastajanju slovenske narodnosti in posledično tudi državnosti. Enotnost knjižnega jezika je bila jezikovnonačrtovalna in jezikovnopolitična nujnost pri oblikovanju javnega prostora v slovenščini – kot vrednostni argument proti nekdaj prevladujočim jezikom javnega in uradnega sporazumevanja in kot nujni povezovalni element med geografsko in socialno različnimi govorci. Neenotni pogledi na jezikovno enotnost sicer niso bili nič nenavadnega že od začetka oblikovanja slovenskega knjižnega jezika, toda s perspektive zaokroženega slovničnega opisa se je prostor za izrecno pluralnost pravzaprav nehal v drugi polovici oziroma zadnji tretjini devetnajstega stoletja, ko je šlo zares – ko je slovenski jezik res vse odločneje vstopal v javnost. Po eni strani se zdi, da potrebo po enotnosti knjižnega jezika najmočneje generirata šolska in uradna, pravna in upravna jezikovna raba, kjer je potreba po razvidnosti, enotnosti, preverljivosti, ponovljivosti, zanesljivosti informacij in formulacij pravzaprav največja. Po drugi strani pa je tudi res, da vse bolj obsežna in raznovrstna raba knjižnega jezika pripelje do povečanega tipa jezikovne variantnosti na različnih jezikovnih ravneh, še posebej na ravni besedišča in skladnje, če poenostavimo. Vse to, v kombinaciji z naknadno oblikovano splošno predstavo o hudi in krivični zapostavljenosti slovenščine v prednarodnih časih, povezano s predstavo o nekdanji zasužnjenosti slovenskega naroda, najbrž utrjuje prepričanje ne le o možnosti, temveč o nujnosti samo ene slovnice. Nič čudnega, da se uvodno poglavje *Slovenski knjižni jezik* v *Slovenski slovnici* 1956 dramatično začne z naslednjimi besedami (3):

> Težko narodu, ki je že v zibeli izgubil svobodo. Trikrat teže njegovemu jeziku. Brižinski spomeniki so rabili tujcu, da ga je čreda za silo razumela. Sicer sta nemščina in latinščina vladali neomejeno. Zasužnjeno je bilo ljudstvo, zasužnjen tudi jezik. Vsa prizadevanja reformacije niso mogla spremeniti te žalostne resnice. Razsvetljenstvo in romantika sta dali za slovenščino vnete domoljube, a svobode jeziku nista prinesli. Le-to je rodilo revo-

lucionarno leto 1848: enakopravnost v šoli in uradu, a žal samo na papirju, ker za svobodo še nismo bili zreli. Dosti izobražencev se je novih pravic ustrašilo, ker niso znali lastnega knjižnega jezika in ker je bil le-ta še nebogljen.

Ideologija, ki slovenščino pojmuje kot žrtev tujstva ter nekdanje nesposobnosti lastnih govorcev (zaradi nezrelosti za svobodo, neznanja jezika ipd.) se oblikuje v celotnem osemstranskem predgovoru. Slovnična urejenost knjižnega jezika, pa hkrati njegova naravnost in tesna povezanost z jezikom ljudstva so predstavljeni kot edini pravi in učinkoviti odgovori na zgodovinske krivice in zablode ter jamstvo za svetlo prihodnost slovenskega jezika in slovenskega naroda. Tako izrecno izražena ideologija jezika in naroda kot odrešene žrtve se je obdržala v uvodu slovnice do izida Toporišičeve slovnice – kjer se je ideologija navidez popolnoma umaknila znanstvenosti, vendar jo je v bolj ali manj prikriti obliki mogoče najti v marsikateri posameznosti. V strokovnih (in laičnih) krogih pa še naprej velja splošno prepričanje, da ima lahko slovenski jezik samo eno slovnico (in tudi samo en slovar in en pravopis) – vse drugo bi lahko pomenilo za jezik hudo nevarnost. Obstaja tudi drugi razlog, ki omogoča enoslovnično ideologijo: uveljavljeni knjižni jezik je v svoji paradigmatski (in deloma sintagmatski) razsežnosti sorazmerno stabilen in malo varianten. Ker je slovnica v ožjem smislu »jezikovni priročnik z obvestili o oblikoslovni (oblikoslovje) in skladenjski (skladnja) ravnini jezikovne zgradbe kakega jezika« (Toporišič 1992: 288), res na videz nima smisla imeti več knjižnojezikovnih slovnic – saj bi potemtakem imeli tudi več različic knjižnih jezikov. Toda od slovenskih slovnic 20. stoletja (pa tudi prej najbrž ne) ni nobena vsebovala samo oblikoslovja in skladnje, temveč so bile zmeraj vključene še različne druge vsebine. Tudi te so dobivale status edine veljavne jezikovne resnice in tako utrjevale predstavo enoslovničnosti.

6 VEČSLOVNIČNOST

Na podlagi obeh izpostavljenih točk v 4. poglavju se vendarle lahko odpremo tudi misli, da enoslovničnost ni nujna, kaj šele najbolj funkcionalna danost v sodobni slovenski jezikovni situaciji. Seveda bi bilo pri tem najprej potrebno temeljito razčistiti, kaj vse zajema pojem slovnica, za kar tu nimamo prostora, zato še naprej ostajamo pri improvizirani oznaki, da je to sistematični in sintetični opis knjižnega jezika v enem zamahu – brez inventarja in pomenske opredelitve besedišča, kar tradicionalno gledano pomeni slovar knjižnega jezika. Pluralnost slovnice v teoretsko-metodološkem smislu ni nič nenavadnega, Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 288) o tem pravi: »Slovnica je lahko opisna, normativna, primerjalna, zgodovinska, protistavna ipd.« Toda pluralnosti na vsaki od teoretsko-metodoloških ravni (ali na kombinaciji ravni, slovnice slovenščine so v 20. stoletju vsaj opisne in normativne hkrati, tudi

primerjalnozgodovinske in protistavne prvine v njih niso redke) pravzaprav ni – razen tedaj, ko novi slovnični opis in predpis v nekaterih delih za nekatere ljudi in kroge ni sprejemljiv in se ti raje držijo stare slovnice, za kar anekdotično vemo, da se je na Slovenskem npr. dogajalo v sedemdesetih in deloma osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Trobevšek 2009: 380).

Govorimo o drugačni pluralnosti, predvsem glede na cilj in publiko jezikovnega opisa/predpisa. Primer hkratnega obstoja različnih pogledov na jezik(oslov)ni opis lahko opazujemo pri jezikoslovnem označevanju korpusov slovenščine (Krek 2008). Skico slovničnih potreb za različne skupine govorcev slovenščine kot tujega jezika predstavljata Pirih Svetina in Ponikvar (2009). V okviru obsežnega tekočega projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku (www.slovenscina. eu) nastaja tudi t. i. pedagoška korpusna slovnica slovenščine, cilj, ki je projektno opredeljen takole:

– cilj aktivnosti je izdelava slovnice, ki temelji na analizi dejanskega jezika v obsežni zbirki besedil;
– izhodišče je opis jezikovnega sistema, ki različne ravni jezikovnega sistema (oblikoslovje, skladnja, pomenoslovje) obravnava celostno;
– namen je detektirati težavne točke v slovnici slovenskega jezika, kjer raba niha in izsledke analize predstaviti:
    v izrazito poljudni in uporabnikom prijazni obliki z multimedijskimi pripomočki na spletu;
– sestavljanje slovnice bo potekalo od januarja 2010 do decembra 2013.

Že iz tega skopega opisa lahko vidimo, da taka šolska slovnica nikakor ni zasnovana kot didaktična izpeljanka iz že obstoječe slovnice slovenskega knjižnega jezika, ampak izhaja iz analize dejanske sodobne jezikovne rabe, kot jo razkriva referenčni korpus, in se pri metodologiji oblikovanja in ponujanja slovničnih informacij zavezuje, da se bo prilagodila ciljnim uporabnikom (prim. tudi Krek in Arhar 2010). Kako se vse to stori, je seveda še odprto vprašanje, toda slovnična ideologija se na tak način gotovo temeljito spreminja. Oprtost na sodobne jezikovne vire izpričujeta tudi dva druga cilja projekta, govorni korpus slovenščine in t. i. nova didaktika poučevanja slovenskega jezika, ki vključuje gradnjo in analizo specializiranega korpusa pisnih izdelkov učencev osnovnih in srednjih šol. Doslej dostopa do celovitih informacij o sodobni govorjeni slovenščini slovenistično jezikoslovje ni imelo, z gradnjo referenčnega govornega korpusa se zadeve spreminjajo (Zemljarič Miklavčič in drugi, 2009) – to vsaj odpira možnost, da opis govorjenega jezika temeljiteje vstopi v sintetično slovnico knjižnega jezika. Tudi korpus usvajanja pisne slovenščine bo dragoceni vir, saj tako pri opisu in jezikovnem pouku ne bo treba več izhajati iz splošnih predpostavk (in zelo osebnih izkušenj) o tem, kaj naj bi bilo problematično pri usvajanju jezika – ampak se lahko o problematičnosti oziroma neproblematičnosti jezikovne produkcije

učencev vsakdo prepriča na statistično relevantnem vzorcu avtentičnih podatkov. Pri načrtovanju šolske slovnice pa ne gre le za drugačnost gradivnega vira, temveč tudi za drugačen premislek o ciljni razsežnosti: če kot namen slovničnega pouka izrecno postavimo učenčevo zmožnost govorjenja o jeziku (Trobevšek 2009: 384), potem se oblikovanja šolske slovnice lotimo drugače, kot če se nam zdi le okrnjena verzija enovitega znanstvenega jezikoslovnega opisa.

7 METASLOVNIČARSTVO

Izrecno razpravljanje o parametrih slovnične dejavnosti – tako v zgodovinskem kot sodobnem okviru – je pomembno za boljše spoznavanje in razumevanje delovanja jezika, jezikovne situacije, pa tudi jezikoslovja samega. Slovensko metaslovničarstvo se zdi na prvi, bibliografski pogled izredno cvetoče, vendar mu lahko (sicer zelo na počez) očitamo sindrom generala po bitki – pretekla slovničarska dejanja pretežno meri in tehta v luči zadnjega normativno veljavnega opisa (prim. Orožen 2003: 382–433, veliko število razprav J. Toporišiča o posamičnih slovenskih slovnicah in njihovih sestavnih delih, npr. Toporišič 2003: 319–406). Razen kritik in drugih odzivov ob izidih posameznih slovničnih del se izdatneje (čeprav še vedno sporadično) pojavi šele v drugi polovici 20. stoletja, pa tudi takrat pretežno kot orodje pri nastajanju nove slovnične sinteze (ali pri izolirani obravnavi posameznih jezikoslovnih vprašanj), ne pa kot sistematična jezikoslovna znanstvena dejavnost s posebno metodologijo in teorijo.[7]

Slovensko pisanje o slovnici je torej večinoma teleološko. Vse slovnične rešitve (opisne in predpisne) iz preteklosti se interpretirajo (in v bolj odločnih virih tudi vrednotijo) v luči sedanjega, aktualnega védenja o jeziku in veljavnega normativnega predpisa. Temu se sicer metodološko ne da zares izogniti, toda k večji objektivnosti slovničnega spoznavanja bi najbrž pripomoglo zavedanje, da tudi sedanje, aktualno védenje o jeziku ni v nobenem primeru nič monolitnega, enoumnega, temveč le presek rezultatov različnih pristopov in teorij z različnimi pogledi na nek aktualni jezik kot dejavnost, kot korpus, kot material, kot kompetenco, kot komunikacijo ipd. V slovenskem prostoru pretežno ni tako; zgodovina slovničnih opisov slovenščine je v glavnem formulirana na naslednji način:

---

[7] Sintetično razpravljanje o slovnicah ima seveda že dolgo zgodovino, vendar v drugih okvirih. Nekaj časa je bilo to bolj zadeva literarne in kulturne zgodovine kot jezikoslovja, če npr. lahko sodimo po avtorjih gesel o slovničarjih v Slovenskem biografskem leksikonu. Zgodovino slovenskih slovnic je sicer v začetku 20. let 20. stoletja zastavil Fran Ramovš, vendar je ostala v rokopisu (Ramovš 1971: 213–250; Toporišič 2003: 311), kar lahko najbrž povežemo s problematičnostjo oziroma negotovostjo zasnove. Teze za celovito metaslovnično obravnavo slovenske jezikovne situacije je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja predstavila B. Pogorelec (1983: 89–90). Uporaben in berljiv zgled celovite obravnave evropske zgodovine slovničarstva je npr. Law (2003).

*slovničar {x} je v slovenščini **že** opazil {n}*
ali
*slovničar {x} v slovenščini **še ni** opazil {n}*

Običajno se ob tem opazuje tudi kontinuitetna veriga na takle način:

slovničar {x} je v svoji slovnici {n} prevzel po slovnici {y} slovničarja {y}

Sestavina {n} je seveda posamezen teorem (oziroma *opaznica*),[8] veljaven v sodobni slovenski slovnici, tako kategorialne (recimo »Bohorič še ni opazil orodnika«) kot materialne narave.[9]

Šele v zadnjem času najdemo kakšno zares celovito metaslovnično zasnovano razpravo (npr. Ahačič 2007: 69–214), ki sistematično kombinira jezikovnomaterialne vidike slovnice s sociolingvističnimi (oziroma kontekstualnojezikoslovnimi) in besedilnimi vidiki vsakokratne jezikovne situacije. Dosledno umeščanje posameznih slovničnih dejanj v konkretne zgodovinske jezikovne in družbene okoliščine (po 16. stoletju) pa slovensko jezikoslovje še čaka – naloga je tehnično gledano zaradi elektronske dostopnosti virov in možnosti računalniško podprte obdelave besedil izvedljivejša kot kdaj koli prej. Res pa je tudi, da take naloge ni mogoče nikoli narediti enkrat za vselej, saj mora – z besedami Brede Pogorelec – vsaka generacija na novo vzpostaviti svoje videnje zgodovine. Pa ne gre le za zgodovino – tudi sodobno metaslovničarsko razpravljanje je v slovenskem prostoru šibko, ponavadi maskirano v opisovanje (domnevno) objektivnega sistema knjižnega jezika in tako ujeto v zgoraj skicirano ideologijo enoslovničnosti.

8 SKLEP

Seveda se na koncu postavlja veliko vprašanje, kakšna je ideologija slovničarstva in jezikoslovne kodifikacije nasploh v današnjih okvirih načrtovanja norme. Se da ideologiji izogniti? Ne. Jo lahko skrijemo? Najbrž ja, kar bi bilo v skladu s tradicijo – toda vprašanje je, ali ne bi bilo bolje, da jo vendarle odkrito izpostavimo, saj se na ta način vsaj deloma lahko izognemo manipulaciji z *objektivnim* v jeziku, kar omogoči tudi pozitivne jezikovnonačrtovalne posledice. To pa še ne pomeni, da ne moremo

---

[8] Teorem je namreč ne najbolj primerna oznaka za posamezno slovnično postavko iz nekega slovničnega opisa – saj te izhajajo iz zelo implicitne teorije, teoremi pa so ponavadi eksplicitnejši. *Opaznica* bi tak pojav lahko označevala po analogiji s korpusnojezikoslovno terminologijo *različnic* in *pojavnic*; seveda je to le ad hoc predlog.

[9] Npr. pri Toporišičevem pretresu Bohoričeve obravnave glagola (Toporišič 2003: 328): »V sedanjiku brezpriponskih glagolov razen *sem* nima v posebni skupini (tudi pri *sem* si tega pač ni bil v svesti): *dam* je kar pri glagolih na *–am* (114), *iem* je pri glagolih na *–em*, enako kot *grem* (129), medtem ko glagola *vem* nima (ima pa *povem*).«

slovničarskih postopkov metodološko kar se da *objektivizirati*. To možnost prinaša sodobno, na korpusnem pristopu temelječe jezikoslovje. To jezikoslovje (prim. izbor razprav v Gorjanc in Krek ur., 2005) ostro kritizira postopke jezikoslovcev, ki jezik opisujejo in predpisujejo na podlagi introspekcije in/ali samo selektivno izbranega gradiva. Posameznikova introspekcija je zelo odprta za zavedno ali nezavedno ideološko polastitev; tudi če takih posameznikov jezikoslovcev pri posameznem slovničnem dejanju sodeluje več, so še vedno neke vrste avktorialni (če si izposodimo termin iz literarne vede), vsevedni govorci – ponavadi potrjeni in zaščiteni z avtoriteto kake prestižne ustanove, npr. nacionalne akademije znanosti in umetnosti.

Tudi na korpusu temelječe jezikoslovje je ideološko občutljivo, predvsem na dveh koncih, vstopnem in izstopnem. Vstopni konec pomeni določitev parametrov izhodiščnega korpusa, izstopni pa določitev metodoloških parametrov obdelave in prezentacije podatkov, kar je povezano tudi s postavitvijo ciljev tovrstne dejavnosti. Toda praviloma so pri gradnji korpusov in njihovi izrabi vse te odločitve dobro dokumentirane – kar pomeni, da je njihova ideologija pozornemu očesu dostopna in odkrita.

Mentalne jezikovne kapacitete posameznika, ali z drugimi besedami, razsežnosti posameznikove jezikovne kompetence so ogromne; jezik kot abstraktna združena množica kompetenc vseh posameznih govorcev in govork nekega jezika je izjemno kompleksna in razsežna pojavnost. Ravno tako abstraktna združena množica vseh jezikovnih sporazumevalnih dejanj v nekem jeziku gotovo pomeni le majhen delež izmed vseh potencialnih rab oziroma realizacij, ki jih jezik v omenjeni celoti ponuja. Vendar se zdi – ideološko gledano, seveda – racionalno, če brezbrežne razsežnosti jezika prepustimo govorcem, da jih po potrebi, želji in možnosti uresničijo v tudi najbolj nenavadnih, nepričakovanih ali celo bizarnih govornih dejanjih. Jezikoslovna znanost – tako v svoji *neuporabni* (teoretični) kot uporabni varianti – pa naj tudi potencialnost raziskuje predvsem glede na že realizirano, tipično, skupno, saj se bo tako najlaže izognila marsikaterim spoznavnim pastem, predvsem pa nezavednemu ideološkemu usmerjanju in učinkovanju lastne dejavnosti.

VIRI

SLOVENSKA SLOVNICA 1940: *Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*. Sestavili DR. ANTON BREZNIK, ravnatelj v Št. Vidu, DR. ANTON BAJEC, ravnatelj v Ljubljani, DR. RUDOLF KOLARIČ / DR. MIRKO RUPEL, profesorja v Ljubljani / ANTON SOVRE, inspektor v Beogradu, JAKOB ŠOLAR, profesor v Št. Vidu. Slavistično društvo v Ljubljani.

SLOVENSKA SLOVNICA 1956: *Slovenska slovnica*. Sestavili DR. A. BAJEC – DR. R. KOLARIČ – DR. M. RUPEL. Ljubljana DZS.

TOPORIŠIČ, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Ljubljana.

GORJANC, Vojko, KREK, Simon (ur.): 2005: *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Ljubljana: Krtina.

KREK, Simon, 2008: *Kratek pregled jezikoslovnih zadreg pri oblikoslovnem označevanju slovenščine*. Predstavitev na posvetu Slovenskega društva za jezikovne tehnologije Vsi označeni, vsi drugačni, Koper, 4. 4. 2008: <http://www.sdjt.si/dogodki/KP2008/sdjtKP08.htm>. Dostopno 12. avgusta 2010.

KREK, Simon, ARHAR, Špela, 2010: Slovenski besedilni korpusi: kako v razred? *Sodobna pedagogika* 61/1. 224–241.

LAW, Vivien, 2003: *The history of linguistics in Europe : from Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.

OROŽEN, Martina, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

POGORELEC, Breda, 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti: od 16. do 19. stoletja. Teze. Helga Glušič (ur.): *XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 89–94.

SVETINA PIRIH, Nataša, PONIKVAR, Andreja, 2009: Slovenska slovnica za tujce – kaj imamo, kaj pa bi? Anita Peti-Stantić (ur.): *Treći hrvatsko-slovenski slavistički skup. Tretje hrvaško-slovensko slavistično srečanje*. Zagreb: FF press. 35–54.

TOMŠIČ, France, 1956: Nova slovenska slovnica. *Jezik in slovstvo* 2/3, 129–134.

TOPORIŠIČ, Jože, 1965: Popravljena slovenska slovnica. *Jezik in slovstvo* 10/6–7. 209–217.

– –, 1983: Pohlinova slovnica. Helga Glušič, (ur.): *XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 95–128.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 2003: *Oblikoslovne razprave.* Ljubljana: Založba ZRC, SAZU.

TROBEVŠEK, Marko, 2009: Pouk materinščine in jezikoslovje. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Simpozij Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 379–384.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, STABEJ, Marko, KREK, Simon, ZWITTER VITEZ, Ana, 2009: Kaj in zakaj v referenčni govorni korpus slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Simpozij Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 423–428.

Ina Ferbežar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Neznosna samoumevnost razumljivosti[1]

Prispevek bo skušal odgovoriti na vprašanja, ki se odpirajo ob razmišljanju o razumevanju, razumljivosti in sprejemljivosti besedil oz. njihovem merjenju. Po tradicionalnem jezikoslovju je vsako besedilo, napisano v (slovenščini kot) prvem jeziku, potencialno razumljivo; razumljivost besedila običajno pomeni njegovo skladnost z normo slovenskega knjižnega jezika, kar pomeni tudi (potencialno) sprejemljivost. Razumevanje je dolžnost tistega, ki bere in posluša – če jezik zna. Nerazumevanje je krivda tistega, ki mu je besedilo namenjeno. Pravica sporočevalca je, da je razumljen – in sprejet, in če ni, ima pravico, da naslovnika tako ali drugače sankcionira – tudi z izključitvijo. Svojevrstno izključevanje je tudi zbujanje negotovosti v zvezi z njegovo jezikovno zmožnostjo oz. zavesti o jeziku kot prestižnem sporazumevalnem orodju, ki ga ni mogoče nikoli zares obvladati. (Ne)razumljivost besedila je težko dokazovati, saj je močno relativna: določa jo pač tisti, ki besedilo posluša ali bere. Njeno merjenje je zato nujno povezano z merjenjem jezikovne zmožnosti, v tem primeru z merjenjem razumevanja besedil.

UVOD

Čas in prostor, v katerem živimo, zaznamuje bliskovit razvoj novih tehnologij in novih medijev, zlasti interneta, ter v zvezi z njimi ne le skokovito naraščanje količine informacij, temveč tudi (hiter, poceni, učinkovit) dostop do njih – tako v klasičnih kot elektronskih medijih. Nove tehnološke in družbene spremembe ter globalizacijski procesi sprožajo nove sporazumevalne potrebe in navade čisto na univerzalni ravni, pa tudi v vsaki posamezni jezikovni skupnosti, kjer ima jezik ne le komunikacijsko, temveč tudi simbolno vlogo (Stabej 2001). Pripadniki in pripadnice sodobnih družb so zaradi navedenih sprememb postavljeni pred nove izzive, npr. kako se znajti v množici informacij globalnih razsežnosti. Konec 70. let se je na področju uporabe

[1] Enak podnaslov je imelo tudi avtoričino uvodno predavanje na mednarodni znanstveni konferenci »*Opismenjevanje učenk in učencev, pismenost mladih in odraslih – vprašanja, dileme, rešitve*« v organizaciji Zveze društev pedagoških delavcev Slovenije 7. maja 2010 v Žalcu, a z drugačnimi poudarki.

tehničnih sistemov razvil koncept »prijaznosti do uporabnika« in se hitro začel uporabljati tudi v zvezi z orientacijo po informacijskih prostorih (Gogolok in Heil 2002: 8). Informacije naj bi bile organizirane in posredovane tako, da se uporabnik med njimi lahko znajde, jim določi vrednost oz. zanesljivost in čim učinkoviteje loči uporabne od neuporabnih; izbere torej »prave«: tiste, ki mu po eni strani koristijo s čisto praktičnega vidika, po drugi pa tudi tiste, ki segajo na področje uresničevanja njegovih pravic in mu odpirajo možnosti za (so)delovanje v demokratični družbi. Prav zanesljivost in uporabnost informacije igra v sodobni (javni) komunikaciji in v storilnostno naravnani družbi ključno vlogo: njenim pripadnikom in pripadnicam povečuje možnosti učinkovitosti in konkurenčnosti. Uporabnost informacije v prvi vrsti pomeni to, da jo njen uporabnik tudi **razume**. To pomeni, da mora biti ustrezno »opremljen«, tj. poznati mora kod, v katerem je informacija posredovana, in pravila sporazumevanja v njem; hkrati pa mu mora biti informacija tudi **razumljivo**, celovito in »uporabniku prijazno« posredovana. Seveda se v določenih primerih lahko zateče po pomoč k posrednikom, nenazadnje obstajajo poklici, ki pomagajo pri razumevanju težko razumljivih besedil na določenih področjih javne komunikacije (na primer pravni zastopniki). Vendar bi moralo biti v interesu družbe, da so besedila v javni komunikaciji za uporabnike razumljiva brez tovrstnega posredništva. Ob pravici do informacije je prav pravica do kakovostne in uporabne informacije ena temeljnih pravic pripadnic in pripadnikov sodobnih družb v javnem in uradnem sporazumevanju.[2] Toda pogosto imajo sporočevalci razumljivost in sprejemljivost svojega besedila za samo po sebi umevno dejstvo. Ali kot pravita de Beaugrande in Dressler (1992: 16): »Tvorci besedila se pogosto zanašajo na sprejemnikovo pripravljenost, da bo besedilu priznal sprejemljivost, in ponujajo besedila, ki, da bi bila razumljiva, od sprejemnika zahtevajo pomembne prispevke.« To še posebej velja za sporočevalce, ki z javnostjo komunicirajo v imenu (javnih) institucij.

Globalizacijski procesi pomenijo tudi mobilnost ljudi, kar od posameznikov poleg že omenjene orientacije v (virtualnem) informacijskem prostoru zahteva tudi orientacijo v fizičnem prostoru in družbenem okolju, ki ga zaznamuje jezikovna komunikacija. Takšna mobilnost in povezovanje zahteva ne le kulturno in jezikovno prilagajanje posameznikov, temveč je ena njunih posledic tudi (pre)oblikovanje večkulturnih in večjezikovnih družb in skupnosti, v katerih imata razumevanje in razumljivost kot posebni kategoriji v javni in uradni komunikaciji prav posebno vlogo. Razumevanje namreč v prvi vrsti pomeni možnost jezikovne socializacije in je vstopnica za uresničevanje temeljnih človekovih pravic in dejavno vključevanje v (večinsko) družbo; (ne)razumljivost pa je

---

[2] Zahteva po razumljivi (javni) komunikaciji je našla svoj prostor tudi v številnih pravnih aktih. O razumljivosti kot pravni normi gl. Ferbežar in Stabej 2009.

na drugi strani lahko – in dejstva kažejo, da pogosto tudi je – (legitimni) mehanizem izključevanja iz nje oz. zapiranja njenih vrat. V takšnih primerih je jezik sredstvo za nadzor nad védenjem in znanjem ter tako pomeni tudi distribucijo družbene moči. Tu ne govorimo zgolj o **izbiri jezika**, temveč tudi o vprašanju razumljivosti, ki se nanaša na **izbiro jezikovnih sredstev znotraj enega jezika**, še posebej v enosmerni javni in uradni komunikaciji ter komunikaciji v formaliziranih in hierarhiziranih razmerjih, v katerih so možnosti povratne informacije in s tem odpravljanje morebitnih sporazumevalnih motenj močno omejene. V demokratičnih družbah naj bi bila pravica do razumevanja – pa tudi pravica biti razumljen kljub omejeni jezikovni zmožnosti (prim. Stabej 2003: 89) – na strani šibkejšega, skrb za razumljivost kot apriorno pozitivne vrednote pa dolžnost močnejšega.

RAZISKOVANJE RAZUMEVANJA IN RAZUMLJIVOSTI BESEDIL V SLOVENIJI

V širšem družbenem kontekstu sta razumevanje in razumljivost vsakdanji kategoriji, vendar ju je – če (slovensko) jezikoslovje želi opravljati družbeno odgovorno vlogo – treba opredeliti tudi z jezikoslovnega stališča. Slovensko (opisno) jezikoslovje je ponudilo nekatere opredelitve razumevanja, ki večinoma kažejo racionalističen, linearen pogled na proces sporazumevanja: dekodiranje je enostavna preslikava enkodiranja (Toporišič 1992 in 2000). Tudi v slovenski teoriji sporazumevanja je razumevanje (in razumetje) zagotovljeno že z izbiro ustreznega koda (prim. Bešter idr. 2000; Vogel 2002). To v skrajni fazi pomeni, da se – če delimo isti kod – avtomatično razumemo, da je torej vsako »vhodno« besedilo vedno potencialno razumljivo.[3] Pomeni (besedil) so torej objektivni in v tem predpisani.[4] Razumevanje je dolžnost tistega, ki bere in posluša – če jezik zna, nerazumevanje njegova krivda. Pravica sporočevalca pa je, da je razumljen – in sprejet. Ker »predpiše« pomen ima tudi pravico sankcionirati. Svojevrstno sankiconiranje je zagotovo tudi zbujanje negotovosti v zvezi s posameznikovo jezikovno zmožnostjo oz. spodbujanje zavesti o (slovenskem) jeziku kot prestižnem sporazumevalnem orodju, ki se ga nikoli ni mogoče do konca naučiti.

---

[3] K. Bremer in njeni sodelavci ugotavljajo, da se pojem vhodnega besedila oz. »*inputa*« običajno uporablja kot metafora za opis potencialno razumljivega jezika, ki je na voljo za udeležence v interakciji, ki pa se ga tradicionalno ne problematizira (Bremer idr. 1996: 2). Govor je sicer o pojmu, ki je uveljavljen na področju usvajanja neprvih jezikov, a je trditev prenosljiva tudi na področje prvega jezika.

[4] Subjektivno tvorjenje pomena je bilo doslej bolj ali manj »legitimno« le pri recepciji literarnih del (gl. Pezdirc Bartol 2010), pa še tu – posebej še v šolskem okolju – literarna zgodovina postavlja določene omejitve.

Novejši, bolj demokratični pristopi razumevanje besedila pojmujejo kot subjektivno tvorjenje njegovega pomena (Verschueren 2000; Verdonik 2005; Ferbežar in Stabej 2008; Ferbežar 2009a). Kot tako je razumevanje stopenjsko, stopnje pa se nanašajo tako na količino razumetega kot tudi na razmerje med semantičnim in pragmatičnim pomenom (Ferbežar in Stabej 2008; Ferbežar 2009a). In čeprav gre za ponotranjen, subjektiven proces, ga po vsej verjetnosti usmerjajo tudi objektivnejši dejavniki: družba, kultura, odnosi in razmerja, ki jih posameznik ustvarja v njih. Pomemben, a v slovenskem jezikoslovju doslej zelo malo upoštevan[5] dejavnik razumevanja je tudi besedilo – s svojo (ne)razumljivostjo in (ne)sprejemljivostjo. Razumljivost sicer ni objektivna lastnost besedila, temveč jo vsaj do neke mere – tako kot sprejemljivost – določa bralec oz. poslušalec s svojo motivacijo, znanjem in védenjem, nameni branja in poslušanja itd. Sprejemljivost besedila je seveda odvisna tudi od njegove razumljivosti, vidika sprejemljivosti in razumljivosti besedila pa sta nekako v kompenzacijskem razmerju (Stabej 2008: 92). Bralec oz. poslušalec lahko tudi težko razumljivo besedilo razume(va) in sprejme – ker je naklonjen sporočevalcu, ker je besedilo zanj pomembno ipd. Lahko pa ga zavrne, čeprav ga razume – zaradi morebitnih napak – ali ker besedilo kako drugače odstopa od uveljavljene norme ali pa ker se ne strinja s sporočevalčevimi stališči v besedilu. Toda vprašanje sprejemljivosti vsebine, izražene v besedilu, ima drugačne razsežnosti od sprejemljivosti besedila v strogo tehničnem smislu, torej zgolj na besedilni površini, saj se v komunikaciji zagotovo pričakuje določena mera tolerance glede motenj v koheziji in koherenci (de Beaugrande in Dressler 1992: 84).

Čeprav se koncept besedilne razumljivosti v slovenskem jezikoslovju ni gradil sistematično (Ferbežar 2009a),[6] se je problematika razumljivosti v slovenskem jezikoslovju obravnavala v okviru različnih jezikoslovnih vprašanj (prim. Kalin Golob 1996; Ferbežar 2009a), a le izjemoma podprto s kako empirično raziskavo.[7]

Empirične raziskave razumevanja besedil, opravljene v Sloveniji, so zato večinoma povezane s funkcionalno pismenostjo. Te raziskave so vse po vrsti ugotavljale zelo nizko stopnjo besedilne pismenosti pri nas, in to ne le kar zadeva tvorjenje besedil, temveč tudi razumevanje javnih in uradnih besedil (Bešter 1994/95; Možina 2000a in 2000b; Bešter Turk 2003). Raziskave dejavnika razumljivosti besedil pri interpretaciji

---

[5] Omejuje se v glavnem na »tehnične« lastnosti besedila (Pečjak 1999) oz. motnje iz okolja, nerazločnost govora ipd. (Vogel 2002).

[6] Toporišič v svoji Enciklopediji precej natančno opredeli razumljivost (1992: 248), a o konceptu tu še ni mogoče govoriti. V. Osolnik Kunc (2004 in 2007) slovenski strokovni javnosti prvič celovito predstavlja zlasti nemške modele razumljivosti in enega od njih tudi empirično preskusi na nemških sodnih besedilih.

[7] Izjema je raziskava o vplivu metadiskurznih elementov na razumevaje besedil (Jarnovič 2007).

rezultatov niso upoštevale in v zvezi s tem jim lahko očitamo vsaj premalo razmisleka o relevantnosti preizkušanih besedil za ciljno publiko[8] in o testni metodi. Jezikovna raba je kontinuum med besedilno recepcijo in produkcijo; v njem je težko določiti, na kateri točki in kako je jezikovna zmožnost na voljo za razumevanje ter kje in kako za tvorjenje besedil. Na splošno se domneva, da je razumevanje besedil prvotnejša, nekako »nižja« stopnja kontinuuma, saj nima nekega otipljivega rezultata v obliki besedila. Šele v naslednjih fazah je na voljo tudi za tvorjenje; toda težko je določiti prag, ko (receptivna) jezikovna zmožnost pridobi status produktivne zmožnosti. To dejstvo odpira naslednje vprašanje: ali je napačno zapisan ali izrečen odgovor na vprašanje res zanesljiv dokaz, da nekdo besedila dejansko ne razume?

PRIMERI

Merjenje kontinuumov, kakršno je jezikovna raba, je zelo težavno in zahteva poseben premislek. Tako je tudi z merjenjem stališč – v našem primeru do razumljivosti in sprejemljivosti besedil. Med drugim tudi zato, ker razumljivost verjetno ni nekakšna enotna lastnost besedila, temveč jo sestavljajo različne »podlastnosti«, ki zadevajo tako vsebino kot »površino« besedila: od količine informacij in njihove relevantnosti za naslovnika do slovnične pravilnosti, leksikalne in skladenjske preprostosti, komunikativnosti in koherence (Ferbežar 2009a: 120–125).

Za namen tega prispevka navajamo tri primere širše raziskave, v kateri smo merili razumevanje, razumljivost in sprejemljivost besedil (Ferbežar 2009a). Vsi trije primeri so značilni za uradno in javno komunikacijo med javno institucijo in posameznikom. V enem od primerov, kjer posameznik – tuji govorec slovenščine – svoje vprašanje naslavlja na javno institucijo, smo preverjali, kako usodno za razumevanje je odstopanje od knjižne (pisne) norme slovenskega jezika – glede na to, da se slovensko tradicionalno jezikoslovje pri razmišljanju o razumljivosti pogosto sklicuje prav na zavezanost takšni eksplicitni normi (Toporišič 1966 in 2000; Moder 1984; Gradišnik 1981 in 1985). Raziskava je pokazala, da so za bralce takšna odstopanja kvečjemu moteča in prej kot na razumljivost besedil vplivajo na njihovo sprejemljivost.[9]

Natančneje pa bomo tu predstavili dve besedili s področja javnega in uradnega komuniciranja, v katerih javna institucija naslavlja posameznika. Tovrstna besedila se

---

[8] Mednarodna raziskava pismenosti odraslih (*International Adult Literacy Survey*) konec 90. let prejšnjega stoletja je vključevala besedila, ki za slovensko ciljno publiko niso bila relevantna (prim. Ferbežar in Pirih Svetina 2007: 224–225), zato jih morda niso dovolj motivirala k branju in ustreznemu reševanju nalog. Podobno tudi Pečjak in soavtorice (2010) ugotavljajo, da je bralni uspeh učencev boljši, če berejo besedila, ki jih berejo tudi sicer, se z njimi identificirajo ipd.

[9] Primer je natančneje predstavljen v Ferbežar 2009a (188–195) in Ferbežar 2009b.

uporabljajo v enosmerni institucionalizirani komunikaciji in imajo za posameznika po navadi določene (finančne ali kake druge) posledice. Respondentom naše raziskave[10] smo ob besedilih zastavili vprašanja, s katerimi smo skušali ugotoviti, kaj v besedilu razumejo, in jih hkrati prosili naj besedilu določijo stopnjo besedilne razumljivosti in sprejemljivosti na lestvici od 1 (razumljivo, sprejemljivo) do 4 (nerazumljivo, nesprejemljivo).

Primer 1: Plačilni nalog[11]

Besedilo (navedeno v prilogi) od naslovnika zahteva plačilo kazni zaradi napačnega parkiranja; ne pričakuje se torej verbalni odziv (razen v primeru pritožbe), temveč ustrezno nejezikovno vedênje. Priložena je tudi položnica brez zneska. Besedilo neposredno zadeva posameznikove pravice in dolžnosti: naslovnikova dolžnost je plačati kazen, njena neizpolnitev ima zanj določene posledice. Njegove pravice in posledice morebitne zavrnitve besedila so opredeljene v »pouku o pravici do pravnega sredstva«. Besedilo je po našem mnenju zaradi številnih pravnih izrazov, zapletenih medstavčnih razmerij, sklicevanja na pravne akte itd. težko razumljivo in domnevali smo, da ga bodo tako ocenili tudi naši respondenti.

Raziskava je pokazala, da respondenti razumejo večino glavnih informacij v besedilu – kdo je naslovnik in kdo prekrškovni organ, kaj zahteva besedilo ipd. Odgovor na vprašanje, ki se nanaša na kršiteljeve pravice in možnosti, ki jih ima za njihovo uveljavljanje, pa je v besedilu skrit v *Pouku o pravici do pravnega sredstva*; bralec ga v njem – vsaj glede na rezultate naše raziskave (pa tudi lastne izkušnje) – le stežka najde. Večina respondentov tako ni razumela, da je npr. mogoče plačati le polovico globe[12] ali jo celo oddelati v korist skupnosti. Naša raziskava je pokazala, da bi kar tretjina respondentov, če bi bili naslovniki takšnega besedila, ravnala sebi v škodo (plačala bi celotno kazen – ali v enem ali dveh obrokih).

Razumljivost besedila[13] so naši respondenti ocenili s povprečno oceno nekaj več kot 2,5 (na 4–stopenjski lestvici), tujim govorcem pa se je zdelo besedilo za razumevanje nekoliko težje (povprečna ocena 3). Težave jim je, kot so navajali, povzročal prav

---

[10] V raziskavo je bilo vključenih 214 domačih govorcev slovenščine (študentov različnih fakultet Univerze v Ljubljani) in 33 tujih govorcev, udeležencev tečajev in izpitov na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

[11] Naloga je natančno predstavljena v Ferbežar 2009a (167–178).

[12] Zagotovo so tu problem tudi določene izkušnje – izkušeni vozniki in voznice običajno možnost polovičnega plačila globe poznajo, ne pa tudi možnosti opravljanja dela za skupnost (Ferbežar 2009a: 53–54).

[13] V raziskavi smo jo obravnavali kot enotno lastnost besedila, kontrolna skupina 24 oseb, ki se poklicno ukvarjajo z jezikom, pa jo je ocenjevala kot sestavljeno lastnost (gl. zgoraj). Razlike med obema skupinama so bile majhne.

pouk o pravici do pravnega sredstva: prevelika količina informacij (posledica velike eksplicitnosti) v njem, zapletene povedi in njihova dolžina, tuji govorci so navajali tudi težave z razumevanjem besedišča.

Domnevali smo, da bo (ne)razumljivost besedila vplivala tudi na njegovo sprejemljivost – vendar ni bilo tako: respondentom se je besedilo zdelo razmeroma dobro sprejemljivo. Povprečno so sprejemljivost ocenili nižje kot za razumljivost (domači govorci 1,8, tuji govorci 2,3), ne glede na težave, ki so jih imeli. Domači govorci, ki so besedilo ocenili kot težko, so hkrati to besedilo ocenili tudi kot manj sprejemljivo, za tuje govorce pa to ne velja. Morda se tuji govorci bolj zavedajo svoje pomanjkljive jezikovne zmožnosti v slovenščini in so pri oceni sprejemljivosti bolj zadržani. Seveda se tu odpira vprašanje, kaj običajni bralec – tuji ali domači govorec slovenščine – razume ob besedi »*sprejemljivo*«.

Primer 2: Najava dimnikarskih storitev[14]

Besedilo (navedeno je v prilogi) od naslovnika zahteva, da je v določenem terminu na razpolago dimnikarju, ki bo opravil (obvezno) letno storitev. Naslovniku je torej naložena dolžnost, njeno neizpolnjevanje ima finančne in druge posledice in v tem smislu je primer podoben prvemu. Tu ima naslovnik možnost verbalnega odziva le v primeru, če mu datum dimnikarjevega obiska ne ustreza. Kakršnakoli pritožba ni mogoča. Besedilo je bilo izbrano iz več razlogov: vsebinsko oz. informacijsko je nepopolno, saj ne vsebuje podatkov o ceni, razlogih za potrebno izvedbo storitve, kontaktni osebi in drugih za uporabnike pomembnih podatkov. Poleg tega je besedilo po našem mnenju napisano izrazito nevljudno. Domnevali smo, da bo za respondente sicer razumljivo, da pa bo prav zaradi navedenih razlogov zanje nesprejemljivo.

Respondenti naše raziskave so besedilo razumeli, pri tem domači govorci niso imeli večjih težav niti z iskanjem informacij niti z ugotavljanjem, katere informacije manjkajo. Tuji govorci so imeli pri tem več težav – v glavnem zaradi neznanega besedišča.[15] Ocena razumljivosti je zato pričakovano razmeroma nizka (povprečno 1,7 pri domačih in 2,2 pri tujih govorcih). Presenetila pa nas je nizka ocena sprejemljivosti besedila (1,75 obe skupini govorcev). Če za tuje govorce ne preseneča, da ne opazijo, da v besedilu manjkajo nekatere bistvene informacije in da je napisano nevljudno – morda zaradi omejene jezikovne zmožnosti –, pa se to zdi nenavadno za domače govorce slovenščine.[16]

---

[14] Naloga je natančneje predstavljena v Ferbežar 2009a (200–209).

[15] Kot najpomembnejši dejavnik razumevanja so naši respondenti tudi sicer navajali nepoznavanje besedišča, to pa je pokazala tudi raziskava.

[16] Večina respondentov – tako domačih kot tujih – je besedilo ocenilo kot nevtralno oz. vljudno, nevljudnosti pa ni opazila niti kontrolna skupina strokovnjakov (gl. op. 13).

NEKAJ SKLEPOV

Ob zavedanju omejenosti naše raziskave lahko sklenemo, da v besedilih uporabniki jezika razumejo različne stvari in različno količino informacij. Razumevanje je torej stopenjsko. Ugotovili smo, da imajo pričakovano več težav z razumevanjem tuji govorci – in se teh težav tudi bolj zavedajo. Ko smo ugotavljali razmerje (korelacijo) med rezultatom testne naloge ob konkretnem besedilu in oceno razumljivosti besedila, se je pokazalo, da tisti domači govorci, ki so besedilo ocenili kot težje razumljivo, naloge ob njem niso reševali nič slabše od tistih, ki se jim je besedilo zdelo lahko razumljivo. To morda pomeni, da bralci merila razumljivosti postavljajo glede na neko zunanjo instanco. Morda pri tem (bržkone nezavedno) za izhodišče jemljejo tiste, za katere menijo, da imajo manjšo jezikovno zmožnost kot oni sami in bi lahko imeli z razumevanjem takšnega besedila (še) večje težave. Za tuje govorce to ne velja – svoje omejene jezikovne zmožnosti se dobro zavedajo in oceno razumljivosti dejansko dodeljujejo glede na težave, ki jih imajo pri razumevanju.

Naša raziskava pa je pokazala še nekaj: udeleženci institucionalizirane komunikacije očitno pristajajo na način komunikacije, ki jim ga vsiljujejo institucije. Tako sta bili za večino naših respondentov kljub zaznanim težavam pri razumevanju (specializirano besedišče, zapletene skladenjske strukture, problem medbesedilnosti) in/ali nesprejemljivosti vsebine (pomanjkanje informacij, nevljudnost) obe v tem prispevku analizirani uradni besedili precej sprejemljivi. Če za tuje govorce to morda spet ne preseneča, pa je nenavadno za domače govorce. Besedili od naslovnika zahtevata določeno (neverbalno) vedênje in velika večina naših respondentov bi se na oba poziva odzvala ubogljivo, celo v lastno škodo. Raziskava je pokazala, da so respondenti na splošno pripravljeni nadaljevati komunikacijo – kakršnakoli ta že je – in le redko kot možen odziv v njej izbirajo neangažiranje. Eden od razlogov za to je zagotovo tudi premajhna kritičnost bralcev do javnih in uradnih besedil, ki zadevajo njihove uporabniške, državljanske pravice. Tu se odpira problem (preveč) specializiranih diskurzov v komunikaciji s splošnim uporabnikom: obvladanje takih diskurzov je v uradni komunikaciji izraz družbene moči, za običajnega uporabnika pa bi pomenilo prednost pri uveljavljanju njegovih pravic; a običajni uporabnik jezika – domači ali tuji – niti nima možnosti samopomoči pri razumevanju, saj tovrstnega specializiranega besedja v splošnih slovarjih običajno ni. Četudi naj bi bile splošne informacije v upravnih postopkih za uporabnike razumljive oziroma, kot pravi Uredba o upravnem poslovanju (Uradni list RS 20/2005) v 3. odstavku 6. člena: »Splošne informacije […] morajo biti podane na stranki razumljiv način.«

(Ne)razumljivost je sila težko dokazovati, saj je ni mogoče omejiti na »tehnično« plat besedila; na njeno oceno vpliva vrsta (tudi subjektivnih) dejavnikov. Podobno

težko dokazljiva je tudi sprejemljivost besedila, saj je ta v primerjavi z razumljivostjo še bolj subjektivno zaznamovana. Dejstvo pa je – in to je pokazala tudi naša raziskava –, da je ocena sprejemljivosti besedila običajno odvisna tudi od ocene njegove razumljivosti.

Jezika/jezike se ljudje učijo za zasebne potrebe in za javno komunikacijo, za neuradne in uradne sporazumevalne situacije. Da naj bi bilo učenje jezika usmerjeno v znanje jezika in ne v znanje o jeziku, se zdi z današnje perspektive obrabljena fraza. Ob tem naj bi se v demokratični jezikovni skupnosti uporabniki jezika naučili tudi deliti pomene z drugimi.[17] K jezikovni zmožnosti sodi kritičnost do besedil v javni in uradni komunikaciji oz. njihove razumljivosti in sprejemljivosti, pa tudi skrb za takšno komunikacijo, v kateri se udobno počutijo vsi udeleženi.

LITERATURA

BEŠTER, Marja, 1994/95: Funkcionalna (ne)pismenost v Sloveniji. *Jezik in slovstvo* 40/1–2. 5–24.

BEŠTER, Marja, Križaj-Ortar, Martina idr., 2000: *Na pragu besedila*. Učbeniški komplet za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol. Ljubljana: Rokus.

BEŠTER TURK, Marja, 2003: Sodobno pojmovanje pismenosti in pouk slovenskega jezika v šolah v Republiki Sloveniji. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura v izobraževanju.* 39. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 57–81.

BREMER, Katharina, ROBERTS, Celia, idr. 1996: *Achieving understanding: Discourse in intercultural encounters*. London and New York: Logman.

DE BEAUGRANDE, Robert Alan, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, idr., 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

FERBEŽAR, Ina, 2009a: *Razumljivost in razumevanje: besedilnost med formalnimi lastnostmi in kognitivnimi procesi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

FERBEŽAR, Ina, 2009b: Med dvema jezikoma: med razumljivostjo in sprejemljivostjo. Vesna, Požgaj Hadži idr. (ur.): *Med politiko in stvarnostjo. Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

FERBEŽAR, Ina, PIRIH SVETINA, Nataša, 2007: Oblikovanje smernic za testiranje jezikovne zmožnosti/strokovne funkcionalne pismenosti oseb, zaposlenih v Slovenski vojski. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika.* Obdobja 24 – Metode in zvrsti.

[17] Ali kot Friederich Schlegel v svojih *Kritičnih fragmentih* (1998: 15–16) duhovito predstavlja pisateljsko sporočanje: »Splošno veljavne zakonitosti pisateljskega sporočanja so naslednje: 1) Pisatelj mora imeti kaj, kar bi rad sporočil; 2) imeti mora koga, ki mu to želi sporočiti, 3) res mu mora sporočiti, sposoben mora biti to z njim deliti, ne le da se sam izrazi; sicer bi bilo bolje molčati.« Njegova misel je po našem mnenju posplošljiva na katerikoli sporazumevalni proces.

Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 143–152.

FERBEŽAR, Ina, STABEJ, Marko, 2008: Razumeti razumevanje. *Jezik in slovstvo* 53/1. 15–31.

FERBEŽAR, Ina, STABEJ, Marko, 2009: Razumljivost v slovenski pravni normi. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 137–143.

GOGOLOK, Kristin, HEIL, Alexsander, 2002. *Die Verständlichkeit in der Informationsgesselschaft untersucht am Beispiel von Formularen*. Leipziger Arbeiten zur Fachsprachenforschung, Band 21. Deutsche Hochschulschriften DHS.

GRADIŠNIK, Janez, 1981: *Še znamo slovensko?* Celje: Mohorjeva družba.

GRADIŠNIK, Janez, 1985: *Za lepo domačo besedo : priročnik sodobne Slovenščine.* Maribor: Obzorja.

JARNOVIČ, Urška, 2007: Vpliv metadiskurznih elementov na razumevanje besedil. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 145–165.

KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovni kotički in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.

MODER, Janko, 1984: *Jezikovno razsodišče*. Trst: Založništvo tržaškega tiska. Celovec: Založba Drava.

MOŽINA, Ester, 2000a: Pismenost odraslih v Sloveniji. *IB, revija za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije*. Št. 3-4. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. 28–40.

MOŽINA, Ester, 2000b: Pismenost odraslih v Sloveniji – pozabljeni kapital. Marija Velikonja (ur.): *Pismenost, participacija in družba znanja*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije. 18–41.

OSOLNIK KUNC, Viktorija, 2004: *Verständlickheit in der Fachkommunikation*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 2007: Strokovno sporočanje z vidika razumljivosti. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24 – Metode in zvrsti. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 143–152.

PEČJAK, Sonja, 1999: *Osnove psihologije branja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

PEČJAK, Sonja idr., 2010: Bralna pismenost ob koncu osnovne šole – ali fantje berejo drugače kot dekleta? *Sodobna pedagogika*, 61/1. 86–102.

PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2010: *Najdeni pomeni. Empirične raziskave recepcije literarnega dela*. Slavistična knjižnica 15. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

SCHLEGEL, Friederich, 1998: *Spisi o literaturi*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. (Zbirka Labirinti).

STABEJ, Marko, 2001: Slovenščina: v obrambo ali napad? *Telekomunikacije 01 Telecommunications: razkrij svojo digitalno substanco*. Ljubljana: Inštitut za telekomunikacije. 254–259.

STABEJ, Marko, 2003: Slovenščina od pet do glave. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura v izobraževanju*. 39. SSJLK Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 83–90.

STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.

TOPORIŠIČ, Jože, 1966: *Praktična stilistika*. Jezik in slovstvo 11/4. 81–91.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Uradni list Republike Slovenije (www.iusinfo.si, dostopno 17. 7. 2010)

VERDONIK, Darinka, 2005: Nesporazumi v komunikaciji. *Jezik in slovstvo* 50/1. 51–63.

VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: *cf.

VOGEL, Jerca, 2002. *Neposredno razvijanje poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem pri pouku slovenskega jezika v prvem letniku gimnazije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko.

PRILOGA

Primer 1

OBČINA BLED
OBČINSKO REDARSTVO Št. nal. **10024990**
C. svobode 13, 4260 Bled
Datum: 02. avgust 2006
Občina Bled po pooblaščeni uradni osebi BORIS POTOKAR izdaja na podlagi 1. odstavka, 57. člena Zakona o prekrških ZP-1 (Ur.l. RS št. 44/05) v postopku za prekrške naslednji

P L A Č I L N I N A L O G

Kršitelj: **EMŠO:** Državljanstvo:
Stalno prebivališče: Kraj:
Ulica in h. št.: Pošta: ,
Začasno prebivališče: Kraj: Naslov:
Pošta:
Čas in kraj prekrška: Datum. 16.07.2006, ura: 12:38, reg št. vozila: ,
znamka vozila Lokacija Bled: VILA BLED OBZIDJE-NJIVICE

S čimer je kršil: **Odlok o varnosti v** cestnem prometu v naseljih (UR.I.RS, št.92/05) – Člen: 9 Odstavek: 1 Točka: 2
Prepovedano je ustavljanje in parkiranje: v parkih in na zelenicah;
Z globo 20.000 tolarjev se kaznuje za prekršek voznik, ki ravna v nasprotju z 2. in 5. točko prvega odstavka tega člena
Za kar se mu izreče globa 20.000,00 tolarjev.
Št. Računa: 01203–4030566825

POUK O PRAVICI DO PRAVNEGA SREDSTVA: Zoper plačilni nalog lahko vloži kršitelj zahtevo za sodno varstvo v osmih dneh od prejema plačilnega naloga pisno pri prekrškovnem organu, katerega pooblaščena uradna oseba je izdala plačilni nalog. Zahteva se pošlje po pošti ali izroči neposredno v dveh izvodih in velja za pravočasno, če je oddana zadnji dan roka za vložitev zahteve priporočeno po pošti ali neposredno pri organu. O zahtevi za sodno varstvo bo najprej odločal prekrškovni organ v skladu s 6. odstavkom 57. člena v zvezi s 5. odstavkom 63. člena ZP-1. Če prekrškovni organ plačilnega naloga ne bo odpravil ali nadomestil z novim, bo zahteva za sodno varstvo na podlagi 6. odstavka 57. člena ZP-1 poslal krajevno pristojnemu sodišču prve stopnje, ki je pristojno za odločanje o prekršku po določbah rednega sodnega postopka. Kršitelj, ki ne vloži zahteve za sodno varstvo v predpisanem roku, lahko v osmih dneh po pravnomočnosti plačilnega naloga plača polovico izrečene globe, sicer se izrečena globa prisilno izterja v celoti. Kršitelj lahko najpozneje v osmih dneh po preteku roka za plačilo globe sodišču predlaga, da se plačilo globe nadomesti z opravo določenih nalog v splošno korist ali korist samoupravne lokalne skupnosti. Če kršitelj ne plača globe v predpisanem roku in v znesku, določenem v plačilnem nalogu in ne vloži zahteve za sodno varstvo, se pošlje plačilni nalog v izvršitev organu, ki je pristojen za izterjavo davkov, da globo prisilno izterja, brez predhodnega pisnega opomina.

OPOZORILO. Če bo sodišče v rednem sodnem postopku na podlagi dopolnjenega dokaznega postopka dejansko stanje ugotovilo drugače, kakor prekrškovni organ, glede pravne opredelitve prekrška in glede izrečene sankcije ni vezano na odločitev prekrškovnega organa.

Pooblaščena uradna oseba
BORIS POTOKAR

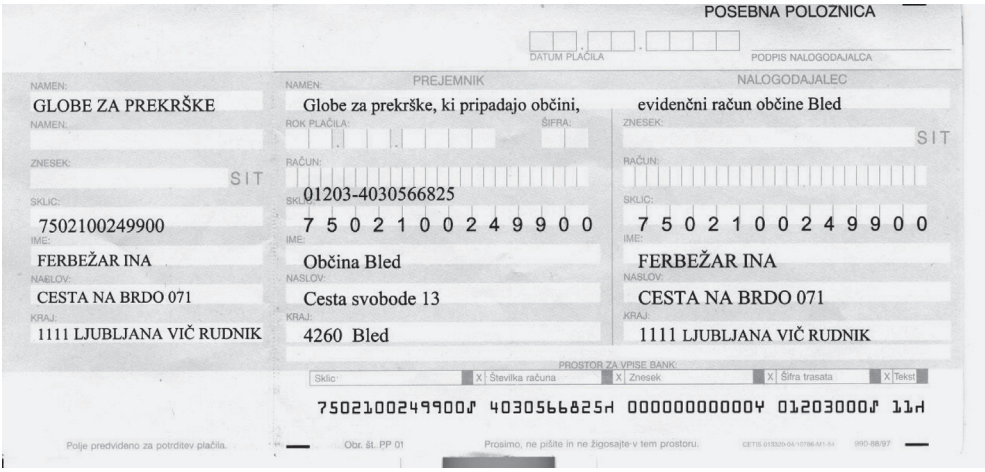
POSEBNA POLOZNICA

DATUM PLAČILA | PODPIS NALOGODAJALCA

	PREJEMNIK	NALOGODAJALEC
NAMEN:	Globe za prekrške, ki pripadajo občini,	evidenčni račun občine Bled
ROK PLAČILA:		
ŠIFRA:		
ZNESEK:		SIT
RAČUN:	01203-4030566825	
SKLIC:	7 5 0 2 1 0 0 2 4 9 9 0 0	7 5 0 2 1 0 0 2 4 9 9 0 0
IME:	Občina Bled	FERBEŽAR INA
NASLOV:	Cesta svobode 13	CESTA NA BRDO 071
KRAJ:	4260 Bled	1111 LJUBLJANA VIČ RUDNIK

NAMEN: GLOBE ZA PREKRŠKE
NAMEN:
ZNESEK: SIT
SKLIC: 7502100249900
IME: FERBEŽAR INA
NASLOV: CESTA NA BRDO 071
KRAJ: 1111 LJUBLJANA VIČ RUDNIK

PROSTOR ZA VPISE BANK: Sklic | Številka računa | Znesek | Šifra trasata | Tekst

7502100249900⑆ 4030566825⑈ 000000000004 01203000⑆ 11⑈

Polje predvideno za potrditev plačila. Obr. št. PP 01 Prosimo, ne pišite in ne žigosajte v tem prostoru. CETIS 013320-04-10786-M1-54 990-88/97

Primer 2

Energetski servis E. S. d.o.o. telefon: (01) 2300–200, 2300–210
Roška cesta 2a, Ljubljana fax: (01) 2300–230
e-pošta: es@siol.net
Ime in priimek naslovnika:
Naslov:

Zadeva: ***Druga najava obveznih dimnikarskih storitev***

Spoštovani!
Po pregledu evidence izvajanja obveznih dimnikarskih storitev smo ugotovili, da jih po prvi najavi pri Vas nismo opravili. Zato Vas obveščamo, da Vas bomo ponovno obiskali dne ***06.09.2006 med 7. in 15. uro. in izvedli obvezne dimnikarske storitve*** *(letni strokovni pregled, čiščenje, meritev emisij dimnih plinov).*

Če Vam najavljeni termin ne ustreza ali želite določiti bolj točno uro izvajanja storitev, izvajanje po 15. uri popoldne (vsak delovni dan) ali v soboto, ***nam to pisno sporočite najmanj štiri delovne dni pred najavljenim terminom samo na naslednji način:***
1–po telefaksu: (01) 23000–230
2–po e-pošti: es@siol.net
3– pisno na naslov podjetja.

V kolikor nam ne boste sporočili drugega termina, vas bo dimnikar obiskal v najavljenem terminu.

Če najavljeni termin v dogovoru z nami ne odpoveste ali ne prestavite, s tem onemogočite opravljanje zakonsko predpisanih obveznih dimnikarskih storitev. Nastale stroške zaradi prihoda oziroma prevoza ter porabljenega časa vam bomo zaračunali v skladu s ceno iz uradne tarife opravljanja storitev dimnikarske službe in o vašem ravnanju obvestili pristojni inšpekcijski organ.

V kolikor imate kakršne koli tehnične težave z napravami, opozorite na to dimnikarja ob obisku. Obvezno nam sporočite morebitne spremembe na vaših kurilnih napravah, povezanih dimnih vodih, zračnikih, pomožnih napravah in spremembo uporabe druge vrste goriva.

Lepo vas pozdravljamo!

Direktor
Zoran Planinc, ing.str., l.r.

Vesna Mikolič
Fakulteta za humanistične študije, Znanstveno-raziskovalno središče,
Univerza na Primorskem

Jezikovno-kulturna prepletanja kot atribut nacionalnega in regionalnih prostorov

V prispevku nas bo zanimalo, kako v Sloveniji doživljamo mobilnost sodobne družbe, zaradi katere jezikovna in kulturna prepletanja niso omejena samo na obmejne prostore, ampak so stvarnost celotnega nacionalnega prostora. Kot ostale evropske in svetovne družbe se tudi slovenska sooča z vprašanji vse hitrejšega pretoka ljudi, tehnologij, kapitala in ideologij, ki ima pozitivne, pa tudi negativne gospodarske in širše družbene učinke. Bi nam pri tem prišle prav izkušnje z odprtostjo in s kulturnimi »presečnimi množicami« obmejnih regij ali pa imamo, nasprotno, še vedno težave s tem, kako v slovensko kulturno zavest vključiti tudi jezikovna in kulturna prepletanja obmejnih prostorov? Kako so regionalne identitete nasploh vključene v nacionalno identiteto? V prispevku postavljamo tezo, da bi resno obravnavanje kulturne in jezikovne raznolikosti slovenskega prostora, izražene skozi bogato besedno ustvarjalnost, ki bi moralo potekati v vseh družbenih sferah, prispevalo k jasnejši slovenski kulturni in medkulturni zavesti, hkrati pa bi ta nacionalni atribut lahko postal element slovenske mednarodne prepoznavnosti in s tem tudi slovenske turistične blagovne znamke.

1 UVOD

Tako v javnih razpravah kot v literaturi različnih strok je večkrat izpostavljeno, da ima Slovenija težave z definiranjem lastne identitete, kar se kaže v nizki stopnji identifikacije prebivalstva z elementi slovenske kulture v najširšem pomenu besede ter zaradi tega slabši prepoznavnosti Slovenije v mednarodnem okolju. Posledica takšnega stanja je razpršenost družbenih ciljev, ki usmerjajo gospodarski in splošni družbeni razvoj, čeprav je tudi v »Strategiji razvoja Slovenije« (SRS) zagotavljanje identitete, prepoznavnost in ugled države v mednarodnem okolju izpostavljeno kot razvojni strateški cilj naše države.

V današnjem času ima na identiteto nekega prostora in njegovih prebivalcev ter percepcijo obiskovalcev/turistov velik pomen globalni trg, ki sili tako nek nacionalni

kot regionalni prostor k prepoznavnosti. Globalizacija namreč deluje predvsem kot svetovni pretok ljudi (etnični vidik), tehnologij (tehnološki vidik), kapitala (finančni vidik) in ideologij (idejni vidik), ki navidezno povzroča homogenizacijo kulture, vendar prav ob različnih instrumentih homogenizacije, npr. dominantnih jezikih, enotnih modnih smernicah, oglaševalskih vzorcih idr., prihajajo do izraza specifike nacionalnih držav, religij itd. (Appadurai v Jaworski, Pritchard 2005: 124). Po drugi strani delujeta proces evropeizacije, torej poenotenja evropskega prostora na nadnacionalni ravni, in usklajevanje s politikami in strategijami UNESCA na področju dediščine in turizma (Muhvič-Dimanovski idr. 2010: 43).

Sodobni družbeni procesi rekontekstualizacije tradicionalnih sistemov moči in hierarhij torej pod pritiskom globalizacije vodijo k hibridnim, fleksibilnim identitetam. Po mnenju Adama Jaworskega s cardiffskega centra za raziskave jezika in komunikacije, enega prvih jezikoslovcev, ki se je začel ukvarjati s turističnim diskurzom, je idealno področje za opazovanje teh procesov prav turizem, kjer se dogaja diskurzivna trasformacija realnega v imaginarno, banalnega v eksotično in se homogene in idealne jezikovne skupnosti spreminjajo v naključne, mobilne interakcijske skupine. Zaradi tega je zanimivo opazovati, kako v okviru turističnega diskurza delujejo nekateri tradicionalni družbeni koncepti, še posebej nacionalnost in nacionalna identiteta (Jaworski 2010: 10–11). Turizem je torej področje, kjer se vsa neskladja sodobne mobilne družbe, sočasno iskanje razlik in enakosti, zelo intenzivno odražajo. Na eni strani turistične strategije države in posamezne regije poudarjajo svojo različnost, na drugi se prilagajajo turistom oziroma skupnemu kulturnemu okviru domačinov in turistov. Ti procesi na področju turizma imajo nedvomno močan vpliv na identitetni diskurz lokalnih skupnosti, ki si na ta način oblikujejo svoj položaj na mednarodnem trgu (Pujolar 2010: 38). V nadaljevanju bomo tudi na osnovi primerov iz Večjezičnega korpusa turističnih besedil (TURK) in analize nekaterih turističnih oglaševalskih akcij pokazali na divergentne težnje pri konstruiranju identitete nekega prostora tako na nacionalni kot regionalni in lokalni ravni. Hkrati bomo poskušali nakazati smernice, kako priti do konsenza o nacionalnih atributih slovenske države, ki bi kot taki pomenili pomemben dejavnik družbenega razvoja.

2 IDENTITETNA ISKANJA SKOZI TURISTIČNI DISKURZ

Družbena konstrukcija, rekonstrukcija in performanca nacionalne[1] identitete se dogaja na različnih družbenih področjih, nedvomno pa je na vseh tesno povezana z diskurzom

[1] Z izrazoma nacionalna identiteta in nacionalna skupnost označujemo identiteto državne skupnosti oziroma državno skupnost; ko nas zanimajo vprašanja naroda, uporabljamo termine narodna identiteta in narodna skupnost.

oziroma družbenim konsenzom, ki se izraža skozi diskurz. Neka nacionalna skupnost torej na osnovi družbenega konsenza izbere tiste nacionalne atribute, ki predstavljajo trajno identifikacijo države navznoter in navzven. To pomeni, da jih sprejme kot vrednote, ki jo opredeljujejo kot nacionalno skupnost in usmerjajo njen družbeni razvoj, hkrati pa jih izkorišča kot elemente svoje mednarodne prepoznavnosti, torej tudi na področju turistične promocije. V turizmu se to odrazi kot t. i. brendiranje države, tj. oblikovanje blagovne znamke države kot turistične destinacije in njenih specifičnih turističnih proizvodov. Povezava med zavedanjem lastne identitete in turistično ter širšo mednarodno prepoznavnostjo je potrebna, saj raziskave (glej Mikolič 2004) kažejo, da lahko samo na osnovi jasne zavesti o lastni identiteti gradiš odnos do drugih in se s tem umeščaš v globalni prostor, in to na individualni in na ravni skupnosti. Prav tako tudi turizem gradi na odnosu ljudi z ljudmi, in samo če so lokalni prebivalci ozaveščeni o lastni blagovni znamki in o tem, da so tudi sami njen del, je lahko turizem učinkovit.

Naj v zvezi z atributi slovenske nacionalne identitete, ki so na turističnem področju uporabni kot deli blagovne znamke, omenimo elemente, ki jih SWOT matrika v »Razvojnem načrtu in usmeritvah slovenskega turizma 2007–2011« (RNUST) navaja kot temeljne prednosti slovenskega turizma, to so: raznolikost ponudbe na majhnem prostoru, ohranjena narava, kulturna dediščina in bogato sodobno kulturno ustvarjanje. Gre torej za pestrost slovenske naravne in kulturne krajine, njene zgodovine in sodobnega razvoja, nad čemer se tujci, ki obiščejo Slovenijo, največkrat navdušujejo. In resnično je raznolikost na majhnem prostoru slovenske države osrednji element slovenskih turističnooglaševalskih kampanj. V oglaševalski akciji s sloganom Slovenija poživlja smo lahko našli tako predstavitev Slovenije:

> Slovenija
> JE MAJHNA.
> Meri samo 20.273 km², po diagonali samo nekaj več kot 300 kilometrov.
> A je velika. Ima vse:
> Alpe, Mediteran, Panonsko nižino in skrivnostni dinarsko-kraški svet.
> Edinstvena v Evropi. (Slovenija poživlja 2004)

Tako v oglaševalskih kot strokovnih besedilih s področja turizma je pogosto rabljena besedna zveza »na stičišču«, katere namen je izpostaviti raznolikost Slovenije kot posledico različnih kulturnih in naravnih vplivov (vsi primeri so iz TURK):

> Ko govorimo o našem bogastvu kulinarične dediščine, ki ga zelo slabo poznamo, je njegovo izhodišče v izjemni legi slovenskega sveta **na stičišču** panonske, mediteranske in alpske kulture, ki je tudi kulinarično stičišče.

Na isti način so predstavljeni tudi posamezni kraji in regije:

Ljubljana ima s svojo osrednjeslovensko lego **na stičišču** alpskega in dinarskega sveta izredne možnosti za gorsko kolesarjenje.
Golo Brdo je 15 kilometrov oddaljeno od osrednjih Brd. Je vas, ki leži **na stičišču** briškega in nadiškega narečja ter furlanskega jezika.
Goriška, ki leži **na stičišču** Vipavske in Soške doline, med Trnovsko planoto in Krasom in meji na Italijo, je zaradi svoje lege zanimiva predvsem kot tranzitna točka.

Seveda je stičišče, ki omogoča pretok obiskovalcev, pomembna prednost tudi najsodobnejše turistične ponudbe:

Vodni park **na stičišču** BTC Cityja, Koloseja in Mileniuma.

Z raznolikostjo je povezana tudi metafora, ki jo prav tako pogosto zasledimo tako v strokovni turistični literaturi kot oglaševalskih akcijah, in to na nacionalni in regionalni ravni, in sicer nastopata Slovenija ali posamezna regija kot »most« med različnimi kulturami, naravnimi okolji itd. (primera sta iz TURK):

[…] Slovenija kot **most** med vzhodom in zahodom, Balkanom in Evropo […]
Vipavska dolina predstavlja **most** med severom in jugom, zato je včasih čutiti prevladujoč vpliv enega in drugič drugega podnebja.

Najbrž tem konceptom zlahka pritrdimo, vendar se z vidika mednarodne prepoznavnosti lahko pokažejo problematični. Namreč primeri iz TURK-a kažejo, da se tudi predstave številnih drugih držav, regij in krajev vežejo na prispodobo 'stičišča' ali 'mostu' med različnimi kulturnimi in naravnimi danostmi.

Turčija leži **na stičišču** treh različnih podnebnih območjih: evro-sibirskega, sredozemskega in iransko-turanskega […]
Po njenih besedah predstavlja Turčija »**most** med Evropo in Azijo v ključnem trenutku za EU in ves svet« […]
(Jemen) Državo na skrajnem jugu Arabskega polotoka, ki predstavlja naravni **most** med Bližnjim vzhodom in Vzhodno Afriko, je v zadnjih letih pretreslo več odmevnih napadov islamskih skrajnežev […]
Kijev **most** med Evropo in Azijo

In seveda tudi ljudje smo lahko mostovi:

Spet so bila **most** med celinama, religijama (in tudi leti) iranska dekleta.

Prav tako raziskovalke pozicioniranja Hrvaške in Cipra na turističnem trgu ugotavljajo, da imata obe državi podobne reprezentacije, in sicer se obe predstavljata kot most med različnimi kulturami in ljudstvi (Georgiou, Skelin Horvat, Carroll-Davis 2010: 44).

Tako lahko ugotovimo, da kljub težnji vsake turistične destinacije, da se predstavi kot specifična, izpostavi svoje posebnosti, v turističnooglaševalskih strategijah najdemo zelo podobne reprezentacije dežel, pokrajin in krajev, in sicer je izpostavljena njihova pretočnost, tranzitnost, zmožnost povezovanja različnih naravnih in kulturnih danosti, kar ima za posledico raznolikost turistične ponudbe, ki tako po eni strani zagotavlja pestra turistična doživetja, po drugi pa se prilagaja različnim ciljnim publikam, saj lahko vsak obiskovalec najde nekaj zase. Vendar če se vse turistične destinacije predstavljajo na podoben način, kot podobna blagovna znamka, kako bomo dosegli prepoznavnost »naše«? Ali če se povrnemo k vprašanju nacionalne, regionalne ali lokalne identitete, kako v tej raznolikosti nacionalnih/regionalnih/lokalnih atributov najti tiste, ki nas bodo utemeljili kot specifično skupnost tako navznoter kot navzven?

Prav tako pa se na tem mestu pojavijo vprašanja: koliko je takšna raznolikost zgolj reprezentacija, ki služi prilagajanju različnim tipom obiskovalcev, koliko je reprezentacija utemeljena v naravnih in kulturnih danostih in koliko je samo lokalno prebivalstvo ozaveščeno o raznolikosti svojega prostora oziroma koliko so različni (kulturni in naravni) elementi nekega prostora zavestno vključeni v njegovo identiteto?

3 KAKO DO KONSENZA O SLOVENSKIH NACIONALNIH ATRIBUTIH?

Prav na zgornja vprašanja bo Slovenija morala najti odgovore v prihodnje. Namreč nekateri rezultati, povzeti iz »Strategije trženja slovenskega turizma 2007–2011« (STST), kot glavne težave na področju prepoznavnosti Slovenije navajajo naslednje:

– bogata naravna in kulturna dediščina je najbolj razpoznaven element slovenske turistične ponudbe, vendar ni ustrezno vključena v ponudbo;
– Slovenija nima razvite znamke Slovenije kot države in kot turistične destinacije in strukture specifičnih turističnih proizvodov;
– slovenski turizem nima jasno opredeljenega ključnega sporočila oziroma identitete, nima prepoznavne zgodbe ter koristi, ki stojijo za zgodbo, zaradi česar se ključno sporočilo oziroma identiteta spreminjata iz ene zgodbe v drugo, kar predstavlja pomanjkanje kontinuitete predstavitve, s tem pa manjšo učinkovitost predstavljanja in manjšo prepoznavnost.

Slovenija se v resnici od drugih držav razlikuje po svoji naravni in kulturni pestrosti na razmeroma majhnem geografskem prostoru. Stik različnih kultur na tem kontaktnem prostoru med EU in jugovzhodno Evropo oz. Balkanom predstavlja izjemno priložnost tudi za gospodarstvo. Seveda pa se tu odpirajo vprašanja razmerij med nacionalnim in regionalnimi prostori, med različnimi slovenskimi regijami, osrednjim in obmejnimi prostori, etnično bolj homogenimi in večetničnimi oziroma večkulturnimi prostori. Poznavanje kulturnih in jezikovnih specifik posameznih regij je pogoj za ozaveščeno

nacionalno identiteto. Prav tako bi izkušnje z odprtostjo in s kulturnimi »presečnimi množicami« obmejnih regij lahko izkoristili kot realno zgodbo o specifikah našega stičnega prostora, seveda le ob pogoju, da smo pripravljeni v slovensko kulturno zavest vključiti tudi jezikovna in kulturna prepletanja teh prostorov. Poznavanje jezikov in kultur sosednjih narodov je dobro izhodišče za vključevanje Slovenije v čezmejni prostor. V monografiji *Srce Istre* (TURK) lahko beremo prav o pomenu posebne obravnave obmejnih regij za razvoj čezmejnega sodelovanja na področju turizma:

> Obmejna območja izstopajo po svojih naravno-geografskih značilnostih, pa tudi po zgodovinski administrativno-politični pripadnosti, demografski strukturi, proizvodni usmerjenosti, stopnji gospodarske razvitosti, zemljiškem solastništvu, čezmejnem zaposlovanju in čezmejnih prometnih tokovih […] Navkljub dejstvu, da meja v percepciji ljudi še vedno predstavlja oviro, je v razvitih državah vse več primerov čezmejnega sodelovanja na področju turizma. V svetu je veliko primerov regij posameznih držav, ki si delijo neprecenljive naravne, kulturne in druge vire. Ti predstavljajo potencial za oblikovanje integralnih turističnih proizvodov in skozi njih skupen ali združen turistični razvoj regij. Na tak način nastajajo uspešne čezmejne turistične destinacije. Primeri takšnih destinacij so na primer mednarodni vrt na meji med Manitobo (Kanada) in Severno Dakoto (ZDA) – gre za velik vrt cvetja, znotraj katerega poteka državna meja (nevidna očem obiskovalcev), Niagarski slapovi v Severni Ameriki in Iguaçújski slapovi v Južni Ameriki. Tudi obmejne regije v sodobni Evropi postajajo prostor povezovanja in sodelovanja na različnih ravneh in področjih. Najbolj zanimivo dejstvo pri tem je, da so med nekoč sovražnimi državami nastale najbolj aktivne oblike čezmejnega sodelovanja v Evropi (na primer na francosko-nemško-nizozemski meji in na italijansko-francoski meji) […]. (TURK)

Seveda pa je ob teh procesih neobhodno tudi ohranjanje in razvijanje identitete slovenskega naroda, s katero se bogati svetovna skupnost, in vzpostavljanje dinamičnih odnosov z drugimi narodnimi skupnostmi v slovenskem nacionalnem, evropskem in drugih mednarodnih prostorih. Čeprav so znani primeri, ko se kraji in regije oziroma njihove kulture ne želijo podrediti krovni nacionalni kulturi, saj se z njo ne morejo ali ne želijo identificirati. Kot primer navajam napise »Mallorca ni Španija« (TURK), ki jih imajo domačini v obliki nalepk na svojih oknih.

In tu se ponovno izpostavi vprašanje, kako se pozicionirati v razmerju do druge kulture, kakšna naj bo identiteta slovenskega naroda v odnosu do drugih narodnih in nacionalnih skupnosti, da bomo mednarodno prepoznavni? Izgleda namreč, da prav zaradi svoje naravne in družbene raznolikosti slovenska nacionalna skupnost ne zmore konsenza o skupnih simbolih, ki bi pomenili možnost družbene identifikacije in spodbudili družbeni razvoj. Tako je glavna naloga slovenske kulturne in širših družbenih politik, da Slovenija skozi poglobljeno zavedanje in sprejemanje lastne

raznolikosti pride do dogovora o tistih nacionalnih atributih, ki državi in njenim prebivalcem omogočajo identifikacijo navznoter in prepoznavnost navzven ter na tej osnovi omogočajo doseganje družbene blaginje.

Do konsenza o izbranih nacionalnih atributih bo seveda potrebno priti na osnovi širše raziskave, gotovo pa je, da bo potrebno ugotoviti, kateri elementi so skupni celotnemu slovenskemu nacionalnemu prostoru, ki pa se v različnih regijah lahko odražajo različno in so osnova za konsenzualno že sprejeto slovensko raznolikost kot pomemben element slovenske identitete. Ne glede na rezultate te prav gotovo potrebne raziskave pa, še posebej kot jezikoslovka, lahko rečem, da eden takih elementov lahko nedvomno postane jezik, ki v turizmu kot orodje sooblikuje blagovno znamko, lahko pa je kot eden od turističnih proizvodov njen sestavni del (Kelly-Holmes, Pietikäinen 2010: 37–38). Z razvojem kulturnega turizma v zadnjih 20 letih je namreč jezik obravnavan kot eden od proizvodov te vrste turizma, vezan na teritorij in njegovo kulturno in umetniško dediščino (Pujolar 2010: 38). Glede na tradicionalno navezanost slovenske kulture in samobitnosti slovenskega naroda na slovenski jezik je jezik seveda že pomemben atribut narodne identitete, ki bi ga lahko bolje izkoristili tudi za namene mednarodne, tudi turistične prepoznavnosti slovenskega naroda in slovenske države. Izjemna regionalna jezikovna raznolikost, za katero je značilen tako preplet narečij kot raba različnih prvih, drugih in tujih jezikov, povezana z bogato besedno ustvarjalnostjo, bi lahko postala pomemben del blagovne znamke slovenske države. Najbrž ne moremo zanikati, da je prav ljubezen do besede in besedne ustvarjalnosti, še posebej do pesmi, skupna vsem Slovencem. To izraža tudi znani rek: »Dva Slovenca duet, trije pevski zbor«. Poleg tega smo tudi že prislovično »narod pesnikov«, tako da lahko govorimo o lirski naravi slovenskega človeka in tudi slovenska himna najbrž ni naključno delo velikega pesnika Franceta Prešerna. Poleg tega pa besedna ustvarjalnost lahko izraža tudi slovensko ustvarjalnost na vseh življenjskih področjih, tj. gospodarskem, izobraževalnem idr.

Zaenkrat se ta element v turističnem oglaševanju ne zdi dovolj izkoriščen. Če želimo v TURK-u preveriti, koliko se turistična besedila posvečajo jeziku in jezikovni raznolikosti, in na primer analiziramo zadetke za 'narečja', je razvidno, da se le-ta omenjajo le v nekaterih strokovnih delih, največkrat diplomskih nalogah študentov turizma (vsi primeri so iz TURK):

> Čeprav je območje Prekmurskih goric po površini majhno, je bogato z raznoliko kulturo, tako **narečja** kakor tudi navad ljudi.
>
> Domačini, za katere je najpomembnejši vir zaslužka kmetijstvo, so ponosni na klenost pohorskega **narečja**.
>
> […] so bile vsem znane kot Šavrinke; po njihovem značilnem **narečju** in krajih, od koder so prišle.

Pri tem bi izpostavili diplomsko nalogo Brigite Marini *Uporaba narečja v turistični ponudbi Goriških Brd* (TURK), ki narečno raznolikost obravnava kot turistični proizvod in tudi sama ugotavlja, da obstaja cela vrsta možnosti, kako uporabiti narečje kot turistično privlačnost nekega lokalnega prostora:

> Kulturna dediščina je del našega vsakdana, ki postaja vse večji motiv za turiste pri odločanju o destinaciji. V njen širok spekter vključujemo tudi dediščino **narečja**, ki se iz različnih vzrokov počasi spreminja. […] Za ohranitev te bogate dediščine je najboljši ukrep njeno vključevanje v turistično ponudbo kraja ali področja, kar je koristno tako za narečje, kot za promocijo kraja ali področja. Za uspešno vključevanje kulturne dediščine v turistično ponudbo, kot je razvidno iz predlogov, je potrebno v prvi vrsti spremeniti naš odnos do nje, jo sprejeti kot del našega vsakdana in ne le del preteklosti.

Ob strokovnih besedilih pa se z narečji ukvarjajo samo še nekatera turistična publicistična besedila (npr. turistična priloga dnevnika *Delo* ali revija letalske družbe Adria *Inflightmagazine* v TURK), ne pa tudi v oglaševalska:

> Prišleki z vseh vetrov so okraševali tudi idrijsko **narečje**, ki je danes med najbolj nerazumljivimi, bogatimi in kumštnimi v Sloveniji […].
> Organizatorji so temeljito preoblekli solinarski praznik […] Včeraj je na Tartinijev trg prišla solinarska družina, folklorna skupina skupnosti Italijanov Giuseppe Tartini (La banda sluck), skupina San Giorgio in društvo Anbot so prikazali piranske kostume in pripovedovali v starem piranskem **narečju** o navadah in običajih ter o nekdanjem življenju.

Smo pa Slovenci kot popotniki dovzetni za tuja narečja, saj med turističnimi publicističnimi besedili najdemo tudi omembo le-teh:

> Bogata kulturna dediščina je prepoznavna v sicilijanskem **narečju**, hrani, folklori in obrti.
> »Za pridobitev naslova najlepše evropske vasi 2004 ni bil odločilen slikovit videz Lecha z lepimi, cvetočimi ohišnicami. Trajnostni razvoj, varovanje okolja, naša prizadevanja, da se vedemo v skladu z naravo, so močno pripomogli, da smo lani v Franciji dobili to priznanje,« nam pove Gerhard Walter, direktor turistične organizacije Lecha/Zürsa v Vorarlbergu. Obiskovalec, vajen avstrijskega **narečja** nemščine, takoj opazi, da v Lechu in vsej najzahodnejši avstrijski deželi Vorarlberg govorijo drugače kot drugod v Avstriji – v alemanskem narečju.

In če v Lechu govorijo drugače, pomeni, da je njihova kultura drugačna, da je morda tudi zato njihov odnos do okolja drugačen, če nič drugega pa so zaradi tega posebni in prepoznavni. Skratka, atributi identitete držav, regij in krajev, ki so prepoznani kot taki, delujejo v vseh družbenih sferah. Tako bi tudi proces ozaveščanja slovenskega prebivalstva o skupnih lastnostih, vrednotah, ki na ta način lahko postanejo s kon-

senzom sprejeti nacionalni atributi slovenske države, pomembno spodbudil družbeni razvoj, in to na dveh ravneh: prvič, vse družbene politike bi bile prioritetno usmerjene v razvoj področij, zajetih v okvir nacionalnih atributov, in drugič, identifikacija čim večjega števila družbenih skupin z nacionalnimi atributi bi pomenila večjo motiviranost posameznikov in celotne družbe za razvoj teh področij, ki se jih nato lahko izkoristi kot elemente turistične in širše mednarodne prepoznavnosti. In jezikovna raznolikost slovenskega prostora, izražena skozi bogato besedno ustvarjalnost, ki je skupna vsem prebivalcem, je gotovo lahko eden takšnih elementov.

LITERATURA

BERGOČ, Simona, 2008: *Družbeni akterji in slovenska kulturna identiteta v medijskem diskurzu*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

BERNIK, France, 2003: Kulturna identiteta v obdobju globalizacije: nevarnosti in perspektive. Zbornik povzetkov / XIII. mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.-21. avgusta 2003. *Slavistična revija 51*, posebna številka junij 2003. 1–9.

BREZOVEC, Aleksandra, 2007: *Na sončni strani: turistični konstrukt podobe države*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

DINNIE, Keith, 2008: *Nation branding: concepts, issues, practice.* Amsterdam [etc.]: Butterworth-Heinemann.

FAGANEL, Armand, 2009: Nacionalni razvojni projekti in prepoznavnost države. Janez Nared, Drago Perko (ur.): *Razvojni izzivi Slovenije*. Ljubljana: Založba ZRC.

GEORGIOU, V., SKELIN HORVAT, A., CARROLL-DAVIS, L., 2010: Recontextualising National Identity Discourses for Tourism Promotions. *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Book of Abstracts. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb, Institute for Anthropological Research. 44.

JAWORSKI, Adam, 2010: Tourism and the Sociolinguistic Communities of Contact. *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Book of Abstracts. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb, Institute for Anthropological Research. 10–11.

JAWORSKI, Adam, PRITCHARD, Annette, 2005*: Discourse. Communication and Tourism.* Clevedon, Buffalo, Toronto: Channel View Publications.

JESENŠEK, Marko, 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor.* Maribor: Slavistično društvo.

KELLY-HOLMES, H., PIETIKÄINEN, S., 2010: Language Branding in Tourism: A Study of Two Minority Language Contexts. *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Book of Abstracts. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb, Institute for Anthropological Research. 37–38.

MEDICA, Karmen, 2004: Identitetna pojmovanja – med lokalnim in globalnim. *Monitor ISH* 6/1. 139–151.

MIKOLIČ, Vesna, 2000: Vloga narodne pripadnosti in narodne zavesti v sodobnih integracijskih procesih. *Anthropos* 32, 3/4. 159–172.

MIKOLIČ, Vesna, 2004: *Jezik v zrcalu kultur: jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med) etnična ozaveščenost v Slovenski Istri.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

MUHVIČ-DIMANOVSKI, Vesna, SUJOLDŽIĆ, Anita, BERTOŠA, Mislava, ORLIĆ, Olga, 2010: Global, National and Local Frameworks: Tourism, Cultural Politics and Contested Place Identity. *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Book of Abstracts. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb, Institute for Anthropological Research. 43.

MUSEK, Janek, 1997: Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. Dušan Nećak (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas.* Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.

PAGON, Neda, ČEPIČ, Mitja (ur.), 2003: *Nacionalna identiteta in kultura.* Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK.

PUJOLAR, J., 2010: Marketizing Minority Languages and Identities in Tourist Contexts: Discursive Changes and Tensions. *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Book of Abstracts. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb, Institute for Anthropological Research. 38.

RIZMAN, Rudi, 2003: Nacionalna in evropska identiteta : kohabitacija, sinergija ali konflikt? Slavko Gaber, Zlatko Šabič, Mitja Žagar (ur.): *Prihodnost Evropske unije.* Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

RNUST – Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007–2011. <http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/atachments_1/2006/Razvojni_naaÄrt_in_umestitve_slovenskega_turizma_2007–2011_4259.pdf>. Dostop 20. julija 2010.

SEDMAK, Mateja, 2009: Identitetne podobe etničnih manjšin. Mateja Sedmak (ur.): *Podobe obmejnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Slovenija poživlja, 2004. Brošura. Ljubljana, Slovenska turistična organizacija.

SRS – Strategija razvoja Slovenije. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf. Dostop 20. julija 2010.

STST – Strategija trženja slovenskega turizma 2007–2011.

http://www.slovenia.info/pictures%5CTB_board%5Catachments_1%5C2007%5Cpovzetek_strategija_06_09_5555.pdf. Dostop 20. julija 2010.

TURK – Večjezični korpus turističnih besedil. <http://jt.upr.si/turisticnikorpus>. Dostop 20. julija 2010.

Alenka Valh Lopert
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Pomen zavedanja socialne zvrstnosti slovenskega jezika za študente tolmačenja in prevajanja[1]

Prispevek prinaša ugotovitve na osnovi jezikovne analize, ki je zajela 15 študentov Oddelka za prevodoslovje Filozofske fakultete v Mariboru pri vajah iz simultanega tolmačenja iz angleščine v slovenščino. Zanje je obvladanje ustrezne izreke, večinoma zborne, nadvse pomembno, saj je poleg jezikovne kompetence v obeh jezikih treba upoštevati še poseben dejavnik, in sicer omejeno zmožnost pomnjenja v skopo odmerjenem času. V analizi so bila na glasoslovni in oblikoslovni ravni zabeležena odstopanja od trenutne jezikovne norme (glede na Slovenski pravopis iz leta 2001), na besedijski pa so bili podani nasveti glede slovenjenja prevzetih besed.

UVOD

V *Slovarju slovenskega jezika* (SSKJ) najdemo razlago obeh poklicev, za katere se izobražujejo študenti, zajeti v analizo: *prevajalec* – kdor se (poklicno) ukvarja s prevajanjem; *tolmač* – kdor se (poklicno) ukvarja z neposrednim ustnim prevajanjem pogovorov. Oba poklica spadata na eni strani med najstarejše, na drugi pa med najmlajše poklice (Markič 2009: 239). Začetke tolmačenja težko določimo, saj le-to ne pušča za seboj nobenih pisnih dokazov, kakor so jih našli za prevajanje,[2] obstaja pa, odkar se človek sporazumeva z govorom. Zelo veliko vlogo so imeli prevajalci in tolmači že v antičnem Rimu, Grčiji, Egipčani so jim celo pripisovali zmožnosti tolmačenja med ljudmi in bogovi. Zaradi različnih dejavnikov, kot so širjenje religije, osvajanja in raziskovanja novih dežel, so predstavljali most med svojim narodom in osvajalci, most med različnimi kulturami, omogočali so sklenitve paktov in sporazumov, ki drugače ne bi bili mogoči. Igrali so pomembno vlogo pri oblikovanju sveta, kakor

---

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6–2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira ARRS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

[2] Glej tudi: Nike Kocijančič Pokorn, 2003: Zgodovinski temelji. *Misliti prevod*. 9–58.

to počenjajo tudi danes. Za tolmačenje pa so se večje spremembe pojavile leta 1927 na Mednarodni delavski konferenci v Ženevi, ko je bilo prvič uporabljeno simultano tolmačenje. Raba le-tega je zaradi visokih stroškov in zapletenosti nato izginila vse do Nürnberškega procesa leta 1945. S tem je simultano tolmačenje postalo del skoraj vsakega sestanka, konference in sojenja, kmalu po koncu Nürnberškega procesa (1947) pa so ga Združeni narodi postavili za svojo stalnico (Furmanek in Achenbach, 2004).[3]

SPOSOBNOSTI TOLMAČA

V analizo so bili zajeti študenti tolmačenja, zato so izpostavljene bistvene sposobnosti, ki jih mora imeti tolmač, naj gre za sodnega ali konferenčnega tolmača (naziv, ki kaže na visoko usposobljenost, zajema konsekutivno, simultano, šepetano tolmačenje, tolmačenje znakovnega jezika):[4] tolmači imajo opravka z govorjeno besedo, govorijo v prvi osebi, razumeti morajo vse pomenske odtenke izvornega jezika, da ga reproducirajo v ciljni jezik, ki je v večini primerov materinščina, morajo znati uspešno komunicirati, biti računalniško pismeni, intuitivni, prilagodljivi (Evropska komisija 2010: 5–7). Zanje je nadvse pomembno obvladanje ustrezne izreke (večinoma zborne), ki obstaja v resničnem času. Poleg jezikovne kompetence (v obeh jezikih) je treba upoštevati omejeno zmožnost pomnjenja v skopo odmerjenem času. Pisec lahko spremeni napisano in odstrani prejšnje; govorec sicer lahko spremeni povedano, ne more pa že izrečenega odstraniti.

O razlikah med prevajalci in tolmači je prav zaradi še vedno prisotnega mnenja, da lahko prevajalec tolmači, tolmač pa prevaja, zapisanega veliko. Podrobno opredeljuje te razlike Kautz (2000: 288), iz česar izhajajo naslednji opisi dela in lastnosti tolmača: izhodiščna besedila in prevodi se tvorijo v istih sporazumevalnih okoliščinah, to pa pomeni neposreden stik z naslovnikom; rezultat tolmačenja je ustno besedilo za prisotnega, konkretnega in poznanega naslovnika; v dokaj kratki časovni enoti se 'predela' velika količina gradiva; delo zahteva, odvisno od področja, sistematsko raziskovanje pred samim pričetkom; izhodiščno besedilo ni prisotno (le tematika), zato je možna samo delna priprava; primerjava med ciljnim in izhodiščnim besedilom ni možna; možnost popravkov je zelo omejena zaradi spontanega in neposrednega tvorjenja besedil; pri tolmačenju ni pomembna vsaka beseda zase, ampak pomen izrečenega; nadvse pomembno je slušno razumevanje; pomembni sta glasnost in

---

[3] Olgierda Furmanek, docentka na Oddelku za romanske jezike Univerze Wake Forest, ZDA. Glej: http://lrc.wfu.edu/community_interpreting/pages/history.htm. Dostop 28. 6. 2010.

[4] Glej tudi: Morry Sofer, 2006: *The Translator's Handbook*. 139–144.

razumljivost tolmačenja; tolmač je neprestano pod močnim časovnim pritiskom, individualna razporeditev časa zato ni mogoča; prisotna je trema; in za sklep avtor navaja: »Tolmačijo lahko samo tolmači!«. Delo tolmača je v veliki meri odvisno od osebnostnih lastnosti posameznika in je primerno za osebo, ki ima zelo dobro izgovarjavo; brez težav nastopa v javnosti (pred množico ljudi); pri poslušanju si lahko zapomni več podatkov in jih je sposobna kot celovito informacijo posredovati v drugem (tujem) jeziku; je sposobna povzemanja bistva povedanega; ima izkušnje vsaj z enega tehničnega področja (Sofer 2006: 139).

NAMEN ANALIZE

Ob delitvi socialnih zvrsti slovenskega jezika na knjižni in neknjižni jezik[5] ugotavljamo, da slovenski govorci predvsem zaradi množice narečij najprej spoznamo v večini narečje, torej neknjižno zvrst. Knjižne se moramo naučiti, pri tem pa upoštevati, da gre pri jezikovni normi knjižnega jezika za nasvet, ne obvezo, kot je to zapisala B. Pogorelec (2003: 204), ne za zakon, ki bi moral biti brezpogojno izpolnjen. Posebej je izpostavljena problematika te dvojnosti pri govorjenem jeziku. Katero zvrst bo govorec izbral, je odvisno od jezikovne in komunikacijske kompetence posameznika, torej sposobnosti prilagoditi jezikovni izraz konteksta, ter od konkretne družbene skupnosti in situacije (Badurina 2004: 154). Jezikovno križanje/prepletanje knjižnega in neknjižnega je tako lahko pozitivno (lahko zmanjšuje napetost med govorci, recimo, z rabo pogovornega jezika znotraj zbornega lahko zmanjšamo napetost, če prihaja do zaostrovanja mnenj) ali negativno (omogoča distanciranje od teme, sogovorca). Prav izbira ustrezne jezikovne zvrsti pri tolmačenju, torej govoru, ki je hipen in neponovljiv, je nadvse pomembna, saj tolmač postane 'glas govorca' in mora izražati misli govorca z enako intenziteto in enakimi pomenskimi odtenki ter mora pritegniti občinstvo vsaj toliko kot govorci sami (Evropska komisija 2010: 6–7).

Analiza izhaja iz dejstva, da je posneto gradivo predstavljalo tolmačenje iz knjižne angleščine, to pa je zahtevalo tudi tolmačenje v knjižno slovenščino. Večina študentov prihaja iz SV Slovenije, velik vpliv pa predstavlja tudi jezik okolja, kjer študirajo, to je mariborski pogovorni jezik.[6] Zato so bila zabeležena odstopanja od trenutne jezikovne

---

[5] Socialne zvrsti se delijo na dve nadzvrsti, na knjižni jezik, namenjen sporazumevanju in sploh sporočanju na vsem slovenskem ozemlju in ima vsenarodnostno ter narodnoreprezentativno vlogo, ter na neknjižni jezik. Knjižni jezik se deli na zbornega in splošno- ali knjižnopogovornega (KP) (drugi je manj stroga oblika govorjenega knjižnega jezika). Neknjižni jezik se deli na t. i. zemljepisna narečja in »na pokrajinske pogovorne jezike (N/PP), ki so nekaka nadnarečja več zemljepisnih narečij.« (Toporišič 2000: 14).

[6] Mariborski pogovorni jezik se je razvil na stičišču treh narečnih baz, zato narečna govorica v mariborskih predmestjih ni enotna. Prepletajo se: slovenjegoriško narečje, ki se dotika Maribora v Melju

norme glede na *Slovenski pravopis* (2001), in sicer na glasoslovni, oblikoslovni ravni, na besedijski pa so bili podani nasveti glede slovenjenja prevzetih besed.

GRADIVO[7]

Posnetek zajema tolmačenje 15 študentov (9 študentk in 6 študentov) 4. letnika, ki so v študijskem letu 2007/2008 prvič obiskovali vaje iz tolmačenja. Do dne, ko so tolmačili posneti govor, so imeli skupaj približno 70 ur vaj iz tolmačenja v angleščino in iz nje, vendar od tega samo približno polovico vaj iz simultanega tolmačenja, druga polovica je zajemala konsekutivno tolmačenje. Študenti so tolmačili govor o vlogi in pomenu filmske glasbe na filmskem festivalu v Braunschweigu, ki ga je imel direktor omenjenega festivala 21. maja 2007 na filmskem festivalu v Cannesu. Izvirni govor je bil v angleščini, študenti so ga tolmačili v slovenščino. Besedilo originalnega govora obsega 1170 besed. Na posnetku je govor dolg 11 minut in 30 sekund. Študenti so govor tolmačili v fonolaboratoriju v okviru rednih vaj, besedila govora niso poznali vnaprej, seznanjeni so bili le s temo govora.

1 Glasoslovna analiza

Pri izgovarjavi (1) samoglasnikov je analiza zajela pregled najpogostejših odstopanj od knjižne izreke (SP 2001), in sicer naslednjih kategorij: (a) kakovost in kolikost samoglasnikov, (b) samoglasniški upad (moderna vokalna redukcija), (c) mesto naglasa; pri (2) soglasnikih pa: (a) izgovor predloga *v*, (b) izgovor fonema /*v*/ in (c) pojav elkanja.

1.1 Pregled izgovora samoglasnikov

(a) Kakovost in kolikost samoglasnikov: é za ê*: idéja, njéga*; é za è: *pogléd*; ê za é: *celovečêrcev, celovečêrni, pri katêrem, lêt, mêsto, nêmi, nekatêre, nekatêri, Nêmčiji, na primêr, razmêrje, sêverni, têga, usmêrjen, vêndar*; ê za ə: *têsno, têžkem, vêndar*; ó za ô: *celóten, dóbro, gósti, góstje, gósta, móčno, móje, njegóvega, njihóvem, nóvo,*

---

in na Košakih; severnoštajersko narečje, h kateremu prištevamo kozjaški govor, ki se govori v kamniškem predmestju; severnopohorski govor, ki se približuje Mariboru na Studencih in v Radvanju, in vzhodnopohorski govor na Pobrežju, Teznem in v Razvanju (Zorko 1988/89: 170); koroško narečje pa seže še na Činžat ob štajerskih Rušah in na Vurmat ob Črmenici ter Fali ob že štajersko govoreči Selnici (Zorko 2002: 128).

[7] Gradivo je bilo posneto v študijskem letu 2007/2008 (10. in 11. aprila 2008), po opravljenem tolmačenju so bili študenti seznanjeni z namenom raziskave. Vsi so dovolili, da so posnetki njihovih tolmačenj v anonimni obliki uporabljeni v raziskavi. Za to se jim zahvaljujem, prav tako kolegu dr. Simonu Zupanu, izvajalcu vaj.

nóvim, *nóvodobno* (*za novodôben*), *sodóbno*, *svój, širókim, ustanóve, vrednótami, visókvalitetne*; ó za ò: *odnós*; ô za ó: *razlôgov*;

(b) samoglasniški upad (moderna vokalna redukcija) se pojavlja: v vzglasju: *so mel*; sredi besede: *bi lahko bli*; *smo se odločli*; v izglasju: večinoma pri nedoločniku: *pripeljat, dobro sprejet*; *nikol*;

(c) pri mestu naglasa je pogost umik na prvi zlog: *ískali* za *iskáli*, *láhko za lahkó*; če pa gre za dvojnico, je izbrana tista z naglasom na prvem naglašenem zlogu: *povábili* za *povábili/povabíli.*

1.2 Pregled izgovora soglasnikov

Zajel je najpogostejša odstopanja, in sicer:

(a) izgovor predloga *v* kot zobnoustničnega /v/:[8] *v filmu, v filmih, v Brunšvajgu, v tem obstaja, v spodnji Saški;*

(b) izgovor fonema */v/* kot */f/*: *fključuje, fspodbudi, fsako leto, fsi udeležijo, predfsem*;

(c) pojav elkanja: *ustvarjalci, obiskovalcev, izdelovalca, tekmovalce, gledalcem* za [*ú*c].

2 Oblikoslovna analiza

(1) Pri samostalniški besedi zasledimo (a) rabo množine namesto dvojine osebnega zaimka: *dva dogodka, ki jih predstavimo* za *ju*;

(2) pri pridevniški besedi pa rabo (a) določne oblike pridevnika namesto nedoločne *sem odgovorni* za *odgovoren*; (b) svojilnega zaimka *njihov* namesto povratnega svojilnega zaimka *svoj*: *na začetku njihove kariere, gostje govorijo o njihovih načinih skladanja, skladatelji govorijo o njihovem delu* za *svojem*; (c) raba vprašalnega zaimka *kaj* namesto oziralnega *kar*: *nekaj, kaj drugi* za *kar*; (č) oziralnega zaimka *kateri* namesto *ki*: *zasedanja, katerega so se* za *ki*; (d) sklanjanje nesklonljivega nedoločnega števnika *več*: *v večih primerih, iz večih razlogov, v večih priložnostih* za *več*; (e) raba dajalniškega obrazila namesto mestniškega: *v najkrajšemu času* za *najkrajšem*;

(3) pri glagolu pa še rabo modalnega glagola *moči* namesto morati: da *moremo izboljšati* za *moramo*.

---

[8] Nekatere zvočniške variante in sklope družijo v posebno skupino premene zaradi glasovnega okolja desno od njih. To okolje je dvojno, samoglasniško ali nesamoglasniško (drugo pomeni na koncu besede ali pred soglasnikom). Glede na ta dva položaja nastopa zvočniški fonem /*v*/ v položaju pred samoglasnikom iste besede kot [v], tj. kot zobnoustnični glas, v drugih položajih pa se govori njegova dvoustnična varianta, za samoglasnikom [u̯], sicer [w] (zveneča) ali [ʍ] (nezveneča) (Toporišič 2000: 77).

3 Besedijska analiza

Prevzete besede vstopajo v slovenski jezik v neknjižno in knjižno zvrst, v slednjo kot strokovni izrazi. Na Slovenskem so se pojavljale različne razvojne stopnje purizma: od t. i. zmernega, pozitivnega oz. konstruktivnega, ki pomeni jezikovnokulturno prizadevanje za ohranitev jezika in njegove samobitnosti, pri čemer so bile domače besede za prevzete pravočasno tvorjene in vsestransko enakovredne; do skrajnega, negativnega, zaviralnega, ki je preganjal prevzete besede le, ker so tujega izvora, ustreznic pa ni ponudil (Kalin Golob 2008: 32–34). Pri tolmačenju predstavlja izgovorjeno na eni strani le izginjajoč glas, na drugi pa poslušalec ne more sprejeti več ali bolj kompleksnih sporočil hkrati.

To je tudi razlog, zakaj mora biti jezik tolmača jasen in razumljiv, kar še posebej velja za prevzete besede,[9] ki imajo v slovenščini svoje ustreznice. Za potrebe analize so pregledane v *Slovenskem pravopisu* (2001, dalje SP) ter v *Priročnem e-slovarju tujk* (2005, dalje PST), kjer je v oglatem oklepaju naveden tudi izvorni jezik besede. Gradivo lahko razporedimo v naslednje skupine:[10]

(a) nevtralne ali navadnejše dvojnice: **biznis**: *posel, trgovanje*; [angl. business] 1. posel, poklic; kupčija, trgovanje 2. podjetje; **efekt**: *učinek*; [nlat. effectus iz lat.] 1. a) sredstvo, ki naj naredi močen vtis, učinek b) vtis, učinek, uspeh, posledica kakega dejanja ali delovanja 2. zvočni ali vizualni element uprizoritve, ki ni del igralčeve igre, niti dialoga GLED., FILM 3. prenosljiv vrednostni papir FNC., PR.; **firma**: *podjetje,*

---

[9] J. Toporišič je že leta 1971 (2006: 62–63) uvedel pojem *prevzeta prvina* in jo opredelil kot (Toporišič 1992: 218) besedo, ki se v kateri jezik dobi iz kakega drugega jezika (ali v knjižni jezik iz kakega narečja istega jezika) – lahko gre za občno ime (*sposojenka*, če je jeziku prevzemalcu povsem prilagojena; če ni, ji pravimo *tujka* (Toporišič 1992: 334) ali lastno ime (podomačena, polcitatna imena); za *izposojenko* (1992: 68) je uvedena kazalka na *sposojenka* (299): beseda (besedna zveza), ki je prišla iz drugega jezika in je popolnoma prilagojena zgradbenim lastnostim prvin slovenskega (knjižnega) jezika. M. Snoj (2005: 113–122) pa opredeljuje *izposojenko* kot besedo, ki jo je preprosto ljudstvo prevzelo iz sosednjega narečja tujega jezika v svoje narečje, pri tem gre za prenos iz govorjenega v govorjeni jezik. *Tujko* pa mu predstavlja tista beseda, ki jo je izobraženec prevzel v svoj knjižni jezik iz tujega knjižnega jezika, pri čemer jezik ni nujno sosedski, prenosnik pa je pisni.

[10] *Slovenski pravopis* (2001) v členu 1063 pojasnjuje, kako so slovenske ustreznice prevzetih besed označene: *ležeče* sopomenka v ležečem tisku brez oklepaja zaznamuje v knjižnem jeziku nevtralno ali navadnejšo dvojnico: ***plán*** *-a m ... načrt;* ***súbstantiv*** *-a m ... samostalnik*; (*ležeče*) sopomenka v ležečem tisku v okroglem oklepaju zaznamuje enakovredno domačo vzporednico prevzeti besedi: ***dialektologíja*** ... (*narečjeslovje*); <*ležeče*> sopomenka v ležečem tisku v lomljenem oklepaju zaznamuje manj navadno domačo vzporednico prevzeti besedi: ***brikét*** ... <*stisnjenec*>; |pokončno| splošna pomenska uvrstitev, npr.: **bájen** -jna -o ... poud. ~a pokrajina |nenavadno lepa, čudovita|.

ime podjetja; [ital. podpis iz nlat.] 1. a) podjetje; ime podjetja b) znamka 2. ime in naslov sedeža, pod katerima posluje gospodarska družba ali samostojni podjetnik PR.; **fokus**: *gorišče* FIZ., GEOM., *žarišče* ZDRAV.; [nlat. focus ognjišče, ogenj] 1. gorišče a) presečišče vzporednih žarkov po njihovem lomljenju ali odboju FIZ. b) točka, ki skupaj z vodnico določa stožernico GEOM. 2. žarišče, mesto v telesu, od koder se bolezen širi MED.; **internacionalen**: *mednaroden*; [fr. internationalisation] 1. razširitev na več držav (~ vojne) 2. odločitev, proces za mednarodno uporabo, upravljanje česa (~ pristanišča) 3. razširitev obravnave, reševanja na mednarodno raven (~ manjšinskega vprašanja); **interes**: *korist, zanimanje, nagnjenost, želja, potreba*; [lat. interest] 1. korist, kar je komu v prid (državni ~); pravni ~ pravno zaščitena osebna ali premoženjska korist PR. 2. zanimanje, nagnjenost; želja, potreba; **internet**: *medmrežje*; [angl. Internet] medmrežje, računalniško omrežje, sestavljeno iz raznovrstnih omrežij RAČ.; **koncentrirati**: *osredinjati, zbirati, zbirati, kopičiti, nakopičit, zgostiti*; [fr. concentrer, nem. konzentrieren iz lat.] 1. zbirati, kopičiti, nakopičiti (~ vojaške sile) 2. zgostiti (~ raztopino); očistiti (npr. rudo od peska); koncentrírati se miselno se zbrati, osrediniti se, usmeriti pozornost, poglobiti se PSIH.; **kontakt**: *stik, dotik, spoj, mesto spoja, zveza*; [lat. contactus iz contingere dotikati se] 1. stik, dotik; duhovna vez; občevanje 2. spoj, mesto spoja; zveza 3. stikalo, tj. kontaktor; **koordinacija**: *usklajevanje, priredje, prirednost*; [lat.] 1. a) usklajenost, usklajevanje, soglasnost b) telo, ki usklajuje delo več organizacij 2. motorična sposobnost učinkovitega usklajevanja gibov ANAT. 3. priredje, prirednost LINGV. 4. nastajanje koordinativne vezi KEM. **koordinacijski**: *usklajevalen, ki se nanaša na koordinacijo*; **marketing**: *trženje, tržništvo, celotni tržni mehanizem, načrtovanje in usklajevanje investicij*; [angl. marketing kupovanje (in prodajanje) na trgu] tržništvo, celotni tržni mehanizem, načrtovanje in usklajevanje investicij, proizvodnje, prodaje in propagande s potrebami in možnostmi tržišča EKON.; **publika**: *občinstvo*; [lat. publicumiz publicus] občinstvo a) ljudje, ki sprejemajo, se zanimajo za določene kulturne dogodke b) gledalci, poslušalci, bralci, ljudje, ki se udeležujejo kake predstave, prireditve; **propagirati**: *načrtno razširjati, pojasnjevati, oglaševati*; [lat. propagatio razplojevanje; razširjanje] širjenje, razširjanje (idej, naukov); **riziko**: *tveganje, nevarnost, izpostavljanje nevarnosti, postavljanje na kocko*; [gl. rizik] 1. možnost škode, tveganost, nevarnost izgube (poslovni ~) 2. v pogodbenem zavarovanju skupnost objektivnih in subjektivnih nevarnostnih momentov za verjetni nastop zavarovalnega primera (jedrski ~, letalski ~) 3. neskl. ~ prémija premija za prevzeti riziko, pribitek k ceni; **tekst**: *besedilo, sestavek, spis; članek, razprava; leposlovno delo*; [lat. textus tkivo iz texere tkati] 1. besedilo a) sestavek, spis; članek; razprava; leposlovno delo b) osnovno besedilo (ločeno od opomb, dodatkov) LINGV., LIT. 2. stopnja tiskarskih črk (20 tipografskih enot) TISK.;

(b) splošna pomenska uvrstitev: **funkcija**: |položaj|, |naloga, vloga|; [lat. functio izvedba, opravljanje] a) delo, delovanje (npr. telesnega organa, stroja, oblasti) b) opravljanje česa; posebno opravilo; služba, službena dolžnost ali položaj; naloga; **lokacija**: |določen prostor za gradnjo|, |umestitev|; [lat. locatio določeno mesto] a) mesto, lega, vrstni red, položaj b) namestitev, razmestitev, kraj, prostor;

(c) niso uvrščene v SP, so pa vključene v PST: **download**: [/dáu̯nlou̯d/ angl.] prenos podatkov s strežnika na odjemalec RAČ.; **DVD**: [/devedé -êja/ angl. D(igital) V(ersatile) D(isk) prilagodljiv digitalni disk] 1. optični pomnilniški medij.

Prevzeto besedje je analizirano z namenom ponuditi možnosti ustreznega slovenskega izraza. Na eni strani kaže na vpetost prevzetih besed in besednih družin v slovenski jezikovni sistem, na drugi pa ob ponujenih slovenskih ustreznicah krepi občutek za materni jezik. Raba slovenskih ustreznic pri tolmačenju bi lahko veliko pripomogla tudi k pogostejšemu pojavljanju slovenskega strokovnega izrazja, ki pod vplivom (včasih tudi zaradi ležernosti ali neznanja) prevzemanja tujk izgublja svojo pomembno vlogo. Slovenščina še nima slovarja sinonimov[11] (in antonimov), ki bi bil v veliko pomoč tolmačem (in prevajalcem), zato je poznavanje virov, kjer so te ustreznice ponujene,[12] zelo pomembno. Le s takšnim pristopom lahko osvetlimo moč izraznih sposobnosti slovenskega jezika.

SKLEP

Prispevek želi spodbuditi zavedanje predvsem študentov tolmačenja o pomenu slovenščine, želi izboljšati njihove govorne spretnosti v maternem jeziku, saj je le-ta njihovo osnovno delovno orodje. Jezik je živ in nanj vplivajo mnogi dejavniki, zato nas je zanimal predvsem vpliv neknjižne socialne zvrsti in prevzetega besedja na jezik tolmačev. Prevajalci, zlasti književni, si pri delu lahko pomagajo z razpoložljivo strokovno literaturo, če se srečajo z neknjižno jezikovno različico; tolmači pa morajo jezikovno kompetenco materinščine ohranjati na ravni knjižne različice, to pa lahko dosežejo le, če se zavedajo tudi vpliva neknjižne.

---

[11] Glej: Martin Ahlin, Branka Lazar, Zvonka Praznik, Jerica Snoj, 2003: *SLOVAR sinonimov slovenskega jezika: splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

[12] Glej tudi: Bezlaj, France, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika* Snoj, Marko, 1997, 2003: *Slovenski etimološki slovar*; besedilna korpusa FIDAPLUS in Nova beseda.

LITERATURA

BADURINA, Lada, 2004: Slojevi javnog diskursa. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja – metode in zvrsti. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF, Ljubljana. 151–164.

BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika* (A–J; K–O; P–S; Š–Ž). Ljubljana: Mladinska knjiga.

EVROPSKA komisija, 2010: *Prevajanje in tolmačenje – Delo z jeziki.* Luxembourg: Urad za publikacije Evropske unije.

FURMANEK, Olgierda, Heidi ACHENBACH, 2004: *A Brief history of Interpreting.* http://lrc.wfu.edu/community_interpreting/pages/history.htm. Dostop 28. 6. 2010.

KALIN GOLOB, Monika 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

KAUTZ, Ulrich, 2000: *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmatschens.* München: Iudicium: Goethe Institut.

KOCIJANČIČ-POKORN, Nike, 2003: *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba. (Zbirka Scripta)

KOLETNIK, Mihaela, 2001: Mariborski pogovorni jezik. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72/1-2. 245–254.

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS. http://fidaplus.net. Dostop 28. 6. 2010.

MARKIČ, Jasmina, 2009: Vloga tolmačenja v sodobnem svetu. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike.* (Obdobja 28). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 239–244.

Nova beseda (*besedilni korpus*). http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. Dostop 28. 6. 2010.

POGORELEC, Breda, 2003: Slovenski knjižni jezik – norma in življenje. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje.* (Obdobja 20) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 203–208.

PRIROČNI e-slovar tujk (*elektronska verzija*), 2005: Ljubljana: Cankarjeva založba.

SICHERL, Eva, 1999: *The English element in contemporary standard Slovene: phonological, morphological and semantic aspects*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika.* Ljubljana: Študentska založba.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1995: Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis (*elektronska izdaja*), 2003: Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

SNOJ, Marko, 1997, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Cicero).

– –, 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik* 5. 113–122.

SOFER, Morry, 2006: *The translator's handbook*. Rockville: Schreiber Publishing.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Založba Obzorja.

– –, 2006: Morfo(no)loška obremenitev slovenskih zvočnikov. *Besedjeslovne razprave.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 333–350.

VALH LOPERT, Alenka, 2005: *Kultura govora na Radiu Maribor.* Maribor: Zora 36.

– –, 2009: Raba tujk v mariborskih govorjenih medijih. *Slavia Centralis 2*, 2. 50–62.

ZORKO, Zinka, 1988/89: Narečna podoba mariborskega predmestja. *Jezik in slovstvo 37*, 7–8, 170–178.

– –, 2002: Mariborski pogovorni jezik. *Studia Historica Slovenica 2*, 1. 127–150.

Mojca Smolej
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Kazalci stopnje besedilne zgradbe v govorjenih narativnih besedilih

Ogledali si bomo nekatere vrste besedil, ki so značilne za spontani govor, njihove zgradbe in značilnosti. Besedilne zgradbe so lahko v pomoč pri analizi in ugotavljanju različnih besedilnih vrst, ki se pojavljajo v spontanem govoru. Pri analizi različnih besedilnih vrst lahko na podlagi preučevanja sestavnih stopenj besedilne zgradbe zaznamo vpliv vrste besedila na uresničitev (izpeljavo) besedilne skladnje oz. zgradbe. Na ravni organizacije besedila se funkcijsko udejanjajo kazalci stopnje besedilne zgradbe, ki bi jih lahko poimenovali tudi kazalci besedilne strukture. Obravnavani signali v besedilu ne izražajo pomenskih razmerij, pač pa opravljajo vlogo napovedovalca/uvajalca začetnega dela (uvod) besedila, vlogo napovedovalca preobrata ali novega začetka/dela besedila in vlogo napovedovalca konca besedila. Kazalce besedilne zgradbe razumemo kot tista jezikovna sredstva, ki niso obvezni sestavni elementi vsebinske/smiselne ravni besedila, se pa na vsebinski in strukturni osi besedila funkcijsko udejanjajo. V prispevku si bomo ogledali tudi različne vrste kazalcev stopenj besedilne zgradbe.

UVOD

Za vsako zvrst besedil je značilen določen potek informacij, ki se odraža skozi sestavne stopnje besedilne zgradbe. Vsaka posamezna sestavna stopnja opravlja določeno družbeno-družabno vlogo, ki se dopolnjuje in povezuje z drugimi družbeno-družabnimi vlogami, ki jih izražajo preostale sestavne stopnje besedila. V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na tista jezikovna sredstva, ki se v besedilu funkcijsko udejanjajo kot kazalci različnih stopenj besedilne zgradbe. Kazalce besedilne zgradbe razumemo kot tista sredstva, ki niso obvezni sestavni elementi vsebinske/smiselne ravni besedila, se pa na vsebinski in strukturni osi besedila funkcijsko udejanjajo. Členijo namreč besedilo (organizacija besedila) in tako skrbijo na zunanji besedilni ravni (ogrodje besedila) za nepretrgan smiselni besedilni most oz. smiselno neprekinjeno besedilno celoto.

1 POSNETA BESEDILA IN NJIHOV ZAPIS

Analizirali smo 34 spontano govorjenih besedil.[1] Vsi govorci[2] so zaradi enotnosti in usklajenosti jezikovne analize na ravni pokrajinske oz. zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice.

Pri zapisu govora oz. besedil prevladuje transkripcija, ki daje razumljivosti in berljivosti prednost pred fonemsko ustreznostjo, kar pomeni, da je pri vseh besedilih uporabljen knjižni zapis. Kljub temu so pri transkribiranju upoštevane nekatere izjeme, ki niso skladne s standardnim slovarjem (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*). Odločili smo se za tiste izjeme, ki so skupne vsem govorcem posnetih besedil in ki kljub drugačnosti od knjižnega zapisa ne otežujejo berljivosti.

2 VRSTE BESEDIL V SPONTANEM GOVORU

Besedila, nastala oz. tvorjena v spontanem govoru, lahko v grobem delimo v dve osnovni skupini. Na temelju teorije govornih dejanj jih lahko ločimo na nenamerni govor in pragmatični govor. Velikemu delu besedil, ki so tvorjena v (spontanem) govoru je nemogoče ali pa vsaj težje določiti pragmatični cilj oz. funkcijo. Osnovna značilnost nenamernega govora oz. besedil, ki so nastala v njem, je nepogojenost njihovega tvorjenja z jasno pragmatično namero oz. pragmatičnim ciljem.

2.1 Menjavanje replik

Osnovna strukturna enota govora, kjer sodelujeta vsaj dva udeleženca (dvogovor), je udeleženska vloga ali replika. Menjavanje vlog je lahko hitro oz. pogosto, lahko pa eden izmed udeležencev prevzame besedo in obdrži vlogo govorca dalj časa. Pravkar napisano je izhodiščno vodilo pri prepoznavanju in določanju osnovnih sestavnih členov pogovora (diskurza), kot sta klepet in pripovedovanje (strnjeno besedilo). V spontanem nenamernem (po)govoru lahko zasledimo tako hitro/pogosto menjavanje replik ali vlog kot tudi relativno stalnost (nemenjavanje) govorca. Pogosto menjavanje oz. stalnost vlog pri analizi diskurza razkriva različne vrste besedil, ki nastajajo med pogovorom. Vsa besedila bi lahko, izhajajoč iz opazovanja menjavanja/nemenjavanja replik, razdelili na strnjena besedila in klepet, ki je razumljen kot rezultat in ne proces. Za klepet je značilna mikro struktura, kar pomeni, da jo lahko analiziramo le členjeno (lokalno), in sicer posamezno od replike do replike oz. od vloge do vloge. Pripoved

---

[1] Povprečna dolžina posnetih besedil je 4.365 znakov brez presledka v zapisani obliki. Skupni obseg besedil je 148.427 znakov brez presledka v zapisani obliki.

[2] V analizo so bili vključeni govorci obeh spolov in različnih starostnih skupin (povprečna starost govorcev je 37, 7 let).

(strnjeno besedilo) ima v nasprotju s klepetom predvidljivo globalno/makro strukturo, ki največkrat presega oz. ne zaobjema menjavanja vlog udeležencev pogovora. Potrebno je poudariti, da sta oba skupaj največkrat sestavna dela spontanega diskurza in se medsebojno prepletata.

2.2 Pripovedovanje zgodb

V prispevku se bomo osredotočili samo na tiste vrste pripovedovanj, ki bi jih lahko poenostavljeno poimenovali pripovedovanje zgodb. V nasprotju s preostalimi zvrstmi pripovedi (npr. komentar, obrekovanje, mnenje) so obravnavana besedila osredotočena na časovno zaporedno nizane dogodke in podajajo nekakšen vrednotenjski komentar, ki kaže na pomembnost/smiselnost opisanih dogodkov. Na temelju različnih socialnih namenov in posledično različnih zgradb besedil in leksikalno-slovničnih izpeljav ločujemo znotraj pripovedi zgodb štiri besedilne vrste: dramatično pripoved, anekdoto, eksempel in poročilo.

Besedilna vrsta	**Besedilnovrstna zgradba**
dramatična pripoved	(napoved),* (usmeritev), zaplet,** vrednotenje, rešitev,*** (sklep)
anekdota	(napoved), (usmeritev), presenetljiv dogodek, reakcija, (sklep)
eksempel	(napoved), (usmeritev), incident,**** interpretacija, (sklep)
poročilo	(napoved), (usmeritev), poročanje o dogodkih, (sklep)

Dramatične pripovedi so pripovedi o protagonistu, ki se je soočil s problematično izkušnjo oz. s težavo, ki jo je tudi rešil. Bistveni značilnosti dramatične pripovedi sta stopnja vrednotenja in stopnja rešitve, ki je tudi vrh oz. zaključek osebne pripovedi. Bistvo anekdote je reakcija na krizo, ki je obenem tudi vrh pripovedi oz. anekdote. Jedro eksempla je interpretacija oz. moralno stališče, ki ga govorec utemelji s pomočjo incidenta. Poročilo niza dogodke, ki si časovno sledijo, v nasprotju z dramatično pripovedjo pa problem oz. zaplet največkrat ni sestavna stopnja poročila.

Za sklep obravnave različnih vrst pripovedi oz. pripovedi zgodb moramo poudariti, da shematske zgradbe besedil ne smejo biti razumljene kot stalne in nespremenljive.

* Oklepaj () pomeni neobveznost sestavne stopnje zgradbe.

** Zaplet bi lahko poimenovali tudi kot presenetljiv dogodek. Oba izraza pomenita isto. Opisujeta nepričakovan, presenetljiv, včasih neprijeten dogodek za protagonista pripovedi.

*** V rešitvi govorec razloži, kako je protagonist (ki je lahko tudi sam govorec) rešil težavo oz. kako se je pripovedovani dogodek razpletel, končal.

**** Incident predstavi dogodek oz. ravnanje, vedenje neke osebe (ki je lahko udeleženec diskurza ali pa ne), s katerim se govorec ne strinja oz. ga ne odobrava. Govorec po opisu incidenta, ki ga negativno, kritično ovrednoti, poda svoje mnenje, v katerem razloži, kako bi oseba, o kateri govori, morala ravnati (oz. kako bi govorec sam ravnal), da bi bilo vedenje, ravnanje ustrezno in primerno.

Veliko je namreč tudi besedil, ki so notranje besedilno strukturno različna, kar pomeni, da lahko znotraj enega besedila določimo več sledečih si različnih besedilnovrstnih struktur (oz. strukturnih shem).

3 KAZALCI STOPENJ BESEDILNE ZGRADBE

Kazalce besedilne zgradbe razumemo kot tista sredstva, ki se funkcijsko udejanjajo na ravni organizacije besedila in ne opravljajo vloge vzpostavljalca in izraznika komunikacijskega razmerja med udeležencema ali udeleženci govornega dejanja. Lahko bi jih uvrstili v skupino konektorjev, ki v besedilu izražajo različna razmerja med deli besedila. V besedilu ne izražajo pomenskih razmerij (tako kot npr. večina veznikov v medstavčni ali medpovedni strukturi), pač pa opravljajo vlogo napovedovalca/uvajalca začetnega dela (uvod) besedila, vlogo napovedovalca preobrata ali novega začetka/dela besedila in vlogo napovedovalca konca besedila. Kazalce besedilne zgradbe tako razumemo kot tista jezikovna sredstva, ki niso obvezni sestavni elementi vsebinske/smiselne ravni besedila, se pa na vsebinski in strukturni osi besedila funkcijsko udejanjajo (niso sestavni deli izraznikov besedilnega sveta, ga pa preko vzpostavljanja razmerij med besedilnimi enotami gradijo in ohranjajo). Členijo besedilo (organizacija besedila) in tako skrbijo na zunanji besedilni ravni (ogrodje besedila) za nepretrgan smiselni besedilni most oz. smiselno neprekinjeno besedilno celoto.

Kazalci besedilne zgradbe so na ravni oblike (besednovrstno, morfološko in skladenjsko) zelo različni. Vlogo obravnavanih sredstev lahko opravljajo različni členki (npr. *no, ja, skratka*), lahko pa ima kazalec tudi strukturo stavka ali pa celo zveze dveh ali več stavkov (npr. kazalca začetka: *ja, tko je blo // ej, ti bom povedala, kaj se mi je včeri zgodil*; kazalca konca: *a veš, in je bla ful beda // in tko naprej, in ne vem, prav zanimiv je blo*).

3.1 Kazalci temeljnega začetka

S kazalci začetka govorec sporoča sprejemniku, da bo pričel s pripovedovanjem. Vlogo kazalcev začetka lahko opravljajo različna jezikovna sredstva (npr. členek *ja, skratka*).

3.1.1 Kazalec temeljnega začetka *ja*

Kazalec *ja* lahko vlogo označevalca oz. napovedovalca začetka besedila (oz. pripovedovanja) opravlja (1) samostojno (kazalcu sledi jedrni del narativnega besedila), (2) skupaj z različnimi členki ali prislovi (členek *ja* stoji neposredno pred drugimi členki oz. prislovi), (3) vlogo kazalca besedilne zgradbe lahko opravlja tudi skupaj z uvajalnim stavkom, ki stoji neposredno za njim.

Primer:

1. Mojca: Ej, povej ti men, kako je blo na ambasadi. // Maja: **Ja, tkole, v glavnem**. Jaz sem dala gor un ta nov kostim, k sem si ga dala delat. Ej, veš, kako je lep, mislm za crknit (2/6).

Govorka je s členkom *ja* nakazala, da je pripravljena prevzeti besedo in da bo kmalu začela s pripovedovanjem.

3.1.2 Drugi členki in prislovi v vlogi kazalcev temeljnega začetka

Vlogo delilnih signalov lahko poleg členka *ja* opravljajo tudi drugi členki (npr. *skratka, torej*, *no*, *recimo*), nekateri prislovi (npr. *dobr/o, okej, t(a)ko, t(a)kole*). Vlogo delilnega signala lahko opravljajo samostojno ali skupaj z drugimi sredstvi ali uvajalnimi stavki.

Primer:

2. **No, bom povedala, kaj se je zgodil**, k je nam v bistvu {*em*} mal {*em*} peč skor eksplodirala. **No** se zbudim nekak tam ob štirih ponoč, pa tko sem mela ful občutek, da je blo…, da je neki narobe (6/20).

Tu vlogo kazalca začetka najprej opravlja členek *no* skupaj z uvajalno povedjo (*bom povedala, kaj se je zgodil, k je nam v bistvu mal peč skor eksplodirala*), ki je napovedovalec vsebine besedila. Skupaj opravljata vlogo uvodnega oz. uvajalnega besedilnega dela, kar pomeni, da predstavljata ogrodje oz. okvir jedrnega dela besedila, ki ga uvaja drugi členek *no*.

3.1.3 Stavki kot kazalci temeljnega začetka

Vlogo kazalca začetka opravlja tudi (uvajalni) stavek, pred katerim lahko stoji govorni signal *veš*.[3] Skupaj gradita zunanji okvir besedilne zgradbe. Uvajalni stavek je tako poleg kazalca začetka tudi napovedovalec vsebine besedila (govorec z njim napove, o čem bo govoril).

Primer:

3. **Veš, k si omenla tole, {*em*} da** boš snemala, ne, pa kakšne maš probleme, ne, **ker jaz mam isto izkušno**, veš, jaz mam recimo, k sem bla v zadnem letniku {*em*} v {*e*} na faksu, ne, smo hodil tud na teren, sem bla tud dvakrat na {*e*} v poletni šoli in smo pač isto šli pač do ludi (14/50).

---

[3] Večina govornih signalov (npr. signal *(a) veš*) se lahko funkcijsko udejanjajo tako na ravni vzpostavljanja in vzdrževanja komunikacijskega razmerja med govorci kot tudi na ravni organizacije besedila.

3.1.4 Molk v vlogi kazalca temeljnega začetka

V vlogi kazalca začetka smo zaznali tudi molk[4] (govorec npr. po zastavljenem uvodnem vprašanju molči in začne s pripovedovanjem po sedmih/desetih sekundah). Molk lahko prekinjajo glasovi kot *e*[5] ali *em*.

Primer:

4. {**Em**} Odločila sem se, da bi rada posnela {*e*} pogovor z jamarji, {*e*} to pa zato, ker {*e*} so me ti ekstremni športi vedno zanimal in se mi je na ta način pokazala {*e*} prilka, da pridem v jamo (16/55).

Molk je v vlogi kazalca začetka lahko tudi posledica ne povsem spontanega začetka pripovedovanja (nekateri govorci so bili k pripovedovanju predhodno spodbujeni), prav tako pa govorec z molkom pridobi čas, ki ga potrebuje za ureditev misli oz. za premislek o organizaciji besedila.

Po analizi vseh zaznanih kazalcev začetka v posnetih besedilih se je pokazalo, da obravnavana sredstva največkrat poleg napovedovanja začetka besedila oz. pripovedovanja opravljajo pravzaprav vlogo kazalcev govorčevega prevzema besede oz. govorčevega strinjanja s prevzemom besede, obenem pa opravljajo tudi vlogo sredstva, s katerim govorec pridobiva čas za premislek, kako bo besedilo oblikoval oz. kako ga bo vsaj začel.

3.2 Kazalci konca

S kazalci konca, ki tako kot kazalci začetka gradijo okvir narativnega besedila, govorec sporoča sprejemniku, da bo oz. da je končal s pripovedovanjem.[6] V posnetem gradivu smo zaznali sedem vrst kazalcev konca. Potrebno pa je dodati, da je izbor oz. vrsta rabljenega kazalca odvisna tudi od vrste narativnega besedila.[7]

3.2.1 Konec anekdote (neizraženi kazalec konca)

Vsa posneta besedila, ki bi jih lahko opredelili kot anekdote, nimajo eksplicitno izraženega sklepa dogodkov (dogodki niso eksplicitno zaključeni), saj je že sama navedba

---

[4] Govorec največkrat tudi z držo telesa (npr. s sklonjeno glavo, z mimiko obraza) napoveduje, da bo pričel s pripovedovanjem, vendar predhodno potrebuje nekaj časa, da zbere misli.

[5] (*e*) se izgovori kot polglasnik.

[6] Kazalci konca lahko nakazujejo ne le konec jedrnega dela pripovedi, pač pa tudi določenega dela pripovedi.

[7] Za anekdoto je npr. značilen (in pričakovan) neizraženi konec. Govorec anekdoto zaključi s samo navedbo kritičnega oz. nenavadnega/nepričakovanega zapleta dogodkov. Pri pripovedih in poročilih pa je nasprotno najpogostejši konec tako imenovana obnova, s katero govorci na kratko obnovijo splet predhodno predstavljenih dogodkov.

kritičnega oz. nenavadnega ali nepričakovanega (smešnega) *zapleta* dogodkov smiselni konec pripovedovanja (pragmatični cilj anekdote je predvsem »zabavati« sogovorca). Primera:

5. Ena je enkrat rekla, da bi SHAKESPEARA, ne, pa to to se je eni drugi knižničarki zgodl, ne, pa prav, da bi od SHAKESPEARA, tko: »Ja, posluš, ne, ti si drug letnik, še…, že tok let maš angleščino, saj to bi lohk vedla, da se reče Šekspir pa to je tud splošna izobrazba.« »Ja, pa je turšica na tablo napisala SHAKESPEARE (22/75).
6. Nakar on prav »Dida, {e} na zdaj mi pa puvej, kako se to sestav, bova sestavla, ne.« Jaz sem reku »Val, veš kaj, nimam špeglou tuki, ne.« Potem se pa zlo zamisl, pa neki časa je tih, potem pa prav, ko gleda tist listek, ne, na kterm je blo pač shema za sestavt tale {e} tisto igrco v Kinder jajčku oziroma tist tist predmetek, ne, in prav: »Dida, tuki piše Ne jabiš očal.« (34/103)

3.2.2 Obnova

V nekaterih besedilih (predvsem pripovedih in poročilih) vlogo signala konca opravlja povzetek oz. obnova. Govorec z nekaj povedmi strne in na kratko obnovi splet dogodkov, o katerih je predhodno govoril. Z njimi sprejemniku sporoča, da bo s pripovedovanjem končal.

Primer:[8]

7. I/n sva pršla domov vsak tko ob ene pol treh in ne vem, ne, ne vem, kaj bo, ampak tko sva se pogovarjala, da, mislm, {ee}, ja, ne, veš, k saj tud izreč se ne upam, ne, ampak zdi se mi, da sva si res usojena, in {ee} ne vem, ne, men se to zdi totalna lubezenska zgodba (12/46)

3.2.3 Odprti konec

Vlogo napovedovalca konca lahko opravljajo tudi različne zveze kot: *in je ful, tko da*, ki so rabljene samostojno oz. brez kakršnegakoli besednega nadaljevanja.

Primera:

8. Ful je sranje s temi zadevami… pa nič ni, a veš, **in je ful…** (31/99)
9. O/n je pa… sem rekla, ti si zmatran ful, ne, {ee}, on je v bistvu ub ene punoč dam pršu, pa sva takoj šla {ee} in do sedmih zjutri je bil on čist pr seb, nič, tud zakinku ni, je reku, saj to je moj moj urnik v bistvu, ne, **tko da…** (18/64)

---

[8] Za jasnejšo in popolnejšo predstavitev primerov bi morala biti podana celotna besedila, vendar bodo zaradi prevelikega obsega navedene le povedi v vlogi kazalcev stopnje besedilne zgradbe.

3.2.4 Komentar

Vlogo napovedovalcev konca jedrnega dela besedila opravljajo tudi nekateri kopulativni stavki, kjer so na mestu imenskega dela povedka različni leksemi (samostalniška beseda, pridevniška beseda ali prislov), s katerimi govorec atributivno označi dogodek, o katerem je govoril.

Primer:

10. /K/rivi so bli potem tisti, k so {em} montiral, krivi so, mislm, krivi so bli vsi uni, k niso upro- upozoril, da bi blo treba to prevert. In tko naprej. **In, ne vem, prav zanimiv je blo** (6/21).

3.2.5 Konec z navezovanjem na začetek

V nekaterih narativnih govorjenih besedilih je zaznati kazalec konca, ki je vsebinsko prekriven ali pa delno prekriven z uvodnim kazalcem začetka.

Primer:

11. **Z**[9]: Veš, k si omenla tole, {ee}, da boš snemala, ne, pa kakšne maš probleme, ne, ker jaz mam isto izkušno /…/ **K**: Tko {em} tko sem se ful spomnla, k si rekla, da maš ti tud take težave (14/51).

3.2.6 Eksplicitni konec

Vlogo signala konca lahko opravlja tudi stavek *to je (b/i/lo) to*, s katerim govorec sporoča sprejemniku, da je končal s pripovedovanjem.

Primer:

12. To je blo še v redu, kar je do deset funtov je vse okej, ne, pač, vse te majčke, bluzo sem si kupla, krilo sem si kupla, hlače, vse je blo pod devet devetindevedeset, ne, **to je to** (5/19).

3.3 Kazalci nadaljevanja, preobrata in ponovnega/novega začetka

S kazalci nadaljevanja in ponovnega/novega začetka govorec predhodne dele besedila smiselno vpenja v dele besedila, ki sledijo. Z njimi tako izraža znotraj besedilna razmerja in ohranja nepretrgan smiselni besedilni tok.

Obravnavane kazalce smo glede na funkcije, ki jih opravljajo v besedilih, razvrstili v štiri skupine: (1) kazalce nadaljevanja, (2) kazalce novega začetka, (3) kazalce preobrata in (4) kazalce vpete informacije.

---

[9] Z = začetek (kazalec začetka). K = konec (kazalec konca).

3.3.1 Delilni signali nadaljevanja

V posnetih besedilih smo zaznali 17 različnih delilnih signalov nadaljevanja:

in[10]	**no in**	**v bistvu**
in pol	**no pol (pa)**	**t(a)ko da pol**
in potem	**no**	**no (in) skratka**
in t(a)ko (skratka)	**(no) v glavnem**	**t(a)ko (da) skratka**
no in pol	**(no) ampak**	**skratka**
no in potem	**pol pa**	

Njihova osnovna vloga je povezovanje predhodnih delov besedila z deli besedila, ki sledijo. Izražajo lahko različna znotrajbesedilna razmerja. Signali kot: *in pol, no in potem, no pol pa* izražajo predvsem sosledično nadaljevanje (vezalno besedilno razmerje),[11] signal *ampak* pa poleg napovedi nadaljevanja dogodkov napoveduje tudi preobrat oz. napoveduje informacijo, ki je nepričakovana, nenavadna ali presenetljiva (stopnjevalno, protivno in dopustno razmerje).

Primer:

13. *Andreja*: **A** Začel se je vse skupi, k je mene Matjaž klicu iz Amerike in mi je reku, da ma eno varianto za London in sem rekla: »Kakšna?« in je reku: »Z letalom, da ma…, da je vse prek interneta pogledu in da so zlo ugodne cene, ampak da se je treba zlo hitr odločit, pa da se s kreditno kartico plačuje. **B In** sem bla zlo skeptična, zato ker…, {*em*} pač sem že slišala razne zadeve, ne, v zvezi…, ampak to čist zares. Sodelavka {*em*} je v bistvu nekikrat plačvala s kartico od moža oziroma mož, potem je dobila pa čez par mescev šeststo dolarjev, so mu dol vzel, ker so neki hekerji, a veš, so videl številko kartice, šeststo dolarjev, in ona…, a veš, k njen mož je pa res heker, ker dela pri firmi, računalniški, in je bil čist zanesen, a veš, da je to prav, ne.
    Mojca: Kaj sta pa pol nardila?

---

[10] Besedilnopovezovalno vlogo veznika *in* je zaznal že Jakob Šolar (1959/60) v razpravi *Veznik in*. Razprava odpira pogled na nujno razširitev in spoznavanja funkcijskega delovanja veznika *in*, predvsem pa že opozarja na širše in globlje razumevanje določenih leksemov (nadbesednovrstno), katerih funkcijsko udejanjanje se odraža predvsem na besedilni ravni (besedilnopovezovalna vloga). Avtor v uvodnem delu opozori na nujnost razširitve kroga funkcijskega delovanja besede *in*. »Videli bomo, da nekatere vrste in daleč presegajo tisti ozki obseg povezovanja, ki mu ga ponavadi odmerjajo slovnice, kljub temu pa ga v zelo širokem pomenu besede še zmeraj ohranjajo; zato mu opredelitev veznika lahko ostane, samo obseg mu moramo močno razširiti.« (1959/60: 14)

[11] Sosledično nadaljevnje oz. vezalno besedilno razmerje je vzpostavljeno med deli besedila, s katerimi govorec predstavi/ubesedi zaporedno si sledeče dogodke.

Andreja: Ja, v banki sta mela ogromno, da sta to demantirala, da nista bla ona, dokazvat sta mogla, da pač nista bla v tujini. S tujine je v bistvu …, a veš, {*em*} so računi prišli, ne, da je blo tam pa tam uporabljen denar, al kazinoji, jaz ne vem. **C No ampak** on je potem reku, da bi na svojo kartico vzel in pol je res … {*em*}, v bistvu, s-, mislm, da …, ne, mojo sem mu jaz dala, številko in pol kuker, da bo kaj drugač, ja, po telefonu sem mu jo povedala in pol je on prek interneta to naredu (5/14).

Če se osredotočimo na povezovalno vlogo leksema *in* (krepko tiskano), vidimo, da ne izraža oz. da ne vzpostavlja medstavčnega oz. medpovednega razmerja med povedjo, ki jo uvaja, in povedjo, za katero stoji (ne gre za povezovalno medpovedno razmerje: *P1 + P2 + P3 + P4 + P5 → P1 začel se je vse skupi + P2 mi je reku + P3 sem rekla »kakšna« + P4 mi je reku + P5 sem bla zlo skeptična*), pač pa izraža znotrajbesedilno sklepalno oz. posledično razmerje med uvodno besedilno enoto in delom besedila, ki je neposredno za povezovalnim sredstvom *in* (*A in B*).

Besedilne enote in njihova razmerja:

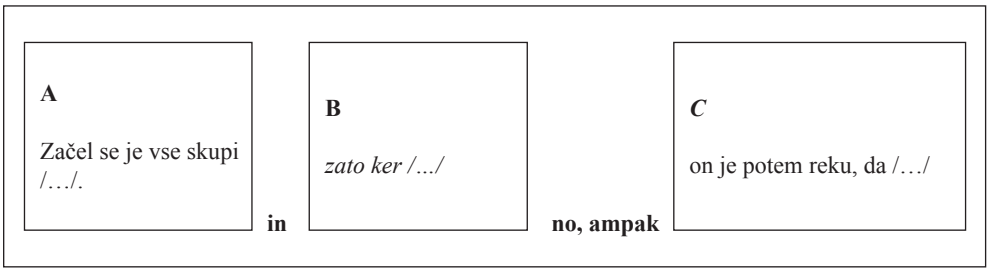

Drugi kazalec *no ampak* napoveduje preobrat (C) in nadaljevanje osnovne/glavne informacije, obenem pa izraža razmerje z vodilnim delom besedila, ki ne stoji neposredno pred njim, pač pa z nadrednim delom druge osnovne besedilne enote (B).

3.3.2 Kazalci novega začetka

V vlogi kazalcev novega začetka smo zaznali predvsem dva leksema: *no* in *zdaj*. Oba napovedujeta, da bo govorec pričel pripovedovati o novih dogodkih, ki so s predhodnimi povezani le na tematski ravni. Novi del besedila ima podobno temo kot predhodni del oz. del besedila, ki je pred kazalcem novega začetka.

Primer:

14. Marko pa…, njegova mama se je pol ene take brezvezne stvari spomnla, je reku, da je sestro silu pomivat posodo, pa tak, kar ni blo nič hudga, ne, tko totalno priden, ne, tko. **Zdaj** Erikova največja lumparija je pa bla, saj to sem pa najbrž že pravla kdaj, k se je skoz zaprta vrtna vrata odpelou… (15/53).

3.3.3 Kazalci preobrata

V posnetih besedilih smo zaznali tudi kazalce (največkrat gre za kazalce stavčne oblike), s katerimi govorci napovejo, da bo sledila nenavadna, presenetljiva ali nepričakovana informacija.

Primer:

15. Mislm, tolk, mislm, res, res, Mojca, a veš, on je zlo prikrito to naredu, ampak to…, **in veš, kaj se je men pol zgodil, ej**!? Jaz sem, a veš, jaz sem bla tko sproščena, jaz sem bla…, a veš, nisem hotla nič paničirat, sam, a veš, tko. In sem tkole roko dala (G: *pokaže, kako je dala roko*), a veš, tko, in tlele pa…, saj veš, tist k prestavlaš, in Janez mene prime za roko (2/8).

V posnetih besedilih smo poleg že omenjenih jezikovnih sredstev v vlogi kazalca preobrata zaznali tudi druge elemente. Vlogo napovedovalca vsebinskega preobrata lahko opravljajo npr. tudi same glagolske oblike.

Primer:

16. Letalo je blo pa enaintrideset eurov, komplet s taksami, povratna, ne. Letalo je blo tri jurje draži kot, a veš. No, potem **smo** pa **prišli**…, ja, **pridemo** mi v hostel, ne. Zlo lušna scena tam, ne. {*em*}Hyde park je zraven, pa vse je Hyde parking, Hyde park to, a veš, tisti {*em*} hostli, k so. Pa prideva not, pa pa ena, pa granč scena, s tistimi pirsingi, a veš (17/5).

V navedenem primeru je govorka že izraženo preteklo obliko glagola priti (*smo prišli*) zaradi stopnjevanja napetosti pripovednega toka (členitev besedila) in opozarjanja govorca, da sledi nenavadna ali neobičajna informacija, nadomestila s sedanjiško obliko (*pridemo*).

3.3.4 Kazalci vpete informacije

Namesto izraza kazalci vpete informacije bi lahko uporabili tudi izraz kazalci »skoraj pozabljene informacije«. V vlogi omenjenega kazalca smo v posnetih besedilih zaznali členek *aja*. Govorec lahko z njim sporoča, da bo sledila informacija, ki bo morda posredno zaustavila pripovedni tok, vendar pa bo vsebinsko/smiselno dopolnila že sporočeno informacijo.

Primer:

17. [S]mo se pol prpelal do Celovc- do celovškega letališča, smo pač pokazal samo potni list pa tisto številko. Jaz nisem do konca verjela, veš, da bomo prišli gor. Z interneta sem sprintala njihovo pismo pa splošne pogoje poslovanja pa kolk kil morš met največ za gor, pa una je zvagala, jaz sem tist listek tko nejeverno pokazala. Je rekla: » Ja ja, ste na seznamu«., odklukala, potni list pogledala. Ej, čist po domače, k bi šel na bus. In to je to. {*Em*}, **aja**, sam na letališču smo se grdo gledal, ne, ampak je blo res mučno, ne (5/18).

4 SKLEP

V pričujočem prispevku smo se z analizo kazalcev stopnje besedilne zgradbe nadrobneje ustavili pri makroanalizi spontano govorjenih besedil, saj smo se dotaknili predvsem ravni skladnje oz. zgradbe posnetih besedil. Kazalci stopnje besedilne zgradbe namreč vzpostavljajo (smiselno) zvezo med določenim delom besedila in njegovim nadaljevanjem, napovedujejo (ponovni) začetek, nakazujejo konec besedila ali pa napovedujejo besedilni preobrat.

Za konec naj še enkrat ponovimo, da je pri rabi kazalcev stopnje besedilne zgradbe zaznati medsebojno razmerje med rabo oz. izborom metabesedilnih elementov organizacije besedil in vrsto besedil. Pri analizi anekdot se je npr. v posnetem gradivu izkazalo, da govorci omenjeno vrsto besedil največkrat zaključijo z neizraženim kazalcem konca, vlogo napovedovalca konca pri anekdotah opravljajo kar same navedbe kritičnega oz. nepričakovanega zapleta dogodkov. Pri dramatičnih pripovedih in poročilih pa se je nasprotno izkazalo, da je najpogostejši konec tako imenovana obnova, s katero govorci na kratko obnovijo splet predhodno predstavljenih dogodkov, in tako nakažejo, da bodo končali s pripovedovanjem.

VIRI IN LITERATURA

GORJANC, Vojko,1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–388.

GORJANC, Vojko, 1999a: Kohezivni vzorec matematičnih besedil. *Slavistična revija* 47/2. 139–159.

GREWENDORF, Günther, 2002: *Minimalistische syntax*. Tübingen: Francke Verlag.

GRUDEN, Živa, 1975: *Poglavje iz govornega jezika tržaških Slovencev: govorni signali.* Diplomska naloga na Oddelku za slovanske jezike in književnosti.

HÄFELE, Josef, 1997: *Der Aufbau der Sprachkompetenz, Untersuchungen zur Grammatik des sprachlichen Handelns*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

PISANSKI, Agnes, 2001: Koncept metabesedilnih elementov v uporabnem jezikoslovju. *Vestnik* 35/1-2. 283–292.

PISANSKI, Agnes, 2002: Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50/2. 189–197.

PISARKOWA, Krystyna, 1975: *Składnia rozmowy telefonicznej*. Ossolineum: Polska akademia nauk, Instytut języka polskiego.

PORTER ABBOTT, H., 2002: *Narrative.* Cambridge: Cambridge University Press.

SCHLAMBERGAR BREZAR, Mojca, 2000: Les connecteurs en combinaison avec les marqueurs modaux: l'exemple du français et slovène. Linguistica 40/2. 273–282.

ŠOLAR, Jakob,1959/60: Veznik in. *Jezik in slovstvo* 5/1-2. 14–18; 34–40.

Mateja Jemec Tomazin
Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem

Vloga terminologije pri uveljavljanju znanstvenega področja

V članku predstavimo pomen in vlogo stalnega spremljanja in terminološkega načrtovanja na področjih, ki ne veljajo za primarno znanstvena oziroma še niso uveljavljena kot znanost na univerzitetni ravni. Pomen pravilnega spremljanja in terminološkega načrtovanja morajo spoznati tako strokovnjaki na izbranem področju kot tudi jezikoslovci, saj edino tako lahko tvorno spremljajo in uvrščajo pojmovne inovacije, ki so tudi posledica intenzivnega razvoja v zadnjem času. Možnost spremljanja in hkrati uveljavljanja doslej nesistematično spremljanega strokovnega/znanstvenega področja pokažemo na primeru gasilske terminologije.

UVOD

Zdi se, da so vsa področja človekovega delovanja v zadnjih desetletjih doživela silovit razvoj, ki je s sabo prinesel množico novih pojmov, za katere jeziki, v katerih ti pojmi niso nastali, niso imeli (vedno) ustreznih poimenovanj. Pravica vsakega posameznika do (prim. Gorjanc 2010: 95) kreativnega sporazumevanja v lastnem jeziku na vseh področjih, torej tudi v stroki, je tudi v (jezikovno)političnih dokumentih Evropske unije ena od temeljnih pravic (prim. UNESCO 2003). Strokovno-znanstvena komunikacija je v družbi, ki temelji na znanju, še toliko pomembnejša, hkrati pa se znanje poglablja in specializira tudi na tistih področjih, ki doslej še niso veljala za znanstvena oziroma se vsaj niso poučevala in proučevala na univerzitetni ravni. Poznavanje ustreznega strokovnega besedja omogoča dostop do specializiranega znanja in vedenja, ki nastaja tudi na podlagi novih spoznanj drugih strok.

1 TERMINOLOGIJA

Razmerja med strokovnim in splošnim jezikom ni vedno mogoče preprosto in nedvoumno opredeliti, čeprav novejša literatura (prim. Vintar 2008) opozarja, da doslejšnje slovarske definicije izključujejo tista področja, ki zahtevajo posebno znanje, vendar

doslej niso veljala kot znanstvena. Uporaba posebnega, specialnega jezika sicer ne pomeni nujno že znanstvenega področja, se pa s kratko anketo, ki jo predstavljam v nadaljevanju, kaže, da ljudje standardizirano strokovno izrazje pričakujejo (le) na znanstvenih/strokovnih področjih. Kot opozarja Vintar (2008: 14), je v angleškem jezikoslovju ustreznejši izraz *sublanguage* ali *special language*, v slovenščini pa se uporablja izraz *strokovni jezik* (v nemščini *Fachsprache*) za vse vrste specializiranega izražanja, kar pri splošnih govorcih daje vtis, da gre (vedno) za strokovno/znanstveno področje.[1]

1.1 Anketa o gasilski terminologiji

Preden sem se lotila pregleda strokovne gasilske literature, sem želela ugotoviti, kako poznana je gasilska terminologija. Odgovorilo je 106 vprašanih. Vprašanja so bila namenoma zastavljena tako, da so se anketiranci morali odločiti za samo en odgovor.

1.1.1 Ali poznate slovensko gasilsko izrazje?

Ja, zelo dobro.	13 %
Redno spremljam.	37 %
Tvorno sodelujem pri njegovem nastajanju.	3 %
Niti ne.	44 %
Bolje poznam tuje, angleške in/ali nemške izraze.	4 %

1.1.2 Kje ste spoznali slovensko gasilsko izrazje?

Na gasilskih tečajih.	34 %
V društvu in na tekmovanjih.	16 %
V gasilskih revijah (Gasilec, Revija 112 ...)	11 %
V gasilskih knjigah (ki jih izdaja GZS)	5 %
Drugje	35 %

[1] Nekateri (prim. npr. Klinar 2004) opozarjajo, da se sodobna družba lahko znajde v »skušnjavi«, da bomo vse besedišče razen slovničnih (funkcionalnih) besed nazadnje imeli za tehnične termine. Ob tem lahko dodamo, da tudi strokovnjakom ne bo nikoli celotno besedišče samo terminološko, ampak bodo termini posamezne stroke prekrivni z nekaterimi leksemi splošnega jezika, termini druge stroke z drugimi termini splošnega jezika in bi tako res lahko potencialno kot terminološko prepoznali vse besedišče.

1.1.3 Kakšni se vam zdijo slovenski gasilski izrazi?

Premalo poznam, da bi lahko ocenil.	32 %
Dobri in razumljivi.	16 %
Razumljivi, a premalo znani.	40 %
Slabi, ker angleški/nemški povedo več in bolj natančno.	4 %
Slabi, ker so zastareli.	5 %
To se mi ne zdi pomembno.	4 %

1.1.4 Ali menite, da je gasilstvo v Sloveniji priznano tudi kot znanost?

Ja, precej.	9 %
Ne, ker se ne poučuje na fakulteti.	36 %
Gasilstvo je humanitarna dejavnost, zato ni potrebno znanstveno preučevanje.	19 %
Če bo gasilstvo postalo znanost, se bo število gasilcev zelo zmanjšalo.	15 %
Vprašanje se mi ne zdi pomembno.	21 %

1.1.5 Kako bi se morala razvijati slovenska gasilska terminologija?

Preučiti bi morali stare gasilske knjige in uporabiti izrazje od tam.	27 %
Preučiti bi morali samo nove gasilske knjige (ki so izšle po letu 1991) in narediti slovar.	40 %
Izrazje bi morali prevesti iz nemščine.	3 %
Izrazje bi morali prevesti iz angleščine.	5 %
Mislim, da se bo terminologija razvijala sama, zato dodaten napor ni potreben.	25 %

1.1.6 Ali bi gasilci potrebovali svoj terminološki slovar?

Ja, nujno.	28 %
Verjetno da.	47 %
Ni nujno.	14 %
Ne, mislim, da ne.	12 %

1.1.7 Kakšna je po vašem mnenju povezava med terminologijo in uveljavljenostjo nekega področja?

Standardizirana terminologija je ključna za razvoj stroke.	35 %
Stroka se uveljavlja skozi dobre predstavnike.	11 %
Jezik in stroka nista povezana, gasilstvo je v Sloveniji dovolj cenjeno in priznano.	4 %
Gasilstvo bi moralo biti bolj cenjeno, vendar to ni odvisno od jezika.	48 %
Ne vem, to me ne zanima.	3 %

Najbolj zanimive odgovore ponujata peto in sedmo vprašanje, saj 40 % vprašanih meni, da bi moral slovar vsebovati samo izrazje iz literature po letu 1991, ena četrtina pa meni, da dodaten napor za razvoj gasilske terminologije ni pomemben. Še zanimivejšo sliko kaže zadnje vprašanje, kjer sicer 35 % trdi, da je standardizirana terminologija osnova za razvoj stroke, hkrati pa jih skoraj polovica meni, da bi moralo biti gasilstvo (predvsem zaradi svojega humanitarnega poslanstva in prostovoljnega dela) sicer bolj cenjeno, vendar to ni odvisno od jezika.

1.2 Strokovna literatura na področju gasilstva

Za ustrezno spremljanje terminologije nekega področja in posledično tudi za pripravo primernega slovarja moramo imeti na voljo pravilno gradivo, torej se je treba odločiti o pisnih virih. Konkretno je na področju gasilstva dostopne sicer kar nekaj strokovne literature, vendar jo lahko razdelimo na več obdobij:

a) Literatura iz časa Avstro-Ogrske[2] (gre največkrat za prevode in priredbe[3] nemških, vendar tudi čeških del).[4]:
   1. *Feuerlösch-Ordnung für die Landeshauptstadt Laibach = Gasilni red za glavno mesto ljubljansko* (1870)
   2. *Izvestje Ljubljanskega prostovoljnega gasilnega in reševalnega društva koncem ... društvenega leta* (po 1871)
   3. Merhar, Ignacij: *Vadnik* (1886).[5]
   4. Ahčin, Albin: *Službeni red in vadbeni predpisi za kranjska zavezna gasilna društva* (1894)
   5. Barle, Fran: *Redovne vaje za slovensko gasilstvo* (1906)
   6. Trošt, Franc Ks.: *Službeni red in vadbeni predpisi* (1908)

Načrtno in sistematično prevajanje gasilske strokovne literature v slovenščino se je za razliko od pravne (in druge strokovne literature, prim. Jemec Tomazin 2009: 72 in nasl.) začelo šele na začetku 20. stoletja, vsekakor pa je bilo strokovne gasilske

---

[2] Nekoliko oteženo je njeno iskanje, saj zaradi ključnih besed v Cobissu (gasilci, gasilstvo, zakonodaja …) seznam knjig ni takoj dostopen. Druga, še pomembnejša, ovira pa je, da je starejše gradivo na voljo največkrat le v zasebnih zbirkah, ki niso sistematično popisane, zato je brez natančne raziskave obseg te strokovne literature le približen in se vedno znova pojavlja »novo« gradivo.

[3] Fran Barle je leta 1906 objavil *Redovne vaje za slovensko gasilstvo*, kjer je zapisal, da se je zgledoval tudi po »vojaškem vežbovniku« Andreja Komelja pl. Sočebrana, ki se je prvi ukvarjal z vojaško terminologijo v slovenščini.

[4] Vedeti je treba, da se je organizirano prostovoljno gasilstvo v Sloveniji začelo že leta 1869, kar je eno leto prej, kot so ustanovili gasilsko stražo v Münchnu, od 1825 prestolnici bavarskega kraljestva (prej je bilo glavno mesto Freising).

[5] Izvoda te knjižice doslej še niso našli, vendar jo omenja in celotne odlomke navaja poznejša literatura (prim. tudi *Ignacij Merhar 1856–1944. Prigorica*.

literature manj, zato je nastalo kar nekaj avtorskih del (npr. Merhar, Barle, tudi Trošt). Gasilsko službo so sicer na področju Slovenije organizirali že Rimljani, Ljubljana pa je svoj prvi požarni in gasilski red dobila šele leta 1676. V času Marije Terezije so izdali nove predpise, ki so na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem urejali varnostne predpise za podeželje in mesta. Leta 1773 je kranjsko deželno glavarstvo izdalo požarni in gasilski red, ki je številne dolžnosti nalagal predvsem obrtnikom in stražnikom, leta 1825 pa je v slovenščini izšel *Ognj gasitni navód ali naredbanje ognj gasiti*. Splošne težnje po narodnem povezovanju in identifikaciji Slovencev kot samostojnega naroda v drugi polovici 19. stoletja so se kazale v prizadevanju po slovenjenju izrazja na vseh področjih, torej tudi gasilstvu. Pri tem je pomemben vpliv Andreja Komelja pl. Sočebrana, ki je objavil kar 23 knjig o vojaškostrokovnih zadevah in postavil temelje za slovenski vojaški jezik (prim. Korošec 2004: 6). Njegovo slovensko izrazje, ki izhaja iz vojaške nemščine, je »plod zavestnega, načrtnega in celo organiziranega dela za slovenskost sporočanja na področju, kamor spričo odsotnosti nacionalne države Slovenci do osamosvojitve nismo bili nikoli pripuščeni, torej vojski« (Korošec 2004, prav tam). Ignacija Merharja so, ko je leta 1880 (star komaj 24 let) na svečanosti[6] v Ljubljani svojim gasilcem iz Dolenje vasi pri Cerknici poveljeval v slovenščini, za nekaj ur celo zaprli, a so oblasti dosegle prav nasproten učinek, saj je požel veliko navdušenje obiskovalcev, Slovenski narod pa je 22. 8. 1880[7] objavil članek o njegovi pokončnosti in prizadevanju za slovenski jezik. Slovensko izrazje so avtorji priročnikov (največkrat gre za pravila o organizaciji in nalogah ter priročnike z vajami) črpali iz Komeljevih knjig[8] in pozneje tudi iz sokolskih vadbenih priročnikov, pri tvorjenju novih izrazov pa so se zgledovali tudi po redovnih vajah za češke gasilce (prim. Barle 1906: 3).

---

[6] Ob 50. rojstnem dnevu cesarja Franca Jožefa.

[7] Ta datum v gasilski zgodovini (prim. tudi Božič 1999 in Jelovčan 2009, 11–12) velja za mejnik, ko je gasilstvo postalo tudi eden od dejavnikov za spodbujanje in širjenje slovenske narodne zavesti, sploh zato, ker je bila večina članov gasilskih društev Slovencev, le redki člani pa so bili Nemci ali tudi nemškutarji.

[8] Neposrednih dokazov o upoštevanju Komeljevega dela dolgo časa nisem našla, izrazje je kazalo, da so morali gasilski avtorji dela poznati, vendar je šele Fran Barle 1906 v predgovoru k *Redovnim vajam za slovensko gasilstvo* neposredno zapisal, da se je zgledoval po Komeljevem vojaškem vežbovniku, hkrati pa tudi po sokolskih vajah, saj je kot veliko oviro enotnega poveljevanja izpostavil to, da imajo »za eno in isto vajo gasilec, sokol in Komelj različna povelja.« (Prim. Barle 1906, 3).

V Troštovem *Službenem redu* so gasilci poimenovani kot:

- plezalci[9] (rešujejo ljudi in imetje ter gasiljo)
- brizgalci[10] (pripravljajo in postavljajo brizgalke)[11]
- varihi ali reditelji[12] (vzdržujejo red).

Gasilskemu društvu poveljuje *načelnik*, četo vodi *četovodja,* gasilna orodja upravljajo *redniki*.

Vedenje na pogorišču[13] (Trošt 1908: 18):

> Predstojnik, ki je došel s prvo gasilno pripravo, mora ogledati vse potrebno in potem določiti razpostavitev. Ako je že navzoč kak višji predstojnik, se ima naznaniti njemu takoj število dospele gasilne priprave in navzočega moštva.

b) Literatura med 1920 in 1945:[14]

7. Andrejka, Rudolf, 1933: *Gasilstvo in požarna obramba: Zbirka zakonskih predpisov s posebnim ozirom na Dravsko banovino.* Ljubljana: Merkur.
8. Barle, Fran, 1920: *Gasilska knjižnica.* Ljubljana: Jugoslovanska gasilska zveza Ljubljana.
9. Bedjanič, Milko, 1939: *Samarijan.*[15] Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).
10. Dolenc, Franc, 1945: *Zažigalne bombe padajo: gori!* Ljubljana: Mestno županstvo.
11. Furlan, Janez, 1935: *Sodobna gasilska služba.* Ljubljana: Zadružna tiskarna.
12. Kramberger, Franc, 1938: *Vadnik za redovne vaje* Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).
13. Lah, Ivan, 1938: *Stavbarstvo za gasilce* Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).

---

[9] Danes bi bili to napadalci.

[10] Danes vodarji in cevarji.

[11] Še danes je zanimiva polemika, ali se napravi za črpanje in brizganje reče *brizgalka* ali *črpalka* (po nem. *Pumpe*). Naprava tudi brizga in še danes se servis na Gasilski brigadi Ljubljana imenuje *Servis PMB,* servis prenosnih motornih brizgaln. Na besedotvorni ravni je zanimivo razmerje med končnicami: – brizgalka, tudi brizgalnica (1908); – brizgalnica (1920); – brizgalna (po 1935), gre pravzaprav za posamostaljenje pridevnika in opuščanje samostalnika v besedni zvezi *brizgalna naprava*. Slovenski pravopis zanimivo terminološko razlikuje med *brizgalko* (injekcijo) in *brizgalno* (napravo za gašenje).

[12] Danes sel in drugi, ko končajo s polaganjem cevovoda.

[13] Poimenovanje je konceptualno zelo zanimivo, saj ne omenja požarišča (torej, ko še gori), temveč *pogorišče* (ko je pomoč gasilcev že usmerjena k odpravljanju škode in ne preprečevanju nastanka večje škode).

[14] To obdobje zaznamujejo že jubilejne izdaje ob okroglih obletnicah ustanovitve društev, strokovne literature pa skorajda ni oz. gre za priredbe starejših del.

[15] Priročnik za prvo pomoč, izšel je v zbirki Gasilska knjižnica.

14. Luckmann, Karel, 1939: *Gasilska strategija.* Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).
15. Luckmann, Karel, 1940: *Gasilska taktika*. Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).
16. Mravljak, Josip, 1934: *Gasilski katekizem.* Maribor: Gasilska župa korotanska.
17. *Naredba o gasilstvu*, 1944. Ljubljana: Pokrajinsko gasilsko poveljstvo v Ljubljani.
18. Ulaga, Drago, 1940: Reševanje iz vode. Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).
19. *Zakon o organizaciji gasilstva,* 1937. Ljubljana: Gasilska zveza.
20. *Zakon o organizaciji gasilstva: ponatisk iz »Službenega lista kraljevske banske uprave Dravske banovine«,* 1933. Ljubljana: Gasilska zveza.
21. Ziernfeld, Zmago, 1939: *Gozdni požari.* Ljubljana: Gasilska zajednica za Dravsko banovino (Zbirka Gasilska knjižnica).

Gasilci so se v Kraljevini SHS in pozneje Kraljevini Jugoslaviji na novo povezali. Čeprav je bila že leta 1906 ustanovljena Zveza slovanskih prostovoljnih gasilskih društev, so se leta 1919 preoblikovali v Jugoslovansko gasilsko zvezo Ljubljano. Sprememba imena je povzročila tudi spremembo v izrazju, opaziti je več vpliva hrvaškega/srbskega jezika, vendar ne pri terminologiji, pač pa pri skladnji, predvsem besednih zvezah in na ravni povedi. Zanimive so tudi vsebinske spremembe ali natančnejša določila, predvsem glede obnašanja in vodenja na požarišču (npr. Barle 1920, 14–15):

> Društvo iz soseščine, ki dospe k ognju, javi se pri poveljniku (kjer ni gasilnega društva, pri občinskem zastopniku) in po njegovih navodilih razpostavi moštvo in orodje. Kjer ni domačega gasilnega društva, prevzame vodstvo gašenja poveljnik gasilnega društva, ki je prvo dospelo k ognju. V krajih, kjer je dvoje ali več gasilnih društev, prevzame vodstvo gašenja poveljnik gasilnega društva, katero je občinski odbor za to določil, in če tega določila ni, gasilno društvo, ki je po letih najstarejše. Vodja gašenja sme vodstvo gašenja prepustiti splošno uglednim osebam, če pridejo k požaru. Kadar pride k požaru okrajni glavar ali župni načelnik, se njemu ponudi vodstvo gašenja.

Barle je vodenje društva razdelil na organizacijski del (*občni zbor, društveni odbor*) in operativni del (*poveljništvo*, sestavljajo ga *poveljnik, poveljnikov namestnik, četniki* in *pobočnik*), kar je še danes aktualna oblika slovenskih gasilskih društev. Poleg četnikov pozna tudi *četarje* (vodi eno vrsto v četi), *členarje* (podobno kot četar, le da poveljuje manj ljudem), *vrstarje* (imajo iste dolžnosti kot členarji), *zdravnika, nadzornika oprave* (danes *orodjar*) in *prvega trobentača.*[16]

[16] Zelo zanimivo je tudi, da je Barle posebej opredelil, koliko *dostojanstvenikov*, danes (sicer z bolj razširjeno tujko) funkcionarjev, sploh lahko imajo društva glede na število svojih članov.

Po Barletu so prve strokovne knjige izšle v 30. letih, pomembna je predvsem Furlanova *Sodobna gasilska služba*, ki uvaja veliko novih terminov, ki se po drugi svetovni vojni niso več uporabljali (npr. *ustnik* = ročnik, *rojnik* = vodja skupine, *požarne prijavne naprave* = javljalniki požara). Druga pomembna značilnost gasilske strokovne literature pred drugo svetovno vojno je, da je začela Gasilska zajednica za Dravsko banovino[17] izdajati zbirko Gasilska knjižnica, kjer so bila natančneje obdelana posamezna strokovna področja (npr. reševanje iz vode, prva pomoč, gozdni požari itn.).

S terminološkega vidika je zanimiva tudi knjižica Josipa Mravljaka *Gasilski katekizem*, ki naj bi bila po avtorjevem mnenju »zasilni priročnik za izpite, katere bo treba polagati gasilcem«, hkrati pa zaradi kratkosti[18] prinaša nekatera drugačna ali spet uporablja stara poimenovanja (npr. brizgalničar, plezalec, reditelj, rojnik). Ker jo je izdala Gasilska župa korotanska, se ni razširila po celotnem slovenskem prostoru v tolikšni meri, da bi pomembneje vplivala na gasilsko terminologijo.

c) Literatura med letoma 1945 in 1991:[19]

22. Barle, Viktor, Lazič, Drago, 1973 (in 1979, 1984): *Elektrika in gasilstvo*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
23. Božič, Branko, Dimec, Srečko, 1977: *Priročnik za delo pionirjev in mladine v gasilskih organizacijah*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
24. Černelič, Franc, 1987: *Ukrepanje ob nezgodi z nevarno snovjo*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
25. Dimec, Srečko (ur.), 1970: *Pravila za gasilske praktične vaje*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
26. Dimec, Srečko (ur.), 1971: *Kako ravnati z motorno brizgalno*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

---

[17] Zakon o organizaciji gasilstva je izšel 15. julija 1933, ko ga je podpisal kralj Aleksander. Gasilska društva so se preimenovala v gasilske čete, JGZ pa v Gasilsko zajednico za Dravsko banovino.

[18] In tudi dogmatičnosti, ki jo razkriva že naslov.

[19] Po 2. svetovni vojni je v Sloveniji delovalo več gasilskih šol (Žiri, Medvode …) in šola za poklicne gasilce na Vojkovi ulici v Ljubljani. V Sloveniji višje ali visoke šole za gasilce ni bilo, Slovenci so tako študirali v Zagrebu ali Beogradu, kjer so pridobili izobrazbo za požarne inšpektorje. Leta 2009 je Državni zbor RS podprl ustanovitev višje gasilske šole. Iz tega obdobja je dostopna večinoma srbohrvaška strokovna literatura. V vseh obdobjih pa se pojavljajo zborniki, ki so jih posamezna gasilska društva ali celo zveze izdajali ob okroglih obletnicah ustanovitve, pojavljajo pa se tudi *gasilske pesmi* in *gasilske igre*, saj so bili gasilci velikokrat edino organizirano društvo v manjših krajih in so delovali na vseh področjih.

27. Dimec, Srečko (ur.), 1977: *Priročnik za gasilce.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
28. Dolenc, Franc, 1972 (in 1985): *Kemija v gasilstvu.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
29. Družeta, Ivan, Vrhovec, Milan, 1980: *Gasilska tehnika. Knj. 1. Osebna in skupna zaščitna oprema.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
30. Družeta, Ivan, Vrhovec, Milan, 1985: *Gasilska tehnika. Knj. 2, Armature za pretok vode in naprave za gašenje.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
31. *Gašenje požarov v radiološkem okolju,* 1972.
32. Kavčič, Bojan, 1972 (in 1977): *Strojništvo v gasilstvu.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
33. Kovačič, Bojan, 1988: *Gasilska tehnika. 3, Strojništvo v gasilstvu.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
34. Mauer, Franjo, 1974: *Priročnik za administracijo v gasilskih organizacijah.* Ljubljana: Uredništvo gasilskega vestnika.[20]
35. Serija knjižic *Gasilska služba. Priročnik za vzgojo hišne protiletalske zaščite.* Izdajalo jo je Ministrstvo za notranje zadeve LRS.
36. *Skripta požarne varnosti in gasilstva,* 1975. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
37. Vrhovec, Milan, 1971: *Gasilski priročnik.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
38. Vrhovec, Milan, 1974: *Osnove požarne samozaščite.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
39. Vrhovec, Milan, 1978: *Gasilska taktika.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
40. Vrhovec, Milan, 1978: *Gasilske in gasilskošportne tekmovalne discipline.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
41. Zafošnik, Alfonz, 1981 (1984, 1988): *Kako in s čim gasimo ter rešujemo ob nesrečah z nevarnimi snovmi.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
42. *Zakoni, pravila in pravilniki veljavni v gasilski organizaciji,* 1977. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.
43. Zbirka Gasilska knjižnica po letu 1950 (do 1958).[21]
44. Žagar, Bogoslav, 1949: *O gozdnih požarih.* Ljubljana: Ministrstvo za gozdarstvo in lesno industrijo.

---

[20] Ne gre za gasilsko terminologijo v ožjem pomenu besede.

[21] Obsegala je vsaj 18 naslovov, žal zbirka ni nikjer javno dostopna. V gasilskih enotah obstajajo posamezni naslovi, manjša društva tudi niso kupila celotne zbirke, večja društva in poklicne enote pa so to gradivo dostikrat zavrgla kot »neuporabno«. Sedma knjižica nosi naslov *Izrazoslovje gasilskega materiala.*

Pomembno terminološko delo je bilo opravljeno z izdajo zbirke Gasilska knjižnica v 50. letih, ko je bila z izjemo dveh[22] opisana in uporabljena terminologija, ki z nekaj izjemami ostaja nespremenjena in razumljiva še danes. Sedma knjižica v zbirki nosi naslov *Izrazoslovje gasilskega materiala.* V gasilski terminologiji predstavlja jasno razmejitev med pogovornim in strokovnim izrazjem, kljub temu pa prepoveduje tudi nekatera do tedaj uveljavljena in tudi z današnjega vidika konceptualno in poimenovalno primernejša (prepovedani ali kot neustrezni so bili označeni izrazi *ustnik* = ročnik, *prehodna spojka* = spojka A/B*, danes spet prehodna spojka, *reševalna vrv* naj bi bila *vrv za reševanje.* V Izrazoslovju so poimenovani samo deli osebne in skupne zaščitne opreme, orodje in oprema za gašenje in reševanje ter signalne naprave, torej nekako gasilska tehnika, ni pa terminov s področja gasilske taktike, požarne preventive in organizacije gasilstva. Knjižica je bolj kot slovar pravzaprav seznam s tedaj veljavnimi poimenovanji gasilske opreme.

Čeprav je Milan Vrhovec sodeloval tako pri zbirki Gasilska knjižnica kot pri ponovnem pisanju strokovne literature v sedemdesetih letih (pozneje so večinoma izhajali le nepregledani in nepopravljeni ponatisi), drugi avtorji zbirke iz 50. let niso upoštevali, kljub vsemu pa si je Gasilska zveza prizadevala, da bi izdala knjige za vsa strokovna področja.

č) Literatura po 1991:

45. Diplomske naloge v okviru študijskega programa varstvo pri delu.
46. Strokovna literatura, ki jo izdaja Gasilska zveza Slovenije.

Gasilsko strokovno literaturo po 1991 zaznamuje predvsem večje število diplomskih nalog študijskega programa varstvo pri delu, ki pa mnogokrat ne upoštevajo starejše literature, »nova« strokovna literatura, ki jo izdaja Gasilska zveza Slovenije, pa je tudi rezultat prevajanja tujih del[23] (tak primer je npr. *Gasilska taktika*), ki kažejo tako na slabo poznavanje izvirnega jezika (angleščine) kot tudi (veljavne ali prej uveljavljene) terminologije (*pravilo petih palcev*). Ker je slovensko gasilstvo organizirano po nemškem vzoru (pri organizaciji in opremi so bili upoštevani nemški standardi DIN), je »nemško« znanje lažje in hitreje prenosljivo v Slovenijo, saj za razliko od angleškega (ali celo ameriškega) sistema pri uveljavljanju v praksi ni potrebnih tako velikih (organizacijskih) sprememb.

---

[22] Trinajsta knjižica *Statut GZJ in pravila GZ LRS* kaže močan vpliv pravnega jezika, zaznamovanega z mnogimi termini, ki so odraz tedanjega političnega sistema in želenega posnemanja »uradnega sloga« (prim. tudi Jemec Tomazin 2009, 79). Osemnajsta knjižica nosi naslov *O prosvetnih in propagadnih nalogah gasilskih organizacij*.

[23] V začetku aprila je bil v elektronski obliki izdan *Gasilski priročnik*, ki ga je prevajalo več prevajalcev. Njihovo znanje angleščine in strokovne terminologije je bilo zelo različno, zato je Jerneja Jelovčan kar štirikrat pregledovala in urejala priročnik, da je poenotila izraze, čeprav naj bi bilo njeno delo samo lektoriranje.

d) Elektronski viri (Evroterm, Baza pojmov s področja varstva pred požarom)

Evroterm je terminološka baza, ki je nastala ob prevajanju pravnih aktov Evropske unije v slovenščino. Del pravnega reda so tudi predpisi o požarni varnosti, ki sicer sodijo na področje okolja, vendar gre največkrat za termine, ki se uporabljajo v gasilstvu. Spodnja tabela prikazuje le del izrazov, ki jih najdemo v Evrotermu.

ANGLEŠKI IZRAZ	SLOVENSKI PREVOD	PODROČJE	Praviln(ejš)i slovenski termin
fire blanket	odeja, odporna na ogenj	tehnologija	požarna odeja
fire class	požarni razred	gradbeništvo, tehnologija	
fire compartmentation	požarni sektor	gradbeništvo, tehnologija	sektorizacija, delitev zgradbe na požarne sektorje
fire control	požarno varstvo // fire prevention	standardi, tehnologija, varnost	nadzorovan (omejen) požar
fire control panel	protipožarna nadzorna plošča	standardi, tehnologija, varnost	požarna centrala (del aktivne požarne zaščite, sprejema signale javljalnikov …)
fire control plan	načrt gašenja	tehnologija, varnost	požarni načrt
fire control station	požarna nadzorna postaja	standardi, tehnologija, varnost	požarna centrala (tudi nadzorna soba)
fire damper	dušilec ognja	tehnologija, varnost	(zapora na razbremenilni odprtini)
fire detection	odkrivanje požara	varnost	
fire detection and fire alarm system	sistem za odkrivanje požara in za požarni alarm	standardi, tehnologija, varnost	sistem odkrivanja in javljanja požara
fire door	požarna vrata	standardi, tehnologija, varnost	
fire drill	protipožarne vaje	standardi, tehnologija, varnost	vaja evakuacije*
fire engine	gasilska brizgalna	tehnologija	gasilski avto (GVC 16/25)

ANGLEŠKI IZRAZ	SLOVENSKI PREVOD	PODROČJE	Praviln(ejš)i slovenski termin
fire engine fitted with integral fire fighting and/ in life-saving equipment	gasilska brizgalna, opremljena z integrirano gasilsko opremo in/ali opremo za reševanje življenj	carina, varnost	**
fire exstinguishing room	soba za gašenje požara	standardi, tehnologija, varnost	??
fire extinction	gašenje požara	varnost	(kadar gasijo negasilci – ko so gasilci – fire-fighting)
fire extinguisher	gasilni aparat	varnost	gasilnik
	gasilnik	varnost	
fire fighting	protipožarna obramba	varnost	gašenje (ko gasijo gasilci)
fire fighting training	usposabljanje iz požarne varnosti	transport	gasilske vaje

Kot kaže tabela, je veliko izrazov neustreznih; glede na pripisano področje lahko sklepamo, da jih je prevajalo več prevajalcev, nihče med njimi pa ni bil seznanjen z (uveljavljeno) gasilsko terminologijo. Bazo pojmov s področja varstva pred požarom tvorijo izrazi iz prevednih terminoloških standardov, ki jih je soglasno[24] potrdila stroka (predvsem Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, smer Varstvo pred požarom), gre pa za znano težavo, kako spreminjati manj ustrezno izrazje, kadar gre za terminologijo, uporabljeno v zakonodaji oz. standardih.[25]

2 TERMINOLOŠKO NAČRTOVANJE

Če je ena od glavnih nalog terminologov, da zagotovijo primerno terminologijo, upoštevajo njeno potencialno rabo in zagotovijo standardizacijo (prim. Gorjanc 2010: 100), je to mogoče samo, če upoštevamo vse dostopne vire, hkrati pa mora-

[24] Tako trdijo avtorji v uvodu naloge.

[25] Prevajanje standardov je za prevajanjem pravnega reda Evropske unije eden večjih prevajalskih projektov, ki poteka v Sloveniji.

mo iz množice znati izbrati tisto, kar v nekem trenutku potrebujemo. Ker sodobna terminološka stroka uporablja predvsem digitalizirane vire, se zdi, da so vsa strokovna področja, ki nimajo digitaliziranih virov, že avtomatsko zapostavljena. Poleg strokovne literature, navedene v poglavju 1.2, obstajajo tudi gasilske spletne strani, ki bi bile lahko eden od terminoloških virov, vendar se takoj pojavijo težave pri zanesljivosti manj rabljenih terminov. Poleg tega deluje tudi spletni forum Gasilci.org, kjer so posamezne teme namenjene terminologiji, razpravam o (ne)ustreznih izrazih, vendar v njih le redko sodelujejo strokovnjaki s potrebnim jezikoslovnim znanjem, večkrat se izraz uveljavi tudi z avtoriteto (npr. sodelujočih starejših/izkušenejših članov) in ne s strokovno utemeljitvijo.

2.1 Terminološki viri

Specializirani besedilni korpus na področju gasilstva bi s primerno uravnoteženimi deleži gradiva (predvsem primerno upoštevanje literature med letoma1950 in 1991) olajšal izpisovanje terminoloških kandidatov. Izrazje, ki ga uporabljajo gasilske revije (prim. Jelovčan 2009: 65–69), še bolj pa spletne strani z gasilsko vsebino[26] je neenotno, pri analizi pa nam zgolj statistični podatki lahko ponudijo napačne podatke o ustaljenosti in stalnosti.

2.2 Terminološke težave

Na primeru izraza *vnetišče* bomo pokazali, kako pomembna je ustrezna terminologija za razumevanje in kako se za pojasnjevanje uporablja angleške ustreznice.

Vnetišče (SSKJ): 1. **kem**. *temperatura, pri kateri se določena snov vname*: segreti do vnetišča; vnetišče lesa; vnetišče in vrelišče;[27] 2. **med**. mesto vnetja: prvotno vnetišče je bilo v pljučih / tuberkulozno vnetišče

Vnetišče (wikipedija): **Vnetišče** je najnižja temperatura, pri kateri se snov na zraku vname in gori najmanj pet sekund. Vnetišče je višje od plamenišča in se od njega razlikuje po tem, da pri plamenišču gorenje po odstranivi plamena preneha. Plamenišče, vnetišče in temperatura samovžiga so pomembni kriteriji za izbiro ustreznih goriv in maziv.

Vnetišče (FKKT UNI MB):[28] Najnižja temperatura, pri kateri se snov v kakršnikoli obliki, pomešana z zrakom, vname brez prisotnosti tujega vira vžiga.

Vnetišče (GZS)[29] je najnižja temperatura, pri kateri začne gorljiva snov burno reagirati s kisikom.

---

[26] Sploh spletne strani posameznih gasilskih društev.

[27] Zanimivo bi bilo videti, od kod je primer, saj se načeloma ta dva termina ne pojavljata skupaj.

[28] Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Mariboru.

[29] Literatura, ki jo izdaja Gasilska zveza Slovenije.

Vse zgoraj navedene definicije uporabljajo termin kot ustreznico za temperaturo samovžiga (*selfignition-point, autoignition point*). Vendar pa se *vnetišče* uporablja tudi kot prevod izraza *flashpoint* (temperatura, pri kateri se vnamejo hlapi vnetljive tekočine, pomešani z zrakom, tudi plamenišče) in celo *fire point*, temperatura, pri kateri snov gori, tudi če odstranimo vir gorenja.

GLAVNE FAZE SPREMEMB LESA, KI JIH POVZROČA SEGREVANJE[30]

Temperatura (°C)	Sprememba
80–100	Izparevanje vode in hlapnih komponent (faza sušenja, les se mehansko ne spremeni)
90–160	Razvijanje gorljivih plinov – produktov razkroja. Pokanje lesa, les potemni.
150–270	Gorenje sproščenih plinov, les na površini gori, površina poogleni.
270	Razkroj lesa se nadaljuje. Zaradi izolatorskih lastnosti pooglenele plasti les preneha goreti, če odstranimo vir gorenja.
270–300	Vnetišče lesa
330–470	Temperatura samovžiga
300–600	Gorenje se nadaljuje samo, tudi če vir gorenja umaknemo.
nad 600	Intenzivno gorenje in razkroj lesa.

3 SKLEP

Gasilska terminologija je začela nastajati v drugi polovici 19. stoletja, ko so se poleg prevodov požarnih redov pojavile tudi prve knjižice, predvsem o organizaciji in nalogah gasilcev, vsakokrat pa so jim bile pridružene še (redovne) vaje. Gasilstvo na Slovenskem je v neki meri prevzelo nalogo, ki jo sicer opravlja vojska, in sicer uniformirana organizacija, ki brani narod pred nesrečami, tudi tujim vdorom. Postalo je najbolj množična prostovoljna organizacija na Slovenskem, saj šteje skoraj 130.000 članov, vendar je med njimi »le« 36.000 operativnih, od tega je nekaj nad 4000 žensk. Gasilska literatura je v prvi vrsti namenjena operativnim članom, ki se izobražujejo in usposabljajo na različnih tečajih.

Čeprav je večino knjig v 140–letni zgodovini organiziranega gasilstva na Slovenskem izdajala Gasilska zveza Slovenije (in njene predhodnice), je bila skrb za ustreznost terminologije prepuščena jezikovnemu občutku in odgovornosti avtorjev. Še posebej preseneča to, da pri pisanju niso upoštevali starejših izdaj, kar je opazno prav v zad-

[30] Dostopno na http://www.digitalna-knjiznica.bf.uni-lj.si/vs_ramovs_rok.pdf (2. 7. 2010).

njem času, ko ni več ponatisov starih del, ampak so gasilske vsebine dostopne tudi na spletu. Z globalizacijo vdirajo mnogi tuji izrazi in zaradi a) premajhnega jezikovnega znanja, b) nepoznavanja pojma/koncepta novega izraza in c) nepoznavanja terminov, ki so v rabi, mnogo izrazov ostaja na ravni žargona ali se uporabljajo celo v izvirniku (*flashover, backdraft*).

Ker na področju gasilstva doslej še ni bil pripravljen terminološki slovar, se neustrezna poimenovanja širijo še naprej, saj so terminološke zbirke, kot je Evroterm, hitro dostopne velikemu krogu uporabnikov, z mestom objave (spletni strežnik), navedbo področij in referenco na pravne akte, od koder so bili vzeti, pa dajejo varljiv občutek »pravilnih« izrazov. Stroka sicer sprejema izraze, zapisane v standardih (npr. pojme s področja varstva pred požari), vendar se vedno znova pojavljajo težnje, da bi bilo treba te zbirke posodobiti in nekatere izraze zamenjati ali opustiti.

S terminološkim slovarjem bi področjem, ki se zdijo tako samoumevna, da bi jim težko pripisali strokovnost/znanstvenost,[31] zagotovili možnost, da:

a) Strokovnjaki na tem področju dosledno uporabljajo (i)zbrane termine.
b) Stroka razvija in išče nova spoznanja.
c) Prevajalci lahko poiščejo pravilne termine (v Evrotermu se pojavlja kar nekaj nerazumljivih izrazov).
č) Stroka izbere in nato dosledno uporablja primernejše termine v primeru dvojnic (npr. vnetišče).
d) Uporabniki poznajo in uporabljajo slovensko strokovno besedje in ne iščejo (ali sami tvorijo) žargonske izraze, ki otežijo razumevanje.[32]

VIRI

FURLAN, Janez, 1935: *Sodobna gasilska služba.* Ljubljana: Zadružna tiskarna.

Izrazoslovje gasilskega materiala, 1953. Ljubljana: Gasilska zveza LRS. (Zbirka Gasilska knjižnica, 7).

TROŠT, Franc Ks., 1908: *Službeni red in vadbeni predpisi za gasilna društva. Drugo skrajšano izdanje.* Ljubljana: Kranjska deželna zveza gasilnih društev.

Evroterm <http://evroterm.gov.si>

Analiza in primerjava pojmov s področja varstva pred požarom < http://www.sos112.si/slo/tdocs/slovar_p1.pdf>

---

[31] Poleg gasilstva do nedavnega še npr. čebelarstvo, tudi vinarstvo, še posebej pridelava cvička, ki je status posebnega vina pridobil šele po letu 1992, šele od leta 2001 pa je tudi zakonsko zaščiten.

[32] Kot v vojski tudi gasilci stremijo k temu, da bi lahko s tipizacijo in standardizacijo opreme vsakdo, ki bi se usposabljal na gasilskih tečajih in vajah, lahko posredoval tudi izven domačega (=že znanega) društva, kraja, ker bi bila oprema razporejena na enak način.

LITERATURA

BOŽIČ, Branko, 1998: *Gasilstvo na Slovenskem. Do leta 1963.* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

– –, 1999: *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem. (1869–1999).* Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

GORJANC, Vojko, 2009: Slovenski terminološki portal. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 303–310.

– –, 2010: Terminološko načrtovanje in upravljanje terminologije. *Slavistična revija* 58/1. 95–104.

Ignacij Merhar. 1856–1944. Prigorica.

JELOVČAN, Jerneja, 2009: *Gasilska terminologija.* Diplomska naloga. Ljubljana.

JELUŠIČ, Ljubica, GRIZOLD, Anton, 2008: Obramboslovje: Od epistemološke uresničitve do internacionalizacije. Monika Kalin Golob, Nataša Logar in Anton Grizold (ur.): *Jezikovna prepletanja.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. (Zbirka Stičišča). 189–204.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2008: *Topole nekdaj in danes. Ob 60–letnici PGD Topole.* Topole: Prostovoljno gasilsko društvo Topole.

– –, 2009: *Prispevek prevodov temeljnih pogodb Evropske unije k slovenskemu pravnemu izrazju.* Doktorska disertacija. Ljubljana.

KLINAR, Stanko, 2004: Tehnični termin, kaj je to? Poskus definicije tehničnega termina s hkratno oslombo na Planinski terminološki slovar = What is a technical term? Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije.* Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. 103–109.

KOROŠEC, Tomo, 2004: *Andrej Komel pl. Sočebran.* Ljubljana: FDV.

LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2009: Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. Ledinek Nina, Žagar, Mojca, Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 49–74.

LOGAR, Nataša, 2008: Gradivo: metodološki temelj leksikalnih jezikovnih opisov. Kalin Golob, Monika, Logar Nataša in Grizold Anton (ur.): *Jezikovna prepletanja.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. (Zbirka Stičišča). 45–53.

O prosvetnih in propagandnih nalogah gasilskih organizacij. 1958. Ljubljana: Gasilska zveza LRS. (Zbirka Gasilska knjižnica, 18).

POGORELEC, Breda, 1983 (ur.): *Slovenščina v javnosti. Posvetovanje o jeziku. Portorož, 14. in 15.maja 1979. Gradivo in sporočila.* Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.

ROELCKE, Thorsten, [2]2005: *Fachsprachen.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.

UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages: *Language Vitality and Endangerment.* Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10–12 March 2003. Dostopno 30. 4. 2010 <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120–EN.pdf>

VINTAR, Špela, 2008: *Terminologija. Terminološka veda in računalniško podprta terminografija.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.

Tjaša Jakop
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Srednjesavinjsko in srednještajersko narečje ter celjski pogovorni jezik

Celjski pogovorni jezik (ali nadnarečje), t. i. celjščina, je pokrajinska govorna različica celjskega okrožja. Ker Celje leži na meji med srednjesavinjskimi in srednještajerskimi narečji in govori, ima tako lastnosti obeh. V članku bo celjsko nadnarečje predstavljeno na glasoslovni, oblikoslovni in besedni ravnini: obravnavane bodo posebnosti v glasoslovju in mestu naglasa, predstavljene oblikoslovne značilnosti ter posebnosti v besedju.

CELJSKI POGOVORNI JEZIK

Celjski pogovorni jezik (ali nadnarečje), t. i. celjščina, je pokrajinska govorna različica celjskega okrožja.* Na zahodu meji na srednjesavinjske govore (npr. govor mesta Žalec), na vzhodu pa na srednještajerske govore (npr. govor Šentjurja). Znano je, da se govori večjih mest razlikujejo od govorov zunaj njih, saj v večjih mestih živi več ljudi (veliko je tudi prišlekov). Ker Celje leži na meji med srednjesavinjskimi in srednještajerskimi narečji in govori, ima tako lastnosti obeh.

O celjščini je bilo do sedaj bolj malo zapisanega, še manj pa najdemo zbranega jezikovnega gradiva tega govora. Celjski pisatelj in knjižničar Mohor Hudej (2003a: 12) je o tem napisal:

> Pred časom je v knjižnico prišlo neko dekle. Očitno je študiralo slovenščino in je potrebovalo za svojo diplomsko nalogo nekaj tekstov v »celjščini«. Na koncu je izpadlo, da si z izjemo moje malenkosti nihče ni drznil uporabiti te naše ljube šprahe. Očitno imamo pač v srednjih šolah močan purističen eskadron prfoksov, ki v vsakem od nas ubije kakršnokoli ambicijo, da bi se izražali po cjelsk, v zameno pa nam ponujajo Toporišičev recept splošno pogovorne slovenske različice.

* Informator za celjski pogovorni jezik so bili Dan Podjed (roj. 1975), Jana Petrak Zajc (roj. 1974), Janez Fink (roj. 1941) in Peter Schmidt (roj. 1965).

1 GLASOSLOVJE

Kot vsi štajerski govori je tudi celjski izgubil tonemsko nasprotje; naglas je jakosten, vsi naglašeni samoglasniki so dolgi.

1.1 Samoglasniki

Celjski pogovorni jezik (kot tudi srednjesavinjsko narečje) ima monoftongično-diftongični samoglasniški sistem, le da je diftongizacija *e*-ja in *o*-ja šibka (npr. *ˈžeːna*/*ˈži̯eːna*, *ˈnoːga*/*ˈnu̯oːga*), medtem ko je srednještajersko narečje nagnjeno k močnejši diftongizaciji (npr. *ˈceːi̯sta*, *ˈboːu̯tra*); pri vzhodnejših srednještajerskih govorih se diftongizirata celo dolga *i* in *u* (npr. *ˈxiːi̯ša*, *ˈluːu̯kja*), ki sta se, ravno nasprotno, v srednjesavinjskem narečju pričela krajšati (npr. *ˈxiša*, *ˈlukna*), v celjskem pogovornem jeziku pa ostajata dolga (*ˈxiːša*, *ˈluːkna*).[1]

Prva značilnost, ki celjski pogovorni jezik loči od npr. ljubljanskega, je vokalizacija kratkega (in umično naglašenega) polglasnika, ki ga izgovarjajo kot široki *e* in je lahko tudi rahlo diftongiziran (npr. *ˈpeːs*/*ˈpi̯eːs*, *ˈdeːš*/*ˈdi̯eːš*; *ˈteːma*/*ˈti̯eːma*, *ˈmeːgla*/*ˈmi̯eːgla*), kot v srednjesavinjskem in srednještajerskem narečju (*ˈdi̯eːš*, *ˈpi̯eːs*; *ˈmi̯eːgla*), medtem ko se v vzhodnejših srednještajerskih govorih izgovarja kot ozek *e* (*ˈdėːš*, *ˈpėːs*, *ˈmėːgla*). Dolgi cirkumflektirani *ə* v zadnjem in novoakutirani *ə* v nezadnjem besednem zlogu imata v celjščini in srednjesavinjskem narečju *a*-jevski refleks (npr. *ˈlaːn*, *ˈvaːs*, *ˈmaːša*), v zahodnem srednještajerskem narečju je v nekaterih besedah *a*, drugje *e* (npr. *ˈčaːst*, *ˈlaːn*, *ˈmaːx*, *ˈmåːša*/*ˈmẹːša*, *ˈvẹːs*, *ˈdẹːn*), v osrednjem srednještajerskem narečju pa nastopi samo kot *e* (*ˈdeːn*, *ˈmeːx* ‘mah’, *ˈveːs*; *ˈmeːša*, *ˈpeːsji*).[2]

Stalno dolgi *ě* in staroakutirani *ě* v nezadnjem besednem zlogu je v srednještajerskem narečju diftongiziran (*beˈseːi̯da*, *bˈreːi̯za*, *ˈceːi̯sta*, *koˈleːi̯n*, *ˈleːi̯p*, *ˈleːi̯s*, *mˈleːi̯k*, *ˈreːi̯zat*, *sˈmreːi̯ka*, *stˈreːi̯xa*, *sˈveːi̯ča*, *zˈveːi̯zda*). V vzhodnejših srednještajerskih govorih je diftongizacija še močnejša (npr. *ˈłaːi̯p*, *ˈłaːi̯s*, *mˈłaːi̯k*, *stˈraːi̯xa*). V srednjesavinjskem narečju se za stalno dolgi *ě* in staroakutirani *ě* v nezadnjem besednem zlogu izgovarja (zelo) ozek *e* (*beˈsėːda*, *bˈrẹːk*, *ˈdėːl* ‘delo’, *koˈlėːn*, *ˈlėːt*, *ˈmẹːsn̥c*, *ˈmėːst*, *mˈlėːk*, *sˈnẹːk*), podobno tudi v celjskem pogovornem jeziku (*beˈsẹːda*, *ˈcẹːsta*, *ˈdẹːl* ‘delo’, *koˈlẹːn*, *ˈlẹːt*, *mˈlẹːk*, *sˈnẹːk*).

Tudi dolgi cirkumflektirani *o* in novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu sta se v srednještajerskem narečju diftongizirala (*meˈsoːu̯*, *ˈnoːu̯č* in *ˈboːu̯tra*, *ˈoːu̯sn̥*, *šˈkoːu̯rja*, *ˈvoːu̯la*); še močnejšo diftongizacijo imajo v vzhodnejših srednještajerskih

[1] Kot primerjalno gradivo so mi služili govor Ložnice pri Žalcu (za srednjesavinjsko narečje), govor Proseniškega pri Celju ter govor vzhodnejšega Šentvida pri Grobelnem (za srednještajersko narečje).

[2] Ko pišem o zahodnem srednještajerskem narečju, uporabljam gradivo za Proseniško pri Celju, ko pišem o osrednjem srednještajerskem narečju, uporabljam gradivo za Šentvid pri Grobelnem.

govorih (npr. *meˈsaːu̯*, *uˈkaːu̯*, *zlaˈtaːu̯*, *ˈnaːu̯č*; *ˈbaːu̯tra*). V srednjesavinjskem narečju se izgovarjata kot ozek monoftong (*ˈbọːk*/*ˈbọːx*, *meˈsȯː*, *ˈnȯːč*, *ˈvọːjs*; *ˈbȯːtra*, *ˈdȯːbər*, *ˈọːle*, *ˈọːsn̩*, *šˈkọːrja*, *ˈvȯːla*), prav tako v celjskem pogovornem jeziku (*ˈbọːk*/*ˈbọːx*,[3] *ˈnọːč*, *ˈvọːjzek*; *ˈbọːtra*, *ˈdọːber*, *ˈọːle*, *ˈọːsn̩*, *ˈvọːla*).

Za umično naglašena *e* in *o*, ki sta prišla pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga, imamo v srednjesavinjskem in srednještajerskem narečju široka diftongizirana vokala *e* in *o*: *ˈči̯eːl*, *ˈni̯eːsla*, *ˈti̯eːta*, *ˈži̯eːna*; *ˈgu̯oːra*, *ˈnu̯oːga*, *ˈnu̯oːsu*, *ˈu̯oːsa*, *ˈru̯oːjen*, *šˈru̯oːka*, *ˈu̯oːda* (srednjesavinjsko); *ˈči̯eːl*, *ˈni̯eːsla*, *ˈti̯eːta*, *ˈži̯eːna*; *ˈgu̯oːra*, *ˈnu̯oːs* (del. *-l*), *ˈu̯oːsa*, *šˈru̯oːka*, *ˈvu̯oːda*, toda *ˈnọːga* (srednještajersko). V vzhodnejših srednještajerskih govorih imajo na tem mestu ozka monoftonga *e* in *o* (*ˈčėːl*, *ˈnėːsla*, *ˈtėːta*, *ˈžėːna*; *ˈgȯːra*, *ˈnȯːga*, *ˈnȯːsu*, *ˈȯːsa*, *ˈrȯːjen*, *šˈrȯːka*, *ˈvȯːda*). V celjščini imamo na tem mestu široka *e* in *o*, ki sta lahko tudi rahlo diftongizirana (*ˈteːta*/*ˈti̯eːta*, *ˈžeːna*/*ˈži̯eːna*; *ˈgoːra*/*ˈgu̯oːra*, *ˈnoːga*/*ˈnu̯oːga*, *ˈoːsa*/*ˈu̯oːsa*).

Nosnika *ę* in *ọ* se danes v celjskem govoru izgovarjata kot ozka *e* in *o* (npr. *ˈjẹːtre*, *ˈpẹːtek*, *sˈrẹːča*; *ˈgọːba*, *kˈrọːk*, *ˈmọːš*, *ˈzọːp*). V srednjesavinjskem narečju se izgovarjata kot (zelo) ozka *e* in *o* (*ˈdėːtela*, *ˈjẹːtre*, *ˈpėːtek*, *pọkˈlėːknat*, *teˈlẹːta* (R ed.), *tˈrẹːsem*; *gȯːba*, *ˈgȯːša*, *kˈrȯːk*, *ˈmȯːš*, *ˈzȯːp*), v srednještajerskem kot ozka *e* in *o* (*ˈdẹːtela*, *ˈpẹːtek*, *ˈplẹːšem*, *pokˈlẹːknat*, *sˈrẹːča*, *teˈlẹːta* (R ed.), toda *ˈjeːtre*; *ˈgọːba*, *goˈlọːp*, *kˈrọːk*, *ˈmọːš*, *ˈzọːp*), medtem ko imamo v vzhodnejših srednještajerskih govorih za *ę* široki monoftong (npr. *ˈdeːtęla*, *ˈjeːtre*, *ˈpeːtėk*, *pọkˈleːknat*, *sˈreːča*, *teˈleːti* (I mn.), *tˈreːsẹm*), za *ọ* pa diftong (npr. *goːu̯ba*, *ˈgoːu̯ša* ‘gozd’, *kˈroːu̯k*, *ˈmoːu̯š*, *ˈzoːu̯p*).

Samoglasniški *r* (*r̩*) se v celjskem govoru in srednjesavinjskem narečju izgovarja kotər (*ˈčəru*, *ˈdərve*, *ˈxərbet*, *ˈmərzla*, *ˈpərst*, *uˈməru*), v srednještajerskih govorih pa kot *ar* (*ˈdaːr* (del. *-l*), *čeˈtaːrtek*, *čˈmaːro*, *ˈčaːro*, *ˈdaːrve*, *ˈgaːrl̩*, *oˈbaːrve*, *ˈpaːrst*, *uˈmaːr* (del. *-l*)).

Sistem dolgih naglašenih samoglasnikov celjskega pogovornega jezika je torej: *iː*, *ẹː*, *eː*, *i̯eː*, *aː*, *u̯oː*, *oː*, *ọː* in *uː*, sistem kratkih nenaglašenih pa *i*, *e*, *ə*, *a*, *o* in *u*. Kratki *i* v zadnjem in/ali edinem zlogu se je podaljšal (*pˈtiːč*, *ˈriːt*). Stopnja vokalne redukcije je srednja. Onemevajo predvsem nenaglašeni visoki samoglasniki *i*, *e*, *ə* in *u* v položaju ob zvočnikih in v izglasju (npr. *ˈku̯oːnc*, *ˈŽaːu̯c* ‘Žalec’, *druˈgaːč*, *ˈdaːu̯č*, *ˈmọːjga*, *ˈtẹːdn̩*/*ˈkẹːdn̩*, *ˈniːsn̩*; *noˈriːšn̩ca*, *so ˈxọːdl̩*, *ˈnọːsn̩*, *ˈneːs* (vel.), *ˈpeːjt* (vel.); *kupˈvaːt*, *je ˈvaːžn̩*).

V celjščini so se končni *-il*, *-eł* in *-ał* v deležnikih moškega spola ednine (skupaj s samoglasnikom *i* ali *e* pred seboj) asimilirali v *-u* (*goˈvoːru*, *ˈxọːdu*, *naˈrẹːdu*, *ˈnọːsu*, *ˈpuːstu*, *zˈbuːdu*, *ustˈraːšu*; *ˈxoːtu*, *ˈjẹːdu*, *ˈnẹːsu*, *ˈrẹːku*, *zˈlẹːzu*; *gˈlẹːdu*, *poˈvẹːdu*); prav tako pri samostalnikih (npr. *ˈPeːku* ‘(jama) Pekel’, *ˈoːsu*/*ˈu̯oːsu* ‘osel’, *žˈreːbu* ‘žebelj’). Tudi v srednjesavinjskem narečju najdemo podobne oblike (*je ˈduːbu* ‘dobil’, *ˈjeːmu*

---

[3] Slednji le v frazah, npr. *ˈbọːx poˈmaːgi*.

‘imel’, *ˈrė:ku*; *izˈva:žu*. V srednještajerskem narečju pa lahko pri deležnikih na *-l* moškega spola ednine izglasni *-o* (< *-ił*, *-ěł*, *-eł*, *-əł*) – kot *kˈlẹ:čo*, *ˈlå:go*, *uzˈdi:gno*, *ˈvi:do*, *ˈta:rpo* – tudi popolnoma onemi (npr. *je ˈma:g* ‘moral, mogel’, *ˈna:i̯d* ‘našel’, *ˈne:i̯s* ‘nesel’, *ˈpe:i̯k* ‘pekel’, *pˈrẹ:i̯š* ‘prišel’, *ˈre:i̯k* ‘rekel’, *se je da:r*, *uˈma:r*, *ˈža:r*).

1.2 Soglasniki

Soglasniški sistem je rezultat nekaterih posameznih razvojev, mehčani je otrdel v *l* (*ˈCe:le*/*ˈCi̯e:le*, *ˈčẹ:uli*, *ˈpọ:le*, *ˈzẹ:le*), mehčani *ń* je za samoglasniki prešel v *j* (*ˈku̯o:ji* ‘konji’, *koˈre:je*, *Saˈvi:ja* ‘Savinja’, *sˈvi:ja*, *zaˈme:jat* ‘zamenjati’, *žiu̯ˈle:je*), ob soglasnikih pa je lahko tudi otrdel v *n* (*kˈni:ga*, *Saˈvi:nska*, *ˈo:gn̩*, *zˈma:ŋkal*); skupini *črě-*, *žrě-* sta ohranjeni (*čˈrẹ:šna*, *čˈrẹ:ve*, *žˈre:ble*); skupina *ščˇ* se je asimilirala v *š* (*dvoˈri:še*, *ˈi:šejo*, *mrau̯ˈli:še*, *tiˈši:jo*). Kot prehodni oz. drugotni glas se lahko pojavi *j* (npr. *ˈfọ:jtrat*, *ˈpọ:jstla* ‘postelja’, *ˈvọ:jzek*, *zˈbe:jžu*).

	celjsko	srednjesavinjsko	srednještajersko zahodno	osrednje
črě-	*čˈrẹ:šna*	*čˈrė:šja*	*čˈre:i̯šja*	*čˈre:i̯šja*
žrě-	*žˈre:be*	*žˈrebe*	*žˈri̯e:be*	*žˈrė:be*
ščˇ	*mrau̯ˈli:še*	*mreu̯ˈliše*	*mrau̯ˈli:še*	*mrau̯ˈli:i̯še*
Í	*ˈzẹ:le*	*ˈzė:le*	*ˈze:i̯le*	*ˈze:i̯le*
V + *ń*	*sˈvi:ja*	*sˈvija*	*sˈvi:ja*	*sˈvi:i̯ja*
C + *ń*	*ˈlu:kna*	*ˈlukna*	*ˈlu:kna*	*ˈlu:u̯kja*

2 NAGLAS

Terciarni premik naglasa (tj. naglasni umik s cirkumflektirane zadnje dolžine) v tipu *zlatô*, ki je značilen npr. za vzhodne štajerske govore, ni prodrl v srednjesavinjsko in srednještajersko narečje (npr. srednjesavinjsko *meˈsó:*, *oˈkó:*, *zlaˈtó:* in srednještajersko *meˈso:u̯*, *neˈbo:u̯*, *oˈko:u̯*, *uˈxo:u̯*). Tudi v celjščini do premika naglasa ni prišlo (*uˈxọ:*, *zlaˈtọ:* in *neˈbọ:*); oblika *ˈme:s*/*ˈmi̯e:s* je posledica maskulinizacije (*-o* > *-ø*).

Za okoliška narečja je značilen mlajši naglasni umik v večzložnicah na zlog levo. Takšne oblike najdemo v srednještajerskem (*gˈla:bok*/*gˈlu̯o:bok*, *ˈgo:sn̩ca*/*ˈgo:sanca*, *ˈku̯o:zoc*, *ˈu̯o:trók*; *ˈdi̯e:bo*; *ˈsa:rce*, *ˈsa:ršen*; različice *potˈplå:t*/*ˈpu̯o:tplat*, *šˈru̯o:k*/*ˈšẹ:rók*, *ˈvẹ:sok*/*ˈvi:sok*) in srednjesavinjskem narečju (*ˈgó:senca*, *ˈką̨zuc*, *ˈu̯o:trok*/*ˈvą̨trọk*, *ˈpu̯o:plat*, *ˈru̯o:jen* (del. *-n*); *ˈdi̯e:bu*; *ˈsərce*, *ˈsəršen*; *ˈpəršu*, *ˈšərek* ‘širok’, *ˈvəsek* ‘visok’; *ˈzəčneš*), malo manj jih je v celjskem pogovornem jeziku (*ˈgọ:senca*, *ˈo:trok*/*ˈu̯o:trok,* toda *gloˈbo:k*, *potpˈla:t*; *ˈsərce*, toda le *sərˈšẹ:n*).

3 OBLIKOSLOVJE

3.1 Samostalniki (in pridevniki)

V celjskem govoru samostalniki ženskega spola ne poznajo dvojine (npr. *dˈvẹː ˈs(i̯)eːstre*, *dˈvẹː ˈuːre*, *dˈvẹː ˈlẹːte*, *dˈvẹː ˈkiːle*), pri moškem spolu pa je ohranjena (*dˈvaː ˈmẹːsca*, *dˈvaː ˈp(i̯)eːba*, *dˈvaː sestˈriːča*). Takšno stanje imamo tudi v srednjesavinjskem in srednještajerskem narečju, npr. srednjesavinjsko *dˈvaː*/*dˈvåː ˈpi̯eːba*, toda *dˈvẹː ˈsi̯eːstre*, srednještajersko *dˈvåː bˈråːta*, toda *dˈveːi̯ ˈsi̯eːstre*.

Samostalniki ženskega spola na *-ev* so iz *u*-jevske sklanjatve prešli v *a*-jevsko (oz. iz 2. ženske sklanjatve v 1. žensko sklanjatev), kar kaže na težnjo po posploševanju *a*-jevskih končnic, npr. *bˈrẹːskva*, *ˈcẹːrkva*, *ˈpoːtkva*, *ˈreːtkva*. Enake oblike najdemo tudi v osrednjem srednještajerskem narečju (*bˈriːi̯tva*, *ˈbuːu̯kva*, *ˈcė̞ːrkva*, *ˈpȯːtkva*), medtem ko v zahodnem srednještajerskem in srednjesavinjskem narečju soobstajajo oblike na *-ev* in *-va*, npr. *bˈreːi̯sko*/*bˈreːi̯skva*, *bˈriːto* 'britev', *ˈbuːko*, *ˈci̯eːrko*, *ˈpu̯oːtko*/*ˈpu̯oːtkva*, *ˈri̯eːtkva*; *bˈrė̞ːskva*/*bˈrė̞ːsku ˈcė̞ːrku*/*ˈcė̞ːrkva*, *ˈpu̯oːtku*, *ˈri̯eːtku*/*ˈreːtkva*.

V celjskem govoru so se samostalniki srednjega spola v ednini maskulinizirali (*ˈoːkn̩*/*ˈu̯oːkn̩*, *ˈkiːsu mˈlẹːk*, *ˈkuːhan ˈviːn*; *ˈoːkn̩ je biu̯ ˈọːfjen*), redkeje tudi feminizirali (*ˈjaːpka*, *ˈjaːjca*). V množini so se večinoma feminizirali (*jaːpke*, *ˈjaːjce*), v dvojini pa maskulinizirali (npr. *dˈvaː ˈoːkna*, *dˈvaː teˈlẹːta*). Podobno stanje imamo tudi v srednjesavinjskem in srednještajerskem narečju, npr. srednjesavinjsko *ˈu̯oːkn̩*/*ˈvokn̩*/*ˈvạkn̩*, toda *ˈjaːpka*, *ˈjaːjca* (ed.), *dˈvaː teˈlė̞ːta*, *dˈvaː u̯oːkna* (dv.), *ˈjaːpke*, *ˈjaːjce* (mn.), srednještajersko *ˈu̯oːkn̩*, *ˈåːpn̩* 'apno', *mˈleːi̯k* (ed.), toda *ˈjåːpka*, *ˈjaːjca* (ed.), *dˈvåː teˈlẹːta* (dv.), *ˈjaːjce* (mn.). Vsi množinski samostalniki srednjega spola so se izenačili z oblikami ženskega spola, npr. *ˈjeːtre*, *pˈluːče*, *ˈuːste*, *vˈråːte* (srednje štajersko); *ˈjė̞ːtre*, *pˈluče*, *ˈuste*, *vˈraːte* (srednjesavinjsko); *ˈjẹːtre*, *pˈluːče*, *ˈuːste*, *vˈraːte* (celjsko).

V množini se je namesto končnice *-je* (*bratje*) posplošila končnica *-i* (npr. srednjesavinjsko *bˈraːti*, *ọˈčė̞ːti*, *sọˈsė̞ːdi*, *sˈvaːti*, *ˈzu̯oːbi*; srednještajersko *bˈråːti*, *kˈmi̯eːti*, *oˈčẹːti*, *sˈvåːti*, *ˈzọːbi*; celjsko *bˈraːti*, *ˈgoːsti*, *ˈfaːnti*, *kˈmeːti*, *soˈsẹːdi*, *ˈzọːbi*). Prav tako v celjskem govoru in okoliških narečjih ne poznajo podaljševanja osnove z *-ov-*; npr. *ˈsiːni*.

Izglasni *-u* je v dajalniku in mestniku ednine samostalnikov moškega spola v osrednjem srednještajerskem narečju prešel v *-i* (*bˈråːti*, *ˈkȯːj̃i*, *na gˈrȯːbi*, *na stˈrȯːpi*, *v razˈreːdi*), medtem ko se v zahodnem srednještajerskem narečju izgovarja kot *-o* (*bˈråːto*, *ˈku̯oːjo*, *ˈsiːno*). V srednjesavinjskem narečju in celjskem govoru je izglasni *-u* ohranjen (*bˈraːtu*, *ˈsiːnu*, *na stˈroːpu*). Orodnik samostalnikov moškega spola ednine ima v srednjesavinjskem in srednještajerskem narečju značilno končnico *-am* (*z bˈraːtam*, *s ˈku̯oːjam*, *z ˈvȯːjzam*; *z bˈråːtam*, *s ˈku̯oːjam*, *s ˈsiːnam*), v celjščini pa končnico *-om* (*z bˈraːtom*, *s ˈku̯oːjom*, *z vˈlaːkom*, *z ˈvọːjzom*).

V srednjesavinjskem narečju se je v dajalniku in orodniku dvojine in množine samostalnikov in pridevnikov moškega, ženskega in srednjega spola posplošila končnica *-im*; imajo jo samostalniki moškega spola v dajalniku in orodniku dvojine in množine (*bˈraːtim*, *teˈlėːtim*; *z bˈraːtim*, *s teˈlėːtim*) in samostalniki ženskega spola v dajalniku in orodniku dvojine in množine (*ˈsi̯eːstrim*; *z beˈsėːdim*). V osrednjem srednještajerskem narečju se je v dajalniku in orodniku dvojine in množine samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola posplošila končnica *-am* (*bˈråːtam*, *teˈleːtam*; *z bˈråːtam*, *s teˈleːtam* in *ˈsėːstram*; *z beˈseːi̯dam*), v zahodnem srednještajerskem narečju pa končnica *-əm*, ki včasih variira s končnico *-om* ali *-am* (*bˈråːtəm*/ *bˈråːtom*, *ˈku̯oːjəm*/*ˈku̯oːjam*; *s ˈsiːnəm*; *xˈčẹːrkəm*/*xˈčẹːrkam, z ˈmaːterəm*/ *ˈmaːteram*).

Tudi v celjskem pogovornem jeziku se je pri samostalnikih ženskega spola v dajalniku in orodniku dvojine in množine posplošila končnica *-am* (*ˈs(i̯)eːstram*; *z beˈsẹːdam*, *z ˈr(u̯)oːkam*, *z ˈn(u̯)oːgam*), razlikovanje pa se je ohranilo pri samostalnikih moškega spola, ki imajo v dajalniku dvojine in množine končnico *-om* (*bˈraːtom*, *teˈlẹːtom*), v orodniku dvojine in množine pa končnico *-i* (*z bˈraːti*, *s teˈlẹːti*).

V osrednjih srednještajerskih govorih se je v mestniku množine in dvojine samostalnikov moškega in srednjega spola namesto končnice *-ix* posplošila končnica *-ax* (*f ˈcaːjtax*, *na vˈråːtax*), kot pri samostalnikih ženskega spola (*ub neˈdeːi̯lax*). Ravno obratno pa se je v zahodnih srednještajerskih in srednjesavinjskih govorih v mestniku množine in dvojine samostalnikov ženskega spola posplošila končnica *-ix* namesto *-ax* (*par*/*pər ˈmaːterix*, *par*/*pər xˈčẹːrkix*; *pər kˈraːvix*, *ọb neˈdėːlix*, *po gosˈtilnix*). V celjskem pogovornem jeziku imamo v mestniku množine in dvojine samostalnikov ženskega spola končnico *-ax* (*ob neˈdẹːlax*, *pər ˈs(i̯)eːstrax*, *po gosˈtiːlnax*, *na šˈtẹːŋgax*), medtem ko se v predmestju Gaberje uporablja končnica *-ix* (npr. *u̯ ˈGaːberjix*).

V pridevniških sklanjatvah imamo v rodilniku ednine moškega spola pri priponi *-ěga* refleks *-iga* samo v srednještajerskem narečju (npr. *ˈčaːrniga*, *dˈruːgiga*, *ˈtåːkiga*), v srednjesavinjskem narečju se je reducirala v *-ga* (*ˈeːŋga*, *ˈfaːjŋga*, *ˈnaːžga*, *noˈbi̯eːŋga*, *obˈleːjčeŋga*, *ˈuŋga*, *ˈpi̯eːdga*, *ˈtədga*), v celjskem govoru pa najdemo obe: *ˈčərŋga*, *noˈbeːŋga*/*doˈbeːŋga*, *ˈpeːdga*, toda *ˈtaːkiga*, *ˈkaːkiga*. Medtem ko ima presežnik v okoliških narečjih namesto *naj-* obrazilo *nar-* (srednjesavinjsko *ˈnạrˈbọːl*, *ˈnạrtaˈlėːpš*; srednještajersko *ˈnaːrˈbu̯oːl*, *ˈnaːrgˈlọːbi*, *ˈnaːrˈlẹːži*, *ˈnaːrpˈreːi̯t*, *ˈnaːrˈvẹːč* (vzhodnejše tudi *ˈnaːrteˈveːči*), *ˈnaːrˈviːši*), je v celjskem pogovornem jeziku v rabi le obrazilo *naj-* (npr. *ˈnaːjˈbọːlši*, *ˈnaːjˈvẹːči*).

3.2 Glagol

Nedoločniki so večinoma kratki: *bˈriːsat*, *ˈxọːdit*, *ˈpiːsat*, *sˈtọːpit* (celjsko); *bˈrisat*, *ˈxu̯oːdit*, *ˈni̯eːst*, *ˈpisat*, *sˈlušt*, *sˈtȯːpt* (srednjesavinjsko); *ˈnoːu̯st*, *sˈkåːkat*, *ˈreːi̯zat*, *ˈviːdet* (zahodno srednještajersko); *naˈreːdit*, *ˈnȯːst*, *ˈpiːi̯sat*, *pȯˈkåːzat*, *ˈsėːdat* ‘sedeti’, *ˈvaːršt*,

ˈziːi̯dat (osrednje srednještajersko). Nekateri nedoločniki so tudi dolgi: *koˈsiːt*, *sˈpaːt* (celjsko); *mˈlẹːt*, *sˈpaːt*, *rau̯ˈnaːt*, *zaˈčẹːt* (srednjesavinjsko); *ceˈdiːt*, *koˈsiːt*, *ˈloviːt*, *oˈråːt*, *sˈjåːt*, *sˈpåːt*, *suˈšiːt* (zahodno srednještajersko) in *kọˈsiːi̯t*, *sˈpåːt*, *suˈšiːi̯t*, *zaˈčeːt* (osrednje srednještajersko).

Zaradi onemitve končnega *-i* v nedoločniku se ta prav nič ne razlikuje od namenilnika; iste oblike najdemo tako za glagoli premikanja kot v ostalih položajih: *ˈmọːrn̩ ˈdẹːlat* in *gˈrẹːm ˈdẹːlat*. Primeri: celjsko: *ˈniːsn ˈmọːgu ˈdẹːlat*; *ˈniːmam ˈcaːjta ˈxọːdit u̯ ˈšọːlo* in *gˈrẹːm ˈlaːufat*; *so šˈliː ˈnẹːki sˈpiːt*; srednjesavinjsko: *u̯ˈsaːk ˈdaːn si ˈmọːgu ˈeːn vaˈgọːn naˈvọːjst*; *smo pa ˈmọgl̩ na ˈoːpčino ˈni̯eːst* in *ˈun so šˈli pa ˈlumpat ˈnọːtẹr, ˈneː, pa ˈpit*; srednještajersko: *žẹ ọt ˈčiːi̯ŋkiga smọ ˈmaːgl̩ ˈdeːi̯łat* in *sn̩ šˈlaː šˈpåːmpėt pȯstˈłåːt*; *gˈreːm pȯˈmėːtit*. Kot v mnogih drugih narečjih in govorih se tudi v srednještajerskem in srednjesavinjskem narečju kot tudi v celjskem pogovornem jeziku glagol *moči* uporablja v pomenu *morati*.

Glagoli, pri katerih se nedoločnik v knjižnem jeziku končuje na *-či*, se največkrat končujejo na *-čt* (srednještajersko *vˈleːjčt* 'vleči', srednjesavinjsko *ọbˈleːjčt*, *ˈpi̯eːčt*, *ˈri̯eːčt*, *sˈleːjčt*, *u̯ˈleːjčt*; celjsko *ˈpeːčt*, *ˈreːčt*, *vˈlẹːčt*, *obˈlẹːčt*). Analogično po sedanjiku so nastale tudi nekatere velelniške oblike kot celjsko *sˈpeːč*, *ˈreːč*, *sˈlẹːč (se)*, *ˈvərš*; srednjesavinjsko *ˈpi̯eːč*, *ˈri̯eːč*, *sˈlẹːč (se)*, *ˈvərš* in srednještajersko *ˈpėːč*, *ˈrėːč*, *ˈvaːrš*. Tudi pri glagolih, pri katerih se nedoločnik v knjižnem jeziku končuje na *-sti*, so nekatere nedoločniške oblike nastale analogično po sedanjiški obliki (npr. srednjesavinjsko *kˈraːdit*, *ˈpaːdit*, *pˈri̯eːdit*; srednještajersko *ˈpåːdit*, *ˈnaːjdit*, *pˈrẹːdit*; celjsko *kˈraːdit*/*kˈraːst*, *ˈpaːdit*/*ˈpaːst*, *pˈriːdit*/*ˈpriːt*).

V srednještajerskem narečju imamo pri glagolih na *-(n)iti -(n)em* namesto knjižne pripone *-ni-* v nedoločniški obliki pripono *-na-* (npr. *uzˈdiːgnat*). V srednjesavinjsko narečje je poleg reducirane pripone *-n-* (v položaju pred samoglasnikom) oz. *-n̩-* (v položaju pred soglasnikom) iz severovzhoda začela prodirati srednještajerska pripona *-na-* (iz praslovanske oblike **-nǫ-*); tako v narečju najdemo oblike z *-n/-n̩-* (*ˈbərcn̩t*, *doˈtekn̩t*, *ˈkixn̩t*, *ˈnaːgn̩t*, *poˈrint*, *uˈgaːsn̩t*), pa tudi oblike z *–na-* (*oˈbərnat*, *ˈọːfnat* 'odpreti', *pokˈlėːknat*, *preˈmeknat*, *sˈpoːu̯nat* (*se*) 'spomniti (se)', *šˈpuknat* 'pljuniti', *uˈšipnat* 'uščipniti'). Tudi v celjskem govoru imamo tu različice: *ˈbərcnat*, *ˈbərcn̩t*, *oˈbərn̩t*/*oˈbərnat*, *ˈruːkn̩t*/*ˈruːknat*, *šˈpuːkn̩t*/*šˈpuːknat*, *uzˈdiːgn̩t*/*uzˈdiːgnat*, *zaˈsuːkn̩t*/*zaˈsuːknat* itd.[4] Pri deležniku na *-l* glagolov na *-(n)iti -(n)em* imamo prav tako namesto knjižne *-ni-* pripono *-na-* (srednještajersko npr. *uzˈdiːgnal*; srednjesavinjsko npr. *ˈmisnal* 'mislili', *oˈbərnal*, *sˈpoːu̯nal*, *zˈmərznal*; celjsko *oˈbərnal*, *ˈpọːknal*, *poˈtẹːgnal*, *uˈgaːsnal*, *uzˈdiːgnal*, *zˈmərznal*).

---

[4] Pri vseh glagolih tega tipa sta lahko v rabi obe glagolski nedoločniški priponi, pri čemer se sami govorci ne zavedajo, da uporabljajo obe.

Končnica -*ma* v 1. osebi dvojine je nastala po križanju dvojinske končnice -*va* in množinske -*mo* (npr. *boma*, *grema*, *sedima*, *sma šla*). Imamo jo v srednjesavinjskem narečju (*gˈrėːma*, *ˈn̯ieːsema*, *ˈdėːlama*, *sma ˈdėːlale*), v srednještajerskem narečju (*ˈbọːma*, *ˈdåːma*, *ˈdeːi̯lama*, *gˈrẹːma*, *ˈn̯ieːsema*, *ˈviːdma*) in v celjskem pogovornem jeziku (*ˈbọːma*, *ˈdaːma*, *gˈrẹːma*, *ˈnọːsma*). Deležniške oblike za ženski spol so v dvojini že nadomeščene z množinskimi (*sma bˈleː*, *sma šˈleː*), medtem ko je dvojina v deležniku na -*l* moškega spola še trdna (*sma bˈlaː*, *sma šˈlaː*).

V sedanjiški spregatvi se je (kot pri večini govorov štajerske narečne skupine) tematska glagolska spregatev posplošila tudi pri atematskih glagolih; namesto -*sta*, -*ste* imamo -*ta*, -*te* (npr. srednještajersko *ˈbọːta*, *ˈdåːta*, *gˈrẹːte*, *ˈveːi̯te*; srednjesavinjsko *ˈbọːta*, *ˈdaːta*, *gˈrėːte*; celjsko *ˈbọːta*, *ˈdaːta*, *gˈrẹːte*, *ˈvẹːte*).

Sedanjik v 3. osebi množine nima kratkih oblik tipa *nesó*, *odpró*, *povedó*, *rekó*, *trpé*, *živé*; za 3. osebo množine se uporablja le dolga oblika z nenaglašeno končnico -*jo* (npr. *ˈn(i̯)eːsejo*, *ˈreːčejo*, *ˈveːjo*, *žˈviːjo* (celjsko); *ˈn̯ieːsejo*, *ˈri̯eːčejo*, *žˈvijo* (srednjesavinjsko); *ˈn̯ieːsejo*, *ˈri̯eːčejo*, *ˈveːi̯jo*, *təɾˈpijo* (zahodno srednještajersko) in *ˈnėːsẹjọ*, *ˈrėːčẹjọ*, *žˈviːi̯jọ* (osrednje srednještajersko). Takšno končnico imajo tudi brezpriponski glagoli (srednjesavinjsko *ˈbọːjo*, *gˈreːjo*, *ˈjeːjo*, *ˈveːjo*; srednještajersko, *gˈrẹːjọ* itd.).

4 BESEDJE

Kar se besedja tiče, so v narečju najbolj opazni germanizmi, ki so povečini v rabi tudi v širšem osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru. Primeri:

	celjsko	srednjesavinjsko	srednještajersko zahodno	osrednje
deček	*ˈp(i̯)eːp*	*ˈpi̯eːp*	*u̯ˈpi̯eːp*	*ˈpėːp*
lonec	*ˈpiːsker*	*ˈpiskər*	*ˈpiskar*	*ˈpiːi̯skạr*
postelja	*ˈpọːjstla*	*ˈpọːstla*	*ˈpoːu̯stla*	*šˈpåːmpėt*
predpasnik	*ˈfiːrtox*	*ˈfirtux*	*ˈfiːrtox*	*ˈfiːrtux*
stopnice	*šˈtẹːŋge*	*šˈtẹːŋge*	*šˈteːi̯ŋge*	*šˈteːi̯ŋge*
zajtrk	*fˈruːštik*	*fˈrȯːštik*	*fˈrọːštik*	*fˈraːu̯štik*

Nekaj zabavnih misli o celjskem besedju je bilo objavljenih v celjskem časopisu *Novi tednik* (Hudej 2003c: 12):

> Izrazi, ki so tipični za naše okolje, so se seveda naselili v vse plasti življenja. Prav posebna izraza za družinsko okolje Celjana sta »pjeb« in »pozre«. […] Pozre je pravzaprav izraz, ki se uporablja za tista dekleta, ki še niso žene, ali pa ravno poročene. Običajno se uporablja v moških pogovorih, v katerih je v atmosferi začutiti kanček mačistične retorike, tisti z boljšim nosom lahko tu in tam začutijo tudi sledove ali pa celo plimo elektrinega kompleksa.

Še nekaj značilnih celjskih fraz:
P'jeː si 'lọːj! 'Kakšen butelj si!'
'Kṵaː je to za 'eːn? 'Kdo je ta človek?'
'Kṵaː je to za 'eːna be'sẹːda? 'Katera beseda je to?'
'Tọːle boš pa z'riːxtu, 'jəle? 'Tole boš uredil, kajne?'

5 ZAKLJUČEK

Medtem ko celjščina po glasoslovju izkazuje več srednjesavinjskih kot srednještajerskih značilnosti, se tako oblikoglasje kot oblikoslovje približujeta splošnejšim štajerskim značilnostim. Prispevek prikazuje, da ima celjski pogovorni jezik še vedno precej narečnih elementov, čeprav se jih govorci ne zavedajo. Za diftonge npr. Celjani pravijo, da so bolj značilni za delavsko predmestje Gaberje in vzhodnejše srednještajerske govore (npr. Šentjur), čeprav jih večinoma tudi sami govorijo, le da morda manj izrazito.

Primer razmišljanja neke Celjanke na spletnem forumu *Ringaraja*:

> Ampak še vedno trdim da je celjsko narečje eno najbolj podobnih slovenskemu zbornemu al knjižnemu al neki jeziku. Se mi zdi da mi najmanj zavijamo. Tako to je pa moje mnenje, ki mi ga ne more nihče skrivit tud moj dragi ne, ki mi vztrajno našteva besede ki so za njegove pojme čist mim, sploh ZOKNI al pa KLUKE (ščipalke za perilo) mu ne potegnejo pa če se na trepalnice postavi.

Za konec pa besede celjskega literata Mohorja Hudeja (2003b: 10):

> Cjelščina je širši fenomen, cjelščine ne kreira zgolj cjelski besednjak, cjelščina je skup družbeno-socialnih fenomenov, Celjani imamo svoj karakter, ta pa svoj besednjak, ki je zmeraj v interakciji s cjelskim karakterjem.

LITERATURA

Arhiv = *Listkovno in zvezkovno gradivo za Slovenski lingvistični atlas* (*SLA*) za *Proseniško pri Celju* (SLA 328). Arhiv Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana.

HUDEJ, Mohor, 2003a: Celjski pravorek: pozor, hud pes. *Novi tednik NT&RC*. 58/31 (31. jul. 2003). 12.

HUDEJ, Mohor, 2003b: Pjebi ne trelat: pozor, hud pes. *Novi tednik NT&RC*. 58/34 (21. avg. 2003). 10.

HUDEJ, Mohor, 2003c: Pozretija d.o.o.: pozor, hud pes. *Novi tednik NT&RC*. 58/35 (5. avg. 2003). 12.

JAKOP, Tjaša, 2001: Fonološki opis govora Ložnice pri Žalcu (SLA 324). *Jezikoslovni zapiski* 7, 1–2. 365–380.

JAKOP, Tjaša, 2001: *Oblikoslovje govora Ložnice pri Žalcu: Magistrsko delo*, Ljubljana. 197 str. + pril.

JAKOP, Tjaša, 2003: Fonološki opis šentviškega govora. *Jezikoslovni zapiski* 9, 1. 113–127.

JAKOP, Tjaša, 2003: Tipologija narečnih glagolskih oblik na primeru govora Ložnice pri Žalcu. *Slavistična revija* 51/1. 1 –25.

JAKOP, Tjaša, 2007: Srednjesavinjski govori in njihov zapis. Blaž Podpečan (ur.): *Têdi ni blo tek ko dôns: folklorne pripovedi iz Spodnje Savinjske doline*, (Zbirka Glasovi, knjiga 33). Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba. 273–279.

JAKOP, Tjaša, 2009: Têdi ni blo tek ko dôns, Blaž Podpečan, Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2007. *Vpogled* 5/8. 160–162.

JESENOVEC, France, 1971: *Oznaka slovenskega pogovornega jezika v Celju in okolici*. Ljubljana: Slavistično društvo. 76–81.

Spletni portal Ringaraja: <http://www.ringaraja.net>. Dostop 9. aprila 2010.

KRALJ, Viljem, 1961: *Govor Ložnice pri Žalcu.* Diplomsko delo (rokopis), Ljubljana.

ŠKOFIC, Jožica, 1998: Govor celjskega predmestja Gaberje. *Jezikoslovni zapiski*. 89–98.

ŠKOFIC, Jožica, 1999: Kako govorijo v Gaberjah. Tanja Roženbergar Šega (ur.): *Muzejska poletna delavnica, Gaberje, 97 & 98*. Celje: Muzej novejše zgodovine; Ljubljana: Zveza za tehnično kulturo Slovenije. 113–123.

Urbana kultura in njene upodobitve

Vita Žerjal Pavlin
Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, Ljubljana

Podobe Ljubljane v sodobni slovenski poeziji

Ljubljana ali njeni predeli in ulice se kot prostor subjekta v sodobni slovenski poeziji pojavlja precej pogosto, saj je tudi realni življenjski prostor mnogih pesnikov in pesnic. Za nekatere je Ljubljana prvi dom in dom spomina na otroška ter mladostna doživetja, za druge novi dom. Doživljanje Ljubljane opredeljujejo tudi izkušnje drugih krajev, slovenskih ter tujih. Ljubljana je celo osrednji pesniški predmet, do katerega se doživljajoči opazovalec različno opredeljuje. Toponim Ljubljana živi v slogovno različnih pesniških svetovih avtorjev in avtoric različnih generacij.

1 UVOD

Podobe Ljubljane v sodobni slovenski poeziji so predstavne podobe prostora, ki je, kljub temu da obstaja kot stvarni mestni prostor, v poeziji reprezentiran kot konstitutivni element besedilnega sveta. S tem pa postaja predvsem imaginarni prostor, ki ga oblikuje bralčeva zavest.[1] Tvorijo ga tiste prostorske prvine, ki služijo semantiki in estetiki besedila. (Juvan 2006: 243)[2] Semantični vidik podob Ljubljane in njenih delov v sodobni slovenski poeziji zato ni le prostorska umeščenost lirskih izjav in situacij, ampak tudi njihova modalnost, motiviranost. Prostor je kontekst, ki oblikuje identiteto[3] lirskega jaza, ponekod opredeljeno v nagovornem odnosu do prostora kot lirskega drugega. Subjekt doživlja prostor kot opazovalec zunanjosti ali ga ponotranja v osebni prostor. Prostor je lahko metaforična, simbolna podoba lirskega jaza in širšega sveta. Čeprav je urbanost povezana z individualnostjo, oblikuje tudi

---

[1] Po Ianu Davidsonu (2007: 38) je pesem sočasno reprezentacija prostora, ker je jezikovni opis prostora, in reprezentirani prostor, ker je prostor, ki ga naseli bralec.

[2] Juvan (2006: 238–245) pri opredelitvi imaginarnega prostora literature in njegovih razmerij z doživljenimi prostori izhaja iz Lotmana, Iserja, Eca in drugih.

[3] »Prostor je povezan z individualno in kolektivno identiteto – s prepričanji, verovanji, vrednotami, čustvi, upanji, strahovi, ki jih ljudje pripisujejo določenim okoljem, naseljem, pokrajinam in deželam.« (Novak Popov 2008: 111)

skupinske identitete ljudi, ki so socialno in običajno skladno s tem še prostorsko ali interesno povezani. Ljubljana, ki je skoraj dve desetletji državna prestolnica, že prej pa več stoletij pomembno kulturno in politično središče Slovencev, je specifični urbani kontekst lirskih identitet. Tematizacija mesta v slovenski umetni poeziji sega po ugotovitvah Irene Novak Popov (2003: 290–300, 311) vse do Vodnika, čeprav najprej kot »rousseaujevsko nasprotje med idiličnim, krepostnim podeželjem in z umetnostjo ter z učenostjo razvajenim mestom gospode.«[4] Pojavljanje mesta Ljubljana v sodobni slovenski poeziji (med leti 1941 in 2006) obravnava diplomska naloga Valentine Srebot (2007).[5]

2 LJ KOT LJUBEZEN

2.1 *Lj kot ljubezen (Pesmi o Ljubljani)* je naslov zbirke pesmi triinštiridesetih slovensko pišočih pesnic in pesnikov različnih generacij, ki jo je uredil pesnik Aleš Šteger v okviru prireditve Ljubljana, svetovna prestolnica knjige 2010. Avtorji so bili zaprošeni za pesem, »v kateri bi slovenska prestolnica bila tematizirana eksplicitno ali pa bi se v pesmi vsaj pojavil kak prepoznaven ljubljanski motiv.« Tako v večini pesmi srečamo indeksirane mestne lokacije[6] ali kar toponim Ljubljana. V več kot polovici pesmi je osrednja ali vsaj ena od opaznih tematik pesmi prav mesto s svojimi učinki na subjekt pesmi ali odnos tega subjekta do mesta. V ostalih pesmih je Ljubljana oziroma mesto prostor, sredi katerega lirski jaz doživlja različna razpoloženja, čustva, spoznanja. Zato

---

[4] Ponovno se takó motivirano nasprotje med mestom in podeželjem pojavi tudi v slovenski literaturi druge polovice 19. stoletja, v 20. stoletju pa zaživi mesto, pogosto prav Ljubljana, v literaturi samostojno življenje z vsemi prijaznimi in neprijetnimi stranmi. V literaturi se začnejo pojavljati ljubljanska predmestja, mestno središče in Ljubljansko barje. Prim. Svetina 2006: 54.

[5] Avtorica je obravnavano temo predstavila ob motivih prihoda v Ljubljano in odhoda iz nje, ob mestnih atributih in arhitekturnih stvaritvah, predelih Ljubljane in motivu Ljubljanice, ob pogledu na Ljubljano z druge strani sveta ter pogledu na Ljubljano skozi oči pesnikov domačinov in prišlekov.

[6] Imenovani predeli Ljubljane so: Poljane, Črnuče, Trnovo, Prule, Rožna dolina, Dolgi most, Stara Ljubljana, mikrolokacije središča mesta so del ob Ljubljanici, ob Mačku, Cankarjevo nabrežje, Gallusovo nabrežje, Stari trg, Zmajski most (dvakrat) in Tromostovje, ki je imenovano kar v štirih pesmih, Karlovški most, Šubičeva, Konzorcij, Križevniška, Rimski zid, Igriška, Ferantov vrt, Breg, Krakovski nasip, Gradaška, Špica, od drugih ulic pa le Ulica Majde Vrhovnik in Topniška. Dvakrat je imenovano mestno pokopališče Žale, kar štirikrat pa mestni park Tivoli. Ne manjkajo niti drugi rekreacijski predeli mesta, ki pa so prostori narave sredi mesta oziroma na njegovem obrobju. To so Rožnik, Golovec, Šmarna gora (v dveh pesmih) in Barje (v dveh pesmih). Prepoznavni motivi mesta so tudi značilni spomeniki: Prešerna (»pesnik z muzo«), Valvazorja in Kocbeka, ter stavbe: Mrak (v dveh pesmih), Drama, tržnica, Kino Šiška, Ravnikarjeva (Ljubljanska) banka, Maximarket, Skupščina (Parlament), Nebotičnik, grad.

je te pesmi mogoče razdeliti v tri tematske okvire: ljubezenskega, razpoloženjskega in bivanjskega.

2.2 Mesto je spodbujevalec ljubezenske želje in erotične imaginacije (Alojz Ihan, Andraž Polič), zasebni prostori (Andrej Brvar), obmestna narava (Josip Osti) ali kar (pol)javni mestni prostori (npr. kavarna pri Ivanu Dobniku ali taksi pri Milanu Vincetiču) so prostori ljubezenskih srečanj.

Poljane so naslov kratke pesmi Esada Babačića in prostor veselja skupinskega subjekta. Na prehodu dneva v noč pogled na »izginjajoče obrise pred oknom« zazna posebno lepoto mestnega prostora, v katerem so poleg dreves tudi »temno skladišče, avtomobili na parkiriščih, / droben pesek v vdolbinah na asfaltu in / na njem odtisi otroških rok.« (Uroš Zupan).

Pogosto je mesto prostor bivanjskih spoznanj, kot na primer v trenutkih po premagani življenjski krizi, ko mestni park človeku omogoči stik z vesoljem in altruistična skrb zanj zamenja posameznikovo egoistično držo (Marko Kravos). Poleg narave v mestu je za občutje eksistencialne pristnosti meščana pomembna predmestna narava (Majda Kne). Meščana na avtobusu lahko doleti plemenita pretresenost ob naključnem soočenju s smrtjo neznanca, čeprav mu brezupno poskuša pomagati (Boris A. Novak). Zavest o človekovi minljivosti je pravzaprav spomin na mesto s hišo, v kateri je nekoč živel deček (Kajetan Kovič).[7] Podnevi je mesto predvsem prostor gibanja in dogovorjenega ter slučajnega srečevanja znancev ter opažanja raznovrstnih podob, kar vnaša v mestno življenje dinamiko in lepoto, čeprav tudi meščana obvladuje rutina (»vse je domišljeno, nobene norosti / nobenega plesa«; Tone Škrjanc). Naključna srečanja sredi mesta lahko dodatno osvetlijo osebni dogodek; tako se ženska v nenaslovljeni pesmi Stanke Hrastelj z napotnico za abortus sreča z razširjevalcem vere v boga in pravi: »lahko primerjava / besede odrešenja«.

V pesmi *Trnovo* Mete Kušar je motiv mrtvega ptiča sredi mestnega parka Zvezda izhodišče za asociativne preskoke, ki ustvarijo montažo podob in transgresivne prostore[8] politike (»Rdeče zastave / se v zeleni utopijo.«), etike (»Ko *znucaš* dušo, postaneš nenasiten in v srcu pijan.«), zgodovine (»V velikih Repičevih sodih / so kotalili zelje proti Alpam in v Trst.«), človeškega življenja (»Mladost jo potegne do

---

[7] V Kovičevi pesmi Kje sicer ni posebnih atributov Ljubljane, in glede na to, da je avtorjevo rojstno mesto Maribor, bi uporabo množine (mesta, reke, mostovi) za urbani prostor osebne preteklosti lahko razumeli kot spomin na obe mesti.

[8] Juvan (2006: 247–248) jih opredeljuje kot »območja, kjer prostori, ki jih je spacialna sintaksa spoznavno in vrednostno razločevala in hierarhizirala, začenjajo součinkovati. Lahko trčijo drug ob drugega ali pa se stapljajo, prekrivajo in pomikajo drug skozi drugega. S temi postopki fikcijski prostor izgublja prezenco in vtis trdnosti ter razkriva svojo imaginarno in gibljivo naravo.«

zadnjih moči.«) in pesništva (»Pesnik brez papirjev pelje neuničljivost.«), s tem pa prostor dobi tudi svojo nematerialno dimenzijo.

V omenjenih pesmih Ljubljana ni prostor atomiziranega, odtujenega jaza, ampak prostor srečevanj in svojske lepote. Morda je predstavljena podoba Ljubljane tudi posledica pravzaprav praznične izdaje zbirke, za katero so avtorji sami izbrali pesmi.

2.3 Tega problema se je v lastni pesmi zavedal tudi urednik knjige Aleš Šteger, ki se v nenaslovljeni pesmi obrača na Ljubljano z vprašanjem, kaj pričakuje od njega: »Hvalnico ali vsaj bistroumen opis?« Sam se odloči za »igro izbris«, a tudi po izbrisu mesta na vprašanje: »Če te LJ?« odgovarja: »Malo pa že.« Šteger se torej vseeno odloči za pesniško vrednotenje svojega odnosa do mesta.[9]

Eksplicitno je ljubezen do mesta izražena tudi v nenaslovljeni pesmi Milana Dekleva in pesmi *Ljubljana* Jurija Hudolina. Deklevov subjekt Ljubljani v skladu z ženskim slovničnim spolom njenega imena pripiše ženske atribute (»Ljubljana ima visoke prsi / in Tromostovje med nogama.«) in jo nagovori[10] »ljubljena«. V Hudolinovi pesmi je mestu izpovedana ljubezen kljub družbenim anomalijam mesta: komolčarstvu, tračem, brezglavemu tekanju po »majhnem mravljišču«. Zaradi napak mesta pa Vinko Möderndorfer v pesmi *Ljubljana* izrazi do nje protisloven, ljubezensko-sovražen odnos, ki je spet podoben odnosu do ženske, saj se po poskusih zapustitve mesta vanj vrača »kot k mami kot k ženi kot k ljubici«. Tudi Möderndorfer tako kot Hudolin opozarja na majhnost Ljubljane, ki je »dnevna soba«. Sovraštva je vredna predvsem zaradi njenih »istih ulic« in »istih obrazov« ter dejstva, da zna biti »hladna kot kača, mrzla kot led«. Zanimivo pa je subjektivna zaznava velikosti mesta v pesmi Aleša Debeljaka *Nujna oprema* dvojna: »se mi orjaško zdi, včasih drobno kot grafitna pika«, vendar se Debeljak ne opredeljuje do celega mesta, temveč le do parka Tivoli s spomenikom Edvardu Kocbeku, kar oboje imenuje s podnaslovom. Subjekt se ponoči tu počuti »napol doma« in zato bivanjsko pristno, kar simbolizirajo »vrabci na sedežu« kolesa in »ruševine v glavi«.

Tujca se v lastnem mestu počuti subjekt pesmi Matjaža Kocbeka *Ljubljana, na obali oceana*, pa ne zaradi socialne izključenosti, temveč zato, ker se mesto spreminja in je mogoče le še sanjati »svoje izginulo mesto«. Sicer pa občutje tujstva ali »tujka, iveri«, kot pravi Fabjan Hafner v nenaslovljeni pesmi, v kateri je subjekt v Ljubljani

---

[9] Šteger se je v Ljubljano priselil kot študent, saj se je rodil na Ptuju, kot je v knjigi tudi navedeno v bio-bibliografskih podatkih. Iz njih razberemo, da kar 23 avtorjev pesmi o Ljubljani iz te zbirke po rodu ni Ljubljančanov, čeprav so to mnogi med njimi kasneje postali.

[10] Nagovorno razmerje z Ljubljano srečamo kar v nekaj pesmih te zbirke, in sicer so njihovi avtorji Dekleva, Hudolin, Hafner, Pisk, Šteger, Vuga.

le »priložnostni priležnik«,[11] ni nujno negativno, ampak človeka osredini: »Sredi tebe sem najbolj pri sebi.«

Na svojevrsten način pa je zavest o pripadnosti mestu, svojo mestno identiteto v sonetu *Imenuj to mesto* izrazil Primož Čučnik, in sicer z izjavami: »Treba je krasti mestu, v katerem živiš«, »[t]reba se je okoriščati z mestom, / si ga lastiti in narediti za svojega«. Čučnik v pesmi prehaja od edninskega k množinskemu subjektu, ki ga zaradi pesemske vsebine razumemo kot generacijsko, mladostniško skupino, podobno kot pri Gregorju Podlogarju (*Nikoli se nisem bal Šiške*) in Jani Putrle Srdić (*Cut &go*). Skupinsko mestno identiteto pri Podlogarju krepi skupno gibanje po mestu, pri Putrle Srdić pa sproščeno posedanje v lokalu sredi raznovrstnih podob in situacij v mestnem središču, kar pa lahko pomeni identitetno razpršenost, neizoblikovanost, prehodnost, kot lahko razumemo bratoma Quay[12] pripisane zaključne besede: »nothing can ever reach a definite conclusion«. V Podlogarjevi pesmi je z mestom opredeljena tudi osebna identiteta, ki vključuje zgodovino mesta (tramvaj, Herrenstrasse, Gustav Mahler) in osebne spomine. Enako kot Dekleva in Möderndorfer za Ljubljano tudi Podlogar pravi, da »je ženska.«

Da v doživljanje Ljubljane sodi tudi zavest o njeni zgodovini in mitologiji, kažejo poleg Podlogarjeve in Deklevove pesmi (v tej z italijanskim citatom »porco schiavo« asociira na ponižujoč odnos do slovenskega prebivalstva mesta, ki je doživel vrhunec z italijansko in nato nemško okupacijo Ljubljane med 2. svetovno vojno) še besedila Matjaža Pikala, Jureta Vuge, Miroslava Košute in s psevdonimom imenovanega M. M. Psevdoprešerna. Pikalo se že z naslovom *Mesto heroj* (Ulica Majde Vrhovnik) navezuje na 2. svetovno vojno in prezrcali sodobno situacijo na koncertu glasbene skupine Laibach na čas tudi z imenom Laibach ponižanega okupiranega mesta, ko je bilo zaradi upora okupaciji ustreljeno dekle, po kateri se danes imenuje mestna ulica. M. M. Psevdoprešeren preteklost mesta v nenaslovljenem sonetu poveže z zgodbo o Argonavtih, ki naj bi jim Barjanci kot predhodniki Ljubljančanov vpregli zmaja za pomoč pri vrnitvi in »odslej zmaj z vsako oblastjo se spari«. Prav zmaj v Košutovi pesmi *Zmajski most* simbolično opomni na še dve mesti slovenskega etničnega ozemlja, Gorico in Celovec. V Vugovi pesmi *Zasanjan pogled z grajskega stolpa ob sončnem dnevu* pa se poetični opis razgleda začenja s podobo: »okamenela rebra spečih ajdov«. Eden od mitov, povezanih z Ljubljano, je tudi povodni mož, ki ga kot prijaznega pomočnika pri osebnem očiščenju v pesmi *Postaja Ljubljana* imenuje Lucija Stupica.

Ljubljana ima križiščni geografski položaj, v sodobni zgodovini pa je postala pomembnejša njena odprtost proti zahodu kot vzhodu. To izraža tudi pesem Marjana

---

[11] Hafner je rojen in dela v Celovcu.

[12] Dvojčka Stephen and Timothy Quay (r. 1947) sta sodobna ameriška animatorja, delujoča v Angliji.

Strojana *Moje mesto* gleda na zahod, v katerem personificirano mesto futuristično sanjavo »zida« obsežna predmestja, predore, podzemsko železnico, pristanišče, tramvaj, vrvež množic.

V dveh pesmih mesto poleti dobro vpliva na razpoloženje prebivalcev in obiskovalcev. Jure Jakob v pesmi *Modri vrtinci* označi poletje v mestu z refrenom »Popolni dnevi so«. V Grafenauerjevi[13] pesmi *Ljubljana, v poletju* pa na ulice preseljeno življenje krepi »veselje do življenja«. Poletna pozunanjenost pa ne odvrača od pogledov vase, čeprav so to pogledi »iz razbitega zrcala« na »fragmente«.

Več kot samo razpoloženjsko na človeka vpliva Ljubljana v pesmi *Љubl'ana* Klemena Piska. Mesto ima svoje živalske metaforične ekvivalente (»Tvoji mostovi / so lovke hobotnic«, »Tvoje ulice so dolgi / jeziki varanov«) in preko teh varuje človeka ali deluje rušilno. Razlika je tudi med bivanjskim občutjem v meglenem ljubljanskem jutru, kot ga predstavlja Neža Maurer v pesmi *Naša Ljubljana*, ki zbuja upanje, ter med sončnim opoldnevom, ki s svojo vsakdanjostjo zbuja vnovično željo po hrepenenjskem jutru.

Pogoj za občutek identitetne izpopolnitve je lahko vselitev v mesto. Tako je v pesmi Cirila Zlobca *Ljubljana, moje mesto* Ljubljana prostor, »kjer sebe in ljubezen sva našla«. Podobno je tudi v pesmi Lucije Stupica *Postaja Ljubljana* rečeno, da se je z vselitvijo v mesto ženska »naselila tudi v svoje življenje« in našla partnerja. K vrnitvi v Ljubljano pa z angleškim pozivom »let's fly home!« nagovarja subjekt Šalamunove pesmi *Ljubljana*, prvič objavljene že leta 1973 v zbirki *Arena*, sicer eni od šestih zbirk, napisanih v Ameriki med 1971 in 1974 (Zorn 1993: 191). Kljub temu da je bila pesem del zbirke z »več kritične distance do destruktivnih dimenzij ameriške civilizacije« (Novak Popov 2005: 125), idealizirana vizija Slovenije, v kateri »so sprejeti najbolj / modri zakoni na svetu«, saj ima pravo ljudsko oblast in »partijski mladiči […] ližejo / roke ljudstvu«, učinkuje bolj ironično kot domotožno.

3 DOMAČINI O LJUBLJANI

3.1 Med sodobnimi pesniki, ki so v Ljubljani domačini in je v njihovi poeziji opazen mestni prostor, je Milan Jesih (1950), ki se v zbirki *Lj kot ljubezen* presenetljivo predstavlja s pesmijo iz zbirke *Mestosto* (2007), v kateri mestni motiv ni prepoznavno ljubljanski. Največ ljubljanskih motivov je v avtorjevi zbirki *Volfram* (1980), posamični pa tudi v zbirkah *Legende* (1974), *Usta* (1985), *Soneti drugi* (1993) in *Jambi*

---

[13] Grafenauer je v knjigi za mladino *Stara Ljubljana* (1992) avtor pesniškega dela, ki dopolnjuje poljudno predstavitev življenja v srednjeveški Ljubljani, delo Janeza Lombergarja in Brede Kovič.

(2000). Mesto subjektu v zbirki *Volfram* omogoča tako gibanja kot mirovanje, vedno pa premislek o sebi in času: »Po ulicah domačega mesta kot skoz lase tuje neveste: s frivolno nonšalanco splužen čas in spet zmeden.« Večkrat je (pred)mestni prostor spodbuda za pesemski subjekt, ki je pesimističen in si želi duševnega miru: »Šentvid je zlat – naliv ga je umil; sončeva bistrina prejasnila, umiril veter svež z gorenjskih njiv. / Enako bi si duša rada odpočila.« Le redko je subjekt tako močan, da se meri z mestno elito: »moj pogled smel, da si v Ljubljani samodržci panično ruvajo pacemakerje – šušti, kot bi kolesom spuščal gume!« V *Sonetih drugih* je spomin na otroško doživetje ljubljanskega predmestja v šestdesetih letih zaznamovan z občutjem trajanja, a tudi prvega soočenja s časom. Hkrati je Ljubljana v enem od sonetov predstavljena kot prostor enoličnega, praznega bivanja, ki ga tudi pot na tržnico ali v gledališče (»šel ven, koder vrvela je Ljubljana«) bistveno ne spremeni.

3.2 Ljubljančanka Meta Kušar (1952) je leta 2004 kot svojo tretjo knjigo izdala zbirko *Ljubljana*, v kateri pa ni pesmi Trnovo, ki jo je avtorica objavila v zbirki pesmi o Ljubljani, čeprav je tudi v *Ljubljani* prav Trnovo osrednji prostor. Vendar namen zbirke ni opisovanje tega mestnega predela z vrtovi in Ljubljanico, bliže naravi kot urbanemu prostoru, ali starega dela mesta in centra, ki se tudi pojavljata v pesmih, čeprav srečamo kakšen razpoloženjski oris, npr. v 37. pesmi: »Stolnici sonce raztaplja zvonik. / Nebo doni.«. Avtorica se namreč zaveda eksistencialnega pomena reprezentiranega kraja: »Pa še kako ima pokrajina pomen. / Ni samo prostor. Vse barve so zraven.« (45.) Mesto tudi ohranja davni in medgeneracijski spomin: »V mestu se objemajo stoletja« (63). Prav zato ta, večinoma z vrtno motiviko določen prostor omogoča pomensko odprto izjavljanje o svetu z ne le fizičnimi, ampak tudi metafizičnimi (63. »Kako človek vsak hip živi tudi v večnosti!«), zgodovinskimi, mitskimi, družbenimi, kulturnimi in etičnimi dimenzijami. To je prostor ženskega subjekta, ki kliče ljubezen, se opredeljuje tudi z običajnimi, »ženskimi« opravili, doživlja lepoto ali njeno odsotnost, hrepenenje, spomin in je kljub različnim samoizpraševanjem mirna ob zavesti, »da ni nič nikoli izgubljeno« (41.). Ena od osrednjih tem zbirke pa je tudi pesem sama, ki je za avtorico predvsem etično, duševno dejanje: »Pesem je usmiljenje.« (54.), »Čas duše je čas pesmi.« (71.).

3.3 Aleš Debeljak (1961) je po pesniško izraženi izkušnji nekajletnega bivanja v Ameriki v zbirki *Minute strahu (Fotografije s poti)* iz leta 1990 in deloma še v *Nedokončanih hvalnicah* (2000) domače mesto Ljubljano tematiziral v pesmi *Rodno mesto* iz zbirke *Pod gladino* (2004). Predstavi ga kot križanje subjektivnega in objektivnega, sinhronega in diahronega, kar vključuje sanjske podobe morja, Tivoli, bližino hribov in Krima nad barjem, a tudi zavračanje prišlekov in mitološko zgodbo o Jazonovem postanku v mestu ter nad prebivalci pretečo kazen.

Ljubljansko knjigo pa predstavlja njegova zbirka *Tihotapci* (2009), v kateri je že naslov skoraj vsake pesmi nek mestni atribut, ob naslovu pa je navedeno še natančno ime mestne lokacije. Ta je prostor ali celo izvor različnih občutij in bivanjskih ugotovitev, večinoma pa je vsaka »kraj privatnega spomina«[14] (*Elegantni lok, Trnovo*), saj je avtor rojen Ljubljančan, na kar v zbirki kaže že prva pesem *Doma, Tesarska ulica*. Prav zato ga mestni predeli spomnijo na mnoge ljudi, ki jim ob naslovu napiše posvetilo (teh je kar dvanajst). Spomin (npr. na zaušnice učiteljice angleščine v meščanskem salonu, na mrtvega prijatelja, na mladostno ljubezen, na lepo študentko) je sicer vračanje v preteklost, lahko pa je s sedanjim glagolskim časom vpet v realno ali imaginarno sedanjost (npr. spomin na srbskega prijatelja in pisatelja Davida Albaharija, na očetove tovarniške kolege ali na »sladki trans v množici«, ko je z očetom spremljal tekmo speedwaya).

Spomin je povezan tudi s preteklimi zgodovinskimi in političnimi dejstvi (npr. na potovanja »otrok socializma« z »rdečim potnim listom«, na »tanke na meji« ali na »prepoved zbiranja, zaprta opozicija«). Avtorjeva misel o zgodovini mesta (*Kip ilegalca, Štefanova ulica*) je: »To nesrečno mesto, kjer se ponavljajo porazi, / spopadi oboroženih sil so brez človeške mere«, in čeprav navaja dejstva njegovega upiranja (»tiskarne obratujejo v prepovedanem jeziku«), je tudi zaključek pesmi pesimističen s citatom prav tako ljubljanskega avtorja Vitomila Zupana: »na svidenje v naslednji vojni«.

3.4 Svojo ljubljansko identiteto je Primož Čučnik (1971) izrazil že v prvencu *Dve zimi* (1999) s pesmijo *Ljubljana*. V njej je jasno opredeljena pomenljivost tega mesta zanj, saj določa njegovo identiteto s preteklim in prihodnjim: »Brez nje se lomi moj / spomin in moje sanje.« Pa tudi s sedanjim, saj: »Zmeraj gledam svoje mesto, / kjerkoli odprem oči.«[15] Kljub temu pa je Čučnikovo nadaljnje pesnjenje pokazalo, da je rodno mesto opisoval skozi izkušnjo poetike tujih avtorjev, predvsem Američana Franka O' Hare,[16] ki ga je Čučnik tudi prevajal in ki je npr. v *Osebni pesmi* (1972) izrisal zemljevid svoje poti po New Yorku.[17] Ta vpliv se kaže v bolj opisnih in pripovednih načinih izražanja, z beleženjem vtisov, razpoloženja, z motivi postopanja ali vožnje

---

[14] Tudi v zbirki *Pod gladino* (2004) je ob temi osebnega spomina omenjena ljubljanska lokacija, in sicer na Špici ob Ljubljanici.

[15] Vseeno je avtor za zbornik pesmi o Ljubljani izbral pesem, ki mestno identiteto zariše z ostrejšim izrazom kot polaščanje in prisvajanje mesta.

[16] Prim. Novak Popov (2005: 134), ki omenja avtorjev motiv soočanja z ameriško kulturo in poezijo, posredovano v poljskih o'haristih, v zbirki *Ritem v rokah* (2002) in v skupni zbirki z Gregorjem Podlogarjem *Oda na manhatnski aveniji* (2003).

[17] Prim. Davidson 2007: 60–62.

po mestu, npr. v zbirki *Akordi* (2004) v V. ciklu (3. »meglica nad Ljubljano […] pa se le odpravim v mesto«), v pesmih *Ob štirih skozi mesto* in *Akordi* (»grem naprej čez prazen most, mimo obupane Ljubljanice«). Ali pa se izraža s skoraj filmskim opazovanjem mestnega dogajanja: »Tukaj se lahko posedemo kot kamere.« (*Aprilske prigode 4.* v zbirki *Nova okna* 2005).

4 PRISELJENCI O LJUBLJANI

4.1 Tomaž Šalamun (1941) v Ljubljani je in ni priseljenec. Čeprav se je rodil v Zagrebu, se je družina že kmalu za osem let preselila v Ljubljano, nato za eno leto v Mostar, od tretjega razreda osnovne šole do mature pa je Šalamun živel v Kopru. V Ljubljano se je vrnil kot študent, vendar je diplomi in zbirki *Poker* od leta 1970 sledilo obdobje potovanj v ZDA[18] in v Mehiko (1978–1981).[19] Prav ameriška izkušnja je bila odločilna za avtorjevo poetiko, po kateri je »vse, kar doživi in zapiše pesnik […] legitimni predmet poezije, zato pesnik ne selekcionira več, temveč kopiči čim bolj raznorodno jezikovno gradivo.« (Novak Popov 2005: 124) To velja tudi za pesem *Od Dalmatinove na Masarykovo* iz zbirke *Ljubljanska pomlad* (1986), v kateri so asociativno nizane domislice, opažanja, dogodki, ki jih pesnik kljub njihovi slučajnosti in banalnosti igrivo, avtoreferencialno osmisli:

Tu spodaj, kot četrta kitica, naj bo pa
golobček in iz njega naj žari duh,
ki je bil v vsem, kar sem pogledal na poti
od Dalmatinove na Masarykovo.

V naslovni štirivrstični pesmi *Ljubljanska pomlad* je metaforično opredeljen položaj Slovenca: »In spet se mi trejo možgani kot ledeniki, / ker sem Slovenec.« Predstavlja trenje ledenikov ustvarjalno ali destruktivno silo? Sicer pa se tudi v tej kot v avtorjevih ostalih zbirkah kaže »razprostrtost v objem svetovljanske in domače topografije. In Šalamun je zmeraj tu in tam, njegova imaginacija ustvarja in v hipu izbriše daljave med kraji.« (Paternu 2003: 185)

4.2 Kot priseljenec v Ljubljano se v pesmi *Ljubljana* iz zbirke *Obredi slovesa* (2005) predstavi tudi Borisa A. Novak (1953), rojen v Beogradu.[20] Že ob prvem srečanju

---

[18] Povzemam po Zorn (1993: 163–192).

[19] Prim. Novak Popov (2005: 128).

[20] Beogradu v isti zbirki nameni nekaj pesmi, čeprav ga neposredno ne imenuje, ampak pravi: »rojstni kraj« (*Lepota ruševin*), »rojstno mesto« (*Živo mesto*), »belo mesto« (*Domotožje brez doma*), v pesmi *Listine* pa omenja, da ima rojstni list v cirilici, potni list pa izdan v latinici v Ljubljani.

z Ljubljano je bil nad njo očaran in jo je vzljubil, a kljub temu doživlja »porazni občutek«, da bo ostal le »tujec«. Spet bi v tem trpkem spoznanju lahko videli razlog, zakaj je za zbirko *Lj kot ljubezen* tudi Novak raje izbral drugo pesem iz iste zbirke, ki Ljubljano prikaže kot mesto sočutja do drugega.

4.3 Uroš Zupan (1963) je svoje doživljanje selitve v Ljubljano, v katero je kot večina prišel najprej zaradi študija, nato pa da se je iztrgal provincialnemu okolju domačih Trbovelj, opisal v eseju *Mera duše*.[21] Selitev leta 1990 je sprožila v njem občutek osamljenosti in nemoč pisanja, vendar je čas prinesel »domačnost z mestom, počasi se je začela spreminjati v veliko ljubezen«. (1994: 382–383) Pesniško se je doživljanja Ljubljane učil ob dveh ameriških mestnih pesnikih, Newyorčanu Franku O' Hari ter Robertu Hassu in njegovem pisanju o San Franciscu. Tako lahko pritrdimo ugotovitvi Irene Novak Popov (2005: 132), da je za Zupanovo poetiko značilen »pogled na življenje skozi literarno izkušnjo.« Vendar se pesem z naslovom *Ljubljana* pojavi šele v avtorjevi šesti zbirki *Nafta* (2002), v kateri mesto označi v verzu »beli grad, lena reka, oholi ljudje« in v kateri ugotavlja – nekoliko drugače kot v navedenem eseju – , da je tudi po desetih letih v mestu še vedno tujec. Morda prav zato za zbirko *Lj kot ljubezen* ni prispeval te pesmi, ampak táko, ki prostor Ljubljane afirmira kot prostor mestne estetike in čutenja. V *Nafti* je v pesmi *Hölderlinski stolp* imenovana natančna mestna lokacija (»Chengdujska 34, stanovanje številka 5«) Zupanovega stanovanja, njegove ustvarjalne osame. Okolje, ki omogoča neškodljivo sanjarjenje o preprosti sreči moškega, je v pesmi *Platon* center Ljubljane (Mestna knjižnica, Tromostovje). V pesniški zbirki *Copati za hojo po Kitajski* (2008) je v pesmi *Ameriški pesniki prihajajo v Ljubljano* že groteskna fascinacija z ameriškimi pesniki, ki prihajajo gostovat tudi v Ljubljano, povezana s (samo)ironizacijo, ker se slovenski pesniki še vedno dojemajo kot »nadomestke za krilata bitja, / višjo raso«.

5 SKLEP

Kot so pokazali tudi izbrani primeri, se Ljubljana kot mestni prostor ali osrednja tema pojavlja v mnogih sodobnih pesmih, priznanih in še neznanih avtorjev.[22] Naj zaključim z besedami iz eseja *Mere duše* Uroša Zupana: »lepota mesta se ne meri z

---

[21] Objavljen je bil najprej v reviji *Literatura* 1993, nato v zborniku *Ljubljanska knjiga* 1994.

[22] Tak je primer Mojce Crnobori (Marije Stibilj), ki je v prvencu *Ljubljanske promenade* (2009) v tradicionalni obliki amfibraškega verza in kitice, prevzete od Prešernove ljubljanske pesmi *Povodni mož* (6–vrstične amfibraške kitice z naslednjo razporeditvijo rim: Amf 12A 12B 12B 12B 11C 11C), ob spominih na lastno življenjsko zgodbo predstavila mnoge ljubljanske predele in značilnosti.

mostovi, s hišnimi pročelji, z razgledi, ki se vtisnejo v spomin. Če si hočemo priznati ali ne, je merilo njegove lepote, koliko ljubezni ponuja. Vse drugo ne šteje nič. Ali skoraj nič.«

VIRI

CRNOBORI, Mojca (STIBILJ, Marija), 2009: Ljubljanske promenade. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

ČUČNIK, Primož, 1999: *Dve zimi.* Ljubljana: Aleph.

ČUČNIK, Primož, 2004: *Akordi in druge pesmi.* Ljubljana: LUD Šerpa.

ČUČNIK, Primož, 2005: *Nova okna.* Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

DEBELJAK, Aleš, 2004: *Pod gladino.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

DEBELJAK, Aleš, 2009: *Tihotapci.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

JESIH, MILAN, 1980: *Volfram.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

JESIH, MILAN, 1993: *Soneti drugi.* Celovec, Salzburg: Wieser.

KUŠAR, Meta, 2004: *Ljubljana.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

NOVAK, Borisa A., 2005: *Obredi slovesa.* Ljubljana: Študentska založba.

ŠALAMUN, Tomaž,1986: *Ljubljanska pomlad.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ŠTEGER, Aleš (ur.), 2010: *Lj kot ljubezen: pesmi o Ljubljani*. Ljubljana: Študentska založba.

ZUPAN, Uroš, 2002: *Nafta.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

ZUPAN, Uroš, 2008: *Copati za hojo po Kitajski.* Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

LITERATURA

DAVIDSON, Ian, 2007: *Ideas of Space in Contemporary Poetry.* New York: Palgrave Macmillan.

JUVAN, Marko, 2006: Prostori besedila, prostori konteksta. *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. (Zbirka Novi pristopi). 234–258.

KORON, Alenka, 2009: Topografska imaginacija mesta v Kovačičevih Ljubljanskih razglednicah. *Lojze Kovačič: življenje in delo*. Ljubljana: Študentska založba. 34–58.

LEHAN, Richard, 1998: *The City in Literature. An Intellectual and Cultural History*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California press.

NOVAK POPOV, Irena, 2003: Dežele in mesta v slovenski poeziji. *Sprehodi po slovenski poeziji*. Maribor: Litera.

NOVAK POPOV, Irena, 2005: Slovenski literarni dialog s tujino. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/ tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 121– 135.

NOVAK POPOV, Irena, 2008: Konstrukcija resničnosti in koncept prostora v sodobni kratki prozi. *Izkušnja in pripoved*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. (Zbirka Novi pristopi).

PATERNU, Boris, 2003: O Šalamunovi poeziji. Šalamun, Tomaž: *Od tam*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SREBOT, Valentina, 2007: *Ljubljana v sodobni slovenski poeziji*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

SVETINA, Peter, 2006: Ljubljana v slovenski literaturi. *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/ tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 54–70.

ZORN, Aleksander, 1993: Beseda je edini temelj sveta. Šalamun, Tomaž: *Glagoli sonca*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 163–194.

ZUPAN, Uroš, 1994: Mere duše. Inkret, Andrej (ur.): *Ljubljanska knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica. 379–385.

Zoran Pevec
Strokovna knjižnica, Cinkarna Celje d. d.

Urbanost v sodobni neljubljanski poeziji

Zdi se, da se poetično v zadnjih desetletjih seli iz čiste narave v urbano okolje. V tem prispevku nas zanima, ali to drži tudi za slovensko poezijo, ki jo pišejo avtorji v neljubljanskem okolju. Analiza se nanaša na pomembnejše tovrstne pesmi, ki so bile knjižno objavljene v zadnjih dvajsetih letih. Leksem urbano se uporablja v različnih kontekstih, v temelju kot kulturno-sociološki pojem. V tej analizi raziskujemo, ali je in koliko je urbanost prisotna v omenjeni poeziji. To skušamo dokazati z analizo tematike, jezika in retoričnih figur. S tematsko analizo raziskujemo predvsem, koliko se slovenska poezija sploh ukvarja z mestom in urbanim (življenjsko stilska delitev, ki je heterogena, socialno in prostorsko razpršena ter fragmentirana, storitveno naravnana, mikrolokalna, a obenem globalno kompatibilna, izmenljiva, fleksibilna, kompleksna ipd.); temeljni del je posvečen jeziku (leksikalno-skladenjskim značilnostim, jezikovni opremljenosti mest – reklamni napisi, grafiti ipd.; umeščanju sociolektov – spontanost jezika, hibridizem, intertekstualnost, zunajreferenčnost, semantično-leksemska izhodišča, ki referirajo na urbano ipd.) in retoričnim figuram, s katerimi se posamezne pesmi bližajo urbanemu.

UVOD

Če želimo govoriti o urbani poeziji, moramo opredeliti pojem urbano, pred tem pa na kratko omenimo nastajanje mest v različnih civilizacijah in v Evropi. Mesto ima dolgo zgodovino, ki se začenja v 3. in 2. tisočletju pr. n. št. v Mezopotamiji, v dolinah Nila, Inda in Rumene reke kot prostor upravljanja. V Evropi je za začetek nastajanja mest pomembna grška civilizacija, kasneje pa so mesta rastla svobodno od Rima, srednjeveških obrambnih mestnih sistemov z obzidji, ki so varovali pred napadi različnih zavojevalcev, trgovskih in obmorskih središč, mest, ki so nastajala s kolonizacijo pa vse do tako imenovane revolucije mest v času industrijske ekspanzije, ki se je pričela nakazovati v prvih obrisih v Angliji. Mesta so se bistveno razvila v začetku 20. stoletja, dokončno pa so se stabilizirala kot kulturna, institucionalna in ekonomska središča v drugi polovici 20. stoletja (Benevolo 2004).

Danes se življenje v urbanih naseljih spreminja z neverjetno hitrostjo in v mnogih različnih oblikah. Modni trendi, elektronska glasba, televizija, internet, mobiteli, telefaksi itd., vse je v tem svetu kratkotrajno, stvari prihajajo in obenem že odhajajo (Agger 2004). »Etiko dela je zamenjala estetika porabništva kot človeške potrebe, kjer je skoraj vse podrejeno diktatu trga« (Giroux 2003: 47). Znotraj trga je pomemben medijski spektakl, ki je eden bistvenih nosilcev sodobnih urbanih središč. Douglas Kellner (Kellner 2003) omenja nekaj temeljnih, in sicer piše o medijski kulturi, o fenomenu prehranjevalnih navad, ki jih diktira McDonald's, športnih spektaklih, različnih aferah, ki jih povzročajo osebnosti iz sveta zabave, in TV spektaklih v smislu resničnostnega šova, kot je Big Brother idr. Glede na globalizacijo sveta vse omenjeno iz ZDA vedno bolj prodira tudi v Evropo in posledično tudi k nam.

Ob različnih opredelitvah urbanega ugotavljamo, da gre v sodobnem mestu za življenjskostilsko ureditev družbe, ki je heterogena, socialno in prostorsko razpršena ter fragmentirana, storitveno naravnana, mikrolokalna, a obenem globalno kompatibilna, izmenljiva (Hočevar 2000). Mreženje je način strukturacije urbanih tokov, temeljne organizacijske lastnosti omrežne logike interakcijskih in transakcijskih povezav akterjev in udeležencev so fleksibilnost, kompleksnost, odprta strukturiranost, tranzitivnost, številčna variabilnost, selektivnost, variabilnost v trajanju, heterogenost, relativna geografska indiferentnost, sodobna infrastruktura in izrazita telekomunikacijska in informacijska opremljenost (Hočevar 2000). In mesto je tudi pluralno, zajema številne četrti in obstaja v domišljiji svojih prebivalcev ali pogostih obiskovalcev (Španjol 1999).

Ker želimo opredeliti urbanost v slovenski poeziji, konkretneje v neljubljanski poeziji v zadnjih dvajsetih letih, se moramo zavedati, da je kljub povečanemu številu mestnih prebivalcev pri nas relativno malo pravih mest in posledično tudi mestnega življenja, urbanost je vezana predvsem na dve večji mesti, Ljubljano in Maribor, ter na nekaj mest, ki imajo več kot 20.000 prebivalcev (Celje, Kranj, Velenje, Koper, Nova Gorica, Novo mesto), ob tem pa so v njih razvite tudi nekatere institucije ter dejavnosti, značilne za urbana okolja.

Meščanstvo se je na Slovenskem začelo razvijati šele koncem 18. oziroma v začetku 19. stoletja, v novejšem obdobju pa znova, zaradi ideološkega vpliva po drugi svetovni, ko sta bila pomembna le delavec in kmet, šele z osamosvojitvijo Slovenije in uvajanjem demokratičnosti, ki je prinesla več svobode in večji razvoj urbanega tudi v naše kraje.

Pri nas sicer večina uveljavljenih pesnic in pesnikov živi in ustvarja v Ljubljani, so pa tudi priznani ustvarjalci, ki živijo izven metropole (tu lahko omenimo nekaj pesnic in pesnikov, za katere lahko trdimo, da se v svoji poeziji tako rekoč ne ukvarjajo z urbanim – Erika Vouk, Stanka Hrastelj, Andrej Medved, Marko Elsner Grošelj, Milan

Vincetič, Edelman Jurinčič, Jože Štucin, Matej Krajnc, Klemen Pisk idr.). Tako za ene, kot za druge ne moremo v celoti trditi, da pišejo poezijo, ki bi se nanašala zgolj na urbano. Je pa vendarle nekaj avtoric in avtorjev, ki v posameznih pesmih pretežno referirajo na mesto oziroma na mestno izotopijo. Glede na naslovno sintagmo bomo konkretneje opredelili nekaj neljubljanskih pesniških tekstov tistih avtorjev, ki se torej z urbanim ukvarjajo več kot drugi. To so pesnice Petra Kolmančič (Maribor), Taja Kramberger (dlje časa je živela v Ljubljani, vendar zadnja leta deluje in predava v Kopru), Cvetka Lipuš (živi v Ameriki, vendar izhaja iz zamejske Koroške), Vida Mokrin Pauer (Nova Gorica), Bina Štampe Žmavc (Celje) in pesniki Ivan Dobnik (ta sicer živi v Ljubljani, vendar ustvarja tudi v Šmatevžu v Savinjski dolini), Borut Gombač (Maribor), Josip Osti (rojen v Sarajevu, a zadnja leta živi in ustvarja v Tomaju), Ivo Stropnik (Velenje) ter Stojan Špegel (Velenje). Tudi za njih ne moremo trditi, da so naravnani na urbano, vendar pa se vsaj v nekaterih pesmih v svojih toposih ukvarjajo z njim – to je včasih del vsakdanjega življenja, kdaj pa je obravnavano tudi v bolj pejorativnem pomenu.

Urbanost bomo v posameznih pesmih raziskovali s pomočjo tematsko-motivne in jezikovne analize ter analize retoričnih figur.

V tematsko-motivni analizi bo opredeljena tematika in motivika, ki se nanaša na urbano; analiza retoričnih figur bo namenjena analizi urbanega podobja, simbolike in drugim tovrstnim pesniškim postopkom; razmišljanje o jeziku pa bo upoštevalo Romana Jakobsona (Jakobson 1996) in njegova spoznanja o lingvistiki in poetiki, Jurija Lotmana (Lotman 2006) in njegovo misel o tem, da je literarni tekst generiranje novih smislov, Saula Kripkeja (Kripke 2000) – ob njem tudi Putnama (Putnam 1975) in Strawsona (Strawson 2004) – ki je razvil tezo o togem označevalcu[1] in Umberta Eca (Eco 2003), ki je za nas je zanimiv predvsem zaradi razmisleka o »iskanju popolnega jezika v evropski kulturi«.

Ko poskušamo kaj relevantnega zapisati o urbanem poetičnem jeziku (Schmidt 1989: 20– 21),[2] se znajdemo na precej zmuzljivem področju. Ena od opredelitev urbanega jezika so leksikalno-skladenjske značilnosti, druga je jezikovna opremljenost mest, kjer razmišljamo o zapisih v povezavi z virtualnimi elektronskimi prostori, o označbah insititucij, reklamnih napisih, prometnih znakih, grafitih ipd.; pomembno je umeščanje sociolektov v slovenska poetična besedila oziroma v posamezne pesmi (način mišljenja literature, normativna pisava, sociolekti kot npr. novinarski jezik, jezik

---

[1] Togi označevalec togo označuje določeni objekt, če označuje ta objekt povsod, kjer ta objekt obstaja. Ena od Kripkejevih tez je tudi, da so togi označevalci imena – leta 1970 bi lahko bil kdo drug predsednik ZDA (lahko bi bil npr. Humphrey), nihče drug kot Nixon ne bi mogel biti Nixon (Kripke 2000: 41).

[2] Vprašanje jezika je ena od temeljnih raziskav, ki jim pomembno mesto namenja Michael Schmidt in ob tem omenja sekularizacijo, kar bi utegnil biti eden od elementov urbanizirane družbe.

elite, spontanost jezika, medklici, igra s podobami, vzajemno učinkovanje znakov in različnih jezikovnih sistemov, hibridizem, parodičnost, žanrskost in zunajreferenčnost) (Povzeto po Novak Popov (ur.), 2006). V tem zapisu bomo poskušali iskati ta mesta s pomočjo semantično-leksemskih izhodišč, ki referirajo na urbano.

TEMATIKA IN MOTIVIKA V NELJUBLJANSKI URBANI POEZIJI

V zvezi s tematiko smo izbrali nekaj pesmi, ki na različne načine nakazujejo urbanost in so zaradi tega primerne za našo analizo.

Pesem *Koordinate* (Kolmančič 1995: 34) se tematsko ukvarja z divjanjem misli v sebi, v svetu brez meja, v svobodnem načinu življenja z erotičnim zaključkom.

Optanti in metropole ignorance (Kramberger 2004: 65–67) je pesem, ki je v prvem delu tematsko namenjena misli o dimenzijah življenja oziroma bivanja nekje na meji, med dvema svetovoma, lahko tudi med enim in drugim načinom življenja. V drugem delu pesnica odgovarja, da njen svet ni omejen z majhnim prostorom, da je navzven odprta na stežaj in s tem upoveduje kozmopolitsko držo, kar vsekakor lahko razumemo prej urbano kot ruralno.

Pesem *Tihožitje z eno ali več osebami 2* (Lipuš 2003: 41) je namenjena razmišljanju o aprilskem mestu, o pločnikih, izložbah, asfaltu ipd. V mestu pa je zaradi cvetoče pomladi vse lepše kot sicer.

Tematsko blizu urbanemu je tudi pesem *Nazaj k naravi* (Mokrin Pauer 2007: 30–31); na eksistencialni ravni se ukvarja s tem, kako biti, oz. ponavlja hamletovsko vprašanje »biti ali ne biti«, ki pa se nadaljuje v razmišljanje o sodobnih medijih in njihovem populističnem oziroma neresničnem informiranju. Zato je pravzaprav pametneje pobegniti v naravo kot vztrajati v mestnem okolju. Urbano ima tako tukaj bolj negativen značaj, kar je nakazano že v samem naslovu pesmi.

Tematsko se ukvarja z mestom tudi pesem z naslovom *Praga* (Štampe Žmavc 2001: 39). Pesem je umeščena med turiste v Pragi, omenjen je Plečnik na Hračanih, lutkar v središču mesta, stojnice na mostu. Misel je v mestu, ki si ga pesnica ne oglejuje zgolj kot vsakdanji turist, temveč tudi kot razmišljujoči subjekt, ki se ob tem spominja nekaterih zgodovinskih osebnosti.

Pesem *šestnajsta* (Dobnik 2005: 35) je tematsko vezana na mesto s tem, kako je lirski subjekt obkrožen s praznimi, »neživimi« ljudmi in oskrunjeno naravo, kolikor je ostane v drevoredih.

Nič v tem mestu (Gombač 2007: 87) je pesem, ki je tematsko vezana na mesto s tavanjem po pločniku in med svetilkami ob njih.

V pesmi *Zdaj pa se ljuba, sprehajava po zlati Pragi* (Osti 2009: 72–73) razmišlja lirski subjekt o sprehodu po Pragi s svojo ljubeznijo in ob tem opisuje predele mesta

ali posamezne stavbe, spomni se na pisatelja Hrabala in Kafko, njune knjige, Tomaj, kjer živi, in na grafike prijatelja, spomine, na koncu pa zapiše, da je bil sprehod po Pragi z ljubo osebo le obljuba, ki se ni izpolnila.

Grafiti (Stropnik 1991: 79) se tematsko ukvarjajo, kot pove že naslov pesmi, z grafiti, s pomočjo katerih je zapisano, kaj se dogaja v okolici Cankarjevega doma, kipov tam naokoli, kako se lirski subjekt tja vrača ali od tam beži. V zvezi s prinašanjem rož v Cankarjev dom je zapisano, da pride na vsako rožo en policaj, vojaki, ki korakajo okoli kipa, naj raje opazujejo ženske, kot da vadijo marširanje, pesnik, lirski subjekt pa ima ob tem v sebi »polno znamenj« – enkrat o svoji ljubezni, drugič o pomenu, ki ga ponujata institucionalni objekt oziroma kip, tretjič kot vzorec represije, vojaško-policijski aparat.

To mesto išče katedralo v sebi (Špegel 2006: 7) je razmišljanje lirskega subjekta o svojem mestu, o tem kakšno je, vprašuje se, zakaj v njem živeti, kje je možno najti dobro slaščičarno, na koncu pa preide v poetično zamaknjeno misel o obzorju in vodi.

URBANI JEZIK IN SEMANTIČNO-LEKSEMSKA IZODIŠČA V NELJUBLJANSKI URBANI POEZIJI

Tudi jezikovni horizonti zapisa o mestu so prav tako različni, kot je različno njihovo tematsko izhodišče, vsekakor pa izhajajo iz nekaterih toposov, ki nakazujejo urbano.

Pesem *Koordinate* (Kolmančič 1995: 34) je jezikovno izrazito urbano sodobna, napisana fragmentarno, besede se nizajo druga za drugo v kratkih miselnih sklopih, značilna sta tudi slengizma: »hard core« in »obgrizena jajca«, od katerih deluje urbano predvsem »hard core«, saj referira na posebnost, ki izhaja iz mestnega okolja.

Optanti in metropole ignorance (Kramberger 2004: 65–67) je pesem, ki jezikovno ne določa urbani način izrekanja, so pa urbana leksemska izhodišča »kavarna Evropa, vlak TVG«, ki nakazuje brzino, kot atribut urbanega drvenja skozi svet. Vlak TVG se nanaša na točno določeno vrsto vlaka, ki vozi v Franciji, zato s svojo identiteto referira samo nase, in je s tega vidika togi označevalec, kar pa ne pomeni, da se nanaša zgolj na urbano. Na kaj pa meri »kavarna Evropa« – ta je v vsakem možnem svetu apriori le to, kar poimenuje in zelo verjetno je, da se identificira, kot eden od centrov srečujočih ljudi v mestu.

Pesem *Tihožitje z eno ali več osebami 2* (Lipuš 2003: 41) je napisana v dokaj dolgih pripovednih stavkih z urbanimi semantično-leksemskimi izhodišči, kot so »pločniki«, »izložbe«, »asfaltno valovanje«, »nebotičniki«, »stekleni gozd«, »zloščene limuzine« in »dvigala«.

Nazaj k naravi (Mokrin Pauer 2007: 30–31) spominja na urbani jezik s fragmentarnim, kratkim nizanjem misli in dejstev, besedna igra z omenjanjem radia pa se vsaj

nekoliko nanaša tudi na urbano. Urbani semantično-leksemski znaki so torej delno radio, čeprav radio poslušajo ljudje tudi v ruralnih okoljih, bližje pa je urbanemu uporaba žargonsko-slengovskih izrazov – »frdamani«, »se / lišpaš za lepotno / tekmovanje« in delno tudi v opombi razložena »prost(ašk)a verzi(li)ja: Kurc, pa / taka pizda / od sveta!« za »Kunc, pa / taka pižmovka / od sveta!«

V pesmi *Praga* (Štampe 2001: 39) je jezik ritmičen, sintaktično fluiden, urbani semantično-leksemski znaki pa so »turisti«, »stojnice na mostu«, ki referirajo na znani Karlov most, »katedralni prag«, »tlak«, »mestna ura« in »golobi«. Izraziti urbani togi označevalec je Praga, in če razumemo Plečnika kot urbanega arhitekta, seveda tudi njegovo ime.

Pesem *šestnajsta* (Dobnik 2005: 35) nima urbanih jezikovnih posebnosti, od semantično-leksemskih znakov pa lahko omenimo »velemesto«, ki jasno referira na urbano in delno tudi sintagma »obglavljeni drevoredi«, ti so značilni za parkovno urbanistično zasnovo mest.

Nič v tem mestu (Gombač 2007: 87) ni napisana v jeziku, ki bi mu lahko rekli urbani, so pa takšni nekateri semantično-leksemski sklopi – »pločnik«, »asfalt«, »cestna svetilka«, »ulice« in nekoliko tudi »vogali zidov«.

V pesmi *Zdaj pa se ljuba, sprehajava po zlati Pragi* (Osti 2009: 72–73) gre za pripovedne stavke brez urbanih posebnosti. Od urbanih semantično-leksemskih enot pa omenimo »Prago«, »Sarajevo«, »Hrabala«, »Kafko«, »Hradčane«, »Plečnika«, »židovsko pokopališče«, »Vojaški muzej«, »poetsko gledališče Viola«, »Jazz klub« in »Karlov most«. Večinoma so glede na Kripkejevo teorijo o imenih, tudi togi označevalci, ki se zanesljivo nanašajo na urbano.

Pesem *Grafiti* (Stropnik 1991: 79) je napisana tako, da po trije verzi že oblikovno delujejo kot napisi na stenah, torej podobno kot mestni grafiti. Sicer ni opaznih urbanih jezikovnih posebnosti, so pa urbani semantično-leksemski zapisi, kot so »grafiti«, »Cankarjev dom«, »Kidrič« – mišljen je spomenik. Kot toga označevalca lahko tokrat definiramo »Cankarjev dom« in »Kidrič«, saj se oba denotativno nanašata izključno – prvi na institucionalni objekt za kulturo, drugi pa na kip s tem imenom: oba se nahajata v urbanem središču mesta Ljubljana.

V *To mesto išče katedralo v sebi* (Špegel 2006: 7) ni urbanih jezikovnih posebnosti, od semantično-leksemskih enot pa omenimo »mesto« in morda »šanson« ter »R&B«.

RETORIČNE FIGURE V NELJUBLJANSKI URBANI POEZIJI

Eno ključnih opredelitev v neljubljanski urbani poeziji zagotovo tvori tudi razmislek o retoričnih figurah, ki se nanašajo na urbano.

V pesmi *Koordinate* (Kolmančič 1995: 34) delujeta metonimično »vagina in penis«, a ta seveda nista zgolj izraza urbanega, metaforično pa »konji brez podkev« in »želve brez oklepov«, ki so asociacija na šibkost brez življenjskega naboja in moči upreti se potujeni vsakdanjosti.

Optanti in metropole ignorance (Kramberger 2004: 65–67) je denotativno odprta pesem, ki ne uporablja posebnih retoričnih figur. Podobje ironizira način bivanja v mestu Ljubljana, ki je »metropola neurbane ignorance«.

Za pesem *Tihožitje z eno ali več osebami 2* (Lipuš 2003: 41) lahko rečemo, da uporablja inovativne metafore, ki se nanašajo na urbano – »sončno pomlajeni pločniki«, »asfaltno valovanje«, »gležnji pločnikov« in »drevesa, neveste steklenemu gozdu«.

Od retoričnih figur, ki aludirajo na urbano, velja v *Nazaj k naravi* (Mokrin Pauer 2007: 30–31) omeniti metonimijo za poslušanje radia »odpreti radio«, parafrazo za »biti ali ne biti« – »odpreti radio ali ne«, besedno igro »V mestih, / ki niso / na mestu!«; v verzih »medtem ko se / lišpaš za lepotno / tekmovanje« – nekako tako, kot da se pripravljaš za čim lepši zunanji izgled, pa gre tudi za ironizacijo tega, da je v sodobnem urbanem svetu bolj pomembna zunanjost kot vsebina.

Praga (Štampe 2001: 39) je med označenimi pesmimi edini sonet. Urbana metaforika je izražena v »stopljena med turisti«, »stolp jezikov« in »od zvočnih madežev« – prva se nanaša na izgubljenost posameznika med turisti, druga na množico jezikov, ki so asociirani z biblijskim babilonskim stolpom, tretja pa ima nekoliko pejorativen značaj, saj nakazuje, da lirski subjekt v mestnem hrupu ne more v miru opazovati okolice; »mestna ura prvi mrak odbije« pa se staplja z bližino noči, ki prihaja v mesto. Mesto je upodobljeno še s pridevniško »zlato Prago«, kar lahko nakazuje izgled mesta, obenem pa ga v podtonu tudi ironizira, ko nam vzbuja asociacijo na zasičenost s turisti.

Pesem *šestnajsta* (Dobnik 2005: 35) uporabi od retoričnih figur, ki so blizu urbanemu, asociacijo na različne ljudi, ki živijo v mestu – »pokrajina ljudi, / mrtvih in živih, me obroblja, VELEMESTO« in »obglavljeni drevoredi«, kar označuje obrezana drevesa brez krošenj.

Nič v tem mestu (Gombač 2007: 87) je na nekaj mestih z retoričnimi figurami blizu urbanemu; vsekakor je to personifikacija »cestna svetilka v globino strmi« in metafore »temno gorijo pregibi svetlobe«, ki namiguje na temačnost mesta ponoči, »tanke noge na stopalih tesnobe« – v mestu se človek počuti utesnjeno, nelagodno in »ta, ki v tej noči po ulicah tava, / samemu sebi po prstih sledi, s tujo dlanjo zrak otipava« – tu gre za asociacijo na tujost oziroma odtujenost od samega sebe, kar je vsekakor značilnost bivanja v urbanem okolju.

V pesmi *Zdaj pa se ljuba, sprehajava po zlati Pragi* (Osti 2009: 72–73) ni retoričnih figur, ki bi vključevale urbane elmente, razen če morda kot takšno delno razumemo metonimijo z omembo pisatelja – »O, Kafka, Kafka, spet se ti / vmešavaš v moje življenje!«, kjer je mišljeno Kafkovo delo, torej njegove literarne zgodbe; a bo za tega pisatelja najbrž bolj veljalo, da o njem ne moremo razmišljati, kot o predstavniku urbanega.

Grafiti (Stropnik 1991: 79) nimajo veliko posebnih urbanih retoričnih figur – morda omenimo metonimičnega »Kidriča« – tu je mišljen kip; metaforična identifikacija »Grafiti so transplantacija britve« pa ustvarjajo asociacijo na ostrino misli.

V pesmi *To mesto išče katedralo v sebi* (Špegel 2006: 7) deluje urbano »štrudl pri Aneti«, ker je iz konteksta razvidno, da gre za mestno slaščičarno; »dežela škratov« pa je namig na škrate v rudniku, čeprav to ne deluje ravno kot mestni topos.

ZAKLJUČEK

Obravnavani pesniški teksti neljubljanske urbane poezije zajemajo le del tovrstne literature pri nas, za katerega pa vendarle lahko trdimo, da je reprezentativen. Dejstvo je, da večina znanih in uveljavljenih pesnic in pesnikov ustvarja v prestolnici, kar pa seveda ne pomeni, da se z urbanim v slovenski poeziji ne ukvarjajo tudi v drugih okoljih. Iz pesmi lahko ugotovimo, da je to poezija, ki zagotovo v svoj pesniški postopek vključuje urbano tematiko, urbane lekseme, določena semantična gnezda, retorične figure, ki pa v celoti gledano vseeno ne prevladujejo tako bistveno, da bi lahko trdili, da gre za popolnoma urbana besedila ali tovrstno izotopijo.

Tematsko označujejo pesmi nekaj (vele)mestnih izhodišč, ki se nanašajo na zelo raznolike urbane atribute, kot so opazovanje samega sebe skozi podobo mesta, svetovljanska drža lirskega subjekta, različne dimenzije mesta in njegove posebnosti, na primer odprtost v multikulturnost, različnost bivanja ljudi v njem in populističnost. Pri tem se določeni sklopi nanašajo na spektakel, razmišljanje o sodobnih medijih, množični turizem, erotičnost, velikokrat pa si zastavljajo tudi vprašanje, zakaj sploh živeti v mestu, namesto v ruralni naravi, in če je urbano okolje res oziroma tudi tisto, kar sprošča in osvobaja posamezni lirski subjekt.

Jezik je blizu urbanemu, predvsem z uvajanjem kakšnega posameznega slengovsko-ekspresivnega izraza, sicer pa izbrani pesniki ne uporabljajo sintaktično-morfoloških posebnosti, za katere bi mogli reči, da so izrazito urbane. Če smo morda v tematskem sklopu kdaj skeptični, da ne gre vedno za nanašanje na urbano, pa je iz semantično-leksemske analize precej bolj jasno, da gre za vrsto konotacij, ki tako ali drugače referirajo na urbano. Izotopija urbanega je tako izražena z imenovanjem samega mesta, različnih družabnih prostorov, pločnikov, izložb, avenij, parkov, betonskega okolja v

blokovskih naseljih, turistov, množice, katedral, tlaka, mestne ure, golobov kot tipičnih ptic iz mestnega okolja, pomičnih stopnic, drevoredov in z uporabo togih označevalcev, kot so Cankarjev dom, Kidrič, Praga, Sarajevo, Hradčani, Plečnik idr.

Retorične figure sicer ne razvijejo prav izrazito kompleksne urbane izotopije, se pa v določenem segmentu zagotovo nanašajo na mestno – gre pa predvsem za različne metafore in metonimije, ki nas vodijo v fraktalnost mestne raznolikosti, nepredvidljivost dogajanja v mestu, poudarjanje zunanjosti mesta, množico jezikov, hrupa, asfaltnega okolja, dogajanja v različnih mestnih okoljih (center, predmestje) in izgubo identitete ter tesnobnosti, ki je zunanji odraz tega.

V razpravi smo nakazali določena semantična polja, ki so blizu urbanemu, a so hkrati še vedno tudi nekaj drugega – tu se spomnimo na misel Urbana Vovka, da se urbano v poeziji vidi v dialogu različnih glasov in identitet, kar pa ni zgolj značilnost urbanih poetičnih praks, temveč tudi mnogih drugih (Potocco 2010: 106–107). Na temelju tematsko-motivne in jezikovne analize ter analize retoričnih figur tako sicer ne moremo zanesljivo ne ovreči ne potrditi prevlade urbanega v obravnavanih pesmih neljubljanskih pesnic in pesnikov, lahko pa z gotovostjo zapišemo, da jim daje urbani ton eno bistvenih značilnosti.

VIRI

DOBNIK, Ivan, 2005: *Rapsodija v mrzli zimi.* Ljubljana: Družba Piano.

GOMBAČ, Borut, 2007: *Sence in sinkope, urbane balade.* Maribor: Litera.

KOLMANČIČ, Petra, 1995: *Šus v glavo.* Pesnica: Frontier.

KRAMBERGER, Taja, 2004: *Žametni indigo.* Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

LIPUŠ, Cvetka, 2003: *Spregatev milosti.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

MOKRIN PAUER,Vida, 2007: *Upoštevaj kvante.* Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

OSTI, Josip, 2009: *Na križu ljubezni.* Maribor: Litera.

STROPNIK, Ivo, 1991: *Podtalnica, didaskalije, didaskalično.* Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.

ŠPEGEL, Stojan, 2006: *Notranje pokrajine, pesmi o minevanju podob, o koprnenju besed.* Šoštanj: Zavod za kulturo.

ŠTAMPE ŽMAVC, Bina, 2001: *Poševno sonce.* Grosuplje: Mondena.

LITERATURA

AGGER, Ben, 2004: *The Virtual Self – A Contemporary Sociology.* Malden: Blackwell Publishing.

BENEVOLO, Leonardo, 2004: *Mesto v zgodovini Evrope.* Ljubljana: Založba /*cf.

ECO, Umberto, 2003: *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi.* Ljubljana: Založba /*cf..

ERBEŽNIK, Zdenka, prev., 1999: *Mestomorfoze.* Ljubljana: Založba /*cf..

GIROUX, Henry A., 2003: *The Abandoned Generation – Democracy Beyond the Culture of Fear.* New York: Palgrave Macmillan.

HOČEVAR, Marjan, 2000: *Novi urbani trendi, Prizorišča v mestih – omrežja med mesti.* Ljubljana: Znanstvena knjižnica, Fakulteta za družbene vede.

JAKOBSON, Roman, 1996: *Lingvistični in drugi spisi.* Ljubljana: Studia humanitatis.

KELLNER, Douglas, 2003: *Media Spectacle.* New York: Routledge.

KRIPKE, Saul A., 2000: *Imenovanje in nujnost.* Ljubljana: Krtina, knjižna zbirka Temeljna dela.

LOTMAN, Jurij Mihajlovič, 2006: *Znotraj mislečih svetov; Človek – tekst – semiosfera – zgodovina.* Ljubljana: Studia humanitatis.

NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2006: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

POTOCCO, Marcello, 2010: Od banalnosti do nizanja. *Literatura, letnik XXII,* 223–224.

PUTNAM, Hilary, 1975: *Mind, Language and Reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

SCHMIDT, Michael, 1989: *Reading Modern Poetry.* London and New York: Routledge.

STRAWSON, P. F., 2004[2]: *Subject and predicate in logic and grammar.* Aldershot: Ashgate.

ŠPANJOL, Igor (ur.), 1999: Mestomorfoze. Ljubljana : Založba/*cf (Sórósov center za sodobne umetnosti).

Aleksander Bjelčevič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Strofika rocka med elito in subkulturo

Mnoga besedila rock glasbe imajo pravilno verzno in kitično zgradbo – prav tako kot knjižna in ljudska poezija. Kako to? Zakaj je tudi rock kitično in metrično pravilen? Zaradi skupnega izvora, ki je dvojen: a) latinska cerkvena himnika, ki je v nekem smislu elitna, ker so jo pisali in peli izobraženci, saj laiki niso smeli sodelovati v latinski liturgiji in b) ljudske pesmi evropskih narodov. Oboje je neposredno vplivalo na strofiko knjižne poezije in knjižna je vplivala na rock; vzporedno je latinska strofika vplivala na ljudsko pesem (cerkveno in posvetno), ta pa na knjižno poezijo in na rock.

Ukvarjal se bom s kiticami v rock glasbi. Kaj so kitice? Besedila vsakršnih pesmi so lahko členjena na odstavke ali pa niso členjena. Če niso, temu rečemo stihika. Če so, so členjena na dva načina: na kitice – te so med seboj enake – in na strofoide, ki so med seboj različne. Besedila, ki se pojejo na ponavljajočo se melodijo, so členjena na kitice in ne na strofoide. Stihična pa so le izjemoma (gl. nekatera besedila benda Center za dehumanizacijo).

Rock je nastal v Ameriki in je izvorno urbana glasba, čeprav so njegove korenine ljudske: med drugim izhaja namreč iz countryja, folka in bluesa. Blues je ruralna glasba ameriških črnih sužnjev, iz katere je v 40. in 50. letih v Chicagu nastal urbani rhythm and blues (predkorektni izraz zanj je bil črna ali pa rasna glasba), iz njega pa (beli) rock and roll, ki je izvor večine kasnejšega rocka. Po svojem nastanku je rock subkulturen, bodisi da gre za rasno glasbo ali za glasbo uporniške bele mladine.

Ker rock izvira iz ljudske glasbe, so tudi kitice rock besedil (ne le rocka, ampak popularne glasbe nasploh)[1] večinoma podobne kiticam ljudske glasbe. Te imajo dvojen izvor: ene izhajajo iz latinske cerkvene pesmi, ki jih je pisala izobražena elita

---

[1] Prelepa Gorenjska, ponos si mi ti, U-UU-UU-UU-
kdorkoli te vidi, te znova želi! U-UU-UU-UU-
gorovja, planine in bistre vode, U-UU-UU-UU-
zelene doline povsod te krase. U-UU-UU-UU-
(Avsenik: *Prelepa Gorenjska*)

srednjega veka; druge izhajajo, da tako rečem, iz »ljudstva« samega, pač iz kreativnega dela populacije, kreativnost pa je najbrž že po definiciji nekaj elitnega. Odtod naslov mojega prispevka, »med elito in subkulturo«.

Nazaj k trditvi, da so rock kitice enake kiticam ljudske glasbe (te pa cerkvenim in »protoljudskim«). Na primer:

You see right through distorted eyes,	U—U—U—U—	X
You know you had to learn,	U—U—U—	A
The execution of your mind,	U—U—U—U—	X
You really had to turn.	U—U—U—	A

(Black Sabbath: *Sabbath Bloody Sabbath*, 1973)

God prosper long our noble king,
Our lives and safeties all!
A woeful hunting once there did
In Chevy Chase befall.
(*The Ballad of Chevy Chase,* 15. stol.)

Prva citirana kitica je začetek pesmi *Sabbath Bloody Sabbath* skupine Black Sabbath iz leta 1973. Drugi primer je angleška srednjeveška balada o Chevy Chasu (prvi pisani vir je sicer iz 17. stoletja).[2] Tej kitici, ki je narejena iz dveh osemzložnih in dveh šestzložnih jambov, rečemo **angleška baladna kitica**. To je ena najpogostejših kitic v angleških in ameriških cerkvenih pesmih, zato ji Angleži rečejo kar »običajna mera«, *common measure*. Po kateri poti je prišla v rock glasbo? Black Sabbath so vendar eden prvih in najvplivnejših heavy metal bendov, držal se jih je pridih okultnega, magije, satanizma in so vzorniki vsem kasnejšim najtršim oblikam rocka oz. metala. Zakaj neki sta na videz tako netradicionalna glasbenika kot Ozzie Osbourne in Tony Iommi svojo znamenito pesem napisala v običajni meri cerkvenih pesmi oz. kako je ta mera zašla v njuno pesem? Iz raznih koncev. V cerkvi sta je hočeš nočeš dobila v uho s poslušanjem pesmi kot *Amazing grace* (himno je v 18. stol. napisal Anglež John Newton, torej ni izvorno ameriška, kot si najbrž mislimo zaradi izvedbe Joan Baez):

Amazing grace, how sweet the sound
that saved a wretch like me.
I once was lost, but now am found,
was blind, but now I see.
(*Amazing grace*, 18. stol.)

---

[2] Besedilo je zapisano v sodobni angleščini; zaupam pa zgodovinarjem, ki baladni kitici rečejo tudi »Chevy Chase kitica«, da je pesem *The Ballad of Chevy Chase* pravi primer te kitice. Seveda pa za primerjanje rocka in ljudske pesmi zadošča tudi ta, sodobna oblika balade, saj je takisto ljudska.

Če bi bila Osbourne in Iommy nemška protestanta, bi v cerkvi poslušala nekaj takega:

Nun schlaf mein liebes Kindelein
und tu dein Äuglein zu
denn Gott der will dein Vater sein
drum schlaf in guter Ruh
(cerkvena pesem Johannesa Mathesiusa,[3] 1565)

če slovenska katolika, pa:

Kaj se vam zdi, pastirčki vi,
al ste kaj slišali?
Oj srečni čas: veselja glas,
y nebes doni do vas.[4]
(božična pesem)

Na sveto goro Golgoto
nas vabi postni čas,
kjer Jezus je z ljubeznijo
prelival kri za nas.
(postna pesem)

Kitico sta videla tudi pri kanoniziranih angleških pesnikih v šolskih učbenikih.

The Bridegroom's doors are opened wide,
And I am next of kin;
The guests are met, the feast is set:
May'st hear the merry din.
(Coleridge: *The Rime of the Ancient Mariner*, 1798)

Ker je kitica očitno mednarodna, se ne čudimo, da jo nemški dijaki poznajo mdr. iz Goetheja,

Das Wasser rauscht', das Wasser schwoll,
ein Fischer saß daran,
sah nach dem Angel ruhevoll,
kühl bis ans Herz hinan.
(Goethe: *Der Fischer*, 1778)

---

[3] Mathesius je bil Lutrov himnopisec.

[4] Ta božična pesem ima glede na notranjo rimo posebno obliko in sicer sta neparna verza razdeljena s cezuro na polverza s po štirimi zlogi:
Kaj se vam zdi, pastirčki vi 4 A + 4 A
Oj srečni čas: veselja glas 4 B + 4 B

Slovenski pa iz Gregorčičevega *Mojega črnega plašča*:

Ta črni plašč vam je v zasmeh,
a – ga umejete?
Umete roso v teh očeh,
ki se ji smejete?
(Gregorčič: *Moj črni plašč*)

Pot baladne kitice je torej taka: ljudske pesmi, bodisi cerkvene ali posvetne, odtod v knjižne pesmi, v otroške pesmi in nazadnje v rock. Ali je možna kaka druga razlaga, od kod rockerjem taka kitica? Dvomim. Nekateri študentje, indoktrinirani z idejo pesnika kot genija, mislijo, da tovrstne reči (jambski enajsterci, soneti, oktave, baladne kitice ipd.) nastanejo brez vzroka, nehotno, brez tradicionalnega ozadja ali brez »arhitektonskega« načrta, pač kot posledica nekega vrojenega ritma. Toda odkod bi prihajal vrojeni ritem? Iz harmonične uglašenosti genija z vesoljnim duhom? Če nič drugega, se najbrž tistim bolj tradicionalnim občudovalcem poezije upira primerjava Goethejeve in Ozziejeve genialnosti. Ljudski pevci, cerkveni skladatelji, Coleridge, Goethe, Prešeren (*Ponočnjak*), Gregorčič, Ozzie itd. niso neodvisno eden od drugega prišli na isto misel, napisati pesem v jambskih osmercih in šestercih, ampak enostavno pripadajo skupni pesniški tradiciji – tradiciji, ki je splošno evropska in ameriška.

Poglejmo še tri druge tradicionalne kitice, ki se najdejo po eni strani v rocku, po drugi pa v knjižni poeziji, ljudskih pesmih, otroških pesmih ter končno srednjeveških (cerkvenih) pesmih (tako v ljudskih jezikih kot v latinščini), odkoder sploh izvirajo.

Ambrozijanska kitica J 8888 ali **J 88 AABB**, lahko je pol krajša J 88 AA. Kitica ima svoje ime po škofu Ambrožu Milanskem iz 4. stoletja, piscu prvih latinskih cerkvenih himen.

U–U–U–U–	8	A
U–U–U–U–	8	A
U–U–U–U–	8	B
U–U–U–U–	8	B

Rock:

Load up on guns and bring your friends
It's fun to lose and to pretend
She's over bored and self assured
Oh no, I know a dirty word
(Nirvana: *It smells like teen spirit*, 1991)

Knjižna poezija:

I had eight birds hatcht in one nest,
Four Cocks were there, and Hens the rest.
I nurst them up with pain and care,
No cost nor labour did I spare
(Anne Bradstreet, ok. 1650)

Der Weg ist breit, der Weg ist lang,
Was ist das für ein toller Drang?
Die Gabel sticht, der Besen kratzt,
Das Kind erstickt, die Mutter platzt.
(Goethe: Faust, čarovnice v Walpurgini noči, 1808)

Ko brez miru okrog divjam,
prijatli prašajo me, kam?

Prašajte raj' oblak nebá,
prašajte raji val morjá.
(Prešeren: *Kam?*)

Otroška pesem:

Old Mac Donald had a farm,	0–U–U–U–
And on his farm he had some ducks,	U–U–U–U–

Stoji učilna zidana,
pred njo pa stara jablana,
ta jablana je votel panj,
sinica nosi gnezdo vanj.

Ljudska pesem:

There chanced to be a Pedlar bold,
A Pedlar bold there chanced to be;
He put his pack all on his back,
And so merrily trudged over the lea.
(The Bold Pedlar and Robin Hood; 17. stoletje)

Cerkvena pesem:

Marija z Ogerskega gre
na svete žalostne gore,
Marija z Ogerskega gre
na svete žalostne gore.
(*Marija z Ogerskega gre*)

Vom Himmel hoch, da komm ich her.
Ich bring' euch gute neue Mär,
Der guten Mär bring ich so viel,
Davon ich singn und sagen will.
(Martin Luther: *Vom Himmel Hoch*, 1535)

Kitica se je v slovenski poeziji najbrž prvič pojavila s priredbo latinske pesmi *Puer natus in Betlehem*:

Puer natus in Bethlehem	Eno je déte rójeno	Ein Kínd gebórn zu Béthlehem
Unde gaudet Jerusalem	nótri v tem mésti Bétlehem	des fréuet sích Jerúsalem
(14. stol.)	(15. stol)	(nemška, 15. stol.)

Kitica izvira iz prvih latinskih krščanskih himen, ki jih je konec 4. stoletja začel pisati Amborž Milanski. Tole je ena od njegovih himen:

Veni, Redemptor gentium;
Ostende partum virginis;
Miretur omne saeculum.
Talis decet partus Deo
(Sv. Ambrož: *Intende qui regis Israel*, ok. 380)

Ambrozijanska kitica je ena najpogostejših kitic v cerkvenih pesmih tako pri Slovencih kot pri Nemcih in Angležih (tam se imenuje *long measure*). Stvar se dá preveriti v poljubni slovenski ali nemški cerkveni pesmarici (npr. v uradni *Slavimo gospoda*), za angleške pa lahko na spletu poiščemo kar metrični indeks posameznih uradnih pesmaric, npr. *Hymnal of the Episcopal Church* (http://www.drshirley.org/churches/hymns-metric01.html.) Zaradi razširjenosti v cerkveni ljudski pesmi je postala tudi najpogostejša kitica slovenskih balad[5] in je najpogostejša nemška kitica sploh.[6]

---

[5] Prim. Valens Vodušek: Neka zapažanja o baladnim napevima na području Slovenije, *Etnomuzikološki članki in razprave*. Ljubljana: ZRS SAZU, 2003

[6] Prim. Horst Frank J.: *Handbuch der Deutschen Strophenformen,* Tübingen, Basel : Francke, 1993[2].

Enakost kitic boste najlaže začutili tako, da si zamislite melodiji dveh zgornjih pesmi, npr. Nirvanine pesmi *It Smells Like Teen Spirit* in *Old McDonalda*, in na te melodiji zapojete besedila vseh zgoraj naštetih pesmi, začenši s Prešernom. Ritem melodije in ritem besedila se bosta povsem ujemala.

Naslednja kitica je **romarska T 8787 xAxA ali aBaB.** Nemci ji rečejo Romanzenstrophe. Tudi ta je ena najbolj popularnih evropskih kitic. V slovenski knjižni pesmi (Prešeren, Gregorčič itd.) je sploh najpogostejša vrsta kitice; zelo pogosta je v otroških pesmih, cerkvenih pesmih, rocku itd. Kitica je sestavljena iz trohejskih 8-ercev in 7-ercev,

–U–U–U–U	8	a/ x
–U–U–U–	7	B
–U–U–U–U	8	a/ x
–U–U–U–	7	B

ki sta izvorno tvorila en 15–zložni verz –U–U–U–U–U–U–U–. Dolgi verz, presenetljivo, najdemo v slavni hard rock himni *Paranoid* od Black Sabbath.

Rock:

— U — U — U — U	+	— U — U — U —
Finished with my woman 'cause she		couldn't help me with my mind
People think I'm insane because		I am frowning all the time
All day long I think of things but		nothing seems to satisfy,
Think I'll lose my mind if I don't		find something to pacify

(Black Sabbath: Paranoid, 1970)

Janez noče it u službo,
Janez noče bit duma,
Janez noče pit več čaja,
Janez kurbin sin za kva?
(Pankrti: *Totalna revolucija*, 1978)

Knjižna pesem:

At the meal we sit together:
Salve tibi! I must hear
Wise talk of the kind of weather,
Sort of season, time of year:
(Robert Browning: *Soliloquy of the Spanish Cloister*, 1842)

Willst du immer weiterschweifen?
Sieh, das Gute liegt so nah.
Lerne nur das Glück ergreifen,
denn das Glück ist immer da.
(Goethe: *Erinnerung*, 1827)

Strune, milo se glasite
milo, pesmica, žaluj
serca bolečine skrite
terdoserčni oznanjuj.
(Prešeren: *Strunam*)

Otroška pesem:

Abraham ma sedem sinov,
sedem sinov Abraham.
Vsi so jedli, vsi so pili,
vsi so delali tako.

Ljudska (ponarodela) pesem:
Jaz pa pojdem na Gorenjsko,
tja na gornje Štajersko.
Nihče drug ne pojde z mano
kakor drobna ptičica.

Cerkvena pesem: prva, *Shall we gather*, je znamenita ameriška cerkvena pesem, ki se mdr. pojavlja v vesternih Sama Peckinpaha in Johna Forda (npr. v *Moji dragi Klementini*); druga je slovenska vstajenjska pesem, kalobško pa navajam, da pokažem na starost te kitice pri Slovencih:

Shall we gather at the river,
where bright angel feet have trod,
with its crystal tide forever
flowing by the throne of God?
(*Shall we gather at the river*, 19. stol.)

Jezus naš je vstal od smrti,
Razveseli se, kristjan!
Smrt in pekel je premagal,
Vstal iz groba tretji dan.
(*Velikonočna*)

Jésusha imé presvétu
Poníshnu sahválimo,
Tó kor sónze po vsim suêitu
Jasní, de se grêjemo,
Prozh odstopi use prekletu,
Verni pak myr naidemo
(*Kalobški rokopis*, 1643)

Latinska cerkvena pesem:

Tantum ergo sacramentum
veneremur cernui
et antiquam documentum
novo cedat ritui
(Tomaž Akvinski, 13. stol., *Tantum ergo*/ *Pange lingua gloriosi*)

Romarska kitica je v cerkveni latinski brevir prišla že v 4. stoletju. Pri Slovencih se je udomačila v 18. stoletju v pesmaricah za romarje, npr. v Repeževi *Romarsku drugu blagu*.

Hildebrandska oz. **nibelunška kitica** je narejena iz **jambskih 7–ercev in 6–ercev J 7676 xAxA ali aBaB** in je prav tako ena najpogostejših slovenskih in nemških kitic. Prihaja iz nemške srednjeveške epike, kjer je šlo metrično gledano za naglasni verz. V naglasnem verzu ni jambov, trohejev ali daktilov, ker je ritmično pomembno le število poudarkov, ne pa število zlogov med poudarki. Lahko pa naglasni ritem silabotoniziramo tako, da fiksiramo število nepoudarjenih zlogov med ikti. Takrat dobimo jambske sedmerce in šesterce.

U—U(U)—U(U)—U 7
U—U(U)—U(U)— 6
U—U(U)—U(U)—U 7
U—U(U)—U(U)— 6

Rock:

I feel it in my fingers
I feel it in my toes
love is all around me
and so the feeling grows
(The Troggs:
Love is all around us, 1967)

And now I'm feelin' better,
'cause I found out for sure
She took me to her doctor
and he told me of a cure
(Bachman-Turner-Overdrive:
You Ain't Seen Nothing Yet, 1974)

Otroška:

En hud pesjan je živel,
se futral je z ljudmi,
z njih župco si je kuhal,
obral jih do kosti.

»Vagantska«:

Sem se moderniziral,
sekirce nimam več,
a tudi sz motorko
bi padla glava preč.
(Iztok Mlakar: *Puntarska*, 1992)

Knjižna:

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,	U — UU — UU — U
Daß ich so traurig bin,	U — U — U —
Ein Märchen aus uralten Zeiten,	U — UU — U — U
Das kommt mir nicht aus dem Sinn	U — U — UU —

(Heinrich Heine: Lorelei, 1822)

Po drugih se ozeraj,
ne morem ti branit',
še men' oči odpiraj,
mi gledat daj njih svit.
(Prešeren: *Prošnja*)

Cerkvena:

To thee, my God and saviour,
My heart exulting sings,
Rejoicing in thy favor
Allmighty King of kings.
(iz Presbyterian Hymnal)

Pred tabo na kolenih,
o Bog, te molimo,
in polni želj ognjenih
dobrot te prosimo.
(slovenska, 18. stol.)

Kitica izvira iz germanske srednjeveške epike (*Nibelungenlied*, *Hürnen Seyfried*, *Jungere Hildebrandslied*),

»Ich wil zu Land ausreiten«,
»Der mir die Weg tet weisen
Die seind mir unkund gewesen
In zwei und dreißig jaren
(*Jüngeres Hildebrandslied*)

sprach sich Meister Hiltebrant,
gen Bern wol in die Land,
vil manchen lieben Tag:
Fraw Utten ich nie gesach.«

Kot vidite, sem stvar vedno pripeljal do srednjeveških izvorov: dvakrat do latinske cerkvene pesmi (romarska in ambrozijanska kitica) in dvakrat do ljudske epike (baladna in hildebrandska kitica). Iz teh dveh virov so se kitične sheme širile naprej v ljudsko in cerkveno pesem, iz njiju v knjižno pesem in na koncu v rock.

Namesto sklepa še ena zanimivost. Sledeče opažanje se ne tiče strofike, ampak zgolj metrike rocka in sicer srbskega in hrvaškega. Vemo, da so temeljne verzne mere srbske in hrvaške ljudske pesmi osmerec, deseterec (oba s cezuro za 4. zlogom) in dvanajsterec (s cezuro za 6. zlogom) oz. šesterec (cezuro označujem s poševnico /). Pojavljajo se v stihičnih recitativih in v kitičnih pesmih. Morda veste, da je Roman Jakobson[7] srbohrvaški osmerec in deseterec interpretiral kot najbolj arhaična ostanka skupnega praslovanskega dolgega in kratkega verza, lirskega osmerca in epskega deseterca. Torej sta meri starejši od srednjega veka. Obe oz. vse te tri mere pa so iz ljudske pesmi prešle tudi v knjižno pesem in seveda v rock. Z drugo besedo: pri južnoslovanskih rockerjih bomo našli oblike, ki so tipične za njihovo ljudsko glasbo (in ki jih v ostali Evropi pač ni) in so najmanj srednjeveškega, če ne celo starejšega izvora. (Res pa je, da sta tudi npr. jambski osmerec, trohejski osmerec itd. takisto antičnega izvora.)

[7] Prim. Studies in Comparative Slavic Metrics. *Oxford Slavonic Papers III*, 1952, 21–66.

Osmerec:

Mi smo, eto, / blizu kraja,
jedan korak / od očaja,
pusti malo / nade za nas
nemoj, srećo, / nemoj danas
(Riblja čorba, *Nemoj srećo, nemoj danas*)

Deseterec:

Neko mi je / ukrao biciklu,
jer ga nisam / dobro vezo lancom.
(Riblja čorba, *Amsterdam*)

Dvanajsterec:

Prigušeno svetlo, / prava atmosfera,
sa suprotnog zida / smeje mi se senka.
Pušim u maniru / iskusnog švalera,
a kraj mene prede / zadovoljna ženka.
(Riblja čorba, *Evo ti za taksi*)

SKLEP

Metriko in strofiko rock poezije lahko skiciram takole. Rockerji so jih našli v sočasnih ljudskih, knjižnih in cerkvenih pesmi, v te so prišle iz iz starejše, srednjeveške ljudske pesmi, tako cerkvene kot posvetne, pri čemer lahko cerkveno sledimo nazaj do srednjeveških latinskih himen in sekvenc:

»antične« ljudske pesmi Evropejcev →
knjižna poezija → rock
latinska cerkvena himnika (izobraženska) →
↓ ↑ ↑
cerkvena in posvetna vernakularna pesem

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Motivi Plečinkove Ljubljane v mladinskih besedilih Kristine Brenkove

Mesto Ljubljana je prešlo različne zgodovske faze: rimska kolonija Julija Emona in mit o Argonavtih, Jazonu, iskanju zlatega runa, srednjeveški castrum Leibach, Laybach, Luwignana, Laybach. Do premika pride v novem veku, ko se poimenovanje Ljubljana ustali (Lublana). Ljubljana kot motiv postane literarna stalnica starejše, novejše in sodobne književnosti, pri mladinskih pisateljih pa je najpogostejši po letu 1950 (K. Brenk, E. Peroci, L. Kovačič, K. Kovič, N. Grafenauer, B. Jurca, P. Kovač, S. Makarovič, M. Dekleva, S. Vegri idr.) Ljubljana se pojavlja v kratkih realističnih pripovedih Kristine Brenkove, ki se bližajo črticam, predvsem v zbirki Golobje, sidro in vodnjak (1960). Avtorica v besedilih posredno ali neposredno predstavlja rimsko Emono, predvsem pa prikazuje Ljubljano po 2. sv. vojni, t. i.. »Plečnikovo Ljubljano«. Pisateljica je 1) vizionarsko zaznala nadčasovnost Plečnikove umetnosti, 2) z arhitektom sta se med 2. svetvovno vojno spoznala in sodelovala, 3) že pred pol stoletja je zaznala, opisala in ovrednotila presežno kulturno vrednost Plečnikove Ljubljane, ki je pomembna za razumevanje zgodovinskih procesov in oblikovanja identitete, še posebej mladih bralcev.

UVOD

Mesto Ljubljana je že od svojega nastanka povezano s književnostjo: mitom o Argonavtih, Jazonu in iskanju zlatega runa, ki sega v 13. st. p. n. št. (Šašel Kos 2006: 13–20). O zgodovini pričajo ostanki Emone: južno obzidje na Mirju, izkopanine rimskih hiš na Jakopičevem vrtu, zgodnjekrščanski center pri Cankarjevem domu, rimski kamni z napisi, vzidani v stolnico in semenišče, t. i. Doličarjev lapidarij in Križanke. Ljubljana je pomembno mesto, ki je nastalo na prostoru antične Emone. Do propada zahodne polovice imperija je Emona imela status rimske kolonije (colonia Iulia Emona). Znanstveno je ugotovljeno, da predrimsko ime kaže na to, da je naselbina na tem mestu obstajala še pred rimsko zasedbo, ob prastari jantarni poti in plovni rekli Ljubljanici (Nauporrtus), ki je bila prek rek Save in Donave pozaveza s Črnim morjem. (Šašel Kos 2004: 13–20). Grški zgodovinar Herodijan (3. st.) je

v *Zgodovini po Marku Avreliju* opisal pohod cesarja Maksimina Tračana leta 238: »Ustavili so se pri prvem italskem mestu, ki ga domačini imenujejo Ema (Šašel Kos 2004: str. 9) Ta leži na vrhu ravnine na znožju Alp.« Grški zgodovinar Zosim (5./6. st.) je v *Novi zgodovini* zapisal »Alarih ... se je utaboril pri Emoni, mestu, ki so ga ustanovili Argonavti, potem ko so se na begu pred Medejinim očetom, kraljem Ajetom, od Črnega morja vračali po Donavi nazaj v Grčijo. Z dobrim vetrom so prišli po reki do bližine drugega morja. Prispeli so do zaželenega mesta in tam ustanovili Emono, ki naj bi bila pomnik na njihovem povratku. Ladjo Argo so nato naložili na stroje in jo 400 stadijev daleč vleki do morja, koder so nato pluli do obal Tesalije, kot pravi pesnik Pesjander iz Larande.« Podobno zgodbo sta zapisala tudi cerkvena zgodovinarja Sozomen in Nikefor Kalist. (Šašel Kos 2004: str. 9)

Najstarejše doslej najdene omembe Ljubljane iz leta 1112–15 (castrum Leibah canonici dedit) in 1140–50 (III manson in Laybach) ter omembi iz leta 1144 (Luwignana) in 1146 (Laibach) so zgovorni pisni dokazi o življenju v tem naselju (Štih 2002: str. 10) Krajevno ime Ljubljana je slovanskega izvora. Nastalo naj bi iz vodnega imena Ljubija, enega od treh največjih izvirov reke Ljubljanice, in je prvotno pomenilo prebivalce ob reki Ljubiji. (Torkar 2008: 4–5)

Od novega veka dalje so pogosti pisni viri o življenju in delu v Ljubljani. Najdemo jih pri Trubarju, predvsem pa v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*, v kateri sta omenjena Urška Šeferjeva (XI. knjiga) in povodni mož. (XV. Knjiga). Mesto je pogost motiv tudi v ljudskem izročilu (Stoji, stoji Ljubljan'ca). V novejši slovenski književnosti postane Ljubljana literarni prostor. O tem pričajo časopis *Lublanske novize*, razsvetljenec Vodnik v *Mojem spominiku*: »Rodila me Sava / Ljubljansko polje«, romantik Prešeren, ki je *Povodnega moža* začel z verzom »Od nekdaj lepé so Ljubljanke slovele«, in Stritar, ki je mesto imenoval »*bela Ljubljana.* Pomembno je obdobje ljubljanske moderne (Cankar, Kette, Murn in Župančič), Kosovel (*Ljubljana spi*) in dva ljubljanska župana, Tavčar in Hribar, ki sta bila tudi pisatelja.

V sodobni slovenski književnosti postane Ljubljana pogost topos, tako v celoti kot z deli mesta (L. Novy: *Temna vrata;* L. Kovačič: *Ljubljanske razglednice;* G. Strniša: *Ljubljanski grad*, *Na vrhu nebotičnika*, *Na zmajskem mostu*, *Orion*; T. Pavček: *Sv. Petra (Trubarjeva) cesta*; S. Makarovič: *Luči Ljubljane*, T. Šalamun: *Ljubljana*; M. Jesih: *Je magistrat s stolpiči*; B. A. Novak: *Ljubljana*; A. Debeljak: *Robbov vodnjak; Kip ilegalca* idr. V glasbi je J. Kovačič v pesmi *Leninov park* prikazal zgodovino preimenovanja parkov, trgov, ulic in naselij.

Ljubljana je bila izziv za številne umetnike, znanstvenike, humaniste iz tujine: L. van Beethoven je filharmonični družbi, ustanovljeni 1794, v zahvalo poslal pismo ter prepis svoje (še nenatisnjene) šeste simfonije (1819). Častni člani te družbe so bili tudi Joseph Haydn (1800), Nicola Paganini (1824), Johannes Brahms (1885).

Dvakrat je bil v Ljubljani H. C. Andersen (1846[1], 1854)[2], G. Mahler je opravljal delo kapelnika Deželnega gledališča v Ljubljani (1881/82), J. Joyce se je v Ljubljani ustavil 1919. Vsa ta dejstva so v korelaciji s tezo, da je (bila) Ljubljana dinamično mesto. Ivan Cankar je zapisal: »Večja in lepša mesta so na svetu – ali vendar ni ti ga enakega pod nebom!«, Frane Milčinski pa: »Prelepa si bela Ljubljana«. Sedanji ljubljanski župan pravi, da je Ljubljana najlepše mesto na svetu.

SODOBNA KLASIKA – KRISTINA BRENKOVA

Motiv Ljubljane oz. ljubljanske kulturne dediščine je pogost v slovenski mladinski književnosti: K. Brenk (*Golobje, sidro in vodnjak*), V. Brest, A. Černej, M. Dekleva, M. Golar, N. Grafenauer (*Stara Ljubljana*), V. Jeraj, B. Jurca, P. Kovač, L. Kovačič (*Zgodbe iz mesta Ričrač*), K. Kovič (*Zmaj Direndaj*), S. Makarovič (*Gal v galeriji; Strahec v galeriji*), M. Mihelič (*Puhek*), B. Novak (*Spopad na Rožniku),* E. Peroci (*Moj dežnik je lahko balon; Za lahko noč*); F. Prešeren (*Povodni mož, Turjaška Rozamunda*), Lj. Prunk, S. Vegri (*Mama pravi, da v očkovi glavi*), M. Koren (*Lojza iz vesolja*) idr.

Za našo raziskavo so pomembne znamenitosti Ljubljane s področja kulturne dediščine – arheološke, stavbne, memorialne (spomeniki, spominska obeležja), vrtnoarhitekturne, naselbinske – in kulturna krajina. Nekateri deli Ljubljane, ki jih je Kristina Brenkova opisala okrog leta 1950, so petdeset let po prezentaciji v mladinski književnosti postali ključni del kulturne dediščine,[3] npr. Križanke, Tromostovje ipd.

Kulturna dediščina so viri in dokazi človeške zgodovine, ne glede na njihov izvor, razvoj in ohranjenost (snovna, materialna dediščine), ter s tem povezane kulturne dobrine (neslovna, nematerilna dediščine). Zaradi kulturne, znanstvene in splošno

---

[1] 1846 Andersen, H. C. *Dnevnik*: »Četrtek, 19. marca Ob pol petih sem že popil vso kavo. Potem sem se ves dan vozil prek hribovite pokrajine. Pomlad se je ponekod že napovedovala v žitnem polju, na vrbah in na sadnem drevju, ki je že cvetelo. Kosil sem v Celju. Pozno zvečer sem prispel v Ljubljano. Spet so nam vzeli potne liste. To me je razjezilo. V hotelu Stadt Wien je bil zelo objesten natakar.«

[2] 1854 Andersen, H. C. *Dnevnik.* »Torek, 30. maja Čez noč preko Semmeringa skozi silovit dež. V Mürzzuschlagu, ob prihodu v vagon, nismo mogli potrditi naših vozovnic za nadaljnjo vožnjo. Sprevodnik nam je pomagal, da smo to storili v Brucku. Zdaj je Einer zbolel, bruhal je skozi okno vagona. Zelo me je skrbelo zanj. Bil je tudi siten. Zvečer smo prišli v Ljubljano, tam, v hotelu Stadt Wien slab sprejem in slaba hrana. Pozabil sem pokrivalo. Sreda, 31. maja Moral sem vstati ob štirih zjutraj. Sam sem moral s prtljago na postajo. Vstopil sem v majhen, grd vagon z zelo prijaznim človekom iz Trsta. Einer je odlično spal in ni kaj dosti videl. Nisem ga mogel spraviti iz vagona, ko je večina že odšla. Potem pa je bil zelo siten in neprijeten. Ob tem mi je bilo kar slabo. Lepa krajina. V Adelsbergu kosilo. Videl vhod v znamenito jamo. Ob 9½ smo prispeli v Trst.«

[3] Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena, Ur.l. RS, št. 51/2009–2500.

človeške vrednosti sta varstvo in ohranjanje kulturne dediščine v državnem interesu. H kulturni dediščini se prišteva tudi arheološka dediščina oz. arheološko najdišče Ljubljana. Kristina Brenk omenja stavbno dediščino (profana in sakralna): hiša Mirje 4, v kateri je avtorica stanovala v 50. letih; stolnica oz. cerkev sv. Nikolaja (freska, sončna ura, kamniti kip škofa Hrena); Drama; Narodni muzej in Križanke (napis, kamniti kip grajske gospodične). Od memorialne dediščine (spomeniki in spominska obeležja) so navzoči Gramozna jama, Ilirski steber (napis), Sidro, Spomenik talcem v Ulici talcev (napis). Od vrtnoarhitektuarne dediščine se pojavlja drevored na Prešernovi cesti, Grajska planota, Ljubljanica, Park Tivoli, Zoisova cesta, od naselbinske dediščine Rimska cesta, srednjeveško mestno jedro, ulica na Grad. Od kulturne krajine: Grajski grič, Ljubljansko barje, Rožnik.

V okviru celotne kulturne dediščine je Brenkova – mlademu bralcu primerno – predstavila topografijo Ljubljane s ključnimi prvinami Plečnikove kulture dediščine, ki leta 1950, ko so nastajale njene kratke realistične pripovedi, še ni imela prestižnega statusa kot leta 2008, ko je razglašena za kulturni spomenik državnega pomena[4] (npr. Emonska cesta, Trg francoske revolucije, Ilirski steber, Vegova ulica; Grajska planota (parkovna ureditev grajske planote); Kongresni trg; Križanke (Plečnikov napis »Minil boš, tvoja dela so tvoj spomin«)[5]; Ljubljanica (regulirana struga); ljubljanska tržnica; nabrežje Gradaščice (regulirana struga Ljubljanice); Šance (parkovna ureditev grajske planote) in Grad; Plečnikova promenada; rimski zid na Mirju in Rimska cesta; Tivoli (trikotni park; plitev okrogel bazen in plastika *Deček z gosjo* Franceta Goršeta iz l. 1931); Trg Francoske revolucije, Trnovski most (nabrežje Gradaščice); Tromostovje (regulirana struga Ljubljanice); Ulica na Grad; Zoisova cesta idr. Poleg omenjenih enot nepremične kulturne dediščine v centru Ljubljane je Plečnik naredil še nekaj spomenikov memorialne dediščine, vezanih na izročila NOB, do katerega sta imela pisateljica in arhitekt pozitiven odnos, čeprav sta bila oba kritična do članstva v ZK. Ti spomeniki so Grob padlih v NOB v Štepanji vasi, 1949; Spomenik ustanovitvi OF, 1951; Spomenik žrtvam NOB v Trnovem in Koleziji (v praku ob Riharjevi cesti, z verzi Mileta Klopčiča, 1954), Spomenik talcem v Ulici talcev, Gramozna jama.

---

[4] Razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena je predpogoj za nominacijo na Unescov Poskusni seznam in kasneje Unescov Seznam svetovne dediščine. http://www.unesco.si/uploads/media/zapisnik_5__plenarnega_zasedanja_SNKU_ 23._2._2010.pdf .

[5] Gre za modifikacijo znane Horacove pesmi (Zgradil sem spomenil) in Vodnikove (Moj spomenik) misli, ki jo je tudi Plečnik zapisal v svojem (zadnjem) pismu, 22. 08. 1956, ki ga hrani župnijski arhiv v Župniji Grad http://zupnije.rkc.si/grad/?fmod=37&id=41/

NARAVNA DEDIŠČINA KOT MOTIV – HORJUL

Kristina Brenkova se v zbirki kratkih realističnih zgodb z naslovom *Prva domovina* (1973) izazito posveča naravni dediščini v svojem rojstnem Horjulu. V zgodbah omenja biološko in geološko dediščino iz vasi in okolice, ki obsega biološke in geološke vzorce, terenski popis flore, favne, vegetacije, geološke značilnosti. Kot narave posebnosti je omenjala naselje in Horjulsko dolino, ki ležita zahodno od Ljubljane. Skozi teče reka Horjulščina, ki se na Lesnem Brdu izliva v Šujico. Včasih so se ljudje v Horjulu in okolici preživljali s kmetijstvom. Avtorica omenja stare običaje: dota, koline, miklavževanje, pustovanje, romanje; dan žena, prvomajsko parado, novo leto, rojstni dan, poroko, poročno potovanje, poročno romanje in obdarovanja. V »prvi domovini« – Horjulu so pomembni vodni viri: voda, potok, reka, izvir, vodnjak, studenec, izvir, živ studenec, reka Horjulščica, Gradaščica, Ljubljanica in Sava. Življenje je kot kozarec vode (kalne ali blatne in čiste). Kot posebna naravna dediščina v Horjulu sta omenjeni dve znameniti lipi (*Mati lipa*), pogost motiv pa je tudi kostanj, ki ga je poznala kot divji kostanj (pri hiši Horjul 12). Del umetnostne dediščine Horjula postane dogajalni prostor v kratki pripovedi *V zvoniku*, ki se dogaja v Cerkvi sv. Marjete. Od kulturnega prostora pogosto omenja gore, Zlatorog, vrh bele gore, hribe, žito, pšenico, seno, senožeti, snopke; imena Zaklanec, Podolnica, Žažar, Samotarica, Lipalica, Ljubgojna, Vrzdenec; Šentjošt, Vipavska dolina, naša dolina, zasnežene Kamniške planine, od ljudi pa visokoraslo Vipavko.

Pri Brenkovi je opaziti izrazit odnos do narave, kot sta gozd in travnik, ter raznolikost pokrajine. Njeno posebno pozornost zaslužijo rastline in rože, ki jih poimenuje s številnimi podpomenkami (nekatere se pojavljajo tudi v Ljubljani): prvi zvončki, rman, kresnice, rdeče vrtnice, tulipani, reseda, vijolice, vresje, rdeči nagelj, rdeča božična zvezda, magnolija, ciklama, šmarnice, šipek, jasmin, češnja, lipa, lešniki, orehi, akacije, hrast, platane, smreka (smrekovi storži, rjavi češarki), kostanj, jelše, sveža detelja, pšenica, žito, ajda, korenje, lan, rdeče češnje, koralne jagode, štiriperesna deteljica, zdravilna zelišča: trpotčev list, majaron, roženkravt, brinove jagode, lapuh. Med slovenskimi kulinaričnimi značilnostmi so pogoste: ajda, med, žganci, pogača, polenta, štruklji, kruh, potica, kot slovenske šege in navade pa koline (ocvirki, klobase), iniciacijski dogodki (rojstvo, poroka, smrt).

KULTURNA DEDIŠČINA V LJUBLJANI[6]

Kristina Brenkova se je v častu študija dnevno vozila iz Horjula v Ljubljano, kasneje se je preselila, poročila in stanovala najprej na Mirju, potem na Prešernovi in na koncu na Peričevi ulici za Bežigradom v Ljubljani. Topografija Horjula je v besedilih pretežno vezana na vas in naravne znamenitosti, pri Ljubljani so poudarjene kulturne znamenitosti mesta.

V zbirki kratkih sodobnih pravljic z naslovom *Golobje, sidro in vodnjak* (1960) že sam naslov govori o dogajalnem prostoru na Kongresnem trgu v centru Ljubljane, pri t. i. sidru. Ljubljana je predstavljena skozi imena Ljubljanski grad, Bežigrad, Ljubljanica, Gradaščica, Gradišče, Prešernova, Rožnik, Tivoli,[7] Tobačna ulica, Zoisova cesta, Tromostovje, Bežigrad, stolnica, Šentpetrska cesta; v besedilih pa se pojavljajo tudi predmestni, okoliški kraji in druge pokrajine: Brezovica; Drenov grič, Horjul, Krim; Kamniške alpe, hrib Koreno, Žagarjev graben, Borovniški most, barjanski most, dolenjska šola Šentrupert, dolenjski hribi, poleg občih imen vaška cesta, kolovoz, griči, brv.

V besedilu *Pogovor* Ljubljano zastopajo Ljubljanski grad, ki je prepoznana kulturna srednjeveška dediščina in simbol Ljubljane – na zgodovinski lokaciji, ki jo avtorica tudi poudari (»Greva po Ziosovi cesti in pred nama raste Ljubljanski grad«), in Zoisova cesta, ki tudi sodi v kulturno dediščino in se je avatorica spomni že v času vojne. Zanimo je, da je njeno prvo stalno bivališče, ki ga posredno opisuje kot »visoko priličje lepe ljubljanske vile« v delu *Črni kos* dejansko hiša na Mirju 4 v Ljubljani. To je dvonadstropna hiša s historično oblikovano fasado, kjer je prvotno bila pristava nemškega viteškega reda. Po požaru 1869 je postala last Franca Jakopiča, ki je nazidal nadstopje, kasneje je v njej imel atelje slikar impresionist Rihard Jakopič. V Jakopičevem vrtu je urejen arheološki park. V istem besedilu Brenkova omenja Gramozno jamo, kjer so »pred sedmimi leti« ustrelili edinega sina babice, ki stanuje v kletnem stanovanju lepe ljubljanske vile. Glede na to, da so okupatorji v letih 1942–1943 streljali slovenske talce, med njimi tudi slikarja Hinka Smrekarja, sklepamo, da je dogajalni čas v besedilu 1949–50, torej preden je leta 1957 Gramozna jama postala predmet memorialne kutlurne dediščine.

V kratki zgodbi *Izgubljeni zmaj* posredno govori o znamenem Zmajskem mostu, prvem železnobetonskem mostu na Slovenskem, zgrajenem po načrtih J. Zaninovića v

---

[6] Seznam kulturne dediščine na spletnih straneh Ministrstva za kulturo RS, Register nepremične kulturne dedipčine http://rkd.situla.org/.

[7] Park Tivoli je del kulturne dediščine Ljubljane od leta 1984. Mestni park Tivoli, Tivolski in Cekinov grad so bili oblikovani v času Ilirskih provinc in so jih izgrajevali s parkovnimi zasnovami M. Fabianija, V. Helnica, J. Plečnika in B. Kobeta v prvi polovici 20. st.

letih 1900–1901. V prozi omenja tudi, da sta se s sinom igrala v Cicibanovem gaju, ki je bil na tleh dananšnje veleblagovnice Maksimarket arhitekta E. Ravnikarja, zgrajene med leti 1963–1964 in 1969–1971. Dogajalni čas v njenih kratkih realistični prozi so 40. in 50. leta 20. stoletja. V tem besedilu je omenjena še ena ljubljanska znamenitost – Nebotičnik, prva stolpnica, zgrajena 1933 po načrtih arhitekta Vladimirja Šubica, zgornji del je delo M. Mušiča, kavarniški B. Stupice. Tako kot pesniki in pisci besedil popevk se tudi Brenkova ne more izogniti terasi. Celotno besedilo ima zanimivo vertikalno perspektivo, s katero oblikuje pogled na panoramsko Ljubljano in rdeče strehe, značilne za stari del mesta. Drugi pogled na ključne znamenitosti je z grajskega stolpa z uro in daljnogledom na vrhu: sega od grajskega dvorišča, Šanc do Barja in Krima. Šance so tudi priljubljena izletniška točka, Grajska planota je urejena s kostanjevim drevoredm (delo vrtnarja A. Lapa) in Plečnikovo ureditvijo Šanc (del mestnega obrambnega sistema) z obodno zasaditvijo javorjev (načrt 1933, izvedba 1935). Ljubljansko barje, ki predstvlja južni del Ljubljanske kotline, je kot kulturna krajina tudi del kulturne dediščine. Njen osrednji del so njive, košenice, šotna barja, Ljubljanica s pritoki in kanali ter nižinski gozd.

V prozi *Andrejevo razočaranje* omenja tivolsko progo, Ljubljanico,[8] ljubljansko meglo. V času nastajanja besedila se je družina preselila iz kletnega stanovanja v visoko pritličje. V prozi *Babičino drevesce* omenja rimsko Emono, mestno vrtnarijo pod Rožnikom, sadike v Zalogu. V tem času se je avtorica z družino preselila na Prešernovo ulico 5, zasajeno z dvostranskim drevoredom, ki je kasneje postal del vrtnoarhitekturne kulturne dediščine mesta. To je drevored kroglastih robinij, zasajen po načrtih Kranjske stavbne družbe iz leta 1882. Z novimi drevesi so ga nadomestili med leti 1988–97, ko se je avtorica že preselila za Bežigrad na Peričevo ulico. V tem besedilu omenja »tisto ljubljansko ulico, kjer pred muzejem raseta dve magnoliji«. Gre za posredni opis Narodnega muzeja. Avtorica senzibilno opisuje naravo, posebej rastline in drevesa, tudi magnolije. Omeni, da so pod »rdečkasto nadahnjenimi cvetovi v travi molčali stari nagarobni spomeniki, pod katerimi so strohnele kosti rimskih žena in vojakov, ki so davno živali v Ljubljani – Emoni« (Brenk 2001: 27). Avtorica je tenkočutno predstavila muzej, neorenesačno palačo iz leta 1888 (načrti V. Resori in V. Trea), nastalo na osnovi sodobne avstrijske muzejske arhitekture. Notranja oprema je delo I. Hrasky in predelava delo M. Mušiča iz leta 1995.

V prozi *Tulipanov vrt* se pojavi danes neobstoječi (Uršulinski) vrt, na mestu katerega stoji stolpnica Trg republike 2. V besedilu je omenjena še ena od ne več obstoječih

---

[8] Regulirana betonska struga Ljubljanice (A. Keller, 1913–1918), urejena s terasami, mostovi, konzolnimi pomoli, ograjami, zazelenitvijo in drugimi detajli ureditve, ki poudarjajo Ljubljanico kot eno od osrednjih mestnih avenij, je delo J. Plečnika, 1929–1945.

znamenitosti Ljubljane, tramvaj, ter njegova pot preko Gradišča proti Viču. V kratki zgodbi *Pomarančna babica,* ki je t. i. horjulska babica, omenja Šumijevo izložbo s sladkarijami oz. gostilno s steklenimi vrati. Čeprav lokal Šumi nima statusa kulturne dediščine, ima neuradno veliko simbolno vrednost pri ljubljanskih umetnikih, ker je bil priljubljeno shajališče. Gre za tovarno, ki jo je ustanovila Josipina Schumi 1876, pozneje je bila dodana trgovina bonbonov in še pozneje znameniti lokal Šumi v Gradišču. Ta lokal je od leta 1966 postajal zbirališče, ki je pomembno zaznamoval družbeno in kulturno življenje v Ljubljani. Po motivih Petra Božiča je leta 2009 nastala predstava *Šumi* v Slovenskem mladinskem gledališču. V besedilu *Mamine rokavice* so na kratko omenjene tudi navade Ljubljančanov – nakupovanje na Ljubljanski tržnici.[9] Avtorica zapiše »mama je kupila šopek sivke na trgu od Kraševke.« (Brenk 2001: 31)

V besedilu *Izgubil se je deček* je zaradi motivno-tematskih prvin zelo podrobno opisala topografijo Ljubljane, in sicer Trnovski most, Gradaščico,[10] Rimsko cesto, Tobačno ulico. Gre za avtobiografsko zasnovano pripoved o tem, kako se je izgubil in zvečer našel triletni sin Andrej, ki je šel z vrstnikom Petrom metat »tamenčke« s trnovskega mosta v Gradaščico. Tudi Trnovski most je leta 2009 postal enota kulturne dediščine, ker gre za ločno zidan kamnit most štirimi piramidastimi obeliski na stranskih ograjah, s svetilko in kipom sv. Janeza Krstnika, zgrajen leta 1932 po načrtih J. Plečnika. Znamenitost mostu so na njem zasajene breze, avtorica pa omenja kostanje ob Gradaščici. Pri iskanju otroka je opisana Tobačna ulica za visokim zidom tobačne tovarne, ki jo preimenuje v Mrtvo ulico. Dogajanje je postavljeno v leto 1950.[11] Avtorica je omenila tudi Rimsko cesto, ki je bila leta 1993, torej skoraj 40. let po napisanih besedilih razglašena za kulturno dediščino, ker je narejena na trasi rimske ulice, ki je bila srednjeveška vpadnica.

V besedilu *Prva razstava* je pomembna Moderna galerija (1936 arhitekt E. Ravnikar, zgrajena 1948), ki je enota kulturne dediščine postala leta 1993, Brenkova pa jo opisuje sredi 20. stoletja. Avtorica uporablja literarni paralelizem med prvo razstavo svojega sina v pesku in razstavami v omenjeni kulturni ustanovi.

Zanimiva je kratka črtica *Naša znamenja*, kjer je opisala topografijo Ljubljane z drugega zornega kota. To besedilo motivno-tematsko korelira s kratko prozo *Črni*

---

[9] Tržnice, zgrajene med 1940–1942 po načrtu J. Plečnika. Imajo rustični kamniti spodnji del (rečno fasado) in zgornji gladki del, tržno fasado s stebrišči. Gre za unikatno celopotezno oblikovanje prostora med Tromostovjem in Zmajskim mostom.

[10] Gradaščica teče skozi Mirje in Trnovo ter se v Krakovem izliva v Ljubljanico. Struga je regulirana. Obrežja v Krakovem so bila urejena 1931–32 po Plečnikovih načrtih (ozelenitve, dostopi k reki, stopnišča za perice, Petelinji in Kolezijski most).

[11] Šele kasneje je velik tovarniški kompleks, zgrajen med leti 1871–1890 kot paviljon, postal predmet kulturne dediščine in Tobačni muzej (1989, 1992)

kos, ker obe na diskreten način tematizirata spomenike 2. svetovne vojne. Avtorica opisuje sprehod s sinom na Ljubljanski grad, kjer se ustavita ob Spomeniku talcev v Ulici talcev, kar eksplicitno ni omenjeno v besedilu, je pa lokacija prepoznavna zaradi navedbe Župančičevih verzov na podstavku bronaste sohe talca. To je prvi javni povojni spomenik iz leta 1945, ki tako kot Gramozna jama sodi pod memorialno kutlurno dediščino. Pod besedilom je napisano, da je nastalo spomladi 1957. V besedilu je omenjeno, kako se je avtorica s pesnikom Pavletom Golio sprehodila do tega »znamenja«, ki je bil leta 2003 razglašen za spomenik lokalnega pomena.

> Mati se je z Andrejem ustavila pod Ljubljanskim gradom sredi mirne brezizhodne ulice, v kateri so ob molčeči zid postaviIi štiriindvajset živih zvezanih mož in jih ustrelili. Ulica je dolga komaj za dvajset hiš in se izteče v nizek hribec nad prečno cesto. Če prideš iz središča mesta po njeni desni strani, se te dotikajo drevesne veje iz vrtov, zagrajenih z železnimi mrežami. Na levi strani, za hrbtom velike gimnazije, pa stoji bronast spomenik in pod njim je vklesano na kamnitem podstavku:
> POSTOJ, KDOR MIMO GREŠ! TA KRAJ JE SVET, IZPRAN KRVI JE MUČENIŠKE SLED. TODA DOMISLI STRAŠNEGA SE DNE IN MRTVA SKALA RDEČ POŽENE CVET. (Brenk 2001: 46–47).

Kot zanimivost avtorica omenja tudi ljubljansko univerzo v besedilu *Stričev cilinder*, diskretno, v smislu retrospektivne zgodbe: otrok si za šolsko pustno maškarado izposodi stričev cilinder, ki je v času stričevega študija na Dunaju stal celo mesečno plačo. Avtorica na posreden način predstavi tudi razvoj visokega šolstva na Slovenskem.[12]

V *Sončni ulici* opisuje ulico, ki vodi proti središču mesta in gleda na stari grad. Zaradi notranjega dogajanja se ji v določenem trenutku zdi Sončna uica Temna, Mračna, Brezupna. Domnevno, ne pa nujno, gre za Šubičevo ulico, ker avtorica o njenem nadaljevanju govori o Kongresnem trgu, kjer je papirnica.

V naslovni kratki zgodbi *Golobje, sidro in vodnjak* si sin in mati ogledujeta sidro (črno sidro v ljubjanskem parku),[13] kamor sedajo beli in sivi golobi. Sidro ima prastari pomen upanja.

V zgodbi *Srečanje* opisuje čas po novem letu, sneg, luči ob veliki cesti, sprehod z otrokom po glavni ulici proti kolodvoru, vidita Ljubljanski grad, Rožnik, potem pa naključno srečata otrokovega očeta.

---

[12] Poslopje deželnega dvorca, zgrajeno leta 1902, je od leta 1919 sedež osrednje slovenske univerze. Slovensko višje in visoko šolstvo je nastajalo že od leta 1619 iz jezuitskega kolegija. Poslopje deželnega dvorca je osnovni načrt I. V. Hraskyja in arhitekta J. Hudetza z Dunaja. Monumentalna palača, sezidana 1896–1902 v neorenesančnem slogu po načrtih J. Hudetza na mestu nekdanjega Deželnega dvorca ali vicedomske palače. Od 1919 je sedež univerze. Pred zgradbo so kipi zaslužnih profesorjev.

[13] Železno sidro na večji zidani, s kamnitimi ploščami obloženi ploščadi. Spomenik je bil postavljen leta 1954 v spomin na ponovno pridobitev slovenskega izhoda na morje.

V besedilu z inventinim naslovom *Mamaočka* govori o enostarševskih družinah, ko matere postanejo hkrati mamice in očetje. Avtorica razpre širši družbeni problem samohranilk, vdov in ločenih žensk, čeprav ti izrazi niso uporabljeni. Zato je tu dogajalni prostor širši – ni ne stara Ljubljana ne center mesta, ampak omenja mednarodno skupnost: Krajino[14] in Bratislavo in Slovaško.

V zgodbi *Kaj manjka Ljubljani*? je mesto predstavljeno kot lepo. S sinom gresta na Grad: mimo sivega dramskega gledališča,[15] skozi Gradišče, mimo Napoleonovega stebra do poletnega gledališča Križanke, [16] ki ga je opisala in vključila citat napisa in svetlo dvorišče:

> »Pojdiva do letnega gledališča in potem na Grad,« predlaga Andrej. In gresta ob sivem dramskem gledališču skozi Gradišče do vitkega stebrišča, na katerem je napisano: NAPOLEON REZHE: ILIRIJA VSTAN! Pogledata skozi okensko mrežo na svetlo, bleščeče dvorišče, kjer stoji ob levi strani vhoda grajska gospodična iz peščenca in ima v rokah preslico in knjigo. [...]
> Kako lepa je Ljubljana,« ponovi mama. Jesensko sonce se odbija od belih in pisanih ploščic na dvorišče letnega gledališča v Križankah in Andrej prebira napis na stebrišču: »Minil boš, tvoja dela so tvoj spomin.« [...] . Stojita ob beli kamniti ograji in zdi se, da ju lepota prostranega, svobodnega svetlega dvorišča obliva kot topli, rahlo vonjljivi valovi. (Brenk 2001: 82–83).[17]

Avtorica je subtilno družbeno kritična. V *Škofovem kruhu* iz sklopa Obdarovanja omenja topografske značilnosti Ljubljane: stolnico, kamniti kip na pročelju, sončno uro, črne kazalke na sončni uri.

> Kadar pa grem mimo ljubljanske škofije, mimo hiše številka 4, mi zadiši skozi zaprta temna vrata pravi škofovski kruh. Pomislim na škofa Hrena, ki ga je najbrž tudi rad jedel. Zdaj ga vidim le kot kamnit kip v niši na pročelju ljubljanske stolnice. Se mi zdi, da nam nenehno malo žuga s kazalcem ... (Brenk 2001: 278)

---

[14] Na osnovi besedilnega konteksta gre za takratno Bosansko krajino.

[15] Drama je stavba, zgrajena v letih 1909–1911 po načrtih dunajskega arhitekta Aleksandra Grafa za potrebe nemškega dramskega gledališča. Tipska arhitektura, nastala po sočasnih dunajskih vzorih.

[16] Križanke so nastale na nekdanjem samostanu Nemškega viteškega reda oz. Križevnikov v jugovzhodnem delu srednjeveškega mesta, delno na rimskih temeljih. J. Plečnik je 1951–57 prenovil samostan v poletno gledališče, šolo in gostilnski lokal, ki je od leta 1986 razglašen tudi za kulturno dediščino.

[17] Nekdanji samostan Nemškega viteškega reda oziroma Križevnikov (1268, 1567) v južnozahodnem vogalu srednjeveškega mesta, delno na antičnih temeljih, je Plečnik 1951–57 prenovil v letno gledališče, šolo in gostinski lokal. Značilnost Križank je tudi *bela kamnita ograja, svetlo dvorišče* do Poletnega gledališča Križanke, ki je najbolj priljubljeno ljubljansko kulturno prizorišče na prostem.

V besedilu *Prvič v Ljubljano* iz zbirke *Prva domovina* je deklici iz Horjula Ljubljana predstavljena s prvim simbolom – Ljubljanskim gradom na vrhu zelenega hriba. Gre za Grajski grič, ki je leta 1986, skoraj 70 let po avtoričinem opisu raglašen za kulturno dediščino.[18] V istem sklopu sta v besedilu *Vnukova darila za babico*, ki jih je napisala s perspektive babice in ne mame kot v zbirki *Golobje, sidro in vodnjak*, omenjena Tromostovje in Bežigrad (Peričeva 1), ki je postalo avtoričino zadnje bivališče v Ljubljani.

CICIBANOV GAJ

Motiv kulturne dediščine v (mladinskih) književnih besedilih je literarno dokumentranje in evidentiranje, ki sicer ne spremlja vseh faz strokovnega dela (zbiranje, obdelavo, analizo, iskanje in posredovanje), ampak ga kot motiv posreduje naprej. Tako npr. iz besedila *Izgubljeni zmaj* izvemo za t. i. Cicibanov gaj:[19] da so ga krasili topoli kot ograja in da so v njem zvečer zaklepali vrata. Na osnovi konteksta sklepamo, da gre za neke vrste otroško igrišče, kjer so med drugimi rožami rasli tudi tulipani. Stalo je na tleh današnje veleblagovnice Maximarket. Na osnovi rekonstrukcije prostora, prostorskih opisov, smo ponovno izsledili danes neostoječe otroško igrišče. Motiv kulturne dediščine v slovenski (mladinski) književnosti je literarna dokumentacija, interpretacija ter promocija kulturne dediščine mladim naslovnikom. Kratke realistične pripovedi Kristine Brenk tako oživljajo spomin na ne več živeče prostore.

ZAKLJUČEK

Iz pregleda opusa je razvidno, da je avtorica kljub času pomanjkanja in skromnega življenja po koncu 2. sv. vojne zmogla osebnostni preskok in svojima otrokoma ter mladim bralcem predstavila kulturno dediščino Ljubljane, in to celo pol stoletja preden je to uradno postala. Očitno je imela vizionarske sposobnosti, da je iz posameznih, v 50. letih nejasnih obrisov prepoznala spomenike lokalnega, državnega in svetovnega

---

[18] Grajski grič je osamelec, ki je kot posledica kameninske sestave in dogajanj v geološki preteklosti razvil značilno obliko. Antropogeno preoblikovan, poseljen že v prazgodovini. Z grajsko arhitekturo in urejeno planoto predstavlja identiteto mesta. Grajski grič se dviguje nad srednjeveškim mestnim jedrom, na skrajnem severozahodnem podaljšku širokega slemena Golovca, na robu Ljubljanske kotline, med Ljubljanskim barjem in Ljubljanskim poljem.

[19] Botanični vrt je uredil baron Žiga Zois v prvi četrtini 19. stol. na zasutem rimskem jarku. Del vrta z večjimi starimi drevesi in drevoredno potezo petih bukev je ograjen, na drugem delu so vrtički. Vrt med hišama Trg MDB 1 in Rimsko 24 ter vrtički med Aškerčevo in Rimsko cesto, med hišama Rimska cesta 27 in Trg MDB 2.

pomena. V svojih besedilih je spontano in skoraj v celoti prikazala t. i. Plečnikovo Ljubljano, ko jo je Plečnik šele ustvarjal in danes predstavlja identitetno mesta.

Avtorica tudi v nekaterih drugih kratkih realističnih zgodbah omenja Ljubljano, v zbirki *Prva domovina*, v kateri je predstavila vas Horjul in naravne znamenitosti, je Ljubljana prikazana kot kulturno mesto. Tudi pozneje, ko se je preselila v Ljubljano, je v njej ostal spoštljiv odnos do mesta kulture. Zato v večini besedil v zbirki *Golobje, sidro in vodnjak* omenja center in kulturne znamenitosti. Čeprav je predvsem sama skrbela za sinova, ju je seznanjala s priljubljenimi kulturnimi točkami v Ljubljani (Ljubljanski grad, Kongresni trg, Tivoli, Moderna galerija, Narodni muzej, letno gledališče Križanke, kino, vrtnarijo v Tivoliju, tržnico). Zaradi eksistencialnih problemov ni opustila kulturnega izobraževanja otrok, ampak jim je predstavljala Ljubljano skozi zgodovino, ustanove in prostočasne dejavnosti (igre v Cicibnovem gaju).

Avtorica je v celoti zavezana kulturi: naravni dediščini Horjula, kulturni dediščini Ljubljane in drugim vrstam kulture, predvsem knjigam. Njene književne osebe veliko berejo slovensko in svetovno mladinsko književnost: od Abecednika, ljuskega izročila (Desetnica), avtorskih del (Martin Krpan, Mojca Pokrajculjca, Mamka Bršljanka, Muca Copatarica, Pravljica o zlati vodi, Strahek), do pravljic (irske, nemške, slovenske). V besedilih omenja kanonske literarne like, Bambija, Lažnivega Kljukca, Mary Poppins, Medvedka Puja, Neznalkove dogodivščine, Ostržka, Otok zakladov idr. Njene književne osebe berejo tudi parizanske spomine. Interktekstualno se motivno-tematsko navezuje na slovensko in svetovno ljudsko pravljico in njene motive (desetnica, arhetip otroka sirote, zlata račka oz. gos, zlato jajce in pero).

Brenkova je ohranila spoštljiv odnos do sakralne kulturne dediščine, npr. Cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani, v katerega je subtilno dodala pogled in distinkcijo med vero in religijo. Kristina Brenkova se je od svojega 11. do 18. leta šolala v samostanu v Mariboru, od koder je pobegnila in čez noč osivela, med drugo svetovno vojno je bila kurirka Prežihovega Voranca, po vojni pa je trikrat zavrnila včlanitev v ZK, ker je ohranila avtonomijo, osebno integriteto in etično držo, ne glede na ideoogijo. Ta odprtost se kaže v pozitivnem odnosu do vere in verovanja ter ljudskih šeg in običajev (dota, koline, Novo leto, Miklaževanje, Božič) pa tudi novih (državnih) praznikov (prvomajska proslava, Dan žena). Hkrati je socialno čuteča (*Črni kos*) in družbeno kritična (škof Hren).

Vključevanje motiva Ljubljane v slovensko književnost, zlasti če gre za kvalitetna mladinska dela, ima visoko kulturno funkcijo in spodbuja dejavno življenje v mestu, predvsem na področju vzgoje, posredovanja znanj in izkušenj preteklih obdobij, ter krepi kutlurno samobitnost.

VIRI IN LITERATURA

BRENK, Kristina, 2001: *Obdarovanja: izbrana kratka proza*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Republika Slovenija – Ministrstvo za kulturo: *Register nepremične kulturne dediščine* http://rkd.situla.org/

KREČIČ, Peter, 2009: *Plečnikova Ljubljana = Plečnik's Ljubljana.* Ljubljana: Zavod za turizem = Tourist Board. www.visitljubljana.si/file/144425/tp_plecnik_si_en_lrv2.pdf?

ŠAŠEL KOS, Marjeta 2006: A few remarks concerning the archailogia of Nauportus and Emona: The Argonauts. *Mediterranea myths. From classical antiquity to the eighteenth century*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006.

ŠAŠEL KOS, Marjeta, 2004: *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Rimski spomeniki*. Vodnik. *Ljubljana*. Narodni muzej Slovenije.

ŠTIH, Peter, 2002: Dve novi omembi za najstarejšo zgodovino Ljubljane. *Zgodovinski časopis* 56/1-2, 7–42.

TORKAR, Silvo, 2008: O nastanku in pomenu krajevnega imena Ljubljana in njegove nemške oblike Laibach. *Ljubljana* 13/8-9, 4–5.

Jožica Čeh Steger
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Vaški in mestni prostori v Potrčevi prozi

Ivan Potrč živi v naši zavesti predvsem kot ustvarjalec kmečko-vaške pripovedne proze in dramatike, vendar je tako v predvojnem kot povojnem času tematsko posegal tudi v mestni prostor, najizraziteje v zadnjem romanu Tesnoba. V prispevku so predstavljene stilne ubeseditve podeželskega in mestnega sveta v Potrčevi pripovedni prozi v povezavi s habitusom njegovih literarnih oseb.

OBROBJE IN SREDIŠČA SEMIOTIČNEGA PROSTORA

Vsakršna meja, naj bo jezikovna, kulturna, državna ali še kakšna, ločuje in združuje hkrati ter ob spoštovanju različnosti omogoča sožitje in medsebojno obogatitev. Če izhajamo iz Lotmanove semiotike, je meja ločnica in povezovalka različnih semiosfer. Pojem semiosfera je nastal po analogiji z biosfero[1] in je razumljen kot »celoten semiotičen prostor, ki pripada določeni kulturi« (Lotman 2006: 175). Ker govorimo o kulturi le v prostoru in času, je semiosfera, v kateri se izpodrivajo različni jeziki, rezultat kakor tudi pogoj za razvoj in delovanje kulture. Semiosfero si lahko predstavljamo, predlaga Lotman, kot muzejsko dvorano, v kateri so na skupnem mestu razstavljeni različni eksponati iz različnih obdobij. Njihovi opisi in razlage se pojavljajo v različnih jezikih, kot obiskovalci si jih lahko ogledujemo po vrstnem redu, prisluhnemo in sledimo razlagi vodiča ali uberemo povsem svoje poti.

Semiotični prostor zapolnjujejo jeziki, ki se med seboj razlikujejo, so v različnih odnosih, meje med njimi pa so lahko zabrisane ali prepustne kot membrana. V notranjem prostoru semiosfere so torej semiotični sistemi asimetrični, raznorodni in hkrati enotni (Lotman 2006: 179), substrukture semiosfere pa so organizirane v sistemu časovnih (sedanjost, preteklost, prihodnost) in prostorskih koordinat (notranjost, zunanjost,

[1] Med bio- in semiosfero obstaja tudi pomembna razlika. Medtem ko temelji prva na evoluciji in v njej posamezne vrste živih bitij odmirajo z naravno selekcijo, v semiosferi prvine predhodnih stanj in stopenj kulture živijo še naprej.

meja semiosfere). Po tem sistemu se v vsebino semiotičnega teksta prekodira tudi zunajsemiotična realnost časa in prostora (Lotman 2006: 189).

Za semiosfero značilna individualnost je pogojena s semiotičnim jazom, ki z mejo oblikuje določen samoopis prostora, asimetrija njenega notranjega prostora pa nastane v veliki meri iz razmerja med središčem in obrobjem. Najrazvitejši in strukturno organizirani jeziki se oblikujejo v središču semiotičnega prostora, s temi se izpodrivajo številni jeziki oziroma govori, ki lahko prevzemajo le določene funkcije, na primer narečja, sociolekti, idiolekti, sleng, žargon. Ko se v središču kulturnega prostora deli semiosfere povzpnejo na raven metastrukturnega samoopisa, se ta širi na periferijo in posledično na ves semiotični prostor, kar pomeni le navidezno unifikacijo, kajti metastruktura, ki je v središču »svoj« jezik, na periferiji nemalokrat nastopa kot »tuj« jezik, kot gramatika tujega jezika, ki ne zmore ustrezno izraziti tamkajšnje semiotične prakse. Odnosi med semiotično prakso in vsiljenimi normativi so na obrobju toliko bolj konfliktni, kolikor bolj je to oddaljeno od središča in jezikovne norme, zato pa je po drugi strani na obrobju pogosto napeta in zelo intenzivna semiotična dinamika, ki poživlja normirani jezik ali ustvarja celo nove jezike semiotičnega prostora.

Vzhodnoštajerski prostor, to obrobje slovenskega semiotičnega prostora, še dolgo časa po Vrazovih bolečih poskusih ni mogel umetniško prepričljivo zaživeti v slovenski literaturi. Izraziteje je to uspelo šele Ivanu Potrču, čeprav ne brez težav in očitkov o jezikovnih nepravilnostih in odstopanju od knjižne norme.[2] Potrč, ki je razumel literaturo kot izraz najpristnejšega življenja z vsemi bolečinami, krivicami, strastmi, radostmi in jezikom vred, je zmeraj znova zatrjeval, da drugače ni mogel pisati, če je hotel ostati zvest sebi in svojim ljudem. Za neusklajenost Potrčevega jezika z normo, za to, da bi se »njegova štajerska slovenščina s kranjsko zbogala«, pa je bila, kakor je pisatelj znal biti tudi anekdotičen, nazadnje vsega kriva šekasta krava, ki mu je še kot otroku na paši požrla slovensko slovnico. Potrč je z literarno ubeseditvijo vzhodnoštajerskega prostora, v kateri je vse od prvih pisateljskih začetkov naprej zavestno uporabljal narečne, tudi pogovorne in ekspresivne vzhodnoslovenske izraze, ki delujejo v knjižni slovenščini nekoliko arhaično, v naravnem okolju pa so izraz živega govora, pomembno obogatil slovenski knjižni jezik. Ob izidu romana *Na kmetih* mu je to posebej potrdil tudi Janko Lavrin.[3]

---

[2] Prim.: »Tako se mi je že pri prvi knjigi, ki sem jo napisal, kasneje zgodilo, da mi je tržaški kritik Budal napisal, kako pišem svoj slovenski jezik. Vendarle se nisem nič poboljšal, do danes za troho ne (Potrč 1981: 18).

[3] Prim.: »Ko je prof. dr. Janko Lavrin prebral moj roman *Na kmetih*, ki so ga kasneje Angleži prevedli, mi je dejal, da stilno sicer močno izstopam iz veljavnih okvirov slovenskega pripovedništva, vendar naj kar tako pišem, ker se mu zdi, da sodobna slovenščina izrazno stagnira, pri branju moje proze pa je občutil, da je zaživela tudi druga polovica Slovenije, ki sicer ni še zaživela v naši literaturi, je

POTRČEVA PROZA IN HABITUS KMEČKEGA ČLOVEKA

Potrčeva proza je močno zraščena z vzhodnoštajersko pokrajino, z navadami, s čutenjem, čustvovanjem, z obnašanjem in govorom teh ljudi kakor tudi z njihovimi bivalnimi in delovnimi prostori, od katerih se najpogosteje zapisujejo kmečke kuhinje, sobe s polomljenim pohištvom, revne koče s slamo kritimi strehami, z vlažnimi stenami, razmočenimi ilovnatimi tlemi in s kopico lačnih otrok, spečih po klopeh, blatna dvorišča in poti, seniki, hlevi, podstrešja, žage, mlini, obrežje Drave, travniki, njive in vinogradi.

Čeprav je jezikovni izraz posameznika zavestno hotenje in izbira, je zmeraj neločljivo zvezan tudi z njegovim habitusom.[4] Habitus je osnovan na minulih izkušnjah, shranjenih v vsakem organizmu, spontano določa individualne in skupinske prakse in je kot nekakšen skupinski slog oziroma »materializacija kolektivnega spomina, ki v naslednikih reproducira dosežek predhodnikov« (Bourdieu 2002: 93). Opazovanje jezikovnega stila v povezavi s habitusi nosilcev literarnega govora pove, v kolikšni meri se govor literarnih subjektov ujema z njihovim načinom zaznavanja, mišljenja, ravnanja, s praksami, ki jih nezavedno uravnava prisotnost minulosti, katere proizvod so v določenih okoliščinah. V habitus, ki zagotavlja dejavno prisotnost minulih izkušenj, pri čemer imajo odločilno vlogo zgodnje izkušnje, je pomembno vgrajeno tudi jezikovno obnašanje posameznika. Njegov življenjski svet se najmočneje izrazi, kadar ta govori v svojem naravnem okolju, pri kmečko-vaškem človeku, ki prevladuje v Potrčevi prozi, je to obrobni podeželski sociolekt. Ta je, kakor piše Andrej E. Skubic (2005), določen s pokrajinsko zaznamovanostjo na vseh jezikovnih ravninah, z večjo prisotnostjo starinskih besed in besed iz kontaktnih jezikov, zaradi močnejšega vpliva družbenih in verskih mrež pa tudi z manjšo rabo disfemizmov kot v govorih urbanega okolja.

Posamezne prvine obrobnih podeželskih sociolektov so pri Potrču v vlogi poudarjanja vzhodnoštajerske specifike, karakterizacije literarnih oseb in njihovih življenjskih svetov (Čeh 2006: 187–188). Jezikovnoslogovno podobo Potrčeve pretežno kmečke proze najizraziteje določajo: a) pokrajinsko in narečno besedišče, b) zastareli in starinski izrazi (prerekati se, hasek, zdaleka; svetek, svetešji, skraja,

---

pa izrazno bogata, živa in neposredna, – to je štajerski svet. In če si kaj želim, potem si želim, da bi govorico štajerskega človeka, torej področja svojega domačijskega sveta, vnesel čimbolj neposredno in živo v strukturo naše ljube slovenščine, vključil tako, da bi to nikogar ne motilo« (Potrč 1978: 314).

[4] Bourdieu je habituse opredelil kot izdelke zgodovine, sisteme »trajnih in premestljivih dispozicij, strukturiranih struktur, ki so vnaprej določene, da bodo funkcionirale kot strukturirajoče strukture, se pravi, kot načela, ki porajajo in organizirajo prakse in predstave« (2002: 90).

vračiti), c) ekspresivni glagoli, na primer za govor literarnih oseb (zasikati, renčati, kokodakati, zajaskati, renčati), č) pokrajinsko značilna imena in obrazila (Toplečka, Franček, Tunek, Južek), d) jezikovni disfemizem, ki se kaže v pogostih kletvicah in drugih slabšalnih izrazih (prekleti, baba, ded, pankrt, žota, terja) in e) ponazoritvene primere, pogosto z živalskimi izhodišči, ki kažejo na človekovo povezanost z naravo, na težnjo kmečkega človeka po pretiranem izrazu in nagonskem dojemanju lastnega telesa (»Stoji, kakor bi jo vkopal. Kakor krava, ki jo pripustiš«, *Sin*).

MESTO V POTRČEVI PROZI

Ivan Potrč se je pisateljsko oblikoval že v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Pisal je o vsakdanjem življenju na štajerskem podeželju, ki ga je iz lastne mladosti tudi najbolje poznal, o razpadanju agrarnega arhetipa, socialnih in moralnih stiskah vaških ljudi, prizadetem otroštvu, nasprotju med kmetom in kočarjem, vasjo in mestom itd. Realistični poetiki in vzhodnoštajerski pokrajini je ostal zvest tudi po drugi svetovni vojni. Še leta 1981 je poudaril, da je njegovo literarno ustvarjanje lahko raslo le iz doživljajskega sveta, osebne prizadetosti in zavezanosti resnici (Bohanec 2002: 58). Čeprav živi Potrč v naši zavesti predvsem kot pisatelj in dramatik kmečko-vaškega sveta, je tematski krog njegove literature širši. V *Zločinu* je denimo ubesedil napetost medčloveških odnosov, trpljenje in politični uboj predvojnih revolucionarjev Djura Djakovića in Nikola Hećimovića, ki so ju aprila 1929 v Zagrebu aretirali, mučili, nato prepeljali z vlakom v Maribor, od tam pa vklenjena gnali na avstrijsko-jugoslovansko mejo in ju ustrelili v grapi pod Duhom na Ostrem vrhu. Potrč je seveda pisal tudi o partizanstvu (*Srečanje, V kurirski karavli*), izpod njegovega peresa smo ne nazadnje dobili prvo slovensko novelo s taboriščno tematiko (*Smrt Slave Klavore*). Že v predvojnem in očitneje v povojnem času je tematsko posegal tudi v meščanski svet. Med konkretno poimenovanimi in geografsko preverljivimi dogajalnimi prostori se v Potrčevih besedilih zapisujejo različna mesta, Zagreb (*Zločin*), Gradec (*Grob v Gradcu*), Maribor (*Groteska, Sveti zakon*), Ptuj (*Prva srečanja*), Ljubljana (*Mólčljiva sóseda*, *Tesnoba*). Potrčevim literarnim osebam, ki so kot pisatelj zrasle na vasi, se meščansko oziroma malomeščansko življenje nemalokrat upira, zanje to ni prostor individualne svobode, širokih duhovnih, izobraževalnih, kulturnih, estetskih in še kakšnih možnosti, kljub temu pa lahko v njegovi prozi razberemo različno ubeseditev mesta.

Potrčev kmečki človek iz predvojnega časa vidi denimo mesto kot prostor sumljivih kupčij, prostitucije, spolnih bolezni, kot prostor, ki z negativnimi moralnimi pojavi vdira v vaško življenje. V noveli *Sveti zakon* umirajoča Roza namigne, da se je njen mož, postarani žandarmerijski stražmojster, v Mariboru nalezel spolne bolezni, najbrž sifilisa, posledice pa so vidne pri njunem najmlajšem otroku: »Takrat, ko ga je vleklo

tisto barantanje z jabolki – kar čez noč je hotel obogateti, pa je zapravljal z babami –, se je nalezel tega v Mariboru. Nikomur še nisem povedala; lahko si misliš, kaj sem prestajala. Ubogi otrok! Poglej ga! Kdaj, le kdaj mi je prišlo na pamet, da bodo otroci, ki jih bom rodila, tako bolezen kazali po svetu? (Potrč 1966: 39–40).

Mesto je pri Potrču tudi prostor socialistične industrializacije, gradbenih in tovarniških delavcev in delavk, v veliki meri priseljenih iz kmečko-vaškega okolja, stiskajočih se v skupnih podstrešnih sobah ter upajočih na boljši zaslužek in lažje življenje v mestu. Primer tako nastale proletarke je dekle iz novele *Molčljíva sóseda*. V Ljubljani, kamor jo je nasilni oče nagnal služit, da bi mu domov na kmetijo pošiljala denar, je postala tovarniška delavka. Čeprav ima v mestu le tretjino sobe, upa tam na srečnejšo prihodnost: »Odhajala je naglo, kakor bo odhajala v mesto, ko se ji bo k otrokom mudilo, in bilo je čutiti, kako hodi po tem mestu kot po svojem svetu. Tu, v tem mestu, je bil njen kruh, je imela svojega šoferja, jo je čakalo vse življenje.« (Potrč 1966: 176)

Potrčevi največkrat konkretno poimenovani deli mesta, stavbe in notranji prostori zaživijo nemalokrat kot temni, mračni, neprijetni, z nasiljem, smrtjo ali tesnobo zaznamovani semiotični svetovi. Protagoniste srečujemo na mestih, ki se v prostorskih in časovnih koordinatah semiotičnega prostora umeščajo k marginalnim socialnim skupinam in prav takšnim prostorom, to je na pokopališču, v predmestju, na mestnem avtobusu, zvečer ali ponoči v zakotnih ulicah in gostilnah, na železniški, žandarmerijski ali policijski postaji, v jetnišnici, zaporniški celici, podstrešni sobi, skladišču itd. V *Groteski*, tekstu, ki ga je Potrč napisal, ko mu je banovinska oblast prepovedala predstavo *Kreflove kmetije*, ki je bila že na programu mariborskega gledališča, razočarani umetnik zaznava neprijetne podobe Maribora na večerni poti od gledališča do železniške postaje; temno, zakotno ulico, tolstega mesarja za pultom mesnice, zanikrno gostilno z debelo in zaspano natakarico, neizbežen pa je tudi konflikt z malomeščanskim profesorjem, v katerem začuti levičarski umetnik razrednega sovražnika. Žgoče socialne razmere in politične aretacije v predvojnem Mariboru pod krinko prestavitve dogajalnega prostora na Kitajsko so ubesedene tudi v tako imenovanih »*Kitajskih novelah*«.

POTRČEVO MEŠČANSTVO IN ROMAN *TESNOBA*

Potrč je bil človeško in pisateljsko občutljiv za vse, kar se je dogajalo narobešnjega, kakor bi rekel sam, v družbi in človeku. Zapisati ni mogel ničesar, je večkrat poudarjal, kar ga ne bi tako ali drugače osebno prizadelo. Naj so bile to socialne krivice, strasti in nepotešene ljubezni, ki so se dogajale njemu, njegovim kmetom, kočarjem, dninarjem, kopačem in deklam, zmeraj so ga zanimali medčloveški odnosi in človek

v vseh svojih razsežnostih. Ker je vse od povojnih let živel v Ljubljani, opravljal tam številne politične in kulturne funkcije, bil med drugim četrt stoletja urednik, nazadnje tudi direktor pri Mladinski knjigi, in ker je njegova literatura že od vsega začetka tudi precej avtobiografsko obarvana, je po svoje razumljivo, čeprav obenem tudi presenetljivo, da se zgodba njegovega zadnjega romana *Tesnoba*[5] dogaja sredi Ljubljane. V tem romanu pisateljeve generacije in fiktivno preoblikovanih spominskih slik iz Potrčevega zasebnega življenja prihajajo v ospredje tesnobni občutki glavne osebe Vančija Kolenca. Doživlja jih ob anomalijah in razkrajanju samoupravnega socializma, ideologije, ki ji je bil pisatelj vse do smrti kljub vsemu zavezan in zaradi katere je večkrat zastavil svoje življenje. Najprej kot predvojni komunist in dijak, ki je tik pred maturo postal politični zapornik in dobrega pol leta odsedel v ljubljanski jetnišnici, po izpustitvi pa dobil prepoved opravljanja mature na vseh šolah v kraljevini. Nato med drugo svetovno vojno, ko je bil v Mauthausnu že obsojen na smrt, vendar nato skupaj z drugimi zaporniki izpuščen. Zaradi tega so sledila sumničenja v komunističnih vrstah, za njim je leta 1943 na Gorenjsko, kjer je bil pri partizanih, prišla depeša o likvidaciji, pred čimer ga je tedaj rešil Kidrič. Toda nezaupljiva vprašanja o izpustitvi iz Mauthausna so se v številnih intervjujih ponavljala vse do konca pisateljevega življenja.

V romanu *Tesnoba* se precej teh in drugih avtobiografskih prvin razbira iz spominskih refleksij Vančija Kolenca, protagonista romana in člana najožjega vodstva tiskarne. Kolenc je goreč zagovornik resnice, eden tistih, ki si upajo z resnico na dan ob vse bolj skorumpiranem in surovem direktorju Tobijasu, nekdanjem partizanskem soborcu, kar zbuja v protagonistu še posebej tesnobna občutja. Ob direktorju in njegovih prisklednikih kakor tudi v drugih ustanovah spoznava Kolenc moralne in etične anomalije socializma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, obenem pa doživi polom tudi na osebni ravni, nazadnje ga zavrne tudi dolgoletna ljubica Gečka. Življenje v zrelih letih navdaja Kolenca s tesnobo, kakor jo je proti koncu življenja doživljal tudi pisatelj in ki pri Potrču pomeni še zmeraj tudi upanje, kar je med drugim poudarjeno v enakem uvodnem in sklepnem delu romana: »Človek se velikokrat pobere, prekléje svet in se pobere; sonce, ko da ga ni bilo nikjer več in ko da tudi slutnje ne bi bilo več po njem, to sonce presije skozi črni dan, da je za trenutje, ko da ga je prežgalo. Znenada se zaveš, da si tu in da nič ne pomaga, in kako celo nuje ni, da bi ti naj kaj pomagalo; naprej moraš in naprej, po sončni ali sivi stezi …« (Potrč 1991: 207)

Čeprav se je Potrč z romanom *Tesnoba* bolj kot kdaj koli poprej oddaljil od tematizacije zanj tako značilnega vzhodnoštajerskega kmečko-vaškega življa in ob izidu

---

[5] Potrč je ta roman začel pisati že v osemdesetih letih in ga dokončal šele po desetih letih. Od prvotno načrtovanega naslova *Tesnoba in upanje* je obdržal le prvi del.

priznal celo lastno presenečenje, da naenkrat piše o mestnih ljudeh,[6] se njegov premik v tematizacijo urbanega prostora ni zgodil v celoti. Protagonisti, nekdanji partizanski soborci, že desetletja živijo v Ljubljani, hodijo v službo, imajo pomembne uradniške in vodstvene funkcije, nekateri v središču mesta celo stanujejo, vendar se tam ne počutijo prav domače, kot da jih pisatelj ni hotel povsem pomeščaniti. Še najbolj svetovljanski Tobijas se iz središča Ljubljane vozi k svoji ljubici v blokovsko predmestje z mestnim avtobusom ali hodi celo peš, Bartl stanuje nekje v najeti predmestni podstrešni sobi in se tam tudi ubije. Kolenčeva ljubica pa je kar hišna pomočnica Gečka, ki s spolno radoživostjo, nekoliko bohotnimi in erotično poudarjenimi deli telesa kakor tudi z značilnim imenskim obrazilom močno spominja na čutno prebujene ženske iz Potrčeve vaške proze. Kolenc in Tobijas, prvi v domačem stanovanju in drugi pri svoji ljubici, v velikih požirkih pijeta domače žganje, Kolenc nagiba celo iz pletenke, kakor to počnejo Potrčevi moški in ženski liki iz njegove kmečke proze, na primer v noveli *Sveta zemlja*. V mestu živijo in se obnašajo podobno kot pisatelj, ki je v ljubljanskem stanovanju na Resljevi ulici svoje prijatelje vse od povojnega časa naprej radodarno gostil s prleškimi dobrotami, domačim žganjem in debelimi rezinami prekajenega in v zaseki konzerviranega mesa.

Semiotična meja v Potrčevi ubeseditvi urbanega prostora ima obliko membrane in je močno prepustna za semiotične prvine iz vzhodnoštajerskega kmečko-vaškega sveta, še posebej za tovrstne jezikovne značilnosti, ki se zapisujejo kot izraz pisateljevega habitusa in povsem namerne izbire. Pisateljevo podčrtno opombo v romanu, da se tokrat ni mogel izogniti besedam, kot so npr. marketing, kolegij, trend, je razumeti ne le kot kritiko jezika novodobnih poslovnežev, marveč tudi kot samoironijo, kako je tudi sam, ki velja za kmečkega pisatelja, šolanega pri slovenski literarni tradiciji ter uporabljajočega nekoliko starinsko slovenščino, prisiljen poseči po tujih, v slovenščino na hitro prevzetih izrazih, če hoče tuliti z volkovi.[7]

---

[6] Prim.: »Tudi mene je to presenetilo. Začel sem pisati o kmetu in večina mojih tekstov je vezana nanj. Ko sem pričel pisati ta roman, sem se naenkrat zavedel, da ne pišem več o kmečkem življenju. Po vojni sem bil novinar, urednik in roman je tako odsev življenja, ki sem ga živel« (Potrč 1991a: 8).

[7] Prim.: »Pisatelj si ne more drugače pomagati, kakor da se pri teh besedah ali pri takem izražanju, kakor sta to dnevni red in posamične točke in še pri kakšnem drugem takšnem ali podobnem izražanju, ki pa se ga bo še nabralo na naslednjih straneh, bralcu že vnaprej opraviči; kakor ni ne otrok in ne življenja brez ljubezni, ni otroka brez Micke in Janeza, ki se imata rada (ali pa se tudi sovražita – živeti morata!), tako gvišna plast naše dinamične in poslovno zagnane družbe zagvišno ne bi mogla brez svojega lastnega, iz sebe same skotenega izražanja, preveč je hodila samo še po svetu, bila zdoma in brez domače lingvistične pazke, kakor tudi brez vsake druge … – preveč na stežaj se ji je odpiralo življenje tam zunaj, da bi mogla zatem doma, na takšnih utesnjenih sejah in sejicah docela prikriti ali zatajiti sape, ki so jo po svetu prepihale /…/ pisatelj, ki skuša biti kronist, ko ne more in ko tudi smel ne bi več biti glasnik te naše včerajšnje in dovčerajšnje in današnje družbe, se tako ne more

Direktor tovarne Tobijas, ki v romaneskni zgodbi zaradi osebne koristi od najožjega vodstva tiskarne izsili soglasje za nakup zastarelih nemških strojev, je brez poklicne morale[8] in jezikovne ozaveščenosti. Jezikovno brezbrižnost nosilcev sodobne družbe ponazarja v tem romanu pogosta raba germanizmov (bilanca, britof, fabrika, fentati, gvišno, kamerad, kasa, kracati, lavendil, lintvern, mašine, procenti, purgarija, rajža, šklocniti, šofer, špionirati, špital, štanga, vaga, zamerkati, žegen idr.).

Kljub izraziti tematizaciji urbanega prostora je Potrč tudi v tem romanu ohranil za svoj jezik in slog najprepoznavnejše značilnosti iz svoje kmečke proze, na kar opozarjajo a) nekoliko arhaične, pokrajinsko in narečno obarvane oblike in besede (črez, količkaj, maličko, na večerko, navek, nazarensko, nesmilečno, kljubetno, prhljivo, smilečno, srednočke, vedečno, za troho, za trohico, zarana, zmlada, zvrhka, žmetno; kilav, kriščev, matast, narobešnji, šarast, trapast, zadrgnjen zahomotan, zgonjen, žaltav, željčen; bogatec, budalost, cemper, čumnata, dečvica, hram, iglica, joč, kobača, kločka, klojci, keblača, kislika, leščerba, litki, mamka, nedrnjak, ograda, peliskanje, peška hoja, pletenka, sirotek, sirotica, slatina, svaja, tihoča, trenutje, viža, zagovednež; čodrkati, golčati, narabutati, obrajtati, odpočiniti si, opletati, peliskati, prezati, razkomotiti se, sčajmati se, sikniti, skominati, skrepetniti, vpikavati, vztrepniti, zakinkati, zahomotati, zavečiti, znoriti, zonegaviti), b) pogosti ljudski frazemi (»je malo čez les«, »je napravil križ črez njo«, »S Kolencem da ne bo nikoli trpkih tepk ali kislik žvečil«), c) čustveni vzkliki (»Za kriščevo voljo, samo k meni ne prihajaj!«) in č) primere iz kmečko-vaškega sveta (»bilo je, ko da bi kakšne klojce žvečila in žvečila«, »moral sem čumeti ob njej, ponoči in podnevi, ko tista njena leščerba«, »Skrčil se je, se potegnil vase, ko jež«).

Navedene jezikovnoslogovne prvine niso značilne le za pripovedovalčev ali Kolenčev jezik, ki ima tudi sicer vrsto pisateljevih avtobiografskih potez in o katerem pravi Tobijas, da se mu niti ne sanja, »kako po blatnih domačih klancih caplja« (Potrč 1991: 85). Zaradi tega je funkcionalnost omenjenih jezikovnoslogovnih značilnosti v tem romanu kdaj vprašljiva, obenem pa dokazujejo Potrčevo zvestobo svojemu jeziku in stilu. Kot da je na koncu življenjske in pisateljske poti hotel še enkrat dokazati, da nastajajo plastične podobe in živi vrelci jezika tam, kjer je človek še zvezan z zemljo in s prvinsko čutnostjo.

---

ogniti slangu svoje družbe ali svoje srede, katera je vdrla in katera vdira v njegovo sicer literarno in arhaično slovensko pripovedovanje« (Potrč 1991: 46–47).

[8] Zlorabo službenih položajev za osebne, družinske in prijateljske koristi, za nagradice, službice, reklamice itd., ponazarjajo v tem romanu tudi pogoste manjšalnice.

VIRI

POTRČ, Ivan, 1966: *Onkraj zarje*. Ljubljana: DZS.

– –, 1973: *Izbrano delo I*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1983: Groteska. Ivan Potrč in Franček Bohanec (ur.): *Krefli. Četrta knjiga. Izbrano delo*. Ljubljana: DZS. 135–143.

– –, 1991: *Tesnoba*. Ljubljana: Partizanska družba.

LITERATURA

BOHANEC, Franček, 2002: *Portret Ivana Potrča*. Ljubljana: Viharnik.

BOURDIEU, Pierre, 2002: *Praktični čut*. Prev. Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis.

ČEH, Jožica, 2006: Dialektizmi v Potrčevi prozi. Mihaela Koletnik in Vera Smole (ur.): *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo.

LOTMAN, Jurij, 2006: *Znotraj mislečih svetov*. Ljubljana: Studia humanitatis.

POTRČ, Ivan, 1978: Vsaka resnična umetnost raste iz domače zemlje. Branko Hofman: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 371–384.

– –, 1981: Kadar krava slovnico požre … Pomenek s pisateljem Ivanom Potrčem. Intervjuval Miroslav Slana Miros. *7D* 9/10. 18–19.

– –, 1982: Intervju Sodobnosti: Ivan Potrč. Intervjuvala Manca Košir. *Sodobnost* 30/4. 337–349.

– –, 1991a: Na obisku pri pisatelju Ivanu Potrču. Intervjuvala Nataša Vodušek. Večer (11. 7. 1991). 8.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Alenka Žbogar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Urbano okolje in podobe izpraznjenih medosebnih odnosov v slovenski kratki pripovedni prozi (1980–2010) ter srednješolski pouk književnosti

Slovenska kratka pripovedna proza po letu 1980 pogosto prikazuje izpraznjenost, površnost medosebnih odnosov v urbanih okoljih, ti so raznoliko upodobljeni – od prikaza disfunkcionalnih družinskih razmerij, neizživetih partnerskih odnosov (hetero- in homoseksualnih), lažnih prijateljstev, neuspešnih poslovnih razmerij ipd., kar književne osebe vodi v najrazličnejše oblike bega iz življenja, polnega nezadovoljstva. Obravnava besedil z opisano problematiko v srednjih šolah ponuja možnosti za dejaven, komunikacijski, problemsko-ustvarjalen srednješolski pouk književnosti oz. za raziskovanje književnih problemov slovenske (kratkoprozne) literarne produkcije po letu 1980, hkrati pa obravnava tovrstnih besedil pri pouku književnosti odpira možnosti za vzgojo za strpnost.

1 URBANO OKOLJE IN PODOBE IZPRAZNJENIH MEDOSEBNIH ODNOSOV

Sodobna družba temelji na globalizaciji in individualizaciji: svet postaja globalna vas, življenje je kompleksnejše kot kadar koli prej, posameznik pa izgublja trdno osebno identiteto. Obstoječe stanje duha zaznamuje Virkova sintagma »čas kratke zgodbe«, tj. čas hitrega življenjskega sloga, MTV-ja, hitre hrane, videospotov, obdobje izjemnega ameriškega vpliva na svetovna dogajanja. Trdna individualna identiteta, ki so ji nekoč dajale okvir velike zgodbe mitskih razsežnosti, izginja. Razlogov za to je več, tudi dejstvo, da so se v novejši zgodovini ideologije izkazale za neuspešne, izpraznjene, tudi katastrofične. Namesto preko ideologij se sodobni hiperaktivni in zapleteni vsakdan ohranja, pripoveduje in mitologizira prek vsakdanjih življenjskih obredov. Ronald Higgins (1978) meni, da se sodobne družbene spremembe odražajo v preformuliranem vprašanju, ki si ga danes postavlja umetnik. Nič več se ne sprašuje: 'Kdo sem?', pač

pa: 'V katerem svetu sem?'. Tradicionalne kolektivne identitete ni več, nadomešča jo t. i. plemenska identiteta, vzpostavljena prek oblačil (npr. kavbojk Levi's, čevljev All Star), hrane (kokakole, prehrambne verige McDonald's, vegetarijanskih različic prehranjevanja), nove religioznosti tipa *new age* ipd. Vmesne institucije, ki urejajo odnose med posameznikom in družbo, kot so delo, zaposlitev, družina, mikrokultura vsakdanjosti, razmerje med javnim in zasebnim, med prostim in delovnim časom, se rušijo oz. spreminjajo svojo nekdanjo vlogo, vse to pa beleži tudi slovenska kratka pripovedna proza po letu 1980.

Motivno-tematska, jezikovno-slogovna, idejno-sporočilna, morfološka in tipološka analiza zbirk bo pokazala, ali se v zadnjih 30. letih smernice upodabljanja medosebnih odnosov kakor koli spreminjajo in še, ali obstajajo morebitne podobnosti/razlike med slovenskimi avtorji in avtoricami. Analizirani bosta po dve zbirki avtorjev in avtoric posameznega desetletja (1980–2010), in sicer zbirke, izšle v osemdesetih letih: Brine Švigelj Mérat *April* (1984), Lidije Gačnik *Magdalena* (1987), Marta Lenardiča *Moje ženske* (1989) ter Franja Frančiča *Ego trip* (1984). Iz devetdesetih let bodo analizirane zbirke Milojke Žižmond Kofol *Polovica ženske* (1990), *Zverjad* (1996) Maje Novak, *Pasijon* (1993) Branka Mozetiča ter *Nekatere ljubezni: trinajst ljubezni* (1997) Vinka Möderndorferja. Zbirke, izšle v zadnjem desetletju in vključene v pregled, pa bodo *Gverilci* (2004) Polone Glavan, *Vzporednice* (2005) Suzane Tratnik, *Zakon želje* (2000) Andreja Blatnika in *Made in Slovenia* (2006) Aleša Čara. Prikazane bodo možnosti aplikacije za srednješolski pouk književnosti.

1.1 Zbirka dnevniških zapisov Brine Švigelj-Mérat *April* (1984) je osredotočena na en osrednji dogodek, tj. rojstvo otroka v mesecu aprilu, ostali dogodki, povezani s prijateljstvom prvoosebne pripovedovalke z dvema moškima – možem in Ph. S.-jem, le spremljajo pričakovanje osrednjega. Pripovedovalka prijateljuje z Rojo, P. Ph. S., Claire, Klaro, Leni idr. Predzgodbe ni, drobce iz preteklosti izvemo iz spomina prvoosebne pripovedovalke. Konci so nedorečeni, brez poante. Karakterizacija je skopa, izčrpneje je označena le Klara, s katero ima pripovedovalka najgloblji in najiskrenejši odnos. Pripovedovalko v izpraznjenem odnosu z moškim osmišlja prijateljstvo z ženskami in pričakovanje otroka. Odnos s partnerjem je ne izpolnjuje, zato se zateka v druženje s prijateljicami, rojstvo otroka pa se zdi kot odrešitev in transformacija pripovedovalkinega življenja.

1.2 *Magdalena* (1987) je zbirka šestnajstih kratkih besedil Lidije Gačnik, ki jo odlikujeta izrazita hermetičnost in nekomunikativnost, gre za nekakšne lirične črtice, morda pesmi v prozi. Jezikovno-slogovna podoba zbirke je premišljena in dovršena, besede postajajo snov in smoter oblikovanja, ne toliko sporočanja. Rabljeni so transcendentalni

simboli in vizionarske podobe, pogosto je poseganje po lunarni motiviki. Literarni subjekt Lidije Gačnik ne najde več varnega zaledja, duhovne moči in vrednosti niti v dobrem niti v slabem. V liričnih podobah, npr. *Opus patheticus, Jaga baba, Začetek cigančice, Satam sata* idr., nastopajo dve ali tri književne osebe, dogajanje je časovno in krajevno izrazito omejeno, konci so odsekani, moralne poante ni. Posameznik se zdi ujet v ris rojstva in smrti, česar ne zmore preseči niti ljubezen. Subjekt zaznamujeta strast in smrt – gre za simbolno opuščanje tuzemskih telesnih radosti z iskanjem odrešitve v smrti in onkraj nje. Subjektova identiteta je utemeljena v niču in ničnosti, ki ju lahko preseže le smrt. Zaradi izrazite nekomunikativnosti in hermetičnosti je zbirka za srednješolce recepcijsko prezahtevna.

1.3 V zbirki Marta Lenardiča *Moje ženske* (1989) nastopa prvoosebni pripovedovalec, nesocializiranec, ki kljub poskusom, da bi z okolico vzpostavil družbene vezi, ostaja osamljen. V arhaično sarkastičnem in naivno deskriptivnem jeziku poroča o neuspelih poskusih, da bi navezal tvoren stik z nasprotnim spolom. Njegovo ime (Hijena) nakazuje, da je hkrati mrhovinar in nočni plenilec, neuspešen Casanova, ki išče uteho v pijančevanju, brezdelju in samopomilovanju. Ko ženska odide (odhajajo pa pogosto in za vedno), se odene v plašč skrivnostne odsotnosti: zapre se v stanovanje, ne odgovarja na telefonske klice, se vdaja pijači (*Heda*). Redko zmore aktiven upor zoper nesrečno življenjsko usodo, če pa ga, se akcija razplete njemu v škodo (*Nesrečni Danilo*). Pogosto razmišlja o umoru ljubljene, npr. v *Nesrečnem Danilu*, *Moji ženski*, *Iz mojega življenja*, *Devici* ali pa je do nekdanje partnerke pasivno agresiven, partnerico npr. ignorira in z njo prekine komunikacijo (*Gospodična*), jo prezira in vara (*Heda*), se čustveno umika (v zgodbi *Španka* po ljubezenskem razočaranju ne prihaja več v šolo, lepe sošolke se izogiba) ipd. Fizično nasilje nad ljubljeno ni redko, npr. v zgodbi *Moja ženska* se ženski maščuje, ker se ni hotela z njim pogovarjati po telefonu, zato ji prisoli zaušnico. Zgodba se konča z grožnjo: »Trpkó mi je kljub vsemu, ampak danes ji bom storil zlò.« (1989: 10) V skrajnem primeru zločin celo izvede, nekdanjo ljubico umori, in postane homoseksualec (*Balada o volu*). Prvoosebni pripovedovalec o sebi nima najboljšega mnenja, npr. v *Pritlehni pripovedi* pravi: »Poleg tega sem – prejkone – hud lenobnež, dolgočasen postopač ter svojski homoseksualnik, skratka, nisem kakšen pesnik, ampak prasec.« (1989: 56) Ženske ga neskončno privlačijo, a se jih tudi neskončno boji, razočaranje po neuspešnem osvajanju navadno transformira v (avto)agresijo (a za samomor nikoli ne zbere dovolj poguma). Tako npr. v naslovni zgodbi zapiše: »Takrat mi je jasno [ko ga ženska zavrne], da bi se moral že davno ubiti.« (8) Janko Kos Lenardičeve tekste označuje kot »koncizne, izvirne, slogovno in jezikovno izjemno enovite« (1995: 145), vzporednice pa najde s Kafko, Millerjem in Bukowskim.

1.4 V poetiki Franja Frančiča nastopajo literarne osebe z avtobiografskimi elementi, ki se kažejo v obliki imen (Jan, Jane), prijateljevega samomora, motiva umobolnice, zapora, zlorabe otrok ipd.. V ospredju so posebneži, kraj in čas dogajanja pogosto razpadeta, zaslediti je mogoče tok zavesti. Pogosta kraja dogajanja sta Istra (kot simbol naravnega) in mesto (ki evocira odtujenost), pa tudi železniška postaja (ki je metafora za strah pred izgubo in odhajanjem). Frančičev pretežno prvoosebni pripovedovalec je natančni opazovalec, oster kritik sveta in družbe (kritizira npr. novodobno povzpetništvo). Pogosta Frančičeva tema je neizpolnjujoč odnos med spoloma, ki ga partnerja skušata razelektriti prek erotike, a jima to navadno ne uspeva.[1] Odnos se lahko celo tako zaostri, da bolečina postaja ugodje, podobno kot npr. v Mozetičevem *Pasijonu* (1993) tudi v Frančičevih *Belih smrtih* (1994), *Malih vojnah* (1994) in *Shizu* (1998). Pri Frančiču »vsak beži pred milostnim strelom« (1990: 18) z iskanjem sebe v drugih in drugih v sebi, pri čemer je spolnost vsakodnevni kompromis z življenjem – hipen pobeg iz banalnega vsakdana v praznino pozabe. Je trenutna uteha v svetu depresije, samomorilcev, v katerem ljudem niti angeli ne morejo več pomagati, saj »angelov ni bilo niti takrat, ko so resnični otroci prosili nebo« (str. 30). V prepletu lirizma in grobega verizma prvoosebni pripovedovalec zbirke *Ego trip* (1984) slika ljudi z družbenega dna, ki se ne prilagajajo družbenim normam. Zgodbe se odvijajo v umobolnicah, popravnih domovih, osebe nenehno bežijo pred vsemi, tudi pred samim seboj. Slika svet ranjenosti, notranjih pretresov, nesmiselnosti brezdomcev, izgnancev, večnih ubežnikov. Prepletajo se opisi spolnosti (*Beži, angel, beži),* misli na samomor (*Ljubljančanka*), nesrečnega otroštva (*Mama, si videla mrtvega psa v travi, Žaluj, grad, žaluj*), kršenja družbenih norm in zakona (*Megla*), pojavljajo se problemi mladostnikov in zasvojenosti z mamili ter spolnostjo, ki je literarnim osebam le sredstvo sproščanja, pa tudi vdajanje pijači, kraji, problemi prostitucije. Otroci z družbenega dna so zaradi nesrečnega otroštva tudi kot odrasli nesocializirani in neprilagojeni.

1.5 Knjižni prvenec Milojke Žižmond Kofol *Polovica ženske* (1990) je zbirka desetih novel (tako je tudi podnaslovljena). V prečiščenem slogu s posluhom zapisuje občutja ženske duše, najvišji vrednoti sta ji po lastnem zatrjevanju ljubezen in spokojnost duha, pisanje pa orodje za samospoznavanje: »Pišem, da bi spoznala in vzljubila.« (zavihek). Kljub občasno težavnim odnosom med partnerjema ne gre za prozo, ki bi izpraznjenost prikazovala v tako zaostreni različici, kot se to pogosto zgodi v Mozetičevi poetiki.

---

[1] Prim. zbirko erotičnih zgodb *Dobro jutro, Charles Bukowski!* iz leta 1998.

1.6 Zbirka kratkih zgodb *Pasijon* (1993) obravnava zlasti homoerotično tematiko, poudarek je na strastnih erotičnih odnosih, na kar evocira tudi naslov: *passion,* tj. strast, ter *pasijon*, tj. trpljenje. Motivno-tematski ustroj to podkrepljuje – strast in trpljenje, življenje (*eros*) in smrt (*thanatos*) se prepletata: »Ali je smrt taka? Ko te vse boli, da je za znoret, ko komaj dihaš, ko si želiš samo, da bi bilo vsega konec, tudi za ceno, da se nikoli več ne zbudiš, ne zaveš, da nikoli več ne dihaš, vohaš, čutiš, misliš, nič, nič. Ali sem mu dajal táko smrt, ali je bila že v njem?« (*Disko,* 28). Zdi se, da gre za literaturo obsedenosti, ki si želi pobegniti iz risa ujetosti v različne spolne prakse, povezane s sadomazohizmom (vezanje z lisicami in vrvmi, bičanje, rezanje z noži in britvicami, posiljevanje ipd.), pa ji to ne uspeva. Zadnje polje subjektove svobode tako postaja posameznikovo telo in eksperimentiranje z njim.

1.7 *Zverjad (*1996) Maje Novak obsega štirinajst kratkih zgodb, v katerih se zverjad kaže v obliki civiliziranih pošasti in odseva mrakobno ujetost modernega človeka v svet atoma in stroja, vkleščenega v tiktakanje ročne ure in zvonjenje mobitela. Pojavljajo se v vojnah, na moriščih, v zadušljivih pisarnah, v brezdušnih domovih brez človeške topline, skratka v zgodbah brez srečnega konca. Vsakdanjik je surov, pomembno je le preživetje, zverjadi iz pravljic ni več, ostajajo bombne ruševine, lačni otroci in utelešenje resničnih strahov, skritih v temini noči, okrilju smrti in območju somraka mrtvih mest. Pogosti so elementi fantastike, npr. v *Mačku* (hoja skozi nogo, preobrazba), *Taleranskem katekizmu* (okostnjaki, vampir, strašenje mrtvih), *Vampirki* (zakleta miza, preobrazba matere v vampirko). Pojavljajo se kot nenaden razplet zgodbe ali kot pojasnitev situacije. V kontrastu z realno osnovo delujejo zgodbe absurdno, nastopajo v kombinaciji z groteskno-satiričnimi elementi in opozarjajo na družbeni nered, človekove frustracije in ideale (npr. v *Duhovi so Schroedingerjeve mačke*).

1.8 Möderndorferjeva *Nekatere ljubezni: trinajst ljubezni* (1997)[2] je dvodelna: *Nekatere ljubezni* obravnavajo ljubezni, ki se zdijo za književne osebe usodne v temeljnem bivanjskem smislu (to so mdr. ljubezen do glasbe, revolucije, literature, preteklosti, spominov in maščevanja); *Vsakdanje ljubezni* pa pripovedujejo o ljubezenskih dogodivščinah (opisuje npr. mladostniško ljubezen, brezperspektivno ljubezen, ljubezen v tujini). V *Vsakdanjih ljubeznih* je erotika izrazitejša (npr. *Kondomi z okusom po jagodah*, ponatisnjena tudi v *Totalu*), popisani so mali ljudje, večni poraženci v poklicnem (*Total*, *Obletnica*) in zasebnem življenju, tj. v partnerskih odnosih (*Robček*, *Je to vse, kar lahko rečeš, Smešna ljubezen*), v odnosu do samega sebe (*Si ti tisti, ki me boš danes imel rad*), kar jih pogosto peha v položaj žrtve ali izzivalca nasilja

[2] Zbirka je leta 2000 prejela nagrado Prešernovega sklada.

(*Škarje pa kar gledajo*). Prevladuje tretjeosebni pripovedovalec, dogajanje je praviloma postavljeno v preteklost. *Vsakdanje ljubezni* so večinoma prvoosebne pripovedi o resigniranih in pasivnih posameznikih, ki jim gre vse po zlu. Brezobzirni, hladni ton pripovedi in izrisovanje na videz nepomembnih detajlov v nezavidljivih položajih in dilemah literarnih oseb ustvarja posebno atmosfero. Vsakdanje ljubezni posameznika ne osmišljajo in so pogosto le različica ljubezenskega preigravanja, in to kot obliž na rano bivanjske votlosti.

1.9 Zbirko *Gverilci* (2004) sestavlja devet pripovedi, ki jim na slogovni ravni pripisujemo minimalizem, torej zgoščenost, ekonomičnost izrazja, ter odsotnost metaforike. Tematsko so v ospredju izpraznjeni partnerski odnosi, družina ter tujstvo. Prevladuje prvoosebna pripovedovalka, ki slika zasebne propadle svetove in posredno opozarja tudi na družbene probleme, kot so spolne zlorabe (*Janko in Metka*),[3] fizično in psihično nasilje *(Tristo milijonov na sekundo)*, alkoholizem *(December)*, ksenofobija **(***Nenavadna identiteta Nine B)*.

1.10 Zbirka trinajstih kratkih zgodb Suzane Tratnik *Vzporednice* (2005)[4] prikazuje življenje obrobnežev, kar je tudi sicer priljubljena tema poetike Suzane Tratnik (prim. zbirko *Česa nisem nikoli razumela na vlaku* (2008). *Vzporednice* so prvoosebne pripovedi, napisane iz otroške perspektive,[5] osrednjo literarno osebo v pomembnih življenjskih trenutkih spremlja pripovedovalkina stara mama. Zgodbe so umeščene v Prekmurje, kar evocira ne le gospodarsko zaostalost, podeželskost in nerazvitost, pač pa tudi (geografsko) oddaljenost (tudi zaradi jezika). Ti elementi verjetno kažejo na določen avtobiografski delež: »Lastna mi je pozicija obstranke, ki pa je zame v središču.« (*Dnevnik*, 2009: 25) V pripovedih, ki se dogajajo »drugje«, nastopajo »drugačneži«: v *Prosim te, nehaj se igrati Johana!* sta v središču pripovedi dekleti Vesna in Marina, prva se med njunim druženjem pogosto prelevi v Johana, kar bi lahko nakazovalo na dekličino stisko v zvezi s spolno usmerjenostjo. V tretjeosebni zgodbi

---

[3] Zgodba pripoveduje o incestoidnem razmerju med pubertetnikom Andrejem in njegovo 4-letno sestro Aleksandro, ki jo kliče litlgrl. Zlorabljenka je prvoosebna pripovedovalka, ki ne more razumeti, zakaj je družina zgrožena ob spoznanju, da se imata z bratom rada. Zgodba je bila izbrana kot najboljša prispela na natečaj Urada za žensko politiko leta 1996 (rezultat natečaja, na katerega je prispelo okoli 200 kratkih pripovedi, je zbirka *Ne bomo več pridne,* naslov je povzet po kratki zgodbi Maje Novak).

[4] Nominiranka za nagrado festivala Fabula, leta 2007 prejme nagrado Prešernovega sklada.

[5] Tudi v zbirki *Na svojem dvorišču* (2003) vodi bralca skozi dogajanje prvoosebni otroški pogled na svet, pri čemer so pripovedi prvega sklopa zaprte v družinsko okolje, vsakdan majhne skupnosti, zlasti v drugem delu pa se ukvarjajo z vprašanjem odkrivanja spolne identitete in problematiko drugačnosti.

Listarka nastopa deklica Tanja, ki jo kličejo tudi »posebnarka« (19), ki je drugačna od svojih vrstnikov že zaradi tega, ker svoj prosti čas preživlja v knjižnici, hkrati pa je precej nekomunikativna. Z okolico se sporazumeva s sporočili, napisanimi na listke. Deklica kljub drugačnosti sledi svojim sanjam in jih uresniči, ko se v knjižnici zaposli. Drugačnost slikajo tudi otroci, ki obiskujejo posebne šole, npr. v zgodbi *Za klopjo* je to Dorica, »ki smo ji vsi pravili Prekla«. Iz prvoosebne perspektive izvemo, da je pripovedovalka nekega dne našla za staro kamnito klopjo mrtvo Dorico. Izpraznjene medosebne odnose prikazuje zgodba *Kolor televizor*, v kateri nastopajo »gasterbajtarji« (51): iz Nemčije pripeljejo barvno televizijo, kar v sicer mirnem vaškem okolju zbudi nevoščljivost. Zgodbo zaznamuje samomor Stankove žene, ki je zaradi moževe nezvestobe obupala nad življenjem. Vzdušje vendarle ni morbidno, najdemo celo humorne elemente: »Še več mesecev pozneje sem gojila te zelo neumne obete, da žalovanje – poleg črnih oblačil, solz in pošiljanja samega sebe v grob – zahteva tudi gledanje črnobelega televizorja.« (55) V središču so večinoma otroci, ki skušajo poiskati vzporednice s svetom odraslih. Gre za minimalistične zgodbe, v katerih je izrazito začrtan čut za atmosfero ter zanimanje za intimne podrobnosti medčloveških odnosov. Čeprav v zbirki nastopajo večinoma obstranci iz obrobja Slovenije, jo lahko vendarle umestimo med zbirke o izpraznjenih medosebnih odnosih (v ruralnem okolju).

1.11 Podobno minimalistično je zasnovana tudi Blatnikova zbirka šestnajstih kratkih zgodb *Zakon želje* (2000):[6] taki so zlasti medosebni odnosi, npr. v zgodbah *Popolni spomin, O čem govoriva, Še dobro*, lahko so bivanjsko izčrpani (npr. v *Ne, Ko se je Martin sin vrnil, Preblizu skupaj*) ali gre za prikaz prebolevanja metafizičnih občutij, ki se iztečejo v zaostreni eksistencialni asketizem (*Pismo očetu*). Nastopajo urbani anonimneži, katerih komunikacija z okolico je bolj kot ne nemogoča. Osebe se prikazane večplastno, pojavljajo se tako moški kot ženske, otroci, mladostniki in odrasli, v ožji in širši družbeni skupnosti. Ženske so pogosto ujete v nepremagljive čustvene situacije: lahko so ljubeče matere (*Ko se je Martin sin vrnil, Bližje, Površje*), strastne ljubice (*Bližje, Uradna verzija, Pankrti igrajo ljubezenske pesmi, Dan osamosvojitve, Še dobro*), zveste žene (*Bližje, Norin obraz, Uradna verzija, Površje*) ali pozorne prijateljice (*Bližje, Preblizu skupaj, Popolni spomin*).[7] Subjekti pogovarjanja iščejo uteho pred grozo bivanja v poskusu zadovoljevanja želja, ki jih producirajo mediji. Poleg pasivnega subjekta pogovarjanja se pojavljata še razmišljujoči subjekt in otopeli subjekt (prim. Vodišek, Štuhec 2003: 37–51).

---

[6] Leta 2002 prejme nagrado Prešernovega sklada.

[7] Prvoosebna pripovedovalka se pojavi le v *Popolnem spominu:* svojo življenjsko zgodbo pove sama, sicer si podobo književnih osebah izoblikuje bralec preko moškega pripovedovalca.

1.12 Petdesetih kratkih zgodb Aleša Čara *Made in Slovenia* naslavljajo citati iz domačih tiskanih in elektronskih medijev v letu 2006, ki služijo kot uvod oz. napoved teme, kar je mogoče razumeti kot slikanje intimnega vsakdana povprečnežev na platnu sodobne slovenske urbane družbe, a ne na parodičen ali ironičen način, pač pa z distanco do pripovedovanega, pa naj bo v središču pripovedi tema pedofilije, incestnega razmerja med ostarelim kmetom in njegovo zaostalo sestro ali prikazovanje neuspelih partnerskih razmerij. Naslov tako evocira univerzalnost človekove osamljenosti v sodobnem urbanem svetu in hkrati željo in potrebo po pripadnosti (tako si npr. moški, utesnjujoče osamljen, preko spleta s pomočjo lažne identitete dopisuje s svojo nekdanjo ženo). Motivi s področja računalništva in razvoja tehnike nasploh (npr. *second life*, internetni profili, elektronska pošta, mobilni telefoni) so pogosti. 10. in 15. zgodba govorita o nesmiselnem realnem življenju, ki si ga osebe skušajo popestriti z ustvarjanjem različnih internetnih profilov: »dopisovanje z osebo brez imena, brez obraza in brez spola /je/ dalo tem mojim dnevom nek nov zagon, napolnilo ga je s pričakovanjem in prijetnim ščegetanjem.« (62) Realna razmerja so votla – partnerjev ne zadovoljujejo ne fizično ne psihično, medtem ko jim splet omogoča, da izživijo svoje (tudi spolne) fantazije: »No, seveda so bile pisarije tudi polne virtualnega seksa. Popisovala sta vse do nemogočih detajlov. Večinoma je šlo za vse mogoče in nemogoče grupnjake. Skupinski seks z Georgeom Cloonyjem, Bradom Pittom, Borutom Pahorjem […]. Da bo jasno: ta isti moški, moj mož, se (vsaj z mano) ni sposoben sproščeno dati dol v normalno razsvetljenem prostoru.« (41–42) Prevladujoči pripovedni postopek je dialog, v predzadnji kratki zgodbi se npr. pogovarjata Greg, suicidno naravnani mladenič, in njegova prijateljica v poznih tridesetih letih, ki si neizmerno želi imeti otroka. Pogovor med njima je podoben streljanju z besedami, govorita drug mimo drugega, se ne poslušata in ne slišita. Čarove literarne osebe iščejo uteho v drogi, alkoholu, spolnosti, v razmišljanju o samomoru in o otroku: »Jebi se! Ti boš enkrat za spremembo tuhtal name! Zmeri je govora o tebi! Zmeraj se rešuje tebe! Preden se boš res fental al pa preden se ti dokončno odpelje, mi boš dal spermo.« (179). Osebe ženejo skrajnosti – od žalosti, samomorilnih nagnjenj, depresivnosti do evforičnosti – uteho iščejo tudi v različnih farmacevtskih izdelkih. V prvi zgodbi npr. prvoosebni pripovedovalec svojo partnerko, ki jo najde objokano ob napol prazni steklenici vodke, spremi v posteljo, nato pa: »Vrnil sem se v kuhinjo in odprl predal s tabletami. Ob spazmexu sem vzel še nalgesin, ultop, dva persena in rupurut. Natočil sem kozarec vode in se vrnil v spalnico. Najprej je gledala vse te tablete, potem jih je brezvoljno vrgla po grlu. Na koncu sem ji med ustnice potisnil še rupurut.« (9). Jezik odraža izpraznjenost odnosov: je neumetelen, verističen, prisotni so vulgarizmi, pogovorni izrazi, hitra menjava perspektiv. Jezikovno-slogovna nezapletenost in kratkost povedi vzbuja občutek hitrega menjavanja dogodkov in izredne skrčenosti zgodbe.

2 SODOBNE PODOBE IZPRAZNJENIH MEDOSEBNIH ODNOSOV IN SREDNJEŠOLSKI POUK KNJIŽEVNOSTI

Sodoben pouk književnosti naj bo transformacijski in dejaven (Krakar Vogel: 2004, Žbogar: 2007a, 2007b), kar pomeni, da poteka preko pogovora, je torej komunikacijski (Saksida: 2006), osredinjen na dijaka. Na podlagi kriterijev za izbor vsebin (prim. Žbogar 2007: 38–43) in diferenciacije (n.d: 54–56) lahko sklenemo, da nobeno od besedil ni priporočljivo za osnovnošolski pouk književnosti, pač pa bi bilo besedila (in pojme za interpretacijo) smiselno diferencirati glede na srednje strokovno in gimnazijsko izobraževanje. Tako dijakom srednjih strokovnih šol v branje ponujamo naslednja besedila (ob navedenih pojmih za interpretacijo): Brina Švigelj Mérat: *April (April,* 1984): prvoosebni pripovedovalec, dnevnik kot literarni žanr; Maja Novak: *Vstajanje z levo (Zverjad,* 1996): kratka zgodba, medbesedilni posnetek/imitacija pravljice; Andrej Blatnik: *Še dobro* (*Zakon želje,* 2000): kratka zgodba; Vinko Möderndorfer: *Guerillero – ljubezen do revolucije (Nekatere ljubezni: trinajst ljubezni,* 1996): novela; Polona Glavan: *Pravzaprav* (*Gverilci*, 2004): subjekt pogovarjanja. Gimnazijcem ponujamo: Mart Lenardič: *Nesrečni Danilo (Moje ženske*, 1989): prvoosebni pripovedovalec, karakterizacija; Maja Novak: *Duhovi so Schroedingerjeve mačke* (*Zverjad*, 1996): kratka zgodba, citatnost, elementi fantastike; Andrej Blatnik *O čem govoriva (Zakon želje,* 2000): kratka zgodba, vpliv Raymonda Carverja; Vinko Möderndorfer: *Guerillero – ljubezen do revolucije (Nekatere ljubezni: trinajst ljubezni,* 1996): novela; Polona Glavan: *Janko in Metka* (*Gverilci*, 2004): tabuji in literatura; Suzana Tratnik: *Kolor televizor* (*Vzporednice*, 2005): vzgoja za strpnost do drugačnosti/drugačnih, Aleš Čar: *49. zgodba* (*Made in Slovenia,* 2006): izpraznjeni medosebni odnosi, subjekt pogovarjanja. Problemska obravnava navedenih besedil odpira možnosti tudi za vzgojo za strpnost: za pogovor o medosebnih odnosih, o dojemanju okolice in sprejemanju drugačnosti in tujosti. Poleg pogovora oz. metode šolske interpretacije se za srednješolski pouk književnosti, posebej gimnazijski, kaže kot uspešna tudi metoda problemsko-ustvarjalnega pouka (prim. Žbogar: 2006, 2007a). Tako metoda problemsko-ustvarjalnega pouka kot šolska interpretacija spodbujata razvijanje leposlovnega branja, dijake po korakih vodita od doživljanja, razumevanja besedila preko analize in sinteze ter kritiškega odnosa do prebranega.

3 NAMESTO SKLEPA

Za sodobno družbo je značilna zasičenost z narativnostjo vseh vrst – od medijsko konstruiranih zgodb, filmskih zgodb, življenjskih zgodb pomembnih in znanih ljudi, usod zvezdnikov, politikov, umetnikov, vplivnih posameznikov, tržno konstruiranih

zgodb, oglaševalskih, potrošniških zgodb, zgodb o novih proizvodih, storitvah, ponudbah, razprodajah, stilih. Vsem družba pripisuje enako pomembnost. Zaostreni individualizem goji t. i. plemenske identitete, zanimanje za velike ideje (ali ideologije) upada, kar odraža tudi slovenska kratka pripovedna proza po letu 1980 (prim. Žbogar 2009: 539–554): obravnav usodnih, velikih tem je manj, pogostejše postajajo obrobne, na videz nepomembne, intimne zgodbe, povezane z duhom postmodernega časa, v katerem se vse enako (ne)pomembno, pa naj bo to globalno ali marginalno, centralno ali periferno, totalno ali fragmentarno. Velike ideje nadomeščajo mediji s promocijo želja in fantazij, kar odseva tudi naslov Blatnikove zbirke *Zakon želje (*2000), ki – če se upoštevamo spoznanja psihoanalize – nakazuje na razcepitev literarnih oseb med zakon (smrt) ter željo (življenje), med poslušnostjo zakonu in željo po njegovi kršitvi. V analiziranih zbirkah se pojavljajo t. i. krhki (mehki) subjekti, ki uteho iščejo v alkoholizmu, drogah, hrani, številnih bežnih erotičnih razmerjih, osebe so pogosto na robu obupa in razmišljajo o samomoru. Pri tem ni opaziti posebnih odstopanj: ne v poetiki ženskih avtoric oz. moških avtorjev, pa tudi ne v procesiranju teh vprašanj glede na posamezno desetletje od 1980 do danes. V ospredju so pasivni subjekti, od razmišljujočih, otopelih do subjektov pogovarjanja. Večina literarnih oseb v analiziranih zbirkah nima nikakršnega vpliva na potek svoje življenjske usode. Sicer imajo občutek, da imajo življenje v svojih rokah, a se vedno znova izkaže, da gre le za iluzijo. Pri srednješolskem pouku književnosti sodobne slovenske kratke pripovedne proze na temo izpraznjenih medosebnih odnosov lahko poleg literarnovednih dejstev dijake opozorimo še na problematičnost nestrpnosti, ki je v sodobni družbi pogost pojav, ter jih spodbudimo k odprtemu sprejemanju in vživljanju v drugačno in tuje, kar odpira vrata tudi k razumevanju samega sebe. Zlasti gimnazijci bi tovrstno literaturo lahko učinkovito sami raziskovali oz. jo poustvarjali preko metode problemsko-ustvarjalnega pouka.

VIRI

BLATNIK, Andrej, 2000: *Zakon želje.* Ljubljana: Študentska organizacija (Beletrina).

ČAR, Aleš, 2006: *Made in Slovenia: izbrano iz leta 2006*. Ljubljana: Študentska založba.

FRANČIČ, Franjo, 1984:. *Ego trip*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Pota mladih).

GAČNIK, Lidija, 1987: *Magdalena*. Ljubljana: Književna mladina Slovenije (Aleph 8).

GLAVAN, Polona, 2004: *Gverilci*. Ljubljana: Študentska založba.

LENARDIČ, Mart, 1989: *Moje ženske.* Ljubljana: Mladinska knjiga (Pota mladih).

MOZETIČ, Brane, 1993: *Pasijon*. Ljubljana: Aleph (Aleph 44).

MÖDERNDORFER, Vinko, 1997: *Nekatere ljubezni: Trinajst ljubezni*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

NOVAK, Maja, 1996: *Zverjad*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

NOVAK, Maja (ur.), 1997: *Ne bomo več pridne: ženske zgodbe*. Ljubljana: Mihelač.

ŠVIGELJ MÉRAT, Brina, 1984: *April*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Pota mladih).

TRATNIK, Suzana, 2005: *Vzporednice*. Ljubljana: Založba ŠKUC.

ŽIŽMOND KOFOL, Milojka, 1990: *Polovica ženske*: *novele.* Koper: Lipa.

LITERATURA

BOŠNJAK, Blanka, 2005: Pregled tipologije sodobne slovenske kratke proze (osemdeseta in devetdeseta leta 20. stoletja). *JiS* 50/6. 43–63.

BUTALA, Gregor, 2009: Obrobna pozicija je lahko tudi prednost. *Dnevnik*. Objektiv (7. 2. 2009). 24–25.

HIGGINS, Ronald, 1978: *The Seventh Enemy: The Human Factor in the Global Crisis.* London (etc.): Hodder and Stoughton

KOS, Janko, 1995: *Na poti v postmoderno*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti.* Ljubljana: DZS.

SAKSIDA, Igor, 2006: Komunikacijski pouk književnosti. *Otrok in knjiga* 33/67. 46–49.

VIRK, Tomo, 1996:. Literatura izčrpane eksistence. *Literatura* 8/56 (februar 1996). 89–96.

– –, 2004: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. *Slavistična revija* 52/3. 279–29.

VODIŠEK, Anita, ŠTUHEC, Miran, 2003: Subjekt v kratki prozi Andreja Blatnika. *Jezik in slovstvo* 48/2. 37–51.

ŽBOGAR, Alenka, 2005: Kratka proza na prelomu tisočletja. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 7–26.

– –, 2007a: Za dejaven pouk književnosti. *Jezik in slovstvo* 52/1. 55–66.

– –, 2007b: *Kratka proza v literarni vedi in šolski praksi*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

– –, 2009: Slovenska kratka pripovedna proza po letu 1980. *Slavistična revija* 57/4. 539–554.

Barbara Ivančič Kutin
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

Folklorna pripoved v urbanem okolju, v javnem prostoru. Pripovedovalski dogodki v slovenski prestolnici

Zaradi spremenjenega načina življenja v zadnjih desetletjih ima le redko kdo možnost poslušati folklorne pripovedi v svojem domačem okolju. V zadnjih letih smo (morda prav zato) priča razmahu kulturnih in turističnih prireditev, katerih sestavni ali osrednji del je pripovedovanje. V Ljubljani že trinajst let poteka pripovedovalski festival Pravljice danes: v dopoldanskem in popoldanskem programu za otroke in mladino ter na večernih prireditvah za odrasle se predstavljajo tako profesionalni pripovedovalci kot tudi tisti, ki niso vajeni rednega javnega nastopanja, oboji pa večinoma zajemajo iz slovenskega pripovednega izročila. Podobno poslanstvo – (spet) približati ljudem pripovedno izročilo z govorjeno besedo – ima ekipa za Za dva groša fantazije pri Radiu študent. Člani ekipe že več let preko radijskih valov pripovedujejo pravljice otrokom, prirejajo pa tudi pripovedovalske večere, namenjene izključno odrasli publiki. Glede na vse večjo obiskanost pripovedovalskih dogodkov in prireditev je sklepati, da je umetnost pripovedovanja našla novo pot med ljudi.

PRIPOVEDOVANJA V DOMAČEM OKOLJU IN NJEGOVI ZAPISI

Naravni proces prenašanja prozne folklore se odvija v domačem okolju v krogu družine, prijateljev, znancev, načeloma v manjših skupinah. Pripovedovanje in poslušanje zgodb je socialni kontakt med ljudmi, ki se med seboj poznajo. Pripovedni proces v živo je t.i. folklorni dogodek, sestavljen iz treh ravnin, ki so med seboj neločljivo povezane in vplivajo druga na drugo. Te ravnine so kontekst, tekst in tekstura.[1] Kontekst sestavljajo vsi udeleženci, njihova življenjska pot, njihova splošna in trenutna razpoloženja, vedenja, medsebojna razmerja idr. ter prostor in čas, v katerem se odvija

[1] Teorijo o treh ravninah folklornega dogodka je v 60–ih letih začel razvijati ameriški folklorist Alan Dundes.

pripovedovanje. Tekst je ubeseditev pripovedi. Le-to pripovedovalec vselej tke sproti, sproti išče jezikovni izraz, tudi glede na okoliščine: ista zgodba je pri vsakokratni izvedbi povedana malo drugače (Štefan 2006: 125). Tekstura pa je način, kako je pripoved izvedena z glasovnimi in neglasovnimi sredstvi (oblikovanje besedila z glasom in telesom). Samo hkratno opazovanje vseh treh ravnin nam daje celovit pogled na folklorni dogodek. Bistvena lastnost pripovedovanja v živo je sočasna interakcija med udeleženci: pripovedovalec glede na hipne okoliščine gradi svojo pripoved, spremlja odzive poslušalcev in se po njih ravna. Pripovedovalec npr. pripoveduje drugače odrasli kot otroški publiki, izbira druga besedila ali jih glede na okoliščine drugače izvaja. Poslušalci vplivajo na potek pripovedovanja s svojimi odzivi, komentarji, ki se jim pripovedovalec prilagaja. Folklorni dogodek je torej enota, v kateri se realizira posamezna enota (zgodba). Zaradi estetskih prizadevanj (dobrega) pripovedovalca se govorjeni jezik, pa naj je to narečni ali pogovorni, razlikuje od vsakdanjega govornega diskurza. Zato velja, da je pripovedovanje umetniška zvrst govorjenega jezika (Stanonik 1999: 42, 43). Več nanizanih enot (folklornih dogodkov) v procesu pripovedovanja imenujemo folklorno srečanje (Ivančič Kutin 2003: 118). Pri folklornem srečanju se načeloma menjujejo folklorni dogodki in t.i. vezna besedila. Vezna besedila so tisti deli diskurza znotraj folklornega srečanja, ki ga ne moremo uvrstiti v zaokroženo enoto in poteka na ravni vsakdanjega govornega posredovanja med udeleženci (Ivančič Kutin 2004: 256).[2] Prav ta diskurz je gonilna sila v razvoju in poteku folklornega srečanja, saj se znotraj njega porajajo miselne, čustvene in govorne asociacije, ki privedejo do naslednje enote, torej do nove zgodbe.

Življenje in socialne navade ljudi so se v zadnjih desetletjih močno spremenile. Čas, ko je babica na zapečku pripovedovala ure in ure dolge pravljice svojim in sosedovim vnukom ali ko so se odrasli pogovarjali in si pripovedovali med skupnimi zimskimi opravili, če ga opišemo z znanimi stereotipi, se naglo odmika. Priložnosti za dolgo in strnjeno pripovedovanje ter poslušanje je danes gotovo manj. In prav čas, ki ga imajo na razpolago tako pripovedovalec kot njegova publika, je eden izmed najpomembnejših okoliščin, ki pogojuje realizacijo. Zaradi hitrega tempa življenja se v današnjih razmerah najslabše piše prav pravljici, najdaljši in najžlahtnejši obliki prozne folklore, saj s številnimi zapleti in ponovitvami zahteva dolgo koncentracijo tako od pripovedovalca kot od sprejemalca. Prikrajšani pa so oboji, potencialni pripovedovalci, ki ne morejo uriti svojih pripovedovalskih spretnosti, in sprejemalci, ki ne morejo uživati ob pripovedovanju in spoznavanju besednega izročila. Danes je

---

[2] Pripovedovanje se od vsakdanjega govornega posredovanja razlikuje v povečani estetski funkciji, ki jo pripovedovalec doseže z oblikovanjem besedila: z besednimi in nebesednimi sredstvi (Ivančič Kutin 2004: 256)

na terenu težko najti v živo povedano pravljico, kaj šele dobrega pravljičarja. Vendar to še zdaleč ne pomeni, da ni več dobrih pripovedovalcev, ali celo, da si ljudje ne pripovedujejo(-mo) več. Le priložnosti so drugačne in z njimi tudi žanrska sestava pripovedi: na terenu je še vedno mogoče dokumentirati relativno veliko povedk (te so seveda veliko krajše od pravljic), spominskih in doživljajskih pripovedi ter t.i. urbanih pripoved s sodobnim dogajalnim časom in protagonisti.[3] In tudi način širjenja med ljudmi ne poteka nujno z naravnim tipom komunikacije, to je ustno.[4] Da je mogoče še vedno dokumentirati tudi t.i. tradicionalne žanre, kot so pravljice in povedke, zgovorno priča zbirka slovenskih folklornih pripovedi *Glasovi*, ki pod uredništvom dr. Marije Stanonik izhaja že od leta 1988. Do danes (2010) je pri tej zbirki izšlo že 37 knjig, od katerih vsaka pokriva svoje geografsko območje (do zdaj je pokritega okrog 2/3 slovenskega etničnega prostora). Trenutno je skupno število zapisanih in tako za poznejše rodove ohranjenih 12.210 enot. Med gradivom so vsi žanri povedk, pravljic je resda malo, ampak vendarle so. Zapisi, odvisno od zmožnosti posameznega zapisovalca, poskušajo slediti pripovedi, povedani v živo; vse knjige so opremljene z doslednim dokumentarnim aparatom (o pripovedovalcu, zapisovalcu, kraju zapisa), nekaterim je priložena tudi zgoščenka z zvočnim posnetkom izbranih pripovedi v narečju. Zaradi vsega povedanega je zbirka že danes neprecenljiv vir za raziskovalce in vse druge, ki jih zanima slovensko pripovedno izročilo.

Tudi objavljenih zbirk in posameznih slovenskih folklornih pravljic je kar lepo število, zapisi pa se med seboj močno razlikujejo (od obnov, povzetkov, predelav, literariziranih variant, do bolj ali manj bralcu prilagojenih zapisov, ki poskušajo na papir prenesti pripoved tako, kot jo je povedal dober pripovedovalec in z dodanimi pojasnili o kontekstu in teksturi, ki se iz samega zapisa ne morejo razbrati. Objav slednjih, še bolj pa doslednih znanstvenih zapisov, ki se najbolj približajo pripovedovanju v domačem okolju, je zaradi zahtevnosti in posledično ozkega kroga bralcev, zelo malo.[5]

---

[3] Verjetno ni človeka, ki ne bi bil kdaj priča situaciji, v kateri se je začelo spontano pripovedovanje, kot je npr. v pretežno moški družbi o prigodah na služenju obveznega vojaškega roka, med ženskami o porodnih izkušnjah, med nekdanjimi sošolci na srečanju po dolgih letih, med lovci, ribiči itd.

[4] Npr. dobro šalo, ki jo dobimo po elektronski pošti, posredujemo dalje v pisni ali govorjeni obliki.

[5] Prvi zapisovalec slovenskih pravljic in povedk je bil v 30. letih 19. stoletja Matevž Ravnikar–Poženčan, ki je gradivo zapisoval v tedanjem slovenskem knjižnem jeziku (gradivo je bilo izdano l. 2005, ur. M. Stanonik). Pravila znanstvene akribije (zapisovati iz ust pripovedovalca in v narečju) v drugi polovici 19. stoletja, ko se je močno razmahnilo organizirano in spontano zapisovanje slovstvene folklore (Stanonik 2009: 356), so bolj ali manj dosledno upoštevali le filološko usposobljeni zapisovalci, vendar večina njihovega gradiva (še) ni bila objavljena, npr. Jean Baudoin de Courtenay, Matija Valjavec (prvi del gradiva objavljen l. 2002, 2. del 2007, ur. Ilija Popit), Gašper Križnik (sicer samouk), manjše količine gradiva pa številni drugi zapisovalci. Milko Matičetov je že v »predrezij-

PRIPOVEDOVANJE V JAVNEM OKOLJU

Zapisane pripovedi, še posebej tiste, ki so tudi objavljene, so dostopne za branje širšemu občinstvu. Kaj pa pripovedovanje v živo? Nekateri posamezniki skušajo tudi tradicionalnejšim žanrom pripovednega izročila najti nove poti do poslušalcev zunaj primarnega/domačega okolja, torej v širšem, javnem prostoru. Na Slovenskem trenutno delujeta dve profesionalni pripovedovalki, Anja Štefan in Ljoba Jenče, ki pogosto obiskujeta slovenske šole in vrtce, gostujeta na prireditvah, organizirata izobraževanja ipd. Anja Štefan je pisateljica, pesnica, raziskovalka, predvsem pa pripovedovalka, ki si prizadeva ohranjati umetnost folklornega pripovedovanja za javne nastope v čimbolj pristni in preprosti obliki, že leta pa je tudi glavna organizatorka in oblikovalka programa Pripovedovalskega festivala. Ljoba Jenče je pevka, pravljičarka in zbirateljica, ki ob spremljavi glasbil in tudi s petjem pripoveduje otrokom in odraslim na kulturnih prireditvah doma in v tujini ter vodi delavnice petja pesmi in umetnosti pripovedovanja pravljic. Zadnje čase je na tem področju vse bolj aktivna tudi Špela Frlic, ki organizira, vodi in nastopa na številnih pripovedovalskih dogodkih.

Že dolgo se otroci lahko srečujejo z zgodbami iz folklornega izročila na urah pravljic v šolah in knjižnicah. In vedno več je mentorjev, ki branje, vsaj včasih, zamenjajo s pripovedovanjem, s čimer omogočijo mladim poslušalcem srečanje z zgodbo v prosto govorjeni besedi; na to kaže vse večje zanimanje za izobraževanje in seminarje o pripovedovaski umetnosti.[6] V zadnjem času je čutiti postopno porast prireditev, kjer lahko otroci in odrasli v živo spremljajo pripovedovanje v okviru različnih kulturnih in/ali turističnih prireditev, ter na prireditvah, ki so posvečene izključno pripovedovalski umetnosti, večina od njih s poudarkom na folklornih žanrih. Take prireditve še posebej v urbanih okoljih ponujajo možnost širšemu občinstvu, da se srečajo s folklornimi žanri in včasih ob tem v živo spoznajo še druge socialne zvrsti jezika, narečne in pokrajinske govore. V Ljubljani so nekatere pripovedovalske prireditve že ustaljene, in prav tem je namenjena pozornost v nadaljevanju.

Najdaljšo tradicijo ima *Pravljični festival* (od leta 1998) v Cankarjevem domu in Slovenskem etnografskem muzeju, *Pravljična ReŠertanja* (od leta 2003 največkrat na Metelkovi) v zadnjem letu pa tudi *Pripovedovalski Variete* (v Kavarni Union).[7] Ciljna

skem obdobju« od povojnih let do l. 1962 na terenu našel številne dobre pripovedovalce z izjemno bogatimi repertoarji, objavljene pa so le posamezne enote, v monografski obliki pa *Zverinice iz Rezije* (1973, ponatis 2010) in *Anton Dremelj Resnik* (2009, ur. Anja Štefan).

[6] Anja Štefan v pogovoru z Ivo Kosmos (17. 3. 2010).

[7] Omenjeni dogodki v glavnini predstavljajo tradicionalne žanre prozne folklore, hkrati pa je v Slovenskem prostoru čutiti tudi velik porast drugih kulturnih dogodkov, ki občinstvu (največ odraslemu) ponujajo stik z živo govorjeno besedo, nastop pripovedovalcev pa v veliki meri kroji publika, npr. stand up komedije in impro lige.

publika je, kot so tudi prizorišča, različna: od otrok do odraslih ter različne socialne in interesne skupine. Pripovedovalski dogodki na svojevrsten način dopolnjujejo kulturno ponudbo mesta, po obisku sodeč (na večini dogodkov so karte razprodane) pa je očitno, da so jih ljudje vzeli za svoje. Dobro sprejete predstave za odrasle potrjujejo, da pripovedovanje in poslušanje pravljic ni le stvar za otroke, temveč v njem uživajo tudi odrasli – še več, nekatere pripovedi so zaradi krute ali obscene vsebine za otroke povsem neprimerne!

PRIPOVEDOVALSKI FESTIVAL, CANKARJEV DOM V LJUBLJANI

Leta 1998 je 2. aprila (ob rojstnem dnevu H. C. Andersena) v Cankarjevem domu prvič potekal *Pravljični maraton*, na katerem so različni pripovedovalci čez ves dan pripovedovali skupinam otrok. Prireditev sta osnovali Anja Štefan in takratna vodja humanistično-izobraževalnega programa v Cankarjevem domu Olga Butinar Čeh. »Dogodek je vzniknil iz navdušenja nad pripovedovanjem in vere, da je tudi današnje otroke mogoče očarati z zgodbo, ki je samo govorjena, ne gledališko ali lutkovno uprizorjena« (Štefan 2008: 111). Po šestih letih (leta 2004) se je prireditev preimenovala v *Pravljični festival* z dvodnevnim programom: jutranjim predstavam za razredno stopnjo osnovnošolcev sta se pridružili predstavi za predmetno stopnjo OŠ ter dijake in študente ter večerna predstava, namenjena odrasli publiki. V vseh naslednjih letih se je festival postopoma razvijal ne samo s številom festivalskih dni (leta 2007 7-dnevno, leta 2010 pa že 12-dnevno dogajanje), ki so bili posledica povečevanja števila predstav (za otroke, mladino in odraslo publiko), ampak tudi z vpeljevanjem izobraževalnih vsebin: strokovna predavanja, povezana s pripovedovanjem, forum slovenskih knjižničarjev (2006 in 2007), gostovanja uglednih pripovedovalcev iz tujine kot so Ashley Ramsden (2007), Tom Miur (2009), David Campbell (2010), ki so se poleg pripovednega nastopa v umetniškem programu imeli tudi strokovne delavnice oz. predavanja.

Leta 2007 se je festival zaradi vse bogatejšega programa iz Cankarjevega doma razširil še na druga prizorišča: dopoldanske predstave za otroke odtlej gosti Slovenski etnografski muzej, s čemer so organizatorji želeli otrokom omogočiti, »da povežejo doživljanje duhovnega izročila s spoznavanjem materialnega: poslušanje ljudskih pripovedi lahko nadgradijo z obiskom stalne razstave SEM *Med naravo in kulturo*, ki predstavlja vsakdanje življenje naših prednikov.«[8] Spremljevalni program 13. pravljičnega festivala (leta 2010) je potekal tudi v Kavarni Union (pripovedovalski Variete, pripovedovalsko-glasbeni dogodek za odrasle) in v Kinodvou (predstave animiranih filmov in lutke za otroke). V Cankarjevem domu se še vedno odvija glavnina,

[8] Programski list za 10. pripovedovalski festival (2007).

t.j. večerni umetniški program za odrasle, popoldanske predstave za mešano publiko ter izobraževalni program. Pri oblikovanju, vodstvu in koordinaciji dogodkov sta se Anji Štefan v letih intenzivnejšega širjenja festivala pridružili še Irena Matko Lukan in Alenka Veler, urednici revij Ciciban in Cicido.

Glede na ciljno publiko in izvajalce je festival v svojem 13-letnem razvoju izoblikoval bolj ali manj stalne vsebine.

Program za otroke: program je prilagojen različnim starostnim skupinam; v dopoldanskem času predvsem predšolskim in šolskim skupinam, popoldanske predstave pa omogočajo obisk otrok v spremstvu odraslih oseb in mladini. Na teh predstavah pipovedujejo zelo različni, vendar pripovedovanja vešči nastopajoči, s čimer zagotavljajo kakovost in tudi raznolikost dogodkov za otroke.

Pripovedovalski večeri za odrasle imajo že ustaljene naslove:

Za 2 groša fantazije: pripovedovalski večer z ekipo RŠ (od leta 2004 dalje), v repertoar so zajete večinoma folklorne pripovedi slovenskega, pa tudi tujega izročila.

S pravljico okrog sveta (od 2006 dalje) je pripovedovalski dogodek, na katerem svoje izročilo predstavljajo ljudje, ki so se v Slovenijo priselili od drugod. »Nihče od njih ni profesionalen govorec, pravzaprav večina od njih prvič javno nastopa in pripoveduje zgodbo in pri večini tudi njihovo obvladanje slovenščine ni brezhibno, kljub temu pa preseneča moč, ki se zaneti ob srečanju različnih kultur in njihovemu podajanju prvotnega izročila« (Štefan 2008: 113).

Pobrano na kup (od 2007 dalje) je sklop, v katerem se s pripovedovanjem predstavijo povabljeni gostje, ki so vajeni pripovedovanja ali pa vsaj javnega nastopanja. To so ljudje najrazličnejših poklicev in starosti, ki se vsak na svoj način srečujejo z zgodbami, npr. umetniki, popotniki, raziskovalci, ljubitelji zgodb in tudi profesionalni pripovedovalci. Nekaj let je festival gostil tudi narečno-pripovedni sklop. Gostje so bili rojeni govorci različnih slovenskih narečij, ki so s skozi pripovedovanje zgodb predstavili svoje okolje in njegov jezik.

Z željo, da bi odkrili čim več skritih talentov, je festival leta 2007 prvič uvedel *Odprto pripovedovalsko tribuno*. V tem sklopu je ponujena možnost, da se občinstvu (po predhodni najavi) s petminutno pripovedjo predstavi kdorkoli hoče. 10 mest, kolikor jih je na voljo, je vsako leto zapolnjenih.[9] Prijavljajo se ljudje najrazličnejših poklicev in različnih pristopov k pripovedovanju.

Nastop tujega, v svetu uveljavljenega pripovedovalca, je dopolnjeval umetniški program v letih 2007, 2009, in 2010.

---

[9] Doslej so mesta delili po načelu kdor prej pride, prej melje. Naslednje leto pa se obeta sprememba: prednost bodo imeli tisti, ki se na Odprti pripovedovalski tribuni še niso predstavili. (Pogovor z Alenko Veler).

Vsi nastopajoči prosto pripovedujejo, zgodbe pa izvirajo (razen redkih izjem) iz domačega in tujega folklornega izročila. Namen festivala je torej »gojiti kakovostno pripovedovanje, obujati pozabljene ljudske pripovedi ter z naravno govorjeno besedo očarati otroke in odrasle.«[10] »Tako festival poslušalcem omogoča, da doživijo dobro pripovedovano besedo in ljudskim pripovedim iščejo živo pot v današnji čas. [...] Kot pripovedovalci se nam predstavijo ljudje, ki jim beseda teče gladko in sočno in znajo prepričati s svojo izrazno močjo. Tako po ustvarjalnih poteh kot po letih predstavljajo izrazito pisano druščino, kar festivalu daje veličino posebne vrste.«[11]

PRAVLJIČNA REŠETANJA

Od leta 2003 na Radiu študent Ljubljana deluje ekipa *Za dva groša fantazije*. Sprva so v kratkih radijskih oddajah z branjem predstavljali najrazličnejše zgodbe, največ iz folklornega izročila. Že isto leto se je v klubu Gromka na Metelkovi zgodilo prvo *Pravljično ReŠetanje*, ko so spikerji pred publiko branje zamenjali s pripovedovanjem v živo, spremljali pa so jih glasbeniki. Nataša Bivic v predstavitvi ekipe Za 2 groša fantazije na spletnih straneh zapiše: »Ljudske pravljice smo prenesli nazaj tja, kamor so prvotno spadale, med ljudi – v urbano pa tudi ruralno okolje.« Že prvo *ReŠetanje* je doživelo buren odziv, s čimer je publika pokazala, da je željna žive govorjene besede, ki jih neposredno nagovarja. Odtlej se redno, vsaj 2-krat letno, predstavljajo publiki na Metelkovi, so reden gost Pripovedovalskega festivala (prav oni so začeli s predstavami za odrasle!) ter številnih drugih prireditev v Ljubljani in drugje po Sloveniji. Leta 2007 so začeli še z *Grošovim turom,* ko se ekipa *Za 2 groša fantazije* s pripovedovanjem predstavi na tridnevni turneji v izbrani slovenski pokrajini (Posočje in Brda 2007; Dolenjska in Ogulin na Hrvaškem 2008; Prekmurje 2009; Kras 2010).[12] Pri pripovedovalskih nastopih je ključno, »da je zgodba povedana iz ust. Kako bo zvenela in zaživela, pa je odvisno od interpertacije« (Kraigher 2008:1 4). Člani ekipe so »razvili vsak svoj sebi lasten slog pripovedovanja, odvisen od njihovega doživljanja zgodbe in načina komuniciranja s poslušalci. Nekateri se držijo zgodbe kot je napisana, drugi si dovolijo njeno aktualiziranje na vsakodnevno politično, individualno pa tudi športno življenje, spet tretji si najraje izberejo formo glasbene pravljice.«[13]

---

[10] Programski list 7. pripovedovalskega festivala (2004).

[11] Anja Štefan v programskem listu 10. pravljičnega festivala (leta 2007).

[12] »S tem smo uresničili že dolgo načrtovano pripovedovalsko-glasbeno potepanje po odmaknjenih, večkrat pozabljenih krajih, ki so pravzaprav zakladnica slovenske ljudske besede«, Nataša Bivic na spletnih straneh Ekipe Za 2 groša fantazije.

[13] Nataša Bivic, predstavitev na spletnih straneh.

PRIPOVEDOVALSKI VARIETE

Cikel pripovedovalskih večerov v Kavarni Union v Ljubljani se je začel v oktobru 2009. V goste vabi[14] »tiste slovenske pripovedovalce, ki so dovolj zanimivi in vešči svoje obrti, da lahko z zgodbami zapolnijo ves večer.« Vsakemu nastopu sledi t.i. odprti mikrofon, pred katerega iz občinstva lahko stopijo vsi, »ki jih tišči kakšna ljudska zgodba in bi jo radi povedali drugim ali pa bi se preprosto radi preizkusili v veščini pripovedovanja.«[15] S tem dajejo možnost pripovedovanja vsakomur in hkrati odkrivajo potencialne dobre pripovedovalce, ki se skrivajo med publiko. V sezoni 2009/10 se je zvrstilo 8 takih večerov, dogodki pa se bodo nadaljevali tudi v prihodnje. Organizatorki sta Ana Duša in Špela Frlic, obe tudi sodelavki ekipe *Za 2 groša fantazije*.

GRADIVO, IZ KATEREGA ČRPAJO PRIPOVEDOVALCI ZA JAVNE NASTOPE

Gradivo (predvsem so tu mišljeni tradicionalni žanri slovenske slovstvene folklore), iz katerega črpajo pripovedovalci na omenjenih dogodkih, je raznovrstno. Največkrat posegajo po objavah v monografijah in člankih različnih starosti. Tisti, ki se s pripovedovanjem profesionalneje ukvarjajo, iščejo tudi še neobjavljeno gradivo, kot so terenski zapisi pripovedi v arhivih različnih ustanov (na Inštitutu za slovensko narodopisje, v muzejskih arhivih ipd.), v zasebnih arhivih, seminarskih in diplomskih nalogah študentov, šolskih projektnih nalogah, nekateri pa tudi sami dokumentirajo pripovedi pri pripovedovalcih na terenu.[16]

ZA SKLEP

Pripovedovanje folklornih pripovedi v okviru javnih prireditev in pripovedovanja v domačem okolju sta dva različna načina ustnega prenašanja folklornega izročila od nosilca k sprejmalcu (poslušalcu in gledalcu hkrati) in potencialnemu nosilcu. Razlikujeta se predvsem z vidika **konteksta** procesa pripovedovanja, s tem pa tudi v razmerju pripovedovalec : sprejemalec. Tako za pripovedovanje v javnem prostoru za razliko od folklornega pripovedovanja v domačem okolju velja:

---

[14] Pripovedovalci se lahko tudi sami prijavijo.

[15] Špela Frlic, Ana Duša, v spletni predstavitvi dogodka.

[16] Ekipa Za 2 groša je precej zvočnih posnetkov pripovedi pridobila na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so ga študentje pod mentorstvom dr. Mirjam Mencej dokumentirali na terenu v različnih slovenskih pokrajinah. Te posnetke predvajajo tudi na radijskih valovih v okviru oddaje *Za 2 groša fantzazije.* Na natečaju *Nova ljudska*, ki ga od leta 2007 objavlja ljubljanski Radio študent, zbirajo tudi nove prevode iz tujih folklornih izročil.

– kraj in čas je vnaprej določen;
– pripovedovalci so po večini vajeni javnega nastopanja; nastopajo pred publiko na način, ki je najbližji odrski predstavi; imajo vnaprej pripravljen repertoar glede na prizorišče in, hkrati s tem, glede na predvideno sestavo publike (starost, interesne/socialne skupine);
– publika je številčna in se med seboj ne pozna niti ne pozna osebno nastopajočega pripovedovalca; publika nima vpliva na izbor repertoarja; med pripovedovanjem publika zaradi javne narave, svojih pripomb, dopolnitev, komentarjev ne izraža naglas – odzivi so zreducirani na spontane čustvene reakcije (smeh, vzkliki začudenja ipd); povedano zgodbo publika »komentira« (le) z aplavzom; veznega besedila med dvema zgodbama, namenjenega osebnim komentarjem, ni oz. je del vnaprej pripravljenega programa, npr. najava naslednjega pripovedovalca ali zgodbe; za predstavo je načeloma treba kupiti vstopnico.

Kljub naštetim razlikam pa (najmanj ena) funkcija pripovedovanja folklornih pripovedi ostaja enaka v zasebnem in javnem okolju: to je uživanje v estetsko podani živi govorjeni besedi, s katero pripovedovalec z jezikovno izraznimi in nejezikovnimi sredstvi pred ušesi in očmi sprejemalca sproti ustvarja zgodbo in ga neposredno nagovarja.[17] Potreba in želja ljudi po tovrstni besedni umetnosti ostaja enaka kot prej ali pa se, prav zaradi pomanjkanja možnosti v domačem okolju, celo povečuje. Prav zaradi povpraševanja (seveda je tu poleg kulturnega pomemben tudi ekonomski faktor) se je postopoma uveljavlja vedno več tovrstnih dogodkov, z njimi počasi raste število pripovedovalcev, ki si nabirajo pripovedovalske izkušnje, s tem pa se širi krog ljudi, do katerih pridejo zgodbe v živi govorjeni besedi. Zdi se, da je umetnost pripovedovanja tako našla novo pot med ljudi. In ker je vsak sprejemalec (folklornega) pripovedovanja potencialni nosilec, torej bodoči pripovedovalec, se tudi folklornemu pripovedovanju v domačem okolju morda spet obetajo boljši časi.

LITERATURA

IVANČIČ KUTIN, Barbara 2003: Raziskovalni položaji pri terenskem zbiranju prozne folklore. *Traditiones* 32/1. 117–124.

IVANČIČ KUTIN, Barbara 2004: Razmerje med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuj jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 255–261.

[17] Slovstvena folklora v fazi kontaktne komunikacije v domačem okolju nikoli ni utemeljena samo estetsko (Stanonik 2001: 320), pač pa tudi socialno, vzgojno, izobraževalno, psihološko itn.

KRAIGHER, Amalia 2008: Ljudske zgodbe za urbane poslušalce. Pogovor z Alenko Veler iz uredništva oddaje Za 2 groša fantazije, ob 11. pripovedovalskem festivalu Pravljice danes. *Večer*, 11. 3. 2008. 14.

MATIČETOV, Milko 1973: *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana – Trst: Mladinska knjiga, Založništvo tržaškega tiska.

MATIČETOV, Milko, ŠTEFAN, Anja, 2010: *Anton Dremelj* – Resnik. Ljubljana ZRC SAZU.

RAVNIKAR, Matjaž, 2005: *Poženčanove pravljice.* Ur. Marija Stanonik. Radovljica: Didakta.

STANONIK, Marija, 1999: *Slovenska slovstvena folklora.* Ljubljana: DZS.

– –, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: ZRC SAZU.

– –, 2009: *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*. Od srednjega veka do sodobnosti. Ljubljana: Slovenska matica.

ŠTEFAN, Anja, 2008: Pripovedovalski festival. *Otrok in knjiga* 37/71. 111–113.

– –, 2006: Pripovedovanje kot jezikovno iskanje. *Kolokvij o umetniškem govoru II*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, AGRFT: Katedra za govor. 125–133.

VALJAVEC, Matija, 2002: *Kračmanove pravljice*, ur. Ilija Popit. Radovljica: Didakta.

– –, 2007: *Kračmanove pravljice*, drugi del. Ur. Ilija Popit. Radovljica: Didakta

VIRI

Intervju: sprašuje Iva Kosmos, intervijuvanec Anja Štefan. Ljubljana, marec 17. 3. 2010. (Zvočni posnetek)

Intervju: sprašuje Barbara Ivančič Kutin, intervjuvanec Alenka Veler. Ljubljana, 27. 7 .2010. (Zvočni posnetek).

Programski listi za Pripovedovalski festival od leta 2004 do 2010.

BIVIC, Nataša o zgodovini ekipe *Za 2 groša fantazije*:

http://www.za2grosafantazije.com/images/Z2GFmanifestNatasaPOP.pdf. Dostop 4. avgusta 2010.

FRLIC, Špela, DUŠA, Ana: Predstavitvena stran Pripovedovalski variete:

http://www.pripovedovalskivariete.si/?p=266. Dostop 4.avgusta 2010.

Uradna stran ekipe Za 2 groša fantazije:

http://www.za2grosafantazije.com/. Dostop 4. avgusta 2010.

Mihaela Koletnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Med narečnim in knjižnim v Halgatu

V prispevku se presoja filmski govor v filmu Halgato (1994) režiserja Andreja Mlakarja, prvem celovečernem igranem filmu, posnetem v prekmurskem narečju. Zanima nas, koliko je izreka igralcev, tj. govorna uresničitev dialogov, v skladu s t. i. zunajfilmsko resničnostjo, kot jo poznamo iz izkustva in iz izsledkov znanstvenih preučevanj prekmurščine, koliko je torej govorica v filmu taka, kakršno bi lahko pričakovali v resničnem življenju.

UVOD

Film predstavlja eno izmed najmlajših umetnostnih zvrsti, saj je nastal šele na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Najprej je bil nem, to predvsem pomeni, da ni vseboval sinhronega govora, po uveljavitvi zvoka na filmu[1] pa se v teoriji filma problem govora izpostavi kot dilema – govor v filmu da ali ne. Po Koršiču (2000: 62) je potrebno govor obravnavati kot samostojen element zvoka, kot enakovreden element zvočne kulise, ki skupaj s sliko tvori nedeljivo celoto filma. To pa je tak govor, ki je do te mere nedeljiv del govorca, da ga v njegovi verbalni konkretnosti ne opazimo. Filmski govor[2] je torej dober takrat, ko ni opazen kot poseben element filma, ko je avtentičen, naraven, dejanski, skladen s prikazanim prizorom.

Namen prispevka je presoditi filmski govor v filmu *Halgato* (1994) režiserja Andreja Mlakarja, posnetem v slovenskem prekmurskem narečju. Zanima nas govorna realizacija dialoškega dela scenarija glede na to, koliko je ta v skladu s t. i. zunajfilmsko resničnostjo, kot jo poznamo iz izkustva, in z izsledki znanstvenih proučevanj. Zanima nas torej, koliko je govorica v filmu taka, kakršno bi po Gjurinu (1983: 317) lahko pričakovali v resničnem življenju.

---

[1] Zvok se v filmu prvič pojavi leta 1927 v ameriškem *Pevcu jazza* (The Jazz Singer); prvi slovenski igrani zvočni celovečerni film je *Na svoji zemlji* režiserja Franceta Štiglica iz leta 1948.

[2] Ker ima termin filmski jezik v filmski teoriji že ustaljen pomen, saj gre za specifična izrazna sredstva filma oz. za posebno tehniko (prizori, detajli, plani, perspektiva, montaža) (Podbevšek 1983: 294), se v prispevku uporablja termin filmski govor; z njim mislimo na dialoški del filma oz. na govorno realizacijo besedila dialoga.

SLOVENŠČINA V FILMU

Čeprav je slovenščina med vsemi slovanskimi jeziki narečno najbolj razčlenjena, za filmsko slovenščino ugotavljamo, da je bila do poznih 60–ih let prejšnjega stoletja v glavnem knjižna izreka, saj so scenariji običajno nastajali po literarnih predlogah. To je filmu dajalo izraz vzvišenosti, odtujenosti, okornosti in prisiljenosti. Slovenski film je bil namreč mnoga leta nosilec nacionalne zavesti in »čistega« slovenskega jezika, zato je bil »lep, čist, pravilen, nenarečen, zaveden, enoten […]« (Štefančič 2005: 60) – skratka, bil je nenaravni, izumetničeni, tradicionalni knjižni jezik brez slenga in narečja.

Počasi je tudi v slovenskem filmu prišlo do odmika od jezikovne zadržanosti, govor je postajal filmsko prepričljiv, torej »naštudirano malomaren« (Šumi 1983: 260), tak, ki ustvarja potreben občutek pristnosti in življenjske avtentičnosti. Filmski govor mora namreč biti naraven, sproščen, sodoben, predvsem pa funkcionalen glede na vsebino. In prav funkcionalnost govora je po Koršiču (2006: 160) tisto, kar je v filmskem govoru umetniškega.

Ker je jezik družbeni pojav, se pričakuje, da bomo v filmskem govoru naleteli na bogato socialnozvrstno razplastenost. Njen razpon v slovenščini sega od knjižnega do neknjižnega jezika. Medtem ko se Slovenci prvega, ki je namenjen sporazumevanju in sporočanju na vsem slovenskem ozemlju ter ima narodnopredstavno in narodnozdruževalno vlogo, učimo, se v drugega, ki ima dve pojavni obliki: narečno in pokrajinsko pogovorno, rodimo.

Prav dejstvo, da je slovenščina zvrstno razslojena in da je ta razslojenost ena od tistih resničnosti sodobnega življenja, ki naj bi bila v celotno filmsko fakturo tudi vpletena, se je pričelo odražati tudi v slovenskem filmu. Podbevškova poudarja (1983: 294–295), da gre pri odločitvi za jezikovno zvrst, v kateri se bo odvijal dialog, za izrazno sredstvo, ki naj opredeli okolje, čas, socialno pripadnost posameznih filmskih oseb, njihove značajske posebnosti itd. Ker je predstavljanje karakterja najpomembnejša funkcija dialoga v filmu,[3] bi moral jezikovno zvrst nakazati oz. natančno določiti scenarist, nadaljnjo skrb pa prevzeti lektor. To pomeni, da bi moral biti filmski govor v scenariju že določen.[4] Danes, ko zvrstnost jezika ni nič neznanega, tega ni težko domisliti; precej teže je to zamisel uveljaviti in uresničiti. Igralci namreč prihajajo iz različno govorečih delov Slovenije, izobraženi so le za zborno izreko, v obvladovanju drugih zvrsti pa jih niso vadili. Igralci se tako morajo (ob pomoči jezikoslovcev/

---

[3] Koršič navaja (2006: 165), da dober dialog izraža 20 % informativnih, pojasnjevalnih in 80 % karakternih značilnosti; nasprotno razmerje je znak nekakovostnega dialoga. Teorija dialoga v filmu zagovarja stališče, da je nič dialoga v filmu boljše kot slab dialog.

[4] Pri tem ne mislimo na vsebino, ampak na jezikovno zvrst, v kateri se bo odvijal dialog.

lektorjev) naučiti tistega tipa jezika, za katerega je bilo sklenjeno, da se bo v filmu igral, najidealneje pa bi bilo, da bi vlogo podelili igralcu, ki bi bil po možnosti iz območja zvrsti, izbrane za film, ali t. i. naturščiku, tj. nešolanemu igralcu, ki popolnoma obvlada jezikovno zvrst, izbrano za film.

Žal nekateri slovenski režiserji razmišljajo drugače. Čeprav oznaka slovenski film umešča film v poseben geografski prostor, to pomeni, da pripada določenemu narodu, ki ima v odnosu do drugih narodov svoj specifični jezik (Podbevšek 1983: 295), zanje filmski govor ni pomemben, saj ga bodo, če se bo filmu odprla pot na tuja tržišča, ali presinhronizirali v kakšen svetovni jezik ali pa ga spremenili v pisno obliko, tj. podnaslove. Premajhna pozornost filmskemu govoru zagotovo pomeni zapostavljanje tega, hkrati pa tudi zanemarjanje slovenščine ter podcenjevanje slovenskega gledalca. Toporišič poudarja (1983: 306), da zvestoba določenemu realnemu tipu jezika pri Slovencih prinaša s seboj tudi prepričljivost čustva, ki ga ponazarja, ter vernost situacije, katere izraz je beseda, torej je pristnost praktično nenadomestljiva.

Posebno vprašanje je, kako literarno delo, ki ga je pisatelj napisal v zborni slovenščini, morda s posameznimi narečnimi prvinami, prenesti v filmski govor. Položaj jezika v romanu in filmu se namreč razlikuje. Na eni strani gre za pisani, na drugi za govorjeni jezik, v besedni umetnosti je v ospredju beseda, v filmski umetnosti pa filmski govor ni več umetnost sama, kot ugotavlja Čukova (1983: 313), ampak postane del druge, tj. filmske umetnosti, v katero naj bi se harmonično vključil – filmski govor je torej dober, ko ni opazen kot poseben element filma. Literarna predloga daje režiserju le okvir, ga pa ne obvezuje. Zato je toliko pomembnejša ugotovitev, da imamo med slovenskimi filmi tudi zelo uspešne prenose zapisane zborne slovenščine v pogovorno oz. narečno izreko. Med njimi zagotovo izstopa film *Halgato* (1994), prvi celovečerni igrani film, posnet v prekmurskem narečju, katerega izreko igralcev, tj. govorno uresničitev dialogov, osvetljujemo v tem prispevku.

NAREČNO IN KNJIŽNO V *HALGATU*

Film *Halgato* (1994) je nastal po literarni predlogi, pisani v knjižnem jeziku, po romanu Ferija Lainščka *Namesto koga roža cveti* (1991),[5] v katerem Lainšček tematizira romsko življenje v prekmurski pokrajini.[6]

---

[5] Roman je bil nagrajen kot najboljši slovenski roman leta.

[6] Po romanu *Vankoštanc* (1994) istega avtorja je bil posnet tudi drugi celovečerni film v prekmurščini – *Traktor, ljubezen in rock'n'roll* (2006) režiserja Branka Djurića, ki pa zaradi finančnih zapletov še ni prišel v kinematografe; po Lainščkovih delih so bili posneti še filmi *Mokuš* (2000), *Petelinji zajtrk* (2006) in *Hit poletja* (2008), vendar nobeden v prekmurščini.

Scenarist in režiser se dokaj zvesto držita slovstvene predloge, zato se film po fabuli, ideji, značaju in zunanjem videzu oseb ne loči od romana, loči pa se po govorici oseb: film je namreč govorjen narečno z nekaterimi pričakovanimi in v scenariju predvidenimi medzvrstnimi preklopi, medtem ko sta bila tako roman kot scenarij napisana v knjižni slovenščini, opazno prepleteni z neknjižnim (pogovornim in narečnim) besedjem, s katerim Lainšček še posebej poudarja soočanje dveh različnih svetov: ciganskega in neciganskega, katerega večinsko »belo« prebivalstvo je do romske skupnosti vsej prej kot strpno.

Ker je dogajalni prostor romana umeščen v Lainščkovo rodno Prekmurje, sta scenarist in režiser sklenila, da bosta geografsko okolje, čas, socialno pripadnost oseb in njihove značajske posebnosti opredelila tudi z jezikom. Odločila sta se za narečje, natančneje prekmursko narečje, ki v filmu ustvarja potreben občutek pristnosti in življenjske avtentičnosti. Ko je bilo sklenjeno, da bo film igran v prekmurščini, je Feri Lainšček skupaj z lektorjem Brankom Šömnom dialoški del scenarija na samem kraju snemanja sistematično prevedel[7] v prekmurščino. Igralci so se dialogov učili sproti za posamezne kadre, kar ni predstavljalo večjih težav, saj jih večina prihaja z območja jezikovne zvrsti, izbrane za film – režiser namreč vlog ni podelil samo šolanim igralcem, pač pa se je odločil tudi za nešolane, t. i. naturščike, ki popolnoma obvladajo narečje.

Ker dialogi v prekmurščini v snemalni knjigi niso bili zapisani, ni mogoče analizirati prevoda dialogov iz knjižnega jezika v narečje, lahko pa presodimo govorico v filmu.

Večino dialogov v filmu, ki smo jih v celoti fonetično prepisali, govori šest glavnih oseb, štiri moške in dve ženski: Mariška, Halgato, Bumbaš, Pišti, Tereza in Iza. Od šestih igralcev, ki so jim bile podeljene glavne vloge, so: (a) trije za ta poklic nešolani, dva od teh sta Roma, vendar pa prihajajo iz prekmurskega jezikovnega prostora in (b) trije gledališki igralci iz osrednjega slovenskega prostora, izobraženi za zborno govorjenje; dva od teh sta se prekmurščine naučila, ena od igralk pa v filmu govori knjižno slovenščino. Igralska ekipa je sicer sorazmerno številna, saj je bilo ob šestih glavnih podeljeno še petdeset drugih vlog, a dokaj enotno govorno obarvana, saj večina igralcev izhaja iz Prekmurja.

Jezikovna podoba dialogov kaže, da je bil govorni načrt filma dobro uresničen. Za vse filmske osebe je namreč značilno, da dosledno govorijo tisto zvrst jezika, za katero je bilo sklenjeno, da bo v filmu igrana, torej prekmursko narečje, in to na vseh jezikovnih ravninah; le dve osebi (ena glavna in ena stranska) govorita knjižno slovenščino, kakor je bilo zanju predvideno že v scenariju.

---

[7] Termin prevod, ki ga je v slovenski prostor uvedel Matičetev (1973: 23), označuje prenos besedila iz enega jezikovnega sistema v drugega na vseh jezikovnih ravninah.

Akustična uresničitev glasov, glasovnih zvez, besed, besednih zvez itd. je najdoslednejša pri igralcih, rojenih Prekmurcih. Ti ohranjajo

(1) vse prekmurske samoglasnike: narečna dvoglasnika *e:i̯* za praslovanski dolgi jat (*p're:i̯k*) in *o:u̯* za praslovanska stalno dolga *o* (*'to:u̯*) in nosni ǫ (*'go:u̯bec*); narečni *ü* za praslovanski staroakutirani *u* (*'tüdi̯*), narečni *ö* za *e* in *u* v položaju ob zvočnikih *v* in *r*: *'vöter, 'vöra* ter *u*, nastal iz samoglasniškega *l̥*: *'žu:ti̯*. Praslovanska stalno dolga *i* in *u* sta se v narečju diftongirala, enako tudi dolgi ozki *e*, nastal iz praslovanskega stalno dolgega *e*, nosnega ę in polglasnika, in se kot diftonga tudi izgovarjata*: 'vi:i̯din, b'rü:i̯sin*; *'šę:i̯st*, *g'lę:i̯dan*, *'vę:i̯s*. Praslovanski dolgi *a* v narečju ostaja odprt, staroakutirani *a* pa se labializira in ga kot takega igralci tudi izgovarjajo;

ter (2) prekmursko naglasno mesto z vsemi naglasnimi umiki in kratkimi samoglasniki, ki so v prekmurščini mogoči v katerem koli zlogu besede, z dobro ohranjenim končniškim naglaševanjem v sedanjiški glagolski spregatvi naglasnega vzorca tipa *nesem* in *berem* – *ne'sę:i̯*, *be'rę:i̯*.[8]

Pri prekmurskega narečja naučenih igralcih prihaja do manjših odstopanj od narečnega jezikovnega sistema. Ta se v filmu kažejo zlasti na glasoslovni ravni, in to v:

(1) intonaciji – drugačna govorna melodija, ki se razlikuje od pristne prekmurske, je najbolj opazna;
(2) mestu naglasa – to je mestoma knjižno; igralci naglašajo: *za'tǫ:*, *poz'na:la, sig'da:r,* kot je to v knjižnem jeziku, namesto *'za:to*, *'pǫzna:la, 'sigda:r*, kot se govori v narečju;
(3) kolikosti samoglasnikov – opazno je daljšanje prekmurskih kratkih samoglasnikov v nezadnjih in zadnjih besednih zlogih, igralci pa daljšajo tudi samoglasnike, v prekmurščini naglašene po mlajšem naglasnem umiku, ki so prav tako kratki. Tako v filmu v primerih: *'za:j*, *'do:bro*, *'mo:ški* (im. mn.), *'sa:mo* slišimo dolžine, čeprav se v narečju na tem mestu vedno govorijo kračine: *'zåj, 'dǫbro, 'mǫškj̥, 'såmo*;
(4) kakovosti samoglasnikov – pri narečja naučenih igralcih ni opaziti jasne *a*-jevske barve kratkega *a*-ja. Pričakovali bi močno zaokroženost, ki je v narečju jasno izražena, npr. *'båba*, *'kå, g'då*, v filmu pa se na tem mestu izreka nezaokroženi *a*: *'baba, 'ka, g'da,* kar je nezdružljivo z narečno *a*-jevsko barvo. Mestoma je zamenjana tudi barva *o*-jevskega samoglasnika: namesto narečnega kratkega ozkega *ǫ*, npr. *'dǫbro*, se izgovarja dolgi široki *o* – *'do:bro*, kot je v knjižnem jeziku. Redko se namesto v celotni panonski narečni skupini vedno zaokroženega *u*-ja izgovarja nezaokroženi *u*, kot je to v knjižni slovenščini, npr. *d'ru:gi* namesto narečno *d'rü:i̯gi̯*,

[8] Ohranitev dolgega tematskega samoglasnika *-e* v sedanjiku kaže na zveze z zahodnoslovanskimi jeziki, posebno s slovaščino (Zorko 2003: 74).

zaokroženi *ü* pa igralci nekajkrat izgovorijo tudi kot *i*:[9] *'viva* 'vidva', *'vivi̯* 'vidve', *gos'tivanje* namesto kot *ü*, kot se govori v narečju: *'vüva, 'vüvi̯, gos'tüvanje*;

(5) igralci mestoma namesto narečnih dvoglasnikov izrekajo knjižne enoglasnike, npr. *'tọ:*, *po'vẹ:dala*, *'vi:din*, *g'lẹ:dan*, *'rẹ:san*, *štu'di:ra* namesto *'to:u̯, po've:i̯dala, 'vi:i̯din, g'lẹ:i̯dan, 're:i̯san, štu'dẹ:i̯ra,* kot je v narečju. V izgovoru nespremenjen redko ostaja tudi prednaglasni *u*, npr. *lud'jẹ:*, ki se sicer v narečju dosledno zamenjuje z *i* – *lid'jẹ:*.

Soglasnike vsi igralci izgovarjajo, kot je to v narečju, le pri prekmurskega narečja naučenih se (a) soglasnik *x*, ki v narečju ali onemi ali ga zamenja zvočnik *j*, izreka knjižno, tj. kot *x: 'xe:rbala*, *k'rüx*, *'tẹ:i̯x* namesto *'erbala, k'rü(j), 'tẹ:i̯,* kot se govori v narečju*;* (b) pri moškem edninskem opisnem deležniku redko sliši knjižni končni *-u̯* – *š'la:tau̯* – namesto narečnega *-o* – *š'la:to.*

Pri vseh igralcih so opazne tudi narečne končnice in osebila. Redka odstopanja so v moškospolskem edninskem dajalniku, ki se govori s knjižno *u*-jevsko in ne narečno *i*-jevsko končnico (*v 'mẹstu,* narečno *v 'mẹsti̯*); knjižna je tudi dajalniška moškospolska naslonska oblika osebnega zaimka *on*, ki jo izgovarjajo kot *mu* in ne kot *njemi,* kot je to v narečju: *Mu p'la:čamo?,* narečno *Njemi p'la:čamo?*

Izvirno narečno podobo ima pri vseh igralcih tudi upovedovanje povedi s številnimi pastavčnimi tvorbami, vzkličnimi povedmi, medmeti (tudi kletvicami), izvirnimi narečnimi prislovi, npr. *ednok* 'enkrat, nekoč', *kama* 'kam', *kre* 'poleg', *nači* 'drugače', *nindri* 'nekje', *nikan* 'nikamor, nekam', *prle* 'prej', *sigdar* 'vedno, vselej', *vači* 'drugače', *včasi* 'takoj', *včasik* 'včasih', in členki, npr. *bar* 'vsaj', *ešče/šče* 'še', *ranč* 'ravno', *vej* 'saj', ponovitvami vseh vrst in bogato panonskoslovensko leksiko, npr. *broditi* 'misliti', *deca* 'otroci', *dvor* 'dvorišče', *gostüvanje* 'gostija ob poroki', *gučati* 'govoriti', *istina* 'resnica', *iža/kuča* 'hiša', *prckati* 'spolno občevati', *škrabati* 'praskati, *štrk* 'štorklja', *viditi* 'ugajati, biti všeč', *znati* 'vedeti', *žitek* 'življenje', *žmiriti* 'mižati'. Ob posameznih slovenskih knjižnih besedah, npr. *varoval, doslej, zmenjeno, hitro* (narečno: *skrb imel, do zdaj, dogučano, friško*), se pojavljajo tudi germanizmi, nekateri v prekmursko narečje sprejeti že v staro- in srednjeviskonemški dobi: g*üšno* 'gotovo, nedvomno' ← srvnem. *gewiss*, *xerbati* 'dedovati' ← srvnem. *erben*, *muzika* 'glasba' ← nem. *Musik*, *penezi* 'denar' ← stvnem. *pfenni(n)g* 'novec', *špilati* 'igrati' ← nem. *spielen*, *žlajfar* 'brusač' ← nem. *Schleifer*, in madžarizmi: *bači* 'vsak starejši moški' ← madž. *bácsi*, *čarda* 'obcestna krčma' ← madž. *csárda*, *čunta* 'kost' ← madž. *csont*, *fačuk* 'nezakonski otrok' ← madž. *fatttyú*, *muzikaš* 'muzikant' ← madž. *muzsikás*, *somar* 'osel' ← madž. *szamár*, *varaš* 'mesto' ← madž. *város*.

---

[9] Fonem *ü*, ki ga knjižna slovenščina nima, se po slovenskih pravopisnih pravilih v knjižnem jeziku izgovarja z njemu najbližjim knjižnim glasom, tj. *i*-jem.

Za eno glavno osebo, knjižničarko Izo, ter eno stransko osebo, socialno delavko, je bil v filmu določen zborni tip jezika.

Iza se v filmu pojavi v sedmih sekvencah: trikrat je njen sogovorec Pišti, dvakrat Halgato, po enkrat pa ob Pištiju še njeni sodelavci in policaja. V vseh primerih z izjemo zadnjega, tj. dialoga s policaji, gre za neformalni govorni položaj (pogovor na cesti, v ožjem krogu ter v družabnih stikih s sodelavci v okolju mestnega gostišča) v mestnem okolju Ljubljane, kjer se položaj govorečega in poslušalca neprestano izmenjujeta. Ker zbornost v slovenščini ni statusna zvrst, ampak govornopoložajna, bi v omenjenih govornih položajih pričakovali neknjižni pokrajinski (ljubljansko obarvan) pogovorni jezik. Ker pa Pišti ne prihaja iz mestnega, ampak iz vaškega okolja in ker sta z Izo jezikovnozvrstno (narečno) neenaka, se sporazumevata v knjižnem zbornem jeziku, ki se ga nista naučila kot maternega, ampak zavestno prisvojila z izobraževanjem v šoli. V izreki so pri tem opazna manjša omahovanja v knjižno pogovorno zvrst slovenščine. Tako se mestoma nenaglašeni deležnik na *-el* izgovarja kot *-u* in ne kot *-əu̯*, kot je to v zborni izreki, npr. *'xo:tu, 'rẹ:ku*, knjižna pogovorna pa je mestoma tudi leksika, npr. *ja* proti zbornemu *da*, *a* proti vprašalnemu *ali*. Na nivoju leksike se Iza dvakrat, Pišti pa enkrat z izrazi *foter*, *živijo* in *težiti* 'sitnariti, biti nadležen' približata slengu, s čimer dosežeta večjo naravnost, neposrednost in vtis spontanosti.

Zborni tip jezika je bil izbran tudi za lik socialne delavke. Ta se v filmu pojavi v eni sekvenci, in sicer v svojem delovnem okolju na terenu ob obisku romske skupnosti. Ker gre za izrazito formalni položaj, v katerem se ubeseduje tista predmetnost, s katero se socialna delavka srečuje v poklicnem življenju, je izbira zborne zvrsti upravičena.

Odstopanja od osnovne zvrsti v filmu opazimo samo pri eni osebi – Pištiju. Ta v petih sekvencah (dialog z Izo ali njenimi sodelavci) v celoti omahne iz osnovne v drugo socialno zvrst slovenskega jezika, in sicer iz narečja v vaškem okolju v knjižni zborni jezik v mestnem okolju. Takšno medzvrstno preklapljanje je tudi v resničnem svetu normalen pojav, zato so njegovi medzvrstni preklopi utemeljeni in v skladu s pričakovanji glede na resničnost.

SKLEP

Presoja filmskega govora v *Halgatu* kaže, da je govorica v filmu takšna, »da čara pred gledalca iluzijo, kot da ne gre za zaigrani in pofilmani svet, ampak za tistega, v katerem gledalec zares živi« (Gjurin 1983: 316). Govorica je torej takšna, kakršno bi v podobnih okoliščinah pričakovali v resničnem življenju. In to je ena glavnih odlik tega filma.

VIRI IN LITERATURA

ČUK, Metka, 1983: Jezik Desetega brata, Pustote in Boja na požiralniku. *Jezik na odru, jezik v filmu.* Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 312–316.

GJURIN, Velimir 1983: Medzvrstno (ne)omahovanje v Razseljeni osebi in Učnih letih izumitelja Polža. *Jezik na odru, jezik v filmu*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 316–327.

Halgato, 1994. Režija Andrej Mlakar. Ljubljana: Pegaz film.

JESENŠEK, Marko, 1991/92: Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37/7. 173–181.

KOLETNIK, Mihaela 2008a: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

– –, 2008b: Prekmursko narečje v medijih. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. 44. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KORŠIČ, Igor, 2000: Govor v teoriji filma. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: AGRFT. 57–63.

– –, 2006: Nekaj o umetnosti neumetniškega govora v filmu. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: AGRFT. 160–166.

MATIČETOV, Milko (ur.), 1973: *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Trst: Založništvo tržaškega tiska.

PODBEVŠEK, Katja, 1983: Filmski govor in film Učna leta izumitelja Polža. *Jezik na odru, jezik v filmu*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 294–300.

– –, 2000: Odrski govor med znanostjo in umetnostjo. *Kolokvij o umetniškem govoru.* Ljubljana: AGRFT. 84–88.

ŠTEFANČIČ, Marcel jr., 2005: Velika maša slovenske besede: zakaj nas zabolijo ušesa, ko zaslišimo filmsko slovenščino. *Mladina*, 9. maj 2005. 60–61.

ŠUMI, Nada, 1983: Cilji okrogle mize o jeziku letošnje proizvodnje. *Jezik na odru, jezik v filmu.* Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 259–263.

ZORKO, Zinka, 2003: Besedje v porabskem andovskem govoru. *Družbenogeografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem*. Maribor: Znanstveni inštitut za regionalni razvoj pri Univerzi v Mariboru. 35–43.

ZOR SIMONITI, Alenka, 1992: Feri Lainšček: Namesto koga roža cveti. *Mentor 13*, 1-2. 86–87.

Središčna in robna literarna polja

Miran Košuta
Filozofska fakulteta Univerze v Trstu

Slovenska knjiga iz leta 1634?

Na podlagi novih slovenističnih spoznanj in doslej neupoštevanih tržaških arhivskih virov prispevek dokumentira, kako je po naročilu barona in prefekta Antonia Marenzija prvi tržaški tiskar Antonio Turrini natisnil leta 1634 na nevezanih listih v latinščini in italijanščini napisano zbirko molitev in pravil mestne Kongregacije Brezmadežnega spočetja. Več kot sto osemdeset izvodov dela je dal Marenzi nato zvezati in knjižno oplatničiti v Ljubljani (po vsej verjetnosti pri knjigovezu Johannu Webru), 8. decembra istega leta pa jih je razdelil v Trstu ob svojem slovesu od časti bratovščinskega prefekta in odhodu na škofovanje v istrski Pićan.

Na mikroprimeru opisane izdaje referat tako dokazuje, da ima tiskarska obrt v Trstu deloma tudi ljubljanskega knjigovezniškega botra, da je, čeravno ne tiskarna, izpričano delovala v prvi polovici XVII. stoletja v Ljubljani vsaj knjigoveznica, da so bili takratni verski, kulturni, politični in gospodarski stiki med Ljubljano in Trstom nadvse živahni, tesni, domala vsakodnevni, da so jih jezuiti s svojimi med seboj sodelujočimi mestnimi kolegiji in verskimi kongregacijami zaznavno spodbujali in da je zato vseslovenska knjiž(ev)na ter kulturna preteklost tudi »tržaško« obarvana.

Pavle Merkù je v epilogu uvodne študije, s katero je leta 1980 pospremil med bralce svojo dragoceno monografijo *Slovenska plemiška pisma*, navedel zagonetno opombo italijanskega zgodovinarja Antonia Tribela o tem, da je leta 1634 baron Antonio Marenzi podaril sobratom tržaške Kongregacije Brezmadežnega spočetja mnogo knjižic v »kranjščini«, natisnjenih v Ljubljani. O daljnosežnem kulturnem dometu tega sicer presenetljivega podatka, ki pa ga je Tribel kakor mimogrede vtkal v leta 1884 objavljeno delo *Una passeggiata per Trieste* (Sprehod po Trstu), je Merkù nato zatuhtal: »Če je Marenzi razdelil *knjige v kranjščini, tiskane v Ljubljani* vsem sobratom v ti bratovščini, to pomeni celo, da so *vsi* znali brati slovenski. Za zgodovinarje slovenske književnosti se odpira novo dražljivo vprašanje: katere knjige je Marenzi razdelil leta 1634 v Trstu? *Evangelija inu listuvi* iz l. 1613 ter Čandkov prevod *Kanizijevega katekizma* iz l. 1615 so bili tiskani v Nemčiji. Je torej mogoče domnevati, da je v tem času

delil protestantske tekste? Naša najdba lahko nekoliko razburka duhove: delež Trsta v davni zgodovini slovenskega pismenstva in slovstva gotovo ni še raziskan.«[1]

In resnično: ko bi se Tribelov podatek pokazal za utemeljenega, bi gotovo postavil pod vprašaj marsikatero že utrjeno spoznanje slovenske književne in kulturne zgodovine. Na primer tisto iz literarnozgodovinskih priročnikov vsem na izust znano trditev, da v obdobju med letoma 1615 in 1672 – od Čandkovega prevoda malega Kanizijevega *Katekizma* torej do Schönlebnovega razširjenega ponatisa Hrenovega lekcionarja *Evangelia inu listuvi* – ni izšla nobena slovenska knjiga. To knjižno zatišje prekinjajoči ljubljanski tisk iz leta 1634 pa bi moral biti po duhu in vsebini nujno katoliški, saj je prav malo verjetno, da bi prefekt protireformacijsko navdahnjene in z jezuiti tesno zraščene verske družbe, kakršna je bila tržaška Kongregacija Brezmadežnega spočetja, razdelil tedaj svojim sobratom kake heretične in desetletja dotlej na skriti zalogi hranjene slovenske protestantske knjige iz XVI. stoletja. Šlo bi torej za kolumbovsko odkritje v nacionalni literarni zgodovini, za čisto neznan slovenski protireformacijski tisk, o katerem ni najti v dosedanji strokovni literaturi niti najmanjšega sledu!

Enako potresno bi se ob ljubljanski knjigi, natisnjeni leta 1634, zamajala tudi v zgodovini tiskarništva na Slovenskem splošno sprejeta ugotovitev, da po ukinitvi protestantske tiskarne Janža Mandelca leta 1582 mesto ni premoglo tovrstnega obrata vse do leta 1678, ko je s svojim *Catalogus librorum qui nundinis labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant* v njem izpričano oživel tiskarsko obrt Bavarec Janez Krstnik Mayr.[2]

Kako naj si torej razlagamo Tribelov podatek? Ali je italijanski pisec dovolj verodostojen, ko obnavlja v svojem vodniku zgodovino tržaške Jezusove družbe in njene rebrne Kongregacije Brezmadežnega spočetja, podčrtovaje pri tem ljubljansko tiskarsko poreklo in slovensko jezikovno narojenost omenjenih knjižic? Predvsem pa: kaj nam natanko sporoča njegova sporna opomba?

V dobesednem prevodu tole: »Ko je odhajajoči prefekt, monsinjor baron de Marenzi, odložil leta 1634 svojo funkcijo, je podaril na oltar mnogo v Ljubljani, v kranjščini natisnjenih knjižic, da bi bile razdeljene med sobrate. Bratovščinski govornik Nicolò de Burlo se je z izbranim govorom zahvalil za tako izdaten dar.«[3]

---

1 *Slovenska plemiška pisma.* Uredil in za tisk pripravil Pavle Merkù. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1980, str. 18.

2 Prim. Branko Reisp: *Redki stari tiski.* Ljubljana, Slovenska matica, 2001, str. 69–72 (Prvi v Ljubljani izdani knjigotrški katalog) in str. 95–101 (Tiskarska produkcija v Ljubljani od leta 1678 do 1764).

3 Antonio Tribel: *Una passeggiata per Trieste.* Trieste, Caprin, 1884, str. 239. V izvirniku: »Nel 1634, il cessante prefetto mons. bar. de Marenzi, deponendo la sua carica, offrì sull'altare molti libretti stampati a Lubiana, in cragnolino, acciocchè venissero distribuiti fra i confratelli. L'oratore della Confraterna, Nicolò de Burlo, ringraziò con forbita orazione per sì cospicuo dono.«

Tribelov navedek ne dopušča torej nobenega dvoma: knjige so bile neznano kdaj in znano kje (v Ljubljani) natisnjene v slovenščini, nato pa podarjene leta 1634 v Trstu članom Kongregacije Brezmadežnega spočetja.

A če je samo besedilo opombe na videz apodiktično, je strokovna zanesljivost njegovega avtorja milo rečeno vprašljiva. Antonio Tribel (1833–1891) velja namreč za bolj ljubiteljskega kot strokovno podkovanega historiografa, njegovo z omenjenim navedkom opremljeno delo *Una passeggiata per Trieste* pa je bolj podobno sprehajalnemu vodniku po mestnih stavbnih in spomeniških znamenitostih kot zgodovinarsko natančni, neoporečni monografiji. Avtor se z njim tako uvršča v niz tržaških domoznanskih piscev, ki se po mnenju temeljite sodobne zgodovinarke Vesne Cunja Rossi »sklicujejo izključno na že obstoječo literaturo, ne da bi proučili nove vire, pri čemer se često nekritično in malo natančno navdihujejo drug pri drugem«.[4] O njegovi nepodkovanosti v jezuitskih rečeh (in zato posredno tudi o delovanju tržaške Kongregacije Brezmadežnega spočetja) soglaša v prispevku *Jezuitski kolegij v Trstu* še Pietro Zovatto, ko enako kritično pribija: »Večje pomoči ne moremo pričakovati niti od Antonia Crateyja, Pietra Kandlerja, Antonia Tribla, Jacopa Cavallija, Ettoreja Gemerinija, Silvia Rutterija, bodisi zato, ker so ti zgodovinarji v svojih delih vedno govorili o jezuitih v bolj splošnem kontekstu, v spisih, ki so bili večinoma posvečeni celemu mestu; bodisi ker je njihova zgodovinska izobrazba, z izjemo Cavallija in Kandlerja, temeljila na ljubezni do 'natio loco', t.j. domačega kraja, ki so ga podrobno opisovali z ulicami, spomeniki ali pod kakim drugim vidikom, ob tem pa so vsekakor premalo pazili na jezuitsko ustanovo in na pomen njene navzočnosti skozi poldrugo stoletje.«[5]

Ni kaj: če je Tribelova strokovna kredibilnost tako majava, potem kaže scela podvomiti o avtorjevem pisanju in kritično preveriti tudi njegov podatek o slovenski knjigi iz leta 1634, še posebno, ker ga noben drug proučevalec zgodovine tržaške Jezusove družbe in njene Marijine kongregacije – od pionirskega Domenica Rossettija in njegove študije *Cose memorabili della Società di Gesù a Trieste*[6] (Znamenitosti Jezusove

---

[4] Vesna Cunja Rossi: *I gesuiti, Trieste e gli Asburgo nel Seicento.* Trieste, Società di Minerva, 2005, str. 24. V izvirniku: »I principali storici di memorie patrie tergestine, quali Pietro Kandler, Attilio Hortis, Fabio Cusin e Attilio Tamaro non solo si rifanno unicamente alla letteratura già esistente, senza consultare nuove fonti, spesso prendendo ispirazione l'uno dall'altro in modo acritico e poco preciso, ma sono in questo animati da una forte e tenace animosità nei confronti dell'Ordine.«
Kolegica Vesna Cunja Rossi je z marsikaterim gradivskim podatkom in strokovnim svetom pomembno pripomogla k nastanku tega prispevka, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

[5] Pietro Zovatto: Jezuitski kolegij v Trstu. V: *Jezuiti na Slovenskem.* Zbornik simpozija. Ljubljana, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke Fakultete v Ljubljani-Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992, str. 235.

[6] Prim. Domenico Rossetti: Cose memorabili della Società di Gesù in Trieste. *Archeografo Triestino*, 2, 1830, str. 213–258.

družbe v Trstu) do današnjikov – ne navaja. Najbolje zato, da se erazmovsko povrnem »ad fontes«, k virom, iz katerih je bržkone črpal tudi Tribel sam: k dokumentom o delovanju tržaške Kongregacije Brezmadežnega spočetja in z njo hčerinsko povezane redovne skupnosti krajevnih jezuitov.

Iz teh, danes pretežno v Diplomatskem arhivu tržaške mestne knjižnice »Attilio Hortis« ohranjenih listin je razvidno, da so se pripadniki meniške družbe Lojolskega naselili v Trstu leta 1619, ko je mestni svet, ki je le devet let prej odklonil na željo škofa Orsina de Bertisa priporočilo cesarja Ferdinanda II. o krajevni namestitvi podobne jezuitske kolonije, dopustil azilni sprejem dveh zaradi tridesetletne vojne s Češkega pribežalih menihov tega reda. Češki brat Jožef Mezler in njegov goriški sopotnik Gregorio Salateo sta tako postala zarodek nadvse plodne jezuitske skupnosti, ki se je v Trstu člansko in gmotno razbohotila zlasti potem, ko ji je protireformacijsko goreči Habsburžan Ferdinand II. podelil s posebno diplomo leta 1638 kopico stvarnih ugodnosti: od popolne davčne amnestije ali šolskoizobraževalne ter posestvene neodvisnosti do nadzora nad krajevnim tiskom ali pravice do drvarjenja v cesarskem gozdu in ribolova ob ustju Soče, v Savi ter Ljubljanici.

Cesarjevo podpiranje jezuitov je spadalo v premišljeno versko-politično strategijo boja proti lutrovstvu in posledične krepitve protireformacijskih postojank na krivoversko dotlej nevarno »okuženih« ozemljih habsburške meje z Beneško republiko. S prihodki od tovrstnih beneficijev in z denarnimi ter blagovnimi volili številnih prostovoljnih plemiških ali prisilnih ljudskih podpornikov pa so tržaški jezuiti, ki jim je mestni svet dodelil v liturgično uporabo cerkve sv. Silvestra, sv. Petra in sv. Roka ob vznožju griča sv. Justa, sčasoma tako izboljšali svoj gmotni položaj, da so si lahko najprej privoščili gradnjo lastnega kolegija, nato pa v letih med 1627 in 1682 celo mogočne cerkve svete Marije Velike. Njihovo postopno bogatenje sicer ni bilo pogodu ne mestnim oblastem ne ljudstvu, ki je s težavo prenašalo zapovedane dajatve in kdaj raje iztočilo, na primer, tri sode vina v obcestni jarek, kot da bi ga privoščilo jezuitom v obvezni dar. Kljub takšnemu negodovanju in občasnemu političnemu šikaniranju mestnih oblasti pa je tržaška jezuitska skupnost številčno nenehoma rasla in v skladu s svojo izvirno poklicanostjo prevzela monopol zlasti nad izobraževanjem domačega razumništva. Do njene krajevne ukinitve leta 1773 je tako postala eno izmed vodilnih pedagoških, verskih ter intelektualnih žarišč novoveškega Trsta, ki je z niti 5000 dušami veljal sicer v XVII. stoletju za razmeroma periferno zakotje cesarstva, saj ga ekonomsko in demografsko še ni rabzbrstel kasnejši prostopristaniški razcvet.

Jezuiti so skladno z lastno naravo bojevitih, angažiranih katoličanov vplivno posegali tudi v javno življenje. Eno od učinkovitih sredstev širjenja vere zunaj cerkvenih ali kolegijskih zidov so bile tudi Marijine kongregacije, kultu Brezmadežne zapisane verske združbe, ki so jih v mnogih evropskih mestih na jezuitsko podbudo ustanavljali

krajevni odličniki že od leta 1563 dalje, ko si je belgijski pater Jean Leunis omislil v Rimu prvo izmed njih. Člani teh kongregacij, tako imenovani »sodales«, so se redno zbirali k molitvi in čaščenju Brezmadežne, prirejali so procesije, sodelovali pri mašah, drugih verskih obredih in praznikih, pomagali sobratom, bolnikom ali revežem, nudili spremstvo in podporo pri pogrebih, dajali krepostni zgled ostalim someščanom in s tem širili krščanski duh ter načela katoliške, pokoncilske protireformacije[7].

Ena od tovrstnih kongregacij – prav tista, v sklopu katere so bile po Tribelovem poročanju razdeljene leta 1634 skrivnostne »slovenske« knjižice – je leta 1632 nastala tudi v Trstu. Tedanjega 4. januarja ji je vdahnil življenje cvet mestnih patricijev. V petindvajsetlistni čaši njenih ustanoviteljev je najti imena iz tedaj najuglednejših in najpremožnejših tržaških družin: Baiardo, Bonomo, Bottoni, Brandi, Brigido, Calò, Capuano, Cergna, de Fin, dell'Argento, Juliano, Locatello, Marenzi, Micheli, Montanel, Pace, Papler ... Toda skupnosti Marijinih častilcev sredi takrat še majhne tržaške naselbine niso mogli sestavljati samo plemiči in ugledneži, zato je družba kmalu sprejela medse tudi predstavnike nižjih socialnih slojev: obrtnike, pomorščake, ribiče, solinarje, delavce, kmete, umetnike in druge vernike. Med njimi niso bili redki posamezniki slovenskega rodu in priimka. Za prvega prefekta kongregacije je bil že dva dni po ustanovitvi, 6. januarja 1632, izvoljen baron Antonio Marenzi, leta 1596 v Trstu rojeni pripadnik ene najstarejših družin mestne aristokracije, v dokumentih znan tudi pod imenom Anton Georg de Marentiis. Marenziju, ki je zasedel pozneje v obdobju med 1646 in 1662 tržaški škofovski prestol, so bili dodeljeni v pomoč tajnik Giacomo dell'Argento in asistenta Annibale Calò ter Giovanni Francesco de Fin. Družbo je 2. maja istega leta z bulo, ki jo je podpisal jezuitski general Muzio Vitelleschi, uradno potrdila tudi rimska matična kongregacija. Ob koncu ustanovnega leta je štela že 68 članov, dvema od katerih sta bili dodeljeni novi funkciji Miritelja (Pacificatore) in Kompromisnika (Compromissario). Tržaške častilce Brezmadežne so krajevni jezuiti molitveno gostili v cerkvi sv. Silvestra, ki je tako postala žarišče bratovščinskega delovanja. V njej so ob vselej prižganih svečah člani, denimo, venčno molili k Mariji sedmih žalosti ali se z bičanjem kesali svojih grehov, dokler niso prehudi udarci sprožili prepira in posledične ukinitve te boleče prakse.

---

[7] Prim. Émile Villaret: *Les Congrégations Mariales, vol. I, Des origines à la suppression de la Compagnie de Jesus (1540–1773),* Paris, Beauchesne, 1947; Louis Châtellier: *L'Europe des dévots,* Paris, Flammarion (Nouvelle bibliothèque scientifique), 1987; Milan Bizant: Marijine kongregacije v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, v: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773),* Zbornik razprav, Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti-Provincialat slovenske province Družbe Jezusove-Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani, 1998, str. 137–156.

Prvoročni vir, ki dokaj podrobno izpričuje delovanje tržaške Kongregacije Brezmadežnega spočetja, je danes v mestnem Diplomatskem arhivu ohranjen par knjig z naslovom *Historia et atti della Congregatione dell'Immacolata Concettione della B.V. Maria di Trieste* (Zgodovina in listine Kongregacije Brezmadežnega spočetja Blažene Device Marije iz Trsta), posredno pa o družbi lahko marsikaj izvemo tudi iz katalogov in letopisov tržaškega jezuitskega kolegija. Raje kot pri nezanesljivem Tribelu ali drugje se bom torej podatkovno napajal ob prvotnejšem studencu te bratovščinske *Zgodovine*, da bi kolikor mogoče natančno potešil uvodno Merkùjevo radovedenje: »... katere knjige je Marenzi razdelil leta 1634 v Trstu?«

Pojasnilo o tem na neoštevilčeni strani četrtega poglavja zbornika *Statuti, admissioni ed altro*, ki našteva dobrotnike tržaške marijanske kongregacije, je tudi v prevodu nedvoumno: »... Gospod Antonio Marenzi, Vikar [...] in Prefekt Kongregacije, je dal natisniti knjigo oziroma priročnik Kongregacije, ki vsebuje pravila, molitve in druge za Brate te Kongregacije zelo koristne reči, zaradi česar je vsak Brat izmolil za omenjenega Gospoda Marijin Venec za Kongregaciji tako koristno in nujno delo. Isti Gospod Prefekt je poleg tiska dal vklesati podobo Preblažene za prvi list knjižice, ta bakrorez pa bo služil Kongregaciji tudi za druge reči. Z izjemno darežljivostjo do Kongregacije je dal isti Monsinjor Vikar zvezati tudi sto osemdeset in več knjižic Kongregacije, ki jih je dal že prej natisniti, in ob zamenjavi vodstva na praznik Marijinega Brezmadežnega spočetja dne 8. decembra 1634 so bile razdeljene Bratom Kongregacije z veliko hvalo ter dobrim spominom nanj. Iz hvaležnosti so bratje zmolili Venec.«[8]

Zdaj vemo: baron in prefekt Antonio Marenzi ni razdelil leta 1634 v Trstu kakih slovenskih protireformacijskih ali celo protestantskih tiskov, temveč knjižno uvezani pravilnik in molitvenik krajevne Kongregacije Brezmadežnega Spočetja Blažene Device Marije. Ob svojem odhodu na novo versko službo v istrski Pićan (Pedena

---

[8] *Benefattori della Congregatione dell'Immacolata Concettione della Beatissima Vergine Maria, 1632.* V: *Statuti, admissioni ed altro.* IV. poglavje. Trst, Biblioteca civica »Attilio Hortis«, Archivio diplomatico, 1/2 A 34 (neoštevilčena stran). V izvirniku: »Il [...] Sig.r Antonio Marenz(i) / Vicario [...] et Prefetto della Congregatione, / ha fatto stampar il libro o manuale della Congregatione, / nel quale si contengono le regole, orationi et altre cose / utilissime per li Fratelli di questa Congregatione, per il qual / Sig.re fu detta da ogni Fratello una Corona della Madonna per / opera tanto utile et necessaria per la Congregatione. / L'istesso Sig.r Prefetto, oltra la stampa ha fatto scolpire l'ima- / gine della B.ma per il primo foglio del libretto, il cui impronto / in rame, seruirà ancho in altre cose per la Congregatione. / L'istesso Monsig.r Vicario con segnalata liberalità verso la / Congregatione fece ligar cento ottanta et piu libretti della / Congregatione, che esso Sig.r hauea fatto stampare, et nella mu- / tatione del magistrato che fù nella festa della Immacolata Concettione / li 8 Decembre 1634 furono distribuiti alli Fratelli della Congreg. / con gran lode et buona memoria del istesso. Per gratitudine li fratelli / dissero una Corona.«

v italijanščini) je namreč želel podariti sobratom in Kongregaciji, ki ji je načeloval dobri dve leti, karseda prestižen in trajneje uporaben dar. Zato je dal vezati več kot sto osemdeset izvodov že prej natisnjene in vse dotlej le v polah hranjene zbirke pravil ter molitev omenjene Kongregacije, knjižice pa je 8. decembra 1634 poklonil nato sobratom ob svojem pastoralnem slovesu. Delo, za katerim se je danes žal izgubila vsakršna arhivska sled, je bilo po tedanji jezuitski in kongregacijski jezikovni šegi najbrž dvojezično: molitve so bile po vsej verjetnosti natisnjene v latinščini, uradnem obrednem jeziku Kongregacije, pravila pa v italijanščini[9].

Ker o kaki podobni delitvi drugih tiskov v istem letu ni v bratovščinskih kronikah ne duha ne sluha, se samoumevno postavlja dražljivo vprašanje: odkod potemtakem Tribelu podatek, da je Marenzi razdelil tedaj slovenske knjige, natisnjene v Ljubljani?

Omembe istega dogodka na drugih straneh kongregacijske *Zgodovine* nam lahko pojasnijo zmoto. O Marenziju in njegovi osmodecembrski širokogrudnosti pred odhodom v Pićan, kjer je nato škofoval od 30. januarja 1635 do 26. aprila 1646, ko je bil imenovan za tržaškega škofa, je namreč drugje zapisano: »Kot spomina vredne reči pa ne smemo opustiti tega, kar je ob odpovedi svoji službi storil omenjeni Gosp. Prefekt, kajti ko je predal Imenik Bratov na Oltar Kongr.(egacije), je hkrati daroval veliko količino Knjig Kongreg(acije). Te knjige je isti Gospod, potem ko jih je bil dal natisniti, dal tudi vezati v Ljubljani s stroškom več kot dvaindvajset goldinarjev, in isti dan, ko je potekalo volilno žrebanje, so bile razdeljene in darovane Bratom ter mnogim drugim v njihovo posebno uteho in nadvse hvaležen spomin na njihovega zelo vdanega Gospoda Prefekta.«[10] Ob kronikalnem popisu odmevnejših dejavnosti,

---

[9] Nova, razširjena in dopolnjena izdaja teh bratovščinskih pravil in molitev je izšla leta 1778 z naslovom *Pratiche spirituali Per Uso de' Signori Fratelli della Veneranda Congregazione dell'Immacolata concezione di Maria sempre vergine. Eretta nell'Oratorio di S.Silvestro in Trieste* (Duhovne vaje v rabo gospodom bratom častite Kongregacije Brezmadežnega spočetja vselej deviške Marije, ustanovljene v molilnici Svetega Silvestra v Trstu). Bratovščinska pravila so v tej knjigi dejansko natisnjena v italijanščini, molitve pa v latinščini. Da se ta danes prav tako v Diplomatskem arhivu tržaške mestne knjižnice hranjena izdaja vsebinsko oslanja na starejšo iz leta 1634, jasno potrjuje v predgovoru tudi njen pobudnik Antonio Rossetti, ko podčrtuje, da je želel sobrate razveseliti »z novo, bolj sistematično, spodobno in popolno izdajo brevirja naše prevzvišene Zaščitnice« (»... con una nuova più metodica, più decorosa e più completa Edizione dell'Officio della suprema nostra Protettrice«).

[10] *Historia et atti della Congregatione dell'Immacolata Concettione della B.V. Maria di Trieste.* Trst, Biblioteca civica »Attilio Hortis«, Archivio diplomatico, 1/2 A 33, list 21 (hrbtna stran). V izvirniku: »... Ma questo come cosa degna di memoria, non si deve tralasciar, che / nella renonciatione del officio suo fece il sudetto Sig.r Prefetto, poiche / riponendo il Libro de Nomi de Fratelli al Altare della Cong.ne offerse / insieme gran quantità de Libri della Congreg. li quali esso Sig.re hauen- / doli fatto stampare, li fece ancho legare à Lubiana, con spesa / di piu di, vinti doi fiorini, et nel medesimo giorno, mentre si faceua / la balotatione furono distribuiti, et donati alli Fratelli, et molti altri, / con singolar loro consolatione, et gratissima memoria, del loro affettionatis- / simo Sig.r Prefetto.«

ki jih je tržaška Marijina kongregacija izvedla v letu 1634, pa je spet drugje rečeno: »Meseca Junija je bilo započeto delo v posebno dobrobit Kongregacije, in v veliko duhovno korist Bratov, začel se je namreč tiskati Pravilnik te Kongregacije, ki vsebuje mnogo drugih duhovnih reči in pobožnih vaj. To delo je bilo začeto po dobrotljivosti [...] Gospoda Vikarja Prefekta, ki je dal za začetek Knjige izdelati bakrorez s podobo Brezmadežnega spočetja. V zahvalo je bil vsakemu od Bratov naložen Venec za tega Gospoda dobrotnika naše Kongregacije.«[11]

Slika je zdaj že nekoliko bolj izostrena: baron Antonio Marenzi si je leta 1634 omislil kongregacijski pravilnik in molitvenik, ki je bil po vsej verjetnosti napisan v latinščini in italijanščini. Junija istega leta ga je dal natisniti, ne pa tudi zvezati. Pozneje je več kot sto osemdeset izvodov celotne naklade prepeljal v Ljubljano, da so jih tam zvezali, in 8. decembra 1634 je lično vezane knjižice podaril sobratom v Trstu ob svojem škofovskem odhodu v istrski Pićan.

Tribel je dobri dve stoletji pozneje podatek o ljubljanski vezavi bržkone površno prebral in samodejno sklepal, da je bila knjižica tam tudi natisnjena in da je zato morala biti slovenska. Proti njegovi domnevi pa govori danes vrsta zanesljivejših dejstev: Ljubljana takrat ni več premogla lastne tiskarne, saj se je po ugotovitvah Branka Berčiča »z izgonom Janža Mandelca in prenehanjem poslovanja njegove tiskarne« začelo leta 1582 »obdobje stoletnega premora v razvoju tiskarstva na Slovenskem«[12]. Za ozelenitev tiskarske obrti v slovenski prestolnici si je v prvi polovici XVII. stoletja sicer vneto prizadeval tamkajšnji škof Tomaž Hren, ki je »v začetku leta 1625 [...] prosil vodstvo jezuitskega reda v Rimu, naj dovoli ustanovitev tiskarne v jezuitskem kolegiju v Ljubljani in uspel dobiti njihovo priporočilo. Položaj je bil videti že toliko ugoden, da se je v oktobru 1625 dogovoril z ljubljanskim trgovcem Hansom Hüllerjem, da bo iz Benetk nabavil tiskarsko črnilo, papir in kolekcijo črk, ljubljanski knjigovez Johann Weber pa naj bi prevzel vezavo knjig.«[13] Središče ljubljanske tiskarske renesanse naj bi postali prav jezuiti, »ki pa so se vztrajno izgovarjali, da se dela

---

[11] *Historia et atti della Congregatione dell'Immacolata Concettione della B.V. Maria di Trieste.* Trst, Biblioteca civica »Attilio Hortis«, Archivio diplomatico, 1/2 A 33, lista 19 (zadnja stran) in 20 (prednja stran). V izvirniku: »Nel mese di Giugno s'incominciò un opera per singolar bene / della Congregatione, et per gran profitto spirituale delli Fratelli, / cioè s'incominciò a stampare il Libro delle Regole di questa / Congregatione, nel quale si contengono molt'altre cose appartenenti / allo spirito, et essercitij di deuotione. Quest'opera fu incomin- / ciata per liberalità del [...] Sig.r Vicario Pre- / fetto, il quale per il principio del Libro fece fare un impronto / in rame dell'imagine della Concettione Immacolata. Per grati- / tudine, fu ingionta alli Fratelli una Corona ad ogn'uno, per esso / Sig.re Benefattore della nostra Congregatione.«

[12] Branko Berčič: *Tiskarstvo na Slovenskem.* Ljubljana, Odbor za proslavo 100–letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968, str. 50.

[13] Tam, str. 52.

zaradi nepoznavanja tiskarske umetnosti ne upajo lotiti.«[14] Tako so splavala Hrenova tiskarniška prizadevanja dokončno po vodi. Edino, kar je leta 1634 še ostalo od njih živega in dejavnega, je morala biti na ljubljanskem Čevljarskem mostu že najmanj od leta 1623 domujoča knjigoveznica Johanna Webra,[15] sicer bi Antonio Marenzi ne mogel zvezati prav v Ljubljani preko sto osemdeset primerkov svoje knjižice in zanje potrošiti več kot dvaindvajset goldinarjev.

A če je bila v Ljubljani zgolj oplatničena, kje je bila potemtakem v resnici natisnjena zbirka molitev in pravil tržaške Kongregacije Brezmadežnega spočetja? Bržkone prav tam, kjer so jo leta 1634 razdelili v dar: v Trstu. Tu je namreč vse od leta 1624, ko se je sem preselil iz Kopra, da bi natisnil dotlej le rokopisno hranjene mestne statute, obrtnikaril prvi tržaški tiskar Antonio Turrini.

Iz Benetk prispeli italijanski tiskarski mojster, ki ni našel v Kopru ugodnega gmotnega humusa za svoj posel, je že 7. julija 1624 anonimno poprosil tržaški mestni svet za obrtniško zatočišče. Mestni veljaki so ga sprejeli in mu naklonili letno občinsko rento petdesetih lir, da bi jim po najugodnejših pogojih natisnil navedene statute. Po imenu neravno »italsko« zveneči tržaški svetnik Petrus Mirez je tedaj celo dosegel: »... naj bo omenjenemu tiskarju dana v prebivanje hiša, za katero naj se plača največ 10 ali 12 Dukatov.«[16] Po prestavitvi tiskarne v Trst je Antonio Turrini že leta 1625 tu izdal bogato opremljeno knjigo *Codice delli Statuti Municipali di Trieste* (Zbirka mestnih statutov Trsta), po njej pa še dober ducat različnih priložnostnih tiskov: od uradnih aktov in razsodb do pridig, govorov, panegirikov, spominov in celo leposlovnih del, kakršni sta bili na primer pesniška zbirka *Rime di Giovanni Battista Brati ...* (Rime Giovannija Battiste Bratija, 1629) ali latinska žaloigra *San Giusto, Giovinetto Martire ...* (Sveti Just, Mladenič Mučenik, 1639).[17] Ker pa mu tudi v Trstu, kjer se je medtem oženil in si ustvaril družino, tiskarski posli niso najbolj cveteli, je v svoji delavnici blizu današnje cerkve svete Marije Velike prodajal redkim kupcem še druge, zlasti šolske knjige. V skrbi za boljši zaslužek se je tiskar in knjigarnar Turrini nato kmalu začel ukvarjati z mislijo na ponovno delovno selitev, saj se mu je – kakor je prikrito izsiljujoče sam sporočil tržaškemu mestnemu svetu leta 1636 – »ponudila

---

[14] Prav tam.

[15] Prim. Vladislav Fabjančič: Nekaj o ljubljanskih uličnih imenih in o priimkih iz začetka 17. stoletja. *Kronika slovenskih mest*, 1937, letnik 4, št. 3, str. 45.

[16] Pietro Kandler: *Di Antonio Turini primo tipografo in Trieste e di Giovan Maria Petreuli scrittore delle prime storie di Trieste date alle stampe. Lettera di P. Kandler al consigliere municipale Nicola Bottacin, con documenti.* Trieste, Tipografia Lloydiana, 1860, str. 4. V izvirniku: »D. Petrus Mirez consuluit: che al detto Stampatore sia data la casa per la sua habitatione et per quella sia pagato di affitto 10 ov. 12 Ducati et non più. Obtentum.«

[17] Tam, str. 6.

priložnost odhoda v Ljubljano pod zelo dobrimi pogoji«.[18] Snubitev Turrinija v slovensko prestolnico gre pripisati Hrenovemu nasledniku, novemu ljubljanskemu škofu Rajnaldu Scarlichiju,[19] ki je tega leta zaprosil krajevni »mestni magistrat, naj oskrbijo zanj začasno stanovanje. Dne 14. julija 1636 je magistrat odločil, da škofu ne more ustreči, ker bi bili stroški za tiskarsko osebje preveliki, ter opozoril, da tiskarna brez papirnice ne bi mogla delovati in da jezuiti, kljub velikim stroškom, že pod škofom Hrenom niso upali prevzeti dela.«[20]

Do svoje smrti leta 1644 je Antonio Turrini tako obrtniško še naprej deloval v Trstu. Svoje imetje je v testamentu z dne 3. marca 1642[21] zapustil prav tisti krajevni Kongregaciji Brezmadežnega spočetja, o kateri je govor. Vse od zgodnjega pristopa in sprejema v to versko združbo 25. marca 1632[22] je bil namreč njen goreči član, dobrotnik, pa tudi siceršnji poklicni sodelavec, napol uradni tiskar tržaških jezuitov in njihove rebrne kongregacije. Še najmanj iz trte izvita je zato domneva, da je prav Turrini natisnil leta 1634 Marenzijivo zbirko bratovščinskih pravil in molitev.

V bibliografskem seznamu Turrinijevih tiskov, ki ga je zgodovinar Pietro Kandler objavil leta 1860 v delu z naslovom *Di Antonio Turini primo tipografo in Trieste e di Giovan Maria Petreuli scrittore delle prime storie di Trieste date alle stampe* (O Antoniu Turiniju, prvem tiskarju v Trstu, in o Giovanu Marii Petreuliju, piscu prvih natisnjenih zgodovin Trsta), omenjene knjižice sicer ni najti popisane. Upravičeno pa lahko sklepamo, da je Kandlerjev seznam hudo površen in nepopoln, saj ga je sam sestavljalec rokopisno dopolnjeval še po izidu, poleg tega pa ne navaja med letoma 1630 in 1637 nobenega drugega Turrinijevega izdelka. Toda: ali je sploh možno, da si je edini in vse dotlej v Trstu redno delujoči tiskar privoščil tako dolg poklicni odmor? In ali je sploh verjetno, da ne bi bila tako pomembnemu, vdanemu in celo posmrtno zvestemu članu mestne Marijine kongregacije, kakršen je bil Antonio

---

[18] Tam, str. 5. V izvirniku: »Essendomi venuta occasione d'andare a Lubiana con bonissima conditione non ho voluto risolvermi prima, di fare consapevole le SS.rie loro ...«.

[19] Neznano kdaj v Jagru (Erlau) na Ogrskem rojeni Rajnald Scarlichi (v italijanskih virih Rinaldo Scarlicchio, po Valvasorju pa dalmatinski Skrlić), je bil najprej tržaški (1622–1630), nato pa ljubljanski škof (1630–1640). Zaslužen zaradi odkritja posmrtnih ostankov mučenca sv. Justa v tržaški stolnici, je za življenja sicer nasprotoval glagoljaštvu, toda podpiral pridižno cerkveno rabo slovenščine. Do svoje smrti leta 1640 v Ljubljani se je tam zaman zavzemal za ustanovitev jezuitske mestne tiskarne.

[20] Branko Berčič: *nav. delo,* str. 52.

[21] *Testamenti.* Trst, Biblioteca civica »Attilio Hortis«, Archivio diplomatico, 1/1 F 19, II.

[22] Prim. *Admissioni alla prova della Congregatione dell'Immacolata Concettione della Beatissima Vergine Maria, 1634.* V: *Statuti, admissioni ed altro.* Trst, Biblioteca civica »Attilio Hortis«, Archivio diplomatico, 1/2 A 34 (neoštevilčena stran). V izvirniku: »Li Primi Fratelli Admessi alla Prova et poi Confermati l'Anno 1632, dal Sig.or Prefetto […] Antonio Marenzi. Confermati li 25 di Marzo. […] Messere Antonio Turrini.«

Turrini, zaupana leta 1634 v tisk prav knjižica njenih temeljnih pravil in molitev? Po zdravi pameti kajpak ne.

Tako nam smiselno sklepanje samodejno razpostavi napaberkovane gradivske drobce v tale povzetkovni mozaik: prvi tržaški tiskar Antonio Turrini je po naročilu barona in prefekta Antonia Marenzija natisnil junija 1634 na nevezanih listih v latinščini in italijanščini napisano zbirko molitev in pravil mestne Kongregacije Brezmadežnega spočetja. Več kot sto osemdeset izvodov dela je dal Marenzi nato zvezati in knjižno oplatničiti v Ljubljani, najbrž pri knjigovezu Johannu (oziroma Janezu Jobu) Webru, 8. decembra istega leta pa jih je nato razdelil v Trstu ob svojem slovesu od časti bratovščinskega prefekta in odhodu na škofovanje v Pićan. Podarjene knjižice torej niso bile niti ljubljanskega tiskarskega niti slovenskega jezikovnega porekla.

A čeprav ohranjene kronike o delovanju tržaške Marijine kongregacije iz prve roke izpodbijajo nasprotno trditev poznejšega zgodovinarja Antonia Tribela, z njo pa tudi upanje na neodkriti slovenski tisk iz obdobja protireformacije, nam ta listinska rekonstrukcija geneze Marenzijeve knjižne donacije vendarle dopoveduje marsikaj slovenistično novega, zanimivega in pomembnega: da ima namreč tiskarska obrt v Trstu deloma tudi ljubljanskega knjigovezniškega botra; da je, čeravno ne tiskarna, izpričano delovala v prvi polovici XVII. stoletja v Ljubljani vsaj knjigoveznica; da so bili takratni verski, kulturni, politični in gospodarski stiki med Ljubljano in Trstom nadvse živahni, tesni, domala vsakodnevni; da so jih jezuiti s svojimi med seboj sodelujočimi mestnimi kolegiji in kongregacijami zaznavno spodbujali; da je skupna slovenska knjiž(ev)na in kulturna preteklost zato tudi »tržaško« obarvana, a da gre temu navkljub še danes marsikdaj pritegniti uvodoma navedeni Merkùjevi tožbi: »... delež Trsta v davni zgodovini slovenskega pismenstva in slovstva gotovo ni še raziskan.«

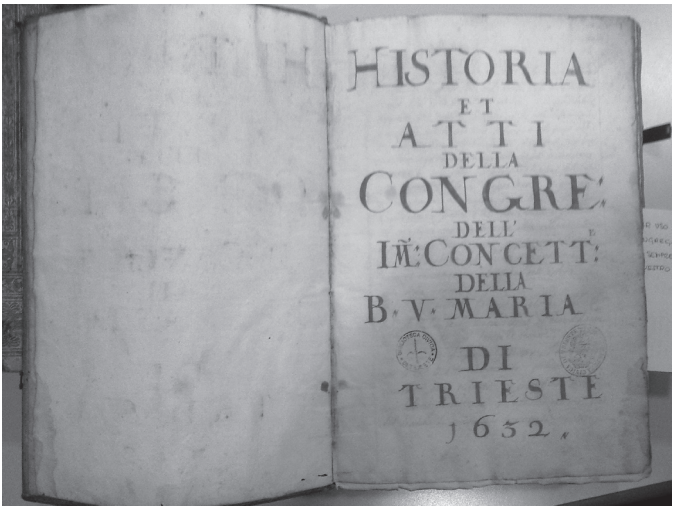

Slika 1: Naslovnica v Diplomatskem arhivu tržaške mestne knjižnice »Attilio Hortis« hranjenega dela *Zgodovina in listine Kongregacije Brezmadežnega spočetja Blažene Device Marije iz Trsta.*

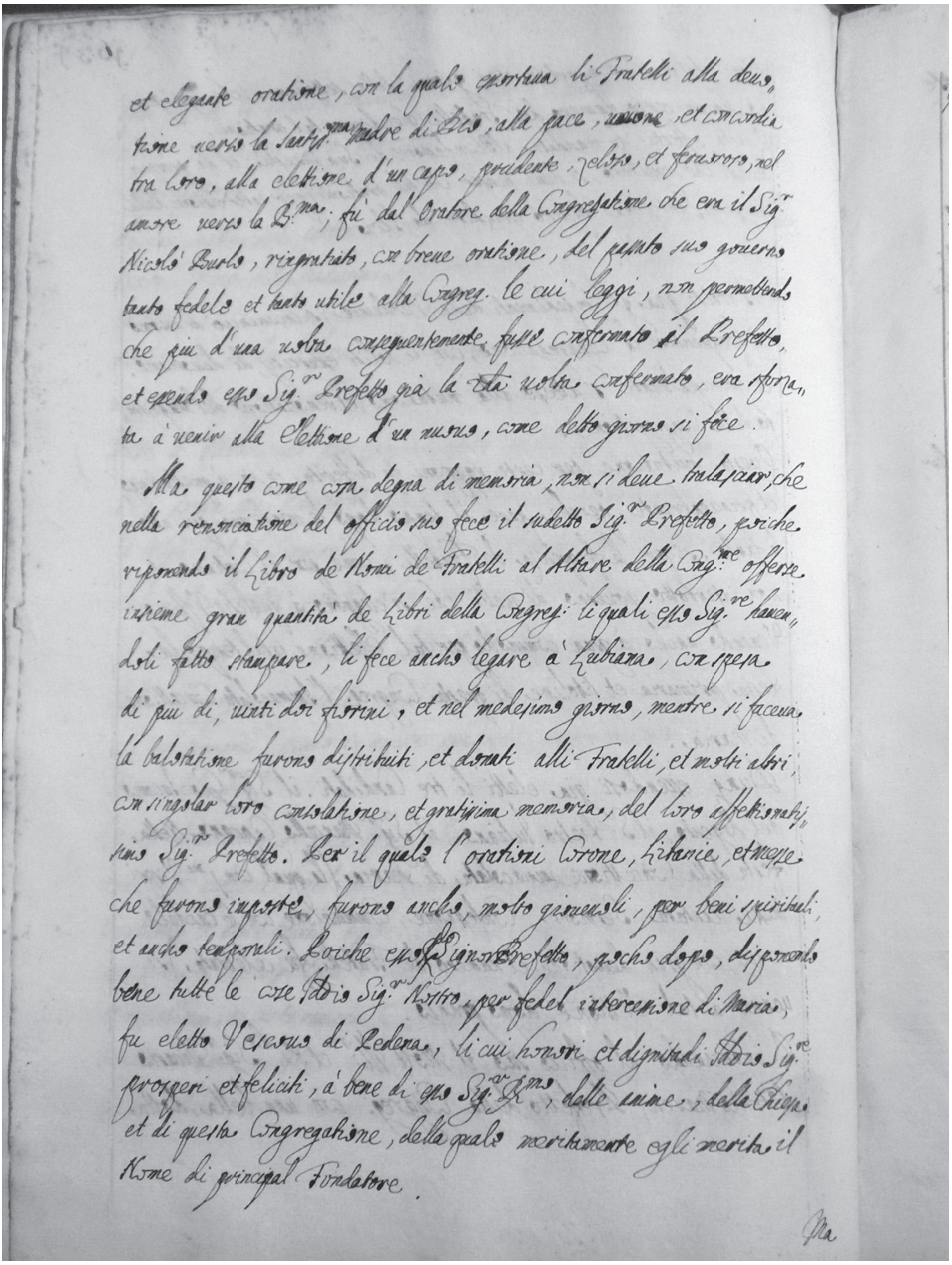

et eleguente oratione, con la quale exortava li Fratelli alla deuo-
tione verso la santiss.ma Madre di Dio, alla pace, unione et concordia
tra loro, alla elettione d'un capo, prudente, zelloso, et feruoroso, nel
amore verso la B.ma; fu dal Oratore della Congregatione che era il Sig.r
Nicolò Burlo, ringratiato, con breue oratione, del passato suo gouerno
tanto fedele et tanto utile alla Congreg. le cui leggi, non permettendo
che più d'una uolta conseguentemente fusse confermato il Prefetto,
et essendo esso Sig.r Prefetto già la sua uolta confermato, era sforza-
to à venir alla Elettione d'un nuouo, come detto giorno si fece.

Ma questo come cosa degna di memoria, non si deue tralasciar, che
nella renonciatione del officio suo fece il sudetto Sig.r Prefetto, poiche
riponendo il Libro de Nomi de Fratelli al Altare della Cong.ne offerse
insieme gran quantità de Libri della Congreg. li quali esso Sig.re hauen-
doli fatto stampare, li fece ancho legare à Lubiana, con spesa
di più di, vinti doi fiorini, et nel medesimo giorno, mentre si faceua
la balottatione furono distribuiti, et donati alli Fratelli, et molti altri,
con singolar loro consolatione, et gratissima memoria, del loro affettionatis-
simo Sig.r Prefetto. Per il quale l'orationi Corone, Litanie, et messe
che furono ingiunte, furono anche molto gioueuoli, per beni spirituali,
et anche temporali. Poiche esso Signor Prefetto, poche dopo, disponendo
bene tutte le cose sotto il Sig.r Nostro, per fedel intercessione di Maria,
fu eletto Vescouo di Pedena, li cui honori et dignitadi sotto il Sig.re
prosperi et felicità, à bene di esso Sig.r Iddio, delle anime, della Chiesa,
et di questa Congregatione, della quale meritamente egli merita il
Nome di principal Fondatore.

Ma

Slika 2: Hrbtna stran 21. lista prvega dela *Zgodovine in listin Kongregacije Brezmadežnega spočetja Blažene Device Marije iz Trsta* z omembo, da je baron in prefekt Antonio Marenzi razdelil 8. decembra 1634 v Trstu knjižico bratovščinskih pravil in molitev, ki jo je dal uvezati »v Ljubljani s stroškom več kot dvaindvajset goldinarjev« *(... li fece ancho legare à Lubiana, con spesa / di piu di, vinti doi fiorini ...).*

Urška Perenič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja

Med glavnimi politično-kulturnimi društvi v sredini 19. stoletja so dunajska in graška Slovenija, Slavjanski zbor v Trstu, Slavjansko bralno društvo v Gorici ter Slovenski društvi v Celovcu in Ljubljani. Društva so se koncentrirala na emancipacijo slovenskega jezika in konstituiranje slovenske narodne identitete, zraven pa razširila možnosti za literarne dejavnosti. V njih je prvič po Linhartu oživelo dramsko-gledališko (po)ustvarjanje. Med priljubljenimi odrskimi deli so bile priredbe Klicperovih, Štěpankovih in Kotzebuejevih iger. Za oblikovanje množične publike je bila pomembna prejkone spregledana bralna dejavnost društev. Slabo poznane so ideje društev za organiziranje biblioteke in zametki knjigarništva. Naštete kulturne dejavnosti so bile narodno orientirane, vendar so prispevale k diferenciranju literarnega polja zlasti v distribucijskem in recepcijskem delu.

Revolucijsko leto 1848 pomeni ugodnejše razmere za ustanavljanje društev, ki so prej nastajala tudi mimo vladarjevega dovoljenja. Pravico do svobodnega narodnega združevanja, zborovanja in organiziranja je urejal cesarski patent (17. marca 1849). V tem obdobju in po uvedbi absolutizma 1851 so bila še vedno pod drobnogledom politična društva, sta pa razmere sprostila februarski patent 1861, ki je dovoljeval ustanavljanje nepolitičnih društev, in zakon leta 1867. Med narodnoobrambnimi društvi, ki so pomagala pri reorganizaciji narodnega življenja in so bila konstruktivna za kulturno-literarno področje, so za petdeseta leta ključna dunajska in graška Slovenija, Slavjanski zbor v Trstu, Slovenski društvi v Celovcu in Ljubljani ter Slavjansko bralno društvo v Gorici.

DRAMSKO-GLEDALIŠKE DEJAVNOSTI

Društva so se koncentrirala na emancipacijo slovenskega jezika in in širjenje nacionalne ideologije, čemur je služila tudi literatura. Pri njenem množičnem posredovanju in sprejemanju so igrale pomembno vlogo bésede. Na teh društvenih prireditvah s

poučnim in zabavnim programom se je pod zastavo slovenske kulturne in narodne zavesti težilo k uprizarjanju izvirnih del, dejansko pa največ posegalo po nemških predlogah in dosežkih iz bližnjih, zgodovinsko in kulturno sorodnih slovanskih književnosti, kar je na simbolni ravni povezovalo slovanstvo. Spodbudna za razvoj dramsko-gledališke dejavnosti, ki ji je po zatonu absolutizma mogoče slediti v čitalnicah, so bila prizadevanja nemškega publicista in gledališkega organizatorja Leopolda Kordescha. V *Ilirskem listu* je leta 1848 objavil več feljtonov, kjer je predstavil zamisel o profesionalnem slovenskem gledališču ter pisal o pomenu dramske ustvarjalnosti in uprizarjanja za narodno vzgojo.[1]

Precej podatkov o predstavah bomo našli pri Glaserju in Prijatelju, vendar je treba poudariti, da se njune navedbe vselej ne skladajo in da je marsikaj izpuščenega odkril vnovičen in temeljit pregled najrelevantnejših virov za to obdobje. Rešiti je bilo treba nejasnosti glede izvirnikov del. Slovenske priredbe so včasih slonele na drugih priredbah; npr. na francoski po nemškem, češki po francoskem, tako da se je njihova vez z izvirnikom pretrgala. Površnosti so pri navajanju prevajalcev-prirediteljev iger. Poleg obeh Linhartovih priredb, ki sta ostali na repertoarju v čitalniški dobi,[2] je bila za slovenske razmere prirejena igra *Goljufani starec*,[3] ki jo je prevedel J. A. Babnik. Po poročilih sodeč, je bila prirejena po francoski predlogi, medtem ko Moravec piše (1963: 148), da je izvirnik Kotzebuejeva veseloigra. Novembra 1848 so v Ljubljani uprizorili igro *Tat v mlinu ali Slovenec in Nemec*[4] J. N. Štěpanka, ki jo je iz češčine prevedel Jurij Kosmač. *Ilirski list* je poročal: »Die Darstellung fand die lebhafte Acclamation von allen Seiten und schwerlich werden die Räume unsers Theaters sobald wieder in allen Theilen so vom Beifall wiederhallen, als es an diesem Abend der Fall war; ein Beweis, dass Laibach wirklich eine slavische Stadt sey.« (25. 11. 1848, 380)

---

[1] 11. julija 1848 je v prispevku *Slavisches Theater in Laibach* razočarano ugotavljal, kako se v Pragi in Zagrebu že igra v narodnem jeziku, medtem ko v Ljubljani ni ne duha ne sluha o narodnem odru. »(N)ur in Krain, das sich bei allen Gährungen ringsumher vielleicht am rümlichsten bis nun gehalten, wollten gewisse hochgetragene Spürnasen den Herrn des Schreckphantoms Panslavismus um jeden Preis herauswittern.« (*Illyrisches Blatt*, 11. 7. 1848, 224) Vseeno je bil vznesen, ko je poročal o prvi slovenski gledališki predstavi, ki je bila osmega i. m., in sicer *Županovi Micki*. 28. novembra 1848 je v članku *Slovenisches Nationaltheater* (*Illyrisches Blatt*, 384) ista stališča ponovil. Obžaloval je, da se v ljubljanskem Stanovskem gledališču komajda sliši slovensko in se zavzel za ustanovitev slovenskega gledališča, v katerem se bosta z uprizarjanjem in sprejemanjem izvirne in prevedene dramske ustvarjalnosti plemenitila jezik in kultura. »Die dramatische Kunst nicht zurückbleiben kann, ja nicht zurückbleiben darf, indem nicht zu läugnen ist, daβ die edle Schauspielkunst mehr zu wahren Lebensanschaung, Bildung, ja Veredlung des Herzens beiträgt /…/ so ist uns eine Nationalbühne ein Bedürfnis geworden.«

[2] Iz leta 1864 je Bleiweisova priredba *Županove Micke*.

[3] Po dopisih v *Ilirskem listu* in *Sloveniji* od julija do septembra 1848.

[4] *Čech a Němec* (1816).

V svojem časopisu je Bleiweis poročal, da se je »vse gnetlo, tako da pol ure pred začetkom predstave ni bilo več moč v gledišče priti in si je več gospa v silnim drenji obleko stergalo in zlatnino s sebe zgubilo, predin so mogle na svoj sedež priti« (29. 11. 1848, 202). Navdušenje ob predstavi je bilo v Idriji in Trstu (*Novice*, 2. 10. 1850, 170, *Jadranski Slavjan* 1850, 174).

Za ta čas je dokumentirana »izvirna« Babnikova komedija *Zmešnjava na zmešnjavo* (*Novice*, 6. 12. 1848, 208, *Illyrisches Blatt*, 12. 12. 1848, 400), čeprav gre dejansko za priredbo burke po nemškem komediografu Kotzebueju *Wirrwarr* (1803).[5] Kosmač je po češki literarni predlogi V. K. Klicpere priredil veseloigro *Dobro jutro*.[6] V Celju so jo uprizorili gimnazijci, ki so nastopili še z *Goljufanim starcem*, *Županovo Micko* in Drobničevo priredbo *Raztresencev*, ki se naslanja na Kotzebuejevo farso *Die Zerstreuten* (1810) in je bila pozneje znana pod naslovom *Starost slabost* (1859). Skupaj z veseloigro *Dvoboj* je izšla pri Jeretinu v Celju.[7] Ugotoviti je mogoče, da so se prevedla nekatera dela, ki se niso nujno tiskala in uprizarjala. Tako domnevam, da sta že v tem času obstajali priredbi dela *Berounské koláče* (1818), ki ga je Štěpanek napisal po nemški burki J. A. Gleicha *Das Kolatschenfest in Kumrowitz* (1817) in ga je kot *Bob iz Kranja* najverjetneje poslovenil Bleiweis, ter Kotzebuejeve veseloigre *Der gerade Weg der beste* (1817) v prevodu Bernarda Tomšiča (*Ravni pot najboljši pot*, 1852).[8] V dopisih naletimo na njegovo veseloigro *Lahkoverni*, ki pa je izšla 1864. Podobno predvideva Moravec za Klicperovi igri *Čudodelni klobuk* in *Na mostu* (1963, 153), ki sta ju prevedla S. B. Žepič in F. Rebec ter sta se pojavili na čitalniških odrih.

Poročila so najizčrpnejša o dosežkih ljubljanskega Slovenskega društva, ki je prirejalo predstave največ v Stanovskem gledališču, čeprav je bilo živahno tudi drugod: v Idriji, Mariboru, Ljutomeru, Kamniku, Novem mestu, Celju. V podrobnosti se ne spuščajo, vendar je vidna narodnovzgojna vloga dramsko-gledališke dejavnosti, ki je v revolucijskem obdobju fungirala kot nekakšna narodna učilnica. V zvezi z *Županovo Micko* beremo, kako je »tolikanj za izobraženje in povzdigo slovenskiga jezika« storila in Slovenca v prsi ganila, saj je »slovenskim(u) življenju primerjen(a)« (*Slovenija*, 12. 9. 1848, 84). Slovenskim razmeram so bila »primerjena« tudi druga dela. Slovensko razsežnost prepoznavamo v dogajališču, tj. slovensko podeželje ali

---

[5] V 49. zv. zbirke dramatičnih del in iger Slovenska Talija 1880 je kot prevajalec podpisan Josip Cimperman.

[6] Uprizorjena septembra 1849 z *Matičkom*, 1851. v Celju z *Goljufanim starcem* (Glaser 1896, 28, 32). Pri Taliji je *Dobro jutro* izšlo 1867–68 v prevodu Valentina Mandelca.

[7] Po dopisih iz *Novic* in *Slovenije* ter Glaserju (1896, 30–32). Igre so uprizarjali večkrat, npr. v Idriji *Tatu v mlinu* (dvakrat 1850, 1855), *Matička* 1853, *Županovo Micko* 1856, 1857. V Celju 1852 *Tat v mlinu* in *Županova Micka.*

[8] Pri Taliji šele 1868.

trg, včasih grajsko okolje, v katerem srečen konec slavijo »mali« ljudje, ki so nosilci pozitivnih kvalitet, ter živahni, narodnospodbudni atmosferi. Ta izhaja bodisi iz porok med slojsko (ne)enakovrednimi predstavniki bodisi iz »zmag« bistroumnih, sposobnih in poštenih, kar pomirja nasprotja v drami in simbolizira ugoden razplet individualne in kolektivne (narodne) usode.

Poglejmo na nekaj primerih. Dogajališče vesele igre s petjem v dveh dejanjih *Dobro jutro* je velika vas z gostilnico, ki ji vrednost daje tudi košata lipa, simbol slovenstva. Osrednje osebe so pripadniki kmečkega sloja, kar za ta čas ustreza večinski slojski pripadnosti slovenstva. V središču sta kmečka domova. Reprezentirajo ju kmetovalec Grega, nečak Primož in mati Marjana na eni ter kmet Martan s hčerama Ciljko in Barbko. Osrednji konflikt se odvija med vdovcem Gregom in mladim, bistroumnim Primožem za roko Martanove Ciljke. Stari Martan, ki je že dalj časa razmišljal o združitvi obeh gospodarstev z ženitvijo, se ne more odločiti, komu naj da hčer, zato snubca postavi na preizkušnjo. Nazadnje se morata pomeriti s pozdravom »dobro jutro«. Po številnih šaljivih zapletih ob pomoči neveste končno zmaga Primož. Vendar se nasprotja med njim in Grego vseeno pomirijo, saj slednji dobi starejšo Martanovo hčer. Prihodnost je položena v roke mladih, dvojna poroka pa utrdi moč obeh kmečkih domov in simbolizira ugoden razplet narodne usode. Tako Grega kot Primož in Martan so v igri postavljeni za zgled pridnosti in delavnosti. Grega pravi o sebi, da pridno skrbi za svojo kmetijo ter da je miren, tih, pobožen, usmiljen, prijeten, dobrotljiv in ljubezniv. Ciljka pa je pridna in dobra gospodinja.

Podobno je zasnovan razplet pri Drobničevih *Raztresencih*, saj raztresena in pozabljiva očeta (major in stotnik) po komediji zmešnjav privolita v ženitev svojih otrok Jelice in Dragotina. To pomeni uspešno izravnavo socialnih neenakosti med majorjevo premožno in stotnikovo revno družino ter napoveduje uspešnost zveze. Stotnik mlada dva na koncu še poduči: »In jes vas opominam, varjita se u zakonu vsake raztrešenosti in pomote. Mož ino žena v gosti pomoti, svoji nesreči gresta naproti.« (Drobnič 1850, 78)

Burka v petih dejanjih *Zmešnjava na zmešnjavo* se godi v graščini; osrednje osebe so graščak in graščakinja Borovski, hči Dragana ter graščakova varovanca Gvozdenka in Šalko Dobrič, ki ju veže ljubezen. Izmed vseh uživata najnižji položaj, vendar se po brezštevilnih zmešnjavah dvigneta prav onadva. Šalko Dobrič – šaljivec in dobrotnik – se uspešno upre poskusom graščakinje, da bi ga poročila s hčerko Dragano in pridobila njegovo polmilijonsko dediščino, ter dobi Gvozdenko, ki med drugim bere Prešerna. Vajeti spet držijo bistroumni, spletkarska graščakinja pa uvidi, da je bila njihova »zmaga« zaslužena.[9]

---

[9] Iger *Goljufani starec* ter *Slovenec in Nemec* ni bilo mogoče dobiti.

Tomšičevi *Lahkoverni* se godijo v neimenovanem trgu v Iliriji. Gledalec spoznava neumne tržane z zgovornimi imeni – sodnik Tomaž Bedastoča, pisar Delnik, organist Cepec, dacar Potrošnik, postopač Potepuhovec, ključavničar, čevljar, tkalec in strugar, krojač itd. –, saj nasedejo zvijači Rodogoljufa, ki se izdaja za čudodelnika in jih prepriča v svojo sposobnost za obujanje mrtvih. Vendar je konec optimističen. Na pravo pot jih spravi stotnik s prav tako zgovornim imenom Modrijanski; odvrne jih od vraž in prepriča, da je edina prava pot vera v Boga ter zaupanje v lastne sposobnosti.[10]

BRALSKE DEJAVNOSTI

Med narodno orientiranimi literarnimi dejavnostmi društev ne moremo mimo bralske, ki je bila v tem kontekstu prezrta, saj se obravnava predvsem v zvezi s čitalnicami. Člani in somišljeniki društev so se zbirali v skupnih bralnih prostorih. Med časopisjem so imele pomembno mesto *Novice*, ki niso zanemarljive niti v literarnem smislu. Tu so objavljali Jurčič, Levstik, Trdina, Jenko, z domoljubnimi verzi so nastopali Vilhar, Bilc, Toman, Pesjakova, najvidnejši pesnik pa je bil Koseski. Sploh je zavzemala najvišje mesto literatura, ki je bila »narodna« in je lahko krepila narodno držo. »(P)olitičnim ciljem narodne osamosvojitve in uveljavitve« je sledila kulturna dejavnost goriškega bralnega društva, ki v programu poudarja branje »vsiga tega, kar v prid slavjanstva v vsaji dobi seže«. »Namen tega družtva je: se po branju slavjanskih časopisov in razpošiljanih listov v vedni znanosti vsiga tega, kar v prid slavjanstva v vsaji dobi seže, obderžati […], po ti poti k organiški razsnovi in povzdigi slavjanske narodnosti pripomagati […], k zavezi pripomoči, ktera mora pred ali potlej vse avstrijansko-slavjanske rodove objeti […], z eno besedi – namen družtva je – slavjanski živelj povzdigniti po organiški poti samoizobraževanja in podučenja s slavjanskim jezikom in slovstvam«. (Pahor 1998, 147–148)

Pomena branja se je zavedalo tudi tržaško društvo, ki si je v prvi vrsti prizadevalo za politično organiziranje ter uvajanje slovenščine po »kanclijah« in »narodnih učilnicah«.

[10] Pravična in bistroumna pot je recept za srečo v Tomšičevem *Ravnem potu*. Osebe se podobno gibajo v grajskem okolju (graščak in baron Murten, njegov sluga Jakob, kuharica Marjeta), čeprav so v ospredju pripadniki (pol)intelektualnega sloja, kot učiteljska vdova Tona, učitelja z zgovornima imenoma Raven in Krivec ter cerkovnik. Poštenost tokrat utelešata vdova Tona in učitelj Raven, ki je poleg tega še pogumen in iskren. Za razliko od tekmeca Krivca, ki je hotel do učiteljske službe po krivi, lažni poti in je za učiteljsko službo pri baronu pripravljen storiti vse, delo dobi po ravni, pošteni poti. V objem pa mu pade tudi mladostna ljubezen Tona, s katero verjetno napovedujeta srečen konec. V Bleiweisovi priredbi *Boba iz Kranja* sta za zgled kreposti in poštenosti postavljena Polonica in Matiče, hči kotlarskega mojstra in njegov pomočnik, saj se z bistroumnostjo, ob spletu srečnih naključij in ob pomoči potinje iz Kranja rešita vsiljivega, a bogatega Grabeža, ki hoče Polonico za ženo.

Iz dopisa *Novice in časopisi, katere družtvo v svojim stanišu derži*, objavljenega v prvi številki društvenega mesečnika *Slavjanski rodoljub* (27. marca 1849), vidimo, da je društvo nabavljalo, zbiralo in izposojalo vrsto slovenskih,[11] slovanskih,[12] nemških,[13] italijanskih[14] in francoskih časopisov. Prevladujejo neliterarna in politična glasila, ki so objavljala tudi literarne prispevke. Literarno glasilo je bil *Vedež*; med neslovenskimi *Illyrisches Blatt* in *Karinthia*, *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska /Danica Ilirska* (Zagreb, 1835–37), ki jo je izdajal Ljudevit Gaj kot literarno prilogo k *Novinam Horvatskim /Ilirske narodne novine*. Z *Zoro* je najverjetneje mišljena *Zora: Dalmatinska* (1844), prerodno glasilo, ki je izhajalo v Zadru in je na naslovnici prve številke prineslo pesem Petra Preradovića *Zora puca, bit će dana*; v njej so bili objavljeni prevodi Homerja, Katula, Danteja. *Luna* je bila priloga *Agramer Zeitunga*.

V petdesetih letih je med društvi igralo osrednjo vlogo ljubljansko. Predgovor *Letopisa slovenskega družtva na Krajnskim* (1849) se zavzema za izobraževanje zatrte slovenščine, za kar ne zadostujejo le slovnice, pisanje in natiskovanje, ampak da se knjige »po nar nižji ceni ljudstvu v roke podajo.« (3) O teh »nar imenitniših pomočkih v dosego visociga namena« je pisal predsednik društva Bleiweis: »Ljudstvo pa nej pridno bere časopise mnogiga zapopadka« (7). Postave Slovenskega društva v Ljubljani so v prvi razdelek ob omikanje slovenskega jezika in domovinsko slovstvo postavile »bravnice« (10). V časopisu *Slovenija* so izhajala vabila[15] za »bravno izbo« v Virantovi hiši.

V vsestransko kulturno, politično in gospodarsko napredovanje slovenskega naroda je bil v Celovcu pod vodstvom tajnika Andreja Einspielerja osnovan bralni krožek. Na etničnih robovih sta bila literatura in društvo med poglavitnimi pripomočki pri uveljavljanju narodne kulture in povezovanju njenih pripadnikov. V podobne okvire je bila vpeta bralska dejavnost v graški Sloveniji, ki se je organizirala po vzoru dijaških in študentskih literarnih družb. Za stopnjevanje kulture branja, ki naj poveže zavedne Slovence in pomaga literaturi k napredku, je nosil znatne zasluge tajnik Muršec. Zlasti s pomočjo zvez na Kranjskem je širil knjige in med člani društva spodbujal

---

[11] Npr. *Novice*, *Vedež, časopis za mladost*.

[12] *Novine hervaške, slavonske i dalmatinske* z *Danico*, *Zora dalmatinska*, *Slavenski jug* (Zagreb), *Noviny Lipy Slovanské*, *Narodni Noviny* (Praga), *Moravske Noviny* (Brno), *Napredak* (Karlovac), *Srbske Novine* (Beograd), *Zora galička* (Lvov).

[13] *Alllgemeine Zeitung*, *Wiener Zeitung* z *Abendblattom*, *Der Lloyd*, *Wiener Kirchenzeitung*, *Österreichischer Soldatenfreund*, *Grazer Zeitung* s *Volksfreundom*, *Laibacher Zeitung* z *Illyrisches Blattom*, *Klagenfurter Zeitung* s *Karinthio*, *Agramer Zeitung* z *Luno*, *Südslavische Zeitung*, *Slavische Centralblätter*, *Freihofen von Triest*, *Der Serbe*, *Österreichischer Correspondent*, *Historisch politische Blätter von Görres*.

[14] *Osservatore Triestino*, *Il Diavoletto*, *Gazetta di Milano*, *Gazetta di Zara*, *L'Avvenire*.

[15] *Slovenija*, 1848–49.

dvigovanje bralne kulture. Poročilo v *Sloveniji* govori o gorenjskem društvu v Radovljici, ki je imelo v kavarni Prešeren sobo za svoje bralno društvo: »V bravnico pride Radolčan in bere nemške, še več pa slovenske in slavjanske časopise. Tam se tudi zberejo trikrat v teden vsi uradniki kantonske komisije in drugi za naš materni jezik vneti domorodci, gospod Lovre Pintar (Slava mu) uči mili glas slovenskega jezika. In tako dan ne zgine nobeden, kjer bi ne prepevali 'Živi, živi, duh slavjanski' in urno pobegne nemškutar, ker taciga slišati ne more.« (Sinobad 2000: 235; Mal 1993: 670). Bralna društva so bila v Kropi na Gorenjskem, v Postojni in Cerknici; I. Prijatelj beleži bralna društva v Železnikih, Borovljah in Št. Jakobu, čeprav naj bi bilo stanje kar mlačno (1955: 132).

O prebiranju z namenom zbujanja narodnosti pišejo tuji raziskovalci (Dann, Stipčević, Dobrić) kulturno-političnih, bralnih društev in čitalnic od sredine 19. stoletja, ki menijo, da gre za evropski fenomen. Zaradi sorodnosti zgodovinskih okoliščin, v katerih so osvetljeni obstoj, pomen in vloga kulture branja, se da njihove ugotovitve do določene mere prenesti na slovenske razmere. Društva tipologizirajo različno, vendar se strinjajo, da je bilo razvijanje bralne kulture eno izmed težišč društvenega življenja. Enkrat je poudarek na organiziranem zbiranju posameznikov, ki jih vežejo skupne ideje, interesi in cilji ne glede na socialni izvor. Drugič je poudarek na organiziranju z namenom skupnega nabavljanja in prebiranja, kjer ločimo manjše bralske skupine, bralna društva in knjižnična društva, ki že ustvarjajo knjižnične fonde – sem bi lahko uvrstili slovenska društva. Nekatera društva pa imajo skoraj samo politične karakteristike. (Dobrić 2003: 10–13)

V navezavi na nemškega zgodovinarja Engelsinga Dobrić med ključnimi razlogi za »revolucijo v kulturi branja« navaja okoliščine tiskarskega kapitalizma in razmah tiskanih medijev. Pri tem pride do prehoda od intenzivnega k vse ekstenzivnejšemu branju. »Revolucija« naj bi se zgodila že na prelomu 18. stoletja in pomeni prehod od skoraj edinega berila, Biblije oz. nabožne literature, k masovnemu konzumiranju, branju ter kupovanju knjig in periodike. Dobrić pripisuje društveno širjenje bralske kulture v 19. stoletju socialno-političnemu dvigu in izobraževanju proletariata; branje ni bilo več privilegij intelektualnih elit, ampak je postalo del splošne narodne kulture. Sicer pa soglaša z Dannovim argumentom, ki društva in oblikovanje množičnega bralstva v 19. stoletju razlaga v vzročno-kavzalni zvezi z narodnim gibanjem. (Dobrić 2003: 20–22) To je bilo gonilna sila za nastajanje društev, ki so postala prostor narodnega organiziranja in artikulacije narodnopolitičnih interesov skupnosti. Prebiranje je bilo v momentih narodne akcije sredstvo pridobivanja informacij; pripomoglo je k izmenjavi mnenj in oblikovanju narodnopolitične ideologije.

ZBIRANJE IN HRANJENJE

Bralska dejavnost je zahtevala zbiranje in hranjenje literature, čemur literarna zgodovina tudi ne posveča prevelike pozornosti. Načrte za biblioteko, ki naj da literaturi še trdnejšo oporo, se da razbrati iz programskih smernic društev, čeprav zaradi pomanjkljivih podatkov verjetno nikoli ne bo mogoče dognati, s kakšnimi fondi so posamezna društva dejansko razpolagala. Dela so se morala hraniti že zaradi namenov odrskega uprizarjanja, iz zgoraj navedenega pa lahko razberemo, katero časopisje so društva nabavljala. Skupno zbiranje je bilo toliko pomembnejše zaradi finančne nezmogljivosti članov in podpornikov društev. V prvem razdelku *Letopisa Slovenskega društva v Ljubljani* je ob branju za drugi cilj postavljeno osnovanje knjižnice. Zadali so si, da bodo s pomočjo društvenega premoženja priskrbeli periodiko in (strokovno) literaturo (npr. jezikoslovje, zgodovinopisje, geografija; slovarji). Poudarek je bil na gradivu »narodskega obsežka«. (*Letopis slovenskega družtva na Krajnskim* 1849: 10) Bleiweis je pozival k zbiranju gradiva »za znanosti in za potrebe vsakdanjega dne«. Prijatelj predvideva, da naj bi imelo ljubljansko društvo v petdesetih letih »lepo biblioteko« (1955: 128). Težko si predstavljamo, kaj bi to pomenilo, naj bi pa imelo društvo ob ustanovitvi več kot štiristo slovenskih in slovanskih knjig. Verjetno tudi na račun tega, ker se je društvo zaradi skupnih ciljev na pobudo Lovra Tomana združilo s semeniškim bralnim društvom (*Slovenija*, 13. 10. 1848, 120; *Novice*, 11. 10. 1848, 174). Knjižnica ljubljanskega društva je hranila in izposojala knjige ter slovenske, slovanske in nemške časopise splošne, politične in leposlovne vsebine: *Slovenijo* (1848–1850), *Novice* (1843–1902), *Vedež: časopis za šolsko mladost* (1848–1850), *Pravega Slovenca: liste za podučenje naroda* (1849), *Zgodnjo Danico* (1849–1902), *Celjske slovenske novine* (1848–49), ki so objavljali literarne, narodno utilitarne prispevke.[16]

Domače in tuje časopise (italijanske, nemške, francoske) sta zbirali goriško in celovško društvo. O obstoju društvenih čitalnic in knjižnic se je v članku *Slovenske knjižnice* navduševal Andrej Einspieler, kjer omenja mrežo zasebnih, društvenih in župnijskih knjižnic in spodbuja k ustanavljanju ljudskih knjižnic (*Slovenija*, 1. 6. 1849, 173), ki bi skrbele za živahnost literarnega življenja in pretok literature narodnega obsega. Rodoljube je javno pozval, naj za to prispevajo moči. »Gospodi rodoljubi! […] Le poprimite se tega ljudomilega dela […] Napravite po mogočnosti slovenske knjižnice«. Sicer pa so bile knjižnice odgovorne društvom kot ustanoviteljem in lastnikom (Shera 1966), kar vidimo npr. iz letopisov ljubljanskega in tržaškega društva. Prvo poudarja skrb za razširjanje tiste literature, ki ni veličanstvu »protivna«, drugo

[16] Za tržaško društvo gl. opombe 11–14.

pa oznanja, da si bo tudi po tej poti prizadevalo za dviganje slovenskega narodnega občutja: »Pred vsim bo družtvo v izbah svojiga staniša novice in dnevnike, knjige in zemljopise k občni vsakdanji rabi in k podučavanju svojih udov o časnih okolnjostih in o djanju znanih narodov pripravne imelo.« Da so društva delovala tudi kot knjižnice, implicitno sklepamo iz naročniških seznamov. Sinobad (2000) navaja, da jih najdemo med naročniki Mohorjevih knjig; med obveznimi izvodi so Koledar in Slovenske večernice.

ZAMETKI KNJIGARNIŠTVA

Poglejmo si še zametke knjigarništva, ki se je hranilo na narodnih podlagah. V drugi (aprila 1849) in četrti številki (junija 1849) tržaškega društvenega glasila sta bila objavljena članka *Oznanilo zastran prodaje slavjanskih knig* in *Oglas o knigoprodaji*, iz katerih izvemo, da se je podpornik društva Anton Živic, slovenski knjigovez v Trstu, delujoč na ulici S. Sebastian v Cankovi hiši 507, odločil ustanoviti knjigarno. V njej se bo prodajalo slovensko in slovansko leposlovje. Na seznamu njegove knjigarne najdemo: *Glasove domorodne* Lovra Tomana, Prešernove *Poezije*, Vodnikove pesmi, Malavašičevega *Erazma iz jame*, pervo slovensko dogodivno pripovest, Preradovičeve pesmi, 5. knjigo »Čbelice«, Slomškove *Drobtinice*, ki so jih po vsej verjetnosti hranila tudi društva.[17] Ivan Macun Živičev podvig označi za »rodoljubno založništvo in knjigoprodajo«. Pozneje je knjigarnar ponudbo obogatil s šolskimi knjigami. V Macunovem *Oglasu zavoljo šolskih knjig* gre največ za berila in abecednike. Dobila se je Vodnikova *Pismenost*, *Povestice za pervo začetno šolo*, *Abecednik za šole po mestih*, *Nemška pismenost za male šole*, *Keršanski katolški nauk za drugo pervinskih šol*, *Mali katekizem v prašanjih in odgovorih*, *Abecednik za šole na kmetih*, *Berilo za drugi klas malih šol na kmetih*, *Berilo ali listi in evangeliji v nedelje in praznike celiga leta*, *Abecedna tabla* in *Poštevanka*. (*Slovenija,* 21. 11. 1848, 164) V oglasih iz *Novic*, *Slovenca*, *Slovenije*, *Slavjanskega rodoljuba*, ki so bila dejansko društvena glasila in so z oglaševanjem pomagala pri trženju knjig, se v knjigarniški vlogi navajajo: A. Ferlinc v Mariboru, Sigmund v Celovcu, bukvar Jurij Lercher, založniki Hohn in Blasnik v Ljubljani ter Jeretin v Celju. Pri njih se je dobila tudi večina časopisja.

Količina prodanih knjig je bila velikokrat v finančno breme lastnikom knjigarn, svoje so prispevala neurejena razmerja z založniki. V prispevku *Nekaj zastran kupčije s slovenskimi knjigami* anonimni knjigarnar toži nad tem, da ne more živeti od svojega dela, saj veliko plačuje za najem knjigarne in za oglase v časopisih, medtem ko je

[17] Med strokovnimi in poljudnimi knjigami najdemo *Kemijo kmetijsko*, *Zdravo telo naj boljši blago*, Malavašičevo in Potočnikovo slovensko slovnico, Janežičevo slovnico »Sprachlehre« in Slomškov učbenik za nedeljske šole *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*.

odstotek od prodanega, ki ga dobi od založnika, tako nizek, da mu komaj kaj ostane (*Slovenija* 5. 6. 1849, 177). Tiskarska, založniška in knjigotrška vloga so bile velikokrat združene v eni osebi (npr. Blasnik, Giontini). Po oglasih za knjige, objavljenih v *Sloveniji* in *Slavjanskem rodoljubu*, so se s knjigarniško panogo ukvarjali še dr. Bučar v Ljubljani, sodniški uradnik Anton Globočnik v Kranju in odvetnik Rozinat v Novem mestu. Knjigarništvo je bil zanje dodatni vir zaslužka, v oglaševanju in prodaji pa so se opirali tudi na društva.

Sicer pa so knjigarniško poslovanje kot vir dodatnega zaslužka prevzemali največ cerkveni uslužbenci in učitelji, razpršeni na različnih koncih etničnega ozemlja: v Brežicah (kaplan Drobnič), Šmarjah (dekan Fajhtinger), Celju (opat Vodušek), Gornjem Gradu (dekan Bruner), Šentmartinu pri Slovenj Gradcu (dekan Novak), Slovenski Bistrici (dekan Stepinšek), Mariboru (profesor Matjažič), na Ptuju (kaplan Trstenjak), v Ormožu (duhovnik Vovk), Radgoni (kaplan Kreft), Veliki Nedelji (dekan Vogrin) in Gradcu (bogoslovec Razlag), dekan Dagarin v Kranju, dekan Kramer v Škofji Loki, dekan Krivic v Zgornjih Gorjah, dekan Kos v Idriji, dekan Grabrijan v Vipavi, duhovnih Marinket v Logatcu, duhovnik Janež v Ložu, duhovnik Cigler v Višnji Gori, duhovnik Okotn v Žužemberku, profesor Terlep v Novem mestu .V Krškem in Metliki sta bila za to zadolžena namestnik dekana in dekan Vovk, medtem ko je v Kamniku to vlogo prevzel dekan Vojskat. V Celovcu se omenja knjigotržec Javornik, v Velikovcu katehet Puher, kaplan Čarman v Dravogradu, učitelj Zomer v Borovljah, dekan Pečnik v Rožeku in kaplan Majer v Žabnici. V Trstu je ob podpori kulturno-političnih društev vlogo rodoljubne »knjigoprodaje« prevzel kar profesor Macun, ki je tam opravljal profesorsko službo; v Gorici bogoslovec Pelhan. (*Slovenija* 8. 12. 1848) Včasih je bil knjigotrško vlogo primoran prevzeti avtor. Župnik Placid Javornik, ki je prevedel *Sveto pismo stariga zakona* (1848), je pod zastavo ljubezni do naroda vabil k nakupu prevoda ter se zahvaljeval rodoljubom za nakup (*Slovenija* 8. 12. 1848, 46). Ivan Macun je oglaševal antologijo *Cvetje slovenskega pesničtva* (1850) in *Cvetje, jugoslavjansko s dodanimi cveti drugih slavjanskih vertov I. cvetje slovenskiga pesništva* (1850), v katerem sta bila Prešeren in Vodnik.

Predstavljeni načini razširjanja in sprejemanja literature so soustvarjali podlage, s katerih bi se narodna skupnost lažje vključila v narodno akcijo. Zato učinkujejo danes predvsem kot narodnopolitične akcije. Vendar pa so društva pred pojavom čitalnic in javnih knjižnic ter večjih založniških projektov,[18] kakor sta sta Slovenska matica in ambiciozno Dramatično društvo (1867),[19] z različnimi načini razširjanja literature in knjigotrškimi podvigi pomagala vzpostavljati distribucijski aparat. Društvene knjižnice

[18] Z izjemo Mohorjeve družbe.

[19] Ki jih je na dramsko-gledališkem področju daleč preseglo.

so bile tudi podlaga za poznejše javne knjižnice. Družabne prireditve, ki so z gledališko dejavnostjo ter recitacijami in deklamacijami spravile v obtok literaturo »narodnega obsega«, pa so prispevale k oblikovanju množičnejšega bralskega in gledalskega kroga. Tudi od tod se je lahko v naslednjih fazah avtonomiziralo literarno polje.

VIRI IN LITERATURA

BLEIWEIS, Janez, 1865: *Bob iz Kranja: Vesela igra s petjem v enem djanji: poslovenjena po českem*. Ljubljana: J. Bleiweis.

DROBNIČ, Josip, 1850: *Dvoboj in Raztrešenca: Dve vesele igri za gledališe*. Celje: J. B. [i. e. K.] Jeretin.

KLICPERA, Václav K., 1867–68: *Dobro jutro: Vesela igra s petjem v dveh dejanjih*: (iz češkega). Poslov. V. Mandelc. Ljubljana: Dramatično društvo.

KOTZEBUE, August V., 1880: *Zmešnjáva na zmešnjávo: Burka v petih dejanjih*. Poslov. J. Cimperman. Ljubljana: Dramatično društvo.

– – , 1868: *Ravni pot najboljši pot: vesela igra v enem dejanji.* Poslov. B. Tomšič. Ljubljana: Dramatično društvo.

TOMŠIČ, Bernard, 1864: *Lahkoverni. Vesela igra v III dejanjih*. Zagreb: Ant. Jakić.

Celjske slovenske novine. Celje: J. K. Jeretin. 1848–1849.

Drobtinice: učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvučenje ino za kratek čas. Celovec: Anton Martin Slomšek. 1846–1901.

Illyrisches Blatt: Zeitschrift für vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung. Ljubljana: Kleinmayr. 1848–1849.

Jadranski Slavjan: podučiven list v raznih ljudstvu koristnih rečeh: na svitlo dan od Slavjanskiga družtva v Terstu. Trst: Slavjansko društvo. 1850.

Kmetijske in rokodelske novice. Ljubljana: J. Blaznik. 1848. (Nadaljuje se kot Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči. Ljubljana: J. Blaznik. 1849–1855. Novice gospodarske, obertnijske in narodske. Ljubljana: J. Blaznik. 1856–1871.)

Letopis slovenskega družtva na Krajnskim. Ljubljana: Slovensko društvo. 1849.

Pravi Slovenec: listi za podučenje naroda. Ljubljana: J. Giontini. 1849.

Slavjanski rodoljub: mesečni časopis na svitlobo dan od Slavjanskega družtva v Terstu. Trst: Slavjansko društvo. 1849.

Slovenija: društveni časopis ljubljanskega Slovenskega društva. Ljubljana: Jožef Blaznik. 1848–1850.

Slovenska bčela, podučen in kratkočasen list. Celovec: Kleinmayr. 1850–1853.

Slovenska čbela, berilo za obudo in omiko slovenskega duha. Celje: J. K. Jeretin. 1850

Šolski prijatel, časopis za šolo in dom. Celovec: A. Einspieler. 1852–1870.

Vedež: časopis za šolsko mladost. Ljubljana: Rozalija Eger. 1848–1850

Zgodnja Danica, katoliški cerkveni list. Ljubljana: Janez Krizostom Pogačar. 1849–1870.

DOBRIĆ, Bruno, 2003: *Kultura čitanja i nacionalni pokreti: čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*. Pula: C.A.S.H.

GESTRIN, Ferdo, MELIK, Vasilij, 1966: *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do danes*. Ljubljana: DZS.

GLASER, Karol, 1896: *Zgodovina slovenskega slovstva, 3. zv*. Ljubljana: Slovenska matica.

KERMAUNER, Taras, 2001–2006: *Čitalniška dramatika 1–6*. Ljubljana: SAZU.

MAL, Josip, 1993: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba.

MARUŠIČ, Branko, 1972: Društveno življenje na Goriškem v dobi pred čitalnicami. *Jadranski koledar*. 170–73.

– –, 1999: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales, Series historia et sociologia* 9, 1–16. 163–192.

MORAVEC, Dušan, 1963: *Vezi med slovensko in češko dramo*. Ljubljana: Slovenska matica.

PAHOR, Milan, 1998: Prelomno leto 1848 v Trstu in Gorici: nastanek Slavjanskih bralnih društev. *Jadranski koledar*. 146–51.

PERENIČ, Urška, 2008: Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost. *Primerjalna književnost* 31, 2. 113–135.

PRIJATELJ, Ivan, 1955–66: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SHERA, Jesse H. 1966: *Libraries and the organization of knowledge*. London: C. Lockwood & son.

SINOBAD, Jure, 2000: Branje, bralna društva, čitalnice in knjižnice od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne. *Radovljiški zbornik*. 234–247.

– –, 2001: 'Snujmo bralna društva!': o bralnih društvih, čitalnicah in knjižnicah na radovljiškem območju v obdobju 1845–1945. *Knjižnica* 45, 1–2. 35–53.

STIPČEVIĆ, Aleksandar, 1985: *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

TRSTENJAK, Anton, 1892: *Slovensko gledališče, zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana: Dramatično društvo.

VODOPIVEC, Peter, 2004: O narodnem in političnem organiziranju (1848–1918). *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*. Ur. Alja Brglez idr. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK, 33–64.

Igor Kramberger
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Oglas kot dokaz

Predstavljena je teza, da si je ljubljanski knjigarnar Lavoslav Schwentner z izdajanjem Slovenske knjigarne, priloge k reviji Ljubljanski zvon, omogočil v letih med 1900 in 1904 dokumentiranje, kako vzpostaviti slovensko leposlovje kot zalogo dobavljivih knjig. Objave o pripravljanju in izhajanju Zbranih spisov Janka Kersnika so nazoren primer. Oglas iz leta 1901 je dokaz, da je za živost leposlovja nujna hkratna dobavljivost najnovejših del in del iz preteklosti v knjižni obliki.

1 UVOD

Knjižni sejmi, ki jih na začetku predbožičnega nakupovalnega obdobja že vrsto let organizirajo v Cankarjevem domu, so najboljša priložnost za ljubitelje knjig v slovenskem jeziku, da se seznanijo z novostmi slovenskih založb in si obenem naberejo kataloge, v katerih je popisana zaloga starejših naslovov. Med 1. in 5. decembrom 2010 bo potekal tako že 26. Slovenski knjižni sejem. (1. pojasnilo) Prispevek je nastal iz hotenja, da opišem, kako je bil pred 110 leti, leta 1900, v Ljubljani vzpostavljen knjižni trg kot pomembna sestavina celotnega sistema izdelovanja, razširjanja in uporabe besedil in knjig.

Slovenske knjižne sejme z dosežkom iz leta 1900 povezuje to, da se je z njimi dopolnilo, kar je bilo takrat zasnovano. Simbolna povezava, ki jo vzdržujejo organizatorji sejma, ni naključna, a mitično razlago je smiselno spodnesti z zgodovinsko analizo. Med uradno otvoritvijo bo *Združenje književnih založnikov* podelilo pet nagrad. Na spletni strani je kot prva in s slogovnim poudarkom navedena Schwentnerjeva nagrada za življenjsko delo, ki jo podeljujejo »kot priznanje za pomemben prispevek k razvoju založništva in knjigotrštva, za dosežene uspehe v založništvu in knjigotrštvu ter priznanje za delo na področju razvijanja bralne kulture v Sloveniji ter med [Slovenci] izven meja domovine«. (2. pojasnilo)

Posebna spletna stran je posvečena Schwentnerju. Dopustna je domneva, da je navedeno tisto, kar upravičuje poimenovanje nagrade po njem. V prvi povedi izvemo,

da »je bil ljubljanski knjigarnar in založnik pesnikov in pisateljev moderne«. To je nedvomno izstopajoči del v njegovi založniški dejavnosti, a za ustrezno razumevanje njene tehtnosti ga je treba postaviti v razmerje do knjig drugih, slogovno drugačnih pisateljev, ki jih je prav tako založil. Naslednja poved ne vsebuje takšnega pojasnila, temveč je pozornost preusmerjena na založnikovo družabno priljubljenost: »V njegove poslovne prostore so zahajali mnogi pomembni slovenski možje, umetniki in kulturniki, med katerimi je bil gotovo najpomembnejši pisatelj Ivan Cankar.« Ker ni omenjena nobena druga oseba, presoja te trditve ni mogoča, a dopuščam, da je bil Cankar morda res najpomembnejši obiskovalec, čeprav redek, saj je večino obdobja, ko je bil Schwentner najbolj založniško aktiven, preživel na Dunaju. Zato pa se mi zdi upravičeno dokazovati, da se je v prvem obdobju sodelovanja zgodil preskok misli, ki je oba trajno zaznamoval. V tem smislu se mi zdi trditev celo upravičena: Cankar je bil na poseben način pomemben za Schwentnerja. A kaj je moral narediti ta, da je postal Cankarjev izbrani založnik? Skozi drobec bo predstavljeno, kako se mu je to posrečilo.

Zadnja poved v odstavku sicer sklene krog, ko podeljevalca nagrade poveže z založnikom, ker omeni širino njegovega založniškega delovanja: »Poleg svojih knjig je izdajal tudi dela drugih predstavnikov slovenske moderne […], znanstvenih in strokovnih avtorjev […] ter glasbeno revijo Novi akordi«, vendar ne pove ničesar o njegovem delovanju kot knjigarnar, začetna omemba tako ni nikjer pojasnjena. To je tretji razlog za prispevek: s prepletanjem knjigarniškega in založniškega delovanja je lahko postal in ostal Cankarjev glavni založnik. (3. pojasnilo)

2 USTANOVITEV IN ZASNOVA KNJIGOTRŠKEGA GLASILA

Naročniki *Ljubljanskega zvona* so z januarsko številko za leto 1900 prejeli tudi prilogo na 4 straneh, poimenovano *Slovenska knjigarna*. Na prvi strani so najbrž bile za bralce ob uvodniku zanimive tudi nekatere podrobnosti. V zaglavju so izvedeli, da prilogo izdaja in ureja L. Schwentner, knjigotržec v Ljubljani. Podatek, da je to 1. številka I. letnika, je nakazoval, da ne gre za naključno oglasno prilogo, temveč za resno in trajno izdajateljevo namero. V uvodniku je knjigarnar opisal namen in program priloge, kajti ni bil zadovoljen s trenutnim stanjem in bil odločen, da ga spremeni:

> Slovensko knjigotrštvo je še precej v povojih. Pritožuje se o tem ono maloštevilno občinstvo, ki kupuje slovenske knjige, pritožujejo se pa tudi oni redkosejani knjigarji, ki se pečajo s[!] nehvaležnim slovenskim knjigotrštvom in še bolj nehvaležnim založništvom slovenskih knjig. (SK 1900: 1)

Urednika torej ne skrbi nastajanje novih literarnih del. Svojo poslovno uspešnost povezuje s kupci knjig:

> Glavna opora knjigotrštva torej, dobro urejena kolportaža, pri nas odpada, in s tem je onemogočena redna in realna zveza mej občinstvom in knjigarjem. Ocene v raznih listih so le slab nadomestek ker, kakor čisto naravno, nimajo le knjigotržca pred očmi.

In to trditev dva odstavka pozneje ponovi v neposredni, nedvoumni obliki:

> Pričakujem, da me bode slovensko občinstvo podpiralo pri tem podjetju in mi z naročanjem v 'Slovenski knjigarni' oglaševanih knjig nekoliko povračalo obilne stroške, ki mi jih bode časopis povzročal.

Izid prve številke pa najbrž ni presenetil takratnih bralcev *Ljubljanskega zvona*. Prej je bil to zanje še zadnji korak pri Schwentnerjevi utrditvi v Ljubljani, kamor se je preselil poleti leta 1898 iz Brežic. Jeseni tistega leta ni podpisal le pogodb z Župančičem in Cankarjem, temveč je tudi od Narodne tiskarne odkupil zalogo starih vezanih in nevezanih letnikov revije *Ljubljanski zvon,* Jurčičeve *Zbrane spise*, ki jih je uredil Fran Levec, in druge knjige.

Slabo leto pozneje je objavil Poziv pisateljem in privatnim založnikom, da bi lahko izpeljal preskok v oskrbi knjižnega trga. V prvih dveh odstavkih je povezal knjigotrštvo in bralce: »V slovenskem knjigotrštvu smo doslej jako občutljivo pogrešali obširnega seznamka onih slovenskih knjig in muzikalij, ki so še v knjigotrškem prometu. // Ta nedostatek občuti posebno kupujoče občinstvo, ki dostikrat ne ve, dobiva li se ta ali ona knjiga še ali ne, kje in po kateri ceni.« (LZ 1898, priloga, [16]) Napovedal je, da bo izdal popoln seznam slovenskih knjig in muzikalij. Za podatke je izrecno prosil pisatelje in privatne založnike, ne pa tudi obeh takratnih velikih knjižnih založnic: Mohorjevo družbo in Slovensko matico. (4. pojasnilo)

Nakup celotne zaloge revije in načrt za popis knjižnih zalog vseh privatnih in priložnostnih založnikov sta verjetno knjigotržca navdihnila za korak, s katerim je reviji Ljubljanski zvon odmeril mesto, kakršno pripada literarnim revijam na razvitem knjižnem trgu: spremljajo in spodbujajo pisanje in branje literarnih del. A končna oblika razširjanja literarnih del so knjige. O knjižnih novostih naj bi od leta 1900 naprej naročnike revije seznanjala privatna redna priloga. Ob ustanavljanju *Ljubljanskega zvona* se je zdelo, da je slovenska literatura še premalo razvita in da nima ustreznega knjižnega trga, zato je bilo reviji namenjeno, da z vključevanjem obsežnih proznih del nadomešča knjižne objave novitet. Fran Levec je 6. novembra 1880 pisal Josipu Staretu:

> Da vabimo pisatelje brez ozira na stan in politične stranke, to se zna; a kaj hočete, saj med našimi duhovniki nimate nikogar, ki bi mogel pisati kaj izvirnega necerkvenega; prevodov

> pa Jurčič neče na noben način. Jaz mislim, dokler se bo Jurčiču in Tavčarju ali Kersniku ljubilo pisati novele, res ni treba prevodov; ali kaj nam bo početi, če se ti naveličajo in novi novelisti ne oglasijo? (Pisma 2, 1971: 59)

Dvajset let pozneje je Schwentner verjel, da lahko zagotovi zadostno število knjig z novitetami in da mu bo pregled zaloge pri drugih založnikih pokazal, katera starejša literarna dela še morajo izit v knjižni obliki. Morda je s pregledom hotel le preveriti, če bo za začetek res zadoščalo, da v knjigah objavi dela tistih pisateljev, ki jih je omenil Ivan Cankar v *Epilogu* k *Vinjetam*. (Kramberger 2010)

Naročnike *Ljubljanskega zvona* je moral prepričati, da je odslej kakovostno slovensko leposlovje na voljo v knjigah. Njegova zamisel pa bo obrodila sad šele, ko bo krog kupcev večji od števila naročnikov revije. Tak občutek je zaznaven v prispevku, ki ga je objavil v 4. številki II. letnika, torej aprila 1901. Prvi odstavek, ki obsega polovico prispevka, je povzel po češkem časopisu. V njem je opisano kolportažno vrvenje v Parizu. Schwentner ga je uporabil za stopnjevanje razlik med Parizom, Češko in slovenskim knjigotrštvom in končal z odstavkoma, ki sta zaznamovana z željo po preobratu stanja:

> Ako se drugod drže pravila: »Če gora neče k Mohamedu, mora pa Mohamed k njej« velja to toliko bolj pri nas, kjer bi se sicer niti sto izvodov knjige ne prodalo, ko bi se je vsakomur, o katerem se knjigotržcu vsaj dozdeva, da bi jo utegnil kupiti, ne poslala na dom, bodisi po kolporterju ali pa po pošti. Koliko da to dela, koliko prouzroči stroškov in kako često nakoplje sitnosti, vé samo tisti, ki ima s tem posla. –
>
> Da pa končno te vrstice vendar ne bodo imele samo akademično vrednost, usoja si uredništvo občinstvo opozoriti na bližajočo se Veliko noč, ki naj bi postala tudi pri nas, kakor je drugod, kar največjega pomena za slov. založnika in knjigotržca. (SK 1901: 13)

Povedano drugače: v skladu s svojim poznavanjem tradicije na nemškem knjižnem trgu je predlagal, da bi si morali v času pred veliko nočjo omisliti knjižni sejem, ki bi založnike slovenskih knjig povezal z njihovimi kupci, da bi bila prodaja večja, stroški pa manjši. Iskal je pot do tistih bralcev, ki so bili naročniki pri Mohorjevi družbi ali Slovenski matici, ne pa tudi na *Ljubljanski zvon,* da bi postali kupci njegovih knjig. Razlika v številu naročnikov je bila ogromna in trud za njeno občutno zmanjšanje je bil videti priložnost za majhne privatne založnike, nastop na sejmu pa oblika nagovarjanja posameznikov, s katero bi bilo mogoče obiti tradicionalno naročenost na stalne zbirke.

Uvodnik *Kolportaža drugod in – pri nas* je zadnje Schwentnerjevo razmišljanje o lastni dejavnosti, ki sem ga našel. Po napovedi na koncu programske refleksije v 1. številki bi jih bilo mogoče pričakovati več:

> Na tem prostoru bodem v vsaki številki poročal o tej ali oni stvari iz svoje stroke ter odgovarjal, četudi morda ne direktno, na posamezne nasvete in želje, ki mi tu in tam dohajajo z raznih stranij. Na ta način bode najbolje mogoče ustvariti nekak kontakt mej občinstvom in knjigotržcem. (SK 1900: 1)

Dušan Moravec, ki je prvi uporabil prilogo za razlago nekaterih pojavov v zgodovini slovenskega založništva, je ta knjigotržčeva poročila povzdignil na raven strokovnega pisanja in vzpostavil pretirano razliko med njimi in drugimi objavami v prilogi, ki jih sploh ni upošteval:

> Na prvi pogled je šlo za informativni bilten, nemara celo reklamni listič, ki je seznanjal bralca z bibliografskimi podatki ali s krajšimi članki o knjižnih novostih […]; z nekaterimi članki pa je založnik, ki je bil hkrati urednik, svojo publikacijo vse bolj približeval strokovni reviji, ki naj bi ne imela zgolj trgovskega značaja. (Moravec 1994: 50)

Poudarjanje razlike med članki, kakor je Moravec označil založnikova poročila, ki so zame bolj njegove refleksije, in oglasi bom nadomestil s povezovanjem obeh vrst objav, ker se mi zdi, da je bilo povezovanje obojega, zlasti pa izmenjevanje na prvi strani pretehtano ravnanje, in tudi nam se tako nazorneje pokaže, kako je bil vzpostavljen knjižni trg.

Schwentner je na prvo stran pogosteje postavljal napovedi in oglase za svoje najbolj tehtne izdaje. Druga stran je bila namenjena bibliografskemu popisovanju knjižnih novosti. Na tretji je podrobneje naznanil ali predstavil nekaj svojih knjig. Zadnja pa je bila prihranjena za opozarjanja na posebne dosežke. Pričakoval je najbrž tudi, da se bodo naročniki *Ljubljanskega zvona* odločali za ločeno vezavo priloge, saj je v njej poskrbel za tekočo paginacijo v letniku. A tako vezanih izvodov ne poznamo – vsaj niso dostopni v javnih knjižnicah. (5. pojasnilo)

3 JANKA KERSNIKA ZBRANI SPISI

Pet pisateljev je omenil Cankar v *Epilogu k Vinjetam,* a v tej študiji lahko predstavim založniško zgodbo samo za enega. Izbral sem Kersnika, ker so bili v prilogi iz meseca v mesec objavljani zapisi, ki kot celota pokažejo, kako je Schwentner vzpostavil slovensko leposlovje kot sistem literature. Ne gre za analizo same izdaje, temveč za predstavitev objav o njenem pripravljanju, ki dokazujejo načrtnost založnikovega dela in povezanost obeh vrst njegovega poslovanja ter se končajo z zanimivo preusmeritvijo pozornosti.

Na naslovni strani 2. številke priloge je Schwentner najavil dve izdaji, obe posvečeni delom že pokojnih pisateljev. Začel je zapolnjevati praznine v knjižni dostopnosti slovenskega leposlovja.

> Podpisano založništvo usoja si naznanjati, da je od dedičev umrlega slovenskega pisatelja Janka Kersnika kupilo pravico, da založi in izda njegove izbrane spise, kolikor jih je raztresenih po raznih slovenskih časopisih in listih.

Dodano je bilo pojasnilo, da bo urednik Vladimir Levec poskrbel za enovito ureditev besedil ter za pojasnila in literarno-biografično črtico. Izvirne platnice naj bi oblikoval mladi slovenski umetnik.

Na dnu strani je bila natisnjena druga, precej bolj skopa napoved: »Nadalje javlja založništvo, da izidejo v kratkem: Izbrane poezije prezgodaj umrlega nadarjenega pesnika Karla Ketteja.« (SK 1900: 5)

Na zadnji strani 4. številke izvemo, da je 1. snopič I. zvezka Kersnikovih *Zbranih spisov* tik pred izidom. Dodana je interpretacija, ki poveže vsebino dela z občinstvom in oblikami objave:

> »Cyclamen« je prva večja pripovest, v kateri je Kersnik tako mojstrsko naslikal naše slovenske malomestne razmere, zato mu tudi pristoja prvo in odlično mesto v »Zbranih spisih«. Nadejati se je, da naše občinstvo, ki se je »Cyclamenom« tako naslajalo, ko je izhajal v »Ljubljanskem Zvonu«, tudi po tej knjigi z veseljem poseže, tembolj, ker ji je založništvo oskrbelo lično in primerno zunanjo obliko. (SK 1900: 16)

Na naslovni strani naslednje številke so najprej navedene 3 knjige, ki so pravkar izšle: Dragotin Kette, Poezije; Jakob Ruda. Drama v 3 dejanjih. Spisal Ivan Cankar in Simfonije. II. knjiga. Pêle-mêle. Vladimir Jelovšek. Na dnu pa je opravičilo:

> Izdanje I. zvezka Zbranih spisov Janka Kersnika se je nekoliko zakesnilo, ker še ni dospela v Parizu naročena risba za ovojni list in platnice. Nadejati se je pa, da v mesecu majniku za gotovo izide, kar se s tem udano javlja. (SK 1900: 17)

Celotna zadnja stran 6. številke je bila namenjena vabilu k naročilu *Zbranih spisov*, ki je bilo okrašeno s cvetlično vinjeto. Za rdečo nit te študije je pomemben tretji odstavek:

> Da se pa spisi Janka Kersnika med našim narodom tudi tako razširijo, kakor zaslužijo, in se omogoči tudi manj imovitim slojem, da si jih nabavijo, odločilo se je založništvo izdajati jih v snopičih, obsežnih po 12–14 tiskanih pol, katerih dva in dva bodeta tvorila en zvezek; in sicer izideta vsako leto dva snopiča po 1 gld. 25 kr. ali 2 K 50 h. Vseh zvezkov utegne biti štiri ali pet. (SK 1900: 24)

Napoved, opravičilo in vabilo so bile zvrsti doslej predstavljenih prispevkov. V njih so bile poudarjene značilnosti Kersnikovega pisanja, omenjena njegova priljubljenost med bralci in izražena želja, da bi si lahko knjige z njegovimi deli kupil čim večji krog ljudi. A te prispevke poslovne narave je Schwentner dopolnil s presenetljivo in

obsežno refleksijo, ki jo je natisnil na prvi strani 7. in 8. številke priloge. Za uvod je izbral pripombo Antona Medveda, ki je očital Slovenski matici, da od dedičev ni odkupila pravic za objavo Kersnikovih del, potem pa zapisal:

> […]; sicer sem pa že itak davno nameraval izpregovoriti nekoliko obširneje, pa čisto sine ira et studio, s svojega knjigotrškega stališča o razmerju med »Matico Slovensko« ter »Družbo sv. Mohorja« na eni in zasebnim založnikom na drugi strani ter pokazati, da naraščajoči vpliv teh dveh književnih društev ni ravno tako vsestransko ugoden na razvoj naše književnosti, kakor se navadno misli. (SK 1900: 25)

Prvi del refleksije je posvečen opisu socialne strukture družbe, v kateri nastaja slovenska književnost. V zvezi z razširjenostjo knjig Družbe sv. Mohorja je pripomnil: »Ako izda navadni kmet en goldinar na leto za knjige, je to zelo veliko in v nobenem razmerju z izdatki takozvane inteligencije v enak namen.« Na začetku naslednjega odstavka je kritično pripomnil na račun Slovenske matice: »Škoda samo, da si 'Matica' ne pridobiva bogvekaj članov ravno iz onih slojev, ki so tudi zeló potrebni, da si s čitanjem izpopolnijo svoje znanje, menim namreč naše meščanstvo.« Končal ga je z vizijo, kako se bo vzpostavilo slovensko meščanstvo, z njim pa tudi slovenska književnost:

> [Ko] bo moški i ženski spol našega meščanstva slovenski v svojem mišljenji, govorjenju, svojih zahtevah in potrebah, torej[,] kedar bode meščanstvo pridobljeno tudi za slovensko knjigo, takrat bodemo še-le smeli upati na hitrejši in obsežnejši razvoj naše književnosti. (SK 1900: 25)

Na prvi pogled krožno sklepanje: meščanstvo ni slovensko meščanstvo, temveč bo takšno postalo z branjem knjig, a knjige s slovenskim leposlovjem bodo izhajale v večjem obsegu šele, ko bo razvito slovensko meščanstvo. V drugem delu razmišljanja ponudi Schwentner rešitev.

Začne ga z ovrednotenjem dosežkov obeh društev, ki postavljata temelj slovenski kulturi, a to ne zadošča. Obrat se zgodi v sklepu tega vrednotenja:

> In resnično, če pomislimo: za 2 gld. odn. 1 gld šestero ali pa še več čednih, deloma ilustrovanih knjig raznovrstne vsebine, obsežnih 60–80 tiskanih pol, je to skoro nečuveno in v svetovnem knjigotrštvu ni najti ravno mnogo enakih primerov. V tem pa tudi tiči nevarnost za zasebnega knjigotržca in založnika. Taka konkurenca ga ubija. (SK 1900: 29)

Kaj torej potrebuje meščanska kultura, da doseže skrajnjo točko kultiviranosti? Kaj mora narediti knjigotržec in založnik kot tisti zasebnik, ki lahko poveže nastajajoče meščanstvo in nastajajoče pisatelje oziroma zmore takšno povezavo zagotoviti? V odgovoru izvemo tudi, kako se v posebnih slovenskih razmerah uresniči temeljna odlika meščanske kulture: zmožnost za individualiziranje in kritičnost:

> Sreča je še, da pri obeh društvih vlada toliko obzirnosti na vse strani, da prav radi tega nekaj pisateljev, zlasti beletristov, ne more v krog njih sotrudnikov, kedar se noče prilagoditi zahtevam, kakoršne se stavijo tam. In za to doleti sem ter tje tudi zasebnega založnika kako boljše delo, sicer bi bil res prisiljen, izdajati same indijanarce, sanjske bukve in druge take višje duševne izdelke.
> Ko bi bil Matičin ali pa Mohorski »monopol« uničil (lojalno priznavam, da se to nikakor ne namerava, govorim le v priliko) vse druge založnike, nikdar bi ne bili razni Cankarji, Zupančiči, Ketteji zagledali belega sveta sploh, Stritar, Levstik, Kersnik in dr. pa gotovo svojega najlepšega perja oskubljeni, kar slov. književnosti gotovo ne bi bilo v korist. (SK 1900: 29)

Raba množine pri priimkih predstavnikov moderne je moteča, zdi se slogovni spodrsljaj, ker je v nasprotju s temeljnim poudarkom, da gre za njihovo individualnost in izjemnost. Oboje pa je prepoznavno zgolj v mreži razmerij med njimi in podobnimi predhodniki. Morda je Schwentner z množino meril na to, da bi se lahko vzpostavila kultura mnogih zasebnikov, ki bi bil izjemni individualisti, ideal meščanske javnosti.

4 DOKONČANJE

Dve objavi, ena septembra in druga oktobra, sta bili samo še dodatna podkrepitev, da je Schwentner razumel Cankarjev namig v *Epilogu* k *Vinjetam* kot izziv in kot program. Prva najava se je začela uresničevati šele čez nekaj let: prva knjiga je izšla šele leta 1903. Izdaja tudi ni bila nikdar zares dokončana.

> Podpisano založništvo si usoja občinstvu naznaniti radostno vest, da se mu je posrečilo pridobiti si pravico do založbe in izdaje izbranih del enega najboljših in najpopularnejših naših pisateljev, Ivana Trdine.
> Skoraj bi se smelo reči, da ga doslej ni bilo med Slovenci, ki bi znal pisati tako res slovensko, kakor piše Trdina.
> […]
> Podpisano založništvo opozarja za sedaj na to začasno obvestitev. Vse drugo se priobči natančneje predno izide prvi zvezek, ki se ga je nadejati okolu Božiča t. l.
> Na obilno naročevanje vabi najuljudneje Založništvo L. Schwentner v Ljubljani. (SK 1900: 37)

Druga objava je bila spretna poslovna poteza v letu praznovanja 100-letnice rojstva Franceta Prešerna.

> Usojam si naznaniti p. n. občinstvu, da sem od založnika g. Maksa Fischerja v Ljubljani prekupil vso še ostalo zalogo Prešernovih poezij v znani elegantni elzevir-izdaji.

Kot posebno primerna darila

priporoča knjigarna in založništvo

L. Schwentner v Ljubljani:

Zupančič Oton: **„Čaša opojnosti“**, eleg. vez. 3 K, po pošti 20 h več.
Cankar Ivan: **„Vinjete“**, eleg. vez. 4 K 60 h, po pošti 20 h več.
Kette Dragotin: **„Poezije“**, eleg. vez. 4 K 40 h, po pošti 20 h več.
Cankar Ivan: **„Jakob Ruda“**, broš. 1 K 20 h, po pošti 10 h več.
Jelovšek Ivan: **„Simfonije II. Pêle-mêle“**, broš. 2 K, po pošti 10 h več.
Kersnik Janko: **Zbrani spisi.** I. sešitek. **Cyklamen.** Cena 2 K 50 h.
Kersnik Janko: **Zbrani spisi.** II. sešitek. **Agitator.** Cena 2 K 50 h.
Jurčič Josip: **Zbrani spisi.** 11 zvezkov (1. razprodan). Eleg. vez. po 2 K, po pošti 20 h več.
Album **„Kranjsko v slikah in opisih.** Cena eleg. vez. 4 K, po pošti 30 h več.
Zarnik Val. dr.: **Zbrani spisi.** I. zvezek broš. 2 K, po pošti 20 h več.
Prešeren France dr.: **„Poezije“**, Cena v rudeče usnje vez. 2 K, po pošti 2 K 20 h.
Aškerc Anton: **„Balade in romance“**, eleg. vez. 4 K, po pošti 20 h več.
Aškerc Anton: **„Lirske in epske poezije“**, eleg. vez. 4 K, po pošti 20 h več.
Aškerc Anton: **„Nove poezije“**, eleg. vez. 4 K, po pošti 4 K 20 h.
Aškerc Anton: **„Izmajlov. Tujka. Red sv. Jurija“.** Drame. Cena broš. 2 K, po pošti 10 h več.
Gregorčič Simon: **„Poezije“**, I. zvezek, 2. pomn. izdaja. Cena eleg. vez. 4 K, po pošti 20 h več.
Gregorčič Simon: **„Poezije“.** II. zvezek, eleg. vez. 3 K 20 h, po pošti 20 h več.
Jenko Simon: **„Pesmi“.** V usnje vez. 2 K, po pošti 20 h več
Funtek Anton: **„Godec“**, eleg. vez. 3 K 60 h, po pošti 20 h več.
Funtek Anton: **„Luči“**, vez. 1 K 40 h, po pošti 10 h več.
Baumbach-Funtek: **„Zlatorog“**, eleg. vez. 4 K, po pošti 4 K 40 h.
Gangl Engelbert: **„Iz luči in teme“**, vez. 1 K 80 h, po pošti 10 h več.
Bedenek Jak.: **„Od pluga do krone“**, eleg. vezano 4 K, po pošti 4 K 20 h.
Prešeren France dr.: **„Poezije“.** Uredil Luka Pintar. Ilustrovana izdaja. Cena v platno vez. 6 K 40 h, v svinjsko usnje 9 K, po pošti 30 h več.
Tavčar Ivan dr.: **„Zbrani spisi“.** 4 zvezki, v platno vez. po 3 K, po pošti 3 K 20 h, v najfinejši vezbi po 4 K 20 h, po pošti 20 h več.
Stritar Josip: **„Zbrani spisi“.** 7 zvezkov. V platno vezani 43 K 60 h. (Posamezni zvezki se ne prodajajo.)
Levstik Fran: **„Zbrani spisi“.** 5 zvezkov. V platno vezani 27 K, v pol francoski vezbi 29 K, v najfinejši vezbi 31 K. (Posamezni zvezki se ne prodajajo.)

Sken oglasa iz Slovenske knjigarne, priloge Ljubljanskemu zvonu. 2 (1901) 1, stran 4. Signatura UKM: 80/21 (1901) a

> Ta knjižica je zbok svoje priročne zunanje oblike posebno primerna za darila in gotovo lahko v vsakem salonu zavzema častno mesto poleg ilustrovane Kleinmayerjeve izdaje. Cena v rudeče usnje vezani knjižici sè zlato obrezo 2K, po pošti 2 K 20 h. (SK 1900: 42)

Dokaz, da je bila to le začasna rešitev za založnika, so dobili bralci priloge čez leto in tričetrt, ko so lahko v 2. številki III. letnika (junija 1902) prebrali napoved:

> Prešernove poezije v novi popolni izdaji izidejo meseca junija v naši založbi. Ta izdaja je urejena na čisto nov način, tako, da se bistveno razlikuje od vseh dosedanjih izdaj, a je obenem najbolj podobna izvirni izdaji iz l. 1847.
> Knjigi je za uvod dodan življenjepis pesnika Prešerna z literarno-zgodovinskimi črticami in estetično oceno. (SK 1902: 7)

Kakšna je bila v resnici izdaja in na kakšen odmev je naletela, bo moralo biti obdelano v posebni študiji, ki bo primerjala vse izdaje od omenjene Maksa Fischerja do tiste, ki jo je za Mohorjevo družbo pripravil Avgust Žigon, z upoštevanjem ponatisov in odmevov nanje, torej med letoma 1896 in 1923. (Bulovec 1975: 104–111)

Leta 1900 je bilo za Schwentnerja pomembno, da je do konca leta vzpostavil celovito ponudbo v svoji knjigarni. V 1. številki II letnika je tako lahko na zadnji strani objavil oglas (gl. sken).

Meščanom je kot darilo ponudil knjige v slovenščini, ki jih je v opazni meri sam založil. V svoji knjigarni je lastno ponudbo združil z izdajami drugih založnikov. Stoletje pozneje prepoznamo v samem oglasu kot obliki sistem slovenske literature.

Pojasnila

1. Levi stolpec vseh strani na tem portalu vsebuje zgolj logotip za ta letošnji status mesta – v slovenskem in angleškem jeziku. <http://www.knjiznisejem.si/uvodnik/> Dostop 11. julija 2010.

2. V uvodniku na spletni strani so naštete podelitve teh nagrad:

> Združenje knjižnih založnikov [… bo] podelilo Schwentnerjevo nagrado za življenjsko delo, za najboljši literarni prvenec ter za najlepšo slovensko knjigo, nagrado krilati lev, ki pripade knjigi, natisnjeni v slovenski tiskarni v letu 2010, z najboljšo celostno izdelavo ter nagrado za najlepšo slovensko knjigo 2010.

V brošuri, s katero so vabili založnike k nastopu na sejmu, je naveden drugačen seznam nagrad.
<http://www.knjiznisejem.si/razstavljavci/razpis-za-razstavljalce-26–knjiznega-sejma/> Dostop 11. julija 2010.

3. Izpust je zanimiv in ga povezujem s spremembo Pravilnika o podeljevanju Schwentnerjevih nagrad, ki je bila sprejeta leta 1999. Do takrat so nagrado podeljevali

»najboljšim knjigarnam in najboljšim knjigotrškim delavcem, posebej malim in posebej velikim knjigarnam«. Po spremembi pravilnika jo je leta 2000 sicer še dobila oseba za knjigotrško dejavnost, nato pa sledi niz oseb, ki so zaslužne predvsem za založniško dejavnost.
<http://www.knjiznisejem.si/nagrade/schwentnerjeva-nagrada/#CmsC908E1>
Dostop 11. julija 2010, ni povezave z začetne strani portala.
<http://www.gzs.si/slo/panoge/zbornica_zaloznistva_knjigotrstva_graficne_dejavnosti_in_radiodifuznih_medijev/knjizni_sejmi_arhiv_/21_knjizni_sejem/sejemske_nagrade/schwentnerjeva_nagrada/dosedanji_schwentnerjevi_nagrajenci> Dostop 11. julija 2010.

4. Sestavljalci bibliografskega kazala *Ljubljanskega zvona* so zapisali v uvodu: »Pri popisu smo upoštevali tudi gradivo na ovitkih posameznih številk in na prilogah, kolikor smo jih mogli dobiti. Vendar vseh prilog niti nismo mogli točno ugotoviti.« (Kazalo 1962: 5)

Med drugim niso zabeležili Naznanila o odkupu zaloge Narodne tiskarne. Reprodukcija je sedaj objavljena v *Slavistični reviji* (Kramberger 2010: XXX). Poziv pisateljem in založnikom je v bibliografiji zabeležen pod številko 12632 in naj bi bil natisnjen na ovitku 9. številke. Ni pa zabeleženo, da je bil ponatisnjen do konca leta vsaj še enkrat.

V izvodih vezanih letnikov, v katerih sem našel oboje, so ovitki oziroma te priloge (po obliki ne morem presoditi, za kaj gre v posameznem primeru) združene na koncu, zato je mogoče zgolj posredno sklepati, h kateri številki spadajo. Ker je od izida bibliografskega kazala minilo že več kot pol stoletja in ker različnih prilog niso digitalizirali, ko so to izvedli z revijo, postaja nujen popis vezanih izvodov posameznih letnikov, kolikor so shranjeni po javnih ustanovah. Izkazalo se je, da se lahko dva izvoda istega letnika, shranjena v neki knjižnici, bistveno razlikujeta prav glede vključenosti prilog.

5. V uvodu v bibliografsko kazalo izvemo:

> »Ljubljanski zvon je imel štiri priloge, ki so izhajale s svojo paginacijo ter s svojim štetjem številk in letnikov. […] Priloga Slovenska knjigarna, ki jo je izdajal in urejal L. Schwentner, je izhajala v letih 1900 do 1904. Prvo leto je izšlo dvanajst številk, drugo enajst, tretje in četrto po tri, peto leto pa samo ena; št. 6 drugega letnika nismo našli.« (Kazalo 1962: 6 n.)

Med zbiranjem gradiva sem našel naslednje številke:

– v veliki čitalnici NUK (signatura: č 100868 / 78): 1900 – I/12 številk, 1901 – II/ni uvezane številke, 1902 – III/4 številke (marec, junij, september, december), 1903 – IV/3 številke (april, september, december), 1904 – V/ni uvezane številke;

– v časopisni čitalnici UKM (signatura: 80/21–1901 a): 1901 – II/1, 2, 3, 4, 5–izstrižena, 6–ni bila uvezana, 7, 8, 9, 10, 11.

Edine številke, ki je izšla v V. letniku, nisem našel nikjer, a ima iz nje navedek Moravec v svoji študiji o Schwentnerju (Moravec 1994: 24). Radoveden sem, če je za zadnjo številko napisal kakšno refleksijo.

VIRI

LZ [leto] – *Ljubljanski zvon* za leta 1898, 1899, 1900, 1901, 1902.

Pisma 2 – BERNIK, Francè, 1971: *Pisma Frana Levca*. Druga knjiga. Ljubljana. (Korespondence pomembnih Slovencev, 4/II)

SK [leto] – *Slovenska knjigarna*, priloga Ljubljanskemu zvonu v letih 1900, 1901, 1902, 1903.

LITERATURA

BULOVEC, Štefka, 1975: *Prešernova bibliografija*. Maribor.

Kazalo 1962 – KODELA, Rudolf, MUNDA, Jože in RUPEL, Niko, 1962: *Bibliografsko kazalo Ljubljanskega zvona*: 1881–1941. Ljubljana. (SAZU Biblioteka, 3)

KRAMBERGER, Igor, 2010: Ponovno branje Epiloga k Vinjetam. Kaj je Cankar namignil Schwentnerju. *Slavistična revija* 58/2. 191–204.

MORAVEC, Dušan, 1994: *Novi tokovi v slovenskem založništvu*. Od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije. Ljubljana. (Zbirka Knjiga o knjigi)

Tatjana Rojc
Univerza v Novi Gorici

Razmik Trst/Gorica/Čedad – Ljubljana v književnosti Slovencev v Italiji: železna pregrada?

Poskusili bomo premisliti pomensko ali simbolno razsežnost meje ter razkriti spremembe, kakršne so se porajale v dobi enega stoletja. Zavest o razmiku do slovenskega središča nedvomno ostaja, prav tako hibridni odnos s pripadniki večinske kulture, predvsem pa se ohranja močno zasidrana obrambna funkcija književnosti, ki potrjuje slovensko prisotnost na tem območju, kar ostaja zlasti pri avtorjih starejše generacije v (še vedno) osrednji/svojski literarni kanon.

> »Kako lep je Trst, če ga gledaš s spočitim, jasnim očesom, z neskaljeno tišino v duši, z neranjeno dušo! Desetleten sem ga videl tako... Samo en dan sem ga gledal tako in slutil njegovo skrivnost. Med dehtečimi akacijami je vozil tramvaj, ki vozi od Opčin do Trsta, od obeliska do mesta, od vrha do globine...«
>
> *Srečko Kosovel*

Bistvo literarnega ustvarjanja na slovenski zahodni osi Čedad/Gorica/Trst predstavlja pravzaprav geografski paradoks: na eni strani skoraj nezapolnljivo razdaljo od Rima (in posledično potrebo po stalnem potrjevanju literarne pripadnosti kot odraza nacionalne entitete in njene zgodovinske prisotnosti na italijanskem ozemlju), na drugi razmik med tem obrobjem in Ljubljano (mišljeno seveda kot centralno referenčno matico), v resnici pa pripadnost teritoriju, ki že stoletja predstavlja središčno oporišče kulturne identitete srednjeevropskega prostora. Gre torej za nekakšno literarno *periferijo*, ki je, če se sklicujemo na aristotelsko etimologijo slednjega, περι-φερόγραμμος (peri-ferogrammos), zaprta v krožno črto. Znotraj te črte pa obstajajo še posamični razmiki, ki so daljinsko seveda nepremerljivi, miselno pa izjemno kompleksni: gre za razdaljo med Čedadom (tu mislimo seveda tudi na literarno snovanje v rezijanščini), Gorico in Trstom. Vsaka izmed teh stvarnosti ustvarja tudi lastno razmerje z Rimom, Ljubljano in svojim referenčnim teritorijem. Vsaka izmed teh 'geografskih' točk pred-

stavlja namreč nekakšen svojski literarni sistem, za katerega ni nujno, da je vključen v širše zasnovano literarno ali narodnostno sistemsko logiko ali da je znotraj nje tudi prepoznaven kot svojski.

Poetika Silvane Paletti (Rezija) ali avtorjev iz slovenske Benečije (Čedad) predstavlja dva zgovorna odmeva, ki sta morda najbolj izpostavljena izzivom obstoja, občutljiva na čutne tresljaje in dvorjenja drugih kultur in jezikov ter zaradi tega tudi tako dragocena: Silvana Paletti s svojo rezijansko različico slovenskega jezika potrjuje potrebo po upoštevanju in rabi avtentično starodavnega zvena besed kot pesniškega jezika v svojem polnem pomenu, obenem pa osredotoča svojo izpoved na pristno, atavistično, arhaično ženstvenost. Zgovoren v tem smislu je naslov njene trojezične pesniške zbirke *Rozajanski serčni romonenj* (2003). Beneški avtorji v glavnem prav tako odražajo arhaično navezanost na lastni izvor, vendar znotraj individualnih izpovedi; izstopa predvsem Miha (Michele) Obit, ki se temu izvoru seveda ne odreka, vendar preko tišine, zvokov, destrukturiranega verza, mešanice ekspresivnosti in navidezne verzeološke preprostosti, v kateri je čutiti osvobajanje od tradicionalnega poetološkega kanona, išče dostop do bistva sebe in torej (posredno) tudi nas, bralcev, ter nas na nek način sili, da se približamo ključnemu vprašanju poezije kot brezčasnega in nadpomenskega pojava. O sodobni literarni beri slovenske Benečije velja razmisliti ob branju antologije *Besiede tele zemlje,* ki je izšla v Trstu leta 2004, ter ob izboru v slovensko-angleški objavi v zborniku Vilenica leta 2005.

Da sta ustanovitev samostojne slovenske države in njen suveren nastop znotraj evropske skupnosti bistveno pripomogli k večjemu poznavanju in priznavanju Slovencev kot narodne, politične in torej tudi literarne entitete, je neizpodbitno. Vendar definicije in definitivnega prepoznavanja te entitete danes še ni. Evropsko uveljavljanje Borisa Pahorja predstavlja v tem kontekstu fenomen zase, ki nedvomno odpira realne možnosti, da bi literarna *periferija* bila sprejeta v konvergentnih krogih, skozi katere se le-ta prebija in skozi katere se prepleta še posebej v dvajsetem stoletju.

Vloga Trsta in tega našega obmejnega prostora je bila v kontekstu vseslovenskih literarnih dosežkov vsaj do 1848. leta nekako marginalna. Šele v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko Trst postaja laboratorij slovanske kozmopolitskosti in vzajemnosti, se književnost začenja postopoma prepletati s političnim in družbenim življenjem: ob ustanovitvi prve slovenske čitalnice – Slavjanske narodne čitalnice v Trstu leta 1861 – postane njen tajnik Fran Levstik. Jasno je torej, da v Trstu 'dvojnost' tržaške duše, slovenske in italijanske srži, ni prihajala vzajemno do izraza: obstajata vsaj dve osrednji tržaški stvarnosti, ki sta bili sredi devetnajstega stoletja povsem enakopravni v svojem iskanju potrditve lastne samoniklosti znotraj avstro-ogrske stvarnosti.

Koncept Trsta kot emblema Mittelevrope se oslanja na poenostavljanje tržaškega literarnega vprašanja, ki je dejansko tudi narodnostno vprašanje in ga ne moremo

enostavno uokviriti znotraj nadnacionalnega in metalingvističnega kulturnega mita, ki sta ga mogoče prva zgodovinsko-literarno konceptualizirala Angelo Ara in Claudio Magris v znamenitem eseju o Trstu in njegovi obmejni identiteti. (Ara, Magris 1983). Vendar sta v prvi izdaji nekako obšla sodobno slovensko literarno ustvarjanje, postavila pa neizpodbitno trditev, da je v Trstu ostajala poezija »velikega Prešerna« dejansko in začuda skoro nepoznana, medtem ko je slovel Jovan Vesel Koseski, kakor da bi torej Prešernova miselna zasnova med sodobniki ne pustila nikakršnega sledu. Čedad je bil seveda do zavestne dejavnosti Ivana Trinka literarno povsem nepoznana pojavnost, Gorica pa je s svojim povsem slovenskim zaledjem predstavljala čisto drugačno literarno premiso – tu izstopa seveda najprej Simon Gregorčič, čigar poezija predstavlja mogoče najbolj stvarni odraz družbe, kateri je pripadal in je zaradi tega na nek način tradicionalno simplicistična, kakor so hote preprosta njegova literarna dela. V njih je zagovarjal estetski model, ki se naj opira na narodne elemente in navidezno filozofsko površinskost prek opisa ljudskega vsakdana.

Slovenska književnost v Trstu se je torej prebijala skozi dvojno nesprejemanje: vzajemno ne-poznavanje osrednjega slovenskega prostora – Ljubljane, vzajemno nepoznavanje ali ne-priznavanje slovenskega literarnega konteksta v Trstu. To je dokazano tudi v tekstu Jana Kollarja (Kollár 1861:73–77), ki spregovori o Trstu ter o kulturnih krogih Srbov in Ilirov, Slovencev pa sploh ne omemnja: *tamquam non essent.* Prav tako so Slovenci s svojo kulturo povsem odsotni v eseju Adama Mickiewicza (Prim. Mickiewicz 1913): tu je zelo zanimiva analiza slovanske poezije, saj Mickiewicz trdi, da je pri Slovanih nadnaravni element skorajda povsem odsoten in da je njihova poezija zaradi tega plastična in vezana predvsem na stvarnost. Zanimiva je teorija o panslavizmu ali slovanski vzajemnosti, ki je prav na Primorskem, posebej v Trstu, svoj laboratorij postavila na podlago tega, kar Mickiewicz opredeljuje kot 'znanstveno in literarno delo' in bo po njegovem mnenju gotovo zaznamovala bodočnost slovanskih narodov. Ta slovanska pripadnost in pozneje jugoslovanska pripadnost je nekako tudi srž, okoli katere je nastajala in vztrajala slovenska politična misel na Primorskem tako v času kraljevine SHS kakor tudi v obdobju Titovega režima. Da je šlo za hibridno identiteto in dejansko utopijo, potrjuje Predrag Matvejević, ko piše:

> Po osvoboditvi so bili mnogi med nami prepričani, da smo z vsem tistim zlom odpravili za vedno. O tem so bili prepričani tudi naši prijatelji v svetu (in zagotovo tudi vi, dragi prijatelji, ki vam je to pismo namenjeno). A slepili smo se. Titova avtoriteta – in avtoritarnost, ki se je je z uspehom posluževal – je dolgo ohranila ravnovesje in ščitila, kar se je pokazalo navzven z nevtraliziranjem incidentov in večjih ali manjših kriznih dogodkov, ki so se periodično pojavljali. […] Post scriptum: *Te vrstice sem napisal, ko se je na Hrvaškem komaj začenjala vojna, ki se je v Sloveniji, kjer ni šlo za resnično vojno, že končala. [...]*

Uničili so Jugoslavijo, ki sem si jo želel vse življenje, premagali jugoslavizem, ki sem ga podpiral v svojih knjigah. (Matvejević 2008: 21–24)

Odnos do Titove Jugoslavije je nazorno opredelil Alojz Rebula, ko je povedal:

Moram priznati, da sam do tistega trenutka nisem bil pristaš zrušenja Jugoslavije. (Kot da bi bil kakšen Primorec za to, da se Jugoslavija zruši!) Zelo bi lagal, če bi rekel, da sem bil pristaš neodvisne slovenske države. Bil sem, kot vsi Primorci, v glavnem mnenja, da je prav, da smo Slovenci zaščiteni v sklopu neke močnejše države, v kateri smo v bolj ali manj dobrih odnosih z drugimi narodnostmi. […] No, po tistem, kar se je zgodilo, [...] pa je vsako moje domotožje po Jugoslaviji izginilo. Danes ga v meni absolutno ni več, posebno ne po tem, kar se je dokazalo. (Rojc 2009:139–140)

Zato je vprašanje meje oziroma razmejitve med slovenskimi književniki v Italiji zelo samosvoje in vezano na preteklost, doživetje in ideološko prepričanje posameznikov. Koncept meje ima namreč lahko resnično več pomenov: lahko je zaznamek limesa, lahko frons (od tu termin *frontiera*), lahko prostor, kjer braniš in napadaš v isti sapi, lahko prostor nesporazuma, lahko konflikt. Lahko tudi prostor, namenjen premirju ali dokončni pomiritvi. (Prim. Zanini 1997).

Obmejna koordinata slovenske zahodne osi se je očitno nalomila v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Emblem primorskih književnikov in intelektualcev, ki jim kdajpakdaj osrednji slovenski kulturni prostor ni priznaval prave veljave, predstavlja prav gotovo Srečko Kosovel. Boris Pahor ima Kosovela za »duhovnega očeta« njegove generacije, Rebula mu priznava edinstvenost in ga po duhovni širini postavlja ob Prešerna, prav tako Miroslav Košuta, Dušan Jelinčič ali Marko Sosič. Slednja sta navezo na Kosovela evidentrala predvsem s svojimi eseji (Jelinčič) in scenariji (Sosič).

Pahor in Rebula, z njima pa še posebej vsi predstavniki slovenske literarnega in kulturnega oporečništva, so bili do devetdesetih let prejšnjega stoletja pravzaprav nekakšni kulturni apatridi in do danes svojo kulturno pripadnost razpoznavajo prek zavezanosti maternemu jeziku in kulturni dediščini. Zavedajo se, da je narodna identiteta odraz racionalne izbire, za Slovenca, ki se je rodil v tuji državi, pa izrazito in zavestno etično vprašanje. Vsa povojna generacija se je zavestno odločala o svoji pripadnosti navkljub zgodovinskim razmeram, ki so večkrat spreminjale njihovo državno pripadnost. Starosta slovenskih književnikov Boris Pahor, pravi Veit Heinichen, je v svojem življenju vsaj šestkrat spremenil državo, ne da bi se kdaj koli izselil iz svojega rodnega mesta. Paradoks koncepta domovine kot matice, izgubljenega raja, rodnega kraja in eksila obenem (kakor v pesništvu eksilanta Iga Grudna ali zanikane katoliške književnice Ljubke Šorli) se prepleta tudi v celotnem Kosovelovem opusu, posebej v njegovi korespondenci s sodobniki – domačimi, prijatelji, sodelavci. Leta 1946 je Andrej Budal zapisal, kako »prav vsi Primorci, Slovenci [...], ga dan na dan rešujejo

kot pesnika resnice [...]. V teh novih borbah bodi in ostani Srečko Kosovel slovenskih duš tečajnik in jih vodi do lepših usod.« (Budal 1946: 193–196)

Mogoče predstavlja prav Kosovel, kakor lahko sodimo a posteriori in zaradi novih odkritij in novih interpretacij njegovega dela (zlasti Janez Vrečko v esejih in razpravah med letoma 2009 in 2010), osrednjo osebnost središča srednjeevropskega prostora, ker kljub svoji mladosti prav zaradi svoje pesniške valence in izvirne misli pripada vrhu evropskega pesništva in evropske misli. Obenem pa osvetljuje tudi nekatere tematike, ki ostajajo manj poznane ali pa vsaj manj zasidrane v vseslovenski zavesti (zlasti od osamosvojitve dalje), ker se zdijo danes že nepotrebne. Literarno ustvarjanje v slovenskem jeziku predstavlja enotno in nedeljivo narodno dediščino, kjer so vsi avtorji, ne glede na njihovo državno pripadnost, del ene same skupnosti, enega in istega slovstva. Tako Alojz Rebula:

> V duhovnem smislu me je Ljubljana tako rekoč krstila za Slovenca. V Ljubljani sem doživel svoja najlepša leta, svoja mlada, študentska leta. Tako bi rekel, da mi je Ljubljana skoraj intimneje segla v dušo kot Trst. (Rojc 2009:83)
>
> Menim, da Slovenec iz osrednje Slovenije ni še dobil v sebi zavesti o tem, da se Slovenija ne neha pri Lendavi in v Sežani, da slovensko narodno telo sega čez slovenske državne meje. […] kot da bi zunaj jugoslovanskih meja ne bilo niti enega človeka, ki bi se boril za osamosvojitev Slovenije, čeprav je nosil za to hujše posledice. (n.d.: 24)

Zelo zanimiva je v tem kontekstu tudi opomba Urške Perenič v korespondenci med Borisom Pahorjem in Marijo Žagar, kjer je govor o Pahorjevih zapisih iz leta 1964, objavljenih v *Delu,* v rubriki *Žebljice*, ki jo je urejal sin Josipa Vidmarja, Tit: »Kakor navadno je bil [Pahor] kritičen do ravnanja matice v razmerju do zamejske skupnosti in se metaforično izrazil, da matičine sicer sijajne in evropske ceste ne peljejo tudi v njihovo srce. Kot slovenski pisatelj v Trstu ni mogel skriti razočaranja, da iz OF ni izšel klen slovenski človek. Sebe in tržaško slovensko skupnost je primerjal z nemim in pozabljenim splavarjem.« (Pahor–Žagar 2010:53)

V pismu Mariji Žagar z dne 2. 3. 1964 je ob izidu romana *Mesto v zalivu* Pahor zgovorno zapisal: »Zdaj še dobro novico. Mladinska se je odločila (Potrč je bil lani ostro proti, ker je hotel, da izide prej njegova knjiga 'Na kmetih'), da izda v 'Kondorju' moje Mesto v zalivu. In tega sem zelo vesel, ker sem to predlagal pred dvema letoma, zato da bi šolska mladina spoznala tržaški svet in tržaško življenje.« (Prav tam: 46)

Miroslav Košuta pa je o svojem odnosu do Ljubljane in tržaške pripadnosti leta 1979 zapisal:

> Ljubljanska leta so v mojih spominih med najdražjimi. Ljubljano imam neznansko rad in pred njo se zaradi svojega odhoda počutim kot krivec. V Ljubljani sem dozorel, v Ljubljani sta se mi rodila oba sinova, v Ljubljani živijo moji prijatelji. Kadar se vračam vanjo, mi je,

ko da bi moral priti po prstih. Megla, mraz, plundra in sajasti sneg, ki so prezeblega študenta gonili po kavarnah, kjer si je zdravil nahod in otožnost hrepenenja po domačem kraju, so se umaknili prav v zadnji kotiček moje zavesti, zakaj v meni sije njena pomladna podoba, bujna od zelenja in prekipevajoča od vrveža mladine ali jesensko razkošna od ustvarjalnih naporov. O, vem, da samo v nji lahko resnično začutim utrip vsega slovenskega naroda. In vendar me je iz nje poklicalo nazaj k morju. Kaj? Marsikaj. Vsekakor tudi zavest, da se ne moreš potuhniti, kadar je čas boja, in da ne moreš biti srečen, kadar nisi tam, kjer je tvoje mesto. (Košuta 2007:99–100)

Resnična književnost prihaja iz globine zavesti in prav izvoru in razvoju slovenske zavesti je sledil predvsem Srečko Kosovel v svojem intelektualnem, pesniškem, kritičnem razmišljanju. Potrjeval je, da se tudi moderna zavest lahko zasnuje in določa preko književnosti, ki ostaja eno bistvenih področij, zanj očitno bistveni prostor reprezentacije in avtorefleksije. Po razpadu habsburške monarhije se je v Evropi začela povsem nova doba. Za Slovence še posebej: na eni strani je osrednji del Slovencev prvič po stoletjih prišel do nove državnosti, vendar je Rapalska pogodba dokončno dodelila skoraj četrtino slovenskega ozemlja italijanskemu kraljestvu (medtem so izidi spornega plebiscita Koroško dokončno dodelili avstrijski državi). Pogled slovenske inteligence, ki je bil dotlej uprt proti severu, saj so se slovenski intelektualci v glavnem šolali in izpopolnjevali v najpomembnejših središčih Avstro-Ogrske monarhije od Dunaja in Gradca do Prage in Krakowa, se je slednjič začenjal obračati bolj proti zahodu, predvsem proti Franciji ter proti Nemčiji in Italiji. Slovence je očaral Pariz, očarala pa sta jih tudi München in Berlin, torej središča, kjer se je vse bolj uveljavljala umetnostna avantgarda. Ljubljana je dobila samostojno slovensko univerzo, utrjevala se je zavest, da je mesto tudi po svoji geografski legi naravni center slovenskega ozemlja. Cankarjevo poudarjanje pomena Trsta za slovensko občestvo (s številčno pomembnejšo slovensko prisotnostjo od Ljubljane) je bilo pozabljeno. Nova politična slika je vodila v novo projiciranje središča kulturne zavesti: Trst in Gorica ter celotno primorsko zaledje so postali za slovenske ljudi, predvsem za intelektualne kroge, tuja domovina, kraljevina SHS pa matica. Kljub temu pa se (tudi) Srečko v matični Sloveniji, posebej v njeni prestolnici, ni počutil dobro, saj piše v pismu Karmeli 23. februarja 1923:

Ljubljana je Smrt za vsakogar, Ljubljana je morilka vsega, vsakega.« (Kosovel 2006: 106)

Zato načrtuje:

[...] pojdem iz Ljubljane v širok svet. (n.d.: 106).

Nad ljubljansko univerzo sem skoroda obupal, ne vem tudi, če ne leži vzrok v megleni Ljubljani sami. Jaz sem si predstavljal univerzo res kot idealno središče, če ne znanosti – vsaj za znanost – Bog obvaruj, če ne bi bilo tukaj še nekaj knjig, ki so edina uteha. Iz te resignacije je vzklila misel za Bologno [...]. (n. d.: 91)

Rupel, Aničin instruktor, je odšel v Pariz. Tudi še neki drugi moj prijatelj. Če pojde po sreči, ko doštudiram, me čaka tudi mene ta pot. (n. d.: 99)

Jaz mislim v Pariz. Velik cilj, trenutno bo treba mnogo energije, a potem bo zlat, lep dan. Ne bojim se ničesar [...].(n. d.: 121)

Take in podobne trditve je najti še marsikje v Kosovelovi korespondenci. Kosovelov starejši tržaški sodobnik Scipio Slataper je pisal, kako Trst dejansko nima kulture: vsa zahodna kultura je na prelomu stoletja zagovarjala potrebo po svežem cepivu, ki so ga predstavljali »barbari«. Za tržaško stvarnost je bilo edino »barbarstvo« ono, ki je prihajalo z vzhoda, torej »slovanstvo«, ki seveda z »barbarstvom« ameriškega »divjega zahoda« ni imelo nikakršne zveze. Kvečjemu bi lahko razmišljali o Kosovelovem kozmopolitizmu, ki je, če parafraziramo Sabo, »drugačne vrste«, prav kakor je »drugačne vrste« (kljub iredentističnemu dejavniku in prepričanju o nuji italijanske intervencije v prvi svetovni vojni) tudi zavest Tržačanov Scipia Slataperja ali Gianija Stuparicha. Oba sta prav kakor Kosovel oziroma še pred njim razmišljala predvsem o samobitnosti znotraj predvojne multietnične tržaške stvarnosti, ki jo je tlačila avstrijska oblast. Sam Slataper je v pismu Gigetti Carniel januarja 1912 zapisal, kako je Trst ne samo njegova domovina, ampak tudi stičišče različnih civilizacij. In njegov nemir se naznanja v nemoči, da ponazori ta tržaški nemir, kjer se soočajo med seboj navidezno nasprotujoči si elementi: trgovina in književnost, podeželje in mestno središče, slovenska in italijanska duša. Dokler se vsi ti faktorji ne bodo spojili v njem, piše Slataper, dotlej »nisem pesnik«.

Ta nemir karakterizira tisti Trst, ki ga Elvio Guagnini označuje za emblem evropske moderne civilizacije, in ta nemir je lasten tudi Srečku Kosovelu, ki ga doživlja, vsaj na videz, na Slataperju nasprotnem bregu. In v tem kontekstu je Slataper zelo soroden Kosovelu: oba živita popolnoma odtujena od Ljubljane, Firenc, Rima, v tistem edinstvenem obmejnem pasu nikogaršnje zemlje, ki pa ima kljub temu, paradoksno, neko točno določeno identiteto.

Slataper predvsem v svojem znanem delu *Moj Kras*, ki je preraslo v sam simbol tržaškosti in ki ga ni mogoče uokviriti v klasične oblike literarne tipologije, udejanja nekakšno posebno predromantično čustvovanje, v katerem so se prepoznavali mladi Tržačani italijanske (in ne samo italijanske) narodnosti, in to predvsem preko dejanskega prekrivanja glavnega junaka in avtorja samega, ki zadobiva preko tega prekrivanja svojo mitično valenco. Tako Kosovel kakor Slataper predstavljata v posamezni narodnostni koncepciji literarni hibrid, v tem je njuna točno določena identiteta obmejnega človeka: oba sta Kras opredelila za svoj idealni mentalni laboratorij, vendar je Slataper v njem iskal začetek in konec vsega, kraj, kjer se rojeva mit, Kosovel pa izvor vsega, edini kraj, v katerega se lahko vrača in ki ne pripada ljudem, ampak njemu edinemu, kjer sta življenje in smrt ključna pola, okrog katerih se razpleta poetična fabula.

V ta kontekst 'drugačnosti' se vključuje tudi Slataperjeva namera, da prestižna florentinska revija *La Voce* objavi celo serijo člankov o 'tlačenih narodih' znotraj Habsburške monarhije, ki, kot beremo v članku iz leta 1911, ne »tlači samo Italijanov, ampak tudi številne druge narode« in skuša »razkrojiti in onesposobiti Južne Slovane«. Slataper je skupaj s prijateljem Stuparichem načrtoval novo tržaško revijo, ki bi se bila morala osredotočiti na proučevanje evropskih narodov in njihove kulture ter se hkrati odpirati vsem evropskim tokovom.

Dokaz, da dve najpomembnejši tržaški narodnostni komponenti nista med seboj vzpostavili nikakršnega dvogovora, je tudi to, da je Kosovelov prijatelj Carlo Curcio iz svoje neapeljske opazovalnice in po obisku Ljubljane in Zagreba razmišljal skupaj z neimenovanim »rimskim prijateljem« o reviji *Europa*. Po dveletnem molku o njej piše Srečku 13.avgusta 1925: »Biti želi preglednica evropskih duhovnih tokov. Jugoslavija v tem pregledu ne sme manjkati. [...] Mislil sem, da bi vi – ali če mogoče vaš brat Stano – lahko kaj povedali in napisali o sodobni jugoslovanski omiki: politiki, literaturi, filozofiji, splošnih vidikih narodnega življenja in duha.« (Kosovel 1977:1169–1170)

Če je bilo narodnostno vprašanje ena ključnih tem italijanske tržaške književnosti pred prvo svetovno vojno (tudi futurizem je doživel v Trstu velik uspeh), je po vojni tržaška italijanska književnost odklonilno prezrla vse avantgardne tokove. Izjemo predstavlja Italo Svevo, Kosovelov starejši sodobnik. Čeprav v njem ni Slataperjevega ali Kosovelovega Trsta in ne gre za poezijo, predstavlja njegovo delo nekakšen previs v nihilizem vodoravnega literarnega snovanja in, posredno, tudi dojemanja posameznika in družbe. V čar tržaškega literarnega mita, ki do danes ni izgubil svoje privlačnosti, upravičeno vključujemo tudi Kosovela in za njim danes že povsem priznane Pahorja, Rebulo, Košuto. V decembru leta 2006 je evropski pisatelj Veit Heinichen, naturalizirani Tržačan, ta literarni mit označil z besedami: »Mojo prvo pot v Trst je motivirala predvsem radovednost. Radovednost, da bi spoznal kraj, [...] kjer se je v teku treh stoletij rojevalo toliko literature, da bi mesto lahko imenovali 'svetovno književno prestolnico'.« (Neobjavljeno, prebrano na sedežu Confcommercio v Trstu 18. decembra 2006) Kljub središčni vlogi v okviru srednjeevropskega teritorija, je mesto šlo vedno svojo pot: velika Weissova psihoanalitična lekcija je dejansko obšla Trst, čeprav je Svevo udejanjal psihozo in nevroze sodobnega človeka, ki je ves zaverovan v lastne slabosti. Vendar njegov glavni junak živi znotraj tržaškega emporijskega mita, do katerega ostaja slovenska literarna stvarnost popolnoma ravnodušna in se obrača drugam. Analiza tržaške stvarnosti ob prehodu pod italijansko oblast se verjetno ne odmika preveč od tistega, kar še danes velja za tako imenovani tržaški fenomen, kakor ga je pred nekaj leti imenoval pariški *Le Monde*, ko je zapisal, da predstavlja Trst predhodnika ali zametek evropskega mesta: »[Tu] je 'enclave' cvetoče in ustvarjajoče

civilizacije lahko razmišljala o lastnem videzu, o zgodbi, ki jo je hotela izvažati. Trst je tako izumil panevropsko Evropo, od katere pa so danes naši predstavniki v Bruslju še zelo oddaljeni.«

Samo nakazane posamezne teme odpirajo torej med seboj prepletajoče se spirale, ki v literarnem snovanju Slovencev v Italiji izhajajo predvsem iz zavesti prostora in časa, slednja pa nista vedno vezana na sedanjosti. Fabulistična razsežnost se bolj markantno odmika od te arhetipske funkcije potrjevanja lastne narodne samobitnosti v poeziji, kjer so še zaznavni vplivi tradicije, kjer verz v glavnem ne kaže kakršnega koli (tudi samo formalno) preizkušanja razbesedenja, prinaša pa s seboj tradicionalni eho mediteranske čutnosti. V proznih delih avtorjev mlajše generacije se odmik od arhetipa odpira predvsem v stilno in žanrsko povsem nove razsežnosti, ki prinašajo tudi povsem prenovljen jezikovni izraz. Kar seveda mlajše avtorje prestavlja iz njihovega naravnega konteksta ali literarnega miljeja v bolj interiorizirani svet literarnih junakov, ki ne razmišljajo o velikih temah, ampak živijo svoje intimne, individualne vsakdanjosti in jih torej lahko postavimo v kateri koli kontekst, ki ga lahko zelo splošno označimo za globaliziranost. To tudi pomeni, da so se kanoni v zadnjih desetletjih prilagodili dogajanjem v družbi, ki ni več vezana zgolj na obstoj in identiteto slovenskega Primorja.

LITERATURA

ARA, Angelo, MAGRIS, Claudio, 1983: *Trieste un'identità di frontiera.* Torino: Einaudi.

BUDAL, Andrej, 1946: Srečko Kosovel in Kosovelovci. *Razgledi 1/5–6.* 193–196.

JELINČIČ, Dušan, 2005: *Eseji z zahodnega roba.* Maribor: Litera.

KOLLÁR, Jan, 1861: *Spisy III – Cestopis Prvý.* Praga.

KOSOVEL, Srečko, 2006: *Izbrana pisma.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

KOSOVEL, Srečko, 1977: *Zbrano delo III.* Ljubljana: DZS.

KOŠUTA, Miroslav, 2007: *Teža sončnega. Odgovori, govori in zagovori.* Maribor: Litera.

MATVEJEVIĆ, Predrag, 2008: *Confini e frontiere.* Trieste: Asterios.

MICKIEWICZ, Adam, 1913: *Les Slaves*. Paris: Bibliotèque Internationale d'Edition.

OBIT, Michele (ur.), 2004: *Besiede tele zemlje*. Trst: ZTT.

PAHOR, Boris, ŽAGAR, Marija, 2010: *Sončna ura*. (Ur. Urška Perenič). Ljubljana: Slovenska matica.

PALETTI, Silvana, 2003: *Rozajanski serčni romonenj/La lingua resiana del cuore/Rezijanska srčna govorica.* Ur. Roberto DAPIT. Ljubljana: ZRC SAZU

ROJC, Tatjana, 2009: *Pogovori z Alojzom Rebulo*. Gorica – Celje – Celovec: Goriška Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.

VREČKO, Janez, 2009: Futurizem, berlinska dada, nadrealizem in manifest Mehanikom. *2000*, 208/210. 189–202.

– –, 2009: »Gibljiva filozofija« prostora in konsi. *Dialogi 45*, 10. 16–37.

– –, 2009a: Tatlin. V: El Lisicki in Kosovel. *Philological studies.* [Spletna izdaja], vol. 2,. http://philologicalstudies.org.

– –, 2009b: Tatlin, El Lisicki in Kosovel. *Primerjalna književnost* 32/1. 67–85.

– –, 2010: Svetlobno-prostorska modulacija konsov in Moholy-Nagy. *Dialogi* 46, 1/2. 22–31.

– –, 2010a: Formiranje Kosovelovega konstruktivizma – spopad med kompozicijo in konstrukcijo. *Primerjalna književnost* 33, 1. 1–22.

ZANINI, Piero, 1997: *Significati del confine*. Milano: Bruno Mondadori.

Ana Toroš
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

Podoba Trsta v slovenski poeziji prve polovice 20. stoletja[1]

Prispevek predstavlja podobo Trsta v slovenski poeziji prve polovice 20. stoletja, pri čemer upošteva poglavitne zgodovinske mejnike, ki so vplivali na njeno oblikovanje. Poleg preučevanja reprezentativnih pesniških del s tržaško motiviko je težišče raziskave v obravnavi pesmi manj odmevnih avtorjev, ki so bile v navedenem obdobju objavljene povečini v tržaškem periodičnem tisku. Upoštevanje obeh vidikov razkriva podobo obmorskega mesta kot ozadja ljubezenske izpovedi, prostora socialnih in ideoloških napetosti, predvsem pa je Trst v slovenski poeziji medvojnega obdobja simbol ogroženega slovenstva.

Pričujoča raziskava prikazuje podobo Trsta v slovenski poeziji prve polovice 20. stoletja. Beleži torej pesniško upodobitev Trsta v času, ko je izgorevalo njegovo slovensko bistvo in s tem njegov status največjega slovenskega mesta. Kljub temu bi bilo zmotno prepričanje, da je slovenska poezija obravnavanega obdobja usmerjala vse pesniške napore v prikaz Trsta kot sidrišča slovenstva že pred koncem prve svetovne vojne. V tem času se tržaški prostor v slovenski poeziji povečini zarisuje kot estetsko ozadje ljubezenski izpovedi (Dragotin Kette, Ivan Trinko – Zamejski). Drugačno, socialno-nacionalno tematiko napovedujejo *Jadranski biseri* (1908) Antona Aškerca, ki beležijo dragocene utrinke iz življenja slovenskih ribičev. Zavest o pomenu Trsta za Slovence se je namreč dodobra usidrala v slovenski poeziji šele ob spoznanju, da se sidro slovenstva že nevarno dviguje. To travmatično izkustvo izgube »slovenskega Trsta« so najpogosteje upesnjevali pesniki s Tržaškega, ki so bili priča ukinjanju znakov slovenstva v mestu in ki so se morali iz tega prostora tudi sami izseliti. Njihova poezija se zato obrača na Trst z dveh, med seboj prepletenih vidikov, simbolne izgube narodne identitete in izgube rodnega mesta. Posledično je

---

[1] Prispevek je nastal na podlagi raziskave *Podoba Trsta in tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja*, ki jo je štipendiral »Consorzio per lo Sviluppo Internazionale dell'Università di Trieste«.

slovenska poezija o Trstu iz tega obdobja prežeta z elegičnimi toni in bolečino. V duhu kolektivne usode jo pogosto izpoveduje prvoosebni množinski subjekt, ki se na mesto spominja iz »tujine«. Domotožje na eni strani in perečo skrb za usodo tržaških Slovencev izraža pesniški opus Janka Samca, ki se je s Tržaškega pred naraščajočim fašističnim pritiskom proti Slovencem umaknil v Kraljevino SHS (Vurnik 1981: 107). V ciklu sonetov *O Trst, ti moja večna bolečina!* je zaznati hrepenenje lirskega subjekta po rodnem mestu: »Jaz nosim te vse dni globoko v sebi [...] vem, da ne prideš več mi iz spomina!« (Samec 1981: 18). Gema Hafner, rojena v Trstu leta 1919, se v pesmi *Tržaški svetilnik* (*Razgledi*), napisani v »Bos. Gradiški« leta 1942, spominja na Trst, ki je »potopljen v bolečini« in ki se ji prikaže v vsej svoji nočni lepoti, »v stoterih lučih / kot v morju plavajoča zvezda« (Hafner 1947: 356). Nato se ji v domotožni misli zariše svetilnik na hribu, ki išče »v širnem morju čolne« in v »kočah ribiških obišče / znance« ter »na pomolu ladje šteje« (Hafner 1947: 356). Poleg tega se plazi »po šipah temnih hiš« in »v mračna srca iskre seje« (Hafner 1947: 356). Ženski izpovedni lik si želi, da bi jo svetilnik našel tudi v tujini, od koder se oglaša. Želi si, da bi ji v dušo vlil »sinji pramen«, saj »razbičana in žejna / je kot kraški kamen« (Hafner 1947: 356). Pesnik Igo Gruden je kljub zgodnjemu odhodu iz rodne Nabrežine vse življenje ostal duhovno vezan na tržaški prostor. V *Njivi* iz leta 1919 je bila objavljena njegova pesem *Domotožje*, v kateri se poistoveti s ptičem, ki mu je v hrepenenju kot brat: »Kriknil je ptič preko trat, preko polj, / padel kot kamen v megleno obzorje: / ruši nad Krasom se, pada v Primorje, [...] bliže, moj dom, si mi bolj in bolj …« (Gruden 1919: 143). Željo po vrnitvi v rodne kraje razkriva njegova zadnja zbirka *V pregnanstvo* (1945). V pesmi *Pismo tovariša sinu* namreč oče (avtorjev alter ego), ki je v vojski, tolaži sina v Ljubljani ter mu obljublja, da bosta po vojni šla v Trst, k morju (Gruden 1945a: 54).

Manj je v tem obdobju pesmi, ki pozivajo k neposrednemu uporu in se usmerjajo v iskanje lastnih korenin na Tržaškem, kot je to značilno za italijansko iredentistično poezijo do konca prve svetovne vojne. Mednje spada poziv Rodoljubke,[2] ki je v *Jadranki* objavila daljšo pesem *K obletnici 13. julija*. Naslov pesmi opozarja, da je ta nastala kot odgovor na požig slovenskega Narodnega doma v Trstu (13. julija 1920), v katerem so imele sedež vse najpomembnejše slovenske ustanove. Pesnica se citatno navezuje na pesem Simona Jenka *Adrijansko morje*, v kateri pesnik opozarja na slovanski življenj ob jadranski obali, ki ga je uničil »tuji meč« (Jenko 1986: 68), in se začenja z besedami: »Buči, morje adrijansko!« (Jenko 1986: 68). Rodoljubka z istimi besedami začenja svojo pesniško pripoved, pri čemer navaja konkretnejša dejstva kot v mitsko vzdušje vpeta Jenkova upesnitev: »Buči, buči morje, ti, jadransko, / da

[2] Pesničin vzdevek »Rodoljubka« se verjetno navezuje na Jenkovo pesem *Rodoljubki*, v kateri pesnik poziva dekle, naj postane rodoljubno: »Torej dekle, brž pokaži, / da te rodoljublje žene« (Jenko 1986: 42).

prevpiješ našo bol slovansko, / da osveto skličeš nad bakljado, / maščevanje kruto nad grmado«, ki so jo prižgali »blaznobesni gospodarji novi«, v upanju, da »otrpne naša četa, / naša govorica in prosveta!« (Rodoljubka 1921: 6–7). »Dedje naši« namreč »niso znali« [niso vedeli, op. A. T.], da za »njih sinove / skopal tujski bes bo tu grobove, / da se ko mrčes nam v drob zarije, / nas zasužnji, nam srce izpije«, ter da »vinôgradi in njih livade / bodo tujcu prostor za grmade« (Rodoljubka 1921: 6–7). Prav tako niso vedeli, da »trimogi bodo nom mejaši: / nam svetinje narodne teptali / in domovja naša požigali« (Rodoljubka 1921: 6–7). Posledično »[v]rh Kalvarije drhti naš narod / stoka v jarmu ves obmorski zarod« (Rodoljubka 1921: 6–7). Kljub temu »v dušah naših niso upi strti [...] Kar je naše bilo, naše bodi, / b'li smo prvi ob Jadranski vodi! [...] Nìkdar nas ne vniči tuja sila!!« (Rodoljubka 1921: 6–7).

Takšna izhodiščna pozicija pesniških ustvarjalcev, ki izvira iz občutka ogroženosti narodne samobitnosti, ima za posledico abstraktno podobo Trsta, bolj kot samo življenje v mestu se v pesemskem prostoru izrisuje Trst kot simbol slovenstva. Pesniki se le izjemoma spustijo na mestne trge in ulice, na katerih je začutiti vonj tržaških kavarn, prav tako se redko neobremenjeno prepustijo estetskim vtisom, ki jih mestu pričara obmorska lega. Povečini se slovenskim avtorjem Trst zarisuje prek spominskih utrinkov, ki se osredotočijo na dogodke, ki so nepreklicno zaznamovali slovenski obstoj v mestu. O aktualnem družbenopolitičnem dogajanju, ki je zadevalo Slovence na Tržaškem, je v pesniški besedi spregovoril Srečko Kosovel. V pesmi *Blizu polnoči* je opažal, da so najdragocenejše tiste stvari, ki so nam odvzete: »Srce – Trst je bolno. / Zato je Trst lep. / Bolečina cvete v lepoti« (Kosovel 1974: 55).

Poleg požiga Narodnega doma je bil v slovenski poeziji odmeven prvi tržaški proces z ustrelitvami v Bazovici leta 1930. Dogodek je bil že v začetku tridesetih let oblikovan v pesniški motiv, čeprav je zaradi cenzure na Tržaškem zaživel šele po koncu druge svetovne vojne. Goriška pesnica Ljubka Šorli je poboj v Bazovici literarno ovekovečila leta 1931, in sicer v pesmi *Bazoviškim žrtvam v spomin*, kjer je poudarila, da je »domovina« poklicala štiri življenja pred oltar (Šorli 1973: 85). Bolečino nesvobodnega slovenskega naroda ob bazoviškem poboju evocira pesem *Tržaški bori*, ki je bila objavljena v tržaški ilegalni publikaciji *Lipa*. Avtor pod psevdonimom Ben-Dan (Danilo Benčina; Colja 1996/97: 106, 117) je v njej napovedoval prihajajoče vojne dogodke: »Skrivnostno v mraku zašumljajo, / na novo v grozi vztrepetajo, / kot kadar kri junaška / v zori se razlila / in napojila, / v robstvu tla je kraška« (Benčina 1940: 16). Opaznejšo vlogo je dobil motiv v *Primorskem dnevniku* iz leta 1945, kjer je bila objavljena Grudnova pesem v spomin na Bazovico: »Grobove smo vaše nad Trstom iskali / v dolinah, pod bori, v tišinah ograd. / O, niste zaman v Bazovici nam pali / ki uporniško kri za svobodo ste dali, / za nas žrtvovali življenja pomlad« (Gruden 1945b: 1). V istem dnevniku najdemo pesem Karla Široka *Kako je bilo Tebi pri*

srcu takrat ... (Širok 1945: 1), ki vzporeja Marijino trpljenje ob Jezusovem križanju s trpljenjem mater ob čakanju na usmrtitev sinov v Bazovici. Pesniško besedilo je bilo z nekaterimi idejno sorodnimi pesmimi objavljena leta 1935 v zbirki *Kapelica*, vendar je bilo za ponatis v dnevniku nekoliko spremenjeno (izvirni naslov *Kako je bilo tebi, Marija, pri srcu takrat*; Širok 1935: 50−51). V navedeni medvojni zbirki se na citirano pesem motivno nanaša pesem *Kakor da je mrlič v hiši (na predvečer smrti štirih mladeničev)*, v kateri se zbrani za mizo spomnijo štirih junakov (»Miloša«, »Bidovca«, »Marušiča«, »Valenčiča«), na katere zaman čaka pogrinjek, ter zanje molijo (Širok 1935: 52−53).

Trst je v slovenski poeziji medvojnega obdobja napolnjen s socialno neenakostjo, pri čemer lirski subjekt večinoma pooseblja izkoriščane slovenske delavce, pa tudi ribiče in kmete, čestokrat v povezavi z nacionalnim zatiranjem. Slednji prihajajo v mesto iz okoliških krajev in v njem iščejo zaposlitve in preživetja. V skladu s tem se kot glavni prizorišči pesemskega dogajanja izrisujeta tržaška luka in Rusi most, kjer so »mandriarji« prodajali svoje pridelke: »Na trgu Ponte Rosso / razpenjajo že štante brhke starke « (Samec 1981: 20). Prav tako je to pristaniško mesto prostor slovesa, vkrcanja na ladjo in odhoda na tuje za boljši zaslužek. Stano Kosovel, brat Srečka Kosovela, je kot svoje problemsko izhodišče izbral nasprotje med revščino mestnih delavcev in bogatim meščanstvom (Bernik 1984: 9). V pesmi s povednim naslovom *Brez dela* (zbirka *Planeti*) se sredi blišča tržaških trgovin zarisuje brezposelnost delavskega razreda, ki v skrajnem obupu vodi do tatvin: »Četrti mesec … Dan na dan / na cesti in na trgu čaka / in išče dela. / Dan na dan odhaja in prihaja z móla / mračán, brez radostnih novic. [...] Petleten ôtrok mu leži / na smrt bolan od silne bede, / a dela od nikoder ni … [...] Izložba se pred njim zasveti. / ‚Draguljarna‘. [...] Na sinka misli, na družino, / razsodnost pojenjava bolj in bolj« (Kosovel 1981: 76). V *Železni pesmi* (*Njiva*) je nadalje spregovoril o izpostavljenosti delavcev usodnim nesrečam: »Črni nasipi, nad njimi žar, / za gramozom hrum in žvižg in vdar [...] Iz dimnikov vije se žalen zbor / pod dimniki se jezi nestvor, [...] včeraj padel je oče, jutri bo sin, / čez teden, čez mesec pogine brat; − / kaj njemu, če v spremstvu bolečin / ga pojdeta mati in sestra iskat? …« (Kosovel 1919: 141). V prvih letih po drugi svetovni vojni je takšnih pesmi manj, saj se pesniki v prvi vrsti osredotočajo na vprašanje meje na Tržaškem. Ena redkih izjem je socialna pesem Črtomirja Šinkovca *Predmestna pravljica* (*Razgledi*), v kateri je opisano nasprotje med revščino tržaškega predmestja in bogastvom mesta, ki pelje do absurdnosti: »Otroci zaviti v raztrgane cunje / molče pred izložbami obtožujejo glad« (Šinkovec 1950: 76). Na drugi strani »Trst je svetal in ples je in smeh. / Kužek preobjedeni gospo vznemirja / zdravnika je klicala k njemu ob treh« (Šinkovec 1950: 76). Zato si lirski subjekt želi, da bi imel »pšenico in te pekarije« (Šinkovec 1950: 76), tako da bi se vsi sestradani v mestu lahko najedli kruha.

Bolj kot mestni utrip se v slovenski poeziji začuti kolorit tržaškega podeželja z vsakodnevnimi kmečkimi opravili, ribiškim življenjem in eksistencialno povezanostjo z morjem. Samčevi kmečki pejsaži z motiviko kraške burje in terana so še posebej barviti zaradi narečnih izrazov. Nekatere teh pesmi so napolnjene z radostnim vzdušjem, denimo sonet o tržaški jeseni iz cikla *Dve jeseni*, ki opisuje veselje »dobrih«, radodarnih domačinov spričo »zrelega grozdja«, »sladkih smokev« ter pričakovanja »novega vina« ob svetem Martinu (Samec 1981: 73). Pesmi Iga Grudna prav tako ne obidejo vedre plati slovenskih kmetov na Tržaškem in njihove spojenosti s tržaškim okoljem. Razigrana je *Trgatev v nabrežinskem bregu* (Gruden 1920: 42), v *Tramontani* ribič prosi »Marijo iz Brbana«, da ga pripelje pod krov »domačih hiš od Barkovlj do Sesljana« (Gruden 1920: 24). V tovrstnih pesmih ni evocirana ogrožajoča prisotnost »Drugega«, zaradi česar ločnica med »Jaz« in »Drugi« (Pageaux 2005: 10) ni ostro zamejena. V pesmi *Božja pot v Barbano* so se romanja v priljubljeno versko središče pri Gradežu udeležili tako Slovenci kot Italijani in Furlani: »Devinčani, Križani in Istrijani / in kar jih na naši še obali, / iz vseh vasi so verni priveslali, / Čožoti* ž njimi, Brici in Furlani« (Gruden 1920: 29). Kljub temu poezija tržaških pesnikov ne more obiti trpeče note podeželja, ki jo denimo razkriva Grudnova pesem *Pri Svetem Križu*, v kateri je prikazano materino trpljenje: »Odšlà je žena v Trst … ž njo hčerka mlada / ponuja žajbelj, tublje po vsem mesti: / pri Svetem Križu šest otrok ji strada, [...] še sebe, hčerko bi prodala rada, / da mogla bi vsaj kruha jim prinesti« (Gruden 1920: 31).

Nov pogled na Trst prinese konec druge svetovne vojne. Vinko Beličič je v *Koledarju Mohorjeve družbe* za leto 1949 objavil pesem *Pri Sv. Justu*, v kateri je Trst upesnjen kot ječa. Vir pesniške izpovedi je bila najverjetneje pesnikova življenjska izkušnja, saj je v Trst prišel po vojni zaradi političnih razlogov. V navedeni pesmi avtorski subjekt gleda z griča Svetega Justa in izpove bolečino domotožja: »Hribi tu zadaj mi pusti / ne dajo v ljubljeni kraj« (Beličič 1949: 48). Zaradi žalostnega občutja morje v njegovi pesmi ni vir estetskega doživetja, ampak »temna, molčeča modrina« (Beličič 1949: 48).

V tem času dobi Trst v slovenski poeziji simbolno vlogo ideološkega mejnika med vzhodom in zahodom. V pesmi *Pozdravljena, Rdeča Armada! (ob 27–letnici ustanovitve)*, objavljeni v *Partizanskem dnevniku*, Lev Svetek − Zorin spregovori o »bratski rdeči armadi«, ki je »stoletnih krivic maščevalka« in od vzhoda prodira na zahod: »A Rdeči Armadi vse dalje mudi se / do Trsta in do Korotana« (Svetek 1945: 3). Obenem Trst vse bolj pridobiva predznak tujine, tujega, neslovenskega mesta, kar izpovedni lik doživlja z mučno resignacijo in občutkom osame, brez stika in podpore iz »tujine«.

* Izraz za italijanskega ribiča, zlasti z otoka Chioggia.

Dora Gruden, sestra Iga Grudna, v *Beograjskih pismih (1–8)* (*Razgledi*) iz leta 1945 neposredno razodeva razočaranje nad povojno usodo Trsta in spričo spoznanja, da je bil skoraj tridesetletni boj za »slovenski Trst« zaman: »V Primorje roma zaskrbljena misel moja, / kjer ljudstvo, nesvobodno še, vznemirja bridek dvom, / kako težak je križ krvavega bil boja, / in še naj v strahu bo za opustošeni svoj dom« (Gruden 1949: 462). Osrednji vzklik roma k morju, kot ključnemu momentu, ki se zarisuje v pesničini podobi tržaškega prostora: »O morje naše! Mir jesenski v sončnem bregu! / Tja si s teboj želim, le tam zajela v vsej globini / da naše je! bi srečo zdanjih dni na begu« (Gruden 1949: 462). Nato z grenkobo ugotavlja, da »[n]a meje zremo, v zmede novih spletk: ni zmagi vse v zasmeh?«, tako da se ji zdi, »da milijoni padli so zastonj, za prazen nič« (Gruden 1949: 463). Utrinke o tržaški meji strne s spoznanjem, da »[u] sodo nam kroje izbranci v bratski Moskvi daljni« (Gruden 1949: 464). Lirski subjekt se s tem navezuje na izid mirovnih pogajanj, ki so pripeljala do ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja, s čimer so Slovenci na Tržaškem prišli pod anglo-ameriško upravo in kasneje pod Italijo (Kacin Wohinz 2000). Poslednja tožba se pesnici zapiše leta 1950, ko položi v usta lirskega subjekta spoznanje, da se Slovenci na Tržaškem sami bojujejo za svoje pravice, saj so njihovo usodo v političnih krogih že zapečatili. V ciklu *Na bratovem grobu (1–6)* (*Razgledi*) avtorski subjekt predvideva, da se pesnik Igo Gruden še po smrti v skrbeh sprašuje: »Kako je zdaj pri nas?« (Gruden 1950: 121–123). Sestra mu z žalostjo poroča: »O brat, novice tam – vdilj neprijazne. / Borimo osamljèni se v mejàh« (Gruden 1950: 121–123).

Po drugi strani se v tem času socialno-nacionalna napetost že deloma umika lahkotnejšim, povečini ljubezenskim temam, hkrati s tem se pesemsko dogajanje seli na priljubljene mestne parke in obmorske pešpoti. Prehod k drugačni tematiki je po eni strani odraz konca vojne, po drugi je to izraz pesniške nemoči nad političnim razpletom dogodkov. Na tržaško morje kot moment čustvene sprostitve se navezuje pesem Zdravka Ocvirka *Sen na morju* (*Razgledi*), v kateri uporabi tipično morsko metaforiko (»čolnič«, »belo jadro«) in v tako začrtano atmosfero postavi pesemskega izpovedovalca, ki s pogledi boža »vale, / ki jih čolnič reže« (Ocvirk 1948: 315). Ob tem ugotavlja, da je njegova duša »sproščena vseh vezi« in da »lahkotno kot galeb nad morjem dremlje« (Ocvirk 1948: 315). Ljubezenski motiv je prevladujoč v pesmi Iva Marinčiča *Zakaj?* (*Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje*), v kateri se lirski subjekt zaman sprašuje, zakaj je njegova ljubljena odšla iz njegovega življenja. Motivika Trsta se tako v pesmi vzpostavlja kot spominski prostor: »[V] Trstu skupaj sva hodila / in misli svoje kot galebe / po širnem morju sva podila« (Marinčič 1949: 74). Prav tako si želi, da bi z ljubljeno »v Ljudskem vrtu / sedel v senci kot tedaj« (Marinčič 1949: 74).

S ponovno evokacijo Trsta kot obmorskega mesta, v katerem se izpovedni lik uspe razbremeniti in naužiti njegovih lepot, se slovenska poezija sredi dvajsetega stoletja

približuje tematskemu izhodišču z začetka stoletja, v občutja, ki so se porajala Ketteju na Pomolu sv. Karla. Kljub temu gre za drugačno poezijo, ki običajno v sebi nosi pečat, izkušnjo, spomin preteklih desetletij, ki ostajajo, čeprav netematizirana, prisotna v pesemskem vzdušju. Tovrstno občutje je ujeto v pesniško refleksijo Mihe Klinarja, v pesmi *Tržaški motiv* (*Razgledi*), o impresivnem, sveže umitem pomladnem večeru, ki je morje in Trst pozlatil s sončnim zatonom. Lirski subjekt je za hip zamaknjen obstal pred njim, vendar je bilo breme vsakdana močnejše od vabečih sanj: »Ne muči več me, blodno hrepenenje / za daljnimi in lažnimi svetovi. / Tam v strmem bregu moji so domovi, / kjer beda, skrb ubijata življenje! ...« (Klinar 1950: 75).

VIRI

AŠKERC, Anton, 1908: *Jadranski biseri: balade in romance slovenskih morskih ribičev.* Ljubljana: L. Schwentner.

BELIČIČ, Vinko, 1949: Pri Sv. Justu. *Koledar Mohorjeve družbe.* 48.

BENČINA, Danilo, 1940: Tržaški bori. *Lipa*. 16.

GRUDEN, Dora, 1949: Beograjska pisma (1–8). *Razgledi*. 461–464.

– –, 1950: Na bratovem grobu (1–6). *Razgledi*. 121–123.

GRUDEN, Igo, 1919: Domotožje. *Njiva*. 143.

– –, 1920: *Primorske pesmi.* Ljubljana: Zvezna tiskarna.

– –, 1945a: *V pregnanstvo*. Ljubljana: DZS.

– –, 1945b: [s. n.] *Primorski dnevnik* 6. september 1945. 1.

HAFNER, Gema, 1947: Tržaški svetilnik. *Razgledi.* 356.

JENKO, Simon, 1986: *Zbrano delo, prva knjiga.* Ur. France Bernik. Ljubljana: DZS.

KLINAR, Miha, 1950: Tržaški motiv. *Razgledi.* 75.

KOSOVEL, Srečko, 1974: *Zbrano delo, druga knjiga*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.

KOSOVEL, Stano, 1919: Železna pesem. *Njiva*. 141.

– –, 1981: *Zrcala.* Ur. Joža Mahnič. Koper: Lipa

MARINČIČ, Ivo, 1949: Zakaj? *Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje*. 74.

OCVIRK, Zdravko, 1948: Sen na morju. *Razgledi.* 315.

RODOLJUBKA, 1921: K obletnici 13. julija. *Jadranka* 7. 6–7.

SAMEC, Janko, 1981: *Sen morja: soneti in druge pesmi.* Trst – Ljubljana: ZTT – CZ (Leposlovje; 6).

SVETEK, Lev, 1945: Pozdravljena, Rdeča Armada! *Partizanski dnevnik* 23. februar 1945. 3.

ŠINKOVEC, Črtomir, 1948: Tržaška romanca. *Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje*. 65.

– –, 1950: Predmestna pravljica. *Razgledi.* 76.

ŠIROK, Karel, 1935: *Kapelica*. Ljubljana: Akademska založba.

– –, 1945: Kako je bilo Tebi pri srcu takrat … *Primorski dnevnik* 11. september 1945. 1.

ŠORLI, Ljubka, 1973: *Izbrane pesmi*. Ur. Marijan Brecelj. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

LITERATURA

BERNIK, France, 1984: Trst v slovenski poeziji. France Bernik (ur.): *Trst v slovenski poeziji*. Trst – Koper: ZTT – Lipa. 5–13.

COLJA, Nastja, 1996–97: *Slovenske ilegalne mladinske publikacije v Trstu in Gorici: (1927–1940) = Pubblicazioni giovanili clandestine slovene a Trieste e Gorizia nel periodo 1927–1940: tesi di laurea in storia dei paesi slavi.* Università degli studi di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia.

KACIN WOHINZ, Milica in PIRJEVEC, Jože, 2000: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000.* Ljubljana: Nova revija (Zbirka Korenine).

PAGEAUX, Daniel-Henri, 2005: Uvod v imagologijo. Tone Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: imagološko berilo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo. 9–20.

VURNIK, France, 1981: Simbolika morja v sonetih in pesmih Janka Samca. Janko Samec: *Sen morja*. Trst – Ljubljana: ZTT – CZ. 106–108.

Ivana Latković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Prezentacija središča v perspektivi zamejske književnosti (na primjeru romana Stesnitev Florjana Lipuša)

Žanr zgodovinskega romana se s svojo tradicionalno privilegirano vlogo legitimiranja in overovljanja nacionalne in kulturne identitete kaže kot poseben primer premišljanja problematike periferije/margine in njenega odnosa do središča/centra, še posebej v kontekstu zamejske književnosti in njenega pogleda »od zunaj« na matico. V prispevku bo na primeru Lipuševega romana Stesnitev predstavljen avtorjev odnos do določenih nacionalnih ideologemov z vidika tolmačenja zunajdomovinskega korpusa književnosti kot tradicionalno konservativno postavljene formacije. Zanimalo nas bo, kako jih afirmira ali relativizira ter kako z razkrivanjem lastne obrobne pozicije reprezentira center, po katerem se primarno tudi določa.

U sveprisutnom zazivanju postnacionalne politike identiteta i globalne kulture, u njegovim radikalnim propitivanjima modernih ekskluzivističkih paradigmi i njihovih manihejskih svjetova nepomirljivih suprotnosti, kao i u oštrim antiesencijalističkim shvaćanjima identiteta, problematika tzv. *zamejske* književnosti, odnosno književnosti s onu stranu granice, nadaje se kao zanimljivo polje miješanja, dislociranja, ambivalentnosti, mimikrije koju navedeni koncepti upravo najčešće i problematiziraju. U tim konceptima pojam hibridnosti javlja se kao temeljni oblik promišljanja politike identiteta, a njegove pojavnosti 'smještaju' u neku vrst međuprostora koji afirmira artikulaciju kulturnih razlika i inicira neke nove znakove identiteta i njihove inovativne pozicije kolaboracije i koegzistencije unutar kulturne jezgre. O tom međuprostoru govori i Jože Pogačnik inzistirajući pri tome na stavu da su slovenska *zamejska* i *zdomska književnost* sastavni dio matične slovenske književnosti s kojom su povezane kulturološkim i nekim drugim značajkama, ali »spojeni pa sta tudi, kar ne smemo nikoli pozabiti, z duhovno tradicijo okolja, v katerem živita. Zato sta globalno lahko podobni modelom, ki jih je v književnosti razvila domovina, ne moreta pa biti isto-

rodni in istovetni. [...] Nastaja torej nekaj, kar je vmes« (Pogačnik 2001: 357). Tu međupoziciju ne-pripadanja, *zamejska* književnost dijeli s književnošću dijaspore, ali se od nje razlikuju prije svega prostornim kontinuitetom i prisutnijim suodnošenjem prema domovini te iz toga razloga uspostavlja sebi svojstven odnos prema matičnoj zemlji koji se ponegdje realizira u svojevrsnom odmaku od idealizirane, nerijetko patetične slike domovine i nostalgičnog evociranja veza s njom, nerijetko svojstvene književnosti dijaspore.

Na tragu takvih razmišljanja, a u kontekstu slovenske književnosti u Koruškoj, nezaobilazno je ime Florjana Lipuša, autora koji je svoje aktivno književno djelovanje započeo upravo svojevrsnom pobunom i revoltom protiv dotadašnjih dominantnih poetičkih i konceptualnih načela u svome književnom krugu. Naime, 1960. godine u Celovcu je osnovana revija *Mladje* koja je u svojoj programskoj osnovi nosila ideju i zahtjev za neutilitaristički usmjerenom književnosti, pa su u skladu s time ciljevi koje su pred sebe postavili pokretači revije bili određeni kao: »splošna višja kulturna raven, svobodno, nevezano, necenzurirano umetniško prizadavenje, nakazovanje problemov, soočenje mnenj in nazorov, demokracija, kritika, uk, eksperiment«, pri tome se je »skupina dvignila iz provincializma, je opustila večerniško literaturo, se je odločno odrekla koroškemu utilitarizmu« (Lipuš 1968: 606). Novi zahtjevi koji su tada postavljeni pred književnost vezali su se uz kritiku proizašlu, Lipuševim riječima, »iz spoznanja, da smo koroški Slovenci vse preveč valili krivdo na neugodne prilike, na tujce, premalo pa smo bili kritični do samih sebe – in zato smo zaostali v kulturnem razvoju za dobrih sto let. Obtičali smo v čitalniško solzavem narodoljublju devetnajstega stoletja.« (Lipuš 1969: 237). U toj dijagnozi koja je izrazito kritična prema sunarodnjačkom nazadnjaštvu u polju kulturnog djelovanja, kao i opće razine svijesti u književnom stvaranju i njegovoj percepciji, važnu ulogu nedvojbeno ima suodnošenje prema matičnoj književnosti koja figurira kao svojevrstan korektiv u modeliranju novih poetičkih ideja i koncepata: »Vsak kulturno zainteresiran zamejski Slovenec čuti potrebo po stikih s slovenskim kulturnim središčem, Ljubljano. Ob njih se krepi, se spodbuja, si išče svojo pot, dozoreva. Za Slovenca, živečega zunaj Slovenije, bo ostala Ljubljana kulturno svetišče, ki se mu bo vselej približeval v spoštljivi tišini, se ustavljal v njem z odprtim srcem in žejno mislijo.« (Lipuš 1968: 606, 607)

Takvo viđenje Ljubljane kao kulturnog središta i svetišta, gotovo jednoznačno određuje njezino važno mjesto u legitimaciji vlastitih estetskih sklonosti i pred književnost koruških autora postavlja zahtjeve ravnanja prema kanonskim vrijednostima u matičnoj književnosti i time nastoji prekoračiti jaz između koruških i ljubljanskih estetskih nazora, odnosno zaobići koruško »čitalniško solzavo narodoljublje« prizivanjem onog estetskog horizonta kojega diktira matični kulturno-književni krug.

Spomenuti jaz, među ostalim, djelomično potvrđuju i drugačija očekivanja *zamejske* književnosti koja se nerijetko blisko vezivala uz potrebe odražavanja teške društvene i političke situacije, odnosno tješnjeg povezivanja sa surovom manjinskom zbiljom, što se u perspektivi matice vidjelo kao nadiđen estetski koncept.[1] Snažnom vezivanju *zamejske* književnosti za navodno tradicionalniji tip literature koja konceptualno i idejno poseže za prikazivačko-referentnim modalitetom iskaza o stvarnosti, među ostalim, nedvojbeno kumuje i činjenica da je slovenska književnost u Koruškoj tek nakon Drugog svjetskog rata započela napuštati prosvjetiteljski i didaktični model književnosti te s generacijom mlađih autora nastojala realizirati ambicioznija književna ostvarenja (Borovnik 1995: 89, 90). U svojevrsnu obranu koruških autora, prije svega Florjana Lipuša, od apriori nih smještanja u anakrone književne tendencije pukog odraza zbilje, stala je Silvija Borovnik u svom kratkom tekstu objavljenom u časopisu *Sodobnost* 1984. godine, reagirajući na tadašnje napise o tek objavljenom Lipuševom romanu *Odstranitev moje vasi*, prije svega na pitanje T. Peršaka – »Bi bilo mogoče Odstranitev moje vasi napisati tudi na tej strani meji?« na koje je odgovorila: »Lipuševa knjiga je literarno delo in ne agitka za mitige, ki bi služila kakršnim koli namenom »na tej« ali »na oni strani meje«. [...] Ne berimo pisateljev izza meje venomer le kot zamejce. Ne iščimo v njihovi književnosti venomer nekakšnih agitacijskih tonov.« (Borovnik 1984: 968–969) Takav stav o estetskom i vrijednosnom izjednačavanju matične književnosti s onom izvan granice, kojima vlada »skupni literarni koiné« (Paternu 1991: 1) te o svojevrsnoj propusnosti granice vremenom je postajao sve zastupljeniji i prisutniji, a od osamdesetih godina naovamo svoju je ovjeru pronašao u konceptu tzv. zajedničkog slovenskog kulturnog prostora koji u tumačenju Pogačnika podrazumijeva zajedništvo *zamejskih*, *zdomskih* Slovenaca i onih u matičnoj domovini, a njegova idejna osnova počiva na »premis/i/ o avtonomiji naroda brez meja« (2001: 354). U širem društvenom i političkom kontekstu, afirmacija tog koncepta osamdesetih godina svoju ovjeru pronalazi u sve većem nezadovoljstvu Slovenaca u tadašnjoj Jugoslaviji, pa je razumljivo bilo poticanje narodne kohezije i jedinstva putem zazivanja kulturnog zajedništva koje djelomice baštini tradicionalno viđenje kulture kao privilegiranog prostora afirmacije narodnog identiteta (poznatog pod nazivima »slovenski kulturni sindrom« i »prešernovska struktura«), no ono istovremeno predstavlja i »dokončno slovo od koncepcije »kulturniškega naroda« in prehod k paradigmi *nacije*« (Grdina 2005: 36–37) koja je po osamostaljenju države odnijela prevagu u konceptualnom zamišljanju kolektivnog identiteta.

Danas, kada postoje naznake prevrednovanja zamejskih autora, što je prije svega vidljivo u dodjeli prestižnih književnih nagrada,[2] Lipuševi od samih početaka revoltni

---

[1] Izraz za italijanskega ribiča, zlasti z otoka Chioggia.

[2] Irena Novak Popov: Irena: *Razmišljanje o slovenski književnosti v sosednjih državah*

stavovi (i dalje) na osebujan način pronalaze svoju realizaciju u njegovim književnim tekstovima, manifestirajući se u specifičnom obliku kritike i/ili relativizacije nekih narodnih ideologema, koji su se u tijeku razvoja novije slovenske književnosti uspostavili kao stalnice njezina semantičkog univerzuma, kao idejna žarišta i konceptualna čvorišta. Ujedno, oni predstavljaju most, sponu preko koje Lipuš korespondira s matičnom književnošću i putem kojih tvori svojevrsni kontinuitet s kanonskim djelima u matici. Među prvima svakako valja spomenuti tematiziranje sela, točnije, seoskog duha i zajednice, i to prije svega u romanima *Odstranitev moje vasi* (1983) i *Jalov pelin* (1985) u kojima selo ne nastupa kao povlašteni topos, odnosno arhetipski prostor idealiziranih vrijednosti, kako je to desetljećima njegovala slovenska prozna tradicija, najčešće u spoju domoljublja i rusoovstva, »bukoličk/e/ stilizacij/e/ domače krajine in preproste sreče na deželi« (Bogataj Gradišnik 2002: 5). Nasuprot toga, selo prikazano u spomenutim Lipuševim romanima prisutno je u grotesknosti i morbidnosti svojih obreda i protokola, kroz moralne nastranosti i konfesionalne zablude, čime prestaje biti simboličkom oznakom iskonske slovenske duše kroz čiju se determinističku horizontalu određuje ideal postojanja. Blisko povezana s time je i oštra kritika katoličanstva koja je prije svega realizirana, po nekima, u Lipuševom ponajboljem romanu *Zmote dijaka Tjaža* (1972) u kojemu se kroz prikaz Tjaževog života u katoličkom internatu uobličuje snažna kritika dogmatizma, licemjerja i mračnjaštva, ali i, općenitije, katoličanstva kao glavnog uporišta duhovne legitimacije. U službi te kritike nerijetko kod Lipuša ulazi i tema erotike, čime se i preko toga motivsko-tematskog sklopa dijalogizira ili polemizira sa slovenskom književnom tradicijom, jer se još od Prešerna, preko Levstika i Jenka, Stritara, pa sve do Cankareve *Erotike* i Župančičeve *Čaše opojnosti* upravo temom erotike borilo protiv nazadnjačkih stavova i/ili nagovještalo novo doba (Paternu 1976: 264). Povrh tih triju zona (selo, katolicizam, erotika) vrlo važnu ulogu u Lipuševom poetičkom obzoru ima jezik koji znakovito, kako naglašava S. Borovnik oslanjajući se na studiju J. Strutza, u svojoj grotesknoj predimenzioniranosti predstavlja suprotnost klasičnom kanonu (Borovnik 1995: 100). Naime, u svom žongliranju sa slovenskim, kako je to ponegdje viđeno, koje uključuje širok raspon jezične igrivosti, od upotrebe koruških dijalektalizama do autorskih neologizama, Lipuš nastavlja, kako je to primijetio B. Paternu, onu jezičnu hereziju koju je moguće slijediti od Prešerna i Jenka, Kettea i Cankara, preko Pregelja, Vodušeka do Kocbeka, a koja je proizašla iz snažne tradicije »slovenskega jezikoslovnega konservatizma, ki je iz narodne ogroženosti in strahu branila predvsem sredotežne jezikovne moči, branila doktrino jezika kot zaprte narodne trdnjave tudi znotraj leposlovne umetnosti, branila doktrino do kraja normiranega, enotnega, edino pravilnega, domačijsko klenega, brezmadežno čistega in avtoritarnega jezika« (Paternu 1991: 4).

Sve navedeno mogli bismo nazvati svojevrsnim žarištima idejno-konceptualne platforme Lipuševe poetike, koje u literaturi o njoj uglavnom predstavljaju i najčešće polazne točke interpretacije te u kojima je autorska intencija nerijetko protumačena u smjeru kritike koruškog duhovnog i uopće životnog konzervativizma (Paternu 1976: 270), dvolične uloge katoličke crkve u Koruškoj (Borovnik 1995: 93), kao simptom koruške jezične traume (Paternu 1991: 5) itd., dakle, isključivo u pogledu iz centra prema margini vlastitog kolektivnog bića, i to u uznemirujućoj dinamici manjinsko – većinsko/ugroženo – asimilacijsko. Kao krunski argument u poetički strategijskom promišljanju suodnošenja tih dvaju polova, posebice u kontekstu odnosa margine prema centru, možemo vidjeti Lipušev roman *Stesnitev* (1995), i to prije svega zbog njegove žanrovske pripadnosti. Riječ je o jedinom autorovom povijesnom romanu koji se upravo zbog svoje inače privilegirane pozicije u žanrovskom sustavu slovenske književnosti, može tumačiti kao svojevrsni autorski adut u rukavu tijekom izricanja 'istina' s pozicije manjinskog u odnosu na korušku književnost i (ipak) izvanjskog u odnosu na matičnu slovensku književnost.

Znakovito, na samom početku romana stoji neka vrst podnaslovnog napisa – »Kosi še neraziskane zgodovine, razgrnjeni na podlagi novo odkritih spomenikov« – u njemu leži nagovještaj tvorbe novog značenjskog polja između postojećih predodžbi prošlih zbivanja i njihova prikazivanja koje će uslijediti. Njime su pak obuhvaćeni događaji iz 17. stoljeća i mogu se razvrstati u barem tri fabularne linije: prvu, u kojoj se iznose događaji u Kapli, prije svega vezani za iščekivanje i pripremu vizitacije celovškog arhiđakona Adama Glabotschinga; drugu, koja obuhvaća događaje oko lokalnih lopuža Jergena i Mathiasa Löba; treću, u kojoj su opisani događaji oko Pavla Rittera Vitezovića koji se uputi u Kaplu, kako bi napisao traktat o suđenju u Karantaniji na primjeru braće Löb, i tamo se zaljubi u Črnokruhovu. U ispreplitanju sudbina stvarnih (uz Vitezovića, tu su i Valvasor, Ana Katarina Zrinska, Janez Svetokriški, barun Ungnad itd.) i fikcionalnih likova, kao i u očiglednim autorskim nadopunama povijesnih zbivanja, ali i u odabiru teme koja nije od nacionalnog značenja, kao i u izostanku glavnog junaka koji bi u svojoj reprezentativnosti simbolizirao naciju u malom, razotkriva se autorska namjera koja ne podr(a)žava onaj tradicionalni horizont očekivanja u kojemu se ona iz perspektive *zamejskosti* autora mora potvrditi u legitimaciji zvaničnog narativa pamćenja, koji se u ideološkom pogledu nerijetko otkriva u konzervativnoj impostaciji, ili ga pak mora osujetiti u ime borbe za neku višu narodnu stvar. Drugim riječima, odabranom pričom iz povijesti, točnije, još uvijek neistražene povijesti, roman ukazuje na svijest o konstruiranosti iskaza o njoj, a ne na tek puko odražavanje povijesne zbilje, odnosno govor o prošlosti nije viđen kao zbir svega onoga što se dogodilo, već kao nešto što je podložno trajnim in(ter)vencijama. Utoliko roman u idejnom smislu odudara od one na početku spomenute idealizirane

slike domovine uglavnom njegovane u izvanmatičnom korpusu književnosti, a koja se u kontekstu žanra povijesnog romana nerijetko uobličuje odabirom velike povijesne teme, reprezentativnih junaka, jasno izraženom dihotomijom dobra i zla itd. U prilog tome možemo navesti citat E. Pelikana iz analize dvaju romana *zamejskih* autora, *Nokturno za Primorsko* A. Rebule i *Zatemnitev* Borisa Pahora: »Izbor omenjenih nivojev in problematik, ki ju obravnavata oba romana, tako spominja na učni program študija zgodovine na kateri od univerz v Srednji Evropi, saj na enem mestu (v vsakem od romanov) srečamo celoten »predmetnik«: od obče evropske zgodovine [...], prek evropskih nacionalnih ideologij in »rojstva narodov«, kronologij politične zgodovine, zgodovine evropskih narodnostnih manjšin, vse do zgodovine vsakdana« i unatoč tome što su međusobno na suprotnim idejnim pozicijama, »oba naša avtorja soobstajata v nacionalno-obrambenem (zamejskem) kontekstu« (Pelikan 2007: 45, 51). Nasuprot toga, Lipuševa priča je daleko od »učnega programa študija zgodovine«, barem od onoga u tradicionalnom smislu, prije svega zbog odabira teme pa onda i zbog načina njezina predstavljanja. Naime, prikazani događaji u kolektivnoj svijesti nisu od nacionalne važnosti, odnosno nisu prepoznatljivi, a kamoli odlučujući u tvorbi kolektivnog identiteta i nacionalne samobitnosti, niti je iščitavanje njihova značenjskog potencijala posve jednoznačno određeno. Događaji prikazani u trima fabularnim linijama, od opisa života u Kapli, preko zločinačkih akcija braće Löb do Vitezovićevih historiografskih pothvata u njihovu opisu, kao da su u službi ocrtavanja klime i duha vremena koji u svojoj konotacijskoj dimenziji nose neku vrst svevremenske poruke. U međurecima iznesenih događaja moguće je iščitati zazivanje novog doba, pa u tom smislu ne čudi smještanje radnje u vrijeme začetaka moderne znanosti i novovjekovne filozofije, doba koje bi u racionalističkim okvirima novodobne znanosti trebalo nadvladati mračnjaštvo i zablude, izvor kojih je, u skladu s Lipuševom ustrajnom kritikom, pripisivan unutar okrilja katoličke crkve, i to prije svega u tadašnjem bjesomučnom proganjanju krivovjernika, odnosno protestanata. Ponajbolje je to vidljivo u poglavlju u kojemu se uvodi Vitezovićev lik gdje se konstatira kako je njegova sreća bila »da se je narodil v prelomen čas, ko je ugašalo versko divjanje in so se izčrpali narodi od ponavljanja imena božjega med klanjem in ubijanjem. [...] Pamet se izvije iz obročev in pristori, pohiti in navali« (Lipuš 1997: 65, 66), nakon čega uslijedi nizanje otkrića i znanstvenih postignuća, od Huygensa, Hooka preko Harveyja, Swammerdama i Leeuwenhoeka do Newtona i Kepplera. U takvu se znanstvenu paradigmu uklapa i »bukvožer Vitezović«, »učenjak in kranjski polihistor«, međutim, njegov je intelektualni habitus dvostruko relativiziran – s jedne strane suprostavljanjem prema narodnoj mudrosti uobličenoj prije svega u liku Zabodena koji kao »obdarjenec, zgodbar, jasnovidec in čudodelnik, umetelnik« narušava znanstveni poredak svijeta i s druge strane osujećenjem legitimiteta razumne historiografske svijesti Vitezovićevim zaljubljivanjem u Črnokruhovu kada

ga je ljubav »prevzela in pretresla, zanihala dušo iz ravnovesja, ga vrgla na brezpotje« (Lipuš 1997: 138). Unatoč svojevrsnom oslabljivanju centra moći/znanja u liku P. R. Vitezovića, što se, dakako, na simboličkoj razini može iščitati kao otežan put proboja novih ideja i znanja, u romanu kao da se suprotstavljaju dva svijeta – prvi koji se plete u fragmentima življenja u Kapli i čiji vrhunac predstavlja vizitacija arhiđakona Glabotschniga kojega »so sprejeli v strahu, božjem in peklenskem pa v človeškem ritolizniškem, zavitem v poklone in dobrikanje in slinjenje« (Lipuš 1997: 20) i koju u skladu s time njeguje, uvjetno rečeno, alternativniji pogled na svijet utemeljen na strahu, licemjerju i praznovjerju, te koji glavnu prijetnju zla i nesreće vidi prije svega u svojim redovima i čija su simbolična oznaka braća Löb. Takav uskogrudni mentalitet dodatno je potenciran prostorom u kojem nastaje, a koji »je bil dogajanju za hrbtom, obrnjen proč od razgibanega sveta, v tem kraju se je vse ustavilo« i gdje »je prodirala naprednost le z zamudo in odporom« (Lipuš 1997: 67, 73). S druge pak strane, nalazi se svijet koji nagovješćuje neko novo doba utemeljeno na znanstvenim istinama i spoznajama te koji je simbolički otjelotvoren u liku P. R. Vitezovića, a u romanu kontekstualno smješten unutar dvorca Bogenšperk čije se je intelektualno i kulturno djelovanje odvijalo pod palicom bogate erudicije baruna J. V. Valvazora i gdje se je Vitezović sa svojim kolegama »prerekal o znanstvenih zadevah in o razburljivem spreminjanju resnice« (Lipuš 1997: 69). U rivaliziranju tih dvaju svjetova, važnu ulogu ima intencionalno razgrađivanje monoperspektive ponajviše sugerirano putem uvođenja masovnih scena gdje mnoštvo glasova zamijenjuje središnju pripovjednu svijest, a što u cjelini prikaznoga doprinosi ravnopravnoj konkurentnosti iskaza o prošlom i jednakim pravima u njegovom prisvajanju. Velik doprinos tomu svakako predstavlja i izostanak glavnog lika nauštrb kojega bi pripovjedna pozicija zadobijala dodatnu aksiološku dimenziju spram određenih parametra priče, ali i prikazanog u cjelini. U tom smislu, prezentacija događaja u višeglasju može se iščitati kao krunska idejna strategija ovoga romana, koja u kontekstu njegove žanrovske pripadnosti, kao i one autorove *zamejske*, zadobiva dodatna značenja, jer u širem kontekstualnom smislu može biti protumačena kao poziv na ravnopravno sudioništvo u konstruiranju osobnog i kolektivnog iskaza o prošlosti, istovremeno uzimajući o obzir kako niti jedan govor sam po sebi nije monologičan, već u sebe uključuje i druge glasove te na taj način tvori polifonijski diskurs.

U romanu *Stesnitev* Lipuš nastavlja svoju snažnu kritiku prema (koruškom) slovenstvu, i to preko općih mjesta svoje poetike, odnosno u izrazitoj kritici pojedinih narodnih ideologema u slovenskoj kulturi i književnosti, od tematiziranja sela kao arhetipskog prostora ideal(izira)nih vrijednosti, preko obračuna s katoličanstvom tradicionalno smatranim duhovnim uporištem slovenstva kojega je dio i erotičnost kao simbol nesputanosti, slobode do poigravanja jezikom na račun njegova viđenja

kao utvrde nacionalnog identiteta. Međutim, u tumačenju margine prema centru u *zamejskoj* perspektivi od ključne je važnosti odabir žanra povijesnog romana čije su tradicionalne konvencije ovdje uvelike narušene, prije svega u smislu razgradnje narodno-tvorbene dimenzije žanra i njegove konzervativne usmjerenosti u izvanmatičnom korpusu, pri čemu postoji jasna namjera udaljavanja u najširem smislu od estetike nazočnosti. Detroniziranje privilegiranog žanra u Lipuševu slučaju možemo vidjeti kao (re)ispisivanje povijesti s margine i, riječima L. Hutcheon (1996: 111), kao postmodernistički van-centrični pomak koji teži osporavanju centralizacije kulture s konačnim ciljem izazivanja i propitanja samih granica identiteta. U službi toga decentriranja diskursa važnu ulogu kod Lipuša imaju subverzivne strategije mimikrije, parodije i ironije (Aschroft, Griffiths, Tiffin: 2001: 117), pri čemu posljednje dvije, kao primjeri podvojenog ili razdijeljenog diskursa imaju za cilj njegovu subverziju (Hutcheon 2001: 131), dok pojam mimikrije podrazumijeva da oponašanje nikada nije potpuno preslikavanje kulturnih navika *središta*, jer često sadržava iskliznuće u izrugivanje njegovih dominantnih konceptualnih kategorija. U svemu tome ključnu ulogu ima neka vrst *dvostruke svijesti*, riječ je o Du Boisovoj sintagmi, vrlo često korištenoj u okviru postkolonijalne kritike, pod kojom se podrazumijeva razdijeljenost identiteta na dva ili više entiteta, pri čemu je nerazrješiva dvojnost permanentna, kao i viđenje sebe očima drugog. U Lipuševu slučaju *dvostruka svijest* proizlazi iz dohvatljivosti i matičnog i izmještenog slovenstva, iz osluškivanja iznutra, ali i promatranja izvana, pa se centar marginalizira, a margina centralizira, što, među ostalim, omogućuje uključivanje u kontinuitet s matičnom književnosti, ali i njezino kritičko preispitivanje. U takvoj perspektivi poruka romana *Stesnitev* ispisanog devedesetih godina nosi još snažniju poruku zazivanja novog doba, čija pluralnost glasova nikada ne smije biti zanemarena.

LITERATURA

ASCHROFT, Bill, GRIFFITHS, Gareth, TIFFIN, Helen, (ur.), 2001: *The post-colonial studies reader*. London and New York: Routledge.

BOGATAJ GRADIŠNIK, Katarina, 2003: Preobrazba sentimentalne dediščine ob narodotvorni vlogi slovenskega romana. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): Slovenski roman. *Obdobja 21 – Metode in zvrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 3–11.

BOROVNIK, Silvija, 1984: O pozvanjanju okoli Lipuša. *Sodobnost* 32/10. 968–969.

BOROVNIK, Silvija, 1995: Slovenska književnost na avstrijskem Koroškem – s posebnim ozirom na delo Florjana Lipuša. Martina Orožen (ur.): Slovenski roman. *31. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 89–101.

DOLGAN, Marjan, 1973: Andrej Kokot, Čujte zvonovi pojo. *Sodobnost* 21/4. 421–422.

GRDINA, Igor, 2005: *Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: ICK.

HUTCHEON, Linda, 2001: Circling the Downspout of Empire. Aschroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Helen, (ur.): *The post-colonial studies reader*. London and New York: Routledge. 130–135.

HUTCHEON, Linda, 1996: *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi.

LIPUSCH, Florian, 1968: *Sodobnost* 1968/16. 606–607.

LIPUSCH, Florian, 1969: Koroško Mladje. *Sodobnost* 17/2. 237–238.

LIPUŠ, Florjan, 1997: *Stesnitev*. Celovec: Založba Wieser.

NOVAK POPOV, Irena: *Razmišljanje o slovenski književnosti v sosednjih državah* http://www.airbeletrina.si/monolog/kolumna/2536–irena-novak-popov-razmiailjanje-o-slovenski-knjiafevnosti-v-sosednjih-drafavah. Dostop 2.julija 2010.

POGAČNIK, Jože, 2001: Književnost v zamejstvu in zdomstvu. Jože Pogačnik [et al.]: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.

PATERNU, Boris, 1976: Esej o Lipušu. Florjan Lipuš: *Škorenj*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

PATERNU, Boris, 1991: Vprašanje zavrtosti in prostosti v slovenski književnosti na Koroškem. *Sodobnost* 39/1. 1–14.

PELIKAN, Egon, 2007: Zgodovinski roman med nacionalno identiteto, ideologijami in »zgodovinski žanri«. Vanesa Matajc, Gašper Troha (ur.): *Zgodovina in njeni literarni žanri*. Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost. 43–53.

Barbara Pregelj
Univerza v Novi Gorici

O sredobežnosti sodobne slovenske proze

V prispevku bom skušala analizirati nekatere opaznejše silnice v literarnem polju sodobne slovenske književnosti po letu 1980. Omejila se bom na sodobno prozo. V svojem izvajanju se bom naslonila na Bahtinovo teorijo ter na ugotovitve nekaterih literarnih znanstvenikov, ki izhajajo iz teorije polisistemov (predvsem Z. Shavit). Zanimalo me bo predvsem literarno konstruiranje nacije in disemi-nacije, odnosa do narodnega vprašanja ter gibala procesa, v katerem slovensko literarno polje sooblikujeta središče (kanon) ter obrobje (geografsko, literarno).

V prispevku me bo zanimal kronotop v sodobni slovenski književnosti, v času po letu 1980, predvsem v prozi. A kategorijo prostora in časa bom aplicirala na področje literarne vede, predvsem zgodovine, ki obe kategoriji stalno uporablja, povezala pa ju bom tudi z vprašanjem naroda, kakor se je to izpostavilo ob sodobnih spoznanjih literarnih teoretikov, ki v luči Andersenovega razumevanja naroda kot namišljene skupnosti (*Imagined comunities*, 1983) poudarjajo, da nacionalne literature niso danost, temveč kompleksen kulturni pojav, v katerem se navidez nespremenljiva sintagma (v obeh svojih delih) stalno spreminja in prilagaja.

Dvojno, bahtinovsko časovno-prostorsko pojmovanje nacije kot naracije, je po mnenju mnogih literarnih teoretikov namreč treba razumeti kot vrsto med seboj različnih diskurzov, za refleksijo o literaturi pa ga je treba nadgraditi še s pojmom literarnega polja. To se namreč ne določa v središču, pač pa na meji, v stiku z drugimi polji, kar literaturo spreminja v mesto srečevanj, stikanj in napetosti, ki nastajajo med ustvarjalnimi procesi literarne avtonomnosti na eni strani ter oblikovanjem narodne identitete na drugi strani (Jurt 2006: 130–31). To polje torej oblikujeta različni sili: sredotežna (Bahtin), ki centralizira estetsko tradicijo, ter sredobežna, ki se centraliziranju upira z razprševanjem in vzpostavljanjem različnih središč.

Za vzpostavitev posameznih nacionalnih književnosti je sredotežna sila odločilna; tudi v slovenski književnosti, ki je kot majhna književnost s svojo sredobežnostjo

pravzaprav specifična, so sredotežne sile prisotne vse od Trubarja in Linharta. Do 19. stoletja je za slovensko književnost značilen policentrizem, tj. razpršenost, saj literatura nastaja v različnih središčih (Trstu, Gorici, Celovcu, Dunaju, Gradcu, Ljubljani), v 19. stoletju pa se glavnina kulturnega dogajanja prek zanimanja na narodno vprašanje osredišči. Dvojec Prešeren-Čop v slovensko literaturo prinese nove poudarke, ki so povezani s sočasnim literarnim dogajanjem po romantični Evropi, njegovi lomi pa so za slovensko literaturo odločilni: vzpostavi se razlikovanje med visoko in nizko, med umetno in ljudsko literaturo, na novo se opredeli vloga prevoda v odnosu do lastnega ustvarjanja (Stanovnik 2005: 51–67), močno se normira jezik (to, kot poudarja Tone Pretnar, močno odmeva tudi v literaturi, še zlasti v njenem vzhodnem delu; glej tudi Pregelj 2006), središče pa se razmeji od obrobja.

Če v tem okviru pregledamo razhajanja med glavnimi akterji tedanjega časa, lahko (precej poenostavljeno) narišemo tak literarni zemljevid:

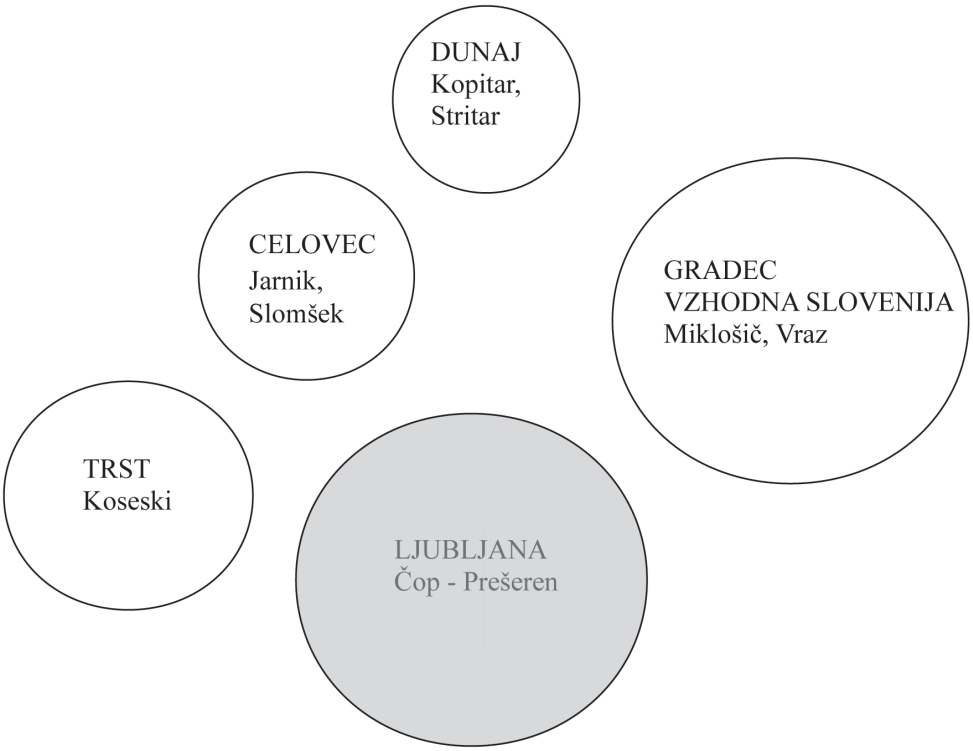

Pogled na ta zemljevid pokaže, da gre predvsem za napetosti med različnimi središči, ki niso enoplastne (zgolj geografske in pokrajinske), pač pa tudi konceptualne (v prid visoki, neljudski literaturi, na škodo prevajanja, v korist osrednjega govora/jezika). Ko prevlada eno središče v osrednjem prostoru, se začne vzpostavljati kanon, ki narekuje

prevladujoča literarna in širša družbena pravila, vse, kar iz kanona izpade, pa se v koncentričnih krogih širi na obrobje (tako v prenesem, kot v dobesednem pomenu). Kanon je homogen, kar ostaja zunaj njega pa je raznoliko, razpršeno po principu in/ali pomanjkanju principa disemi-nacije (Bhabha).

Moj namen ni kritika tega zgodovinsko utemeljenega in za formiranje ('visoke') slovenske literature nujnega procesa – ta v slovenski književnosti ni nič posebnega, pač pa, kot sem že poudarila, nujna razvojna stopnja, tako kot pri formiranju drugih nacionalnih književnostih v Evropi –, pač pa na kratko skušati razložiti, kako se je literarno polje slovenske književnosti oblikovalo in s poudarjanjem nacionalnega v celotnem 19. stoletja in v začetku 20. stoletja tudi utrjevalo, kar sta z nekaterimi svojimi raziskavami pokazala med drugim tudi Močnik ob Prešernu (2006) in Juvan ob Mencingerju (2000: 133–159). Vzporedno (pa tudi naknadno in za nazaj) je enake poudarke zadobila in zaradi mnemotehničnih ciljev (Hladnik 2001: 115) ohranila ter še stopnjevala tudi slovenska literarna zgodovina, ki je literaturo dojemala predvsem kot dokaz reprezentativnega pomena velikih avtorjev za narod (ibid. 115–118).

Vprašanju nacionalnega je bila (tudi v literaturi) v 19. stoletju namenjena osrednja pozornost, ko pa se je kasneje funkcijska določenost slovenske književnosti spremenila, je iz nacionalno-moralne institucije, kot je bila dojemana in vrednotena vse od devetnajstega stoletja, preko družbeno-ideološke in estetsko-avtonomne institucije literatura okoli leta 1980 postala predvsem proizvodno-porabna institucija (Kos 2000).

Temu ustrezen je bil tudi pomen, ki ga je literatura namenjala problemu nacionalnosti: od osrednjega modela/velike teme slovenske literature, se je ubesedovanje razmerja do domovine, slovenske zemlje in naroda preselilo na njeno obrobje (geografsko mejo) in med kanonsko mejne žanre (predvsem zgodovinski roman, kot mejni žanr visoke in trivialne literature ter ostale trivialne žanre, pa tudi detektivko, kmečko povest, itd.). Zanimanje za narodno identiteto in z njo povezana vprašanja je postalo osrednje v času med drugo svetovno vojno in po njej. Tudi v prvem desetletju po vojni je bila to najbolj popularna tema, kasneje pa je postala povsem marginalna, odrinjena in pozabljena (Kermauner 1990: 85) in celo nezaželena, kot se je ob objavi znamenitega intervjuja z Edvardom Kocbekom leta 1975 pridušal tudi Boris Pahor (1989: 149).

V tem kontekstu je še zlasti zanimiv pogled na prozo, ki je nastajala po letu 1980 in ki je konec 80. in v začetku 90. let pod generacijsko znamko postmodernizma razglašala konec velikih zgodb, se (formalno) umikala v kratko zgodbo, tematsko pa namesto refleksiji epohalnih prelomov pozornost namenjala manjšim, obrobnejšim dogodkom ali pa v zgodovinskih dogodkih iskala 'drugorazredne' perspektive (za enega najbolj paradigmatskih besedil tako velja Blatnikov *Dan ko je umrl Tito*). Postmodernizem seveda ni edina literarna formacija tega časa – morda s sedanje perspektive

niti ne najreprezentativnejša in prevladujoča literarna smer zadnjih tridesetih let – je pa prav gotovo tista, ki je šla v sprevračanju literarnega kanona najdlje in dobršen del svojega ustvarjalnega naboja usmerila tudi v avtorefleksijo, zato je za mojo refleksijo še posebej zanimiva. Še zlasti, ker je videti tudi, da je velik del te generacije kozmopolitizmu žrtvoval precejšen del svoje nacionalne gorečnosti ter tako sledil že vzpostavljenim silnicam, ki so vprašanje nacionalnega potiskale na obrobje, kar je še posebej zanimivo, saj gre za čas, ko je narodna zavest rodila lastno državo. Temu zgodovinskemu dosežku je tudi sicer sledil precejšen upad zanimanja za vprašanja, povezana z narodom, ki ga lahko opazimo pri mnogih intelektualcih (in ga med drugim dobro zrcali denimo Taras Kermauner v *Poeziji slovenskega Zahoda*).

S svojo brezbrižnostjo do nacionalnih vprašanj je pravzaprav izpraznil ta prostor in ga prepustil drugim silnicam, še zlasti, ker je bilo kljub temu, da je bil postmodernizem v devetdesetih letih vodilna literarna formacija, tudi njegovo jedro izrazito heterogeno, zato so mnogi literarni kritiki opozarjali, da je ena njegovih najopaznejših značilnosti (kot tudi postmoderne sploh) njegova divergentnost, raznorodnost poetik in 'noetik' (Juvan 1988/1989: 50). 'Jedro' postmodernistične proze, ki so jo sestavljali najprej nekateri predstavniki »nove slovenske proze« (Emil Filipčič, Marko Švabić, Branko Gradišnik, Milan Kleč) in nato »mlade slovenske proze« (Andrej Blatnik, Aleksa Šušulić, Igor Bratož, Mart Lenardič), se je izoblikovalo predvsem v Ljubljani. In ravno zato se tudi za slovenski kontekst zdi zanimiva teza Hansa Roberta Jaußa, ki je leta 1993 trdil, da se postmodernizem ni začel v središču, temveč na obrobju:

> V šestdesetih letih se je latinskoameriškemu pripovedništvu uspelo osvoboditi prevladujočih modelov francoskega novega romana, ki se je izčrpal v svojem ezoteričnem eksperimentiranju. Njegovi začetniki so bili Mehičan Carlos Fuentes, Peruanec Mario Vargas Llosa in Kolumbijec Gabriel García Márquez; vse bolj pa se je kot njihov predhodnik uveljavljal tudi Jorge Luis Borges. Literarni postmodernizem se torej ni pojavil v atlantskih središčih modernizma, temveč na celinskem obrobju Južne Amerike, kjer se je razvil iz izrazito periferne modernosti; […] izšel je iz evropske dediščine, njene avtoritarnosti in pogleda na zgodovino, pa tudi njene tehnokratskosti, a te lastnosti je obenem tudi že prerasel.« (navedeno po Zoltan Kiss).[1]

Jaußov navedek ni zanimiv samo zaradi prostorskega umeščanja izvora postmodernizma na rob literarnega polja, pač pa tudi zato, ker so bili za ustvarjanje večine slovenskih avtorjev postmodernizma in njihovih sopotnikov pomembni tudi literarni

[1] Jaußovo predavanje navajam po madžarskem prevodu profesorja Tamasa Zoltana Kissa, predstavljenega v referatu z naslovom *Múltiples consagraciones. Algunas notas sobre interrelaciones literarias entre Hispanoamérica, España y Hungría después de 1962* na simpoziju v Pecsi 4. 5. 2010, ki se mu obenem zahvaljujem za dovoljenje, da ga v svojem prispevku uporabim še pred natisom.

zgledi latinskoameriških avtorjev, še zlasti Jorgeja Luisa Borgesa (Virk) in Gabriela Garcíe Márqueza; afiniteto do blagovne znamke magičnega realizma, s katero so sprva enačili prav opus slednjega, pa so čutila tudi nekatera literarnokritiška peresa, saj so z njo označevala (ali, nasprotno, to oznako zavračala) prozo nekaterih slovenskih ustvarjalcev, predvsem Ferija Lainščka in Vlada Žabota, pa tudi Marjana Tomšiča (Pregelj 2007: 87); literarni kritiki so z Borgesovo prozo povezovali tudi prozo Draga Jančarja. Vse to so seveda avtorji, ki jih ne geografsko ne estetsko ni mogoče umestiti v središče. Zato je za refleksijo o prostorskih povezavah s sodobno slovensko literarno vedo zanimiva tudi oznaka Alojzije Zupan Sosič, ki je med žanre fantastičnega romana uvrstila tudi pokrajinski roman – slovensko različico grozljivega romana. Ta je v romanih Ferija Lainščka *Ki jo je megla prinesla* (1993) in *Namesto koga roža cveti* (1991) ter Vlada Žabota *Volčje noči* (1996) aktualiziral in približal slovensko obrobje, ga remitiziral ter obnovil njegovo regionalno eksotičnost (Zupan Sosič 2000), s tem pa modificiral tudi pojmovanje nacionalnosti, ki je s svojo selitvijo po sistemu – od osrednje teme v njeno redukcijo, lokalnost in regionalnost – opravil funkcijo sprevračanja, sprejemanja in/ali obnavljanja uporabljenega, že utečenega modela (Shavit 1986: 63–69).

Ponovno bi torej lahko govorili o pluricentrizmu (o avtorjih, založbah, posrednikih, ki delujejo v osrednjem slovenskem prostoru, na njegovem vzhodu in na zahodu). A pristaviti je treba, da tudi tokrat enoplasten, zgolj zemljepisno-površinski vidik ne zadošča, saj je vse preveč tradicionalno-teleološki, enovit, horizontalen, predvsem pa linearen in zato normativen ter restrinktiven; ne ustreza dejanskemu stanju, kot ga je v svoji spremni študiji k španskemu prevodu slovenskih kratkih zgodb z naslovom *Zgodbe* lucidno popisala Simona Škrabec, ko si je za utemeljitev svojega izbora (Aleš Čar, Drago Jančar, Edvard Kocbek, Lojze Kovačič, Maja Novak, Boris Pahor, Suzana Tratnik) izbrala primero o Martinu Krpanu: Martin Krpan ni le prva slovenska kratka zgodba, je tudi študija o različnih načinih tihotapljenja, ki jih nikakor ni mogoče preprečiti. Zato si v njenem izboru *Zgodb* »sodobni avtorji delijo prostor s triado Pahor, Kocbek in Kovačič« (10), med mlajše avtorje so se 'prikradli' trije 'outsiderji', ki so (tudi s svojo pričevanjskostjo – obrnjenostjo v lastne ter narodove spomine, s katerimi so skušali spreminjati sodobnost, kar je značilnost pričevanjske literature, kot poudarja John Beverly) postali zares aktualni šele v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Če jim prištejemo še navdušenje, ki ga je bil v devetdesetih deležen opus Vladimirja Bartola, je jasno, da se je namesto v enoplastnost in linearnost ponovno treba zateči v Latinsko Ameriko.

Da bi pojasnil raznovrstne svetove španskoameriške literature, v katerih soobstajajo različni prostori in časi, je Carlos Fuentes prevzel Vicovo pojmovanje časa v obliki *corsi* in *ricorsi*, smeri in protismeri, ki linearnosti ne nadgrajujejo zgolj s sočasnostjo

in cikličnostjo, temveč tudi z vračanjem in/ali zatekanjem v preteklost ter ponovnim vznikanjem iz nje (2001: 24–27). Tako pojmovan čas je tudi čas sodobne slovenske literature, kjer ob linearnem, v prihodnost usmerjenem času soobstajajo tudi časi, ki se v svoji sodobnosti niso mogli do konca izteči (in izpovedati, kot je to očitno pri Bartolu, Pahorju, Kocbeku in Kovačiču) ter razpršeni prostori z različnimi središči, ki so (v vprašanju do nacionalnega) na literarnem polju slovenske proze po letu 1980 izrazito sredobežni, s tem pa omogočajo ne le prehajanje središča na obrobje, temveč tudi preteklosti v sedanjost in prihodnost.

VIRI IN LITERATURA

BEVERLY, John, 2004: *Testimonio. On the Politics of Truth*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

BHABHA, Homi, 2006: Diseminación. El tiempo, el relato y los márgenes de la nación moderna. Romero López, Dolores (ur.). *Naciones literarias*. Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Editorial Complutense. 69–112.

HLADNIK, Miran, 2001: Ne, na Parnas pa že ne! *37. SSJLK: Zbornik predavanj*. Ljubljana: FF Univerze v Ljubljani, 115–138.

JUVAN, Marko, 1988/1989: Postmodernizem in »mlada slovenska proza«. *Jezik in slovstvo* 34/3. 49–56.

JUVAN, Marko, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura.

JURT, Joseph, 2006: El concepto de campo literario y la internacionalización de la literatura. Romero López, Dolores (ur.). *Naciones literarias*. Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Editorial Complutense. 129–150.

FUENTES, Carlos, 2001: *Pogumni Novi svet. Ep, utopija in mit v španskoameriškem romanu*. Ljubljana: LUD Literatura.

HUTCHEON, Linda, 2006: Repensar el modelo nacional. Romero López, Dolores (ur.). *Naciones literarias*. Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Editorial Complutense. 231–304.

KERMAUNER, Taras, 1990–1991: *Poezija slovenskega Zahoda I, II*. Maribor: Obzorja.

KERMAUNER, Taras, 1993: *Poezija slovenskega Zahoda III*. Ljubljana: Lumi.

KOS, Janko, 2000: Konec stoletja (slovenska literatura v letih 1970 – 2000). *Literatura* 12/107–108, 170–209.

LAMBERT, José, 2006: En busca de los mapas literarios del mundo. Romero López, Dolores (ur.). *Naciones literarias*. Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Editorial Complutense. 113–128.

MAINER, José-Carlos, 2000: *Historia, literatura, sociedad (y una coda española*). Madrid: Biblioteca Nueva.

MOČNIK, Rastko, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.

PAHOR, Boris, 1989: *Ta ocean strašnó odprt. Dnevniški zapiski od julija 1974 do februarja 1976. Sledi zapis iz leta 1980, dodane pa so še razne priloge*. Ljubljana: Slovenska matica.

PREGELJ, Barbara, 2006: Španske romance pri Stanku Vrazu. Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje besedil iz prve polovice 20. stoletja*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 31), (Obdobni pristop 5). Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev = The Association of Slovene Literary Translators, s. 329–339.

– –, 2007: *Zgledno omledno: trivialno v slovenski postmoderni književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

PRETNAR, Tone, BJELČEVIČ, Aleksander (ur.) 1997: Novi zvrstni polifunkcionalni verzni vzorec in zlogovnonaglasno verzno izročilo: Prešernov in Vrazov jambski enajsterec. *Iz zgodovine slovenskega verznega oblikovanja*. Ljubljana: ZIFF. 75–87.

ROMERO LÓPEZ, Dolores (ur.), 2006: *Naciones literarias*. Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Editorial Complutense.

SHAVIT, Zohar, 1981. Translation of Children's Literature as a Function of its Position in the Literary Polysistem. *Poetics Today* 2/4. 171–179.

SHAVIT, Zohar, 1986. *Poetics of Children's Literature*. Atene; London: The University of Georgia Press.

STANOVNIK, Majda, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

ŠKRABEC, Simona, 2009: Fuera de servicio. *ZGODBE. Antología del nuevo cuento esloveno*. Madrid: Páginas de espuma. 9–25.

VIRK, Tomo, 1994: *Bela dama v labirintu: idejni svet J. L. Borgesa*. Ljubljana: LUD Literatura.

ZGODBE. Antología del nuevo cuento esloveno. 2009. Madrid: Páginas de espuma.

ZOLTAN KISS, Tamas: *Múltiples consagraciones. Algunas notas sobre interrelaciones literarias entre Hispanoamérica, España y Hungría después de 1962* (v tisku).

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2000: *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost.

Slovenščina za tujce – doma in v svetu

Mojca Stritar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Slovenščina kot tuji jezik – od mita do korpusa

Korpus usvajanja slovenščine kot tujega jezika, elektronska zbirka besedil govorcev, ki usvajajo slovenščino kot drugi ali tuji jezik, je vir za opisovanje slovenščine kot tujega jezika in spoznavanje procesa usvajanja. Prispevek prinaša predlog zasnove korpusa. Osredotoča se na nekatere specifike oblikovanja (prenosnik, izhodiščni jezik, stopnjo jezikovne zmožnosti, označevanje napak) in s prikazom možnosti uporabe utemeljuje potrebo po tovrstnem jezikovnem viru.

1 UVOD

»Slovenščina je težka in tujci se je ne morejo dobro naučiti.« Ta izjava je seveda pretirana, vendar razmeroma pogosta med domačimi govorci slovenščine. Tisti, ki imamo tesnejši stik s slovensko govorečimi tujci, vemo, da ni resnična, vemo pa še kaj drugega: da imajo južnoslovanski govorci težave z besednim redom, da imajo nemško govoreči slovnična pravila v malem prstu, medtem ko se Američani sklonov tako rekoč ne morejo naučiti ipd. Toda od kod vemo vse to? Ali gre v vseh primerih za osebne izkušnje pedagoških praktikov, utemeljene na dejstvih, ali zgolj za stereotipe, ki od kdove kdaj vztrajajo med govorci in učitelji slovenščine? Da bi opis slovenščine kot tujega jezika nehal biti samo kombinacija subjektivnih prepričanj in ljudskih mitov, se mora opreti na konkretne, kvantitativno utemeljene podatke. Te pa lahko nudi korpus usvajanja slovenščine kot tujega jezika (KUST).

2 KORPUST USVAJANJA TUJEGA JEZIKA – KAJ?

Korpusi usvajanja tujega jezika so elektronske zbirke besedil tistih, ki se nek jezik šele učijo oziroma ga usvajajo. Razvoj tovrstnih korpusov je precej počasnejši od razvoja že dobro uveljavljenih korpusov prvega jezika. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja ga je napovedal mednarodni akademski projekt, korpus angleščine International Corpus of Learner English (ICLE). Več kot desetletje so se korpusi usvajanja omejevali na angleščino kot tuji jezik (Stritar 2006a: 60), danes pa hitro narašča

število korpusov drugih, manj globalno rabljenih jezikov. Za slovenščino kot tuji jezik sta do sedaj nastala dva pomembnejša zametka: zbirka esejev srbohrvaških govorcev (Balažic Bulc 2004) in poskusni korpus usvajanja slovenščine kot tujega jezika PiKUST (Stritar 2009).[1]

Korpusov usvajanja tujega jezika je med drugim razmeroma malo zato, ker jih je v primerjavi z nespecializiranimi korpusi zahtevneje izdelovati. Prva ovira je dostop do večjega števila tujcev, ki se jezik učijo, in še več, v njem tudi pišejo. Graditelji korpusov običajno izkoriščajo situacije formalnega učenja, predvsem izpite iz znanja tujega jezika. Vendar je paradoks, značilen za testne situacije, neizogiben tudi v korpusih. Odražati želijo jezikovno zmožnost govorcev v nekem jeziku, toda posameznikovo dejansko zmožnost sporazumevanja v izpitni situaciji zabrišejo dejavniki, kot so prostor, hrup, ura dneva, stres ali trema, in je torej odvisna od testne performance (Ferbežar 1999: 430). Govorec na izpitu običajno pokaže samo področja, na katerih je najsamozavestnejši, ne pa celote. Pisanje brez uporabe referenčnih pripomočkov, značilno za izpite, ni zares naravno – ne nazadnje besedila v korpusih prvega jezika nastajajo tudi s pomočjo črkovalnikov, slovarjev ter celo lektorjev in urednikov. Toda besedila z izpitov ostajajo temeljni vir za korpuse usvajanja tujega jezika: ker so enostavno dostopna v večjih količinah, ker so pogoji tvorjenja enaki za vse, ker so govorci na preverjeno primerljivi stopnji jezikovne zmožnosti in ker so v spremni dokumentaciji shranjeni vsaj najosnovnejši zunajjezikovni podatki o njih.

Druga omejitev, ki upočasnjuje razmah korpusov usvajanja tujega jezika, je, da besedila v glavnem niso digitalizirana in jih je treba pretipkati. To je zamudno in odvisno od čitljivosti rokopisa. Tudi ko so besedila v računalniški obliki, pa korpus ni zares uporaben brez metajezikovnih oznak, ki olajšajo iskanje in omogočajo kvantitativno obdelavo. V korpusih usvajanja tujega jezika se ponavadi označujejo leme in oblikoskladenjske značilnosti, glavna dodana vrednost pa so označene napake, specifične za ta tip korpusov. Dosedanji poskusi avtomatiziranja tega označevanja so bili zaradi nepredvidljivosti napak neuspešni (Izumi et al. 2004: 37–46), zato delo poteka ročno in je izjemno počasno. Napake so označene v približno polovici vseh korpusov usvajanja, pa še to ponekod zgolj na delu besedil.

3 KORPUS USVAJANJA TUJEGA JEZIKA – ZAKAJ?

Kot jezikovni vir, temelječ na preverljivih, kvantitativno utemeljenih podatkih, ki so razmeroma blizu naravni produkciji, so korpusi usvajanja tujega jezika namenjeni

[1] Korpus sem zgradila leta 2006 na Univerzi v Bergnu na Norveškem v okviru programa BATMULT s finančno podporo programa Evropske unije Marie Curie.

spoznavanju načel, po katerih poteka usvajanje. Veščemu uporabniku nudijo odgovore na različna vprašanja (Leech 1998: xiv):

– Katere jezikovne značilnosti ciljnega jezika uporabljajo učeči se manj ali bolj pogosto kot domači govorci?
– Kje se najbolj oziroma najmanj približajo domačim govorcem in kje potrebujejo največ pomoči?
– Kako nanje vpliva jezikovni prenos?
– Kje uporabljajo strategije izogibanja?

Korpusno utemeljene raziskave so v glavnem povezane z integrirano kontrastivno analizo, ki združuje kontrastivno analizo dveh jezikov s kontrastivno analizo vmesnih jezikov oziroma primerjavo vmesnega jezika z jezikom domačih govorcev (Gilquin 2000: 100). Vir podatkov za domače govorce so referenčni ali kontrolni korpusi, korpusi usvajanja tujega jezika pa nudijo informacije o ujemanju pravil vmesnega jezika učečih se s pravili ciljnega jezika in pomagajo odkriti tuje prvine. Zaenkrat so kontrastivne raziskave ali zelo splošne ali pa zelo specifične. Usmerjajo se na pojave, ki jih je najenostavneje preučevati z avtomatskim priklicem in najbolj pripomorejo k tujemu zvenu jezika: besedišče, izražanje modalnosti, konektorji, kolokabilnost (Granger 2004: 132).

Pomembnejša od teoretičnih raziskav pa je uporaba korpusnih podatkov v pedagoški praksi, predvsem pri diagnosticiranju in odpravljanju težav tujih govorcev. Aplicirati jih je mogoče v slovaropisje, didaktiko poučevanja jezika, izdelavo računalniških orodij za učenje, jezikovno testiranje ipd. Toda tudi tu korpusi usvajanja niso samozadostni: pokažejo le, kaj je težavno za tuje govorce, medtem ko korpusi domačih govorcev dajo informacije o tem, kaj je v jeziku tipično. Tako naj bi slovnice za učeče se upoštevale najpogostejše pojave iz gradiva domačih govorcev, podatki učečih se pa bi določali izbiro in zaporedje tem. V učbenikih so primerna osnova za vaje prepoznavanja in odpravljanja napak (prim. Stritar 2009: 144–148), v slovarjih za učeče se pa za opozorila o najpogostejših napakah ali o lažnih prijateljih.

Tretji zanimivejši vidik uporabe korpusov usvajanja tujega jezika je pri jezikovnem pouku prek seznamov konkordanc, s katerimi se učenci učijo kolokacije in ozaveščajo negativne učinke jezikovnega prenosa. Posebej primerne za tovrstno korpusno raziskovanje so vezava s predlogi, napačna raba besed, frazemi, prepogosta ali preredka raba (Nesselhauf 2004: 140–142). V razredu učenci primerjajo izpisa konkordanc iz korpusa domačih govorcev in korpusa usvajanja tujega jezika ali pa na podlagi seznama konkordanc sestavijo kratko definicijo leksikalne enote skupaj s primeri in jo primerjajo z obstoječimi slovarji (Mishan 2004: 223). Verjetno pa je tak tip učenja bolj kot za redni šolski pouk primeren za delo v manjših, ekskluzivnejših skupinah, denimo na tečajih za odrasle govorce ali na univerzi. Zahteva namreč veliko časa (tako med učiteljevo pripravo kot med samim poukom), ustrezno jezikovnotehnološko podporo

in dovolj razvito jezikovno zmožnost učečih se. Vendar je tako učenje globlje, bolj celostno in posebej koristno pri oblikah, ki so ali postajajo fosilizirane.

4 KORPUS USVAJANJA SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA – KAKŠEN?

Kakšen naj bi bil torej KUST, da bi omogočal čim širšo uporabo? Osrednji dejavniki uravnoteženosti, od katerih naj bi bila odvisna zbiranje in izbor besedil, naj bi bili prenosnik, prvi jezik, stopnja jezikovne zmožnosti govorcev in vrsta besedil. Ostali podatki, zabeleženi v spremni dokumentaciji, so govorčev spol, starost, okolje usvajanja slovenščine, znanje ostalih jezikov in tema besedila, posebno pozornost pa zahteva tudi označevanje napak.

4.1 Prenosnik

Prenosnik je ključen pri referenčnih korpusih, ki naj bi predstavljali celotno podobo nekega jezika. Tudi idealni KUST bi imel pisno in govorno komponento, saj tuji govorci v slovenščini veliko več govorijo, kot pišejo, pa tudi poučevanje je bolj usmerjeno v govorjenje. Toda prizadevanja, da bi razmerje med pisnim in govorjenim delom referenčnih korpusov odslikavalo dejansko jezikovno rabo, so zaradi bistveno lažjega pridobivanja zapisanih tekstov neuresničena (in dejansko neuresničljiva). Zato je tudi večina obstoječih korpusov usvajanja tujega jezika pisna: od 48 korpusov je 28 samo pisnih, 14 govornih, šest jih ima govorni in pisni del. Govorjena besedila predstavljajo dobrih 6 % vseh besed.

Prevlada pisnih korpusov usvajanja tujega jezika je povsem oportunistična. Zbiranje govorjenih besedil je tehnično in pravno zahtevno, enotna načela za zajem podatkov in transkripcijo govorjenih besedil domačih govorcev slovenščine pa se šele uveljavljajo.[2] Če bi se bilo ob snemanju in transkribiranju treba ukvarjati še z označevanjem napak, je vprašanje, ali bi rezultat upravičeval potrebni časovni in finančni vložek. Ne glede na omejenost na pisni prenosnik korpusno gradivo lahko daje relevantne rezultate, saj je pisanje pri učečih se sredstvo za usvajanje in preverjanje ostalih spretnosti ter splošne jezikovne zmožnosti, poleg tega pa vključuje več samonadzora. Za začetek je torej smotrno kakovostno oblikovati pisni KUST in se zadovoljiti z utemeljitvijo, da so tudi samo pisni korpusi uporabni za določene analize in aplikacije ali kot poligon za tehnološka vprašanja v zvezi z gradnjo in obdelavo korpusov (Stabej, Vitez 2000: 80).

---

[2] Za enomilijonski govorni korpus slovenščine so bili že določeni standardi, nastal pa naj bi do decembra 2010, <http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik4/SSJ_Kazalnik_4_Specifikacije-govorni-korpus_v1.pdf>. Dostop 12. junija 2010.

V preučevanju procesa usvajanja tujega jezika se zdi privlačna tudi ideja o longitudinalno zasnovanih korpusih usvajanja, dejansko pa je takšnih samo osem od 48 pregledanih korpusov. Raziskovalci, ki jih zanima razvoj vmesnega jezika, si večkrat pomagajo s kvazi longitudinalnimi korpusi presečno zbranih besedil govorcev na različnih stopnjah jezikovne zmožnosti (Granger 2004: 131). Zato naj bi bila tudi besedila za KUST zbrana presečno.

4.2 Izhodiščni jezik

V kontekstu korpusov usvajanja tujega jezika se vedno govori o več jezikih: o ciljnem, izhodiščnem in o njunih kombinacijah. Večina obstoječih projektov je usmerjena iz enega izhodiščnega v en ciljni jezik, ki je ponavadi eden od večjih jezikov. Druga pogosta možnost ima več izhodiščnih in en ciljni jezik, kar je značilno za mednarodne projekte ali za korpuse manj globalno razširjenih ciljnih jezikov. Tak bi moral biti KUST, ker so tuji govorci slovenščine po narodnosti in jezikovnem ozadju tako raznoliki, da bi se bilo nemogoče omejiti na en izhodiščni jezik.

V KUST bi zagotovo morali biti vključeni hrvaški/srbski/bošnjaški/črnogorski,[3] makedonski, nemški in italijanski govorci slovenščine. V Sloveniji jih je največ (Ilić et al. 2008: 98, Šircelj 2003: 97), najpogosteje opravljajo izpite iz znanja slovenščine za tujce (Ferbežar 2006: 24; 2007: 32; 2008: 38) in se udeležujejo organiziranih tečajev, zato je njihova besedila lažje pridobivati, podatke, ki temeljijo na njih, pa bolj smiselno uporabljati pri nadaljnjem poučevanju. Med izhodiščnimi jeziki KUST-a bi morale biti tudi angleščina, francoščina, ruščina, češčina in španščina (vključno s španščino slovenskih izseljencev), ki so pogoste med udeleženci tečajev.[4] Zaradi strukturne različnosti bi bilo zanimivo vključiti tudi katerega od neindoevropskih jezikov, denimo japonščino, saj se njeni govorci pogosteje udeležujejo tečajev slovenščine v primerjavi z govorci kitajščine ali albanščine, s tem pa so tudi lažje dosegljivi.

KUST je torej načrtovan kot uravnotežen korpus z enakomerno velikimi podkorpusi izhodiščnih jezikov: angleški, češki, francoski, hrvaški/srbski/bošnjaški/črnogorski, italijanski, japonski, makedonski, nemški, ruski, španski. Za korpus s pol milijona besed, kar je običajna velikost večine teh korpusov (Stritar 2006b: 135), bi bilo treba po 370 besedil za posamezni izhodiščni jezik.[5] Za nekatere podkorpuse se zdi to

---

[3] Štirje južnoslovanski jeziki so združeni v en podkorpus, saj naj med njihovimi govorci ne bi bilo večjih razlik pri usvajanju slovenščine (Balažic Bulc 2004: 77). Če se bo pri analizi korpusnega gradiva izkazalo, da razlike vendarle obstajajo, jih je mogoče razdružiti v ločene podkorpuse.

[4] Podatki so bili pridobljeni na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Čeprav ni edina institucija, ki organizira tečaje slovenščine za tujce, je edina specializirana za to področje, zato so njene prireditve najbolj množično obiskane (Kobos, Pirih Svetina 2009).

[5] Velikost je preračunana glede na besedila z izpitov iz znanja slovenščine na srednji (okoli 120 besed) in visoki ravni (okoli 150 besed). Sicer je natančen obseg korpusa nemogoče predvideti, dokler se sama gradnja ne bo začela.

dosegljiv cilj, za druge, npr. japonskega, pa nekoliko manj. Poleg tega se razmerja med skupinami tujih govorcev pogosto spreminjajo tudi zaradi nejezikovnih dejavnikov. Zato bi bilo KUST najbolje zasnovati v dveh različicah. V uravnoteženi bi bili podkorpusi z enakim številom besed, z besedili, napisanimi pod enakimi pogoji tvorjenja, in z enako stopnjo jezikovne zmožnosti govorcev. V bolj sproščeni, oportunistični varianti pa bi bila vsa dosegljiva besedila v neuravnoteženih razmerjih ne glede na izhodiščni jezik ali stopnjo jezikovne zmožnosti govorca, ki bi služila za okvirno informacijo ali široko primerjavo. Taka fleksibilna, a nadzorovana zasnova omogoča prilagajanje korpusa realnim razmerjem tujih govorcev.

4.3 Vir besedil in stopnja jezikovne zmožnosti govorcev

Najprimernejši vir besedil za KUST so izpiti iz znanja slovenščine za tujce, ki jih organizira Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani kot državno pooblaščena ustanova za preverjanje znanja slovenščine. Izpiti so edinstvena priložnost, na kateri je skupaj veliko pišočih tujih govorcev slovenščine. Med njimi so tudi taki, ki se slovenščine nikoli ne učijo organizirano. Njihova pisna besedila so dosegljiva samo na izpitu, ki ga morajo opraviti zaradi dela, državljanstva ipd. Na izpitih imajo vsi razmeroma izenačene pogoje za pisanje: temo, časovno omejitev, prepoved rabe slovarjev ali pomoči drugih govorcev. Stopnja jezikovne zmožnosti je zanesljivo ocenjena, dokumentirani pa so osnovni podatki o govorcih.

Izpiti so organizirani na treh ravneh po izobraževalnem programu *Slovenščina za tujce* (Ferbežar, Pirih Svetina 2002) in vprašanje je, katero vključiti v KUST. Pisanje na izpitu na osnovni ravni, primerljivem z ravnjo B1 po lestvici SEJO (Ferbežar, Pirih Svetina 2004: 25), je omejeno na kratka praktična besedila z okoli 80 besedami, v katerih ni samostojnega tvorjenja daljših razpravljalnih besedil (Ferbežar, Pirih Svetina 2002). Za korpuse je primernejši esejski tip pisanja, ki vključuje utemeljevanje ali razlaganje. Zato sta ustrezna izpita na srednji in visoki ravni, ki zahtevata pisanje eseja; srednja je primerljiva z ravnjo B2 po lestvici SEJO, visoka pa s C1 (Ferbežar, Pirih Svetina 2004: 25). Sicer je največ kandidatov na osnovni ravni, vseeno pa je bilo v zadnjih letih dovolj udeležencev višji ravni, katerih produkcijo bi lahko vključili v KUST (Ferbežar 2006: 24; 2007: 32; 2008: 38).

4.4 Označevanje napak

Korpus usvajanja tujega jezika predstavlja vmesni jezik učečih se, relativno nestabilno fazo, »ki na začetku procesa učenja kaže le zelo malo značilnosti ciljnega jezika, potem pa vse več – in se pojmuje kot kontinuirani proces, od začetnega, skoraj neeksistirajočega znanja J2 proti jezikovni zmožnosti rojenega govorca« (Pirih Sve-

tina, Ferbežar 2005: 6). V vmesnem jeziku so za raziskovalce in pedagoge posebej zanimive napake, torej oblike, ki odstopajo od jezika domačih govorcev.

Analiza napak se je uveljavila v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, nato pa vnovič oživela prav v okviru korpusnega jezikoslovja (Granger 1998: 5–6). Običajen proces vključuje pet stopenj: napake je treba opredeliti in odkriti, nato pa jih opisati, razložiti in ovrednotiti. Čeprav sta zadnji dve fazi najpomembnejši, ne smeta biti vključeni v oblikovanje korpusa; opis napake, ki naj bi bil čim objektivnejši, mora biti ločen od razlage, ki vključuje sklepanje o vzrokih. Označevanje v korpusih se mora zato osredotočati na površinske značilnosti izjav učečih se in ne na iskanje virov napak, saj je le predpriprava za nadaljnjo, celovitejšo analizo gradiva, ne pa končni rezultat.

Po več poskusih (prim. Stritar 2006b: 138) je nastala dvostopenjska klasifikacija napak, po kateri je bilo označeno gradivo v PiKUST-u. Najprej so napake klasificirane po jezikovni ravnini, kar je najpogosteje tudi v drugih korpusih in v predkorpusnih raziskavah (prim. Dulay, Burt, Krashen 1982: 147; Ellis 1994: 54), saj združuje formalnost označevanja in specifične jezikoslovne potrebe. Sledi podrobnejša oznaka glede na značilnosti, tipične za posamezno ravnino. Klasifikacija je na kratko predstavljena v spodnji tabeli (prim. Stritar 2009).

1. stopnja	**2. stopnja**	**Primer***
Zapis	Črkovanje	*uplivajo*
	Skupaj/narazen	*se nemorem sprostiti*
	Mala/velika začetnica	*zemlja kot planet*
	Ločilo	*ne vemo ali so krave bile okužene*
Beseda	Obstoječa beseda	*moramo dati kode bančne karte*
	Neobstoječa beseda	*televizija, mobil, internet*
Oblika		*vidimo danes več agresivnost*
Skladnja	Neustrezna struktura	*Prvič z internetom je, da je povsod pri nas*
	Besedni red	*Kadar sem bila stara 7 ali osem let, moje sanje so bile*
	Izpuščeni podatki	*Nisem nikoli mislila da bi pevka poklic zame*
	Odvečni podatki	*Mislim da je denar ni tako pomemben*

Tabela 1: *Predlagana klasifikacija napak s primeri iz PiKUST-a*

* Primeri v tabeli so iz gradiva PiKUST-a. V njih so podčrtana problematična mesta, značilna za ta tip napake. Seveda so možne tudi dvojne ali celo trojne napake, torej da gre v eni besedi npr. tako za napako besede kot tudi za napako oblike.

Med označevanjem se je pokazalo, da je sistem opisen, splošen, enostaven in pregleden. V primerih, kjer sta možna vsaj dva načina klasificiranja, je bila izbrana ena varianta, pripravljen pa je bil natančen priročnik za označevanje, ki zagotavlja konsistentnost in povečuje objektivnost označevanja. Ker so pilotske analize napak iz PiKUST-a dale zadovoljive rezultate, bo predstavljena klasifikacija izhodišče za označevanje KUST-a, čeprav lahko večja količina besedil za označevanje zahteva prilagoditev kategorij.

5 SKLEP

Vprašanje, ki je ostalo neizgovorjeno ob razpravljanju o namenu in zasnovi korpusa usvajanja slovenščine kot tujega jezika, je, kdo bo KUST pravzaprav uporabljal. Tujci, ki se učijo slovensko, verjetno še najmanj, veliko bolj pa učitelji med pripravami na pouk in vsi, ki jih slovenščina kot tuji jezik zanima teoretično ali s stališča jezikovne politike. Ne nazadnje se lahko na KUST opre korpus usvajanja slovenščine kot prvega jezika – klasifikacija napak iz PiKUST-a je že osnova za delno označevanje napak v nastajajočem korpusu usvajanja slovenščine domačih govorcev.[6]

Seveda pa korpusi usvajanja tujega jezika niso čudežni odgovor na vsa vprašanja, temveč zgolj objektiven, kvantitativno utemeljen pripomoček, ki ga lahko raziskovalci in učitelji dodajo v svoj nabor (Granger 2004: 129) ter ga kombinirajo z drugimi viri. S KUST-om bodo lahko preverjeni stereotipi o slovenščini, ki je vedno bolj tudi za tujce. Katera področja jezika so zanje v resnici najbolj problematična? Kaj je značilno za govorce različnih prvih jezikov? Ali obstajajo razlike med govorci, ki se jezik učijo formalno in organizirano, in tistimi, ki ga neformalno usvajajo iz okolja? Nekateri stereotipi bodo potrjeni, drugi ovrženi, morda pa bo padel celo najvztrajnejši mit: da je slovenščina kot tuji jezik težka.

LITERATURA

BALAŽIC BULC, Tatjana, 2004: Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov (na primeru slovenščine in srbohrvaščine). Jezik in slovstvo 49/3–4. 77–89.

DULAY, Heidi, BURT, Marina, KRASHEN, Stephen, 1982: *Language Two*. London, New York: Oxford University Press.

ELLIS, Rod, 1994: *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

---

[6] Korpus KUS nastaja v sklopu Nova didaktika projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku 2007–2013; <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/Sl/Sklopi/Didaktika.aspx>. Dostop 12. junija 2010.

FERBEŽAR, Ina, 1999: Merjenje in merljivost v jeziku: Na stičišču jezikoslovja in psihologije: nekaj razmislekov. *Slavistična revija* 47/4. 417–436.

– –, 2006: Izpitni center. *Letno poročilo Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik 2005*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 24–27.

– –, 2007: Izpitni center. *Letno poročilo Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik 2006*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 32–35.

– –, 2008: Izpitni center. *Letno poročilo Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik 2007*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 38–41.

FERBEŽAR, Ina, PIRIH SVETINA, Nataša, 2002: *Slovenščina za tujce: Izobraževalni program, izobraževanje odraslih*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.

FERBEŽAR, Ina, PIRIH SVETINA, Nataša, 2004: Certificiranje slovenščine kot drugega/tujega jezika – zgodovina in perspektive. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 17–33.

GILQUIN, Gaëtanelle, 2000: The Integrated Contrastive Model: Spicing up your data. *Languages in Contrast* 3/1. 95–123.

GRANGER, Sylviane, 1998: The computer learner corpus: a versatile new source of data for SLA research. *Learner English on Computer*. London, New York: Longman. 3–18.

– –, 2004: Computer Learner Corpus Research: Current Status and Future Prospects. *Applied Corpus Linguistics: A Multidimensional Perspective*. Amsterdam: Rodopi. 123–145.

ILIĆ, Milena, KALIN, Katja, POVHE, Janja, RAZPOTNIK, Barica, ŠTER, Darja,

IZUMI, Emi, UCHIMOTO, Kiyotaka, ISAHARA, Hitoshi, 2004: SST speech corpus of Japanese learners' English and automatic detection of learners' errors. *ICAME Journal* 28. 31–48.

KOBOS, Zuzanna Krystyna, PIRIH SVETINA, Nataša, 2009: Učenje in poučevanje slovenščine kot neprvega jezika v Sloveniji. *Obdobja 28: Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 203–209.

LEECH, Geoffrey, 1998: Preface. *Learner English on Computer*. London, New York: Longman. xiv–xx.

MISHAN, Freda, 2004: Authenticating corpora for language learning: a problem and its resolution. *ELT Journal* 58/3. 219–227.

NESSELHAUF, Nadja, 2004: Learner corpora and their potential for language teaching. *How to Use Corpora in Language Teaching*. Amsterdam: Benjamins. 125–152.

PIRIH SVETINA, Nataša, FERBEŽAR Ina, 2005: Slovenščine tujejezičnih govorcev. *Jezik in slovstvo* 50/6. 3–15.

STABEJ, Marko, VITEZ, Primož, 2000: KGB (Korpus govorjenih besedil) v slovenščini. *Proceedings of the 2nd Slovenian and 1st International Language Technologies Conference 2000*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 79–81.

STRITAR, Mojca, 2006a: Merila za oblikovanje korpusov usvajanja tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 51/5. 59–74.

– –, 2006b: Oblikovanje korpusa usvajanja slovenščine kot tujega jezika. *Proceedings of the 5th Slovenian and 1st International Language Technologies Conference 2006*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 134–139.

– –, 2009: Slovene as a Foreign Language: The Pilot Learner Corpus Perspective. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 7. 135–152.

ŠIRCELJ, Milivoja, 2003: *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: Popisi 1921–2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

ŽNIDARŠIČ, Tina, 2008: Prebivalstvo. *Statistični letopis Republike Slovenije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko. 72–101.

Nataša Pirih Svetina, Andreja Ponikvar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

»A greva na kavo?« – dejanska potreba ali zgolj boljša in slabša predvidevanja avtorjev glede potreb naslovnikov učenja slovenščine kot tujega jezika (o vsebini učbenikov za učenje slovenščine)

V prispevku analiziramo zanimivost, aktualnost in uporabnost različnih vrst vsebin, zajetih v učbenike za učenje slovenščine kot drugega (J2) in tujega jezika (TJ),[1] ki so v zadnjih letih nastali na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Glede na to, da s(m)o avtorji učbenikov najpogosteje učitelji slovenščine na tečajih v Sloveniji, nekoliko redkeje pa tudi univerzitetni učitelji slovenščine na univerzah v tujini, je naša teza, da so vsebine, zajete v učbenikih, pogosteje bolj po meri tistih, ki se slovenščino učijo za njeno vsakdanjo rabo v Sloveniji, slabše pa pokrivajo potrebe tistih, ki se z njo spopadajo v akademskem okolju v tujini. Obenem poskušamo odgovoriti tudi na vprašanje, katere vsebine in na kakšen način obravnavane bi torej ustrezale naslovnikom, ki se slovenščino učijo ali jo celo študirajo v okviru lektoratov v tujini.

UVOD

Učbeniško gradivo za učenje odraslih tujih govorcev slovenščine kot drugega (J2) in tujega jezika (TJ), ki je nastajalo v zadnjih desetih letih v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, se uporablja pri poučevanju slovenščine kot J2 in TJ pri najrazličnejših ciljnih skupinah – od tečajev, ki potekajo v Sloveniji in so namenjeni odraslim, pa celo otrokom in mladostnikom, do lektoratov slovenščine za študente na univerzah v tujini. Vsebine, zajete v teh učbenikih, od obravnavanih tematskih področij, vrst besedil, slovničnih struktur, besedišča in sporazumevalnih vzorcev, pretežno izhajajo iz programa *Slovenščina za tujce* (Ferbežar in Pirih Svetina 2002;

[1] Definicije temeljnih pojmov, kot sta npr. *slovenščina kot drugi* in *slovenščina kot tuji jezik*, glej v Pirih Svetina 2005a.

Pirih Svetina in Ferbežar 2001). Z izborom besedil in sporazumevalnih vzorcev v dialogih avtorji učbenikov predvidevajo stvarne življenjske situacije, v katerih naj bi se znašli odrasli tuji govorci pri živem stiku s slovenščino. S čedalje večjim številom različnih ciljnih skupin tujih govorcev slovenščine se kažejo večje potrebe po pripravi specializiranega gradiva, ki bi upoštevalo interesne razlike posameznih skupin učečih se in jih po različnih poteh pripeljalo do želenega cilja: ustreznega znanja slovenščine kot J2 in TJ in hkrati poznavanja Slovenije, Slovencev, življenja v Sloveniji, slovenske kulture, navad, običajev.

Analiza potreb (ang. *needs analysis*) je ena izmed temeljnih empiričnih metod v aplikativno naravnanih znanostih. Z njo si pomagamo tudi takrat, ko poskušamo izboljšati kakovost učnih pripomočkov. Pri nastajanju učbenikov na Centru za slovenščino poskušamo na podlagi analize potreb zapolnjevati vrzeli v učbeniškem gradivu za učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika (Zemljarič Miklavčič 2000). Potrebe, pričakovanja in želje različnih uporabnikov pa se med seboj lahko tudi zelo razlikujejo. Če poskušamo ilustrirati s primerom. Pri nas s(m)o avtorji učbenikov najpogosteje učitelji, ki na različnih tečajih v različnih geografskih (najpogosteje pa še vedno v Sloveniji) in družbenih okoljih poučujejo[2] slovenščino bodisi kot J2 bodisi kot TJ. Dragoceno je, da gradiva, iz katerih v fazah nadgrajevanja in poglabljanja nastajajo učbeniki, pogosto ustvarjajo z mislijo na skupino konkretnih naslovnikov ali morda celo na določenega konkretnega posameznika. Ustvarjajo torej na podlagi svojih izkušenj. Vprašanje pa seveda je, ali je njihova analiza potreb oz. ali so njihove izkušnje identične z dejanskimi potrebami tistih, ki se bodo slovenščino v nadaljevanju učili iz teh učbenikov. Vprašanje je najprej, ali so učitelji oz. avtorji res prepoznali dejanske potrebe svojih učencev, in nadalje, ali so njihove potrebe ustrezno prezrcalili v samo gradivo. Obširnejših in s podatki podprtih analiz potreb različnih končnih naslovnikov učenja slovenščine dejansko še ni bilo opravljenih.[3] Tudi naš prispevek te vrzeli ne bo odpravil. Se pa poskušamo obrniti k pomembnemu segmentu učečih se slovenščine kot TJ in vsaj nakazati na njihove specifične potrebe. V mislih imamo študente slovenščine na univerzah izven Slovenije, ki se slovenščino večinoma učijo prav iz učbenikov, ki izhajajo na Centru za slovenščino.

Posamezni izmed teh učbenikov so bili v preteklosti že deležni natančnejših analiz in opisov (npr. recenzija učbenika *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*, Ferbežar 2003; recenzija učbenika *Jezikovod*, Pirih Svetina 2005; ocena učbenikov *Slovenska beseda v živo (1)*, *Slovenska beseda v živo 2*, *S slovenščino nimam težav* in *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*, Pirnat-Greenberg 2007). Nekateri avtorji so se v različnih prispevkih lotevali

---

[2] Tudi: poučujemo.

[3] Več o tem v že citiranem članku Zemljarič Miklavčič 2000.

tudi analiz različnih segmentov učbenikov, npr. načinov preverjanja razumevanja besedil (Bešter 1998), prisotnosti sociokulturnih komponent (Pavičič 1995, Smolić in Pirih 1998), pristopa k obravnavi slovnice (Kržišnik 2000, Pirih Svetina in Ponikvar 2009). V našem prispevku pa bomo poskušali na podlagi rezultatov ankete med učitelji slovenščine na univerzah v tujini pogledati, kako se vsebine, obravnavane v učbenikih, pokrivajo s potrebami študentov slovenščine v tujini.

1 TEMATSKA PODROČJA IN PRISTOPI K NJIHOVI OBRAVNAVI

Program *Slovenščina za tujce* (Ferbežar in Pirih Svetina 2002) je zasnovan tematsko. To pomeni, da predvideva nabor tem, ki naj bi se obravnavale pri pouku slovenščine kot tujega jezika, skupaj s specifičnimi vzorci in besediščem. Program predvideva 15 tematskih področij (Ferbežar in Pirih Svetina 2002: 15): Osebna identiteta, Družina in dom, Osebna razmerja, Izobraževanje in šola, Poklic, delo in brezposelnost, Prosti čas, Turizem, Telo in zdravje, Ekonomika, Hrana in pijača, Javno življenje, Kultura in družba, Gospodarstvo in politika, Mediji ter Naravno okolje. Predvsem od časov priprave in izida *Sporazumevalnega praga* (2004) na Centru za slovenščino nastajajo učbeniki, ki precej dosledno upoštevajo nabor tematskih področij v tem dokumentu. Ta predvideva 14 tematskih področij, ki so do neke mere identična s tematskimi področji programa *Slovenščina za tujce*: Osebna identiteta, Stanovanje in bivanje, Osebna razmerja, Izobraževanje, Delo in poklic, Kultura, mediji, šport, zabava, Promet in potovanja, Zdravje in higiena, Nakupovanje, Hrana in pijača, Storitve, Družba, politika, gospodarstvo, Okolje in vreme, Jezik.

Učbenik za začetno učenje slovenščine kot tujega jezika, *A,B,C ... 1, 2, 3, gremo* (Pirih Svetina in Ponikvar 2003, 2008[3]) prinaša vsebine z naslednjih tematskih področij: osebna identiteta, osebna razmerja, poklic in delo, hrana in pijača, telo in zdravje ter storitve. Njegovo nadaljevanje, v smislu težavnosti in dodajanja novih tematskih področij, predstavlja učbenik *Gremo naprej* (Petric Lasnik, Pirih Svetina in Ponikvar 2009). V tem učbeniku se vsebine tematsko razširijo še na področja javnega življenja ter kulture in družbe, turizma oz. prometa in potovanj, družine in doma, izobraževanja in šole, dela in poklica ter kulture, medijev, športa in zabave. Ugotovimo lahko, da so v dveh učbenikih na začetni in nadaljevalni ravni v bistvu ponujena dejansko vsa tematska področja, predlagana v obeh zgoraj omenjenih temeljnih dokumentih.[4]

---

[4] Navedeni in analizirani učbeniki predstavljajo zgolj izbor, na podlagi katerega je mogoče ilustrirati tezo. Iz analize je tako npr. izvzet drugi učbenik za začetno učenje slovenščine *Slovenska beseda v živo (1)* (Markovič idr. 1998), ki je trenutno tudi v fazi prenove.

Če pogledamo učbenike za višje ravni učenja slovenskega jezika, ugotovimo, da so v učbeniku *S slovenščino nimam težav* (Markovič, Halužan, Bartol, Škapin in Vuga 2002) obravnavane zelo podobne teme kot v *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*, seveda z ustrezno zahtevnejšimi besedili in vzorci. Podobno je tudi v učbeniku *Slovenska beseda v živo 2* (Markovič, Škapin, Knez in Šoba 2004), medtem ko učbenik za izpopolnjevalce *Slovenska beseda v živo 3* (Markovič, Knez, Šoba in Stritar 2009) pokriva še tematska področja kulture in družbe, tudi s poglavji iz slovenske zgodovine, gospodarstva in politike, medijev ter naravnega okolja. Učbenik *Jezikovod* (Ferbežar, Domadenik 2005) za izpopolnjevalno raven vključuje osebna razmerja, gospodarstvo in politiko, javno življenje, družino in dom, naravno okolje, kulturo in družbo ter zgodovino.

Tematski sklopi v omenjenih učbenikih se pogosto prepletajo in dopolnjujejo, vključena besedila, vzorci in strukture pa se razlikujejo glede na jezikovno raven oz. težavnost, ki jo predvideva posamezni učbenik. Postopno prehajanje od enostavnejšega k bolj zapletenemu, od lažjega k težjemu, od bolj znanega k manj znanemu, pa naj si gre za besedišče, oblike ali skladenjske ubeseditve, je tako značilnost znotraj učbenikov (od začetka proti koncu; od prvih proti zadnjim enotam), kakor tudi značilnost učbeniške serije.[5]

2 LJUBLJANOCENTRIČNOST, SLOVENIJOCENTRIČNOST, EKSCENTRIČNOST IN EKSKLUZIVNOST?

Kot že rečeno, so večino do sedaj izšlih učbenikov napisale avtorske skupine, katerih članice najpogosteje poučujejo slovenščino kot J2 v Ljubljani. To dejstvo sicer ni nikakršno opravičilo, lahko pa mu pripišemo nekaj razlogov za naslednje pojave:

a) Ljubljanocentričnost; čeprav smo npr. avtorice učbenikov *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo* in *Gremo naprej* razmišljale, da ne bo prav, da bi favorizirale Ljubljano kot osrednji dogajalni prostor učbenika, se je na koncu vseeno izkazalo, da je Ljubljana v prvem učbeniku omenjena 57–krat, v drugem celo 72–krat, v primerjavi z večnim rivalom Mariborom, ki je v prvem omenjen 38–krat, v drugem pa zgolj 20-krat. V preostalih učbenikih, ki se uporabljajo za poučevanje slovenščine na univerzah v tujini, je situacija podobna. Čeprav sama omemba kraja seveda ne pove vsega o vsebini nasploh, je že na prvi pogled jasno, da ne glede na to, da poti vodijo učence slovenščine geografsko vsenaokrog po Sloveniji in svetu, se to vedno dogaja le iz Ljubljane in vanjo nazaj. Dobro ali slabo? V resnici bi težko odgovorili, Ljubljana vendarle je glavno mesto

[5] Kot serijo ali zbirko lahko pojmujemo bodisi vse Centrove učbeniške izdaje skupaj bodisi natančneje in posebej serijo, naslovljeno z naslovom *Slovenska beseda v živo*, in posebej ostale izdaje.

Slovenije in ji, tudi v učbenikih za učenje slovenščine, pritiče posebno mesto. Po drugi strani pa je tudi res, da že dejstvo, da je glavno mesto, omogoča, da je o njej dostopnih več informacij, da učeči se o njej morda tudi že kaj več vedo, predvidoma več kot o drugih krajih. Zato morda ne bi bilo slabo, da če si že zadajamo nalogo, da v učbenikih za učenje slovenščine predstavljamo tudi Slovenijo in slovenske kraje, to počnemo nekoliko bolj načrtno in z večjim občutkom in občutljivostjo za razlike med slovenskimi kraji in življenjem v njih.

b) Slovenijocentričnost; vtis ob učbenikih je, da se slovenščina da uporabljati, če že ne zgolj na ljubljanskih ulicah, pa vsaj zgolj in samo v Sloveniji: na ulici, v trgovini, doma, v razredu … Če nič drugega, bi se vsaj ta razred lahko kdaj pa kdaj preselil npr. na katero izmed univerz, kjer se poučuje slovenščina. Bi ne bil tak razred za tiste študente, ki se slovenščino učijo v tovrstnem okolju, mnogo bolj prepričljiv kot razred, v katerem so se sredi Ljubljane pri učenju slovenščine znašli prevajalka, kuhar, novinarka in zdravnik? Zdi se, da v učbenikih manjka situacij, ki bi pokazale, da slovenščina sicer ni jezik, ki bi se ga dalo uporabljati kjerkoli in s komerkoli, da pa se vseeno uporablja tudi izven meja Slovenije, obenem pa tudi, da slovensko govoreče zanimajo tudi teme, ki so zunaj fizičnih meja njihove države. Pogosto se torej zdi, da so učbeniki pisani predvsem za tiste, ki se slovenščino učijo v osrednji Sloveniji, predvsem v Ljubljani, in ki jo lahko vsakodnevno, takoj po odhodu iz razreda dejansko tudi uporabljajo na ulici.

c) Ekscentričnost; po eni strani bi lahko rekli, da je primanjkuje – kakšnih posebnežev v učbenikih skoraj ne najdemo; prej bi rekli, da prevladujejo povprečneži in (čigave že?) stereotipne predstave o srečnem življenju štiričlanske družine v novi hišici, kakšni, raje ne bomo zapisali, ker so okusi vendarle različni. Hišico obdaja vrt, pred njo sta parkirana dva avtomobila, če družina slučajno ravno ne počitnikuje, kot to sicer počne dvakrat letno. Sami uspešneži s skompletiranim sorodstvom, ki se ob družinskih praznovanjih kaj rado tudi skupaj nastavi pred objektiv fotografskega aparata, na družinski fotografiji pa ne manjkata niti pes in mačka (prvi je poleg tega nadvse priročen tudi za sklanjanje!). Vprašanje je, ali je to pravi prikaz dejanskega življenja v Sloveniji, in še posebej, ali je relevanten in zanimiv za študente na tujem. Če ne drugega, tovrstnim prikazom večinoma manjka kanček duhovitosti, distance do obravnavanih tem, samokritičnosti in samoironije.

č) Ekskluzivnost; učbenike za učenje slovenščine pišejo učitelji slovenščine in so pogosto namenjeni v uporabo zgolj in samo za to delo posebej posvečenim učiteljem slovenščine. Takim, ki so se izobraževali v točno takem sistemu kot sami avtorji, ki

si z njimi delijo enaka znanja in védenje o svetu in ki so za delo z učbenikom pripravljeni enako dobro, kot so to tudi avtorji sami. Vse skupaj torej pretirano hermetično in ekskluzivno. Marsikdaj marsikaj ni samo po sebi umevno, sploh če imamo v mislih tiste učitelje, ki morda v resnici niti niso pravi učitelji jezika in se dejavnosti poučevanja slovenščine lotevajo bolj ljubiteljsko, obenem pa si z avtorji ne delijo istega konteksta in védenja o svetu. Seveda takih med univerzitetnimi učitelji slovenščine na tujih univerzah na srečo ni, jih je pa precej med učitelji, ki poučujejo slovenščino npr. v izseljeništvu. Zato bi veljalo vsaj v nekaterih učbenikih prilagoditi navodila in razlago tudi manj veščim učiteljem.

3 KAJ BI DEJANSKO POTREBOVALI ŠTUDENTI, KAJ BI POTREBOVALI NJIHOVI UČITELJI?

V naslovu prispevka se sprašujemo, ali je naročilo kave res tisto, kar potrebujejo in v svojem učbeniku pričakujejo univerzitetni študenti slovenščine? Ni, ali še drugače povedano:

> »Gre za študente, ki ne živijo v slovenskem jezikovnem okolju, torej v prvih učnih urah ne potrebujejo osnovnih komunikacijskih vzorcev (npr. Kje je pošta? Oprostite, koliko je ura?) … pač pa potrebujejo več osnovnih informacij o deželi, njenih prebivalcih, kulturi in tudi vsakdanjem življenju, pa tudi bogatejše, informacijsko polnejše slikovno gradivo.« (Šuler Galos 2000)

V študijskem letu 2009/10 je bila med univerzitetnimi lektorji slovenščine narejena anketa (Pisek in Likar Stanovnik, neobjavljeno), v kateri so odgovarjali na vprašanja v zvezi z učbeniki, ki jih uporabljajo pri svojem poučevanju slovenščine. Odgovarjali so na vprašanja v zvezi z učbenikom *Slovenska beseda v živo* (SBŽ 1), *Slovenska beseda v živo 2* (SBŽ 2), *Slovenska beseda v živo 3* (SBŽ 3), *Jezikovod*, *A, B, C … 1, 2, 3, gremo* (ABC), *Gremo naprej*, *S slovenščino nimam težav* (SNT), *Slovenščina na koncu jezika* in *Odkrivajmo slovenščino*.[6]

Pri morebitnih prenovitvah omenjenih učbenikov in pri snovanju novih gradiv bi veljalo upoštevati nekatere konstruktivne predloge učiteljev. Nekaj pogostih komentarjev o omenjenih učbenikih, ki jih učitelji pri svojem delu uporabljajo že dalj časa:

---

[6] Učbenika *SBŽ 3* in *Gremo naprej* sta bila v anketi skopo komentirana, ker sta bila v času anketiranja še »presveža« in ju lektorji dejansko še niti niso poznali in uporabljali; prav tako skopo tudi *Slovenščina na koncu jezika* in *Odkrivajmo slovenščino*, ki sta starejša učbenika, ki se več ne ponatiskujeta in počasi tudi odhajata iz rabe. Anketnih odgovorov v zvezi z omenjenimi učbeniki zato v prispevku ne upoštevamo.

SBŽ 1: potrebnih je več slovničnih vaj in vaj za konverzacijo, več besedil za poslušanje, daljša zapisana besedila, bolj realna (avtentična), »življenjska« besedila, zanimivejše teme (tematika o hrani se preveč vleče), relevantnejše besedišče (ali na tej stopnji res potrebujemo *cvetličarno*?!), potrebujemo učbenik, ki se začne z vstopom v Slovenijo – avtocestne oznake, oznake na letališču, prevoz z letališča, železniška postaja ipd.;

SBŽ 2: zelo dober in pregleden učbenik, potrebnih je le več vaj za konverzacijo in za tvorjenje zapisanih besedil;

Jezikovod: teme v učbeniku so zelo primerne, potreben pa je bolj strukturiran pregled slovničnega sistema;

ABC: potrebna je bolj sistematična obravnava slovnice in več slovničnih vaj, prve tri enote imajo neustrezno zaporedje oz. jih je treba združiti v manj enot; besedne zveze oz. vzorci, kot je npr. *veselim se, da sva se spoznala*, niso primerne za začetnike, ker so prezahtevne; enoto o hrani je treba prenoviti (za začetnike besedne zveze, kot sta npr. *pol kile hlebca, štiri litre vina* niso uporabne, ker so prezapletene); v učbeniku ves čas nastopata Roberto in Barbara, kar je monotono in zato je reševanje vaj za slušno razumevanje predvidljivo;

SNT: potrebnih je več aktualnih besedil (besedila so za slovanske govorce prelahka in prekratka), več vaj za konverzacijo, za poslušanje in za tvorjenje zapisanih besedil, pestrejše slovnične vaje za sklone.

4 SPECIALIZIRANA GRADIVA ZA ŠTUDENTE

Učitelji slovenščine na univerzah v tujini občutijo največjo vrzel v gradivih za slovanske govorce na začetni ravni (tukaj je mišljen predvsem specifičen, kontrastivno-komparativno zasnovan pristop k predstavitvi slovničnega sistema), po drugi strani pa pogrešajo tudi ustrezno gradivo za delo s študenti na izpopolnjevalni ravni (predvsem za učenje in razvoj besedišča, težjih besednih zvez in fraz ter za razvoj kompetenc za tvorjenje kompleksnejših zapisanih in govorjenih besedil), ki bi študentom, jezikoslovcem, bodočim prevajalcem omogočila razvoj jezikovne zmožnosti do najvišje možne ravni. Hkrati je gradiva za tovrstno publiko potrebno prilagoditi tudi tematsko, saj je tako po besedah učiteljev kot tudi študentov v učbenikih premalo »moških« tem (razlog za »žensko« usmerjenost tem je dejstvo, da so vse učbenike do zdaj pisale samo ženske avtorice), po drugi strani pa je v obstoječih učbenikih preveč tem, s katerimi se mladi študenti težko identificirajo, saj (še) nimajo tovrstnih izkušenj, npr. družina, služba, politika, potovanja v eksotične dežele ipd. Za manj ustrezna so se izkazala tudi besedila in vzorci, ki pretirano poveličujejo in hvalijo Slovenijo in Slovence; nemalokrat s strani študentov izzovejo posmeh izjave o Sloveniji kot najlepši deželi,

o izjemni prijaznosti ljudi, o navdušenosti Slovencev (npr. *Slovenci so zelo ponosni na svoje morje, gore, hribe, gozdove in čiste reke.* ali *Slovenija je vsa lepa.* ali *Če kdo hoče videti Evropo v malem, naj pride v Slovenijo.* ipd.), pa tudi sporazumevalni vzorci, ki jih prek učbenikov polagamo študentom v usta (npr. *A ti je všeč Slovenija? – Ja, zelo mi je všeč.* ali *Slovenščino se učimo, ker nam je všeč.*).

Da bi odpravili vrzeli v učbenikih, ki jih uporabljajo pri svojem delu, so učitelji slovenščine na univerzah v tujini v štud. letu 2009/10 začeli zbirati in pripravljati gradivo, ki bo namenjeno prvenstveno študentom na najvišji, izpopolnjevalni ravni. Razdeljeno bo v več sklopov, in sicer glede na jezikovne zmožnosti, ki se bodo z nalogami razvijale, učitelj pa si bo lahko glede na potrebe svoje skupine naredil izbor določenih besedil oz. nalog in vaj, ki jih bo uporabil v razredu kot samostojno gradivo ali pa kot dodatek k izbranemu učbeniku.

Gradivo bo razdeljeno v naslednje sklope:

a) slovnica: vključene bodo pretežno zahtevnejše slovnične vsebine, ki v obstoječih učbenikih niso obravnavane ali so obravnavane preveč enostavno (npr. oblikoslovne posebnosti, predložne zveze, besedni red, fonetika, pravopis ipd.);

b) besedila, namenjena branju: zbrana bodo besedila različnih zvrsti z najrazličnejšimi temami; naloge ob besedilih bodo namenjene spoznavanju terminologije in širjenju besedišča in besednih zvez (npr. vstavljanje ustreznih besed, iskanje sopomenk, nadpomenk, protipomenk, besedne družine, razlaganje pomenov, naloge za iskanje pomenov v SSKJ in drugih slovarjih ter za uporabo elektronskih jezikovnih orodij);

c) govorjena besedila, namenjena poslušanju: vključena bodo predvsem govorjena besedila v »neknjižnih oblikah« slovenskega jezika (pogovorni jezik, narečja, sleng) in ustrezne vaje za razumevanje, saj so tuji študenti večinoma omejeni zgolj na poslušanje svojega učitelja, ki v razredu govori in uči knjižno slovenščino, ko pa pridejo v Slovenijo, imajo pogosto težave z razumevanjem manj standardnih različic govorjenega jezika;

č) tvorjenje zapisanih besedil: ta sklop bo vseboval predvsem naloge za tvorjenje različnih vrst besedil in besedila, namenjena prevajanju, s kakršnimi bi se študenti lahko v bodoče srečevali kot prevajalci;

d) konverzacija: sklop bo vključeval naloge za razvijanje ustnega sporazumevanja na najvišji jezikovni ravni (teh je v obstoječih učbenikih za izpopolnjevalce najmanj).

Specializirana gradiva za študente na začetku ne bodo pokrila vseh potreb in želja študentov, ki študirajo slovenščino na več kot 50 univerzah po svetu, saj so zamišljena kot elektronska zbirka, ki se bo nenehno dopolnjevalna, spreminjala in izpopolnjevala glede na različne zahteve in stopnje znanja. Predstavljala bodo izhodišče za nadaljnje ustvarjanje in razširitev avtorske ekipe Centra za slovenščino kot 2/TJ na učitelje, ki imajo potrebe po specifičnem gradivu, za določeno ciljno publiko, z različnimi potrebami in interesi.

5 SKLEP

»Ja, z veseljem,« bi lahko odgovorili na v naslovu zastavljeno vprašanje, zraven povabila na kavo pa bi si vsekakor zaželeli malo manj ljubljanocentričnosti in slovenijocentričnosti ter raje nekoliko več ekscentričnosti. Namesto slednje bi bilo dovolj že tudi manj stereotipnosti in dolgočasnega povprečja in povprečnežev oz. navideznih uspešnežev. Dobrodošlo bi bilo vsekakor tudi več duhovitosti, samokritike in samoironije. Poleg tega bi v učbenikih, ki bi jih v roke kot učitelji jemali tudi strokovno in didaktično manj podkovani posamezniki, pričakovali nekoliko bolj laično in manj ekskluzivno razlago oz. sploh razlago. Študenti, ki se s slovenščino spopadajo v tujih univerzitetnih okoljih, bi potrebovali več študentsko obarvanih tem, tem, ki zanimajo slovenskega študenta oz. kateregakoli globalno osveščenega človeka v njihovem starostnem obdobju. Upamo, da bo vsaj študentskim slovenističnim potrebam v prihodnje bolje zadoščeno – za to se že trudijo njihovi učitelji, ki so zanje v študijskem letu 2009/10 začeli pripravljati specializirano elektronsko dostopno gradivo.

VIRI IN LITERATURA

BEŠTER, Marja, 1998: Preverjanje razumevanja zapisanega neumetnostnega besedila pri pouku slovenščine kot drugega/tujega jezika. Marja Bešter (ur.), *Skripta 2*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 47–67.

FERBEŽAR, Ina, idr., 2003: Nataša Pirih Svetina in Andreja Ponikvar: *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo. Učbenik za začetnike na kratkih tečajih slovenščine kot drugega ali tujega jezika.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 142 str. *Jezik in slovstvo* 48/5. 87–90.

FERBEŽAR, Ina, DOMADENIK, Nataša, 2005: *Jezikovod. Učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

FERBEŽAR, Ina, PIRIH SVETINA, Nataša, 2002: *Izobraževalni programi, Izobraževanje odraslih, Slovenščina za tujce.* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.

FERBEŽAR, Ina, idr., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete in Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.

KRŽIŠNIK, Erika, 2000: Posredovanje slovničnega znanja v učbenikih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ada Vidovič Muha (ur.), *Skripta 4*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7–13.

MARKOVIČ, Andreja, HALUŽAN, Vesna, PEZDIRC-BARTOL, Mateja, ŠKAPIN, Danuša, VUGA, Gita, 2002: *S slovenščino nimam težav. Učbenik za kratke tečaje slovenščine. Nadaljevalna stopnja.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

MARKOVIČ, Andreja, KAJIČ KMETIČ, Špela, RIGLER ŠILC, Katarina, ŠKAPIN, Danuša, 1998: *Slovenska beseda v živo. Učbenik za začetni tečaj slovenščine kot drugega jezika.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2009: *Slovenska beseda v živo 3a. Učbenik za izpopolnjevalni tečaj slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2009: *Slovenska beseda v živo 3b. Učbenik za izpopolnjevalni tečaj slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

MARKOVIČ, Andreja, ŠKAPIN, Danuša, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, 2004: *Slovenska beseda v živo 2. Učbenik za nadaljevalni tečaj slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

PAVIČIĆ, Mladen, 1995: O sodobnih učbenikih slovenskega knjižnega jezika za tujce. 31. SSJLK. *Zbornik predavanj*. Ljubljana: FF. 21–33.

PETRIC LASNIK, Ivana, PIRIH SVETINA, Nataša, PONIKVAR, Andreja, 2009: *Gremo naprej. Učbenik za nadaljevalce na tečajih slovenščine kot drugega ali tujega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

PIRIH SVETINA, Nataša, FERBEŽAR, Ina, 2001: Izobraževalni program za odrasle Slovenščina za tujce. *Jezik in slovstvo* 46/5. 222–227.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2005: Ina Ferbežar in Nataša Domadenik: Jezikovod: učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2005. 136 str. + zgoščenka. *Jezik in slovstvo* 50/5. 87–88.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2005a: *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Izolit.

PIRIH SVETINA, Nataša, PONIKVAR, Andreja, 2003, 2008[3]: *A, B, C ...1, 2, 3, gremo. Učbenik za začetnike na kratkih tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

PIRIH SVETINA, Nataša, PONIKVAR, Andreja, 2009: Slovenska slovnica za tujce – kaj imamo, kaj pa bi?. Anita Peti-Stantić (ur.), *Treći hrvatsko-slovenski slavistički skup: Opatija 7. i 8. travnja 2006*. Zagreb: FF press. 35–53.

PIRNAT-GREENBERG, Marta, 2007: http://www.arts.ualberta.ca/~ljubljan/bookreviews/Markovicetal.pdf

SMOLIĆ, Marija in PIRIH, Nataša, 1998: Predstavljanje dežele v učbenikih in tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Erika Kržišnik (ur.), *Zbornik predavanj SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 171–186.

ŠULER GALOS, Jasmina, 2000: Posebnosti poučevanja slovenščine na univerzah v tujini: uvodne opombe. Ada Vidovič Muha (ur.), *Skripta 4*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 31–43.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2000: Centrovi učbeniki za slovenščino kot drugi/tuji jezik in njihova aplikacija na obstoječo (in predvidljivo) mrežo naslovnikov. Ada Vidovič Muha (ur.), *Skripta 4*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7–15.

Program Slovenščina za tujce: http://www.acs.si/programoteka/PDF/slo_za_tujce.pdf.

Kristina Hmeljak Sangawa , Chikako Shigemori Bučar, Nagisa Moritoki, Luka Culiber, Andrej Bekeš
Oddelek za azijske in afriške študije, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Pouk slovenščine za japonske študente na enomesečnem gostovanju

Od leta 1997 katedra za japonologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani organizira minimalen pouk slovenščine za japonske študente, ki prihajajo na enomesečno bivanje v okviru dogovora o izmenjavi študentov z japonsko univerzo. Ker so tečaji slovenščine kot tujega jezika na FFUL plačljivi tudi za študente na redni izmenjavi, smo skušali to vrzel pokriti sami. Zaradi specifičnega jezikovnega ozadja slušateljev, ki pridejo v Slovenijo brez predznanja slovenščine in večinoma tudi zelo slabo obvladajo druge evropske jezike, ter zaradi njihovih specifičnih komunikacijskih potreb smo zanje pripravili specifičen učni program in gradivo.

1 UVOD

Na Oddelek za azijske in afriške študije (AAŠ) Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani od leta 1997 prihaja vsako leto skupina od dveh do šestih japonskih študentov ali študentk z Univerze Tohoku fukushi na enomesečno študijsko bivanje, od leta 2010 pa tudi skupina študentov z Univerze v Tsukubi na dvotedensko študijsko bivanje v okviru medfakultetnih sporazumov o sodelovanju in izmenjavi študentov. Zanje na Oddelku AAŠ organiziramo uvodni pouk slovenščine, ki je zasnovan specifično za potrebe teh študentov in v okviru možnosti, ki jih ima oddelek. V razdelkih, ki sledijo, bomo predstavili ozadje in razlog za organizacijo tega pouka, specifične potrebe in jezikovno predznanje udeležencev, cilje pouka, njegovo vsebino in učno gradivo, odziv udeležencev nanje ter odprta vprašanja.

2 OZADJE POUKA SLOVENŠČINE ZA JAPONSKE ŠTUDENTE

Osnovno poslanstvo Oddelka za azijske in afriške študije oz. katedre za japonologijo je seveda izobraževanje slovenskih študentov japonologije. Svojim študentom skušamo nuditi čim več možnosti živega stika z japonskim jezikom in kulturo, še posebej v obliki študijskih obiskov na Japonskem. Zato smo vzpostavili programe sodelovanja in izmenjave študentov z doslej sedmimi univerzami na Japonskem, na katere se vsako leto prijavi veliko študentov japonologije. Ker pa je žal več slovenskih študentov japonologije, ki si želijo na Japonsko, kot pa japonskih študentov slovenistike ali drugih ved, ki bi si želeli študirati na naši univerzi, težko ohranjamo ravnotežje pri številu študentov, še posebej na polletnih in celoletnih programih izmenjave. Medtem ko smo na Japonsko poslali že več kot 90 študentov na enoletne izmenjave, je na enoletni študij na Filozofsko fakulteto s partnerskih univerz na Japonskem doslej prišlo samo 10 študentov. Zato smo toliko bolj veseli programa enomesečnih izmenjav z Univerzo Tohoku fukushi, s katero si od leta 1997 vsako leto izmenjujemo 2 do 6 študentov v vsako smer.

Univerza Tohoku fukushi je manjša privatna univerza v mestu Sendai, ki jo je ustanovila zen-budistična šola Soto in kjer sta glavni študijski področji socialno delo in pedagogika. Leta 1997 smo preko osebnih poznanstev med učitelji vzpostavili stik s tamkajšnjo univerzo in prav zaradi zavzetosti učiteljev, ki so odgovorni za mednarodne izmenjave na obeh straneh, uspeli uvesti in doslej neprekinjeno vsako leto izvajati enomesečni program študijskega bivanja za študente obeh univerz, novembra v Sloveniji za japonske študente in decembra na Japonskem za slovenske študente. Univerza Tohoku fukushi nudi našim študentom japonologije enomesečni intenzivni tečaj japonskega jezika z ekskurzijami in uvod v zenovsko meditacijo, na našem oddelku pa za japonske študente organiziramo pouk slovenščine, predavanja v japonščini o slovenski zgodovini, družbi in kulturi ter oglede vrtcev, šol in drugih ustanov. Program ogledov vsako leto priredimo glede na zanimanje in študijsko smer posameznih študentov ter na razpoložljive možnosti na oddelku.

V okviru sporazuma z Univerzo Tohoku fukushi so študenti na izmenjavi vzajemno oproščeni šolnine, tako da je tečaj japonščine za naše študente na Japonskem brezplačen, žal pa tečaji slovenščine, ki jih na Filozofski fakulteti izvaja Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, niso brezplačni (z izjemo tečajev za študente evropskih univerz v okviru programa Erasmus), ker jih Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo ne finansira tako kot ostalo pedagoško dejavnost FF. Tudi drugih predavanj, ki bi se jim lahko japonski študenti brez predznanja slovenščine in s slabim znanjem angleščine lahko pridružili na Filozofski fakulteti, žal ni. Da bi vseeno lahko omogočili program izmenjave, smo se zato na katedri za japonologijo odločili, da

sami organiziramo in izvedemo program za japonske gostujoče študente, čeprav to izvajamo kot dodatno neplačano pedagoško dejavnost, zato da po eni strani s tem omogočimo slovenskim študentom študij na Japonskem, po drugi pa po svojih močeh prispevamo k boljšemu poznavanju slovenske stvarnosti v deželi, kjer Slovenijo še vedno mnogo ljudi zamenjuje s Slovaško.

Glede na zelo pozitiven odziv dosedanjih udeležencev smo naknadno leta 2009 podoben program ponudili tudi Kolidžu za japonski jezik in kulturo Univerze v Tsukubi, s katero sodelujemo preko medfakultetnega sporazuma vse od nastanka našega oddelka leta 1995 in kamor smo doslej napotili že več kot 50 študentov na enoletno študijsko bivanje, od koder pa sta doslej prišla na enoletni študij na Filozofsko fakulteto UL samo dva študenta. Z iste univerze sicer vsako leto prihaja skupina treh do petih študentov (večinoma študentk) na dvotedensko pedagoško prakso, ni pa bilo doslej večjega zanimanja za daljšo dobo študija. Zato smo po posvetovanju s tamkajšnjimi mednarodnimi koordinatorji ponudili študentom Univerze v Tsukubi krajši program – dvotedenski uvod v slovenski jezik in stvarnost, ki naj bi privabil več japonskih študentov k nam in jih morda prepričal tudi v daljše študijsko bivanje v Sloveniji. S tem upamo, da bomo lahko uravnotežili dosedanji tok študentov na izmenjavi. Tak program smo prvič izvedli marca 2010.

Ker smo tudi to izvedli kot dodatno neplačano pedagoško dejavnost, smo se odločili, da izvajanje od leta 2011 dalje racionaliziramo in program ponudimo obema univerzama v istem terminu marca, ko so na japonskih univerzah semestrske počitnice.

3 CILJI, POTREBE IN PREDZNANJE UDELEŽENCEV

Študenti z Univerze Tohoku fukushi, ki prihajajo v Slovenijo na enomesečno študijsko bivanje, so večinoma študenti socialnega dela, pedagogike ali posebne pedagogike. Enomesečno bivanje v Sloveniji je v njihovem programu vključeno v izbirni predmet »Mednarodna komunikacija«, njihov cilj pa ni samo študij slovenskega jezika, pač pa tudi širša seznanitev z družbeno stvarnostjo njim skoraj docela neznane države, izkušnja življenja v tujini ter preizkušanje svoje sposobnosti komuniciranja. Za marsikaterega je to prva izkušnja bivanja v tujini. Njihov program v Ljubljani se deli na tri dele: uvod v slovenski jezik in kulturo, ogledi šol in drugih ustanov ter sodelovanje pri jezikovnih vajah za študente japonologije, med katerimi v čimbolj preprosti japonščini predstavijo svojo študijsko smer ali temo, ki jo raziskujejo. Med bivanjem v Ljubljani stanujejo pri družinah ali v stanovanjih študentov japonologije. Tako na fakulteti kot doma imajo torej skoraj vedno pri sebi nekoga, s katerim se lahko sporazumevajo tudi v japonščini, vseeno pa potrebujejo vsaj minimalno znanje slovenščine za vsakdanja opravila, kot so nakupovanje, naročanje, prošnja za pomoč, iskanje poti ipd. Njihov

cilj pri učenju slovenščine je torej po eni strani spoznavanje drugega tujega jezika, po drugi pa usvojitev nekaj praktično-sporazumevalnih jezikovnih osnov, ki jim služijo pri vsakdanjem življenju.

Tudi študenti z Univerze v Tsukubi prihajajo s podobnimi cilji in ozadjem. Študijsko bivanje v Ljubljani je zanje del predmeta »Mednarodni vidiki sodobne kulture«. Njihov cilj med bivanjem v Sloveniji je spoznavanje slovenščine in najosnovnejše komuniciranje v tem jeziku, spoznavanje slovenske stvarnosti ter preizkušanje svojih komunikacijskih sposobnosti pri predstavljanju sebe in svoje kulture v tujini. Program se tudi zanje deli na tri dele: uvod v slovenski jezik in kulturo, ogledi muzejev in drugih ustanov ter sodelovanje pri jezikovnih vajah za študente japonologije s predstavitvami v preprosti japonščini.

Jezikovno predznanje študentov z obeh univerz je večinoma omejeno. Vsi se sicer na Japonskem že od nižje srednje šole obvezno učijo tudi angleščine, vendar je pri pouku poudarek na branju, pisanju in obvladanju slovnice, nimajo pa ne v šoli ne v vsakdanjem življenju na Japonskem veliko možnosti niti potrebe po uporabi angleščine ali drugega tujega jezika za komuniciranje. Pred prihodom v Slovenijo se iz priročnikov in s pomočjo študentov, ki so že bili v Sloveniji, naučijo nekaj osnovnih fraz, toda dejansko komuniciranje v tujem jeziku je zanje velik izziv.

Kljub znanju angleščine je slovenščina za govorce japonščine zelo težek jezik. Japonščina se namreč razlikuje od slovenščine na vseh ravneh, od glasoslovja, slovnice in besedišča do pragmatike. V japonščini se morfološko ne izražajo ne oseba ne število ali spol, sklanjanja ni, skladnja in vrstni red besed v povedi sta drugačna kot v slovenščini, fonemov je manj (pet samoglasnikov in šestnajst soglasnikov) in v manjšem številu kombinacij (diftongov in soglasniških sklopov ni), naglaševanje je tonemsko in ne jakostno. Zato je učenje slovenskih glasov in osnovnih morfoloških pravil, ki so potrebni že za tvorjenje najpreprostejših povedi, velik izziv za japonske govorce.

4 CILJI IN VSEBINA POUKA

Cilji pouka so po eni strani praktični in kratkoročni, tj. usposobiti japonske študente za najosnovnejše komuniciranje v slovenščini med bivanjem v Ljubljani, po drugi strani pa širše izobraževalni in dolgoročni: skozi učenje slovenščine japonski študenti spoznajo drug tuj jezik, ki ni angleščina, ob tem imajo možnost premisliti in uzavestiti svoje jezikovno znanje, spoznati arbitrarnost jezikovnih pravil ter razmišljati o vlogi jezika in drugih dejavnikov pri komuniciranju in širše o vlogi jezika v družbi. Skozi izkušnjo komuniciranja v tujem jeziku in v tujem okolju, kot ga niso še izkusili na jezikovnih vajah v šoli na Japonskem, iz prve roke izkusijo in razumejo pomen in

vrednost jezikovne zmožnosti v vseh njenih razsežnostih. Pri tem se trudimo, da jih ne bi s preveliko količino snovi, prehitrim ritmom uvajanja ali prevelikimi zahtevami odvrnili od učenja ali negativno vplivali na njihovo motivacijo, pač pa da morfološko pestrost in glasovno drugačnost slovenščine prikažemo kot pozitiven izziv in jih spodbudimo k sprotni rabi slovenščine med bivanjem v Ljubljani in – upamo – nadaljevanju učenja ob povratku v domovino.

Sprva smo za jezikovni pouk poskusili uporabiti nekatere obstoječe učbenike za učenje slovenščine na začetni stopnji (Čuk 1999, Križaj Ortar 1996, Pirih Svetina 2003), toda izkazalo se je, da so ti učbeniki prezahtevni za naše študente. Učbeniki namreč že na začetku zahtevajo poznavanje kar nekaj slovničnih pojmov in pregibnih vzorcev, ki so za japonske študente zahtevni tako pojmovno, saj morajo npr. šele spoznati pojem slovničnega spola, kot tudi količinsko, saj morajo ob novih glasovih in besedišču obenem spoznati tudi več paradigem. Tudi učbenik Kanazaši (2001), ki je edini učbenik slovenščine za japonske govorce doslej, z razlagami v japonščini, je zastavljen kot učbenik za dolgoročnejše učenje, pri katerem študent najprej spozna več slovničnih pravil in le postopoma gradi povedi in besedila, ki se lahko tudi praktično uporabljajo za komuniciranje v vsakdanjem življenju.

Jezikovne vaje smo torej zastavili drugače in pri tem bolj poudarili takojšnjo praktično uporabnost naučenega kot pa slovnično pravilnost in poglobljeno razumevanje jezikovnih pravil. Le-to je seveda dolgoročno neizbežno potrebno za katerokoli izražanje, ki presega najosnovnejše potrebe po sporazumevanju. Vaje se delijo na 10 sklopov po dve šolski uri, pri katerih smo obravnavali naslednje vsebine:

1. a) kratek uvodni opis slovenskega jezika: glavne glasovne značilnosti, značilnosti pisave s poudarkom na razlikah med slovensko pisavo in japonsko latinico, slovnične značilnosti (razlaga pojmov pregibanje po osebi, številu in spolu oz. po sklonih, glagolski vid); b) predstavitev priročnikov in gradiva za dodatno učenje: slovarja (Kanazaši 2009 in jaSlo), slovnične preglednice (Črnivec 2002), učbeniki (Alič 2008, Pirih Svetina 2003, Kanazaši 2001); c) osnovne fraze: pozdravi, predstavljanje;

2. štetje od 1 do 100, ure, dnevi v tednu, meseci; dialog: vprašati za telefonsko številko, dogovoriti se za srečanje ob določenem času;

3. vabilo: kako povabiti, kako sprejeti/zavrniti povabilo (na kavo, na večerjo, na izlet, v kino), izraziti željo (bi + deležnik), naročanje pijače in jedi (glej dodatek 1);

4. nakupovanje: zahtevati želeni predmet (besedišče po želji študentov), vprašati za ceno (glej dodatek 2);

5. prostorski izrazi, spraševanje po poti;

6. poročanje o preteklih dogodkih (glagoli v pretekliku); izražanje občutkov (pridevniki);

7. prošnja za dovoljenje (ali lahko + 1. os. sedanjika); prošnja (ali lahko + 2. os. sed.);

8. pripovedovanje o načrtih (sedanjik, prihodnjik);
9. priprava scenarija za kratek nastop (igro) v slovenščini z naučenimi izrazi;
10. vaja dialogov za nastop; nastop pred slovenskimi študenti.

Primeri gradiva, ki smo ga pri tem uporabljali, so v dodatkih 1 in 2.

V uvodnem predavanju o slovenskem jeziku (v japonščini) smo predstavili več jezikoslovnih pojmov, vendar ne podrobno, pač pa samo kot splošni okvir, znotraj katerega lahko potem študenti bolje razumejo jezikovne vsebine, ki ji postopoma spoznavajo.

Pri izboru jezikovnih prvin, ki smo jih tudi konkretno vadili med jezikovnimi vajami, smo bolj poudarili besedišče kot slovnico, ker je to na začetku bolj neposredno uporabno: tudi s posameznimi nepovezanimi besedami lahko do neke mere sporočimo svoje želje ali potrebe, čeprav zelo okrnjeno (če npr. mimoidočemu rečemo »prosim, pošta!«, bo verjetno razumel, da iščemo poštni urad), medtem ko samo s poznavanjem slovničnih pravil in pregibnih vzorcev ne moremo sestaviti nobenega smiselnega sporočila, če ne poznamo dovolj besed. Pri tem smo posebej poudarili a) besedišče, ki je potrebno za naročanje v restavraciji in nakupovanje, ker so to glavni sporočanjski položaji, v katerih se japonski študenti znajdejo sami, ter b) vljudnostne fraze, ki jih lahko uporabijo v družini, kjer gostujejo. To smo vključili na željo študentov, saj je eden od njihovih ciljev med bivanjem v Sloveniji tudi ta, da vzpostavijo čim bolj pozitivne medčloveške odnose.

Pri slovnici smo se omejili na najosnovnejše, da ne bi s preveliko količino pregibnih vzorcev negativno vplivali na motivacijo študentov. Tako smo npr. pred sedanjikom uvedli deležnik, pri katerem ni treba ločevati med 1., 2. in 3. osebo (čeprav se spolu in številu ne moremo izogniti, a se paradigma vsaj ujema s samostalniki in pridevniki) in ki je uporaben v treh pogostih funkcijah: za vabila (»Bi jedel?«), izražanje želja (»Jaz bi jedla.«) in poročanje (»Sem že jedla.«).

Skušali smo izbrati jezikovne prvine, ki jih študenti lahko takoj po vaji v razredu tudi konkretno uporabijo v dejanski situaciji, pri vajah pa te prvine predstaviti tako, da je bilo študentom jasno, čemu in kdaj jih lahko uporabijo, ter jih opozarjati na pragmatične razlike z japonščino ter drugačno kulturno ozadje. V dodatku 2 je primer gradiva, s katerim so se študenti pripravljali na nakupovanje na tržnici; v gradivu je poleg potrebnih fraz v slovenščini tudi razlaga o tem, da je osnovna merska enota pri nakupovanju na tržnici kilogram (in ne gram kot na Japonskem), ter napotek, kako odločno zavrniti ponudbo, saj tega v svojem okolju običajno niso vajeni.

5 ODZIVI UDELEŽENCEV IN ODPRTA VPRAŠANJA

Na koncu programa sicer nismo izvajali formalnih anket, smo pa študente pred odhodom v neformalnem pogovoru vprašali za mnenje o celotnem programu in specifično tudi o pouku slovenščine. Večinoma so bili odzivi zelo pozitivni, študenti so zelo cenili to, da so naučeno znanje lahko takoj tudi uporabili zunaj razreda. Še najbolj kritične so bile doslej študentke z Univerze v Tsukubi, od katerih sta si dve zaradi svojega predznanja (ena študira ruščino, druga ima slovenske prijatelje, s katerimi si dopisuje) želeli bolj intenzivnih vaj in več priprav pred prihodom v Slovenijo. Pogosta je bila tudi pripomba, da so se težko privadili na slovenske glasove, a da je bila to zanimiva in koristna izkušnja. Večkrat so omenili, da jih je dodatno motiviralo dejstvo, da so se tudi slovenski študenti trudili komunicirati v japonščini in da je večina ljudi, ki so jih srečali, tekoče in z veseljem govorila vsaj en tuj jezik.

Tudi v prihodnje lahko predvidevamo, da se bodo na program izmenjave prijavili študenti z različnim predznanjem. Za take, ki že obvladajo nekaj slovenščine, načrtujemo dodatno organizirano druženje s slovenskimi študenti japonščine, s katerimi bi si lahko vzajemno pomagali pri učenju jezika. Odprto pa ostaja vprašanje nadaljnjega organiziranja in izvajanja celotnega programa: tudi v bodoče nameravamo program izvajati tako kot doslej, obenem pa upamo, da bo problem učenja slovenščine za tuje študente na izmenjavi prej ali slej sistemsko rešen. Zato tudi z veseljem pozdravljamo pobudo za akreditacijo lektorata slovenščine kot tujega jezika na Filozofski fakulteti UL in upamo, da bomo tudi kot fakulteta v bodoče še bolj sposobni pritegniti tuje študente in poskrbeti zanje.

LITERATURA

ALIČ, Tjaša idr., 2008: *Pocket Slovene = Žepna slovenščina*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

ČRNIVEC, Ljubica, 2002: *Slovnične preglednice slovenskega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

ČUK, Metka, 1999: *Za začetek: učimo se slovenščino*. 4., popravljena in dopolnjena izd. Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Japonsko-slovenski slovar jaSlo: <http://nl.ijs.si/jaslo/>. Dostop 13. julija 2010.

KANAZAŠI, Kumiko, 2001: *Slovenski jezik za Japonce = Suroveniago nyuumon*. Tokio : Daigakušorin.

KANAZAŠI, Kumiko, 2009: *Suroveniago Nihongo jiten = Mali slovensko-japonski slovar*. Tokio: Daigakushorin.

KRIŽAJ-ORTAR, Martina, 1996: *Učimo se slovenščino.* 3. izdaja. Ljubljana : DZS.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2003: *A, B, C – 1, 2, 3, gremo: učbenik za začetnike na kratkih tečajih slovenščine kot drugega ali tujega jezika.* Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko.

Dodatek 1: gradivo 3. sklopa – naročanje v restavraciji [Slovenski prevodi v oglatih oklepajih so dodani za bralce tega referata, v originalnem gradivu jih ni.]

Cilj sklopa: znati naročiti hrano ali pijačo; znati se posvetovati s sogovorcem o naročilu.

Nove jezikovne prvine: tožilnik ednine, dvojine in množine; imena jedi in pijač.

V restavraciji レストランで レストランで

Kaj bóste?「ご注文は？」

Kaj bóš? 「何にする？」

Kaj boste píli?「お飲物は？」

Kaj boš píla? （女性へ） 「何を飲む？」

Kaj boš píl?（男性へ）「何を飲む？」

Mení, prosim. / Jedílni líst, prósim. 「メニュをください。」

Jaz bom... in ... in ... prósim.「私は…と…にする／します。」

Kosílo, prósim.「昼ご飯、又はランチセットをください。」

矢印の後は注文に使う体格の形です。矢印がないものは、注文に使う体格も同じ形です。

[Oblika po puščici je tožilniška oblika, ki se uporablja pri naročanju. Pri besedah, kjer ni puščice, je tudi tožilniška oblika, ki se uporablja pri naročanju, enaka.]

čaj -> právi / índijski / zelêni / おちゃ 紅茶／紅茶／緑茶

sádni / planínski / šípkov フルーツ／ハーブ／ローズヒップ

kava -> Kávo, prósim. コーヒーをください

Kavo brèz. エスプレッソ

Kavo s smétano. ウィンナーコーヒー

Kavo z mlékom. カフェオレ

Kapučín. カプチーノ

sók ジューズ

džus オレンジジュース

pívo -> velíko / málo / tóčeno ビール （大／小／ナマ）

víno -> bélo / rdéče ワイン（白／赤）

vrhúnsko / kakôvostno / namízno 高級／中級／普通

júha -> Júho, prosim. スープ

govêjo / góbovo / zelenjávno コンソメ／キノコ／野菜

jóta -> Jóto, prosim. ヨータ（ザワークラウトと肉のスープ）
špagéti -> Špagéte, prosim. スパゲティー
rézanci -> Rézance, prosim. 麺
rižóta -> Rižóto, prosim. リゾット
píca (pizza) -> Píco, prosim. ピザ
velíko / májhno （大／小）
zrézek -> govêji / svínjski / puránji ステーキ（牛／豚／七面鳥）
narávni / dúnajski プレーン／衣付き
pomfrí フライドポテト
krompír ジャガイモ
soláta -> Soláto, prosim. (zelêno / mêšano) サラダ（グリーン／ミックス）
sladíca -> Sladíco, prosim. デザート

Dodatek 2: gradivo sklopa 4 – nakupovanje

市場へ行って、買物をしましょう。[Pojdimo na tržnico nakupovat!]
市場には何がありますか。[Opazuj: kaj je na tržnici?
市場にはどんな人がいますか。Kakšni ljudje so na tržnici?
市場の印象はどうですか。Kakšen vtis imaš o tržnici?]
市場での流れ [potek dogajanja] スロヴェニア語で買物しよう。
見る [ogledamo si] Dober dan.
↓ ↓
買う 毅然と断る [kupimo / odločno zavrnemo] To, prosim. ／ Ne, hvala. Ne!
↓
量も頼む [povemo količino] Eno kilo, prosim. 一キロお願いします。
Pol kile, prosim. 500g お願いします。
Še malo. もう少し。
↓ Manj. もっと少なく。
お金を払う [plačamo] Koliko stane? いくらですか。
↓ Napišite, prosim. 書いてください。
立ち去る [odidemo]

Mihaela Knez
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Otroci priseljenci v slovenskih šolah – njihovi prvi koraki v slovenščino

Da potrebujejo otroci priseljenci, ki se vključujejo v slovenske šole, pomoč pri usvajanju slovenskega jezika, je neizpodbitno dejstvo, zato si vprašanje, kako jim pri tem čim bolj učinkovito pomagati, zastavljajo tako načrtovalci izobraževanja v pristojnih ustanovah kot učitelji pri vsakodnevnem pouku. V prispevku bodo predstavljene izkušnje, ki smo si jih ob izvajanju začetnih tečajev slovenščine za otroke migrante pridobili v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik in pogledi na nekatera vprašanja, ki si jih ob načrtovanju pouka za otroke migrante zastavljamo sodelavci projekta ESS Uspešno vključevanje otrok, učencev in staršev migrantov v vzgojo in izobraževanje.

1 UVOD

V Sloveniji poteka vključevanje otrok migrantov tako, da se ti takoj po prihodu v Slovenijo vključijo v redni pouk, dodatni pouk slovenščine, ki je otrokom migrantom zagotovljen tudi v zakonodaji, pa praviloma poteka ob rednem pouku kot dopolnilni pouk, navadno po končanih obveznostih učiteljev in učencev v popoldanskem času ali zjutraj pred poukom, torej v obliki posameznih ur. Glede na to, da učenci slovenščine ponavadi še ne znajo, se zdi smiselno večino dodeljenih ur[1] izvesti neposredno ob vključitvi otroka, ko je njegov jezikovni primanjkljaj najočitnejši, najprimerneje v obliki intenzivnega jezikovnega tečaja. Seveda je taka organizacija tečaja za šolo težko izvedljiva, saj v času pouka večinoma ne razpolaga s prostimi učitelji slovenščine, ki bi lahko v tako intenzivnem obsegu prevzeli poučevanje, zato je prišlo do zamisli, da bi pripravili začetni tečaj slovenščine v strnjeni obliki, v katerega bi se lahko vključili otroci migranti iz različnih šol.

[1] Osnovnošolskim učencem se v skladu z ustaljeno prakso dodeli do 35 ur pouka slovenščine, srednješolcem pa 70–urni tečaj slovenščine (Knez 2009: 198).

2 PILOTNI TEČAJ SLOVENŠČINE – IZVEDENI TEČAJI

Pilotni tečaj slovenščine za otroke in starše migrante je ena izmed dejavnosti, ki jih Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik izvaja v okviru projekta evropskih strukturnih skladov *Uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje*.[2] Pri načrtovanju tečaja smo izhajali iz dejanskih potreb udeležencev in preteklih izkušenj. Na Centru za slovenščino namreč že vrsto let pripravljamo različne oblike tečajev slovenščine – od intenzivnih vsakodnevnih, ko pouk obsega od 4 do 6 ur na dan, do manj intenzivnih tečajev, ko je pouk dvakrat tedensko po tri ure skupaj, ali individualnega pouka, ki poteka v zelo različnih obsegih na različne načine. Oblika pouka, torej ali gre za strnjeno ali ne, po naših izkušnjah pomembno vpliva na učinkovitost tečaja oz. hitrost učenja (Knez 2009: 201, Pirih Svetina: 2005). Pri odločitvi, kako oblikovati tečaj slovenščine za otroke migrante, nam je pomagala tudi izkušnja poučevanja slovenščine na OŠ Livada, ko smo v letu 2007 v okviru ciljnega raziskovalnega projekta *Slovenščina kot drugi jezik v slovenskih osnovnih šolah* na tej šoli poučevali otroke migrante v vseh treh triadah, in sicer štirikrat na teden po eno uro za vsako triado, se pravi, da so bili učenci deležni 4 ure dodatnega pouka slovenščine na teden. Pouk je takrat potekal po zaključenih rednih šolskih obveznostih, v času popoldanskega bivanja. Otroci so bili zanj večinoma motivirani, bili pa so seveda preutrujeni, da bi lahko aktivno sledili obravnavani snovi. Čeprav je pouk potekal razmeroma redno, torej vsak dan, ni bilo takih rezultatov, kot bi si jih želeli, kar smo pripisali predvsem neustreznemu času pouka in tudi temu, da so bili otroci deležni le ene ure pouka na dan.

Ker je za uspešno izobraževanje in socialno vključevanje bistveno, da otroci čim hitreje dosežejo stopnjo znanja, ki jim omogoča dejavno vključitev v pouk, smo se odločili, da bo pilotni tečaj slovenščine v okviru projekta ESS potekal v zelo intenzivni obliki, torej vsak dan po nekaj ur v učno učinkovitem dopoldanskem času. Prvi tečaj smo izvedli zadnji teden avgusta 2009.[3] V prvi vrsti je bil namenjen osnovnošolcem in srednješolcem, ki so se v letu 2009/10 prvič vpisali v slovenske šole, torej čistim

---

[2] Projekt delno financira Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za šolstvo in šport. Operacija se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, razvojne prioritete: Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti; prednostne usmeritve: Povečanje dostopnosti in enake možnosti v sistemu vzgoje in izobraževanja. Obdobje trajanja projekta je od 15. 8. 2008 do 31. 12. 2010. Informacije o projektu so dostopne na spletni strani www.centerslo.net/projekti

[3] Tečaj je potekal od 24. do 28. avgusta 2009 v prostorih OŠ Spodnja Šiška od 8.00 do 11.40. Tako ta tečaj kot vsi nadaljnji tečaji so bili financirani s strani projekta ESS in so bili za udeležence oz. šole brezplačni.

začetnikom, kot začetna pomoč pri vstopu v šolo, možnost vključitve pa so imeli tudi tisti učenci, ki so šolo obiskovali že v šolskem letu 2008/2009 in po mnenju učiteljev oz. svetovalne službe niso usvojili slovenščine do te mere, da bi se lahko v njej ustrezno sporazumevali.[4] Vzporedno s tečajem za otroke je potekal tudi tečaj za starše migrante,[5] ki so jih skupaj z otroki prijavile šole. Kljub razmeroma poznemu obvestilu o tečaju (šole smo o tečaju obvestili šele konec junija),[6] smo naleteli na dober odziv. Tečaja se je udeležilo 50 udeležencev, in sicer 38 otrok (27 iz OŠ in 11 iz SŠ) ter 12 staršev, med katerimi so bile samo matere otrok, ki so tudi obiskovali tečaj, čeprav je bil tečaj namenjen tako očetom kot materam.[7] Obseg tečaja je bil 18 ur, 2 dodatni uri pa je potekalo testiranje in razvrščanje udeležencev.

Drugi tečaj smo izvedli v Kranju na pobudo OŠ Matije Čopa.[8] Vanj so bili vključeni učenci dveh sosednjih šol, OŠ Matije Čopa in OŠ Jakoba Aljaža, ki sta v neposredni bližini. Tečaj, tokrat samo za osnovnošolce, smo glede na šolski koledar izvedli novembra, potekal pa je v podobni obliki in enakem obsegu kot ljubljanski. Vanj je bilo vključenih 19 otrok, večinoma albansko govorečih, ki po znanju kljub dvomesečni prisotnosti v redni šoli niso bistveno odstopali od tečajnikov, ki so se udeležili ljubljanskega tečaja pred začetkom redne šole.[9] Tečaj se je izkazal za uspešnega in na šoli so se odločili, da učencem ponudimo še dodaten teden tečaja slovenščine, in sicer januarja 2010, ko se vrnejo s počitnic v svoji domovini. Tokrat smo se odločili obseg tečaja še povečati, in sicer na 6 ur za drugo in tretjo triado, saj smo na podlagi izkušenj iz preteklih dveh tečajev presodili, da so ob povečanem obsegu učenci zmožni doseči še boljše rezultate. Tako so bili učenci 2. in 3. triade deležni 30 ur pouka, pri otrocih v 1. triadi pa smo ostali pri prvotnem obsegu (tj. 4 ure na dan

---

4 Ti učenci so se v šolo vključili le nekaj mesecev pred iztekom šolskega leta, zato je bilo njihovo znanje le malo boljše od čistih začetnikov.

5 Starši migranti imajo sedaj po Uredbi o integraciji tujcev možnost obiskovati brezplačne tečaje slovenščine v obsegu 180 ur (velja za državljane tretjih držav, ki v Republiki Sloveniji prebivajo na podlagi dovoljenja za stalno bivanje oz. njihove družinske člane, ki imajo v RS dovoljenje za začasno bivanje) oz. 60 ur (velja za državljane tretjih držav, ki prebivajo v RS najmanj dve leti na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje, izdano z veljavnostjo najmanj enega leta.

6 Tečaj je bil v časovnici projekta prvotno načrtovan šele v šolskem leti 2010/11, zaradi spremljanja učinkov tečaja pa se nam je zdelo smiselno tečaj izvesti vsaj dvakrat.

7 Popolno odsotnost očetov smo pripisali dejstvu, da so morali v dopoldanskem času na delo.

8 Tečaj je potekal od 16. do 20. novembra 2009.

9 To gre najbrž pripisati tudi dejstvu, da so bili ljubljanski tečajniki večinoma bosansko (48%), makedonsko (16%) in srbsko (8%) govoreči, tečajniki v Kranju pa so bili predvsem albansko govoreči, ki so zaradi oddaljenosti svojega jezika od slovenščine v znanju slovenščine počasneje napredovali. Učenci so bili sicer prej na šoli deležni kvalitetnega dodatnega pouka slovenščine, vendar v skladu z dodeljenimi urami žal v zelo majhnem obsegu.

oz. 20 ur na teden). Sledil je še 30-urni tečaj (prav tako po 6 ur na dan) za starše,[10] ki se ga je udeležilo 14 tečajnic. Vse so bile matere učencev, vključenih v obe šoli. Glede na prvi jezik je šlo za zelo homogeno skupino, saj je bile vse matere albansko govoreče, glede na stopnjo pismenosti pa se je pokazala potreba po oblikovanju dveh skupin, za pismene in nepismene.

Konec avgusta 2010 smo v okviru projekta ponovno organizirali začetni pilotni tečaj slovenščine. Nanj so se šole množično odzvale in prijavile kar 104 udeležence, dejansko pa se ga je udeležilo 67 tečajnikov iz 17 različnih osnovnih šol (skupaj 37 učencev) in 9 srednjih šol (skupaj 14 dijakov) ter 16 staršev (po spolu so zopet prevladovale matere, tečaja se je udeležil le en oče). Razlog tako velikega razkoraka med prijavljenimi in dejanskimi udeleženci je večinoma formalne narave. Starši namreč do začetka tečaja zase oz. za svoje otroke še niso uspeli pridobiti viz, zato se je njihov prihod v Slovenijo zakasnil. Tečaj je potekal dva tedna po 6 ur na dan za učence 2. in 3. triade, srednješolce in starše oz. 4 ure za otroke 1. triade, od 1. do 3. septembra smo pouk izvedli v popoldanskem času.[11]

3 POTEK IN VSEBINA TEČAJA

Tečaj je potekal tako, da so udeleženci najprej opravili kratko testiranje, na podlagi rezultatov razvrstitvenega testa, prvega jezika učenca, znanja drugih jezikov in starosti pa smo oblikovali čim bolj homogene skupine (do 12 učencev). Morda je zanimivo to, da smo v isto skupino uvrstili tako osnovnošolce tretje triade (zlasti 8. in 9. razreda) kot srednješolce različnih letnikov, kar se je izkazalo za popolnoma ustrezno, saj imajo oboji glede šolanja, zanimanj in družabnega življenja skoraj enake potrebe. Ta izkušnja se nam zdi pomembna zlasti zaradi nadaljnjega načrtovanja pouka slovenščine za učence in dijake migrante, saj se tako OŠ kot SŠ vedno znova srečujejo z zelo omejenimi finančnimi sredstvi za izvajanje dodatnega pouka slovenščine, deloma pa tudi z zagotavljanjem razpoložljivih učiteljev, ki bi izvajali ta pouk. Zato bi bilo smiselno razmisliti o možnosti, v kolikor je to zaradi krajevne oddaljenosti šol mogoče, da bi pouk obeh ciljnih skupin lahko tudi združevali in na ta način zagotovili večje število ur pouka slovenščine. Učitelji[12] so na podlagi rezultatov razvrstitvenega testa pripravili projekcijo dela za svojo skupino. Poučevanje je potekalo po komunikacijskem pristopu. Učenci so v zaokroženih tematskih sklopih, ki so se vsebinsko navezovali na

[10] Zaradi prostorske stiske na šoli ga nismo mogli izvesti hkrati s tečajem za otroke.

[11] O končnih učinkih tečaja še ne moremo razpravljati, saj je tečaj v času pisanja članka še v teku.

[12] Poučevali so učitelji Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki so bili za tako poučevanje posebej usposobljeni na Centrovih tečajih oz. so imeli že nekajletne izkušnje s poučevanjem slovenščine kot drugega jezika.

njihovo bivanje v Sloveniji in šoli, spoznavali osnovno besedišče in sporazumevalne vzorce in se urili v vseh štirih jezikovnih spretnostih: poslušanju, branju, govorjenju in pisanju. Seveda pa pri poučevanju jezika ne gre le za podajanje jezikovnega koda, ampak učence seznanjamo tudi s sociokulturnimi vsebinami. Prav sociokulturno védenje[13] je ena od bistvenih sestavin sporazumevalne zmožnosti vsakega govorca[14] (CEFR 2001: 13, Ferbežar 2004: 21–28), zato je sestavni del jezikovnega pouka. Zagotovo je podajanje sociokulturnih vsebin zaradi neznanja jezika omejeno in je utopično pričakovati, da se bo pri popolnih začetnikih razvil kompleksnejši pogovor o npr. različnih navadah pri praznovanju praznikov, saj učenci nimajo niti osnovnih jezikovnih sredstev, da bi izrazili to, kar želijo povedati. Spoznavanje slovenske stvarnosti in primerjava z njihovim nekdanjim okoljem sta torej na začetnem tečaju slovenščine prilagojena njihovemu jezikovnemu znanju:[15] učenci npr. ob učenju vzorcev za vikanje in tikanje primerjajo, kako pri nas poteka sporazumevanje v formalni in neformalni situaciji, ob učenju šolskih potrebščin spoznavajo, kako morajo biti opremljeni, kaj naj s seboj prinesejo v šolo, kaj morajo praviloma vzeti v šolo v naravi, kaj lahko prinesejo sošolcu za rojstni dan ipd.

Učenci so ob premoščanju jezikovnih težav na tečaju spoznavali tudi kompenzacijske strategije. Učili so se, kako se sporazumeti na preprost način, kako premostiti nesporazume, poiskati neznano besedo, parafrazirati povedano, si pri sporazumevanju pomagati s tujkami, ki so jim bile po pomenu blizu tudi v njihovem jeziku, učili so se strategij učenja, npr. kako si čim hitreje zapomniti besede ali pravilo, kako si pripraviti nabor besedišča in jezikovne tabele, ki jim bodo v pomoč pri pisanju in govorjenju. Učili so se iskanja napak v svojih besedilih in samokorekcije.

Ob zaključku tečaja so udeleženci pisali test, s pomočjo katerega smo preverjali njihov jezikovni napredek. Za primerjavo si lahko ogledamo 3 teste albansko govorečega učenca, ki se je udeležil obeh tečajev v Kranju. Prvo besedilo je napisal pred začetkom tečaja, drugo po prvem tednu tečaja (novembra 2009) in tretje po

[13] Sociokulturno vedenje razumemo kot sestavni del sporazumevalne zmožnosti. Nanaša se na ustrezno rabo jezika v kontekstu: gre za zmožnost primernega jezikovnega vedênja (poznavanja družbenih pravil), ki jo sestavljajo občutljivost na narečne razlike, izbira ustrezne funkcijske zvrsti, zmožnost interpretacije kulturnih refernc itd. (Ferbežar, 2004: 26). Tako je poznavanje kulture in družbe nekega naroda ključna kompetenca za uspešno sporazumevanje in seveda tudi socialno vključevanje v družbo. Poučevanje slovenščine kot drugega jezika se v slovenskem prostoru pogosto dojema zgolj kot podajanje jezikovnih struktur in sporazumevalnih vzorcev, ki nimajo kakšne povezave z družbenimi vsebinami.

[14] Prim. tudi Učni načrt za poučevanje slovenščine za dijake tujce, potrjen 17. 6. 2010, predvidoma dostopen na strani MŠŠ v začetku šolskega leta 2010/2011.

[15] Seveda lahko učitelj učencem informacije o slovenskih sociokulturnih okoliščinah ponudi tudi v njihovem prvem jeziku.

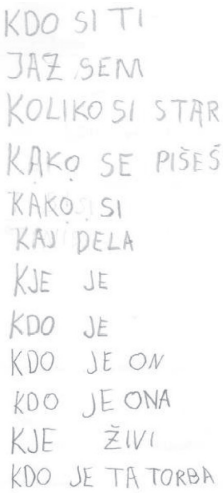
KDO SI TI
JAZ SEM
KOLIKO SI STAR
KAKO SE PIŠEŠ
KAKO SI
KAJ DELA
KJE JE
KDO JE
KDO JE ON
KDO JE ONA
KJE ŽIVI
KDO JE TA TORBA

1. besedilo

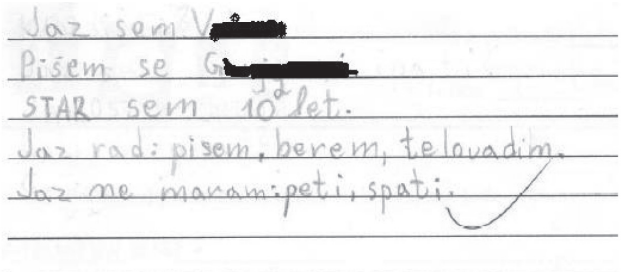
Jaz sem V[redacted]
Pišem se G[redacted]
STAR sem 10 let.
Jaz rad: pisem, berem, telavadim.
Jaz ne maram: peti, spati.

2. besedilo

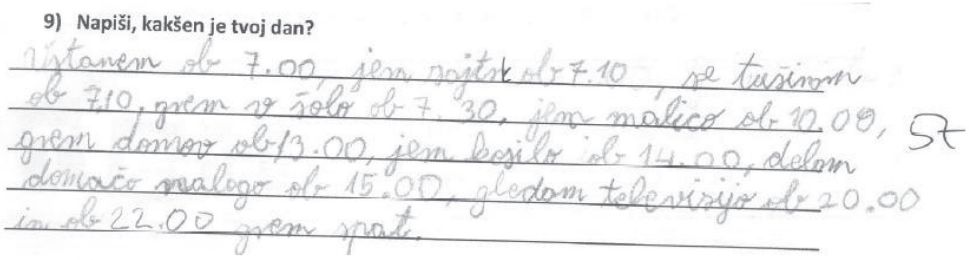
9) Napiši, kakšen je tvoj dan?
Vstanem ob 7.00, jem zajtrk ob 7.10, se tuširam ob 7.10, grem v šolo ob 7.30, jem malico ob 10.00, grem domov ob 13.00, jem kosilo ob 14.00, delam domačo nalogo ob 15.00, gledam televizijo ob 20.00 in ob 22.00 grem spat.
5+

3. besedilo

drugem tednu tečaja (januarja 2010). Prvo in drugo besedilo imata enako navodilo, in sicer naj bi se učenec v besedilu na kratko predstavil, v tretjem besedilu pa je opisal, kako poteka njegov vsakdan.[16]

Primerjava besedil kaže, da pri učencu po obisku obeh tečajev lahko opazimo določen napredek v znanju jezika. Drugo in tretje besedilo, ki sta nastali po koncu prvega oz. drugega tečaja, sta razumljivi in večinoma pravilni. Ustrezna raba besedišča, odsotnost slovničnih napak in pravilen zapis besed kažejo na to, da učenec pri pisanju lažjega in predvidljivega besedila, ustreznega začetni stopnji učenja, večinoma nima težav, vendar je pri tvorjenju še vedno zelo omejen na vzorce, ki se jih je naučil pri pouku.

[16] Prvo in drugo besedilo sta imeli enotna navodila. Učenci naj bi se v nekaj stavkih na kratko predstavili, tiste, ki tega v razvrstitvenem testu še niso bili zmožni napisati, smo prosili, naj napišejo katerekoli slovenske besede oz. povedi.

4 ANALIZA IN EVALVACIJA TEČAJA

Ob izvedbi tečajev so nas zanimala predvsem naslednja vprašanja: Kolikšen napredek v jezikovnem znanju lahko pričakujemo v tečaju in ali bo ta bistveno odstopal od naših pričakovanj? Kolikšna bo motivacija učencev za učenje? Kako se bodo učenci na tečajih počutili? Kakšna bo njihova medsebojna interakcija? Se bo tečaj zdel ustrezna rešitev tudi šolam? Bodo te pri učencih prepoznale napredek v znanju slovenščine? V ta namen smo ob tečaju pripravili evalvacijske vprašalnike za otroke in starše migrante ter za njihove šole, napredek v jezikovnem znanju pa smo, kot že rečeno, merili z jezikovnim testom. Del evalvacije predstavljajo tudi opažanja učiteljev ob izvajanju posameznega tečaja, izražena v lektorskih poročilih. Analiza vprašalnikov, ki so jih udeleženci izpolnili ob koncu tečaja, je pokazala, da jim je bil pouk večinoma zelo všeč. Učenje slovenščine se jim ni zdelo težko, zapisali so, da so radi prihajali k pouku, da so se veliko naučili, pohvalili so prijaznost učiteljev in izrazili željo, da bi se udeležili še kakšnega podobnega tečaja. Dobro izkušnjo z izvedbo pouka smo imeli tudi učitelji. Učenci so bili večinoma zelo motivirani za učenje, še posebej so svojo zavzetost za napredovanje v jeziku pokazali tisti, ki so bili pred tečajem že vključeni v slovenske šole in so se zato dobro zavedali svojega jezikovnega primanjkljaja. Taka oblika učenja slovenščine pa je imela po naših opažanjih tudi pozitivne psihološke učinke. Učenci so bili pri pouku s sošolci, ki so se soočali s podobnimi težavami kot oni, zato so se začetne zadržanosti in občutka sramu zaradi neznanja jezika kmalu otresli.

Kot rečeno, nas je zanimalo tudi, kolikšen učinek tečaja so pri učencih zaznali šolski delavci, zato smo v ta namen za šole pripravili posebno anketo.[17] Prepoznavanje učinka je bilo za ljubljanske šole nekoliko težje, saj pred tečajem večinoma niso imele stika z učenci, zato so jih primerjali glede na pretekle izkušnje. Bolj relevantna so bila opažanja učiteljev obeh kranjskih šol, ki so lahko neposredno spremljali napredek učencev. Šole smo povprašali, ali so se njihova pričakovanja glede tečaja uresničila, katere pozitivne učinke lahko navedejo in ali imajo glede organizacije tečaja kakšne pripombe. Iz odgovorov je bilo razvidno, da so šole tečaj prepoznale kot dobrodošlo pomoč v našem prostoru in da so imele glede na predvideni obseg tečaja približno enaka pričakovanja kot snovalci tečaja. Glede sporazumevanja v slovenščini so zapisali, da opažajo pri učencih predvsem večjo samozavest pri govorjenju ter poznavanje vsaj osnovnega besedišča in sporazumevalnih vzorcev. Zelo pozitivno so se o tečaju izrazili učitelji obeh kranjskih šol, ki naj bi že vrsto let poskušali različne načine poučevanja slovenščine, a se jim je do sedaj ta tečaj izkazal za najučinkovitejšo

[17] Anketo smo poslati na vseh 13 šol, iz katerih so prihajali učenci ljubljanskega oz. kranjskega tečaja v letu 2009, nazaj pa smo prejeli le 7 vprašalnikov.

obliko. Nekatere šole so izrazile željo, da bi podoben tečaj izvedli tudi med letom, npr. kot nadaljevalni tečaj.

Naše izkušnje in odzivi učencev ter šolskih delavcev, udeleženih v anketi, torej kažejo, da smo pri načrtovanju začetnega poučevanja slovenščine kot drugega jezika najbrž na dobri poti. Seveda pa se ob tem porajajo tudi drugačna mnenja. Ob predlogu, da bi pouk zaradi večje učinkovitosti morda izvedli v dopoldanskem času, smo npr. trčili ob pomislek, da učenci v tem primeru ne bodo mogli slediti rednemu pouku oz. bodo v znanju zaostali pri drugih predmetih. Seveda se na prvi pogled ta zadržek zdi na mestu (učenci so v zakonodaji upravičeni do rednega pouka v polnem obsegu), če pa upoštevamo dejstvo, da učenci slovenščine večinoma ne znajo do te mere, da bi pouk razumeli oz. pri njem dejavno sodelovali, je bojazen, da bi jih zaradi tečaja prikrajšali za druga znanja, odveč. Seveda si je v prihodnosti, če bo kdaj prišlo do sistemskega načrtovanja[18] daljših intenzivnih tečajev, smiselno zastaviti vprašanje, kolikšna stopnja znanja jezika je potrebna, da se lahko učenec vključi v šolo. Pri tem nam je lahko za okvirno orientacijo Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO),[19] dokument, v katerem so posamezne ravni znanja podrobneje opisane, hkrati pa je tudi opredeljeno, katera raven naj bi zadoščala za določen namen sporazumevanja. Če torej primerjamo splošne opise posameznih ravni v SEJU (CEFR, 2001: 33−36), se zdi z vidika splošnega sporazumevanja v šoli primerna najmanj raven A2 (t. i. vmesna raven), ko naj bi učeči se dosegli sposobnost razumevanja in posredovanja enostavnih in enoumnih informacij, če je seveda izražanje omejeno na znane kontekste.[20] Za doseganje te stopnje znanja morajo biti učeči se praviloma deležni od 100 do 180 ur pouka, odvisno od njihovega prvega jezika in drugih okoliščin (osebnostnih lastnosti, izkušenj z učenjem drugih jezikov, motivacije za učenje). Seveda pa ta raven znanja nikakor ne more zadoščati za aktivno sodelovanje v učnem procesu, ko morajo biti učenci zmožni primerjanja, argumentiranja, prostega govora, učinkovitega pisanja zapiskov, razumevanja literarnih in strokovnih besedil in sploh rabe metajezika, kar bi glede na opisnike v SEJU pomenilo doseganje vsaj ravni B2 (višje ravni) oz. prevedeno v ure najmanj 500 ur pouka. Obseg ur se zdi v primerjavi s sedaj uveljavljenim precej velik, zato se upravičeno sprašujemo, kdaj in ali sploh učenci migranti ob dosedanji pičli količini dodatnih ur slovenščine in običajnem rednem pouku dosežejo nivo znanja

[18] Tak način učenja jezika in relevantnih sociokulturnih vsebin oz. priprave na vključitev v redni razred je uveljavljen v večini skandinavskih dežel; prim. Eurydice, 2004.

[19] Angl. Common European Framework of Reference for Languages: http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/Languages/Language_Policy/Common_Framework_of_Reference/.>. (Dostop 16. 7. 2010)

[20] Podrobnejši opisi posameznih ravni so podani v različnih jezikovnih različicah Skupnega evropskega jezikovnega okvira, priročnikih Opisi ravni jezikovnega znanja, Preživetvena raven v slovenščini, Sporazumevalni prag za slovenščino in Evropskem jezikovnem portfoliju.

13) Ali se spomniš najlepšega dogodka ali najlepše stvari, ki se ti je zgodila v tvojem življenju? Napiši, kaj se ti je zgodilo. (Napiši vsaj 15 stavkov).

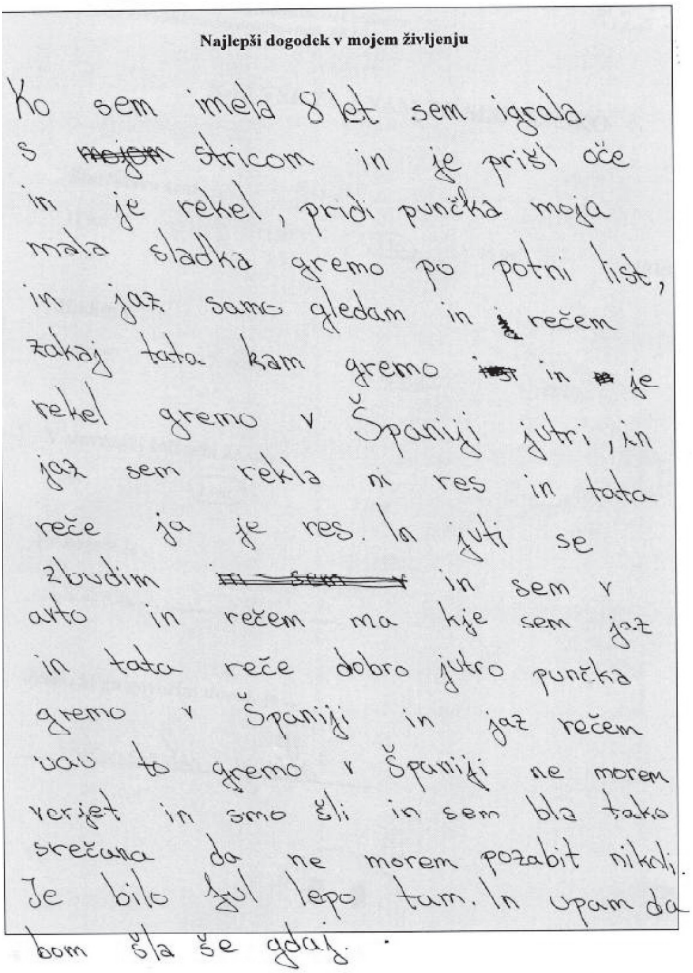

Najlepši dogodek v mojem življenju

Ko sem imela 8 let sem igrala
s ~~mojim~~ stricom in je prišl oče
in je rekel, pridi punčka moja
mala sladka gremo po potni list,
in jaz samo gledam in ~~a~~ rečem
zakaj tata kam gremo ~~in~~ in ~~je~~ je
rekel gremo v Španiji jutri, in
jaz sem rekla ni res in tata
reče ja je res. In juti se
zbudim ~~in sem v~~ in sem v
auto in rečem ma kje sem jaz
in tata reče dobro jutro punčka
gremo v Španiji in jaz rečem
nau to gremo v Španiji ne morem
verjet in smo šli in sem bla tako
srečana da ne morem pozabit nikoli.
Je bilo ful lepo tum. In upam da
bom šla še gdaj.

jezika, ki bi jim omogočal sprejemljiv dostop do novih učnih vsebin. So se zmožni sporazumevati v skladu z njihovimi potrebami oz. zahtevami in pričakovanji okolice?

Za ilustracijo si oglejmo besedilo 14–letne deklice s Kosova (njen prvi jezik je albanščina), ki je v eni od slovenskih šol v času pisanja besedila zaključevala že 2. leto šolanja, in sicer 8. razred.[21]

Ob prebiranju besedila, gre za opis najlepšega dogodka v življenju, lahko opazimo, da je to sicer razumljivo, besedišče in skladenjski vzorci pa so precej omejeni.

[21] Gradivo je bilo zbrano junija 2008 v okviru raziskave ciljnega raziskovalnega projekta Slovenščina kot drugi jezik v slovenskih šolah, ki ga je izvajal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Zasledimo morfološke napake, rabo besed iz govorjenega jezika oz. neustrezen zapis besed.

Naš namen na tem mestu ni analizirati besedilo, ampak se ob njem vprašati, ali je tako besedilo po dveh zaključenih letih šolanja sprejemljivo? S tem mislimo predvsem na vprašanje, ali bi učenka ob ustreznem in obsežnejšem pouku slovenščine kot drugega jezika napisala bistveno boljše besedilo. Ali bo imela v nadaljnjem šolanju dovolj možnosti, da bo napake, ki jih dela pri pisanju, postopoma odpravila, primanjkljaj v besednem zakladu in slovnični zmožnosti pa zmanjšala?

Ob tem vprašanju bi opozorili še na naslednje. Ko učitelji na izobraževanjih in posvetih poročajo o svojem delu z migranti, pogosto nihajo med dvema skrajnostma. Nekateri so do napak,[22] ki jih pri tvorjenju besedil delajo učenci migranti, izjemno tolerantni in se jim zdi bistveno predvsem to, da razumejo, kaj je učenec želel povedati, zato posledično ne usmerjajo svoje pozornosti na sistematično odpravljanje napak. Drugi učitelji pa zelo težko sprejmejo, da je učenje jezika dolgotrajen in zapleten proces, v katerem so napake pogost in običajen pojav in od učencev prekmalu zahtevajo popolno slovnično pravilnost oz. so do ponavljajočih se napak nestrpni. Seveda je glavni cilj vsakega jezikovnega pouka učeče se usposobiti za uspešno medsebojno sporazumevanje, čeprav z napakami, pa vendar je za napredovanje učenca ključno, da jih postopoma odpravlja, še zlasti če vemo, da bo jezik potreboval na akademski ravni oz. v zahtevnih govornih položajih. Prav količina napak, ki jih govorec stori med pisnim ali govornim sporočanjem, zahtevnost slovničnih struktur, ki jih je zmožen uporabljati, in zmožnost samokorekcije sodijo med mnoge parametre, ki med seboj ločujejo posamezne ravni znanja. Učiteljev pogled na napake naj bo torej dvojen: v odnosu do učenca oz. njegovega trenutnega znanja naj bo prizanesljiv in naj napake razume predvsem kot trenutno oz. normalno stanje na določeni stopnji znanja, ki jo ima učenec. Učencu naj pokaže razumevanje za njegove napake, tudi če se ponavljajo, in mu jih pomaga popraviti. Po drugi strani pa mora imeti jasen načrt, kako, s katerimi dejavnostmi, vajami bo te napake odpravljal.

5 ZAKLJUČEK

Pilotni tečaji slovenščine, ki smo jih izvedli v Ljubljani in Kranju, so se izkazali za dobro rešitev pri začetnem učenju slovenščine. Poleg učinkovitega učenja jezika smo učitelji opazili tudi pozitivne socialne učinke, še zlasti pri učencih, ki so bili že pred tečajem vključeni v slovensko šolo in so se zaradi neznanja jezika pri pouku počutili odrinjene. Da je tečaj dodatno pripomogel k lažji vključitvi učencev v pouk, so nam v

[22] Napako razumemo kot kakršnokoli odstopanje od norme ciljnega jezika, ki ni posledica lapsusa (Pirih Svetina, 2005: 144). Pri tem nimamo v mislih le slovničnih napak, ampak tudi leksikalne ipd.

kratki anketi sporočili tudi strokovni delavci iz posameznih šol. Na dejstvo, da je taka oblika tečaja za šole dobrodošla pomoč, pa kažejo tudi različne raziskave, narejene po šolah,[23] in veliko zanimanje, ki so ga ob objavi tečajev pokazale šole iz drugih delov Slovenije in nas zaprosile za podoben tečaj na njihovem področju.

LITERATURA IN SPLETNI VIRI

BARLE LAKOTA, Andreja idr., 2007: Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji: <http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/Strategija_vkljucevanje_migrantov.doc> (Dostop 15. 8. 2010).

FERBEŽAR, Ina, 2004: *Priročnik za avtorje testnih gradiv.* Kraków: TAIWPN Universitas.

FERBEŽAR, Ina, KNEZ, Mihaela, MARKOVIČ Andreja, idr., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino 2004*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

KNEZ, Mihaela, 2009: Jezikovno vključevanje (in izključevanje) otrok priseljencev. Stabej Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike.* (Simpozij Obdobja 28). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 197–202.

KNEZ, Mihaela, KLEMEN Matej, KRALJ Katja, KERN Damjana, 2010: Učni načrt za poučevanje slovenščine za dijake tujce. Ministrstvo za šolstvo in šport.

NOVAK, Marta idr., 2009: Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah. <http://www.zrss.si/pdf/OECE_TUJCI%20–%20SMERNICE%20–%20usklajeno%20junij%20doc%2021%208%202009.pdf<. (Dostop 15. 8. 2010).

PIRIH SVETINA, Nataša, FERBEŽAR, Ina, LAVRIČ, Marjana, ARZENŠEK, Katja, 2004: *Opisi ravni jezikovnega znanja*. The ALTE can do statements – a Slovene version. Kraków.

PIRIH SVETNINA, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik.* Domžale: Izolit.

http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/Languages/Language_Policy/Common_Framework_of_Reference/.>. (Dostop 16. 7. 2010)

[23] Prim. Celostno raziskavo o potrebah vključevanja migrantov s stališča dijakov, staršev in šole, ki je bila izvedena v okviru ESS projekta Uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov, ki ga vodi Srednja ekonomska šola (dostopno na spletnem naslovu http://www.projektmigranti.si/), Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja, Analiza stanja na področju vključevanja učencev in dijakov z migrantskim ozadjem v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji, Slovenska filantropija, avgust 2009, dostopno na spletnem naslovu www.filantropija.org/library/includes/file.asp?FileId=79

Pauline Fournier
CEEM-CREE, INALCO, Pariz[1]

Slovenščina v Franciji: stanje danes

Namen tega prispevka je predstaviti pregled vsega, kar je bilo v Franciji narejenega na področju študija slovenščine (njenega poučevanja, raziskovanja in prevajanja) od njegovih začetkov pa vse do danes.

Študij slovenščine v Franciji je omejen na skromno število posameznikov in na eno samo ustanovo: inštitut INALCO.

Za slovenščino v Franciji skrbi zelo majhno število inštitucij. Njihov seznam je kratek: Ambasada Republike Slovenije, Društvo mladih Slovencev v Parizu in seveda predvsem inštitut INALCO. Francoski državni inštitut za orientalske jezike in civilizacije je edina visokošolska ustanova na francoskem ozemlju, ki izdaja diplome iz slovenskega jezika. Za razmah raziskovalne in prevajalske dejavnosti na tem področju se imamo torej zahvaliti predvsem dinamičnim in predanim učiteljem slovenščine. Ledino na tem področju so seveda že pred ustanovitvijo slovenske sekcije orali redki navdušenci, željni predstaviti Francozom nekatera imena slovenske književnosti. Vendarle pa se slovenščina razvija predvsem v okviru Inštituta, tako na področju raziskovalne in prevajalske dejavnosti kot na področju pedagoškega materiala.

Slovenska sekcija na inštitutu INALCO nima prav dolge zgodovine (le-ta sega približno štirideset let nazaj). Kljub temu pa danes izvaja študijski program, enakovreden univerzitetnim študijskim programom ostalih živih jezikov, čeprav pedagoških gradiv v francoskem jeziku še vedno primanjkuje. Zaradi pomanjkanja strokovnjakov – poznavalcev slovenskega jezika v Franciji – raziskovalna dejavnost zaenkrat ostaja multidisciplinarna, narekuje pa jo potreba po znanstveni promociji slovenskega jezika na vseh področjih. Nenazadnje se povečuje tudi število prevodnih del iz slovenščine.

[1] CEEM: Študijski center srednje Evrope, CREE: Raziskovalni center za Evropo in Evrazijo, INALCO: (Francoski) Državni inštitut za orientalske jezike in civilizacije.

1 POUČEVANJE SLOVENŠČINE NEKOČ IN DANES TER OBETI ZA PRIHODNOST

1.1 Zgodovina inštituta INALCO

INALCO, francoski državni inštitut za orientalske jezike in civilizacije, ki ga v francoščini poznajo tudi pod imenom »Langues O'«, ima status visokošolske ustanove, kakršnega imajo tudi francoske univerze. Njegovo poslanstvo je poučevanje jezikov in civilizacij, katerih izvor se nahaja izven zahodne Evrope. Inštitut, na katerem trenutno poučujejo 91 jezikov, izdaja diplome Licence (diploma ob zaključku triletnega dodiplomskega študija), Master (magisterij), Doctorat (doktorat), ter svoja potrdila, ki jih je moč pridobiti na osnovi preizkusov znanja jezika in civilizacije.

Zgodovina Inštituta se začenja s Šolo jezikov za mlade, ki jo je leta 1669 ustanovil Colbert. Njena naloga je bila usposobiti mlade tolmače za turščino, da bi tako pospešili trgovinsko izmenjavo med Francijo in Turčijo. Leta 1795 je iz nje nastala Šola za žive orientalske jezike, v kateri so v začetku poučevali tri jezike: turščino, perzijščino in arabščino. Slovanski jeziki se v njenem študijskem programu pojavijo ob koncu 19. stoletja zahvaljujoč požrtvovalnim prizadevanjem Louisa Legerja (1843–1923). Prav on je utrl pot študiju slovanskih jezikov v Franciji. Leta 1877 mu je v omenjeni šoli uspelo vpeljati katedro za ruski jezik. Poučevanje češčine, srbščine, hrvaščine in poljščine je sledilo v začetku dvajsetega stoletja, ko je bil upravitelj šole Paul Boyer (1864–1949). Na začetek poučevanja slovenščine v tej ustanovi pa je bilo treba počakati vse do leta 1969.

Razlog za začetek poučevanja slovenščine na Inštitutu gre iskati na političnem področju, narekovala pa ga je želja federativnih republik tedanje Jugoslavije, da bi svojim jezikom izborile položaj, enakovreden srbohrvaškemu jeziku, »najuradnejšemu« med uradnimi jeziki v federaciji. Tečaji slovenščine so začeli potekati z letom 1969 in jih je prva štiri leta (od leta 1969 do leta 1973) vodil Jean Durant-Monti. Za njim je slovenski jezik na Inštitutu skoraj dvajset let poučeval Claude Vincenot. Medtem je leta 1987 slovenščina dobila svojo katedro. Z letom 1992 jo je za štiri leta prevzel Jože Pogačnik. Nazadnje pa je Pogačnika nasledila Antonia Bernard, ki je slovenščino poučevala petnajst let.

1.2 Slovenska sekcija na inštitutu INALCO

Danes sta v slovenski sekciji na voljo mesti lektorja in predavatelja. Učni program obsega poučevanje (teoretičnega in praktičnega) jezika, civilizacije, zgodovine in književnosti. Civilizaciji je odmerjeno pomembno mesto, kar je tudi ena od posebnosti Inštituta. V treh letih dodiplomskega študija, po katerem si je moč pridobiti diplomo Licence, morajo študentje obiskovati predavanja in nato opravljati izpite iz številnih

predmetov, ki jih lahko izbirajo iz skupnega, takoimenovanega »transverzalnega« predmetnika, predpisanega vsem študentom jezikov z istega geografskega področja oziroma istega zgodovinskega izvora. Študentje slovenščine morajo na primer obiskovati predavanja iz zgodovine in geografije Jugoslavije, Balkana in srednje Evrope. Študentom sta na voljo dve smeri magistrskega študija: raziskovalni magistrski študij za študente, ki želijo magisterij nadgraditi z doktoratom, ter magistrski študij iz prevajanja za tiste, ki si želijo tovrstno poklicno pot. Temu lahko dodamo še tretjo smer magistrskega študija, ki pa je specifična za študij slovenščine, namreč večpredmetni magistrski študij iz prevajanja (slovenščina-francoščina-angleščina), ki ga v okviru skupnega partnerskega programa izvajajo ljubljanska Filozofska fakulteta za področje slovenščine, inštitut INALCO za francoščino in inštitut ISIT[2] za angleščino. V okviru tega magistrskega programa je zato predvideno tudi daljše – enosemestrsko ali dvosemestrsko – izpopolnjevanje na eni od partnerskih univerz. Ta magistrski študij, ki je bil potrjen v letu 2009, bo zaživel s študijskim letom 2010/2011.

Projekt te vrste, predvsem pa njegova uvedba, sta rezultat dobrega sodelovanja med Parizom in Ljubljano. Izpričuje tudi energijo in pripravljenost slovenske sekcije Inštituta, za kar gre zasluga v veliki meri Antoniji Bernard. Število slušateljev se danes iz leta v leto povečuje; na ta študijski program je bilo tako v šolskem letu 2009–2010 skupaj vpisanih okrog dvajset študentov različnih letnikov. Ta številka, ki bi se za nekatere študijske smeri lahko zdela smešno nizka, pa postane visoka, če upoštevamo, da gre za poučevanje slovenskega jezika in civilizacije v Franciji. K temu je treba dodati, da se je v zadnjih letih spremenila tudi struktura slušateljev. Nekoč so tečaje slovenščine obiskovali slušatelji, ki so jih na Slovenijo vezale sorodstvene vezi, predvsem potomci priseljencev prve ali druge generacije, ki so želeli oživiti stik s svojimi koreninami. Tovrstna publika danes ni več v večini, in se umika navdušencem nad slovanskimi jeziki (med katerimi slovenščina izstopa zaradi svojih jezikovnih posebnosti, katerih ena je tako priljubljena dvojina), ali pa tistim, ki jih pri učenju slovenščine vodi občudovanje do malega slovenskega naroda, ki ga najpogosteje naključno odkrijejo med potovanjem ali skozi branje. Ta ugotovitev dokazuje, da si je slovenščina zagotovila trdno mesto v omenjeni ustanovi in da si zasluži razmah, kakršnega si zaradi tega lahko obeta tudi v bodoče.

1.3 Pedagoška gradiva

O tem pričajo tudi pedagoška gradiva. Zahvaljujoč delu, ki ga je na tem področju opravila Antonia Bernard, so bili postavljeni trdni temelji za nastanek in razvoj učnih gradiv za učenje slovenščine v francoskem jeziku. Nastale so knjiga o Sloveniji,

---

[2] ISIT: Visokošolski inštitut za tolmačenje in prevajanje.

zgodovina Slovenije in multimedijska jezikovna metoda za učenje slovenščine.[3] To je takorekoč glavnina gradiv za pouk slovenščine, ki danes obstajajo v francoščini, a s tem je bil narejen vsaj prvi korak k izgradnji močnejše baze omenjenih virov.

1.4 Fakultativni preizkus znanja, preizkus znanja iz živega ali regionalnega jezika na splošni in tehnični maturi

Sicer pa velja omeniti, da je preizkus znanja iz slovenskega jezika eden od fakultativnih preizkusov znanja na francoski maturi, na kateri slovenščina ni eden od obveznih predmetov, pač pa lahko kvečjemu prispeva k izboljšanju kandidatovega splošnega povprečja. »Na preizkusu znanja, ki traja dve uri, se preverja kandidatovo razumevanje besedila v dolžini dvajset do trideset vrstic ter pravilnost njegovega izražanja v živem tujem jeziku«[4] Od leta 1995 do danes je bilo ocenjenih 48[5] izpitnih pol, kar ravno tako ni zanemarljivo.

1.5 Prihodnost inštituta INALCO

Perspektive poučevanja slovenščine v prihodnjih letih so obetavne, pot k temu pa so utrla prizadevanja Antonije Bernard za uveljavitev slovenske sekcije na inštitutu INALCO in za njene zunanje povezave, k čemur naj bi še posebej pripomoglo trajno sodelovanje s Filozofsko fakulteto preko večpredmetnega magistrskega študija iz prevajanja. Ta razmah slovenskega jezika zelo posrečeno sovpada s preselitvijo Inštituta, ki bo v novih prostorih začel delovati že z začetkom študijskega leta 2011/2012. Dejavnosti, povezane s poučevanjem številnih jezikov, so trenutno razpršene po Parizu in njegovih predmestjih; slovenščina z ostalimi slovanskimi jeziki zdaj domuje v montažnih objektih v Clichyju. Dejavnosti Inštituta bodo tako končno združene v enem samem poslopju v centru Pariza, ki se nahaja v novi četrti Tolbiac v neposredni bližini Francoske nacionalne knjižnice BNF[6]. Najpomembnejša pridobitev, ki jo v tem okviru načrtujejo, je v tem, da bi iz knjižnice BULAC, ki organizacijsko pripada tej

---

[3] Opozorili bi radi tudi na učbenik *Parlons slovène* (*Govorimo slovensko*) avtorjev Gregorja Perka, Vladimirja Pogačnika in Mojce Schlamberger Brezar, ki je leta 2005 izšel pri pariški založbi l'Harmatan, ter prispevke s kolokvija, ki so ga organizirali ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo: *La Slovénie et l'Europe, Contributions à la connaissance de la Slovénie actuelle (Slovenija in Evropa, Prispevki k poznavanju Slovenije danes)*, avtorice Antonie Bernard (ur.), ki jih je istega leta izdala ista založba.

[4] Uredba št. 2003–115, objavljena 17. 7. 2003 v uradnem listu francoskega Ministrstva za šolstvo in znanost.

[5] Interni podatki inštituta INALCO: 4 ocenjene pole v letu 1995, 5 v letu 1996, v naslednjih letih pa 7, 3, 5, 3, 1, 4, 3, 2, 4, 3, 1, 0, 3.

[6] BNF: Francoska nacionalna knjižnica (Bibliothèque nationale de France), imenovana tudi Knjižnica Françoisa Mitterranda (Bibliothèque François Mitterrand).

ustanovi, ustvarili pomembno raziskovalno središče, saj naj bi pod njenim okriljem združili več zbirk gradiv in virov iz različnih centrov. Ustanovitev tega središča bo omogočila večjo transparentnost delovanja inštituta INALCO in s tem vsekakor pospešila njegov razvoj, kar bo seveda dalo nov zagon tudi slovenščini.

2. PRVI KORAKI NA PODROČJU RAZISKOVANJA SLOVENSKEGA JEZIKA V FRANCIJI

2.1 Cilji raziskovanja

Z začetki poučevanja slovenščine so se v Franciji rodile tudi prve raziskave slovenskega jezika. Glavni strokovnjaki na tem področju so prav tisti, ki so slovenščino poučevali na Inštitutu. Zaradi nedavnega pojava slovenščine in skromnega števila strokovnjakov in izobražencev s tega strokovnega področja še niso bile oblikovane raziskovalne smernice in tudi še ni zaživel kak obsežnejši raziskovalni projekt. Vseeno pa je doslej opravljeno delo na tem področju pripomoglo k temu, da je slovenščina, Francozom doslej tako slabo poznana, v centrih za raziskovanje slovanskih jezikov pridobila na pomenu in veljavi.

Namen številnih člankov Antonije Bernard o Sloveniji, zgodovini Slovenije, zgodovini slovenske književnosti in o nekaterih slovenskih pisateljih, katerih dela občuduje (predvsem o Borisu Pahorju in Dragu Jančarju), je bil promovirati kulturo te dežele v Franciji in ji tam pridobiti neke vrste priznanje. Prav tem tematskim in večdisciplinarnim raziskavam se imamo zahvaliti, da so v tujini lahko spoznali glavnino slovenske kulture in zgodovine in da so na raziskovalnem področju zaživeli nekateri dolgoletni skupni projekti. Tako bodo študenti novih generacij, ki jih privlači raziskovalno delo, in bodoči strokovnjaki našli svoje mesto v mozaiku slovanskih študij v Franciji, njihovo poslanstvo pa bo utrditi temelje, ki jih je tako uspešno postavila Antonija Bernard.

2.2. Doktorske disertacije

Sicer pa so v okviru študija slovenščine nastale tri doktorske disertacije.

Prva disertacija iz slovenskega jezika sega v leto 1972. Disertacija iz jezikoslovja Clauda Vincenota z naslovom *Pregled slovenske slovnice,*[7] je poskus podati pregled slovničnih struktur v tedanji moderni slovenščini. Ta strukturalistična študija podaja natančen in izčrpen pregled posameznih jezikovnih kategorij. To opisno slovnico slovenskega jezika je dve leti kasneje izdala slovenska založba Mladinska knjiga.

---

[7] *Essai de grammaire slovène (Pregled slovenske slovnice)*, doktorska disertacija Clauda Vincenota pod mentorstvom Guyja Bourquina, Nancy 2, 1972.

Antonija Bernard je leta 1993 zagovarjala doktorsko disertacijo iz slavistike o Jerneju Kopitarju. Disertacija z naslovom *Jernej Kopitar in začetki evropske slavistike*[8] predstavlja pionirsko delo tega slovenskega jezikoslovca na področju raziskovanja modernih slovanskih jezikov ter vpliv, ki ga je imel na svoje sodobnike.

S področja slovenskega jezika in književnosti je Pauline Fournier leta 2009 zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Pesmi štirih. Analiza, prevajanje in poskus definicije slovenske pesniške zbirke.*[9] Disertacija nas popelje skozi to legendarno pesniško zbirko, ki je skozi čas dobila mitske razsežnosti.

3 PREVODNA DELA V FRANCOSKEM JEZIKU

Tudi tukaj lahko ugotovimo, da je večji del prevodne literature slovenskih avtorjev v francoščino delo predavateljev na inštitutu INALCO oziroma študentov, ki so ga obiskovali. Seveda so, zahvaljujoč prizadevanjem predanih navdušencev, posamezna prevodna dela nastala že pred uvedbo slovenskih študijskih programov na Inštitutu. Najlepši tovrstni primer so prevodna dela pesnika Marca Alyna, ki se je že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja lotil prevajanja vélikih imen slovenske poezije. Tako je izšlo okrog deset zbirk, v katerih sta bila predstavljena življenje in delo največjih slovenskih pesnikov Franceta Prešerna, Otona Župančiča, Srečka Kosovela, Edvarda Kocbeka, Mateja Bora in drugih. To prevodno delo je seveda izhodiščnega pomena na področju prevajanja slovenske poezije, a bi ga danes veljalo ponovno oživiti, kar bi omogočilo nadaljnjo, izčrpnejšo predstavitev slovenskih pesnikov na francoskih tleh.[10]

Več je prevedenih proznih del, kar je moč delno pojasniti z že kar tradicionalno posebno naklonjenostjo, ki jo Francozi izkazujejo tej literarni obliki. Predavatelji slovenščine, ki so vodili slovensko sekcijo na Inštitutu, so na tem področju seveda odigrali ključno vlogo.

Jean Durant-Monti je prevedel dva Kosmačeva romana[11] in *Visoško kroniko* Ivana Tavčarja. V primerjavi z njim je Claude Vincenot sicer prevedel manj, vendar pa prav

---

[8] *Jernej Kopitar et les débuts de la slavistique européenne (Jernej Kopitar in začetki evropske slavistike)*, doktorska disertacija Antonie Bernard, pod mentorstvom Michela Cadota, Université de la Sorbonne nouvelle – Paris 3, 1993.

[9] *Pesmi štirih (Chants des quatre). Analyse traduction et recherche d'une définition du recueil de poésie slovène. (Pesmi štirih. Analiza, prevajanje in poskus definicije slovenske pesniške zbirke.)* Doktorska disertacija Pauline Fournier pod mentorstvom Antonie Bernard, Pariz, CEEM, INALCO, 2009.

[10] Prevedenih je tudi nekaj antologij in pesniških zbirk sodobnih slovenskih pesnikov (na primer T. Šalamuna, B. A. Novaka, B. Mozetiča).

[11] Jean Durand-Monti je leta 1977 v Publications orientalistes de France objavil prevod Kosmačeve novele *Balada o trobenti in oblaku* (*La Ballade de la trompette et du nuage),* leta 1982 pa v isti zbirki še prevod romana *Pomladni dan (Une journée de printemps)* istega avtorja.

njemu dolgujemo odkritje in uspeh *Alamuta*, saj je prav njegov francoski prevod tega romana Vladimirja Bartola iz leta 1988 tej uspešnici utrl pot do mednarodne uveljavitve.

Antonija Bernard pa je kasneje s svojimi zelo številnimi prevodi opozorila predvsem na dva slovenska avtorja: Borisa Pahorja in Draga Jančarja. Od njenih novejših prevodnih del omenimo Jančarjev roman *Katarina, pav in jezuit* in Pahorjev *Parnik trobi nji*, ki sta v njenem prevodu izšla leta 2009 oziroma 2008. Prav zato imajo dela teh dveh romanopiscev tako pomembno mesto[12] v naboru francoske prevodne literature iz slovenskega jezika, ki danes obsega približno šestdeset naslovov.

Med novejšimi prevodnimi deli velja omeniti roman *Prišleki* Lojzeta Kovačiča v prevodu Andrée Lück-Gaye (nekdanje študentke Clauda Vincenota), z obžalovanjem pa lahko ugotovimo, kako malo slovenskih gledaliških del je doživelo prevod v francoščino.[13]

ZAKLJUČEK

Pričujoči pregled dokazuje, da je študij slovenščine v Franciji zaživel zahvaljujoč predanemu delu inštituta INALCO ter pedagoškemu in raziskovalnemu delu učiteljev slovenščine. Kljub vsem prizadevanjem, ki so jih različni sodelujoči vložili v razvoj te študijske discipline, je slovenščina v Franciji šele na samem začetku, njena situacija pa se nikakor ne more primerjati z različnimi drugimi centri za učenje tujih jezikov, ki se ponašajo z živahnejšim delovanjem. Toda vedeti moramo, da je slovenska sekcija na inštitutu INALCO še mlada (ustanovljena je bila pred komaj štiridesetimi leti), a se je kljub temu izkazala z izdelavo učnih gradiv, z uvedbo celovitega univerzitetnega študijskega programa, s številnimi prevodi in raziskovalnimi članki. Postavitev

---

[12] Skupaj je zabeleženih 13 naslovov prevodnih del obeh avtorjev. Od leta 1990 so bila v francoščino prevedena naslednja dela Borisa Pahorja: *Parnik trobi nji (L'Appel du Navire), Zgodba o reki, kripti in dvorljivem golobu (Le jardin des plantes)*, *V labirintu (Dans le labyrinthe)*, *Zibelka sveta (La porte dorée), Zatemnitev (Jours obscurs), Vila ob jezeru (La villa sur le lac), Spopad s pomladjo (Printemps difficile), Nekropola (Pèlerin parmi les ombres),* zbirka novel *Arrêt sur le Ponte Vecchio.* Od leta 2003 so bili prevedeni Jančarjevi: *Katarina, pav in jezuit (Katarina, le paon et le jésuite), Severni sij (L'aurore boréale), Joyceov učenec (L'élève de Joyce), Veliki briljantni valček (La grande valse brillante).*

[13] Beležimo tri francoske prevode slovenskih gledaliških iger: *Veliki briljantni valček (La grande valse brillante)* Draga Jančarja, ki ga je prevedla Andrée Lück Gaye, objavljen pa je bil leta 2007 pri založbi Éditions Espace d'un Instant; leta 2003 je pri isti založbi izšla *Osvoboditev Skopja (La libération de Skopje)* Dušana Jovanovića v francoskem prevodu Mireille Robin, nazadnje pa sta leta 2003 pri založbi Éditions de l'Amandier izšla *Otroka reke (Les enfants de la rivière)* Daneta Zajca v prevodu Jane Pavlič.

prvih temeljev za uveljavitev slovenskega jezika v Franciji predstavlja trdno osnovo za kakovosten nadaljnji razvoj. Slovenščina si v bodoče tako lahko obeta zelo lepo prihodnost, o čemer priča razvoj, ki ga je ta jezik doživel v zadnjih letih. Uspeh tega projekta v kar največji meri dolgujemo delu, ki ga je na tem področju opravila Antonija Bernard in njenim osebnim požrtvovalnim prizadevanjem za razvoj in uveljavitev te študijske discipline v Franciji. Zato ji gre na tem mestu posebna zahvala.

VIRI

BARTOL, Vladimir, 1988: *Alamut*, (prevedel Claude Vincenot, recenzija Jean-Pierre Sicre). Pariz: Phébus.

BERNARD, Antonia, 1993: *Jernej Kopitar et les débuts de la slavistique européenne (Jernej Kopitar in začetki evropske slavistike)*. Pariz: Université de la Sorbonne nouvelle – Paris 3.

BERNARD, Antonia, FOURNIER, Pauline, HORVAT, Saša, JESENŠEK, Marko, 2007: *Découvrir et pratiquer le slovène (Odkrivajmo in uporabljajmo slovenščino)*. Pariz: Langues et Mondes – L'Asiathèque, zbirka Langues INALCO.

BERNARD, Antonia (ur.), 2005: *La Slovénie et l'Europe, Contributions à la connaissance de la Slovénie actuelle. (Slovenija in Evropa, Prispevki k poznavanju Slovenije danes)*. Pariz: l'Harmattan.

BERNARD, Antonia, 1996: *Petite Histoire de la Slovénie (Kratka zgodovina Slovenije)*. Pariz: Institut d'études Slaves (Inštitut za slovanske študije).

BERNARD, Antonia, CASTELLAN, Georges, 1994: *La Slovénie (Slovenija)*. Pariz: PUF (Zbirka Que sais-je ?).

FOURNIER, Pauline, 2009: *Pesmi štirih (Chants des quatre). Analyse, traduction et recherche d'une définition du recueil de poésie slovène (Pesmi štirih. Analiza, prevajanje in poskus definicije slovenske pesniške zbirke)*. Pariz: CEEM, INALCO.

JANČAR, Drago, 2009: *Katarina, le paon et le jésuite (Katarina, pav in jezuit)*, (prevedla Antonia Bernard). Albi: Éditions Passage du Nord-Ouest.

KOVAČIČ, Lojze, 2008: *Les immigrés (Prišleki)*, (prevedla Andrée Luck-Gaye). Pariz: Ed. du Seuil.

LABROUSSE, Pierre (ur.), 1995: *Langues'O 1795–1995 : deux siècles d'histoire de l'École des langues orientales (Orientalski jeziki v obdobju od 1795 do 1995: ob dvestoti obletnici Šole za orientalske jezike)*. Pariz: Éditions Hervas.

PAHOR, Boris, 2008: *L'Appel du Navire (Parnik trobi nji)*, (prevedla Antonia Bernard). Pariz: Phébus.

TAVČAR, Ivan, 1975: *La chronique de Vissoko (Visoška kronika)*, (prevedla Viktor Jesenik in Jean Durand-Monti). Publications orientalistes de France.

VINCENOT, Claude, 1975: *Essai de grammaire slovène (Pregled slovenske slovnice)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jelena Konickaja
Filološka fakulteta Univerze v Vilni (Litva)

Predstavitev slovenističnega študija na Filološki fakulteti Univerze v Vilni

Prispevek je namenjen predstavitvi slovenističnega študija na Univerzi v Vilni: oblik študija, študijskih programov, didaktičnih pristopov in dejavnikov, ki bodisi pozitivno bodisi negativno vplivajo na slovenistični študij v Litvi.

1 NASTANEK SLOVENISTIKE NA UNIVERZI V VILNI

Slovenski jezik je na Filološki fakulteti Univerze v Vilni (dalje FF UV) zaživel v študijskem letu 1995/1996 s prvim vpisom na lektorat slovenščine (fakultativni tečaj) za študente različnih filoloških smeri, ki sem ga vodila avtorica prispevka, tedaj starejša asistentka Katedre za slovansko filologijo FF UV dr. J. Konickaja. V naslednjih letih se je položaj slovenistike na starejši litvanski univerzi utrdil. Pouk slovenskega jezika in književnosti je potekal in poteka v različnih oblikah, danes ima slovenščina status diplomskega predmeta dvopredmetnega študija *Litovska filologija in tuji (slovenski) jezik*, (obveznega) izbirnega predmeta pri študiju polonistike in izbirnega predmeta za študente UV in za tiste, ki prihajajo na izmenjavo v okviru mednarodnega programa Erasmus/Socrates.

Petnajst let poučevanja slovenščine v Litvi ponuja priložnost za razmišljanje o dosedanjem razvoju slovenistike v Litvi, smereh nadaljnjih prizadevanj, izboljšanju in učinkovitosti slovenističnega študija v Litvi. Razmišlja se tudi o okoliščinah nastanka in pogojih, ki so bili dobrodejni za ustanovitev slovenističnega študija v Litvi.

Začetek slovenističnega študija na Univerzi v Vilni je povezan s prenovitvijo celotnega študija na FF UV kot posledico zgodovinskih sprememb na prelomu 80. – 90. let 20. stoletja. Litva, ena izmed baltskih držav, ki je bila do takrat usmerjena proti vzhodu, se je začela po samoosvojitvi 11. marca 1991 zavedati kot del evropskega prostora. Katedra za slovansko filologijo FF UV, ustanovljena pod vodstvom znanega slavista prof. habil. V. Čemonasa l. 1989, se je v novih okoliščinah usmerila v uvajanje v univerzitetni študijski program slovanskih jezikov tistih držav, ki so se

pojavile v na novo odprtem evropskem prostoru kot enakopravne članice političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Za vzpostavitev in razvoj stikov na različnih področjih med državami je Litva potrebovala strokovnjake za nove jezike in kulture. Potreba po strokovnem znanju slovanskih jezikov in kultur (razen ruske in poljske) je bila povezana tudi z odsotnostjo neposrednih prevodov leposlovne, (poljudno) znanstvene in druge literature, ki se je dotlej ponavadi prevajala iz ruščine. Pogoj za širitev števila slovanskih jezikov je bilo izboljšanje jezikovne kompetence učiteljev, izdelava novih študijskih programov in uvajanje novih didaktičnih pristopov (Konickaja 2009: 314–316). Osebje katedre se je odločilo za novo didaktično metodo intenzivnega poučevanja tujih jezikov, zasnovano na načelih sugestopedije in komunikativnosti. V to razvojno obdobje sega nastanek slovenističnega študija na UV.

Leta 1993 sem avtorica prispevka prvič prišla v Slovenijo na 29. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK) z ničnim znanjem slovenščine. Po zaslugi strokovne izkušenosti lektorjev SSJLK sem pridobila precej znanja, ki sem ga jeseni 1993 poglobila na Univerzi v Ljubljani, kjer sem obiskovala predavanja profesorjev slovenistike v času trimesečnega podiplomskega študija in opravila prvi izpit iz Slovenskega jezika I pri prof. J.Toporišiču s pozitivno oceno. V letih 1994–1995 sem na Oddelku za splošno jezikoslovje Univerze v Ljubljani predavala litovščino in obenem obiskovala predavanja iz slovenskega jezikoslovja, kulturne zgodovine Slovenije, slovenske književnosti, narečjeslovja, spomladi sem opravila izpita iz Slovenskega jezika II in III. Pozneje sem se večkrat udeležila SSJLK. Leta 2000 sem se mudila v Ljubljani 3 pomladanske mesece, obiskovala predavanja na ljubljanski slovenistiki iz zgodovine slovenskega jezika in književnosti, izkoristila priložnost za konzultacije pri profesorjih Univerze v Ljubljani, za kar se jim ob tej priložnosti od srca zahvaljujem, kajti močna podpora in razumevanje ter tvorno sodelovanje z učitelji slovenistike na Univerzi v Ljubljani mi je pomagalo pri osebnem delu na področju slovenistike (objavila sem 11 prispevkov v litovskih in ruskih znanstvenih revijah) in odprtju diplomskega študija slovenistike v Vilni.

2 OBLIKE SLOVENISTIČNEGA ŠTUDIJA NA UNIVERZI V VILNI

Slovenščina je imela status izbirnega tečaja za začetnike (128 ur, 2 semestra) in nadaljevalce (64 ur, 2 semestra; izvajalke: dr. J. Konickaja, asistentka L. Masytė, lektorice B. Pavlovec, L. Štamulak, H. Škrbec), izbirnih tečajev (1996–1998, *Novosti slovenskega knjižnega jezika* (v slovenščini, 32 ur); *Prevajanje iz slovenščine v litovščino* (v slovenščini in litovščini, 32 ur); *Sodobna slovenska književnost* (v slovenščini, 32 ur); *Zgodovina slovenske kulture v okviru evropske* (v ruščini, 64 ur) in dr.; izvajalka: dr. J. Konickaja), drugega slovanskega jezika za rusiste (od l. 1996; 256 ur; 6.–8.

semester; izvajalke: dr. J. Konickaja, asistentka L. Masytė, lektorici L. Štamulak, H. Škrbec) in poloniste (od l. 1997; 128 ur, 3.–4. semester; izvajalke: dr. J. Konickaja, lektorjici L. Štamulak, H. Škrbec), učnih predmetov študijskega programa *Slovanska (bolgarska) filologija* (1997/1998, 464 ur, 7.–8. semester; izvajalka: dr. J. Konickaja), diplomskega študija *Slovanska (slovenska) filologija* (2000–2004, 2005–2009; izvajalke: doc. dr J. Konickaja, lektorji B. Pavlovec, L. Štamulak, Ž. Rangus, H. Škrbec, L. Pižent), drugega predmeta diplomskega študija *Litovska filologija in tuji (slovenski) jezik* (2008–2012; izvajalki: doc. dr J. Konickaja, lektorica L. Pižent). Od l. 2007 se slovenščina predava tudi za študente, ki prihajajo v Litvo na izmenjavo Erasmus/ Socrates (v angleščini; izvajalki lektorici H. Škrbec, L. Pižent).

Skupno število udeležencev različnih oblik slovenističnega študija na UV je težko določljivo zaradi raznolikosti le-tega, vendar se da navesti nekaj podatkov:

– prvi lektorat (1995/1996) je obiskovalo 12 študentov;
– tečaje za začetnike in za nadaljevalce (1996/1997) je obiskovalo 13 študentov;
– izbirni tečaj *Zgodovina slovenske kulture v okviru evropske* je obiskovalo 17 študentov;
– vsako leto se vpiše na slovenistične (obvezne) izbirne predmete in izbirni tečaj od 28 (2004/2005) do 3–4 (2008/2009) študentov;
– različne vrste slovenistike na UV (1995–2010) je obiskovalo okrog 230 študentov;
– do l. 2010 je iz slovenistike diplomiralo 21 študentov s povprečno oceno diplomskih nalog 9.
– uspešen je bil zagovor 2 magistrskih nalog (2000) iz slovenske književnosti in primerjalne folkloristike, pripravljata pa se še dve iz kontrastivne frazeologije in slovnice).

Slovenščina kot glavni predmet prvostopenjskega univerzitetnega diplomskega programa *Slovanska (slovenska) filologija* (4 leta) se je uveljavila l. 2000 z vpisom 13 študentov, diplomiralo jih je 11; sledil je drugi vpis 17 študentov l. 2005, diplomiralo je 10 študentov. Študijski program (Programos 2001: 219–247) vsebuje slovenistične predmete:

– sodobni slovenski jezik: konverzacija, slovenska slovnica (teorija) (768 kontaktnih ur, 1.– 6. semester, 6 izpitov, 45 KT= kreditnih točk, izraženih v ECTS);
– slovenska zgodovinska slovnica in narečjeslovje (128 ur, 5.–6. semester, 2 izpita, 7,5 KT);
– zgodovina slovenske književnosti (384 ur, 3.–6. semester, 4 izpiti, 18 KT);
– zgodovina in kultura Slovenije (132 ur, 2.–3. semester, 2 izpita, 6 KT);
– kontrastivna slovnica slovenskega in litovskega jezika (112 ur, 5.–6. semester, kolokvij, izpit, 7,5 KT);
– tečaj iz slovenske filologije (16 ur, 7. semester, izpit, 4,5 KT).

Skupaj: 1540 kontaktnih ur v slovenščini.

Začenši s 1. letnikom študenti pišejo letne naloge. Zagovor le-teh ob koncu šolskega leta poteka v slovenščini ter vsebuje utemeljitev teme in teoretskih izhodišč, predstavitev gradiva, poteka dela in sklepov. Študij se konča z zagovorom diplomske naloge, ki jo pišejo v slovenščini, litovščini ali drugem jeziku. Teme predlagajo profesorji in jih usklajujejo s študenti. Naj navedem nekaj naslovov: *Računalniško terminološko izrazje v slovenščini in litovščini* (I. Simanavičius); *Vljudnostni frazemi v litovščini in slovenščini* (I. Kijanskaitė), *Ženska bajeslovna bitja v slovenski in litovski folklori* (V. Maškova); *Frazemi s pomenom pamet resp. neumnost v slovenščini in litovščini* (E. Ašakaitė); *Slovenski in litovski politični diskurz: primerjalna analiza* (A. Zapolski); *Glagoli premikanja v slovenščini in litovščini* (K. Pukėnaitė); *Slovensko–ruski homonimi* (N. Karnauhova); *Predložne zveze za izražanje prostora v slovenščini in litovščini* (T. Kobeckis).

Slovenščina kot drugi predmet prvostopenjskega univerzitetnega diplomskega programa *Litovska filologija in tuji (slovenski) jezik* (4 leta) se je uveljavila z vpisom 17 študentov l. 2008, letos je zaključilo 2. letnik 13 študentov. Program vsebuje slovenistične predmete:

– sodobni slovenski jezik: konverzacije, slovenska slovnica (teorija) (512 ur, 1.–8. semester, 8 izpitov, 52,5 KT);
– zgodovina slovenskega jezika (48 ur, 6. semester, izpit, 3 KT);
– zgodovina slovenske književnosti (100 ur, 6.–7. semester, 2 izpita, 10,5 KT);
– zgodvina in kultura Slovenije (64 ur, 2. semester, izpit, 3 KT);
– seminar iz slovenske književnosti oz. jezika (72 ur, 5.–6. semester, 2 izpita, 9 KT).

Skupaj 796 kontaktnih ur v slovenščini.

Začenši z 2. letnikom študenti pišejo letne naloge. Predstavitev poteka v litovščini na koncu študijskega leta. Teme diplomskih nalog so povezane s slovenščino ali litovščino, npr.: *Začetki tiska na Slovenskem in v Litvi: P. Trubar in M. Mažvydas*; *Pregled slovenske mladinske književnosti (razvojne smeri, žanrska raznolikost)*; *Sodobna popularna pesem na Slovenskem: analiza besedil s prevodom v litovščino*; *Ustvarjalno delo A. Štegra*; *Slovenska ljudska pesem: žanrska in tematska predstavitev (pregled literature)*; *Besedje s področja litovske in slovenske ljudske noše*; *Športno košarkarsko tuje izrazje v slovenščini in litovščini*; *Deli človekovega telesa v slovenskih in litovskih frazemih*; *Slovenski vremenski frazemi* in dr.

Dvopredmetni študij je za študente precej naporen, vendar jim ponuja poglobljeno znanje tako slovenščine kot tudi litovščine, kar imajo študenti za prednost pri delovnem usposabljanju v prihodnosti. Zato od izvajalcev slovenističnih predmetov pričakujejo kvalitetni pouk, so po večini dobro motivirani za študij, ustvarjalni in vztrajajo, tudi če imajo težave s študiranjem slovenščine. Za premagovanje težav se uporabljajo

različne didaktike, ki so zasnovane (še posebno na prvi stopnji) na komunikativnosti in vzbujanju stalne motiviranosti.

Motivacija za vpis na slovenistični študij je zelo različna. To je lahko obisk Slovenije med počitnicami, zanimanje za tuje dežele in kulture, jezike, leposlovje, lep film o Sloveniji, atraktivna glasba rock (folk) skupine, pragmatična ideja o večji konkurenčnosti v litovskih gospodarskih in kulturnih razmerah dobrega znanja litovščine in eksotičnega evropskega jezika (slovenščine) itd. Ker na začetku študenti premalo vedo o Sloveniji, je pomembno, da čimprej »zaživijo« v slovenskem okolju in začutijo veselje ob uspešni komunikacijski interakciji v slovenščini. Zato je začetek pouka navadno zasnovan na obvladovanju komunikacijskih vzorcev in strategij, razvijanju zmožnosti jezikovnega izražanja želja, namenov, čustev (zadovoljstva/nezadovoljstva, veselja, razočaranja itd.) in komuniciranja v različnih govornih položajih. Pouk poteka na podlagi 10 daljših (po 900–1000 leksemov) besedil v slovenščini, ki so zgrajena kot polilog in prevedena v litovščino. Študent dobi slovensko ime in priimek (npr., Borut Jesenšek, Simona Grdina, Marjanca Plečnik, Matjaž Šalamun), ima slovenski naslov, telefonsko številko, družino, poklic in konjička. Pri tem študenta ni strah, da bi naredil napako, saj to ni njegova napaka, ampak njegovega »slovenskega« lika. Predelava vsakega besedila vsebuje situacijsko obnavljanje stavkov in stavčnih vzorcev (ne posameznih besed in slovničnih kategorij), učenje na pamet daljših odlomkov, »prevajanje« že znanega besedila iz litovščine v slovenščino idr. Način dela je predvsem atraktiven, izkorišča se različne tehnike učenja na pamet (podobnost litovskih in slovenskih besed, zabavne zgodbe, ritmika itd.), na primer učenje poimenovanj delov telesa s pomočjo telovadbe z roko, nogo, komolcem, ušesom, peto ipd. (Konickaja 1997: 28–35; Konickaja, Ušinskienė 2009: 293–296). Konec semestra študenti pripravljajo igro v slovenščini, zanjo pišejo besedilo, ki ga v zadnji fazi lektorira lektor. Takšen uvod v slovenščino vpelje litovskega študenta v svet drugačnega jezika, in kar je najpomembnejše, kulture.

Študij slovenščine v Vilni omogočajo in ga naredijo plodnega slovenski lektorji, naravni govorci, ki prihajajo na UV od l. 2000 naprej, in sicer: B. Pavlovec (2000–2003), L. Štamulak (2004–2006), Ž. Rangus (2006–2007), H. Škrbec (2007–2008) in L. Pižent (2008–2010). Lektorji so dobro usposobljeni za delo, znajo vzpostaviti stik s študenti, pripravljeni so se soočati z izzivi bivanja na tujem. Vključujejo se v nove okoliščine, s tem da ob prihodu v Litvo večinoma takoj začnejo študirati litovščino na litvanističnem tečaju FF UV, kar jim prav kmalu pomaga pri delu s študenti.

Gradivo za slovenistični študij na UV, ki vsebuje zahtevne predmete, pisanje letnih in diplomskih nalog, se da najti v knjižnici, ki je založena z učno, znanstveno, leposlovno in drugo literaturo, slovarji, periodičnim tiskom (okrog 800 enot). Največ zaslug pri njenem nastanku so imeli različne slovenske kulturne ustanove in posamezniki, od katerih smo dobili v dar knjige, in sicer *Komisija za pospeševanje*

slovenščine na neslovenskih univerzah (1996), *Knjižnica O. Župančiča* (1997), *NUK* (1998), *Univerza v Mariboru* (2000), *Osrednja knjižnica v Celju*, *Društvo slovenskih pisateljev, Študentska založba*, veleposlanik Slovenije v Litvi A. Logar, sodelavci Univerze v Ljubljani, SAZU. Zadnja leta slovenistično knjižnico oskrbuje z knjigami učnega, didaktičnega in leposlovnega značaja *Center za slovenščino kot tuji/drugi jezik*. Knjižnico imamo v prostorih Kabineta slavistike FF UV, s tem omogočamo študentom dostop do literature.

3 NEGATIVNI IN POZITIVNI DEJAVNIKI

Dejavniki, ki negativno ali pozitivno vplivajo na plodnost slovenističnega študija v Litvi, so različni. Med njimi ločimo objektivne (neslovansko jezikovno okolje in odsotnost slovenskega zaledja; težavnost neposrednih stikov s Slovenijo, slovensko kulturo, jezikom; vključenost v enoten prostor Evropske unije) in subjektivne (dejavnosti izven univerzitetnega programa, izvajanje kulturnih projektov; praktična usmerjenost pri študiju slovenščine; sodelovanje z različnimi državnimi, znanstvenimi in kulturnimi ustanovami Slovenije).

Z didaktičnega vidika je pomembno jezikovno okolje, v katerem poteka pouk slovenščine. Litovščina sodi med indoevropske jezike in je z vidika poglavitnih sistemskih značilnosti v marsičem podobna slovenščini: med drugim velja omeniti dejstvo, da je v zavesti Litovcev prisotna dvojina kot posebna slovnična kategorija (zglede se da najti v ljudski poeziji, npr.: *Eisva mudu abudu* ‘greva midva obadva’), čeprav je skorajda izumrla. Litovščina ima oblikoslovne kategorije, ki so podobne slovenskim, so tudi posebnosti, npr., spola sta dva (ženski in moški); pri spreganju sovpadata edn. in mn. 3. os. (npr.: *skaito* ‘bere, berejo’), ni pomožnega glagola v pretekliku in prihodnjiku. Razlike so v glagolski vezljivosti, skladenjskih vzorcih, tudi najbolj pogostih (npr.: slovenski konstrukciji *lahko* $+V_{fin}$ ustreza litovska konstrukcija V_{fin} *galėti* + *Inf*, npr.: *galiu eiti, skaityti, rašyti* ‘lahko grem, berem, pišem’ itd); uporaba rodilnika v litovščini namesto pridevnika v slovenščini v zgledih kot *Prešereno paminklas* ‘Prešernov spomenik’ itd. Glede artikulacijske baze je litovščina precej podobna slovenščini, zato Litovci brez posebnih težav obvladajo slovensko fonetiko. Litovci imajo fonološko relevantno samoglasniško dolžino in kračino, tonemski naglas, dve vrsti samoglasnika tipa *e* (*[æ]/[ɛ]* in *[e]*), podobni način mehčanja soglasnikov *t’, d’, s’, z’* idr. Po drugi strani pa nekatere sintagmatske značilnosti litovščine (npr. večja stopnja mehčanja zaradi sledečega sprednjega samoglasnika), izgovorjava nekaterih slovenskih soglasniikov v določenih položajih (*l*, *v*) povzročajo Litovcem težave. Z besedotvornega vidika je za litovščino značilna relativna pogostost besedotvornih tipov, ki so podobni slovenskim, npr., izpeljava in zlaganje. Pouku deloma pripomore

zgodovinska prisotnost slovanskega življa (poljskega, beloruskega in ruskega), predvsem na jugovzhodu države in v večjih mestih; če pa študent prihaja iz severnih delov Litve, mu slovenščina povzroča veliko več težav.

Razdalja med Litvo in Slovenijo je več kot 1500 km, naši študenti imajo premalo možnosti za izboljšanje svojega znanja slovenščine v naravnem okolju. Za stik z njo izkoriščajo različna sredstva, npr., splet, s pomočjo katerega se da gledati slovensko televizijo, poslušati oddaje, medsebojno komunicirati preko spletnih orodij (MSN, Skype, Facebook) idr. Najbolj pa koristi neposreden stik s Slovenijo, kar je sedaj bolj dosegljivo kot pred petnajstimi leti, saj sta Slovenija in Litva od 1. maja 2004 članici EU. Študenti iz Litve od l. 1998 vsako leto prihajajo na Seminar slovenskega jezika, literature in kulture ob pomoči štipendije Centra za slovenščino kot tuji/drugi jezik, včasih dobijo štipendijo Društva slovenskih pisateljev, kot npr. L. Masyte (2000), A. Kriščiūnaite (2003). Vsega skupaj je obiskalo SSJLK 29 litovskih študentov. Univerza v Vilni je vključena v mednarodno omrežje izmenjav študentov in učiteljev (*Erasmus/Socrates*). L. 2008/9 so štirje študenti 3. letnika študirali na Univerzi v Mariboru, l. 2009/2010 so dve študentki 2. letnika in en študent magistrske stopnje, absolvent slovenistike, študirali na Univerzi v Ljubljani, jeseni prideta v Ljubljano še dve študentki 3. letnika.

Za študij slovenščine je širša seznanitev s kulturo Slovenije zelo pomembna, ker je jezik odraz kulturnih dimenzij. Pravo spoznavanje tujega jezika se začne, ko se človek poglobi v kulturo ljudstva, ki govori ta jezik. Univerzitetni učitelji na UV in lektorji, ki prihajajo iz Slovenije, gledajo na izpeljavo kulturnih projektov izven univerzitetskega študija kot na pomembno sestavino pedagoškega dela in dajejo študentom ideje za pridobitev dodatnega znanja o slovenski kulturi, kot so ogledi filmov, božično praznovanje, literarna branja, odhodi v tujino, katerih namen je sodelovanje s tamkajšnjimi slovenisti, gostovanja slovenskih književnikov, umetnikov, profesorjev, dijakov in študentov, slovenski vikend, mednarodni programi in projekti. Prvi obisk slovenskih pisateljev in literarnih kritikov je bil izpeljan maja 2002 v sodelovanju s *Študentsko založbo Beletrina* in s finančno podporo Soroseve fundacije. Večkrat smo povabili pisatelje in umetnike, ki so gostovali v Litvi na mednarodnih prireditvah, kot je na primer festival *Poezijos pavasaris* (Pesniška pomlad). Tako so lektorat obiskali A. Debeljak, T. Šalamun in A. Šteger. Od l. 2005 se študenti slovenščine udeležujejo mednarodnih projektov, ki jih organizira Center za slovenščino kot tuji/drugi jezik (*Prevajanja slovenskih literarnih besedil* (2004), *Svetovni dnevi slovenskega filma* (2005), *Svetovni dnevi slovenske literature* (2006), *Svetovni dnevi slovenske literature na filmu* (2008) in *Slovenija na Baltiku* (2008)).

Ena izmed oblik seznanjanja s slovensko kulturo in učenja slovenščine izven študijske dejavnosti je *slovenski vikend* (od l. 2006). Zamisel taborjenja v okolici

Vilne z namenom medsebojnega druženja v slovenščini ob ogledu slovenskih filmov, pogovoru o slovenski književnosti, glasbi in pripravljanju slovenskih tradicionalnih jedi je ponudila lektorica L. Štamulak. Od takrat je postal slovenski vikend na UV na začetku maja tradicionalen. Udeležili so se ga: dekan pedagoške fakultete Univerze v Mariboru prof. dr. M. Jesenšek, rektor Univerze v Mariboru prof. dr. I. Rozman, pevka Brina Vogelnik, kitarist L. Ropret, pisatelj V. Möderndörfer, pesnik K. Pisk, prevajalec B. Kraševec (2006), pisatelj, igralec Andrej Rozman-Roza, amaterska skupina *Druga scena prvega odra* (Maribor) (2007), izr. prof. dr. A. Zupan Sosič, pesnica B. Korun (2008), igralka, pesnica S. Pavček (2009), pesnik in pevec V. Kreslin (2010). Vikend poteka na UV in v javnih mestnih prostorih (literarnega muzeja, mestnega gledališča, glasbene šole ipd.). Med pripravljanjem na vikend študenti prevajajo slovenska besedila, berejo na spletu pogovore s povabljenim gostom in sestavljajo daljši pogovor z njim. Program vikenda poleg neposrednih srečanj s slovensko kulturo »v živo« predvideva prirejanje razstav o slovenski kulturi v javnih prostorih, referatov o slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, diskusije, prevajalske in pevske delavnice itd. Informacije o slovenskem vikendu se da najti v medijih (npr. *Slovenų dienos* 2008, *Įspudingas savaitgalis* 2010).

Uspešno izpeljavo kulturnih projektov poleg sodelovanja s Centrom omogoča stalna podpora s strani veleposlaništva Republike Slovenija in veleposlanikov, ki izkazujejo iskreno zanimanje in razumevanje za potrebe slovenistike na UV. Veleposlaniki večkrat pridejo na obisk k litovskim študentom. Pomembna je njihova udeležba v kulturnih projektih in beseda ob slovesni otvoritvi slovenskega vikenda in drugih podobnih prireditev. Podpora slovenistiki na UV s strani veleposlaništva RS je bistvena za njeno prisotnost na seznamu predmetov UV. Tudi uradni obiski vodilnih slovenskih politikov na UV in srečanja s študenti (kot npr. zunanjega ministra RS D. Rupla l. 2002, predsednika vlade RS J. Janše l. 2005, predsednika RS D. Türka l. 2010) zelo pozitivno vplivajo na učni proces.

Za plodnost pouka je pomembna praktična usmerjenost študija. Gre za spodbujanje k prevajanju slovenskih besedil in objavljanju prevodov v medijih. Prevodi največkrat izhajajo v časopisih *Literatūra ir menas* (Književnost in umetnost), *Šiaurės Atėnai* (Severne Atene), *Lietuvos aidas* (Odmev Litve) idr. Prvi večji prevod J. Jurčiča je izšel l. 1998 v reviji *Liaudies kultūra* (Ljudska kultura), v literarni reviji *Metai* so se pojavili prevodi S. Gruma, kasneje se je začelo sodelovanje z revijo za kulturo in literaturo *Naujoji Romuva* (Nova Romuva), v kateri je izšlo pet prevodov (2002 – 2010; M. Čander, A. Šteger, D. Zajc in S. Pavček). Nekaj študentskih prevodov je izšlo v priročniku *Skaitykime slovėniškai*: *tekstai ir žodynas* (Beremo slovensko: teksti in slovar). (Konickaja 2002: 116–130) Študenti predstavljajo javnosti klasike in sodobne slovenske avtorje, kot so I. Cankar, S. Grum, T. Šalamun, Ž. Petan, D. Zajc,

M. Čander, S. Pavček, V. Möderndörfer, A. Šteger idr. Do zdaj je objavljeno okrog 30 prevodov. Kasneje iz teh zametkov včasih nastanejo knjige strokovnih prevodov absolventov slovenistike: poezije (Šalamunas 2000), aforistične proze in humoresk (Petan 2005) in sodobne slovenske kratke proza (Auksas 2009).

Razvoj slovenistike na UV je pokazal, da so oblike študija, ki so zasnovane na strokovnem znanju izobraženih učiteljev ob primerno založeni knjižnici z učno, (poljudno)znanstveno in leposlovno literaturo ter povezane s osebnim poglabljanjem študentov v slovensko jezikovno in literarno snov, dokaj učinkovite, še posebno ob vsakršni pomoči s strani učnih, družbenih in kulturnih ustanov RS.

LITERATURA

AUKSAS = Auksas kišenėje. Šiuolaikinės slovėnų novelės. Iš slovėnų kalbos vertė L. Masytė. Vilnius: LRSL. 2009.

PROGRAMOS 2001 = *Bakalauro studijų programos (2001–2006)*. Vilniaus universitetas. Filologijos fakultetas. Vilnius.

KONICKAJA, Jelena, 1997: Ideji Bahtina i prepodavanje inostrannyh jazykov. Eleonora Lassan (ur.). *Jazyk. Obščestvo. Kultura*. Vilnius. Vilniaus universitetas. 28–36.

– –, 2002: *Skaitykime slovėniškai*. Tekstai ir žodynas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

– –, 2009: Istorija kafedry slavianskoj filologii Vilniusskogo universiteta. *Slavistica Vilnensis 2005–2009* (Kalbotyra 54 (2)). Vilnius: Vilniaus universitetas. 311–328.

KONICKAJA, Jelena, UŠINSKIENĖ, Viktorija, 2009: Osobennosti prepodavanija slavianskih jazykov v Vilniusskom universitete. *Slavistica Vilnensis 2005–2009* (Kalbotyra 54 (2)). Vilnius: Vilniaus universitetas. 292–299.

PETAN, Žarko 2004: Kas ieško, tą suras. Iš slovėnų kalbos vertė Laurynas Baltušnikas. Vilnius: Mažasis Vyturys.

ŠALAMUNAS, Tomažas, 2000: Eilėraščiai. Iš slovėnų kalbos vertė Neringa Abrutytė. Klaipėda: Vario namai.

SLOVĖNŲ DIENOS 2008 = Slovėnų muzikos, kultūros ir poezijos dienų renginys B. Grincevičiūtės memorialiniame bute-muziejuje »Beatričės namai«: *http://www.vilniaus-muziejai.lt/slovenu_dienos08*. Dostop 14.julija 2010.

ĮSPUDINGAS SAVAITGALIS 2010 = Įspūdingas slovėnų savaitgalis 2010:

<http://naujienos.vu.lt/bendruomenei/universiteto-zmones/22349–ispudingas-slovenu-savaitgalis-10>. Dostop 14.julija 2010.

Aleš Kozár
Filozofska fakulteta, Univerza Pardubice, Češka

Rekonstrukcija interpretacije razvoja slovenske literature v prevajalskem opusu Františka Benharta

Poznavanje slovenske literature na Češkem je v povojnem času zaznamovala predvsem osebnost Františka Benharta (1924–2006), ki je prevedel ogromno število del slovenskih pisateljev, pesmi, proze in dram. Eden od ključev za izbiranje prevajanih del je bila literarno zgodovinska interpretacija slovenske povojne literature. V izbiro je posegalo več dejavnikov, npr. politične okoliščine, tržne preference založnikov, osebni okus itn. Benhart se je izkazal kot odličen poznavalec slovenske literature, kritik in mislec, ki je sledil glavnim tokovom v slovenski književnosti, obenem pa je pogosto odkrival tudi manj znane avtorje (zamejski pesniki) in opozarjal nanje ne samo češko kulturno javnost, ampak tudi slovensko (Arko, Quaglio idr.).

Slovenska literatura je v češkem prostoru prisotna z dokaj velikim številom prevodov svojih del. V virih se pogosto navaja, da je takoj za hrvaščino prav češčina jezik, v katerega se najpogosteje prevajajo slovenska dela. Toda v 19. stoletju še ni veliko prevodov. Gre predvsem za prevode pesmi F. Prešerena ali S. Gregorčiča. Število prevodov je naraslo v 1. polovici 20. stoletja, predvsem s prevajalskim opusom Bohuša Vybírala, Josefa Skrbinška, Ivana Laha idr.

Resna kritičnost in sistematičnost v prevajanju se pojavi šele z osebnostjo Otona Berkopca, ki je npr. za prevod priporočil Bartolov roman *Alamut* (1946) in ga tako odkril Čehom kot prvim tujim bralcem (deset let pred naslednjim, tj. srbskim prevodom).

Po drugi svetovni vojni je največja osebnost češkega prevajalstva iz slovenščine postopoma postal František Benhart (1924–2006). Bil je izredna osebnost – ne le s kritičnim občutkom (izdal je kar tri knjige kritik v slovenščini, v letih 1959–1969 je vodil kritiško rubriko v češki reviji *Plamen*, v 80. letih pa v slovenski reviji *Sodobnost*), ampak tudi z umetniškim navdihom (v češčini je izdal knjigo aforizmov in osebnih zapiskov *Všichni jsme naši*, 2003 in v obeh jezikih umetniški potopis po Sloveniji

Zářivý den u řeky / Sijajni dan ob reki, slovenska izdaja 1996, češki 1997 in 2006). Poleg tega je imel tudi izreden talent za organizacijo in popularizacijo, s katerim je pomagal graditi zavest o slovenskem slovstvu v češkem prostoru.

Benhart je bil za svoje zasluge večkrat nagrajen, žal samo na Slovenskem: npr. leta 1985 je postal dopisni član SAZU, leta 1995 je dobil slovensko odlikovanje Red svobode in leta 2005 Pretnarjevo nagrado in častni naziv ambasador slovenske kulture po svetu. Pomembno je tudi dejstvo, da je v zadnjih letih k sodelovanju pogosto vabil tudi druge, največkrat mlade prevajalce in jim pomagal tudi do prvih prevajalskih izkušenj (Tone Pavček: *Krajina na návštěvě* (2005) s Hano Mžourkovo, antologija *Místo v prostoru* (1998) z Jano Špirudovo, antologija *Promlky času* (2003) z Davidom Blažkom, Terezo Benhartovo in Alešem Kozárjem ali *Krajiny za slovy* (2008) z A. Kozárjem itn.).

PREVODI PROZE V 50. IN 60. LETIH

Najstarejši Benhartovi prevodi so povezani predvsem s prozo. Razlog za tako izbiro je v tem, da je za poezijo v tem času skrbel v glavnem Oton Berkopec s svojimi sodelavci (predvsem pesniki Kamilom Bednářom, Vilémom Závado, Josefom Hiršalom, Jarmilo Urbánkovo, O. F. Bablerjem, še malo prej – pred in med drugo svetovno vojno – tudi Josefom Horo ali Františkom Halasom) in zato se je Benhart usmerjal zlasti v prozo. Izbor proznih del, ki jih je Benhart v tem obdobju prevedel, kaže prevladujoče realistične prvine v slovenskem povojnem pripovedništvu, na drugi strani pa se je Benhartu uspelo izogniti raznim ideološko obarvanim temam, in to celo v antologiji partizanskih zgodb (*Svítání za tmavých nocí,* 1964). Čeprav je v revijah objavil nekaj krajših prevodov že konec 40. let, je njegov prvi knjižni prevod izšel šele l. 1957. Ponovno se je posvetil delom avtorjev Antona Ingoliča, Ivana Potrča, Prežihovega Voranca ali Bena Zupančiča. Vrhunec tega obdobja je nastal prav na koncu 60. in začetku 70. let s prevodom Kosmačevih novel *Tantadruj* in *Balada o trobenti in oblaku* (1970) ter Kocbekovih novel iz zbirke *Strah in pogum*.

Lahko sklepamo, da Benhart prevaja glavne in kanonizirane avtorje (A. Ingolič, P. Voranc id.), avtorje presegajoče umetniški kontekst svojega časa (C. Kosmač) pa tudi ideološko problematične avtorje (sem lahko štejemo ne le Edvarda Kocbeka, ampak tudi Lojzeta Kovačiča, katerega kratko zgodbo *Kdysi to bylo jinačí* je prevedel l. 1966). Drugače pa ne posveča preveč pozornosti modernistom (D. Smole, Z. Simčič, A. Hieng ali V. Zupan). En razlog bi lahko bile možnosti takratnega časa, kajti v intervjuju z Viktorjem Kudělko (Kudělka 1972: 204–210) npr. omenja, da mu nekaj generacijsko bližnjih avtorjev (A. Rebula, R. Šeligo) ni uspelo uvesti v založniške načrte čeških založb – verjetno prevsem zaradi suma urednikov založb o politični tveganosti teh besedil, še posebej po avgustu 1968.

Taka izbira slovenskih avtorjev v bistvu kopira poetiko češkega literarnega 'mainstreama' 60. let (J. Šotola, F. Kožík, J. Otčenášek, V. Neff idr.); ne pojavljajo se pogosto novitete v naraciji, pripovednih formah, uporabi substandardnih plasti jezika itn., ki so jih v češko literaturo vnesli Bohumil Hrabal, Josef Škvorecký ali v drugi polovici 60. let Milan Kundera in Ludvík Vaculík. V bistvu lahko enake karakteristike pripišemo tudi reviji *Plamen*, ki je bila odprta raznim formam, poetikam in avtorjem, vendar brez radikalizma ali izostrenega stremljenja, ki ju opazimo v skupinskih revijah, kot sta *Tvář* ali *Host do domu*. V tem obdobju je Benhart izdal 11 knjižnih prevodov.

PREVODI PROZE V 70. IN 80. LETIH

Po letu 1970 se presenetljivo spekter avtorjev ne spremeni veliko, še vedno Benhart prevaja svoje priljubljene avtorje, B. Zupančiča, P. Voranca, I. Potrča ali C. Kosmača, od novih se pojavi še Mira Mihelič, Tone Svetina in Ivo Zorman.

Nekoliko drugačna je lista avtorjev, ki jih Benhart na Češkem objavlja revijalno. Tukaj najdemo imena, kot so Vitomil Zupan, Edvard Kocbek, Andrej Hieng ali Saša Vuga, na koncu 80. let tudi Drago Jančar. Pogosto gre za avtorje, ki so v kontekstu svojega časa delovali konfliktno ali provokativno (E. Kocbek, V. Zupan). Zdi se torej, da izbor avtorjev za knjižno objavo kaže nekakšno izogibanje odprtim konfliktom s socialističnimi cenzorji in prezentira slovensko literaturo v takšni podobi, ki je na Češkem v kontekstu ideologije svojega časa sprejemljiva in znesljiva. V ozadju je prepoznavna jasna zavest, da če bo prepovedan kateri koli slovenski avtor ali celo Benhart sam, bo to povzročilo poškodovanje medsebojnih kulturnih odnosov za daleč naprej. V kontekstu 'normalizacijskega' časa gre za eno od zelo verodostojnih motivacij, ki bi jo lahko imenovali »plemenita avtocenzura«.

Na drugi strani Benhartovi revijalni prevodi praktično vedno izhajajo v ekskluzivni in v določeni meri tudi v elitni reviji *Světová literatura*, kjer so se modernisti in vsaj manj problematični avtorji pojavljali pogosteje in se uspešno izogibali cenzuri, tako da je bil prav tukaj prostor za objavljanje malce svobodnejši kot drugje.

Pozitivno lahko ocenimo tudi to, da se je Benhart posvečal prevajanju slovenske fantastike (antologija *Duhová křídla*, 1985 s teksti Gregorja Strniše, V. V. Simonoviča, B. Gradišnika, V. Pečjaka ali roman Mateta Dolenca *Vampir z Gorjancev,* 1988). Na drugi strani pa se sploh ne posveča prevajanju mladinske literature, ki sta jo prevajala v glavnem zgodovinar Jaroslav Pánek in Benhartova hči Kateřina Literová.

PREVODI PO LETU 1989[1]

Takoj po letu 1989 izide prvi knjižni prevod Draga Jančarja (*Galjot*, 1990) in kmalu še druga njegova dela, ne samo prozna, ampak tudi dramska in esejistična (*Pogled angela* 1995, *Posmehljivo poželjenje* 1999, *Katarina, pav in jezuit* 2003, *Prikazen iz Rovenske* 2003 idr.). Istočasno se Benhart začne posvečati tudi prevodom poezije, ki jih je začel z dobro sprejeto antologijo *Sedm slovinských básníků*, 1994 (glej recenzijo v reviji Souvislosti Šrámek 1997: 234), ki vsebuje prevode pesmi C. Zlobca, D. Zajca, K. Koviča, S. Makarovič, T. Šalamuna, M. Jesiha in A. Debeljaka. V antologiji je pomembna tudi Benhartova sintetična spremna beseda, ki vsebuje oris razvoja slovenske povojne poezije. Potem so hitro sledili izbori ali zbirke C. Zlobca, I. Minattija, A. Debeljaka, G. Januša, T. Šalamuna, M. Jesiha, spet C. Zlobca in D. Zajca, nato antologija slovenskih pesnikov iz Italije *S příchutí mořské soli* (1998) in antologija mlajših avtorjev *Místo v prostoru* (1998) ter izbori ali zbirke J. Messnerja, B. A. Novaka, A. Debeljaka, I. Svetine, J. Ostija, T. Pavčka, M. Strojana, A. Štegerja itn.

Iz proze ne prevaja (in knjižno ne objavlja) nič drugega razen Jančarja in Debeljakovih esejev, vse do antologije slovenskih kratkih zgodb *Česko-slovinská literární setkání* (2003), kjer pa je naveden samo kot prevajalec in ne kot urednik, in antologije kratkih zgodb avtorjev od 60. do 90. let 20. stoletja *Promlky času* (2003). Zdi se, kot da so avtorji prejšnje generacije (modernisti), ki bi seveda še deset let prej bili vredni prevoda, vendar verjetno iz (avto)cenzurnih razlogov niso bili prevedeni, v 90. letih že izgubili nekaj svoje aktualnosti in formalne inovativnosti in so bili v tem obdobju v češkem kontekstu (z vidika založnikov in bralcev) že manj zanimivi. Benhart se je zavedal tega 'dolga', toda celo že narejeni prevodi so še naprej ostali v rokopisu (Benhart navaja npr. *Triptih Agate Schwarzkobler* R. Šeliga – preveden 1977, *Žabe* G. Strniše, 1972 itd.).

Tudi med revialnimi prevodi proze najpogosteje opazimo Jančarja, ki si je hitro pridobil renome najboljšega sodobnega slovenskega pisatelja. Poleg njega se pojavijo npr. S. Pregl, I. Bratož, F. Lipuš, U. Kalčič, L. Kovačič, S. Vuga, M. Rožanc, E. Kocbek, I. Škamperle in M. Dolenc. Z izjemo Bratoževe kratke zgodbe *Café do Brasil* tukaj ne najdemo nikogar iz mlajše postmodernistične generacije, kot so J. Virk, A. Blatnik, M. Kleč idr.. Tudi v svoji antologiji *Promlky času* je te avtorje 'prepustil' mlajšim soprevajalcem D. Blažku, T. Benhartovi in avtorju prispevka. Zanimivo je, da Benhart svoje pozornosti ni posvečal niti novim regionalistom (Lainšček, Tomšič), za katere

---

[1] Kot mejnik tukaj jemljemo prav leto 1989, torej konec komunizma na Češkem, kar je pomenilo ukinitev cenzure in veliko sprememb na knjižnem trgu. To je seveda spremenilo prevajalske motivacije Benharta in kot povsod v literaturi, je pri nas takoj po letu 1989 prevladala tendenca vračanja k avtorjem in delom, ki jih prej ni bilo mogoče izdati.

lahko predpostavljamo, da bi bili razmeroma blizu tistim avtorjem, ki jih je prevajal v 60. letih. Enako je pustil ob strani npr. Borisa Pahorja, čigar vojne in manjšinske teme se najbrž tudi niso zdele aktualne založnikom v češkem kontekstu.

Če je v 90. letih v Sloveniji prevladovala proza, temu niso ustrezali tudi prevodi na Češkem. Poleg velikega Benhartovega zanimanja za poezijo lahko iščemo razloge tudi v stanju češke literature in češkega knjižnega trga v tem obdobju. Najmanj do polovice 90. let so v češki literaturi prevladovala dnevniška in memoarska dela (primerjaj npr. Machala 1996 ali Novotný 2002) in tudi pozornost kritikov in bralcev je bila usmerjena predvsem k domači literarni sceni. Upad zanimanja za tuje književnosti je simbolično predstavjal konec izhajanja ene od vodilnih literarnih revij od 50. let naprej, revije *Světová literatura*, ali podobno razapad pomembnih založb, ki so vodile izdajanje tujih literarnih del (predvsem je šlo za založbi Odeon in Český spisovatel).

BENHARTOVI PREVODI SLOVENSKE POEZIJE

Iz pregleda knjižnih prevodov se zdi, da se je František Benhart začel ukvarjati s poezijo šele po l. 1989. To seveda ni čisto res, ker je prve prevode slovenskih pesnikov objavil že takoj na začetku svojega prevajalskega opusa (Karel Destovnik Kajuh in Matej Bor, 1946). Najprej jih je objavljal v dnevnikih, kasneje v osrednjih literarnih revijah (od l. 1963 v revijah *Plamen*, *Host do domu*, ali *Světová literatura* idr.). Podobno kot v prozi se osredotoča predvsem na avtorje aktualne generacije (v 50. letih I. Minatti, L. Krakar, v 60. letih K. Kovič, D. Zajc, T. Pavček, G. Strniša itn.), toda izjemoma se ukvarja tudi s predvojnimi ali še starejšimi avtorji (O. Župančič, J. Murn, M. Jarc, A. Gradnik ali S. Kosovel in E. Kocbek). Iz najmlajših avtorjev konca 60. let opazimo prevode pesmi F. Zagoričnika (1967) ali T. Šalamuna (1967).

V obdobju 70. in 80. let ne bomo našli veliko novih imen, menda samo T. Kuntnerja in na koncu 80. let H. Vogela, M. Deklevo, V. Tauferja in M. Kravosa. Precejšen del njegovih prevodov pesmi v tem obdobju pa predstavljajo romantiki in pripadniki slovenske moderne (F. Prešeren, S. Gregorčič, I. Cankar, O. Župančič, J. Murn). Najpomembnejši so njegovi prevodi za revijo *Světová literatura*, ki je zdaj postala njegova glavna tribuna na Češkem. Tukaj je objavil npr. pesmi J. Udoviča, T. Šalamuna, E. Kocbeka, C. Zlobca, T. Kuntnerja, T. Pavčka, I. Minattija, H. Vogla, V. Tauferja, M. Kravosa idr..

Po l. 1989 se je spektrum avtorjev zelo razširil z novimi imeni in celo generacijami – M. Košuta, A. Debeljak, G. Januš, M. Haderlap, A. Mermolja, J. Detela, U. Zupan, F. Hafner. Najbolj pogosto so se pojavljali na straneh revije *Tvar*, in sicer povezani tematsko – pesniki in Kras, trije iz Avstrije, mladi pesniki, junijska pokrajina, slikarski motivi v pesmih, soneti itn. Prevajalec torej posveča svojo pozornost tematski,

formalni in generacijski pisanosti slovenske poezije. Od njegovih antologij poezije sta razvojno (literarno-zgodovinsko) koncipirani dve – *Sedm slovinských básníků* in *Krajiny za slovy.*

Vsak Benhartov knjižni prevod je besedilo njegovega sodobnika, pogosto je slovenske avtorje tudi osebno zelo dobro poznal in so mu bili s svojim mišljenjem blizu (menim, da npr. ni naključje, da med njegovimi prevodi ne najdemo nikogar iz katoliških pesnikov). Edina izjema je tukaj Cankarjevo *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* iz leta 1908, ki ga je Benhart prevedel (v svoji bibliografiji navaja datum 1970), vendar tudi to nikoli ni izšlo.

Benhart v bistvu nikoli češkemu bralcu ni dopolnjeval repertoarja prevedenih knjig s predvojnimi knjigami – izjemi sta dva Prežihova romana *Samorastniki* (1972) in *Požganica* (1973), ki sta v originalu izšla tik pred začetkom druge svetovne vojne. To je bolj tipično za druga slovenista, namreč Otona Berkopca (izbor pesmi F. Prešerena[2] in Otona Župančiča[3]) in Viktorja Kudělko (izbor pesmi S. Kosovela[4] in zgodb I. Cankarja[5]). Benhart se je glede prevajanja pogosto odločal po aktualnem literarnem dogajanju, torej v tem smislu bolj kot literarni kritik kakor z distanco razmišljajoči literarni zgodovinar.

Med Benhartove prevajalske zasluge lahko štejemo tudi to, da je prevajal vse slovensko pišoče pisatelje, tudi pripadnike slovenskih narodnostnih manjšin v Italiji (M. Kravos, A. Rebula Tuta, R. Quaglia, M. Košuta, M. Čuk, A. Mermolja id.) in v Avstriji (M. Haderlap, J. Messner, F. Hafner id.), žal pa sta ostala neupoštevana dva pomembna prozaika, Boris Pahor in Florjan Lipuš. Način, kako je opozarjal na zamejske pesnike, je pomenil tudi velik korak za njihovo sprejetje doma in v Sloveniji. V nekaterih delih je opozoril tudi na njihove povezave s slovenskim literarnim razvojem, iz katerega so bili ponekod tudi izločeni (glej nesrečno kompozicijo 3. zvezka *Slovenske književnosti,* 2001, ki je čisto pretrgala povezavo literarnega razvoja v Sloveniji in pri zamejskih pisateljih).

Pri Benhartovih prevodih se vedno zavedamo, da njegovo prevajalstvo ni naključno, ampak je rezultat natančnega literarno-zgodovinskega dela, ki je eden od bistvenih ključev pri interpretaciji njegovega opusa, in tudi literarno-kritiškega presojanja posameznih del in avtorjev. Vsako prevedeno delo je kos informacije o slovenski literaturi našega časa. Reprezentira njeno recepcijo, v kateri lahko razberemo njen notranji razvoj, in hkrati tudi stanje in situacijo češke literature določenega obdobja.

---

[2] *Můj sen šel po hladině*, 1978
[3] *Úsvity a bouře*, 1962
[4] *V malém plášti slov*, 1974
[5] *Vidiny* in *Čeledín Jernej a jeho právo* skupaj v enem zvezku, 1976

LITERATURA

BENHART, František, 1999: *Jedna a jedna*. Praha: H + H.

BENHART, František, 2001: *Spotoma*. Grosuplje: Mondena.

Bibliografija knjižnih prevodov slovenske literature v češčino, 2005. Ljubljana: Center za slovensko književnost.

GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

KUDĚLKA, Viktor, 1972: Deset tisoč strani prevoda ali Tiho poslanstvo Františka Benharta. *Sodobnost* 20/2. 204–210.

KOS, Janko, DOLINAR, Ksenija, BLATNIK, Andrej, 1996: *Slovenska književnost*, 1996. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MACHALA, Lubomír, 1996: Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995. Olomouc: Rubico.

NOVOTNÝ, Vladimír, 2002: *Mezi moderností a postmoderností*. Praha: Cherm.

POGAČNIK, Jože idr., 2001: *Slovenska književnost III.* Ljubljana: DZS.

ŠRÁMEK, Petr, 1997: Sedmadvacet slovinských básníků. *Souvislosti 1*. 234.

ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost II.* Ljubljana: DZS.

Novi pristopi v literarni vedi

Marko Juvan
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Ob začetku projekta »Slovenska« svetovna književnost

Članek po uvodni kritiki projektnega reguliranja humanističnih znanosti predstavlja teoretska izhodišča, metode, cilje in literarnozgodovinske hipoteze t. i. temeljnega manjšega projekta »Slovenska« svetovna književnost: umeščanje svetovne književnosti v nacionalni literarni sistem, ki ga bo v letih 2010–2013 izvajal Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (vodja projekta Marko Juvan), financirala pa ARRS.

PREDGOVOR: O PROJEKTIRANJU ZNANOSTI

Svetovne, evropske in slovenske znanstvene politike se usodno spreminjajo, še posebej sredi današnje družbeno-gospodarske krize, ki jo je pohlepni »casino kapitalizem« sprožil s špekulativnim veriženjem vrednostnih fikcij. Zakon globalnega kapitalizma, ki skuša kolonizirati znanost, je preprost, a družbeno uničevalen: neskončno kopičenje kapitala v žepih vedno ožje in močnejše elite, katere prava domovina so davčne oaze, danes pušča za sabo pogorišče socialne države in javnih dobrin. Politično-upravljavski razred skuša prek postopkov financiranja in raznih razvojno-inovacijskih strategij tudi znanost podrediti novoliberalnim dogmam o ekonomski učinkovitosti, tekmovalnosti in vsemogočnosti »nevidne roke trga« (prim. kritike v Kučić 2010; Breznik 2010; Sajovic 2010). Vednost v teh razmerah postaja močno ogrožena javna dobrina, ki jo z intelektualnim delom proizvajajo proletarizirane, na rob potisnjene, prezaposlene, vase zaprte in sprte miselne elite; humanistika mora opuščati svoj temeljni habitus, grozi ji iztrebitev disciplin in ustanov.

Oblast v evro-ameriških demokracijah z ukinjanjem ustanov, redčenjem kadrov in varčevanjem pri dodeljevanju javnega denarja vztrajno oži prostor znanosti o človeku, kakršna je bila v navadi na univerzah in raziskovalnih inštitutih še pred dvajsetimi, tridesetimi leti. Trga jo od praks ustvarjalnega in kritičnega mišljenja: takšno mišljenje se ne pusti drobiti na instantna znanja in veščine, ne more se podrejati načrtom in

nalogam, ne zadovoljujejo ga učinkovitost in postvarela merila t. i. znanstvene odličnosti. Raje sledi nepredvidljivi in kompleksni logiki spoznavanja – trpeti in uživati mora v zamudnem študiranju, nekoristnem branju, refleksivnih stranpoteh, precepih in napakah, do uvidov pa pride včasih po čistem naključju. Namesto da bi bilo radovedni, opazujoči, kritični in »filo-zofični« misli dopuščeno, da se krmili sama (njen razvoj je v neskončnem platonskem dialogu vse doslej poganjala neizpolnljiva norma iskanja resnice), je pričel humanistične vede od zunaj usmerjati ekonomski sistem: postavlja jim raziskovalne teme, od njih zahteva koristi in pričakuje predvsem vsebinsko prazno »dodano vrednost«, potrjeno na trgu znanja. Proizvodnja vednosti, ukleščena v formularje razpisnih prijav in poročil financerjem, se presoja kakor katera koli druga naložba. Znanost se pri tem drobi v množtvo med seboj komaj povezanih, diskontinuiranih enot – projektov. Ker ti ne morejo več dosledno in vztrajno misliti nedovršenosti, spornosti, izmuzljivosti in dialoškosti resnice, razpravljanje o njej na humanističnih ustanovah zamira. Zaradi ekonomističnega brzdanja »nekoristne« svobode strokovnega dialoga je znanost, razsekana v projekte, prikrajšana za »organsko«, »divjo« miselno rast, izgublja pa tudi koherenco – tako znotraj posameznih strok kakor med njimi. Poleg tega ne more proizvajati teorij, ki bi obstoječi model sveta spodnašale z radikalnimi vprašanji o njegovem redu in smislu. Cilji projektov so bolj ozki in otipljivi: težnja po uspehu na trgu znanja in zadovoljitvi financerja spreminja vednost v orodje, uporabno le za sprotno servisiranje obstoječega. Še več: ne glede na domicil znanstvenikov so si projekti čedalje bolj podobni, saj se morajo ukalupljati v globalizirane postopke financiranja in upravljanja. Tudi projekt, ki ga predstavljam, se je moral spoprijeti s takšno hegemonijo. Podobno kakor pisci v kolonialnem položaju si je za strategijo preživetja izbral mimikrijo in hibridizacijo: da je »šel skozi«, je moral svoj jezik mestoma prilagoditi žargonu vladajočih znanstvenih politik, a skušal skozenj pretihotapiti diskurz, ki izhaja iz duha humanistične tradicije.

NAŠ PROJEKT: IZHODIŠČA, METODE, HIPOTEZE IN CILJI

Projekt, ki se ga letos pod vodstvom podpisanega lotevamo na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, bo v okviru analiz svetovnega sistema (prim. Wallerstein 2006; Moretti 2005) kritično in transdisciplinarno povezal slovensko literarno zgodovino, primerjalno književnost, zgodovino knjige in medijev, kulturno in idejno zgodovino ter teorijo družbenih omrežij (Freeman idr. 1989; Latour 2005). Na slovenskem literarnozgodovinskem gradivu od 17. stol. do prve polovice 20. stol. bo preveril in razvil dve komplementarni teoretski hipotezi:

- *da si je slovenska književnost vzpostavljala identiteto,strukturo in repertoar v razmerjih s svetovnim literarnim sistemom*. Slovensko leposlovje je primer peri-

fernega, »malega«, jezikovno-kulturno šibkega evropskega literarnega sistema, ki pa je geopolitično, ekonomsko in zgodovinsko umeščen v srednjeevropsko polperiferijo (prim. Moretti 2000). Od 18. stol. je slovenska književnost vznikala kot estetski diskurz, ki se je v poenotenem knjižnem jeziku avtopoetično nanašala na večjezične in narečno raznorodne vire, arhivirane v njenem kulturnem spominu. Za njeno porajanje (prim. Domínguez 2006) pa je bila ključna interakcija s svetovnim literarnim sistemom: razvijala se je prek neprestanih kulturnih transferjev, odbojnih, odprtih ali ambivalentnih razmerij do kulturne drugosti, prek prilaščanja splošno evropskih kulturnih modelov in prek interferenc z repertoarji starih in modernih književnosti (prim. Even-Zohar 1990; Espagne 2003; Kaelble in Schriewer 2003);

- *da se je svetovna književnost vzpostavljala in obnavljala prek partikularnih literarnih polj in asimetričnih razmerij med njimi.* Svetovna književnost se je od začetkov 19. stol. izgrajevala prek posameznih literarnih polj, kakršno je slovensko. Ta so se v Evropi istovetila z idejo naroda in geopolitično stvarnostjo nacionalnih držav. Književnosti sveta, ki obstajajo kot policentrična in spoznavno neobvladljiva dejanskost, v strukturo svetovne književnosti ureja neuravnotežena razporeditev kulturnega kapitala med osrednjimi, polobrobnimi in obrobnimi »nacionalnimi« literarnimi sistemi (prim. Casanova 1999; Moretti 2000). Dejavno navzočnost proizvodov zunaj svojih državnih in jezikovnih mej so si laže zagotovile literature z večjo kulturno in geopolitično močjo.

Izhajajoč iz hipotez, da so se nacionalne literature vzpostavljale mednarodno, prek razmerij z drugimi nacionalnimi literaturami in s svetovno književnostjo, svetovna književnost pa se je gradila kot sinteza del iz takšnih nacionalnih enot (Juvan 2009), bo projekt na primerih iz slovenske kulturne zgodovine skušal kritično premisliti pomen obrobja za strukturo svetovnega literarnega sistema. Cilj projekta je torej raziskati odnose med svetovnim in slovenskim literarnim sistemom: kako in v kakšnih materialnih pogojih je na Slovenskem nastajala, se ideološko prelamljala in razvijala zavest o svetovni književnosti in njenem razmerju do domačega leposlovja? Preučeno bo obdobje od začetkov narodnega preroda v 18. stol., ko se začne namerna leposlovna proizvodnja v slovenskem jeziku, prek 19. stol., v katerem sta po Evropi in tudi na Slovenskem zakrožili koncepciji svetovne in nacionalne književnosti, do modernističnega kozmopolitizma med obema svetovnima vojnama, ko se je pri nas oblikoval teoretski in zgodovinski pojem svetovne književnosti in postal izhodišče primerjalne književnosti.

Projekt si zastavlja še druga vprašanja: Na katerih izobrazbenih, institucionalnih in medijskih podlagah se je oblikovala zavest o svetovni književnosti? Kako sta jo filtrirala ideološki nadzor in estetika vplivnih kulturniških krogov? Kako je delovala

na slovensko literarno proizvodnjo? Kako so bili v besedilih izkoriščeni viri evropskih kultur in spominski arhivi zunajevropskih civilizacij? So njihove sledi ostale razvidne in uporabljene za estetske učinke? Ali pa so bile sledi tujosti zabrisane v imenu »samobitnosti«? Kako so tuji viri prispevali h globalni imaginaciji slovenskih besedil? Katere znakovne sisteme, kulturne prakse, organizacijske in institucionalne modele iz transnacionalnega obtoka so si prek kulturnega transferja prilaščali na Slovenskem? Še pomembneje bo proučiti, kako so se akterji na slovenskem literarnem polju mednarodno »mrežili«. Ali in kako so dejavno sooblikovali svetovno književnost ali njene regionalne enote?

Projekt se bo s kritičnimi vprašanji lotil teoretske teze, da so obrobja svetovnega literarnega sistema pretežno sprejemalna, zamudniška in redukcionistična (Moretti 2000). V čem je vloga obrobij nepogrešljiva ne samo za obstoj celotnega sistema, temveč tudi za reprodukcijo središč (prim. Even-Zohar 1990)? Ali osrednjost in domnevna izvornost središč ne prikrivata njihove heterogenosti, prilastitev repertoarjev, zajetih iz drugih središč ali polobrobij? Ali središče ni tudi dolžnik obrobjem, saj kolonizira njihovo semiotično drugačnost in nepredvidljivost? So obrobja izvor inovacij in edinstvenih rešitev, čeprav se te v mednarodnem prostoru teže uveljavijo?

ODONOS DO STANJA RAZISKAV IN »DODANA VREDNOST« POJEKTA

Pojem svetovne književnosti je bil v literarni vedi, zlasti v primerjalni književnosti – tej je pomagal opredeliti predmetno področje in metode – razumljen različno: kot vsota nacionalnih literatur, zbir estetsko-fikcijskega pisanja v vseh jezikih sveta; kot kanon del, ki presegajo nacionalni pomen in zastopajo obče vrednote; kot literarni proizvodi, ki so prestopili svoje jezikovno-narodne meje in so dejavni mednarodno; kot sistem tokov med nacionalnimi literaturami, regijami, civilizacijskimi krogi (prim. Ďurišin 1984; Damrosch 2003; Virk 2007). V kontekstu ekonomsko-kulturne globalizacije, protiglobalističnih teženj in postmodernega svetovljanstva je v primerjalni književnosti zadnjih dveh desetletij ponovno oživela ideja svetovne književnosti, kot si jo je zamislil Goethe okoli leta 1830, za njim pa razvila Marx in Engels 1848 (Frassinelli in Watson 2010). Svetovna književnost je mišljena kot transnacionalni trg kulturnih proizvodov in sistem medkulturnih menjav in stikov, ki so vir za razvoj sleherne nacionalne literature in kanal za uveljavljanje njenih avtorjev v drugih okoljih. Te interakcije vodijo v konkurenco, boje za prevlado, obenem pa zagovarjajo razumevanje drugačnosti in se sklicujejo na kozmopolitske vrednote miroljubnega sožitja.

Ob spisih Wallersteina, Pascale Casanova, Morettija in Even-Zoharja smo že odkrili vzporednost med oblikovanjem »svetovne književne republike« in svetovnim sistemom gospodarskih in meddržavnih odnosov, ki ga je za potrebe neskončne

akumulacije kapitala razvil kapitalizem (posebej od 19. stol. naprej) in zraven na raznovrstnost tradicij cepil enotno geokulturo (Juvan 2009). Za oba svetovna megasistema, gospodarskega in literarnega, je od njunih začetkov značilna asimetrija moči, delitev na središčna (vplivna), vmesna (polobrobna) in obrobna območja (ki naj bi bila pretežno sprejemalna). Sistema sicer nista homologna, o čemer priča jezikovno obrobni položaj slovenskega leposlovja v svetovnem literarnem sistemu in polobrobno mesto slovenske družbe v zgodovini meddržavnega svetovnega sistema. Ključno pa je, da sta se svetovni prostor interakcij in zavest o njem – tako v gospodarstvu kakor v literarno-kulturni sferi – oblikovala komplementarno z nastajanjem narodne zavesti, nacionalnih literatur in nacionalnih držav. Na Slovenskem Prešernova in Čopova dejavnost dokazuje, da se je vzpostavljanje avtonomnega literarnega polja kot nacionalnega dogajalo prek pojmovnega in ustvarjalnega umeščanja slovenskega leposlovja v evropsko in svetovno književnost. Nacionalno se je torej vzpostavljalo v mednarodnem obzorju, toda tudi svetovno obzorje se že od vsega začetka oblikuje samo prek posameznih lokacij. Že Goethe je »iznašel« pojem svetovne književnosti prek specifične nacionalne perspektive – pomenil mu je priložnost za globalno uveljavitev ali vsaj imaginarno vrednostno samopotrjevanje avtorjev, ki ne izhajajo iz dominantnih jezikov, mednarodno spoštovanih tradicij in razvitih središč (Juvan 2009). Še danes prevladuje prepričanje, da so enote za sintezo svetovne književnosti nacionalne literature v svoji neukinljivi »individualnosti«. Novejša, zlasti transnacionalna komparativistika je to pojmovanje omajala z uvidi o drugih pomembnih dejavnikih, ki sooblikujejo svetovno književnost (regije, migracije, diaspora, večkulturna in večjezikovna mesta itn.). Razkrila je še literarno-kulturne procese, ki s perspektive »metodološkega nacionalizma« (Beck 2003) ostajajo nevidni: formiranje nacionalnih identitet v Evropi 18. in 19. stol. je povsod potekalo prek variacij iste potujoče matrice – kulturnega nacionalizma. Nacionalni literarni sistemi so torej dejansko elementi svetovnega literarnega megasistema, niso pa edini in nad zgodovino. Na Slovenskem je bila na primer od razsvetljenstva do 20. stol. v razmerje med nacionalnim in svetovnim vmešana še komponenta slovanstva, tako da nekateri pisci niso razlikovali med »slovenskim«, »slovanskim« in »kranjskim«, drugi so občutje slovenske majhnosti kompenzirali z domišljijsko zaslombo razsežnega slovanskega sveta, tretji pa so slovensko nacionalno identiteto sploh žrtvovali eni od ideoloških oblik slovanstva.

Ne glede na utemeljene pozive Gayatri Spivak (2003) k razsrediščenemu, »planetarnemu« pogledu je pojmovanje svetovne književnosti še vedno precej monolitno. Določa ga predvsem vidik velikih literatur in središč; temu se nista mogla izogniti niti Moretti niti Casanova. Asimetrija med Zahodom in ostalim svetom (»the West and the rest«) je še vedno sprejeta kot dejstvo, pa čeprav krivično. Naš projekt pa izhaja iz hipoteze, da je svetovna književnost že od samega začetka pluralna, »glokalizirana«

(Juvan 2009): dogaja se in je predmet zavedanja samo prek lokalnih literarnih sistemov ter njihovih interakcij. Svetovno književnost in njeno vpisovanje v slovensko literaturo bomo zato razložili kot megasistem, ki sestoji iz: (a) medijske in institucionalne podlage in spominskih arhivov, (b) transnacionalnih socialnih omrežij in z njimi povezanih kulturnih transferjev, (c) mednarodnih ali nadnarodnih literarnih kanonov, (č) literarne produkcije in distribucije, namenjene mednarodnemu kulturnemu trgu, (d) globalne imaginacije in medbesedilnosti in (e) »svetovne književnosti« kot etične in estetske kategorije. Na vseh navedenih ravninah je svetovna književnost pluralna. Vsaka nacionalna literatura, vsaka regija, vsak večkulturni prostor, vsaka migracija ima svojo verzijo svetovne književnosti – vsaka je oblikovala svoje predstave o njej, jo po svoje citirala, šla skozi svojo lastno zgodovino transferjev z drugimi literaturami. Raziskati želimo, ali in kako je ta različnost pogojena s samoumeščanjem akterjev nacionalnih literarnih polj v med- in nadnarodne odnose, ki spletajo kompleksno omrežje svetovne književnosti.

Ob takšni spremembi perspektive in na podlagi že opravljenih študij primerov se je izoblikovala še ena hipoteza: da literarni akterji na obrobjih svetovnega literarnega sistema niso obsojeni na zamudniško prilagajanje vzorcev, ki jim jih svetovno kulturno tržišče posreduje iz središč (na kar deloma napeljuje Moretti), temveč se – zavedajoč se svojega položaja – z močjo vpliva na različne načine spopadajo. Prek svetovljanske citatnosti in imaginacije si prilaščajo simbolni kapital metropol, transnacionalne vzorce pa preskušajo v referenčnem svetu in diskurzih »domače« družbe. Tako v svetovnem prostoru vsaj virtualno vzpostavljajo svojo edinstvenost. Primeri islandskih sag, južnoslovanske epike, Dostojevskega, Ibsena, züriškega dadaizma, *négritude*, Borgesa, Kiša ali slovenskega retrogardizma pričajo, da se umetniška izjemnost vseskozi poraja tudi na obrobjih in prodira v kulturne repertoarje svetovnih središč, jih prenavlja. Očitno je, da je obrobnim literarnim repertoarjem, zlasti tistim v manjših jezikih, dostop v središča svetovnega literarnega sistema otežen. Odvisen je od konsekracije, ki jo nadzorujejo središča (Casanova 1999). Kljub dominantni vlogi pa svetovna središča vendarle potrebujejo obrobja, tako za svojo reprodukcijo kakor tudi razvoj (prim. Even-Zohar 1990 ali Lotman 2006). Kulturno odličnost in multinacionalno distribucijo si zagotavljajo z izkoriščanjem virov z obrobij svetovnega gospodarskega sistema, literarne repertoarje pa si prenavljajo s pritegovanjem izjemnih dosežkov avtorjev iz »eksotičnih«, »neznanih« okolij.

ORIS PREDMETNEGA PODROČJA RAZISKAVE

Z opisanih izhodišč bomo preučili, kako se je svetovna književnost vpisovala v besedila, konvencije, ustanove in prakse slovenskega literarnega sistema od njegovih

začetkov konec 18. stol. do faze modernističnega kozmopolitizma v 20. in 30. letih 20. stol. Razkrilo se bo, kako se je slovenska književnost videla v svetu in se skušala umestiti vanj. Projekt bo s sistematizacijo spoznanj slovenske literarne zgodovine in z obravnavo značilnih primerov analiziral naslednje probleme:

- razvoj razumevanja pojma »svetovna književnost« v pisateljski samorefleksiji, literarni esejistiki, programih, kritiki, literarni vedi;
- udeleženost izobražencev na Slovenskem v transnacionalnih omrežjih (»literarni republiki«);
- vzpostavljanje institucionalne in medijske infrastrukture, ki je akterjem na literarnem polju omogočala vednost o svetu in njegovih književnostih;
- kulturne transferje kot transnacionalne podlage za graditev narodnih identitet;
- mentalitete, ideologije in institucije, ki so urejale dostop do tradicijskih in sodobnih repertoarjev svetovne književnosti;
- oblikovanje svetovnega kanona na Slovenskem;
- citatno navezovanje na svetovno literaturo in virtualno umeščanje v njen prostor.

Problematiko bomo skušali zgodovinsko povezati v tole hipotetično pripoved. Od reformacije do baroka in klasicizma se je slovensko in drugojezično slovstvo na Slovenskem razumelo kot enota univerzalne krščanske in grško-latinske klasične kulture. Nanjo se je medbesedilno navezovalo (Schönleben, Svetokriški, Rogerij, Skalar), jo spominsko arhiviralo in urejalo (Semeniška knjižnica, enciklopedizem Kastelca in Valvasorja), po njenih vzorih oblikovalo svoje kulturne institucije in prakse (Academia operosorum), a vanjo tudi dejavno prispevalo prek evropskih omrežij eruditov, misijonarjev in diplomatov (Hallerstein, Valvasor). Kljub univerzalizmu je slovstvo na Slovenskem že od srednjega veka naprej svojo identiteto utemeljevalo tudi (a ne izključno) na reprezentativni in povezovalni rabi ljudskega jezika. Slovenščina je bila vsaj od reformacije naprej preizkušena v poetski funkciji ter žanrih in formah, ki so pozneje postali podlaga leposlovja. Bila je dojeta v okolju drugih, zlasti slovanskih modernih ljudskih jezikov in deležna apologij (Bohorič).

S t. i. nacionalnim prerodom v zadnji tretjini 18. stol. se začenja načrtno pisati leposlovje v slovenščini in vzporedno tudi v nemščini (*Pisanice*, Linhart). Identiteto si utemeljuje deželno-etnično, a vse bolj tudi v smislu razsvetljenske in predromantične ideje naroda. Z vznikanjem obrobnega, »malega« literarnega sistema se – podobno kot v drugih evropskih prostorih – vzpostavlja zavest, da je slovensko leposlovje nastajajoča enota, ki se sicer zgleduje po univerzalni grško-latinski dediščini, a se od nje že ločuje. V razsvetljenski in predromantični fazi se proces nacionaliziranja literature poleg klasicistične tradicije zave še drugih modernih evropskih literatur. V dobi romantike, ko poezija v slovenščini iz matrice vseevropskega kulturnega nacionalizma proizvede

ideologijo o svoji narodotvorni vlogi, doživi slovenska literatura prvo izrazito kozmopolitizacijo – v Čopovi erudiciji in Prešernovi poeziji. Kot nacionalna in estetska književnost se zave sočasnega goethejevskega pojma svetovne književnosti. Citatno črpa iz evropskih in zunajevropskih virov, se imaginarno umešča v svetovni literarni sistem. Išče razna, tudi konfliktna zavezništva s slovanskim svetom (Vraz). Z opiranjem na simbolni kapital svetovne literature slovenska romantična poezija črpa moč za vztrajanje v družbenih razmerah, v katerih je estetska produkcija marginalna.

Druga polovica 19. stol. politično instrumentalizira narodno vlogo literature (Levstikov literarni program), tradicija medbesedilnega proizvajanje smisla z navezovanjem na domače in svetovne kulturne arhive pa se umakne moderni »realistični« težnji po neposrednem modeliranju (jezikovne) dejanskosti slovenske družbe (Jurčič, Kersnik). V zgodovinskih in epskih žanrih izstopa interes za slovanstvo, pa tudi »orientalistična« imaginacija in tematika turških vpadov (Jurčič, Aškerc, mohorjanske povesti). Literarno svetovljanstvo je v tem obdobju razmeroma redko (Stritarjeva esejistika, literatura in uredniška načela). V dobi moderne se – podobno kot drugod v srednji in vzhodni Evropi – obnovi in stopnjuje proces literarnega odpiranja v (zahodni) svet (Cankar, Župančič, Zofka Kveder, Novačan, Vladimir Levstik, Izidor Cankar). Povezuje se z modernizacijo, urbanizacijo in krepitvijo mestnega načina življenja, odziva pa se na občutek provincialnosti in utesnjenosti.

Po prvi svetovni vojni, ki je s svojo razdiralnostjo prinesla »lokalno« izkušnjo prepletenosti svetovnozgodovinskega dogajanja, doživi literarno svetovljanstvo nov vrhunec, obenem pa tudi politično kritiko. V kratko vojno prozo prenika modernizem, emancipacija žensk odpre svetovne poti avtoricam (Alma Karlin). Literarne in gledališke avantgarde, ki namerno – v razmerju do uveljavljene domače tradicije tudi provokativno – gojijo kozmopolitske, mobilne semiotične kode (Podbevšek, Kosovel, Vidmar, Delak idr.), se skušajo povezati v omrežja evropskih avantgardnih gibanj. V 20. in 30. letih svetovljanska modernizacija postane vodilo revij in knjižnih zbirk (*Dom in svet*, *Ljubljanski zvon*, *Modra ptica*), pojavi se avtor, katerega ambicija je bila svetovna uspešnica (Bartol). Sredi 20. let 20. stol., na začetkih slovenskega modernizma kot »mednarodnega stila«, v Kosovelovem citatnem kolažiranju in evociranju planetarnega prizorišča izstopa lokalna, regionalna in singularna perspektiva. Skoznjo se vidi tudi v neenakopravna zaledja svetovnega sistema. Po drugi strani se v 30. letih na slovenski literarni levici pod vplivom Sovjetske zveze že kaže ideološka blokada pri vnašanju zahodnih književnosti, ki se okrepi po drugi svetovni vojni; to je ponovitev mnogih cenzurnih, ideoloških in estetskih filtracij, ki so jih bili tokovi iz svetovne književnosti deležni od 18. stol. Od začetka 20. stol. se z razmerji med svetovno in slovensko književnostjo intenzivno ukvarja slovenska nacionalna literarna zgodovina, za njo pa tudi primerjalna književnost. V metodološki interpretaciji

in vrednotenju evropskih vplivov na slovensko književnost ter prikazovanju njenega mednarodnega položaja se soočata znanstveni ideologiji kulturnega nacionalizma in kozmopolitizma (Juvan 2008).

SKLEP

Eden od ciljev projekta je nakazati reinterpretacijo slovenske kulturne in literarne zgodovine prek transnacionalnega pogleda na narodno. Kompleksi, ki so na Slovenskem nastali v zvezi z literarnim zamudništvom, so zabloda metodološkega nacionalizma; gre namreč le za enega izmed mnogih primerov obrobnega položaja v svetovnem literarnem sistemu. Ta umestitev otežuje dejavno navzočnost slovenskih literarnih besedil v repertoarjih osrednjih, »velikih« literatur. Naloga literarne vede je tudi, da potencial »svetovnosti« odkriva na obrobjih in ga – s svojo udeležbo v mednarodni znanstveni komunikaciji – pomaga uresničiti v dejanski svetovni odmevnosti.

LITERATURA

BECK, Ulrich, 2003: *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Prev. Samo Krušič. Ljubljana: Krtina.

BREZNIK, Maja, 2010: Znanost na družbeno prisilnem delu. *Delo – Sobotna priloga* (17. julij). 28–29.

CASANOVA, Pascale, 1999: *La République mondiale des Lettres*. Pariz: Seuil.

DAMROSCH, David, 2003: *What Is World Literature?* Princeton, N.J.: Princeton Univeristy Press.

DOMÍNGUEZ, César, 2006: Literary Emergence as a Case Study of Theory in Comparative Literature. *CLCWeb* 8/2: http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol8/iss2/1

ĎURIŠIN, Dionýz, 1984: *Theory of Literary Comparatistics*. Bratislava: Veda.

ESPAGNE, Michel, 2003: Transferanalyse statt Vergleich. Interkulturalität in der sächsischen Regionalgeschichte. Hartmut Kaelble in Jürgen Schriewer (ur.): *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften.* Frankfurt in New York: Campus Verlag. 419–438.

EVEN-ZOHAR, Itamar, 1990: *Polysystem Studies = Poetics Today* 11/1.

FRASSINELLI, Pier Paolo in David WATSON, 2010: World Literature: A Receding Horizon. Pier Paolo Frassinelli, Ronit Frenkel in David Watson (ur.):*Traversing Transnationalism: The Horizons of Literary and Cultural Studies*. Amsterdam: Rodopi. (V tisku). 1–19.

FREEMAN, Linton C., idr. (ur.), 1989: *Research methods in social network analysis*. Fairfax: George Mason University Press.

JUVAN, Marko, 2008: Ideologije primerjalne književnosti: perspektive metropol in periferij. Darko Dolinar in Marko Juvan (ur.): *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ljubljana: Založba ZRC. 57–91.

JUVAN, Marko, 2009: Svetovni literarni sistem. *Primerjalna književnost* 32/2. 181–212.

KAELBLE, Hartmut in Jürgen SCHRIEWER (ur.), 2003: *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschicts- und Kulturwissenschaften.* Frankfurt in New York: Campus Verlag.

KUČIĆ, Lenart J., 2010: Naredite mi to deželo silicijevo. *Delo – Sobotna priloga* (17. julij). 26–27.

LATOUR, Bruno, 2005: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory.* Oxford: Oxford University Press.

LOTMAN, Jurij M., 2006: *Znotraj mislečih svetov*. Prev. Urša Zabukovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

MORETTI, Franco, 2000: Conjectures on World Literature. *New Left Review* 1. 54–68.

MORETTI, Franco, 2005: *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. London in New York: Verso.

SAJOVIC, Tomaž, 2010: »Upravljanje« z akademsko svobodo. *Delo – Sobotna priloga* (17. julij). 29–30.

SPIVAK, Gayatri Chakravorty, 2003: *Death of a Discipline.* New York: Columbia University Press.

VIRK, Tomo, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: Kritični pregled.* Ljubljana: Založba ZRC.

WALLERSTEIN, Immanuel Maurice, 2006: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Rener. Ljubljana: Založba /*cf.

Zoran Božič
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

Problem kvadrature Krsta: Prešernova pesnitev kot izraz kulturne neenakovrednosti

Krst pri Savici, pesnitev o izgubi slovenske neodvisnosti, lahko razumemo tudi kot uspešen Prešernov poskus pretentati cenzuro in v obliki zgodovinske zgodbe kot metafore izraziti tisto vsebino, ki jo je zaradi cenzurnega posega moral izpustiti v svoji elegiji Dem Andenken des Matthias Čop. S takim pristopom lahko razrešimo kar nekaj navideznih protislovij, izpričanih v interpretativni zgodovini Krsta, npr. problem Prešernove lastne označitve pesnitve v pismu Čelakovskemu ali problem Črtomirove spreobrnitve na koncu tretjega dela pesnitve.
V 20. stoletju se je pojavilo več interpretacij, ki razumejo Črtomirovo pokristjanjenje kot neizogibno odločitev Slovencev za močnejši, edino perspektivni zahodni kulturni krog, s čimer legitimizirajo Črtomirovo zatajitev svobodoljubnega slovenstva. Novo razumevanje vidi v Krstu pri Savici dva Črtomira, prvega kot junaka in drugega kot poraženca (prvi, kakršen bi sam rad bil, je zgolj Prešernova pesniška utvara, z drugim, kakršen sam je, pa se pesnik popolnoma poistoveti), končno sporočilo pesnitve pa kot obsodbo kulturne neenakovrednosti.

UVOD

Krst pri Savici ni samo recepcijsko zelo zahtevno srednješolsko domače branje, pač pa tudi besedilo, ki že preko sto let doživlja zelo različne razlage in nasprotujoča si vrednotenja, pri čemer celo najpomembnejši slovenski prešernoslovci večkrat izrazito spreminjajo svoje poglede (Kos 2001: 81–90). Ta značilnost Prešernove pesnitve se ohranja v najnovejšem času, saj jo potrjujejo številne razprave, napisane ob 200. obletnici pesnikovega rojstva[1] (razlagalci si npr. nasprotujejo že v tem, ali so bile Prešernove besede iz pisma Čelakovskemu o metrični nalogi in ugajanju

[1] Po izjemno obsežni, tehtni in vsestranski Paternujevi študiji iz leta 1970 oz. 1977 se je nekaj časa dozdevalo, da so interpretativne možnosti *Krsta* bolj ali manj izčrpane, vendar dogajanje ob obletnici potrjuje, da temu ni tako.

duhovščini mišljene ironično ali ne; prim. Scherber 2002: 207 in Bonazza 2002: 211 na eni strani ter Kos 2002: 151 na drugi strani). Zato lahko sklepamo, da tako različna branja niso samo posledica različnih svetovnonazorskih usmerjenosti razlagalcev ali družbenozgodovinskih sprememb, pač pa strukturna značilnost samega leposlovnega besedila.

INTERPRETATIVNA POSEBNOST *KRSTA*

Uspešna vključitev teoretičnih spoznanj sodobne literarne vede v raziskovanje slovenskega leposlovja je razkrila, da je *Krst pri Savici* interpretativno odprto besedilo, ki »se s svojimi notranjimi simbolnimi razsežnostmi in slogovnimi postopki zahtevnejše vrste izmika dokončni ali celo enostranski razlagi« (Paternu 1977: 86). Prešernova pesnitev je zaradi kanonizacije, antonomazacije, trajnosti in intenzitete učinkovanja ter spodbujanja medbesedilnih serij ključno besedilo,[2] ki zaradi nerazrešljivih protislovij (ta se kažejo kot ambivalentnost, litotičnost, nekonsistentnosti in polisemija) spodbuja opomenjevalno dejavnost, katere rezultat so številna in različna literarna, kritična in literarnovedna metabesedila (Juvan 1990: 86–113). To pa seveda še ne pomeni, da so vse razlage *Krsta* in navezave nanj enako veljavne, pač pa je sodba o njih vedno prepuščena kritičnemu bralcu.

OSREDNJE PROTISLOVJE PREŠERNOVE PESNITVE

Temeljni problem, ki omogoča različne interpretacije in vrednotenja, je nedomno naslovni motiv krsta oz. dejstvo, da se Črtomir kot vodja tistih Slovencev, ki se borijo za staro vero in s tem za neodvisnost, po vojaškem porazu spreobrne in na koncu pesnitve pokristjani. Kos, ki dve desetletji po Paternuju (1977: 87–94) leta 2001 še bolj izčrpno predstavi zgodovino kritik in interpretacij *Krsta pri Savici*,[3] ravno glede na problem Črtomirove (in tudi Prešernove) vernosti deli razlagalce *Krsta* na katoliške in svobodomiselne, pri čemer loči med zmernim, trdnim in agresivnim svobodomiselstvom.

Pri mlajših prešernoslovcih (od leta 1960 dalje) opaža interpretativno zmernost in priznavanje polne umetniške vrednosti pesnitve, na koncu zgodovinskega pregleda pa ugotavlja, da »so se kritična in razlagalna stališča bolj ali manj dokončno uskladila v številnih stvareh«, npr. tudi v tem, da »*Krsta pri Savici* ni mogoče razlagati niti kot

---

[2] S tem sodobnejšim terminom Juvan nadomešča pojem nacionalni mit.

[3] Oba prešernoslovca iz neznanih razlogov izpuščata zelo obsežno Puntarjevo razpravo *Dante in problem Prešernove »Nove pisarije«* iz leta 1925.

trdno svobodomiselno, kaj šele ateistično besedilo niti kot izrazito krščanski ali celo katoliški tekst, pač pa se v njem prepletajo in spajajo oboje plasti.« (Kos 2001: 96)

V razpravi skušam ohranjati interpretativno odprtost *Krsta*, pri čemer upoštevam vsebinske in sporočilne prvine še nekaterih Prešernovih pesmi, posebnost pesnitve v primerjavi z drugimi romantičnimi besedili, pesnikovo duševno stanje po Čopovi smrti leta 1935 in še zlasti njegov boj s cenzuro ter izpričan smisel za sporočanje med vrsticami. Pri tem iščem nekatere nove poudarke v leposlovnem besedilu samem, opiram pa se tudi na pomembne, a pogosto prezrte ugotovitve starejšega in novejšega prešernoslovja.

PREŠERNOVE PESMI PRED *KRSTOM* IN PO NJEM

Čeprav so se prešernoslovci poenotili glede dejstva, da pri svobodomislecu Prešernu razen izjemoma ne moremo govoriti o zunanji pripadnosti krščanstvu (Kos 2002: 150),[4] pa nekateri razlagalci zaradi Črtomirovega pokristjanjenja tudi pesniku in njegovi poeziji nasploh pripisujejo izražanje krščanskega nazora: »Prešeren je jasno in krepko izražal v pesmih svoje krščansko prepričanje;[5] vsa njegova poezija, ki nima nič svetohlinskega v sebi, je izrastla iz trdnega vernega srca. Zlasti pa je njegov Krst pri Savici s prelepim sonetom Matiju Čopu prekrasen dokaz njegovega krščanskega mišljenja.« (Lampe 1899: 482)

Ravno nasprotno pot ubirajo tisti, ki z analizo drugih pomembnih Prešernovih pesniških izpovedi (npr. pesmi *Slovo od mladosti*, *Soneti nesreče* in *Pevcu* – Košir 1977: 127) tudi *Krstu* jemljejo značaj apologije krščanske vere. Da pesnikov intimni odnos do onostranstva tudi v času nastajanja *Krsta* ni bil nič drugačen, poleg pesmi *Zdravilo ljubezni* in *Ribič* dokazuje še zlasti balada *Prekop*, v kateri nesrečno zaljubljeni pesnik naredi samomor in potem, ko so ga po pomoti pokopali s cerkvenim obredom in v posvečeno zemljo, sam zahteva prekop med razbojnike in kot izobčenec sprejema nemožnost zveličanja.

Prepričanje, da je Prešeren po Čopovi smrti s sprejemanjem temeljnih atributov krščanske vere lahko reševal svojo bivanjsko stisko, ne nazadnje zanika balada *Neiztrohnjeno srce* iz leta 1845, v kateri avtor izpostavi nasprotje med krščansko svetostjo in pesniško svetostjo, saj pesnik Dobroslav po ljubezenski zavrnitvi živi razuzdano in v nasprotju s krščanskimi moralnimi normami, nesmrtnosti pa mu ne zagotavlja Bog, temveč poezija. Podoben bivanjski odnos izpričuje dogajanje ob

[4] »Dejstva o Prešernovem zunanjem krščanstvu so znana – njegove proticerkvene izjave, v zrelih letih neudeležba pri bogoslužju, neprejemanje zakramentov, v zadnjih letih pogostejše zahajanje k obredom, na smrtni postelji spoved z obhajilom in maziljenjem.«

[5] Podčrtal F. L.

nastanku *Poezij* leta 1846, ko je Prešeren najprej nameraval slovenskim dodati še svoje nemške pesmi, na sam konec zbirke pa bi prišel sonet *Wohl ihm, dem fremd geblieben das Erkennen (O srečen, ki mu tuje je spoznanje)* iz leta 1833, ki »vsebuje spoznanje, da je pesniško ustvarjanje v svetu, kakršen ga obdaja, v resnici početje brez smisla, čisti absurd«, zato je v tej pesmi »Prešernov obup dosegel skrajnost« (Paternu 2002: 190).

KRST PRI SAVICI IN TUJE ROMANTIČNE PRIPOVEDI

Da Prešeren s *Krstom* ni napisal nacionalnega epa, še zlasti ne takega, ki bi s porazom poganstva in prehodom v krščanstvo utemeljeval in krepil slovensko narodno samobitnost, potrjujejo težave z njegovim sprejemom pri bralcih (pokazalo se je, »da je *Krst* za utemeljevanje naroda, kar so tedaj in kasneje od epske pesnitve očitno pričakovali, res nekam problematičen« – Hladnik 2002: 191),[6] njegovo neobičajnost oz. drugačnost pa tudi primerjave z nekaterimi tematsko sorodnimi tujimi romantičnimi pripovedmi.

Literarna zgodovina razkriva kar nekaj pomembnih motivno-tematskih sorodnosti med *Krstom* in romantično tragedijo *Das Kreuz an der Ostsee* iz leta 1806 (Kos 1991: 158–160).[7] Nemški dramatik Werner je kasneje postal celo katoliški duhovnik, vendar so v dramskem besedilu »Poljaki predstavljeni v negativni luči, čeravno so bili kristjani, poganski Prusi pa so pozitivni« (Bonazza 2002: 215). Primerjava z besedilom, ki je morda celo neposredno vplivalo na oblikovanje zgodbe *Krsta*, razodeva, da lahko podobno vrednostno razmerje med domačim poganstvom in tujim krščanstvom opazimo tudi v Prešernovi pesnitvi.

Tako kot *Krst* se tudi južnoslovanski romantični pesnitvi Mažuranića *Smrt Smailage Čengića* in Njegoša *Gorski venec* ukvarjata z nacionalno problematiko. »V vseh treh pesnitvah je nacionalna oz. 'narodnoosvobodilna' ideja neposredno povezana z religiozno. Medtem ko je pri Mažuraniću in Njegošu uresničeno poistovetenje med verskim in narodnim, čeprav v različni konkretizaciji in z različnimi posledicami, se pri Prešernu religiozno in nacionalno ostro razdvajata, sama vera pa je problematizirana« (Martinović 2002: 92).

---

[6] Hladnik v opombi dodaja: »Levstikov *Tugomer* je prvi znani popravek problematičnega junaka pesnitve.«

[7] Gre za nacionalni in verski konflikt med poganstvom in krščanstvom ter motiv junakinje, ki se zaobljubi Bogu, da bi rešila življenje zaljubljencu, motiv odpovedi zemeljski sreči in romantični motiv majhnega otoka.

PREŠERNOVO DUŠEVNO STANJE LETA 1835

Dosedanje prešernoslovje je dovolj natančno popisalo Prešernovo duševno počutje v letu nastanka *Krsta* in tudi razloge zanj, pri čemer je bilo pred stoletjem stanje, »ko so težava na težavo, zamera za zamero, nesreča za nesrečo treskale na suverenski pot njegove duše in mu naposled odnesle z njegove desne najkrepkejšo in najdražjo oporo – Matija Čopa«, poimenovano celo kot »duševna katastrofa« (Prijatelj 1952: 343–344). Seveda je bila prijateljeva smrt neposredni povod za nastanek pesnitve, vendar sta pesnikov odnos do življenja že pred njo zaznamovala dva dogodka: zavrnitev druge prošnje za samostojno advokaturo in tajna zaroka Julije Primic z Jožefom Scheuchenstuelom (Kidrič 1938: 275).

Oba dogodka sta neposredno povezana z vsebino in sporočilom *Krsta pri Savici*, prvi zato, ker je svobodomiselnemu in uporniško samozavestnemu pesniku, ki je rad izjavljal, da »svoboden mož ne nosi jarma« (Paternu 1976: 18–20, 28), postalo jasno, kako težko bo v tedanjih družbenopolitičnih razmerah prišel do poklicne neodvisnosti, drugi pa zato, ker mu je Julijina zaroka z Nemcem in plemičem dala vedeti, da so glede na njegovo narodnostno pripadnost in družbeni položaj tudi njegove ljubezenske možnosti omejene.

PREŠERNOV BOJ S CENZURO

Nadvse pomembno je dejstvo, da je *Krst pri Savici* kljub temu, da ima npr. v Uvodu razprto zapisan verz *Narveč sveta otrokam sliši Slave* ali v Krstu verz *le tujcam sreče svit se v Krajni žari*,[8] da duhovnik na koncu uporablja skoraj iste besede o enakosti med ljudmi kot še desetletje kasneje cenzurirana *Zdravljica*, brez težav prestal cenzurno preizkušnjo in »je bil torej v očeh oblasti za razliko od *Sedmih sinov* politično in moralno nedolžno delo« (Hladnik 2002: 194).[9] Seveda se je treba zavedati, da so bile vse tri uradne osebe, ki so odločale o dovoljenju za natis *Krsta*, katoliški duhovniki, delegirani gubernijski cenzor Gollmayr kasneje celo dolgoletni knezonadškof v Gorici (Žigon 1925: 280–281).

Popolnoma drugačne so bile prejšnje Prešernove izkušnje z deželno in državno cenzuro; še zlasti so znane težave, ki jih je imela na začetku tridesetih let *Krajnska čbelica* (Kidrič 1938: 308–316). *Sonetni venec* je bil lahko objavljen le zato, ker je tedaj »cenzuro lokalnih listov vršil posvetnjak Vesel, ki je bil vkljub vsem svojim

---

[8] V Sketovem srednješolskem berilu se še po letu 1900 ta verz glasi *zmagavcam sreče svit se v Krajni žari.*

[9] Povest v verzih *Sedem sinov* duhovnika Jožefa Želje je kar dve leti čakala na cenzurno odobritev.

konservativnim nagnjenjem kot cenzor vendarle mnogo liberalnejši od referenta iz vrst duhovnikov« (Kidrič 1934: 122).

Najhujši udarec pa je doživel Prešeren, ko sta mu kmalu po Čopovi smrti cenzorja Pavšek in Stelzich črtala pet ključnih tercin v pesnitvi *Dem Andenken des Matthias Čop.* Gre za »kompozicijsko središče pesnitve«, ki »nosi posebno pomensko težo«, za protest »zoper nadute oblastneže, ki ne poznajo človekove resnične vrednosti in tako ostajajo prizadevanja najboljših ničeva« ter za »problem zatajevanja slovenstva in poniževalnega udinjanja tujemu jeziku, seveda nemškemu«[10] (Paternu 1977: 77–78). Kolikšna je bila pesnikova prizadetost, najjasneje izpričuje nemški protestni sonet z akrostihom An Pauschek und Stelzich, ki ga je pesnik, seveda brezuspešno, poslal cenzorjema za objavo v naslednji številki časnika *Illirysches Blatt.* Na začetku tercinskega dela zapiše *Stran, ko sem ves od bolečin razrit!*, imenuje ju korarska volkova (oba sta bila kanonika) in jima na koncu soneta obeta celo smrt.

SPOROČANJE MED VRSTICAMI

Prešeren je bil izpričano zelo bister in razumen človek, ki pa je imel tudi velik smisel za ironično distanco (Paternu 1976: 14–17). O teh umskih zmožnostih priča njegova uganka *Zastavica* (z rešitvijo c a s i n o), pa tudi nekatera druga pesniška besedila, npr. epigram *Predgovor in zagovor* na začetku *Zabavljivih napisov*, v katerem sicer prisoja pomembnost tarčam svojih pesniških puščic, obenem pa samega sebe postavlja na mesto boga. V *Poezijah*, ki jih je dal natisniti v 1200 izvodih, je v večini primerkov zamenjal nekatere besede v *Magistralu*, le v 150 izvodih, ki jih je obdržal za prijatelje, je ohranil akrostih PRIMICOVI JULJI. Iz taktičnih razlogov je v cenzurnem izvodu soneta *Pavšku in Stelzichu* besedo Chorwölf (korarska volkova) zamenjal s Christlich (krščanski) (Puntar 1925: 218). Besedno igro zasledimo tudi na koncu znamenitega soneta *Apel podobo na ogled postavi*, pesniško taktiko prikritega sporočila pa celo v *Zdravljici*.

Ker se je zavedal, da bi pesem lahko imela težave s cenzuro (zato je sam vnaprej izločil tretjo kitico), je Prešeren v sedmi kitici verz *ne bo pod njim sužne glave!* zamenjal s *prepir iz sveta bo pregnan*, podoben motiv pa je vključil v zaključek kitice, ki se glasi *De rojak / prost bo vsak, / ne vrag, le sosed bo mejak!* (Paternu 1977: 243). S tem je zakril prvotno zahtevo po družbeni in narodni enakovrednosti, zato danes nekateri razlagalci v sedanji slovenski himni berejo le poziv k miroljubnemu sožitju med narodi, čeprav je pesnikova želja po tem postavljena v oddaljeno prihodnost,

[10] Po Paternujevem mnenju Prešeren tega problema »ni nikoli in nikjer zaostril tako kot v nemško pisani elegiji Čopu«.

sedanjost, o kateri govori v prejšnjih kiticah, pa zahteva narodno osvoboditev, torej tudi spopad s tistimi, ki zatirajo Slovence. Zato lahko upravičeno domnevamo, da je te svoje zmožnosti za sporočanje med vrsticami uporabil tudi pri pesnitvi *Krst pri Savici* in si s tem zagotovil cenzurno odobritev sicer nenaklonjenih cenzorjev.

KRST PRI SAVICI Z DVOJNO UBESEDITVENO STRATEGIJO

Z domnevo, da je Prešeren s *Krstom* skušal uresničiti svojo pripovedno strategijo (oz. glede na to, da je besedilo bliže elegični pesnitvi kot nacionalnemu epu, bolje: izpovedno strategijo), po kateri bi vsebino zasnoval in oblikoval tako, da bi se zanesljivo izognil čerem katoliške cenzure, obenem pa izpovedal natančno tiste misli, ki niso smele biti objavljene v žalostinki *Dem Andenken des Matthias Čop* (Žigon 1906: 110–120; Puntar 1925: 196–234; Kidrič 1925: 692–693; Slodnjak 1984: 287–294), dopolnjujem in poglabljam svojo nekdanjo interpretacijo *Krsta pri Savici* z naslovom *Tri Prešernove krivde* (Božič 1993).

Da bi lahko uspešno dosegel zastavljeni cilj, si je moral pesnik izmisliti tako zgodbo, ki bi z zapletom in razpletom kar najbolj ustrezala katoliški ideološki orientaciji cenzorjev, vanjo pa načrtno vgraditi več kazalnikov, s katerimi bi kritičnemu bralcu pojasnil svoj pravi odnos do problematike in ustrezno končno sporočilo. Recepcija pesnitve dokazuje, da mu je prvi del načrta v celoti uspel, drugi del načrta pa še danes ohranja pesnitev živo in predstavlja stalen interpretativni izziv.

PESNITEV KOT IZRAZ KULTURNE NEENAKOVREDNOSTI

Posvetilni sonet *Matiju Čopu* nakazuje, da je *Krst pri Savici* metafora za Prešernovo osebno življenjsko izpoved (Šifrer 1935: 386; Slodnjak 1964: 184; Paternu 1977: 83–84), neposredno povezavo med besedilnim svetom poezije in pesnikovim resničnim življenjem pa prinaša že *Sonetni venec.* V njem Prešeren prosi Julijo Primic za naklonjenost: s tem bi njegove pesmi dobile orfejsko moč, s katero bi pesnik narodno ozavestil in ponovno združil Slovence[11] (Paternu 1976: 266). Po Čopovi smrti se Prešeren jasno zaveda, da je njegov preroditveni projekt iz *Sonetnega venca* propadel, še več, da mu Slovencem in slovenstvu nenaklonjena oblast cenzurira vsakršno bolj odločno pesniško izpoved, zato so popolnoma razumljive njegove besede iz pisma Čelakovskemu: »Jaz kot najomahljivejši trst v puščavi kranjske literature bi kakor

[11] Ta miselna povezava je globoko disharmonična, saj pesniku ni dovolj, da bi bogatemu meščanskemu dekletu zoperstavil lastno pesniško genialnost, pač pa svoje ljubezensko pričakovanje podpira kar z usodo celotnega slovenskega naroda (Božič 1993: 319).

drugi Janez povzdignil glas in oznanjal Mesijo, toda farizeji in pismouki mi ne dadó do besede ...« (Prešeren 1964: 336).

Zato je povsem logično, da je začetek *Krsta pri Savici* nekakšno nadaljevanje problematike iz *Sonetnega venca*. Črtomir kot poslednji garant svobodnega slovenstva ima dejansko orfejsko prepričevalno moč in kot romantični junak vse svoje vojake popelje za seboj,[12] vendar jih zaradi premoči nasprotnika čaka neizbežen poraz. Sobojevniki mu brez izjeme verjamejo, da je smrt boljša kot suženjstvo, zato se po tem, ko se izkaže, da je možnost skupnega pobega propadla, tudi vsi zagrizeno borijo do smrti.[13] Na koncu Uvoda se izkaže, da je pobegnil edino Črtomir, ki ga sam pesnik obtožuje krivde (Martinović 2002: 106). Tisti trenutek, ko se odprejo vrata trdnjave in bi se v skladu z lastnimi besedami in kot romantični junak tudi sam moral boriti do konca, pride do nepojasnjenega preobrata[14] (da ga je iz bojnega meteža speljala misel na Bogomilo, izvemo šele v Krstu), Črtomir pobegne in s tem izda lastne vojake. Črtomir edini preživi, vendar ni več junak, pač pa poraženec.

Če v Črtomiru iz Uvoda lahko prepoznavamo le utopičnega orfejskega Prešerna, kakršnega nikoli ni bilo, pa ima pesnik dosti več skupnega s Črtomirom iz Krsta. S porazom na Ajdovskem gradcu je Črtomir izgubil svobodo, tovariše, premoženje in visok položaj v družbi, biti nesvoboden, osamljen, ubog in nepomemben pa je tudi zrcalna slika bivanjskega položaja pesnika Prešerna po Čopovi smrti. Črtomir je v trenutkih, ko ga obhajajo samomorilne misli (kot poraženec seveda ne bo napravil samomora), natančno to, kar je v primeru preživetja ob porazu napovedal že v Uvodu: suženj, podložnik, hlapec. Ob jasno izpričani Valjhunovi krutosti (krščanski vojaki so pobili tudi vse ranjene poganske vojake in po ribičevi pripovedi pobijajo ali mučijo ujete pogane) bo lahko zadovoljen, če bo s sprejemom nove vere ostal živ.

Prešeren, ki za majhen denar hlapčuje v Crobathovi pisarni, ki mu nenaklonjena oblast ne dovoljuje samostojnega opravljanja poklica in mu preprečuje javno besedo, ki nima podpornikov in zaveznikov niti med Slovenci, se seveda zaveda, da mu kot družbenemu poražencu ne pripada ljubljeno dekle iz ugledne meščanske družine. Zato tudi Črtomir poraženec (čeprav se v skladu z novim položajem ponižuje in popolnoma podreja nekoč enakovredni zaročenki) po prihodu Bogomile k slapu Savice doživlja udarec za udarcem in nazadnje molče sprejme krst in duhovniško poslanstvo, kar mu bo sicer omogočilo telesno preživetje, je pa obenem popolno nasprotje in zanikanje idealov Črtomira junaka.

---

[12] Črtomir navidezno dovoli sobojevnikom, da se lahko tudi predajo, vendar jih v izrazito demagoškem govoru (moralni, psihološki in ideološki pritisk) prepriča, da je bolje tvegati izpad iz trdnjave (Božič 1993: 319–320).

[13] Vsak poganski bojevnik je v povprečju usmrtil pet krščanskih nasprotnikov.

[14] Tega preobrata, ki muči številne razlagalce, Prešeren ne pojasnjuje oz. ga ne utemeljuje, vendar je to popolnoma korektno, saj ne gre za psihološko realistično, pač pa za metaforično pripoved.

Še več o spretno prikritem sporočilu *Krsta* pa nam razodeva natančno opazovanje štirih prizorov, ki so ključni v ljubezenski zgodbi Črtomira in Bogomile. Ob prvem srečanju mladega vojskovodje in še mlajše svečenice Prešeren pesniško učinkovito opiše njuno obojestransko zaljubljenost. Tudi ob slovesu po enoletni sreči sta zaljubljenca združena v dolgem poljubu, sta kot eno telo in oba jočeta. Ob ponovnem snidenju pri slapu se Bogomila izmakne iz Črtomirovih rok in sede na kamen, ob dokončnem slovesu pa razočarani Črtomir joče, medtem ko se Bogomilin obraz sveti od veselja. V prvih dveh prizorih zaljubljenost in enakovrednost, v zadnjih dveh prizorih odtujenost in neenakovrednost. Ključ do pomena takega prikaza pa je dejstvo, da sta prva dva prizora iz preteklosti, ko je bil Črtomir junak, zadnja dva prizora pa iz sedanjosti, ko je Črtomir poraženec. Vmes je spopad med pogani in kristjani in poraz na Ajdovskem gradcu.

Čeprav so številni razlagalci opozarjali na Prešernovo istovetenje s Črtomirom, pa je ostalo manj opaženo dejstvo, da se je pesnik zmožen poistovetiti samo s Črtomirom poražencem, nikoli pa se ne čuti podobnega Črtomiru junaku, to je bojevitemu Črtomiru iz Uvoda in srečnemu Črtomiru iz prve retrospektive. Pred začetkom Krsta in po porazu pa je ključna sprememba ne samo zmaga nove, to je krščanske vere, pač pa izguba slovenske samostojnosti. To pomeni, da se Prešeren lahko poistoveti samo s tistim Črtomirom, ki v pogojih slovenske podrejenosti tujcem in kulturne neenakovrednosti kot Slovenec »nima nič, ne velja nič, ni nič«.[15] Ali če Črtomirovo življenjsko zgodbo prenesemo v sodobnost in obrnemo razmerje: Prešeren v *Krstu pri Savici* prikrito sporoča, da sta za njegov položaj nesvobodnega, osamljenega, ubogega in nepomembnega pesnika krivi slovenska podrejenost tujcem in kulturna neenakovrednost. Če bi bil leta 1835 slovenski narod samostojen, kar je bil dolgoročni projekt *Sonetnega venca*, bi bil Prešeren pomemben nacionalni pesnik, ki bi z vestnim delom prišel tudi do solidnega premoženja in bi imel pravico upati na ljubljeno dekle iz ugledne meščanske družine.

ZAKLJUČEK

Za konec pa samo še uganka posvetilnega soneta *Matiju Čopu.* Nobenega dvoma ni, da so po Prešernu tisti, ki tako kot Bogomila verujejo v posmrtno srečo, srečni. Prav tako ni nobenega dvoma, da je po Prešernu Črtomir opustil vsakršno upanje na tosvetno srečno življenje, na srečo tukaj in zdaj. Nekoliko prikrito pa je dejstvo, da se Prešeren enači s tistim Črtomirom, ki je »pokopal visokoleteče misli in bolečine neizpolnjenih želja«, torej s Črtomirom poražencem. Zato je *Krst pri Savici* lahko samo pripoved o porazu in izpoved poraženca.

[15] Besede so vzete iz Kvasovega pisma prijatelju Ferdinandu Bojanu (Jurčičev *Deseti brat*).

LITERATURA

BONAZZA, Sergio, 2002: *Krst pri Savici* in vprašanje Prešernove ideološke orientacije. Marko Juvan (ur.): *Romantična pesnitev: ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 211–221.

BOŽIČ, Zoran, 1993: Tri Prešernove krivde: interpretacija Krsta pri Savici. *Sodobnost* 41/3–4. 318–322.

HLADNIK, Miran, 2002: Dve povesti v verzih iz prve polovice 19. stoletja. Marko Juvan (ur.): *Romantična pesnitev: ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 189–202.

JUVAN, Marko, 1990: *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije.* Ljubljana: Revija Literatura. (Zbirka Novi pristopi).

KIDRIČ, France, 1925: Dante 1321–1921. *Ljubljanski zvon* 45/11–12. 629–633; 691–694.

KIDRIČ, France, 1934: Situacija ob prvem natisu Sonetnega venca. *Ljubljanski zvon* 54/2. 119–122.

KIDRIČ, France, 1938: *Prešeren II: biografija 1800–1838*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

KOS, Janko, 1991: *Prešeren in njegova doba.* Koper: Založba Lipa.

– –, 2001: Krst pri Savici v luči kritik in interpretacij. France Prešeren: *Kerst per Savizi.* Celje: Mohorjeva družba. 71–96.

– –, 2002: Prešeren in krščanstvo. Jože Faganel in Darko Dolinar (ur.): *France Prešeren – kultura – Evropa.* Ljubljana: ZRC SAZU. 149–158.

KOŠIR, Niko, 1977: *France Prešeren.* Ljubljana: Partizanska knjiga.

LAMPE, Frančišek, 1899: Dr. France Prešeren. *Dom in svet* 12/16. 481–485.

MARTINOVIĆ, Juraj, 2002: Južnoslavenski epski triptihon – Pokušaj usporednog čitanja Prešernovog Krsta pri Savici, Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića i Njegoševog Gorskog vijenca. Jože Faganel in Darko Dolinar (ur.): *France Prešeren – kultura – Evropa.* Ljubljana: ZRC SAZU. 89–110.

PATERNU, Boris, 1976–1977: *France Prešeren in njegovo pesniško delo 1–2.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 2002: Prešernova osvoboditev poezije in duha na Slovenskem. Jože Faganel in Darko Dolinar (ur.): *France Prešeren – kultura – Evropa.* Ljubljana: ZRC SAZU. 185–192.

PREŠEREN, France, 1964: *Poezije in pisma.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

PRIJATELJ, Ivan, 1952 (1905): Drama Prešernovega duševnega življenja. Anton Slodnjak (ur.): *Izbrani eseji in razprave* I. Ljubljana: Slovenska matica.

PUNTAR, Josip, 1925: Dante in problem Prešernove »Nove pisarije«. Alojzij Res (ur.): *Dante 1321–1921.* Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 93–260.

SCHERBER, Peter, 2002: Od metrične naloge do nacionalne epopeje: nekaj opomb k periodizaciji in kanonizaciji *Krsta pri Savici.* Marko Juvan (ur.): *Romantična pesnitev: ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 203–210.

SLODNJAK, Anton, 1964: *Prešernovo življenje.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1984 (1949): Prekop – Krst pri Savici – Neiztrohnjeno srce. France Bernik (ur.): *France Prešeren.* Ljubljana: Slovenska matica. 277–319.

ŠIFRER, Tone, 1935: Čop in Prešernov Krst pri Savici: 1835–1935. *Ljubljanski zvon* 55/6. 377–396.

ŽIGON, Avgust, 1906: Tercinska arhitektonika v Prešernu. *Zbornik Slovenske matice* 8. Ljubljana: Slovenska matica. 58–128.

– –, 1925: Krst pri Savici v cenzuri. *Dom in svet* 38/8. 278–283.

Janez Vrečko
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Novo branje Kosovelove Tragedije na oceanu

Pokazati želimo, da brez Tatlina, Hlebnikova in 'filozofije' ruskega konstruktivizma ni mogoče brati Kosovelove Tragedije na oceanu. Ta poema nima nič skupnega z ekspresionizmom, saj s svojimi filozofskimi izhodišči potrjuje Kosovelovo odločitev za konstruktivizem, ki je iz 'občutenja časa' poudarjal »skrb« in odgovornost za usodo sveta v celoti. Tako se je po Kosovelovem mnenju moralo zgoditi, ker »življenje ne zahteva le hipne odrešitve, odrešitve ene generacije, marveč rešitve človeštva« ... »odtod konstruktivizem«. Kosovel je bil sicer prepričan, da se je v spenglerjanskem duhu že pričel »poslednji čas«, a se je hkrati v duhu konstruktivistične 'ekološke' etike zavedal, da je prišel tudi trenutek, ko je mogoče in celo potrebno ubrati drugo smer, ki je bila med vsemi avantgardističnimi gibanji dvajsetih let najbolj eksplicitna prav v etični drži ruskih konstruktivistov. »Poslednji čas« in »novi čas« sta pri njih sovpadla, bila drug v drugem pogojena in soodvisna, z njima pa je sovpadla tudi 'nova umetnost'. Kosovel je znal sijajno povezati sodobno znanost in etiko, človeka in svet, mikro- in makrokozmos in v tem prepoznati temeljna vprašanja sodobnega sveta ter predlagati rešitve zanj.

1 *Tragedijo na oceanu* bi lahko imenovali filozofska poema, zgrajena na avantgardistični konstruktivistični ideologiji, ki se je s posebno občutljivostjo lotevala ekološke krize modernega sveta, kjer je po Kosovelovem mnenju »priroda, obsovražena po človeškem pohlepu« (ZD 3: 97). Podobno je bila poema *Žerjav* Hlebnikova opredeljena kot kulturno-filozofska, ker v njej ne gre več samo za jezikovne koncepte futuristov (Han 1989: 161). Zadnji del te pesnitve je leta 1914 izšel samostojno pod naslovom *Upor stvari*. V okviru t. i. »upora stvari«, ki je enak uporu oceana pri Kosovelu, se v mitopoetskem svetu Hlebnikova dogajajo stvari na katastrofičen, apokaliptičen način, kot obrat kozmogoničnega procesa (Ingold 1978: 72). Tehnični kozmos razpada na kaotične elemente, ki se potem na novo poenotijo v telesu mitološkega žerjava. Trobente se preobrazijo v vrat čudežne ptice, železne kljuke v dlani, železnica v okostje itd. (Weststein 1978: 77). Na koncu mrliči vstajajo od mrtvih in »hitijo vzpostaviti zvezo s stvarmi« ter obložijo žerjavovo telo z mesom. Dogodilo se je mitološko vstajenje

od mrtvih kot pri Ozirisu, Dionizu, ko se je bog znova sestavil iz razkosanih delov. Gre res za obrat kozmogoničnega procesa.

To je še en dokaz, da posebno pri Rusih ni mogoče postavljati strogih meja med futuristi in konstruktivisti, med Hlebnikovim in Tatlinom. Upor stvari, ki vodi k apokaliptičnemu propadu sodobne civilizacije, vsebuje tudi etični aspekt. Konec človeške civilizacije se dogaja kot maščevanje in povračilo usode, človeški rod je kaznovan, ker je sam oživljal stvari in vlival vanje svoj razum ter dajal dušo mrtvim predmetom. Človekovo osvobajanje stvari je bilo samopašno početje, kot ponovitev izvirnega greha, skušnjava, ki jo prinaša zli duh. S tem ko je človek oživil stvari, jim podaril svoj razum, je v njih osvobodil zle sile, ki so ga zasužnjile: nastala je tiranija predmetov nad človekom. Usodnost in vnaprejšnja določenost tega prevrata z ene strani in njegova ponovljivost in neizogibnost skozi zgodovino z druge strani so pogost poudarek v *Žerjavu* Hlebnikova. Kot posledica usodnega prevrata, ki je človeka spremenil v sužnja stvari, ki so se mu uprle, se civilizacija vrača na ničelno točko, v močvirje in kaos, zato je vsakršen poskus, da bi ustvarili civilizacijo, obsojen na propad. Civilizacija se ne more izogniti svojemu padcu nazaj v barbarstvo. Takšna predstava je zelo sorodna mitskemu pojmovanju cikličnosti: stihija – civilizacija – stihija kot varianta mita o spopadu med Kaosom in Kozmosom (Markov 1962). To pa je stično mesto med *Žerjavom* in *Tragedijo na oceanu*.

Ingoldova analiza pesmi *Žerjav* Hlebnikova futuristično tematiko 'upora stvari' postavlja v okvire mitoloških asociacij in jo zato razume kot začetek in izvor procesa, ki je nasproten kozmogenezi, procesa, pri katerem se kozmos znova spreminja v kaos, civilizacija v stihijo naravnih sil (Ingold 1978: 71–72). To je mogoče razbrati iz naslednjih verzov: »Na trgu, ki pod kotom prehaja v vodo, / kjer je zlata igla / prekrila carsko pokopališče, / tam je deček prestrašen zašepetal: ej – ej!« (verz 1–4). Omenjena je naravi sovražna in tuja kataklizmična petropavlovska vertikala na peterburški veduti. Njej nasprotna bi bila nikoli uresničena Tatlinova iz narave izhajajoča in do narave prijazna spiralno zasnovana vertikala *Spomenika III. Internacionali*, ki bi v avantgardističnem duhu enkrat za vselej prekrila z iglo prebodeno peterburško nebo in ga kozmično uravnovesila. Naj opozorimo, da je bil Hlebnikov velik občudovalec Tatlinovega dela. Tudi Tatlin je sledil uporabi zvoka in besed kot prostorskega materiala Hlebnikova, da bi tako prišel do 'organske konstrukcije', do »velikega občutenja s svetom« Hlebnikova (Lodder 1983: 217–223).

Hlebnikov na temelju te utopične Tatlinove zamisli postavlja pred nas izrazit kozmološki model. Gre za kopno (otok, trg), obkroženo z vodo, ločeno od nje je usmerjeno navzgor (zlata igla na trdnjavi), vendar je to tudi kopno, pod katerim je podzemni, htonični svet (pokopališče). V tem trenutku kozmogeneze se je kopno že ločilo od vodne stihije; začel se je drugi del stvarjenja: nebo se je ločilo od zemlje in prikazale

so se tri sfere: zemeljska, nebeška in vodna. Gre torej za začetek kozmogeneze, ko se je že dogodilo vse, kar je potrebno za prehod kaosa v kozmos (Meletinski 2006: 207). Svet je tridelen, sestavljen iz neba, zemlje in podzemlja. Kot v *Tragediji na oceanu*.

Po Ingoldovem mnenju je v pesnitvi *Žerjav* več ravni, predvsem sta kontrastno sopostavljena svet organske narave, najpreprostejših oblik rastlinskega in živalskega sveta, in svet sodobne mestne civilizacije. Tak je položaj tudi v Kosovelovi *Tragediji na oceanu*. Problemi, o katerih je tu govor, preraščajo tako futuristične kot ekspresionistične tendence in segajo na področje, ki ga obema omenjenima gibanjema ni uspelo ne ugledati ne osvojiti, na področje konstruktivistične obravnave človeka in sveta.

Kosovelova *Tragedija na oceanu* potrjuje, da se je pesnik odvrnil od tistega pojmovanja znanosti, moderne tehnike, kulta stroja in volje do moči, ki ga je evropski prostor poznal že od renesanse in je bil povezan z neomajno vero v rešitev človeštva, ki jo s sabo prinašata znanost in tehnika. Od kod Kosovelu to njegovo novo občutenje sveta? Dobival ga je iz istih virov kot ruski konstruktivisti, iz teorije relativnosti in kvantne mehanike, ki sta hkrati odprli neki drugačen in dotlej nesluten prostor dojemanja človeka v relativni enotnosti s svetom, v katerem živi. Ni človeka brez narave in ni narave brez človeka (to je spoznanje kvantne mehanike). Vesoljska zavest 've' za nerazdružljivo povezanost in enotnost vseh reči. To je nujno potrebna konsekvenca, če želi človeštvo kot tako preživeti (Žunkovič 2009: 95). In to je omogočilo drugačno razumevanje človeka in narave, skozi katero je bila mogoča tudi neka nova etika narave. Strniša jo je povzel kot nasprotje štacunarske miselnosti. Kosovel je govoril kar o »frizerski civilizaciji«. V tem smislu ni naključje, da je tudi Strniša v isti sapi govoril o sodobni teoretični fiziki in spoštovanju narave ter skrbi za okolje in o okoljski krizi (Žunkovič 2009: 98). Pred njim je o tem intenzivno razmišljal Kosovel.

Konstruktivistična poetika se ni več ukvarjala z ekspresionistično skrbjo za lastno usodo, polno posameznikovih krikov in besa, ampak je iz 'občutenja časa' poudarjala »skrb« in odgovornost za usodo sveta v celoti. Pri tem ne smemo pozabiti, da so se pri Rusih futurizem, produktivizem in konstruktivizem med seboj tesno prepletali, za vse pa je bil značilen povsem nov odnos med človekom in svetom: odnos človekove absolutne odgovornosti za obstoj sveta. V pesnitvi *Tragedija na oceanu* je v tej luči več ravni, predvsem sta postavljena drug proti drugemu svet organske narave, »strašnega oceana«, z najpreprostejšimi oblikami rastlinskega in živalskega sveta, »plast med plastmi« in človekovega pohlepa po 'obsovraženi naravi' (ZD 3: 97).

Zato se moramo resno vprašati, ali je res, da je Kosovelova pesnitev »blizu tedanjim ekspresionističnim dramskim fantazijam: [da so] posamezne pesmi slike, prizori ali 'postaje' lirsko baladne zgodbe« (Zadravec 1986: 102), k čemur lahko napeljuje njena zunanja podoba. Ali pa gre nemara za kaj drugega in za kaj več?

Znova se moramo soočiti s Kosovelovo mislijo, da se v »moderni umetnosti« *spoznata človek in priroda*, *obsovražena po človeškem pohlepu* (poudaril J. V.), v

njej se strneta človek in vesoljstvo in človek ni več sam. Eno je z ljudmi, prirodo in vesoljstvom.« (ZD 3, 97).

V tej luči želimo pokazati, da ta poema nima nič skupnega z ekspresionizmom, saj bi šlo v tem primeru le za iskanje človekove notranje harmonije, v ekspresionistični ideologiji je bil človek »cilj odrešenja« (ZD 3, 13), eshatološko potisnjen v nebulozno prihodnost in nič več. *Tragedija na oceanu* s svojimi filozofskimi izhodišči pa potrjuje Kosovelovo odločitev za konstruktivizem, kjer je človek postal »temelj odrešitvi« (n.d.). Tako se je po Kosovelovem mnenju moralo zgoditi, ker »življenje ne zahteva le hipne odrešitve, odrešitve ene generacije, marveč *rešitve človeštva* [...] »odtod konstruktivizem« (n.d., poudaril S. K.).

2 *Tragedija na oceanu* se začenja s prologom, kjer je povedano, da »mrzel, mrzel je ocean, / če ti je tesno, stopi vanj! / Dovolj globoka je hladna tema, / potopi svojo bolest do dna.« Kot Werflov *Zrcalni človek* mora tudi Kosovelov junak sprejeti deindividuacijo, tudi Nietzschejevo temeljno idejo iz njegovega *Rojstva tragedije iz duha glasbe.* Na vprašanje, ki ga zastavlja »mrzel ocean«: »Kdo si?«, ni mogoče odgovoriti z: »Jaz«, kot to stori človek in je to tudi edina njegova izgovorjena beseda v prvi 'postaji'. Ocean mu namreč odvrne z vprašanjem: »Kaj je jaz, kdo je jaz« in v nadaljevanju nanj tudi odgovori: »in kdor ima svoj obraz, / mu ga raztrgam jaz, ocean.«

Po našem prepričanju sta ta dva verza (5. in 6. verz, I) osrednja in izhodiščna za razumevanje pesmi. Med interpreti je to zaznal M. Kos, ko je v tej pesmi omenil »deklarativno slovo od individualnosti, kolektivno bratstvo, vstajenje novega človeka, novi etos« (Kos 1997: 161).

Rešitev je Kosovel videl v odreki polaščevalskemu »jazu«, ta pa je zajeta v obljubah, ki jih mornarju daje ocean. V ozadju je poleg Nietzschejeve desubjektivacije mogoče zaznati Schopenhauerjevo zanikanje volje, filozofije, s katero se je Kosovel v tem času resno ukvarjal. »Zapreš oči, lepo zaspiš« in »skoro ne čuje[š] ničesar več«, in postaneš »rastlina, med plastjo plast, neviden [...] in nepoznan«, razpet med »vzhod« in »zaton spet«. Gre za vrnitev k cikličnemu gibanju narave, ki ne pozna osebnega, individualnega, in s tem za pobeg pritiskom moderne civilizacije. »Pozabiš vse« in »postaneš neviden [...] nepoznan«. Mornar kot razosebljeni jaz ne sliši več klicev z brega, tam ga tudi nihče ne čaka, ne dviga ga več vera v Boga, ki ga je gnala, da je kar naprej »vstajal, padal«.

Kosovel namreč na vprašanje »kaj je jaz, kdo je jaz« (ZD 1: 403) stopi na stran oceana in odgovarja človeku, naj se odreče »jazu«, »svojemu obrazu«, še preden mu ga uniči in raztrga ocean. Civilizacijsko voluntaristično vpletanje subjekta v realni svet, subjektovo polaščanje in obvladovanje sveta je pokazalo tragične posledice, človek je s svojim pohlepom po oblasti nad naravo iztiril naravo iz njenega cikličnega

ravnotežja in koledarskega časa, prisiliti jo je želel v »službo zgodovini«. Ko se mu je to že skoraj posrečilo, se je pokazalo, da narava ne pozna linearnega gibanja, ki ji ga je želel vsiliti človek. Zmeraj znova se vrne k svoji ciklični ponovljivosti in pri tem v človekovih očeh deluje kot zla in pogubna naravna sila. Svet–ocean se začne vesti kot samostojni subjekt, saj deluje po večnih zakonitostih, ki so tu od začetkov sveta. »Jaz sem živih temán oceán, / ne ščitim hrepenenj, ne nad ne sanj, / v večnost, temò bo pokopan, / kogar vzamem v naročje, / moj grob je širok, moj grob je teman.«

Za Kosovela, Kraševca, je bilo »zeleno odrešenje« – narava, morje, ocean – notranja konstanta njegove poezije, kar je bilo na tej takrat še opusteli, kamniti pokrajini »belega Krasa« tudi docela logično. Naj spomnimo, da je Kosovelov oče sina namenil za gozdarskega inženirja; pri tem mu sicer ni uspelo, je pa sina moralno zadolžil z zelo intenzivno ekološko zavestjo. Z njo se je Kosovel srečal tudi v konstruktivistični ideologiji, predvsem sta bila zanj bistvena Tatlinov vpliv in vpliv Hlebnikova, s čimer je posredno pritrdil očetovim hotenjem.

Filozofske temelje te pesnitve najbolje pojasnjuje Kosovel sam v domala neopaznem in zato v večini primerov spregledanem dnevniškem zapisku iz zvezka VI 1925, kjer beremo: »Ti se razumeš s prirodo? Zares. Razumem te: ti si eno s prirodo, mi pa smo dvoje. Imamo iskanja, stremljenja preko nje in proti njej. To pa je naše prokletstvo« (ZD 3, 638). »Velike so stvari okrog nas« (ZD 3, 733).

Po uvodnih akordih v prvi, drugi in tretji postaji, s katerimi nakaže – vzpostavi možnost rešitve, se pesnik v četrti postaji zateče k vzrokom »tesnobe« modernega človeka, k motivu mornarja in nesrečne ljubezni iz ljudskega pesniškega izročila. Rečeno je bilo, da se v obeh »najbolj ekspresionističnih« Kosovelovih pesmih, ki ju literarna zgodovina uvršča v vrh tega gibanja pri nas, prepletata aktivizem in katastrofičnost (Kos 1997: 161), dva antagonistična principa, ki ju ekspresionizem nikakor ni znal in zmogel preseči. To se je posrečilo šele konstruktivizmu. In tu je razlog, da te pesmi ni mogoče brati samo z ekspresionističnimi očmi.

Kosovel je bil sicer prepričan, da se je v spenglerjanskem duhu že pričel »poslednji čas«, a se je hkrati v duhu konstruktivistične 'ekološke' etike zavedal, da je nastopil tudi trenutek, ko se je mogoče in celo treba napotiti v drugo, nasprotno smer – v smer, ki je bila med vsemi avantgardističnimi gibanji dvajsetih let najbolj eksplicitna prav v etični drži ruskih konstruktivistov. »Poslednji čas« in »novi čas« sta pri njih sovpadla, bila drug v drugem pogojena in soodvisna, z njima pa je sovpadla tudi 'nova umetnost'.

Na točki, na kateri je literarna veda govorila o spodbudah ljudske pesmi *Mornar,* se pesem izvija iz uveljavljenih literarnovednih opredelitev, ki so ji določile ekspresionistični značaj. Ljudskopripovedni mornar se je namreč pri Kosovelu spremenil iz aktivnega v pasivnega junaka, ki je »tiho legel v svoj čoln« in nikogar več

ni bilo, ki bi ga zvabil ali še pričakoval na bregu. Ob pomoči »sladkih, strupenih rož« se je spremenil v rastlino, postal »med plastjo plast«, »neviden [...] in nepoznan«, desubjektiviran, deindividualiziran, vrnjen v naročje večnega kroženja med »vzhodom z zatonom spet«, blizu ali celo enak brezmejnemu oceanu: »Širok, širok je ocean / in šum njegovih valov hladan, /a še strašnejši mir njegov, / ko veter ne prši valov.«

Božji glas, v imenu katerega so morali na pot, je utihnil: «a zdaj je utihnil sredi temè / klic [Boga] iznad temè«. Večina je odnehala. Le nekateri nočejo odnehati, »le nekateri utopljenci ne morejo / se potopiti do dna, do dna / a se ne morejo rešiti«, ker jim kapitan zver »z veslom razkolje glavo«. Zato jim je vse do konca »strašnó strmeti v potop sveta«. In ker ni več človeka kot absolutnega jaza in obvladovalca sveta, so za tiste, ki so še ostali, »bregovi utonili / in sami ne vedo kam ne kod, / pa so se njihovi cilji izgubili.«

V Kosovelovih dnevniških zapiskih, datiranih 5. julija 1925, ki so verjetno povezani s Kosovelovo načrtovano zbirko, »knjigo pesmi: Ekstaza smrti«: »Sladka opojnost smrti / (Tragedija na oceanu) / a končna zmaga življenja. Sonce prisije, veter zaveje, vzbudim se in grem življenju naproti kaj bi s smrtjo« (ZD 3, 698), najdemo potrditev našega dosedanjega razmišljanja. V takšnem razumevanju seveda postane smrt »sladka opojnost«, saj ciklizem ne pozna smrti, je le »plast med plastmi«, neskončno mirovanje, zlitje s prostorom. »Ko odpoljubi Smrt / nam vso bolest / in v srcu se ustavi čas, / se umaknemo / v veliki Prostor. / Svetal postane naš obraz« (*Smrt*). »Smrt je umikanje življenju. / Smrt je veselje.« (*Ura žalosti*) S tem je potrjena tudi Pahorjeva misel, da se je Kosovel »branil smrti v najintimnejšem sožitju z naravo« (Pahor 2008: 10).

Vsi tisti, ki jim ne uspe potopiti se »do dna, do dna«, ker delujejo »po veri / ki jih je dvigala do Boga« in »so morali na pot«, se zato ne »morejo rešiti«, a na koncu vendarle utihne tudi njihov klic. V pesmi je dosežena desubjektivizacija subjekta, opustitev novoveške volje do moči, njihovi »cilji [so se] izgubili«, ker je tudi »bog temni [padel] nad temo«, kar je sijajna metafora za odsotnega Nietzschejeva Boga, ki ga je tudi v *Pesmi št. X* Kosovel poslal na dopust oz. »na razpoloženje«. Ta post-metafizični Bog ne kliče več nikogar, da bi »moral na pot«, nihče več ne more utemeljevati svoje odločitve po spreminjanju sveta v metafizičnem Bogu. V takšnem času ni prostora za pesnike, to je lahko le čas bankirjev. »Joj, rešite me, jaz sem poet, / joj, rešite me, jaz nisem bankir!«, vzklika pesnik v 5. postaji. Kosovel – Hölderlinov pesnik v revnem času pobeglih bogov.

V resnici bi lahko celotno *Tragedijo na oceanu* razložili z apokaliptičnimi strukturnimi elementi, z elementi, ki jih vsebuje 'sacer ludus, sveta igra′ s prologom in epilogom, kjer gre v prvi postaji za 'predigro konca časov' in za argumentacijo tega dogajanja, ki se kaže predvsem v razliki med antropocentričnim, linearnemu času zavezanim jazom, in cikličnemu principu podrejenemu 'naturnemu oceanu'. Druga

postaja je eksplikacija tragičnega dogajanja in pot v rešitev, ki vodi proč od jaza v »vsepozabljenje« in «onemelost«. Tretja postaja natančno razloži vegetativno stanje »rastline, med plastjo plasti«, ki je že del 'končnega razodetja'. Četrta postaja spet ponuja eksempel aktivističnemu človeku. Njegovo večno nasprotje – ocean, ki ne pozna »ne nad ne sanj« – je lahko zanj le »naročje«, materinsko naročje velike Matere zemlje, a le za človeka brez »hrepenenj, nad in sanj« in ki se je odrekel jazu ter se zlil v eno z naravo. Peta postaja poroča o smrti subjekta, šesta razloži, da se je ta morala zgoditi zaradi aktivistične izgube ciljev in zaradi temnega Boga, ki pada nad temo naših 'poslednjih časov'. V sedmi postaji se je uporni ocean iz podrejenosti, popolnega popredmetenja in usužnjenosti človeku spremenil v uporni ocean, ki je človeka tirana v hipu spremenil v človeka sužnja. Zgodila se je svojevrstna zamenjava vlog: mrtvi ocean je oživel, človek pa je postal »lep mrlič; / lep, o, lep mu je obraz, / bled, ko da je iz cvetja vstal, / da je vstal in zacvetel.«. Uporaba cvetne metaforike v tem primeru ne preseneča, saj Kosovel govori o človekovi ponovni popolni zlitosti z naravo, o njegovem sprejetju cikličnosti, ki jo poznamo tudi iz *Iliade*, ko je, denimo, Hekaba v mrtvem Hektorju zagledala lastnega sina v večni ponovljivosti in ugotovila, da »cvetan mi ležiš« (Iliada, XXIV, 757). Četudi mrtev, je sredi Hektorjeve smrti cvet, obet za novo življenje (prim. Vrečko 1994: 53, 77). Tudi Kosovelov »bled mrlič« »je vstal in zacvetel«. Primerjava med Kosovelovo in Homerjevo metaforiko je pretirana samo na prvi pogled, v resnici pa gre pri velikih pesnikih zmeraj 'za iste stvari'. To je jasno tudi iz Kosovelove pesmi *Kličem vas*, kjer kliče prometejske »upornik[e] zemlje in ognja« in «zemlje steptane«, naj zapojejo pesem visoko »travici drobni, ki je zaživela«. Tu seveda ne gre za nikakršno socialno idejo ali za misel na to, da »nova doba prihaja, / KO BO VSAK DELAVEC ČLOVEK, / KO BO VSAK ČLOVEK DELAVEC«, v ozadju ni ideje »upora sužnjev«, ampak ideja toplega, domačega sveta, ideja Zemlje kot našega edinega domovanja, ki ga ne smemo zapraviti. In temu je Kosovel posvetil svojo *Tragedijo na oceanu*. Osma postaja odpira spoznanje, da bo ocean »bodočim življenje, nam pa smrt, [...] strašen pogin za novo rast.«. Deveta postaja kot epilog v tej sveti igri vzklicuje kralja in se pri tem neposredno nanaša na Janezovo Apokalipso, zahteva pa niha med rešitvijo v obstoječi Evropi ali potopitvijo v »strašnost«. Ocean kot dokončno razodetje ostane edini preostanek vode po vesoljnem potopu, ciklična konstanta in apokaliptično upanje: gre za tišino, vsepozabljenje in nemost desubjektiviranega subjekta iz druge, tretje, četrte, pete, šeste in sedme postaje, ki se pokrijejo z »večnim« oceanom, ki je »tih nad mrtvimi«.

Tragedija na oceanu po vsem povedanem prikazuje dvoje vzporednih dogajanj: kozmično in ciklično na eni in civilizacijsko in zgodovinsko na drugi strani. Rezultat spopada je kozmična zmaga nad minljivim, civilizacijskim in zgodovinskim. Zadnji verz se namreč glasi: »Tih je nad mrtvimi ocean.« Ciklična ponovljivost oceana je

znova uveljavila njegovo strašno odprtost, ta pa je v tem, da je v imenu ohranitve kozmosa in življenja v njem dodelila smrt in »strašno potopljenost« tistim, ki so v odnosu do velike Matere zemlje izhajali iz »preizkušnje, navala in strasti«. Ciklična obnovljivost narave razume le, da je potreben »strašen pogin za novo rast«. Da mora zrno umreti. In narava to počne mirno, iz same sebe, brez vsakršne vnaprejšnje ideje: »Tukaj nič boja bilo ni, / tukaj je tiho pokrilo morje / doline, polja in gore.« Dogodil se je vesoljni potop, kataklizma kot priprava za novo življenje. »Bodočim življenje, nam pa smrt.« Smrt, razkroj, vesoljni potop, konec Evrope so tu le zato, da bi iz tega »strašnega pogina« nastala »nova rast«. Gre za prastaro ritualno dvojico smrti in vstajenja, pogina in novega življenja, zime in pomladi, kjer se zmeraj dogodi preobrat od enega k drugemu in nazaj v začetek cikličnosti.

Seveda pa geolog, ki bo čez dvajset tisoč let prišel »s palčico v roki / in bo preiskoval«, tega ne bo vedel, njegove ugotovitve bodo ugotovitve zdravega in logičnega razuma, ki zna razmišljati le linearno, zato se bo »zaman trudil, da bi spoznal ocean« in njegovo ciklično gibanje. Ugotovil bo le, da je bil v preteklosti vesoljni potop. Ugotovil bo, da »tukaj je tiho pokrilo morje / doline, polja in gore«. Ne bo pa mu jasno, da je »ta ocean, strašno odprt, / bodočim življenje, / nam pa smrt,/ [...] strašen pogin za novo rast«, ker tega logičen razum ne zmore razumeti. Geolog se potemtakem zaman »sklicuje na matematični dokaz, logiko in večno razumno razvidnost vsega« (Ocvirk 1967: 101). Ne bo dojel, da je s temi otoki, ki so »vstali iz tal« šlo le za nov začetek, nov prehod iz kaosa v kozmos, ki bo že spet ponudil »bodočim življenje, nam pa smrt«, in tako naprej, v večni ciklični ponovljivosti oceana in narave sploh. Kosovel je morda idejo za geologa dobil iz Ruskinove misli, da je »na koncu vsakega dela Biblije kladivo geologov,« še bolj verjetno pa iz Tatlinovega fotokolaža *Geolog*.

Pred nami je izrazit kozmološki model. Gre za kopno (otok, kopno, doline, polja, gore), obkroženo z vodo, geologova palčica je usmerjena navzgor, pod tem kopnim je podzemni, htonični svet, ki razkazuje svoje »vzporedne plasti«. To je trenutek, ko so po vesoljnem potopu vode upadle in so se znova prikazale tri sfere: zemeljska, nebeška in vodna.

V peti postaji je bilo jasno povedano, da ocean deluje na dva načina: uničujoče, kaotično in kataklizmično, kadar je »šum njegovih valov hladan«. Deluje pa tudi s svojim mirom, ki je le ciklična faza med dvema kataklizmama: takrat je »še strašnejši mir njegov, / ko veter ne prši valov«. Ta mir človeka znova napelje k osvajalskim nakanam, znova se v njem naseli posesivnost do vsega obstoječega in znova postane človek 'žrtev' »strašnega pogina za novo rast«, ker se je »zaman trudil, / da bi spoznal ocean«. Edini in večni preostanek nenehnega spopada med človekom in oceanom je 'mrtev človek' in »tih ocean«. Človek zaradi svojega logiki zapisanega razuma, ki zmore le linearen način razmišljanja, »v jutru splava nazaj« in se preda »hrepenenjem,

nadam in sanjam« po spremembi sveta, namesto da bi ostal tam, kjer je bil, »med plastjo plast« in je skozenj »kipela rast«. Tam je bil »neviden in nepoznan«, »vse je pozabil«, in ostal brez svojega metafizičnega jaza, zdaj pa ta človek »po tihi vodi, temni vodi / plava [kot] mlad in lep mrlič«, ker ni »dobojeval / ves boj strasti, / ves boj ljudi« in zato »ne more pasti na dno«. Ne more se odpovedati svoji subjektivistični samovolji, čeprav »Bog temni pada nad temo«, čeprav je Bog »na razpoloženju« stopil v svojo postmetafizično stanje in je s tem človeku razkril lažnost njegovih osvajalskih akcij.

V *Tragediji na oceanu* nikjer ni najti tega, da bi bila nemoč družbena posledica »zmaličene človečnosti, ki se je zakotila v evropski kapitalistično in imperialistično naravnani družbi« (Zadravec 1986: 104), sploh pa nikjer ni najti himne neumrljivosti ustvarjalnega duha in človeka (n.d.). Prav nasprotno. Ocean v tej pesnitvi nikakor ni »denaturaliziran«, ni »nekakšen negativni človekov protiigralec, ki ustvarjalnega človeka sicer uniči, ne more pa mu vzeti zgodovinskega pomena« (n.d.). Takšna interpretacija je podobna ugotovitvam Kosovelovega geologa: je brez samorefleksije in zato brez samopoznanja in tudi brez prepoznanja rešitve, ki jo je Kosovel razločno predlagal.

Takšna poezija ne more biti več tragična. In res, če primerjamo Hlebnikova in Kosovela ali pa Čičerina in Kosovela, zlahka uvidimo, da poezija teh ustvarjalcev ni več tragična, ker je sama ideja konstruktivizma v nasprotju z idejo tragičnega. Tragično iz naslova Kosovelove pesnitve se nanaša samo na človeka, in še to le toliko, kolikor se ta človek – geolog – nekdo, ki naj bi se spoznal na geo – zemljo, »zaman [...] trudi, da bi spoznal ocean«, ki je najobsežnejši sestavni element zemlje. To se bo zgodilo šele, ko se bo iz geofoba, analitika zemlje, preobrazil v geofila in sprejel to, da bo »plast med plastjo, neviden in nepoznan.« Dogoditi se bo morala kozmogeneza v obratni smeri, od filogeneze do ontogeneze, s čimer bo znova uveljavljena cikličnost. Porušiti bo treba civilizacijsko, se prebiti čez rodovno in zgodovinsko, da se bo znova vzpostavil kozmični red. Kosovel je znal sijajno povezati sodobno znanost in etiko, človeka in svet, mikro- in makrokozmos, in v tem prepoznati temeljna vprašanja sodobnega sveta ter predlagati rešitve zanj.

Tako se je Kosovel želel iztrgati evklidskemu prostoru in geocentrizmu, ob tem pa, podobno kot Tatlin, trdno verjel, da bo konstruktivna dejavnost lahko nadomestila »staro umetnost« (Andersen 1968: 78). Njun skupni *Ikarjev sen* – naslov Kosovelove neizdane pesniške zbirke – je bil v resnici zavezan mitskemu izročilu, hkrati pa kar najbolj odprt za prihodnost, nekakšna projekcija za brezteže nostno, postgravitacijsko prihodnost. Tatlin je vse svoje inženirsko znanje usmeril v gradnjo kril svojega Letatlina in se pri tem posebej oziral »na material, ki ga ni več razumel v njegovi pasivnosti, ampak je skušal prisluhniti njegovim zakonitostim, njegovemu življenju, katerega resnico mora odkriti umetnik« (Ejhenbaum). Podobno je tudi Kosovel razosebil svoj

pesniški jaz, izgnal pesnika iz poezije in razločil empirično osebo in pesem, da bi lahko »črke rastle v prostor«, da bi vse postalo arhitektura: saj »slikarstva, glasbe, poezije ni več«. Z močjo črk v prostoru bi se mikrokozmos izenačil z makrokozmosom, nebo ne bi bilo več prostor mistike, ampak samo še Prostor z veliko začetnico. Prostor, za katerega je Kosovel podobno kot Lisicki verjel, da bo mogoče v njem živeti. Zato tudi ni mogoča imanentna interpretacija tega 'venca pesmi', pesnitve *Tragedija na oceanu.*

Ugotovili smo, da na vprašanje, ki ga v Kosovelovi pesnitvi *Tragedija na oceanu* zastavlja »mrzel ocean«: »Kdo si?*«*, ni več mogoče odgovoriti z: »Jaz«*,* kot to stori človek in je to njegova edina izgovorjena beseda v prvi postaji. Ocean mu odgovarja z vprašanjem: »Kaj je jaz, kdo je jaz« in v nadaljevanju nanj tudi odgovori. »[...] kdor ima svoj obraz / mu ga raztrgam jaz, ocean.«

Hlebnikov, ki mu je bilo prav tako lastno ukvarjanje s prihajajočimi kataklizmami našega planeta Zemlje, saj se je celo razglasil za predsednika zemeljske kroge (Platon bi bil zgrožen nad dejstvom, da je na začetku 20. stol. svetu želel vladati pesnik!), si je iz svojega »velikega občutenja s svetom« zastavljal podobno vprašanje: »In ko bo zemeljska krogla zgorela, / bo postala strožja in vprašala: kdo sem jaz?« Tudi rešitev, ki jo predlaga Hlebnikov, je podobna Kosovelovi. Pri Hlebnikovu beremo: »In ko bo množica / z zastavami slavila zmago, / se bom *prebudil zbit v zemljo / in bom žaloval z zaprašeno lobanjo.*« (poudaril J. V.) Kosovel pa omenja »plast med plastjo«*,* ko bo »neviden in nepoznan«.

Kosovelova *Tragedija na oceanu* sporoča, da je moderni človek napačno razumel svoj zgodovinski položaj in kot nebrzdan absolutni jaz postal gospodar vsega obstoječega, 'krona' stvarstva. Spričo nastajajoče krize modernega sveta, njegovih megalopolisov in preteče ekološke katastrofe se je prav ob protiudaru naravnih sil, torej tudi ob mogočnem oceanu, začel zavedati svojih meja.

V Kosovelovi *Tragediji na oceanu* se je tega ovedel prepozno, zato mu je preostal le »pogin za novo rast«, preostala mu je le znanstvena ugotovitev o vesoljnem potopu, ki se je dogodil povsem po naključju in je obravnavan kot brutalna, kataklizmična sila narave, ki s človekovim nebrzdanim početjem nima nikakršne zveze. Civilizacije pa se očitno ne morejo izogniti svojemu padcu nazaj v barbarstvo. Takšna predstava je sorodna mitskemu pojmovanju cikličnosti: stihija, civilizacija, stihija kot varianta mita o spopadu med Kaosom in Kozmosom (Markov 1962: 37), le da znanost ob prvi ugotovitvi izhaja iz logičnega razuma, v ozadju drugega prepoznanja pa je zavest o cikličnem bistvu narave in njenega gibanja.

Prepoznanje ostaja bralcu: tragedija v *Tragediji na oceanu* se je dogodila le človeku, medtem ko ocean in narava ne poznata tragičnega dogajanja, poznata le menjave med rastjo in venenjem, cikličnost, znotraj katere žalosti zmeraj sledi veselje, smrti zmeraj

življenje, pomladi zima, vstajenju smrt itd. Dogoditi se bo morala kozmogeneza v obratni smeri, od filogeneze do ontogeneze, s čimer bo znova uveljavljena cikličnost. Porušiti bo treba civilizacijsko, se prebiti čez rodovno in zgodovinsko, da bi znova vzpostavili kozmični red. Kosovel je znal sijajno povezati sodobno znanost in etiko, človeka in svet, mikro- in makrokozmos in v tem prepoznati temeljna vprašanja sodobnega sveta ter predlagati rešitve zanj.

LITERATURA

ANDERSEN, Troels, 1968: *Vladimir Tatlin.* Stockholm: Moderna Museet.

HAN, Anna. *Realizirana poredba*, Pojmovnik ruske avangarde 6. Ur. Aleksandar Flaker in Dubravka Ugrešić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989. 155–180.

HLEBNIKOV, Velimir, 1966: *Stihotvorenia i poemy.* Leningrad.

INGOLD, Felix Philip, 1978: Zur Komposition von Chlebnikov Kranich-Poem. *Schweitzscherische Beiträge zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb und Ljubljana*, Bern.

KOS, Matevž, 1997: Kako brati Kosovela? Srečko Kosovel: *Izbrane pesmi*, Ljubljana, Mladinska knjiga (Zbirka Kondor 280).

LODDER, Christina, 1983: *Russian Constructivism*, New Haven/London: Yale University Press.

MARKOV, Vladimir, 1962: *The longer Poem of Velimir Khlebnikov.* Berkley and Los Angeles.

MELETINSKI, Lav: *Poetika mita.* Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2006.

OCVIRK, Anton, 1964–1977: *Zbrano delo Srečka Kosovela 1–3.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

––, 1967, 1984[2]; 1995[3]: Uvodna beseda: Srečko Kosovel in konstruktivizem. Srečko Kosovel: *Integrali '26*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

PAHOR, Boris, 2008: *Srečko Kosovel. Pričevalec zaznamovanega stoletja*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008.

VREČKO, Janez, 1994: *Ep in tragedija*, Maribor: Obzorja.

WESTSTEIN, Ulrich, 1978: Collage, Montage, and related Term. Their Literal and Figurative Use in and Application to Techniques and Forms in Various Arts. *Comparative literature studies* 15/1. 124–139.

ZADRAVEC, Franc, 1986: *Srečko Kosovel 1904–1926.* Koper, Trst: Lipa, Založništvo tržaškega tiska.

ŽUNOVIĆ, Igor, 2008: *Mit, tragedija in vesoljska zavest*. (diplomska naloga na Oddelku za primerjalno književnost FF).

Katja Mihurko Poniž
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

Slovenska literarna zgodovina in žensko avtorstvo – stare aporije in nove možnosti

V uvodnem delu prispevka je izpostavljena problematika vključitve kategorije spola v literarnozgodovinske raziskave. V nadaljevanju so predstavljene slovenske literarne zgodovine in pregledi, pozornost je usmerjena v vprašanje o prisotnosti in načinih vrednotenja slovenskih književnih ustvarjalk iz 19. stoletja v raziskovana besedila. Ker so bile avtorice velikokrat le omenjene in so zato njihovi literarni opusi v veliki meri še neraziskani, je v zadnjem delu predstavljen mednarodni projekt Pisateljice v zgodovini, ki odpira nove možnosti povezovanja med raziskovalkami in raziskovalci.

1 UVODNE MISLI ALI TEŽAVE S SPOLOM

Za uvod v razmišljanje o odnosu slovenske literarne zgodovine do ženskega avtorstva se ozrimo čez meje, v prestolnico naše druge domovine, kjer je Evropski svet 14. februarja 2008 potrdil poročilo odbora za kulturo, znanost in izobraževanje z naslovom *Promoting the Teaching of European literature* (*Promocija poučevanja evropske literature*),[1] ki ga je kot glavni poročevalec podpisal Jacques Legrendre. V dokumentu ne manjka političnega besednjaka o demokratizaciji, o pomembnem poslanstvu evropske literature ter vlogi nacionalnih jezikov in književnosti pri krepitvi narodne zavesti posameznika v veliki evropski skupnosti. A to seveda niso izhodišča, ki bi nas zanimala v prispevku o ženskem avtorstvu. Če nadaljujemo z branjem, nas kljub bruseljskemu papirnatemu besedišču nagovori drugi del, v katerem poročevalec najprej omeni Kunderovo misel o tem, da Evropa nikoli ni uspela o svoji književnosti misliti kot o celoti in nato navede še besede francoske literarne kritičarke Raphaëlle Rérolle, ki je zapisala: »Kaj se bo zgodilo z Evropo, to starko s slabotnim srcem,

[1] Kot slovenska podpisnica tega dokumenta je navedena mag. Majda Potrata. Kolegici dr. Agnese Fidecaro se zahvaljujem, da me je opozorila na ta dokument.

če politične in institucionalne vezi, ki jo držijo skupaj več kot pol stoletja, čez noč popustijo?« Legrendre poveže oba citata tako, da v evropski literaturi vidi slabotno starko, ki je nujno potrebna pomoči in nato naniza korake, ki jih mora Evropska unija narediti v smeri njene revitalizacije. Kako inspirativno je premišljevanje o evropski književnosti celo za bruseljskega uradnika, razkrijejo Legrendrove zadnje besede: »Samo če storimo vse to, bo podoba starke s šibkim srcem pričela bledeti in bo neka druga mitska figura, draga vsakemu ljubitelju antične dobe, zavzela njeno mesto: princesa Evropa, poželenja vredna mlada ženska.«

Navedeni dokument se zdi zanimivo izhodišče za razmišljanje o vlogi spola pri literarnovednih raziskavah, saj lahko upravičeno domnevamo, da bo Legrendrov zaključek marsikoga zbodel glede na to, da književnost, precej stereotipno, enači z ženskostjo in seveda le tisto, ki ugaja zaradi svoje mladosti in vsega, na kar napeljujejo besede »poželenja vredna« in »princesa«. Vendar se ob takšnih kritičnih glasovih, ki bi lahko Legrendru očitali celo seksizem ali mizoginijo, lahko oglasijo tudi drugačni, ki, izhajajoč iz novih spoznanj študij spolov, zavrnejo poenostavljena enačenja ženskosti z realnimi Evropejkami, in vidijo v ženskosti, ki jo simbolizira princesa Evropa, le konstrukt. V tem smislu Legrendre samo uporablja prispodobo, ki ji daje pomen in vsebino večtisočletno dojemanje ženskosti, kakor ga je izoblikovala zahodna kultura v različnih imaginarijih, o katerih je nastalo v zadnjih desetletjih že nepregledno število prispevkov. Ali je izbira tovrstnih metafor na začetku novega tisočletja, po številnih poskusih, da bi stereotipe v literarni vedi presegli z drugačnimi pristopi, res najbolj modra odločitev, je seveda drugo vprašanje.

Ob tem moramo poudariti, da se izpostavljanje biološkega spola avtoric ali avtorjev od prelomnega teksta Judith Butler *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete* sprejema kot anahronistično početje, kot relikt feminističnega esencializma, ki so ga študiji spolov v zadnjih dekadah presegli s tem, da so zavrnili preproste delitve na biološki in kulturni spol ter razgradili pojem enovite spolne identitete. Je zato sploh še smiselno kakor koli izpostavljati biološki spol avtorja ali avtorice?

2 SPOL KOT IZHODIŠČE V LITERARNOVEDNIH RAZISKAVAH

Odgovor je pritrdilen, saj teoretična spoznanja, ki so sicer v intelektualnih krogih uspešno pod vprašaj postavila vsako preveč poenostavljeno delitev po biološkem spolu avtoric in avtorjev, niso hkrati odpravila tudi vseh problemov, ki so se razprli ob vzniku feministične teorije, ko so njene predstavnice odkrile in kritično opozorile na zapredenost zahodnega sveta v bipolarnost, v kateri je bila ženskosti vselej pripisana vloga Drugega in iz tega izhajajoče pozicioniranje na margino intelektualnega polja. Literarna veda se s prelomnimi spoznanji študij spolov ni otresla svojih predsodkov,

tradicionalnih vrednotenjskih pristopov, ki so se izoblikovali v stoletjih, ko je bilo žensko avtorstvo deležno drugačnega pogleda kot moško. Kategoriji ženskosti in moškosti sta, kot kaže, vtisnjeni pregloboko, da bi ju lahko neobremenjeno reflektirali, do njiju zavzeli kritično držo in ju vključili v svoje raziskave brez občutka, da sklepamo kompromis s časom, ki ne dopušča več »politične nekorektnosti« ali z zavestjo, da bo naše raziskave ali interpretacije literarnih besedil slej ko prej nekdo označil (ali celo razvrednotil) kot neznanstvene, ker naj bi bila naša izhodišča – spolna identiteta kot dejavnik, ki zaznamuje slehernega posameznika ali posameznico – neliterarna oziroma neznanstvena. S kratkim pregledom recepcije slovenskih pisateljic v literarni zgodovini bom skušala pokazati, da so pri vrednotenju njihovih literarnih besedil kritiki in literarni zgodovinarji pogosto izhajali iz kriterijev, ki ne sodijo na področje literarne kritike in zgodovine, da bi s tem ponazorila, da je znanstveno presojanje še kako podvrženo zdrsom v položaje, ko presojevalec žensko literarno avtorstvo ocenjuje z drugačnimi kriteriji kot moško.

V drugem delu prispevka bom skušala odgovoriti na vprašanje, kako vključiti avtorice v nove literarne zgodovine ali monografije, ki raziskujejo določeno dobo, žanr ali druge literarne fenomene.

3 SLOVENSKE PISATELJICE 19. STOLETJA IN NJIHOVA PRISOTNOST V LITERARNI ZGODOVINI

Omembe pisateljic in pesnic srečamo že v prvem v literarnozgodovinskem pregledu, v *Zgodovini slovenskega slovstva* (1881), ki jo je napisal Julij Kleinmayr, kjer so navedene Josipina Turnograjska, pesnica Lavoslava Kersnikova, Vekoslava Oblakova, Ljudmila G. in prozaistki Luiza Pesjak in Pavlina Pajk. Glede na letnico izdaje je Kleinmayr omenil skorajda vse pesnice in pisateljice, ki so objavljale svoja besedila v tedanjih časopisih in revijah.

Tudi Karel Glaser v svojem obsežnem delu *Zgodovina slovenskega slovstva* (1894–1898) beleži veliko število pesnic: Fani Hausmannovo, L.G., N. Vičičevo, Klaro R.. Malico G., Majavčičevo, Ivanko K., Ljubnikovo in Gerti Gomilšak. Več pozornosti nameni Josipini Turnograjski, vendar poroča o njej z navedbo besed njenega moža: »Dr. Toman govoreč o njeni zapuščini pravi, da je zapustila še mnogo drugih povesti, pesnij, da je nameravala pisati ‚Ogledalo človeškega srca‘ v povestih, da je v mnogobrojnih listih do prijateljev in prijateljic blizu in v daljavo pisala o vzvišenejših predmetih, da je zlagala napeve in glasbenke. Pač smemo misliti, da je Toman v ljubezni do svoje umrle žene nekoliko pretiraval« (Glaser 1894–1898, III: 82). Glaser ne razloži, zakaj naj bi Toman pretiraval, zato si njegovih besed skorajda ne moremo razlagati drugače kot z njegovim nezaupanjem v ženske sposobnosti.

Toda, kakor je pokazala Mira Delavec v monografiji o Josipini Turnograjski, Toman o ustvarjalnosti svoje žene ni pretiraval. Zelo kritičen je Glaser tudi do Luize Pesjak, saj o njenem romanu *Beatin dnevnik* zapiše: »V tem romanu je premnogo nejasnih in nerazumljivih odnošajev; hvalevredni so samo oni prizori, v katerih riše pisateljica otroško življenje« (Glaser 1894–1898, IV: 33). Njegove besede se zdijo povzete po Kersnikovi kritiki, v kateri je avtor posebej izpostavil pisateljičino izkušnjo materinstva, ki naj bi botrovala njenemu uspešnemu prikazovanju dekliških likov. Glaser je, kakor že pri Josipini Turnograjski, tudi pri Luizi Pesjak dvomil o njeni kreativnosti: »Ne dá se lahko določiti, koliko lastnega blaga je v njenih proizvodih, ker so ji znatno pomagali moški pisatelji najprej Lesar, potem Tomšič in Levstik in naposled Cimperman. Največkrat je spis koncipirala nemško, pa ga je dala potem posloveniti« (Glaser 1894–1898, IV: 33).

Prvi slovenski literarni zgodovini tako po eni strani omenjata pesnice, ki jih kasnejši avtorji pregledov slovenskega slovstva ne navajajo več, a po drugi strani z zavrnitvijo njihovega literarnega ustvarjanja Kleinmayr in Glaser tudi položita temelj za negativno recepcijo v slovenistični stroki, kakor jo zasledimo v prvem obsežnejšem podvigu literarne zgodovine, *Zgodovini slovenskega slovstva*, ki jo je izdala Slovenska matica med leti 1956–1971. Obdobje, v katerem so ustvarjale slovenske pesnice in pisateljice, torej drugo polovico 19. stoletja, je predstavil Anton Slodnjak. O Josipini Turnograjski je zapisal, da je skušala ubirati nekoliko svoja pripovedna pota in zaključil: »Ona izhaja iz historične anekdote, enkrat celo iz aktualnega političnega dogajanja, a snov le neznatno razširja z naivno meditacijo ali pa jo docela pretopi z liričnostjo« (Slodnjak 1959: 199). Od avtoric v obdobju 1848–1895 Slodnjak omeni še Luizo Pesjak, ki je sekundirala Cimpermanu »s podobnim, le bolj žensko gostobesednim in malopomembnim blagom, o katerem ni nikdo mogel natanko povedati, ali mu je res sama dala slovensko podobo ali so ji ga prevedli drugi« (Slodnjak 1959: 364–365). Od Luize Pesjak preide k Pavlini Pajk: »Njej se je 1874 pridružila Pavlina Doljakova, od 1876 Pajkova (1854–1901). Vzgojena je bila italijanskem jeziku, pa se je iz osebnih in domoljubnih čustvenih nagibov naučila slovenščine in je pod Cimpermanovim in Pajkovim mentorstvom pisala verze erotične, patriotične in premišljujoče vsebine. Od leta 1875 je bila »hišna« poetka Zore. Več duha in talenta kakor Pesjakova in Pajkova je razodeval bohem Božidar Flegerič« (Slodnjak 1959: 365). Bolj pohvalno se je izrazil o pesniškem opusu Luize Pesjak. Presenetila ga je njena pesem Murin, kjer je bila »pogumno izrečena ljubezen do — zamorca, kar je bilo za našo literaturo drzna novost« (Slodnjak 1961: 108). V tretji knjigi, ki obsega obdobje (1876–1895), je pisal tudi o Pavlini Pajk. O novelah *Roka in srce* in *Blagodejna zvezdica* je zapisal, da sta zanimivi kot poskus, da se razširi naše pripovedno področje v pristno aristokratsko in velemestno življenje in da odkrivata tudi pogled v duševnost pisateljice, vendar

je dodal, da sta napisani skrajno diletantsko in najbrž tudi motivno nista izvirni (pri tem se je skliceval na feljtonista Slovenskega naroda, ki je pisateljici očital, da se je inspirirala pri nemški zbirki Deutscher Novellenschatz) (Slodnjak 1961: 140). O noveli *Mačeha* je zapisal, da je bila kljub vsebinskim neverjetnostim in stilističnim zablodam užitnejša od Kodrovih povestih. Pri kulinaričnem besednjaku se je Slodnjak inspiriral tudi, ko je pisal o pripovedni prozi *Arabela,* ki naj bi bila neokusna parodija meščanskega romana, kjer je avtorica zablodila v neverjetnosti (a je kljub temu pohvalil dobro psihološko zastavitev glavne junakinje in zanimiv in plodni pripovedni nastavek). Še bolj kritičen je bil do njene povesti *Obljuba*, ki jo je raztrgal skupaj z novelo *Strte peruti* Marice Nadlišek Bartol. *Obljubo* je označil za skrpucalo po Stritarjevem zgledu in ocenil, da je predčasna zaroka med zdravo in lepo delavčevo hčerjo in pohabljenim bogataševim sinom nezdrav ali vsaj neokusen motiv, četudi naj bi bil bogatašev sin plemenit. Slodnjak je menil, da je Pavlina Pajk s tem poskušala dati »konfliktu naravno in pametno rešitev, vendar se ni mogla izkopati iz plazu smešnih neverjetnosti in odbijajoče solzavosti« (Slodnjak 1961: 318). Še bolj neprizanesljiv je bil do *Strtih peruti*: »Nadliškovi je bila v mislih usoda problematične ženske nature, na koncu pa je mogla napisati nekaj slabo motiviranih in izrazno raztrganih odlomkov o erotičnih razočaranjih nekakšne predestinirane nesrečnice« (Slodnjak 1961: 319) Zaključil je z mislijo, da sta obe deli slovstveni zablodi in neokusnosti. Pripovedno prozo, ki jo je Pavlina Pajk objavila v Domu in svetu leta 1894 je imenoval umetniško zgrešeno in miselno zblojeno »pripovedovanje« (Slodnjak 1961: 323). V četrti knjigi Slodnjak piše, da o *Dušnih borbah* ni mogoče »razpravljati in soditi z estetskimi merili, ker je preizrazit primer za to, kar imenuje nemška literarna kritika ‚Kitsch'« (Slodnjak 1963: 63). Na njen zadnji roman, ki mu je zaradi avtoričine polemike z Govekarjevim krogom, namenjeno precej pozornosti, se je Slodnjak ozrl iz različnih zornih kotov in pri tem prišel do zanimivih zaključkov, zato njegov zapis o romanu navajamo v celoti:

> Roman Slučaji usode je bil v slovstvenem pogledu zares nezrelo in v zamisli nazadnjaško delo. Toda kritiki v letu 1897 ne bi bili smeli prezreti, da je bila osebnost glavne junakinje Malvine vendarle živa v literarnem in družbenem pogledu kot upodobitev avtoričinega študija same sebe in avstrijske meščanske ter plemiške plasti. […] Neodpustljiva je bila le Pavlinina jezikovna nemarnost in slogovna nedognanost, ki pa sta izvirali iz avtoričinih duševnih in gmotnih stisk, zaradi katerih je tudi značaje in dogajanje samo skicirala, namesto da bi jih izoblikovala ustrezno zamisli in zakonitosti literarnega dela. A prav na to je ocenjevavci niso opozarjali, temveč so grajali podobno kakor Vidic fantastičnost in neverjetnost zgodbe, kar je bilo sicer skladno z njihovim literarnim programom, a je vendarle nasprotovalo v širši perspektivi temu, kar si je Pajkova zamislila in kar je hotela izpovedati. Nikdo tudi ni upošteval akutnega pomanjkanja domačega pripovednega berila

in pisateljičinih osebnih in družinskih pobud za prenaglo in površno pisanje, da bi ji, kakor pozneje F. Lampe, nasvetoval, kako naj si izboljša jezik in pripovedni način. (Slodnjak 1963: 108)

Slodnjaku moramo priznati, da se je v Matičini *Zgodovini slovenskega slovstva* pisateljicam v primerjavi z njegovimi nasledniki kar precej posvečal, četudi njegovo ocene njihovih literarnih besedil včasih ne skrivajo avtorjevega literarnega horizonta, kjer očitno ni bilo prostora za besedila, v katerih ženska ne uresničuje svoje tradicionalne vloge. Problematično se zdi, da so njegove uničujoče sodbe opremljene z besediščem, ki ne sodi v strokoven pregled. Ob vrednotenju besedil Pavline Pajk in Marice Nadlišek Bartol je namreč uporabil, če povzamemo, naslednje sintagme: »malopomembno, žensko gostobesedno blago«, »stilistične zablode«, »užitnejše od Kodrovih povesti«, »zablodila je v neverjetnosti«, »skrpucalo po Stritarjevem zgledu«, »nezdrav, neokusen motiv«, »smešne nerverjetnosti«, »zabloda«, »neokusnost«. Med njimi najbolj zbode večkrat ponovljena beseda »zablode«, ki poudari, da pisateljice svojih del niso pisale razumno, saj so njihove misli zbezljale v nepravo smer. Kot bitja, ki jih ne vodi razum, temveč čustva, so bile v evropski kulturni zgodovini, največkrat prikazane ženske, zato bi težko trdili, da Slodnjakov pogled na dela pisateljic ni bil tudi vsaj do neke mere zaznamovan s takšnim miselnim horizontom.

A vendar ne smemo spregledati dejstva, da se je, kot priča navedeni daljši citat, zavedal, da je tudi ustvarjalnost pisateljic del slovenske literarne zgodovine. Vendar je že v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* (1968), najbrž zaradi manjšega obsega, saj je v dveh knjigah predstavil celotno slovensko književnost, odmeril pisateljicam komajda kaj prostora. Zaman iščemo v obeh knjigah Luizo Pesjak, o Pavlini Pajk je zabeležil le, da je bila sentimentalna pesnica in idealistična pripovednica. Več pozornosti je namenil Josipini Turnograjski, saj je naštel njena najpomembnejša prozna besedila in povzel: »Navzlic tem slogovno in vsebinsko zanimivim poskusom je naša pripovednica izpričala z edino svojo pesmijo Zmirom krasna je narava (1852), da je bila predvsem nadarjena za liriko« (Slodnjak 1968: 161). Marica Nadlišek Bartol se v tem pregledu pojavi le še kot Kersnikova korespondentka in mati Vladimirja Bartola. Še bolj presenetljiv je Slodnjakov odnos do pisateljic 19. stoletja v *Obrazih in delih slovenskega slovstva* (1975). O Turnograjski in Fanny Hausmann je zapisal, da sta ustvarili premalo in še manj objavili, da »bi se vtisnili bralcem v spomin in prešli v slovstveno tradicijo in zgodovino« (Slodnjak 1975: 210) Glede romana *Beatin dnevnik* Luize Pesjak je menil: »Še spornejši je bil ženski roman *Beatin dnevnik* (1887) Luize Pesjakove, v katerem je avtorica prezrla vse elemente umetniške prepričljivosti in življenjske verjetnosti. S tem je priklicala nase še predobrohoten očitek J. Kersnika, da je posnemovalka nemške poljudne pisateljice E. Marlitt« (Slodnjak 1975: 211).

Presenetljivo je tudi njegovo mnenje o Pavlini Pajk: »To je bilo bolj ali manj tipično srednjeevropsko berilo za malomeščanke, v katerem pa sta večkrat naglica in čustvena zagnanost porajali skrajno neverjetne slučaje in čudne situacije. Zaradi celotne naivno skonstruirane in prisiljeno idealistične vsebine pa je budilo pri realistih in zlasti glasnikih nove struje posmeh in odpor« (Slodnjak 1975: 211).

Obrazi in dela slovenskega slovstva so izšli sredi sedemdesetih let, ki jih je zaznamovalo feministično gibanje, zaslužno tudi za nastanek literarnih študij, v katerih so raziskovalke (Kate Millet, Elaine Showalter, Ellen Moers idr.) pod drobnogled vzele odnos literarne zgodovine do avtoric in upodobitve ženskih likov pri kanoniziranih avtorjih. V slovenski literarni zgodovini v tem obdobju z izjemo študij Marje Boršnikove, ki so večinoma nastale že v prejšnjih desetletjih, ni opaznih premikov v drugačno obravnavo pisateljic. V *Zgodovini slovenskega slovstva* (1973), ki sta jo podpisala Jože Pogačnik in Franc Zadravec, je omenjena Josipina Turnograjska, vendar brez predstavitve njenega dela in pomena za zgodnjo slovensko pripovedno prozo. Trikrat je omenjena Luiza Pesjak in enkrat Pavlina Pajk, vendar je njeno ime navedeno med epigoni.[2] Drugih avtoric 19. stoletja v tem pregledu ne najdemo. Pogačnik je samostojno zgodovino slovenske književnosti (za obdobje do konca realizma) izdal leta 1998. O Josipini Turnograjski ne izvemo nič novega, saj je stavek, ki ga beremo o njej, enak tistemu iz leta 1974, enako velja tudi za Pavlino Pajk, Luiza Pesjak je v tem pregledu omenjena le kot pripovednica.

Še bolj maskulino podobo slovenske književnosti v 19. stoletju nudi Kosov *Pregled slovenskega slovstva*, kjer je, kot edina predstavnica te dobe, navedena Pavlina Pajk z oznako, da je pisala »sentimentalne ženske povesti in romane«. (Kos 1987: 190)

4 NOVI PRISTOPI V RAZISKOVANJU PISATELJIC

Pregled po slovenskih literarnih zgodovinah je pokazal, da z oddaljenostjo dobe 19. stoletja, vse bolj bledi tudi vedenje o avtoricah iz tega časa. Z naraščanjem števila kanoniziranih avtorjev in z manjšanjem obsega literarnih zgodovin, ki vse bolj postajajo, kot pričajo naslovi, le še pregledi in ne več zgodovine, strmo upade prisotnost pisateljic.[3] Nekaj stavkov, ki bi opozorili na to, da so na Slovenskem vsaj od druge polovice

[2] »Posebno plast tvorijo epigoni, ki so šli za osrednjima pesnikoma časa (oba Cimpermana, Haderlap, Pajkova, Pagliaruzzi, Funtek, Trinko, Gangl. Njihov kulturni pomen je lahko precejšen, vendar je nihova estetska cena pod ravnijo vodilne plasti slovenskega pesništva.« (Pogačnik, Zadravec 1973: 258)

[3] Podobno ugotavljata Margaret Cohen za ustvarjanje kanona besedil, ki so del kurikuluma, da je pomemben dejavnik pri izbiri število učnih ur in Franco Moretti za izbor knjig v knjižnicah, da večje kot so omejitve, bolj so nekanonizirana dela izrinjena iz učnih načrtov oziroma knjižnih polic ali kakor zapiše Moretti sklicujoč se tudi na M. Cohen: »The smaller the collection is, the more canonical it is« (Moretti 1998: 146).

19. stoletja naprej ustvarjale in objavljale tudi pesnice, pisateljice in dramatičarke, najbrž ne bi zelo povečalo obsega omenjenih del. Zdi se, da se problem skriva drugje, v prepričanju, da je treba literarna besedila in njihove avtorje razvrščati po posebnih kriterijih, izoblikovanih na korpusu literature, ki so jo v zelo veliki večini napisali avtorji. Dela, ki se temu modelu ne prilegajo, preprosto izpadejo. Kriterij kvalitete vselej prevlada nad kriterijem kvantitete.

Projekt *Pisateljice v zgodovini – na poti k novemu razumevanju evropske literarne kulture,* ki ga financira Evropski program znanstvenih in tehničnih raziskav, je svoja izhodišča zastavil drugače.[4] Cilj raziskovalk in raziskovalcev, ki so združeni v tem projektu, je revizija in novi prispevki k zgodovini ženskega avtorstva. Z vključitvijo avtoric, ki so danes pozabljene, a so v 19. stoletju odigrale pomembno vlogo (četudi »le« med pisateljicami in bralkami), na evropski literarni zemljevid želijo poudariti, da je literarna Evropa vselej bila tudi domovina žensk, četudi so se v njej velikokrat počutile, kot je to slikovito formulirala Virginia Woolf, kot obstranke. Raziskave sodelujočih v omenjeni akciji sledijo naslednjim izhodiščem: Kakšna je bila recepcija pisateljic, kakšen njihov vpliv na sodobnice, naslednice? Kakšno vlogo so igrale kot avtorice, bralke, prevajalke, zapisovalke in kulturne posrednice? Kaj se je zgodilo z njimi v procesu kanonizacije? Kako je mogoče razložiti njihovo odsotnost iz literarnih zgodovin?

Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja bo zelo pomembno dopolnjevanje digitalnih podatkovnih baz in sodelovanje med raziskovalci in raziskovalkami s področja celotne Evrope in tudi drugih celin. Posebna pozornost bo namenjena tudi t.i. »malim književnostim«. Raziskave bodo interdisciplinarne in usmerjene v novo razumevanje evropske literarne preteklosti – moške in ženske – kar seveda vključuje tudi poglede na evropsko sedanjost. S tem projektom bo mogoče obstoječo mrežo razširiti in pripraviti veliki raziskovalni projekt. Eno izmed izhodišč za prijavo omenjenega projekta je bilo tudi spoznanje, da je izbris pisateljic, ki bi lahko delovale kot zgled za naslednice, in podcenjevanje njihove vloge v kulturnem življenju, zaznamoval tudi razvoj književnosti, saj je vsaka generacija pisateljic morala znova vzpostaviti literarno samozavest o pomembnosti svojega ustvarjanja. To dejstvo lahko na slovenski prostor prenesemo brez zadržkov. Slovenske literarne ustvarjalke so bile gotovo zelo dolgo

---

[4] Univerza v Novi Gorici je bila ena izmed osmih univerz, ki je sodelovala pri prijavi na razpis. Akcija COST *Pisateljice v zgodovini* bo trajala štiri leta. Pobudo za prijavo na razpis je dala dr. Suzan van Dijk s Huygens Instuta v Haagu, ki je ustanovila mrežo NEWW (New approaches to European Women's Writing, ki ima tudi izjemno bogato podatkovno bazo o evropskih pisateljicah do konca 19. stoletja). Celoten COST program administrativno vodi in koordinira Evropska komisija, ki zagotavlja tudi večino sredstev za koordinacijske aktivnosti in krije stroške za udeležbe na sestankih organov in teles programa iz sredstev za mednarodno sodelovanje.

(morda še vedno?) soočene z dejstvom, da nimajo literarnih predhodnic oziroma vsaj takih ne, ki bi jih pripoznala tudi stroka, ali pa so bile kot nekakšen kuriozum izgnane v posebna poglavja, kjer je bil kot kriterij združevanja poudarjen njihov spol. Takšne odločitve so modre le v najbolj redkih primerih, kadar ženskega avtorstva ni mogoče nikakor drugače narediti vidnega, sicer se moramo vselej odločiti za celostni pristop, vključitev v ustvarjalnost neke dobe, žanra ali drugega literarnega pojava, ki smo mu namenili svojo raziskovalno pozornost.

LITERATURA

GLASER, Karl, 1894–1898: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.

KLEIMAYR, Jurij, 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Koper: J. pl. Kleinmayr.

KOS, Janko, 1987: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MORETTI, Franco, 1988: Atlas of the European Novel 1800–1900. London, New York: Verso.

POGAČNIK, Jože, ZADRAVEC, Franc, 1973: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Založba Obzorja.

POGAČNIK, Jože, 1998: *Slovenska književnost I.* Ljubljana: DZS.

Promoting the teaching of European literature: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta08/erec1833.htm.> Dostop 13. 7. 2010.

SLODNJAK, Anton,1959–1963: *Zgodovina slovenskega slovstva. II, III, IV.* Ljubljana: Slovenska matica.

– –, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: Založniška in tiskarska družba Drava.

– –, 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Alenka Jensterle Doležal
Filozofska fakulteta Karlove univerze v Pragi, Filozofska fakulteta Masarykove univerze v Brnu

Temna poetika Lili Novy

V prispevku analiziramo poetiko Lily Novy in jo umestimo v kulturnozgodovinski kontekst. V uvodu obravnamo vprašanje recepcije njene poezije in problem dveh kulturnih identit. V središču našega zanimanja je tematološka analiza semantičnih vozlišč njene poezije: vprašanje jaza in s tem povezan motiv dvojnika se izpostavi kot prvo jedro. Kot drugo nas zanima doživljanje časa, staranja in smrti. Lirski subjekt izpoveduje osnovno sporočilo v sugestivnih, simbolnih podobah in situacijah. Lili Novy je tipična srednjeevropska pesnica: njena temna poezija se razvija iz simbolističnega izročila. Kot ena izmed redkih slovenskih pesnic je v sugestivnih tekstih uporabila številne intertekstualne kode in izhajala iz evropskih literarnih inspiracij.

V prispevku se ukvarjamo s poetiko slovensko-nemške pesnice Lili Novy (1885–1958). Pesnica izhaja iz tradicije habsburške monarhije, pripada evropski, predvsem nemški tradiciji. Najprej je pisala nemško, v slovensko kulturo je prešla pozneje. Z intimnim izrazom je nadaljevala subjektivizem pozne moderne in ekspresionizma in bistveno zaznamovala razvoj slovenske poezije 20. stoletja.

Njena poezija je predvsem izpovedna: elegična in melanholična. V izpovedi raziskuje temne globine človekove notranjosti, zapisuje odtenke čustev in jih prepleta s filozofskimi spoznanji. Kot generacijska sopotnica moderne in nadaljevalka simbolistične tradicije išče skrivnostno, iracionalno v človeškem obstoju. Atribut temnega, ki jo je obsedal vse od začetka, točno označuje prepade iracionalne skrivnosti in njeno globoko zavezanost izročilu evropskega simbolizma. V prispevku se bomo v njenem liričnem izrazu omejili na njene najbolj značilne teme. Poezija Lili Novy je klasično sporočilna, celota njene poezije prikazuje zgodbo intime, v kateri poleg različnih razponov doživljanja ljubezni prevladuje iskanje jaza in s tem povezan motiv dvojnika, drugi semantični krog je povezan z doživljanjem fenomena časa, z minevanjem, starostjo (utrujenostjo) in smrtjo. Ena izmed njenih stalnih tem je ljubezen, ki pa je bila tudi največkrat obdelana vse od Prešerna dalje: prav v izpovedi o ljubezni je njen

izraz tudi najbolj tradicionalen, pričakujoč. Srečanje z drugim spolom je tudi področje destruktivnega erosa, podzavestnih nagibov, ki uničujejo njeno »goreče telo«. Prav to tematiko so najbolj povezovali z njeno biografijo (tudi ona je doživela usodo avtoric, ki so jih označevali predvsem z njihovimi biografijami). V svojem prispevku jo bom pustila ob strani.

V raziskovanju izhajam tako iz njenih slovenskih kot nemških pesmi, saj se po temah in vsebini bistveno ne razlikujejo. Leta 1929 je rokopis nemške zbirke pesmi z naslovom *Lillys Gedichte* podarila Vidi Novak. Forma izpovedi v nemških pesmih je bolj sproščena, ritem bolj odprt, formalne zahteve ne omejujejo toliko toka izpovedi kot v slovenskih, manj je stereotipnih izrazov in ponekod se pesmi že približujejo pesmim v prozi (na primer *Der Schlaf* (*Spanec*)*, Die Alte Gasse* (*Stara ulica)*.

Uvodni umestitvi njenih pesmi v kulturni in literarnozgodovinski prostor sledi tematološka analiza. Lily Novy je za časa svojega življenja izdala samo eno slovensko zbirko, *Temna vrata* leta 1941. Izbor iz njene poezije in nove pesmi je leta 1959 Josip Vidmar pripravil v zbirki *Oboki*. Problematična recepcija, skorajda molk slovenske kulturne srenje kaže na to, da je slovenska javnost avotrice doživljala samo kot marginalen pojav: prva zbirka je imela eno samo recenzijo, druga le nekaj odzivov.

PROBLEM RECEPCIJE POEZIJE LILI NOVY, PROBLEM KONTEKSTA

Manko recepcije njene poezije ima več razlogov. Lili Novy ni imela sreče: bila je ženska in še tujka ter ni pripadala določeni generaciji. Tudi pri recepciji njene literature odkrijemo 'getoizacijo ustvarjanja' in marginalizacijo literature glede na spol (Novak Popov 1997: 124, 125). Intimna poezija v slovenski kulturi v določenih obdobjih tudi ni bila 'moderna'. Literatura je morala potrjevati obstoj malega naroda, zato se je poudarjala narodno-zgodovinska, po drugi svetovni vojni celo ideološka buditeljska poezija, tako da je bil intimizem v 50. letih osvežitev in vrnitev k liričnemu značaju poezije. Podobno tudi nehistorična, intimna poezija Lili Novy deluje osvežujoče in avtentično.[1] Obrat v intimizem je v svojem pesniškem razvoju[2] naredila prej kot intimisti. Problem je bila tudi optika recepcije, ki je poudarjala naivno razumevanje poezije skozi njeno življenjsko usodo in nesrečne ljubezni in to podajala kot sestavino njene poetike.[3] Medtem ko v današnjem svetu pomeni njena dvojna kulturna identiteta

---

[1] Tudi druge predintimistične zbirke so bile malo opažene, kot na primer pesniška zbirka Ceneta Vipotnika *Drevo na samem* (1956), Saše Vegri *Mesečni konj* (1958) in Ade Škerl *Senca v srcu* (1949).

[2] Težko govorimo o njenem pesniškem razvoju, saj nam manjka časovna veriga pisanja pesmi, Josip Vidmar je sestavljal njeno prvo in drugo pesniško zbirko in pesmi je zbiral po tematiki, tako da lahko razliko med prvo in drugo zbirko zaznamo samo približno.

[3] Interpreti so v razumevanju njene poezije poudarjali njeno biografijo, paradoksno pa je prav ona zapustila zelo malo sledi o sebi, tako da ima tudi Javorškova knjiga o njej veliko praznih mest.

prednost, je imela v nacionalno ogroženem okolju med obema vojnama (takrat se je pojavila v slovenskem kulturnem prostoru) nemškost še vedno pridih negativnega. Posebno po drugi svetovni vojni je bila njena poezija nenavaden, v politično obarvani literaturi nesprejemljiv pojav, njena dvojna identiteta pa ne samo nenavadna, ampak celo nevarna. Še Jože Javoršek je v sicer uspeli biografiji o Lili Novy iz leta 1984 poudarjal nemškost kot nekaj slabega, kar je bilo treba preseči: »Med tema dvema čudnima silama, med svetlobo slovenstva in temačnostjo nemštva se je Lili Novy opotekala vse svoje življenje.« (Javoršek 1984: 8) Kot izreden pesniški talent je vse življenje pisala v slovenščini in nemščini. Slovensko kulturo je odkrila nekoliko kasneje in v slovenščini začela pisati šele v tridesetih letih[4] v nemščini je odtlej pisala nekoliko manj; vendar prevajalka Mačkova trdi – ravno nasprotno kot Javoršek – da namreč ni nikoli opustila nemščine kot jezika poezije. (Maček 2005: 71)

Lili Novy spada med nemško govoreče avtorje, ki so živeli v različnih kulturnih predelih habsburške monarhije. V večnacionalni Pragi je bil vse do druge svetovne vojne krog nemško pišočih avtorjev priznan pojav. Njen vzornik Reiner Maria Rilke (1875–1926), rojen v češkem okolju (do dvanajstega leta je živel v Pragi) in vzgojen v nemškem duhu, je začel pisati v nemščini in je na začetku ustvaril nekaj kratkih pripovedk o Pragi. Podobno je židovsko-nemški Franz Kafka, ki je večino življenja preživel v Pragi, ustvarjalno črpal iz češke kulture, vendar je pisal samo v nemščini. Nasprotno pa je bila Lili Novy v slovenskem okolju osamljena intelektualka, ki po prvi svetovni vojni ni več imela toliko možnosti zatekanja v nemško okolje. Odločitev za pisanje v slovenščini je bila nujna, takoj ko je bila bolj prisotna v slovenskem kulturnem okolju.

Izobražena pesnica je izhajala iz meščanskega in plemiškega okolja. Vsaj v določenih obdobjih se je lahko popolnoma posvetila poeziji in ji ni bilo treba biti učiteljica po raznih krajih, kakšna je bila usoda prvih slovenskih pesnic. Premalo se poudarja, da je srednjeevropska avtorica; podobno kot Robert Musil, Franz Kafka, Reiner Maria Rilke, Georg Trakl, Miroslav Krleža, Tin Ujević, Dragutin Domjanić idr., ki so se rodili in mladost preživeli še v Avstro-Ogrski monarhiji, bili priče velikih zgodovinskih pretresov, in se v novo nastali državah potem še vedno gibali kot tujci med več kulturami in jeziki. Lili Novy izhaja iz plemiškega rodu, ki pa je bil v zatonu in je z razpadom avstroogrske monarhije doživel svoj predzadnji udarec. Posledično

---

[4] Prvo slovensko pesem naj bi napisala leta 1935. Kot eno izmed glavnih pobud za začetek slovenskega pisanja lahko jemljemo uspel prevod Prešernovih pesmi (France Prešeren, *Gedichte*. Auswahl und Übertragung von Lili Novy. Ljubljana, Akademska založba, 1936). Srečanje z veliko osebnostjo je lahko pomenil prvi vzgib za pisanje v slovenščini (kar lahko razumemo tudi po usodnem vplivu Prešerna na njeno poezijo) in tudi vstopnica v slovenske neformalne »literarne salone«, gostilne, restavracije in kavarne, zbirališča slovenskih literatov.

v svoji literaturi izraža čehovljansko nostalgijo po preteklem,[5] melanholično zapisuje zarjavelo patino bogate srednjeevropske tradicije.

V njeni poeziji slutimo bogastvo vzorov iz začetka 20. stoletja. Javoršek poudarja, da je bila zavezana weimarski estetiki ‚lepega sveta' (la belle époque), med dunajskimi bivanji pa naj bi jo inspirirali Liliencron, Dehmel, Hofmannstahl, Zwieg in Bahr. V njenih pesmih se v ozadju slišijo nemški pesniki kot Hölderlin, predvsem pa Javoršek poudarja Rilkeja, katerega odmev čutimo v temni simbolistični liriki Lili Novy. Odzvanja tudi slovenska tradicija moderne in predmodernih pesnikov, izrazit vzor je bil zanjo Prešeren. Njen prevod Prešerna v nemščino je bilo mojstrsko dejanje, ki še danes ni preseženo. Prešernov vliv zaznamo v več pesmih, predvsem pa tako Prešeren kot Novy izhajata iz doživetja rane obstajanja. Povezuje ju tudi vera v iracionalno usodo. Njena romantična težnja po preteklosti, ki jo spremlja mit večnega odhajanja, ima lahko tudi romantično osnovo, vendar se že meša s fin de sièclovsko nostalgijo po minulem, elegičnim hrepenenjem po davno umrlih vrednotah. V njenih ponekod spiritualnih tonih čutimo tudi navezavo na hermetične katoliške pesnike, npr. brata Vodnik.

STEREOTIPNOST IN MODERNOST IZRAZA

Njen oblikovni izraz je tradicionalen in formalno zazrt v ritem, uporablja tradicionalne forme, upošteva strogo rimano kitico. Javoršek tako zapiše, da se je oblikovno v glavnem držala strogo preizkušenih klasičnih form, ki so se izražale predvsem v organiziranem ritmu in rimah. »Pisala je v glavnem štirivrstične kitice, lotila se je sonetov in stanc, uporabljala anafore, referene in podvojitve.« (Javoršek 1984: 178) Lili Novy v izrazu ne sprejema avantgardnih izkušenj, ostaja strogo sporočilna. Njena druga zbirka *Oboki*, ki jo je uredil Josip Vidmar, je izšla šele 1959 leta, potem ko so že izšle prve zbirke pesnikov eksistencialistov: *Požgana trava* Daneta Zajca, *Svinčene zvezde* Vena Tauferja ter *Mozaiki* Gregorja Strniše. Brezuspešno iskanje avantgardnosti v njenem delu odpira problem recepcije zadnjih desetletij, ko se je izpostavil premislek o avantgardi kot vrednostno višjem modelu za vse. Lili Novy je bila izvirna v svojem intimizmu, v nadčasovnih temah človeške notranjosti, v zapisovanju čustev in spoznanj, ki so moderni tako pri japonskih pesnikih tanke iz 9. stoletja kot pri prezrti slovenski

[5] Stewan Zwieg ima roman s tipičim srednjeevropskim naslovom: *Svet včerajšnega dne* (*Die Welt von Gestern*, 1943). V avtobiografskem romanu izraža nostalgijo po vrednoteh stare Avstrije, po fiktivnem prostoru stare monarhije. Tudi Lili Novy je vseskozi v svoji prozi izražala nostalgijo po starem, po včerajšnjem, v prvi pesmi *Temna vrata* so vrata in hiša simbol nanosa civilizacij, teže rodov, s katerimi se tudi v negativnem smislu čuti povezana. Lirski prostor je simbol tradicije, zavezanosti rodu in nekdanji civilizaciji.

pesnici iz 20. stoletja. Dosežki njene poetike se skrivajo v posameznih fragmentih: v izbrušenih podobah in situacijah, kratkih liričnih zgodbah, v katerih se okamenela subtilna čustva nabita tudi s filozofskimi spoznanji. Nezgodovinskost in povednost njene lirike v tem pogledu postajata prednost.

POEZIJA TEMNEGA BOGA

Lirski subjekt Lily Novy sporoča in izpoveduje sebe, tako da ne razkriva, ampak zakriva, namiguje, sugerira, zapisuje slutnje, predvsem pa izpostavlja simbolne podobe. Temno iracionalnost v simboliki prostora najdemo že v prvi pesmi *Temna vrata* iz istoimenske zbirke (1941) kot dokaz melanholičnega doživljanja sveta, v že izoblikovanem izrazu: »Temna so v našo hišo vrata, / v temno drže, visoko vežo.« (Novy: 1941: 8) Prostor je protipol daljavam kot simbolu svobode, obzorje se v njeni poeziji pozneje razširi v vesolje, povezovalni element je motiv vetra, ki se bo še večkrat ponovil: »Vsi hrepenimo v objeme daljave, / veter nas vabi kot tujec bogat, / vendar ne najdemo ceste si prave, / če se odpravimo sreče iskat.« (prav tam) Osrednje čustvo, misel, spoznanje, ki so največkrat podani v podobi ali hipnem dogodku, izraža prvoosebni lirski subjekt (edninski ali množinski). Ta govorna forma samo včasih alternira z drugoosebnim subjektom, kar največkrat pomeni nagovor dvojnika. Prepadi jaza razkrivajo bolečo rano eksistence, doživljanje odtujenega sveta, v katerem subjekt išče sledi davne harmonije (prim. *Črepinje*).[6] V tej perspektivi eksistencialne bolečine celo ljubezenski objekt vonja po smrti.

MOTIV DVOJNIKA IN RAZUMEVANJE JAZA

Lily Novy zanima človek kot neponovljiva enkratna eksistenca, njegove filozofske in psihološke določnice. Svojo predstavo o jazu najbolj naravnost izpove v pesmi *Rudnik*. Srce (duša?) je rudnik, kamor se spušča lirski dubjekt s svojim vodnikom – Vergilom kot v temne kroge dantejevskega pekla. Poudarja globine, strupeno ozračje in temačno pot. Doživetje srca tematizira s cankarjanskim izrazom: srce je velikanska, neizgovorjena skrivnost. Prav iskanje izraza za neizgovorljivo, temno, morda podzavestno v človekovih globinah je postalo temljno pesniško opravilo v njenem ustvarjanju, v katerem hoče odgovoriti na vprašanje Sfinge: ‚Kdo sem jaz?‘

Lili Novy še izhaja iz razumevanje človeka v moderni in prisega na dualistično razpetost med telesom in dušo. Duša je nedotakljivo bistvo, dom, področje avtentičnega

---

[6] Modernističen naslov njenega izbora iz slovenskih in nemških pesmi *Črepinje* ni ravno najbolj posrečen, saj je Lili Novy izhajala iz izgubljene celote, iz predstave harmonične urejenosti, »črepinje« niso najbolj značilne za njeno doživljenje sveta kot izgubljene celote.

bivanja, središče duhovnega, toda med dušo in tujim zunanjim svetom zija prepad. Srce je tudi tradicionalno središče čustev. Nova prvina v slovenski liriki je motiv dvojnika (Doppelgängerja), znanega že iz romantike in realizma, ki se v literaturi največkrat povezuje z zlom, vestjo (Dostojevski) in celo s smrtjo, vendar ne v interpretaciji Lili Novy.[7] Prav v tem motivu se skrivajo vse nianse in protislovja lirskega jaza, njegove meditativne globine. Pretekli jaz se utelesi v dvojniku – mrtvecu že v pesmi *Mrlič*. V pesmi *Vrnitev* je motiv dvojnika osrednja tema, slika sanjskega prostora: prvoosebni lirski subjekt stopi v sobo in tam se vidi podvojeno: »Pred mano sanjala je žena, / ne mlada več, ne stara še, / z izrazom, kot da zatopljena, / v zaraščen vrt izgublja se.« (Novy 1941: 25) Podobo razvije z motivom vodnjaka, kamor se je hodila gledat žena Narcis – lastna podoba iz sanj. Spojitev z njo preplavi sobo »z valovi žalostnega dne.« (Novy 1941: 26) Z dvojnico je v dialogu, jo nagovarja, šele tako podvojena posledično postaja res ona. Včasih to dvojnost zapiše kot simbolistično ‚ono‘, npr. v pesmi *Srečanje*, kjer se utelesi, materializa samo del jaza, njegova divjost, v katerem vzpostavlja arhetip neulovljive, iracionalno divje ženske:[8] »Nekaj se mi v srcu gibljе, / mráčno, divje in močnó.« (Novy 1941: 35) To divjost razvije v metaforo divje živali, ki bi se rada osvobodila in zbežala v noč. Spet je veter povezovalni element z drugačnim stanjem.

Tako jaz kot njena dvojnica sta v svetu osamljeni in tujki. Srečanje z dvojnico pomeni po času stagnacije oživitev, začetek novega življenja:

Ta, ki mrla je v pozabi,
ta me gleda, ta živi!
Ž njo se čudežno srečujem
in v šumečo noč hitim,
da se ž njo na svetu tujem
spet posestrim in spojim. (Novy 1941: 35)

Tudi srečanje z ljubimcem ji prinese zrcalo, vkaterem se vidi in se razkriva (*Zrcalo*). Zrcalo je metafora za globine jaza, narcisovsko poglabljanje v samo sebe.

Tako v slovenskih kot v nemških pesmih se ponavljajo podobni motivi in teme. Podoba jaza kot ujetosti v sebe najde svoj narcisovski odblesk v zrcalu, kjer se uresniči podvojitev jaza, ozavestitev jaza pomeni še večjo zaprtosti za družbo in tudi popolno

---

[7] Motiv dvojnika se zelo različno interpretira, v različnih mitologijah je to personifikacija smrti, v talmudu srečanje z bogom.

[8] Arhetip divje ženske v ženski feministični teoriji postaja kategorija zase, kot posebna mitična vrednota. Glej: Clarissa Pinkola Estés, Women who run with the wolves, New York: Ballantine Books, 1992..

osamljenost. Vero v neuničljivo srčiko ‚gorečega sebstva' izrazi v dialogu s sabo, s svojo dvojnostjo, sebstvo je ukleto med domačnostjo in tujostjo v nemški pesmi s tipičnim naslovom *Samota*:

Dich umschliesst die dünne Wand,
Lebend – warm gewoben;
Herz an Herz und Hand in Hand –
Keiner hat dich noch erkannt
Und auf dir gehoben.

Was du gibst, ist Widerschein,
Tausendfach gespiegelt,
Dir schon fremd und nicht mehr dein,
Doch dein sein verbrennt allein,
Tief in dir verriegelt. (*Einsamkeit*, Novy 2005: 51)

V prevodu Mačkove: »Ah, kako zelo si sama, / tvoja sla in tvoja rana / v globoko je samoto zakopana / skoznjo nihče ne prodre do tebe. // Obdajajo te tanki paravani, / živi so – iz tople so tkanine; /srce ob srcu, dlan ob dlani – / vsem še nepoznani, / nihče te še dvignil ni iz globočine. // Kar daješ / je le odboj, / v tisoč zrcaljenj razmahnjen, / že ti je tuj in ni več tvoj, / in sam gori tvoje biti soj, / globoko v tebi zapahnjen.« (Novy 2005: 52)

»Biti soj« poemni obstajati v osamljenosti in to je tudi doživetje trpljenja ozaveščanja. V pesmi *Tišina* ozemlji, utelesi zavedanje sredine sebstva v metafori roža v srcu, ki se lahko razcveti šele v tišini, miru, kar asociira tudi na še nerojenega otroka, ki plava v tišini maternice: »Valovanje se preliva / z mirnim šumom preko nje, / roža se odkriva, skriva, / žarna, sama; / tiha, blažena omama / ziblje temno mi srce.« (Novy 1959: 65) Konkretizacija abstraktnih pojavov je tudi v pesmi *Roža*: minula sreča je cvetela kot bela, žlahtna roža. Podobna podoba jaza kot nerojenega otroka v maternici se pojavi v podobi ribe v enako naslovljeni pesmi *Riba*, kar je sugestivna metafora za preteklost in otroštvo. Arhaična, jungovska podoba je predstava še neizoblikovanega, v enosti izgubljenega jaza. Individualizacija je bolečina. Preteklo doživetje celote, v kateri jaz še ni bil izpostavljen, prinaša lirskemu subjektu olajšanje in občutek svobode: »Še enkrat biti v vsem, še v nepoznanju / tega, da ločen od vsega si, sam /[…] še ne svoj jaz.!« (Novy 1959: 69)

Sanjski jaz se izrazi v mesečni podobi s secesijskimi barvami tudi v nemški pesmi *Der Schlaf* (*Spanec*): »Es liegt der Mensch, / Aus seinem Herzen aber wachsen Träume / In Grün und Gold und weigen sich in Licht.« (Novy 2005: 39) Prevod: »Leži tam

človek, / sanje rastejo mu iz srca, / zelene in zlate, in zibljejo se v svetlobi.« (Novy 2005: 40)

Zavedanje jaza lahko pomeni tudi trpljenje, ki se ga lirski subjekt osvobodi s prehodom, izginotjem v druge prostore, razširitvijo v vesolje v zelo značilni pesmi *Vihar*: »Nekje se vrtim med svetovi / tujimi, čudnimi.« (Novy 1941: 43) Javoršek v tem kontekstu govori o kozmični dimenziji njene poezije. (Javoršek 1984: 177)

TEMNA STRAN JAZA IN MINEVANJE V ČASU

Osnovno čusteno stanje jaza sta žalost in melanholija za izgubljenim, ki zastira temeljni odnos do sveta, kar izrazi v pesmi *Žalost:* »Žalost življenja sama / mi v dno srca je pala.« (Novy 1959: 77) Žalost in melanholijo opredeli v slogu Rilkejvih izpovedi v nemški pesmi *Žalost*: »Žalost je tisto, kar je najgloblje v človeku in kar je od vseh čustev najbolj resnično. Dnevi stopajo v krog let, od vsakega si obetamo kaj prečudovitega, ampak resnica je le žalost. Žalost leži skrita v tebi kakor najsilnejša moč in kot najnežnejša začimba užitkov […] A ko buden ležiš v nočeh in se že dela dan, se oglasi v tvojih prsih dobra znana zatajena žalost, dokler je ne vzameš v roke in je ne zviješ v venec.« (prevod Javoršek, 1984: 75)

Prostor lirskega subjekta se povezuje s simboličnimi prostori in časi: jesen asociira smrt in skoraj dekadentno sprijaznjenost z minevanjem v pesmi *Jesen*: »Jesen je. Znova slutim vso višino / in čutim vso globino kot drevo, / ki mu razklala strela je sredino /in ki odmira in mu je lepo.« (Novy 1959: 85).

Le malo je radostnih ljubezenskih pesmi, zelo hitro se pojavlja poezija, v kateri lirski subjekt izraža strah, skrb in predsmrtno grozo, ki se vsiljuje s podobo odprte krste (*Mir*). Smrt ji pomeni dokončno ujetost v krsto, za jaz ni nobenega nadaljevanja. V tem pojmovanju zaznamo vpliv Prešernovega razumevanja smrti iz *Sonetja nesreče*. Tudi njena predstava smrti je samo telesna, je predstava razkrajajočega se trupla brez krščanskega vstajenja in posmrtnega življenja. Smrt je za oba neizbrisna usoda. V pesmi *Dež* z metaforo dežja ponazori neizbrisnost in končnost smrti, v kateri zbledi vse: »Vse zgine: skrb, veselje, hrepenenje, / premine gnev in tuga, trud in trenje. / Čemú, čemú bi kdo si prizadeval?/ Dež kmalu bo nad rušo nam prepeval. –« (Novy 1959: 67) Zaključek pesmi in življenja je smrt in v tej misli o »trudnosti« je osvobajajoča samo misel na neskončno prenavljanje življenja: »Pozna tiha noč / vse bolj truden svet, / mračni trg in temni dom. / Iz zemlje nekoč / mlad in pisan cvet / spet v pomlad pognala bom.« Slutnja smrti se v zbirki *Oboki* še povečuje. Neizbrisnost in dokončnost smrti in tudi največjo osamljenost človeške ekistence v smrti najbolj prepričljivo izrazi z biblično primero v pesmi *Zbranosti*:

Kot bi se lotil Abraham
še enkrat Izaka
boš ležal zvezan, tih in sam
v nagoti, ki te je bo sram
in čakal angela.

Skoz onemelost vseh stvari
boš čul njegov prihod.
[...]
V neskončno valujoč sijaj
se boš tedaj rodil. (Novy 1941: 51)

Podoba angela je telesna, kot so vse predstave pri njej izjemno žive in dramatične. V zbirki *Temna vrata* se slutnja smrti spoji v podobo bližajočese se apokalipse, ki je podana v srednjeveški vrsti mrtvaškega plesa v pesmi *Pred nevihto*: »Trdó nam groza v žile sili, / uprti, sohe, smo v portal, / ki dolgo skozenj so hodili / berač, kmet, kralj in kardinal.« (Novy 1941: 55)

Podobno se v njeni poeziji pojavi motiv »čudne utrujenosti«, ki začne prevladovati v drugi zbirki. To se povezuje s heraklitsko idejo nepovratnosti vsega, izginjanja v žrelo pozabe, kar pomeni tudi konec jaza: »A glej na vse kot iz daljine, / kot da že nič več tvoje ni, / kot da bi gledal na spomine, / na ladjo, ki s teboj izgine, /na luč, ki se v megli gubi.« (*Vse teče*). V doživljanju konca je sprijaznjenost in distanca. Tudi ljubezen, srečanje drugega, postaja bolečina (*Ljubila sem te*). Globoka rana življenja se več ne zapre: »Globoke rane ostra špranja / razširja se, ko krvavim, / vem, da me ziblje zadnja sanja, / da tone dan, da tonem z njim.« (Novy 1959: 107)

V tem stanju ji ostaja poezija, mir konca, prehod v drugo, iracionalno stanje: obdobje temnega boga. Temni bog se pojavi že v pesmi *Eros*. Zavit je v simbolično kopreno: to je ljubimec – skrivnostni tujec, ki se povezuje s poezijo in smrtjo: »Kdo si vabeči, ki kličeš in siliš? / Javiš se v gneči, v pustinji prikriliš, / s plaščem vihravim si, tujec, zastrt./ Težko duhteči, si ude maziliš, / vendar po vonju spominjaš na smrt!« (Novy 1941: 19) Bolj kot podoba krščanskega boga je sugeriran grški Dioniz, saj ta bog prinaša izgubljeno glasbo sveta. Temnemu bogu posveti eno najlepših pesmi *Temni bog*, kjer simbolične konotacije te postave še razširi. Eros je Tanatos, je spet tudi doživetje poezije, sveta, ki zveni. Med njim in lirskim subjektom se še bolj nakazuje erotični odnos: »Prišel je temni bog in sred noči / mi spet položil je roko na prsi, / nemočni so mi udje kakor trsi / in kri mi valovi, kot on želi./ Zapoj veli!« (Novy 1959: 82) Temni bog je kot Orfej, ki obuja svet, tišina spet zveni, Evridika ni več mrtva. Temni bog jo hoče posedovati in to – bodi moja – zveni kot spev mrt-

vega ljubimca, ki pride po Lenoro.[9] Nakazuje se nekaj mračnega, grozljivega in dokončnega, njena usoda se bo dopolnila: na koncu ljubezenskega pohoda in na koncu poezije je smrt in – paradoksno – lepota ter pravo bistvo obstoja. Skrivnostni tujec, temni bog je ljubimec, ki inspirira, oživlja in prinaša smrt. Končna maska temnega boga je maska angela smrti. Da je angel smrti tudi mrtvi ljubimec, ki pride po ljubico, se razkrije v tretji kitici, ko v apokaliptični noči, ki jo trgajo bliski, skupaj s temnim bogom letita nad nočno pokrajino: metafizika življenja se zaključi v krogu: »[…] in spet spoznavam: on mi je življenje / in je začetek, on zaključi krog.« (Novy 1959: 82) V četrti kitici še poudari usodnost in mračnost neizbežne smrti: »A ko grem, bo v tebi molk in mraz / kot na ledeni severni pokrajini, / […] takrat zakliče temni ptič v daljavi.« (Novy 1959: 82)

SKLEP

Sugestivna moč poezije Lili Novy je v posameznih fragmentih, arhetipskih simbolih in doživetih metaforah, v katerih simbolistično ozemljuje izviren pesniški svet. Lirski subjekt v njeni poeziji je jaz, ki se ozavešča in razkriva temne globine biti. Njeno filozofsko doživljanje je že na meji z eksistencialnim: značilno je doživetje vseprisotne smrti v drugi polovici življenja, groza in rana obstajanja kažeta na usodne razpone v doživljanju, ki jih zaslutimo v njeni intimni in elegični poeziji. Kot ena izmed redkih slovenskih pesnic spada tudi med fenomene nemških avtorjev v habsburški monarhiji, med katere se uvršča subtilna filozofska lirika Reinerja Marie Rilkeja, s katerim se je Lili Novy čutila najbolj povezana. V melanholičnih tonih in opevanju preteklosti je izrazila svojo srednjevropskost in tudi osamljenost tujstva. V poeziji je oblikovala prepoznaven, simboličen zemljevid svojega domišljijskega, kulturno bogatega fikcijskega sveta, poetični vrt arhetipske imaginacije. Čeprav je napisala razmeroma malo, so nekatere pesmi in fragmenti neizbrisni v slovenski poeziji 20. stoletja – predigra k intimizmu v 50. letih pa tudi k mitski simboliki eksistencialnih pesnikov v 60. letih. V slovenski poeziji pomeni njen pesniški opus nadaljevanje in dokončni vrh simbolizma, ki se v poeziji slovenske moderne ni uspel do konca razviti. V poeziji prvih slovenskih pesnic pogrešamo medbesedilne navezave (Jensterle-Doležal 2006: 207), nasprotno pa je Lili Novy izrazito intelektualna avtorica z več kulturnimi identitetam, ki v svojih simbolnih podobah črpa iz krščanskega, starogrškega izročila in evropske literarne podzavesti.

---

[9] Tu bi lahko razmišljali o navezavi na tradicijo: motiv Lenore je eden od prvih izrazitih motivov v slovenski liriki. Tu odkrijemo tudi navezavo na poezijo Svetlane Makarovič, ki jo v 70. letih obseda motiv mrtvega ljubimca, ki pride po ljubico.

VIRI

NOVY, Lili, 1998: *Temna vrata*. (Ponatis iz leta 1941). Ljubljana: Samozaložba, D. Petek.

NOVY, Lili, 1959: *Oboki*. Uredil Josip Vidmar. Ljubljana: Državna založba.

NOVY, Lili, 2005: *Črepinje in druge pesmi*. Izbrala in prevedla Amalija Maček. Ljubljana: Apokalipsa.

LITERATURA

JAVORŠEK, Jože, 1984: *Lili Novy*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

JENSTERLE-DOLEŽAL, Alenka, 2006: Misterij ženskega pisanja. *Apokalipsa* 103–104. 204–215.

MAČEK, Amalija, 2005: Spremna beseda k prevodom. Lily Novy: *Črepinje in druge pesmi*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa. 65–73.

NOVAK-POPOV, 1997: Poezija slovenskih pesnic. Aleksandra Derganc (ur.): *33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 123 –193.

POGAČNIK, Jože, PONIŽ, Denis, 2001: Lirika. *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.

VIDMAR, Josip, 1959: Pripomba. Lili Novy: *Oboki*. Ljubljana: Državna založba.117–118.

Ob 150-letnici rojstva Antona Pavloviča Čehova

Aleksandra Derganc
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Dva prevoda Češnjevega vrta

V članku primerjamo nekatere rešitve, ki so v dveh prevodih Češnjevega vrta: J. Vidmarja in M. Jesiha. Oba prevoda sta kvalitetna. Razlika je – pričakovano – v tem, da je Jesihov prevod sodobnejši in v tem, da je Vidmarjev prevod pod nekoliko večjim vplivom izvirnika v ruščini.

1 Opazujoč prevoda znamenitega dela A. P. Čehova *Češnjev vrt* v slovenščino, namreč prevod Josipa Vidmarja (uprizoritev 1922/23) in Milana Jesiha (uprizoritev 1985/86), moramo že kar na začetku ugotoviti, da gre za dva kvalitetna prevoda, ki pa ju loči več desetletij.[1] V pričujočem prispevku ne gre za izčrpen opis, ampak le za opozorilo na nekatere razlike med prevodoma. Ob večini teh razlik bi se lahko pridružili mnenju, izraženem npr. v knjigi L. K. Latyševa in A. L. Semjonova o prevajanju (str. 74–75; prevedla A. Derganc):

> Treba je poudariti, da je mogoče v prevodu imeti za optimalne več prevajalskih rešitev, pri katerih ima vsaka svoje prednosti pred drugimi. Združiti te prednosti, torej uresničiti jih v eni varianti prevoda, ni mogoče, ker eno ni združljivo z drugim. Tako, npr. pogosto nastane protislovje med vsebinsko točnostjo in uzualnostjo. Pred prevajalcem vznikne alternativa: izbrati bolj natančno ali bolj uzualno […] varianto. […] Pogosto obstajata dve ali več optimalnih variant prevoda, od katerih ima vsaka svoje prednosti, na splošno pa sta praktično enakovredni.
> Navsezadnje je mogoče obstoj več optimalnih variant pojasniti s preprosto in znano okoliščino, kot je variativnost izrazne plati jezika. Dobro znano je, da lahko včasih isto misel, intenco praktično enakovredno izrazimo na več načinov.

[1] Izbor uprizoritev in izdaj *Češnjevega* vrta v slovenščini (do l. 1998) gl. v spremnem besedilu T. Viher v (Čehov 1998: 41–42)

Ponazorimo to s primerom:[2]

(1)
Варя: […] пошла бы себе **в пустынь**, потом в Киев ... (316)
Varja: […] romala bi lepo **k puščavnikom**, potem v Kijev … (V, 124)
Varja: […] šla bi k **samotnim samostanom**, potem v Kijev … (J, 55)

Ruski izraz *пустынь* pomeni bivališče meniha ali menihov, ki živijo v osami, ali pa določeno vrsta samostana, ki je nekoč nastal na samotnem mestu. Znan je npr. samostan Оптина Пустынь, ki je Dostojevskemu služil za zgled samostana v *Bratih Karamazovih*. Ni jasno, kaj točno pomeni ta izraz pri Čehovu, vendar oba prevoda posredujeta pomen meništva in samote ter namere Varje, da bi se podala na romanje po svetih krajih.

2 Nam pa že uveljavljeni **naslov igre** v slovenščini zastavlja uganko: zakaj je ruski naslov *Вишнёвый сад* (*Višnjovyj sad*) – torej *Višnjev vrt* – preveden kot *Češnjev vrt*.

V ruščini tako kot v slovenščini obstajata dve poimenovanji za dve podobni a ne identični vrsti dreves in plodov: *вишня – višnja* (prunus cerasus) in *черешня – češnja* (prunus avium). Ne da bi se spuščali v zapletenosti botaničnih sorodnosti in opisov, lahko rečemo, da so višnje kiselkaste, češnje pa slajše; višnje uspevajo tudi v Severni Evropi, medtem ko češnje rastejo v zmernem podnebju južne Evrope. Tako v osrednji Rusiji rastejo višnje, v Sloveniji pa rastejo tako višnje kot češnje.

Vprašanja, zakaj je imela igra v slovenščini naslov *Češnjev vrt* in ne *Višnjev vrt*, se dotika Tanja Viher v spremnem besedilu k drami (Čehov 1998: 24–25). T. Viher domneva, da se je to zgodilo pod vplivom nemškega prevoda, kjer se naslov glasi *Der Kirschgarten* in dodaja, da se tudi v angleščini naslov glasi *Cherry Orchard.* Vendar bi bilo treba dodati, da je v nemščini in angleščini izraz za višnjo *Sauerkirsche* oz. *sour cherry*[3]. Domnevamo lahko, da prevajalci v ta dva jezika niso uporabili teh izrazov, ker določilo *sour* oz. *sauer* ('kisel') nekako nasprotuje poetičnosti naslova, ki jo je želel posredovati avtor.[4]

Če se je za naslov *Češnjev vrt* odločil prevajalec Josip Vidmar, lahko domnevamo, da je gotovo vedel, da ustreza ruskemu *вишня* slovensko *višnja*. Tudi če dopustimo

---

[2] Ruski zgledi so navedeni po Čehov 2000, Vidmarjevi zgledi iz Čehov 1947 in Jesihovi zgledi iz Čehov 1998. Ruski zgledi so opremljeni le s stranjo, Vidmarjevi z V in Jesihovi z J.

[3] V nemščini obstaja za višnjo še izraz *Weichsel*.

[4] Zelo zanimiva je razlaga za 'черешня' v slovarju Dalja, namreč 'rod krupnoj, sladkoj višni' (vrsta velike, sladke višnje), kar dodatno priča o tem, da je v zahodni, srednji in južni Evropi pogostejša češnja, v Rusiji (kot delu severne Evrope) pa višnja.

morebiten vpliv npr. nemškega prevoda, se zdi verjetneje, da je izbral svojo rešitev zato, ker so češnje bolj prisotne v slovenski zavesti kot višnje in ker mu je zvenel naslov *Češnjev vrt* bolj poetično. O večji pogostosti in poetični konotaciji besede *češnja* v primerjavi z besedo *višnja* nas poleg intuicije govorca slovenščine prepriča tudi pogled v korpus *Naša beseda*: res da za *češnja* dobimo skoraj trikrat manj zadetkov (117) kot za *višnja* (289), vendar se pri *višnja* praktično vsi zadetki nanašajo na toponim *Višnja gora,* nekaj na *Višnja vas*, nekaj pa se jih nanaša na žensko osebno ime. Na plod se nanašajo le štirje zadetki: *kandirana višnja*, dvakrat nastopa beseda *višnja* v križankah in enkrat v frazemu *višnja na vrhu torte*. Niti en zadetek nima poetičnega konteksta. Med zadetki za *češnja* je že prvih pet v poetičnem kontekstu:

Češnja šumi Nad belo roko šumijo svileni rokavi. Češnja šumi. (Srečko Kosovel)

Češnja šumi Nad belo roko šumijo svileni rokavi. Češnja šumi. Žareči vlak. (Srečko Kosovel)

O, to so njene svetle oči, ki na temna polja strmijo. Češnja in ona. Noč je asimetrija. (Srečko Kosovel)

Spet je prišla pomlad in na mojem vrtu je zacvetela češnja. Vsa je v belem kot mlada nevesta in skoraj prav tako glasno diha v svoji cvetoči sreči. (Ciril Kosmač)

Češnja vsa bela na griču stoji, gleda na breskev, ki v vrtu cveti. (Eno si zapojmo)

Naslov *Češnjev vrt* je postal del slovenske kulturne zavesti. Tega se je zavedal tudi prevajalec Milan Jesih, ki je zato ta naslov obdržal tudi v svojem prevodu. Le za predstavo v izvedbi AGRFT l. 1993/94 je uporabil naslov *Višnjev vrt* (Čehov 1998: 42).

Čeprav seveda lahko le z večjo ali manjšo gotovostjo ugibamo o Vidmarjevih motivih za rešitev, kakršno je pač uporabil (če je bila to sploh njegova odločitev in ne morda koga drugega v gledališču), pa nam je njegov prevod, če naša domneva drži, lahko za zgled težnje po tem, da naj besedilo prevoda doseže v ciljnem jeziku oz. kulturi funkcionalno enak učinek kot v izvirnem jeziku oz. kulturi.[5]

3 Če se ozremo k posameznim prevodnim razlikam, lahko ugotovimo, da je Jesihov prevod – seveda – sodobnejši kot Vidmarjev, in sicer tako pri nekaterih slovničnih kot leksikalnih rešitvah.

3.1 Vidmar večkrat uporablja bolj knjižne oblike sed. glagolov v 3. os. mn.:

Vidmar: preden **dobe** prtljago (120), naj ga ne **bude** (125), škorci **pojo** (130), vrt **prodado** (131) itd.

[5] Zelo zanimiva je razlaga za ‘черешня’ v slovarju Dalja, namreč ‘rod krupnoj, sladkoj višni’ (vrsta velike, sladke višnje), kar dodatno priča o tem, da je v zahodni, srednji in južni Evropi pogostejša češnja, v Rusiji (kot delu severne Evrope) pa višnja.

Jesih: preden **dobijo** prtljago (51), naj ga ne **budijo** (56), škorci **pojejo** (62), vrt bodo **prodali** (62) itd.

3.2 Jesih francoski toponim Menton sloveni z moško obliko, kot je to običajno v sodobni slovenščini: pri **Mentonu** (55). Vidmar uporablja žensko obliko: pri **Mentoni** (124), tako kot v ruščini Čehov: около **Ментоны**. V sodobni ruščini se uporabljata obe obliki: *Ментона* in *Ментон*.

3.3 Jesih pretekli pogojnik nadomešča s sedanjim pogojnikom:

(2)
Аня: […] ушла, ушла **без оглядки** […] (317)
Anja: […] in je odšla, odšla, **ne da bi se bila ozrla** […] (V, 125)
Anja: […] odšla je, odšla, **ne da bi se ozrla** […] (J, 125)

(3)
Фирс: […] Утром уехали, не **сказавшись**. (333)
Firs: […] zjutraj ste se odpeljali, ne da **bi** mi **bili povedali.** (V, 141)
Firs: […] Zjutraj ste šli, ne da **bi povedali**. (J, 74)

3.4 Vidmar pogosto uporablja v pomenu prihodnjega dovršnika sedanji dovršnik, kar zrcali ruske oblike. Jesih dokaj dosledno te oblike nadomešča z dovršnim prihodnjikom z *bom*:

(4)
Лопахин: »Не плачь, говорит, мужичок, до свадьбы **заживет** ... « (311)
Lopahin: »Ne jokaj , kmetiček,« mi je rekla, »do svatbe **se že zaceli …** « (V, 120)
Lopahin: »Ne jokaj, kmetek, » je rekla, »do ohceti **se bo zacelilo**.« (J, 51)

(5)
Лопахин: **Узнаёт** ли она меня? Пять лет не видались. ((312)
Lopahin: Bog ve, ali me **spozna**? Pet let se nismo videli. (V, 122)
Lopahin: Me **bo spoznala**? Pet let se nisva videla. (J, 53)

Tu se je umestno spomniti na polemiko med Davorinom Hostnikom in Stanislavom Škrabcem. Medtem kot je prvi terjal, da naj bi se dovršni prihodnjik v slovenščini dosledno izražal – tako kot v ruščini – z dovršnim sedanjikom, je Škrabec dokazoval, da je izražanje z dovršnim prihodnjikom (oblika *bom* + deležnik dovršnika na –*l*) v slovenščini popolnoma normalna in da ni nastala pod vplivom nemščine (Derganc 2006).

3.5 Vidmar pogosteje uporablja za glagoli, ki dopuščajo predmet tako v rodilniku kot v tožilniku, predmet v rodilniku, Jesih pa tožilniku. Tudi tu Vidmar zrcali rabo v ruščini.

(6)
Аня: […] Отчего вы не объяснитесь, **чего** вы ждете? (316)
Anja: […] Zakaj se ne zgovorita, **česa** čakata? (V, 124)
Anja: […] Zakaj se ne pogovorita, **kaj** čakata? (J, 55)

3.6 Tudi na področju leksike je precej razlik povezanih s časovno razdaljo med prevodoma. Odnos med izbranimi rešitvami je včasih tak, da uporablja Vidmar izraze, ki so označeni v SSKJ kot knjižni, starinski, z *raba peša*, medtem ko uporablja Jesih nevtralne. Včasih uporablja Jesih izraze, ki so v SSKJ označeni kot pogovorni, Vidmar pa nevtralne.

(7)
Лопахин: […] когда я был мальчонком, лет пятнадцати, отец мой **покойный [**...] (311)
Lopahin: […] ko sem bil še pobalin kakih petnajst let, me je **rajnki** oče […] (V, 120)
Lopahin: […] ko sem bil fantič, star kakih petnajst let, me je moj **pokojni** oče […] (J, 51)

Izraz *rajnki* je v SSKJ označen z *raba peša*:

(8)
Дуняша: […] Я в **обморок упаду**. (319)
Dunjaša: […] **Omedlela bom**. (V, 121)
Dunjaša: […] **V nezavest bom padla.** (J, 52)

V SSKJ je besedna zveza *pasti v nezavest* označeno s *pogovorno.*

(9)
Лопахин: »Не плачь, говорит, мужичок, **до свадьбы** заживет ... « (311)
Lopahin: »Ne jokaj, kmetiček,« mi je rekla, »**do svatbe** se že zaceli **…** « (V, 120)
Lopahin: »Ne jokaj, kmetek, » je rekla, »**do ohceti** se bo zacelilo.« (J, 51)

V SSKJ je *ohcet* označeno s *pogovorno.*

Neredko Vidmar uporablja v prevodu slovenske besede, ki se glase tako kot ruske, vendar imajo v slovenščini knjižni odtenek. Npr.:

(10)
Любовь Андреевна: Детская**, милая** моя, прекрасная комната […] (313)
Ljubov Andrejevna: Otroška soba**, mila** moja, prelepa soba […] (V, 122)
Ljubov Andrejevna: Otroška**, ljuba** moja, prelepa soba […] (J, 53)

(11)
Дуняша: **Милая** моя! (313)
Dunjaša: **Mila** moja! (V, 122)
Dunjaša: **Ljuba** moja! (J, 54)

Mil v pomenu *ljub* je v SSKJ označeno s *knjižno.*[6]

(12)
Варя: **Красавица** приехала! (314)
Varja: Moja **krasotica** je prišla! (V, 123)
Varja: **Lepotica** je prišla! (J, 54)

Krasotica ima v SSKJ oznako *knjižno.*

(13)
Дуняша: […] Нежная стала, такая деликатная, **благородная** […] (328)
Dunjaša: […] nežna sem postala, tako delikatna, **blagorodna**, […] (V, 137–8)
Dunjaša: […] Postala sem nežna, rahločutna, **fina** […] (J, 70)

Blagoroden ima v SSKJ oznako *starinsko.*

(14)
Лопахин: На дворе октябрь, а солнечно и **тихо**, как летом. […] (351)
Lopahin: Oktober je, zunaj pa sončno in **tiho** kakor poleti. […] (V, 161)
Lopahin: Zunaj je oktober, a sončno in **brezvetrno**, kot poleti. […] (J, 94

Med pomeni ruskega pridevnika *тихий* je tudi pomen 'miren, brez vetra' (BTS). Tudi med pomeni slovenskega pridevnika *tih* je pomen 'miren, brez vetra', vendar ima kvalifikator *starinsko.*

4 Včasih en ali drugi prevajalec ponuja za slovenščino običajnejše rešitve, medtem ko se drugi manj oddaljuje od izvirnika. Treba pa je poudariti, da v naslednjih zgledih tudi večja bližina rešitve ruščini prevodu ni v škodo ne pomensko ne stilistično.

---

[6] Je pa Vidmar natančnejši v prevodu besede *детская*, ki pomeni v ruščini *otroška soba.* Podobno izrazi, po izvoru pridevniki, *столовая, ванная* pomenijo hkrati 'jedilna' in 'jedilnica', 'kopalniška' in 'kopalnica' itd. Pri samostalniškem pomenu je namreč opuščen drugi del besedne zveze, samostalnik комната 'soba'.

(15)
Пищик: […] но как говорится, **попал в стаю, лай не лай, а хвостом виляй.** (339)
Piščik: […] toda kakor pravijo, **kdor med volkove zaide, mora z njimi tuliti**. (V, 148)
Piščik: […] ampak, kot pravijo, **če si v tropu, boš tudi z repom mahal.** (J, 80)

Tu Vidmar prevede ruski izrek, ki dobesedno pomeni 'če zaideš v trop, lahko lajaš ali ne lajaš, ampak mahaj z repom' z izrekom, ki uporablja elemente slovenskega izreka s podobnim smislom (*Kdor se z volkovi druži, mora z njimi tuliti*, SSKJ). Tudi v ruščini obstaja izrek *С волками жить — по-волчьи выть* (*Če živiš z volkovi, je treba tuliti po volčje*), vendar je Čehov pač uporabil izrek o mahanju z repom, mogoče zato, ker se bolj prilega kontekstu (ker vsi plešejo, pleše še Piščik, čeprav ni najbolj zdrav). Jesihova varianta je bliže ruski, vendar je smisel tega izreka tudi v taki obliki povsem razviden.

Tudi v naslednjem zgledu Vidmar prilagaja rusko besedno zvezo slovenščini, medtem ko se Jesih drži dobesedneje ruskega izvirnika.

(16)
Пищик: Мой покойный родитель, шутник, **царство небесное** […] (339)
Piščik: Rajnki moj oče, bil je šaljivec, **bog mu daj dobro** […] (V, 148)
Piščik: Moj pokojni oče, šaljivec, **Bog mu daj nebesa** […] (J, 80)

Podobno v ljubkovalnem nagovoru Gajeva, namenjenega nečakinji Anji, Vidmar rusko *крошка* (ki ima poleg pomena *drobtinica* tudi pomen ljubkovalnega nagovora za otroka ali žensko) prevede z za slovenščino bolj običajnim *punčka*, medtem ko Jesih obdrži prevod ruskega *крошка – drobtinica*.

(17)
Гаев: **Крошка** моя. (325)
Gajev: **Punčka** moja. (V, 133)
Gajev: **Drobtinica** moja. (J, 65)

V naslednjem zgledu nasprotno Jesih uporabi v slovenščini običajen frazem (V SSKJ označen z *iron.*), medtem ko Vidmar dobesedno prevede rusko frazo. V ruščini *держи карман шире* pomeni 'zaman čakaš, ničesar ne boš dobil'.

(18)
Любовь Андреевна. […] Ты дай, Леонид.
Гаев. Дам я ему, **держи карман**. (324)
Ljubov Andrejevna: […] daj mu, Leonid.

Gajev: O seveda, **kar žep nastavi**. (V, 132)
Ljubov: […] Daj mu, Leonid.
Gajev: […] **Pa še zlato uro**. (J, 64)

V naslednjem monologu Lopahina ohranja Vidmar rusko besedo *mužik*, ki v slovenščini sodi med kulturno obarvane besede, značilne za rusko okolje, medtem ko Jesihov prevod s *kmet* to obarvanost izgubi, je pa pomensko razvidnejši.

(19)
Трофимов: […] Называют себя интеллигенцией, а прислуге говорят «ты», **с мужиками** обращаются как с животными […] (334)
Trofimov: […] Imenujejo se inteligenca, služinčad pa tikajo, **z mužiki** ravnajo kot z živino, […] (V, 143)
Trofimov: […] Imenuje se inteligenca, služabnike pa tikajo, **s kmeti** ravnajo kot z živino, […] (J, 75)

5 Nekatere rešitve se gibljejo na robu ali pa naravnost zapadejo v območje **lažnih prijateljev**. Gre za znan problem pri prevajanju zlasti iz slovanskih jezikov, kjer ima navidez enakoglasna beseda v ruščini drugačen pomen kot v slovenščini. Pogosto je pomen ruske besede vendarle tako blizu pomenu slovenske, da to pri prevodu ne povzroča kakih večjih nesporazumov.

(20)
Дуняша: ... Какой вы стали **за границей**. (316)
Dunjaša: … Kakšni ste postali **za mejo**. (V, 125)
Dunjaša: … Kakšni ste postali v **inozemstvu**. (J, 56)

V ruščini je *за границей* 'za mejo' stalna besedna zveza s pomenom *v tujini, v inozemstvu*.

V zadnji repliki drame pozabljeni Firs pritisne na kljuko vrat in ugotovi, da so zaklenjena. Rusko *заперто* pomeni *zaklenjeno* (*запереть – zakleniti*). Če bi bila vrata le zaprta, bi jih Firs verjetno odprl in mu ne bi bilo treba ugotavljati, da so zaklenjena.

(21)
Фирс (*подходит к двери, трогает за ручку*). **Заперто**. Уехали. […] (360)
Firs: (*gre k vratom, pritisne kljuko*): **Zaprto**. Odšli so. […] (V, 169)

Firs: *gre k vratom, pritisne na kljuko*: **Zaklenjeno**. Odšli so. […] (J, 102)

Še nekoliko bolj neroden je vpliv ruščine v naslednjem zgledu:

(22)
Пищик: Я **полнокровный**, со мной уже два раза удар был, танцевать трудно […] (339)
Piščik: **Polnokrven** sem, dvakrat me je že kap, plesati je težko […] (V, 148)
Piščik: **Visok pritisk** imam, že dvakrat me je kap, plesati je naporno […] (J, 80)

Izraz *полнокровный* ima v BTS več pomenov V prvem pomenu ima kvalifikator *med.* in se nanaša na samostalnik *полнокровие*, ki ima tudi kvalifikator *med.* in pomeni 'povečanje količine krvi'. V tem pomenu *полнокровный* torej pomeni 'bolan zaradi prevelike količine krvi'. Naslednji pomeni so povezani z zdravjem, močjo, dejavnostjo vsebine itd. npr. v besedni zvezi *полнокровная бабёнка* ('polnokrvna kmečka ženska'). V slovenščini so pomeni *polnokrven* podobni tistim v ruščini: *zdrav, poln življenjskih moči,* zgled *'polnokrvno dete'* (SSKJ), nima pa slovenski izraz pomena 'tak, ki ima povečano količino krvi'. V tem smislu Vidmarjev prevod seveda ni ustrezen, je celo protisloven. Ustrezen je Jesihov prevod. Težko je verjeti, da Vidmar ni opazil protislovja v gornji repliki, možno pa je, da je slovenski besedi kar pripisal še prvi ruski pomen.

Oba prevajalca pa sta pod vplivom ruščine uporabila izraz *laket* namesto *komolec* v naslednji repliki, vendar ta pomenski premik za smisel replike ni moteč:

(23)
Шарлотта: Если позволить поцеловать вам руку, то вы потом пожелаете в **локоть**, потом в плечо ... (321)
Šarlota: Če vam dovolim poljubiti roko, zahočete **laket**, potem ramo … (V, 130)
Šarlota: Če vam dovolim poljubiti roko, boste hoteli **laket**, potem ramo … (J, 61)

SSKJ sicer navaja ob *laket* pomen *komolec*, vendar z oznako *zastarelo.*

6 Jesihove rešitve so včasih **natančnejše**, npr. v repliki:

(24)
Аня: […] Мама живёт на **пятом** этаже […] (314)
Anja: […] Mama stanuje v **petem** nadstropju […] (V, 123)
Anja: […] Mama stanuje v **četrtem** nadstropju […] (J, 54–55)

Gre za to, da Rusi štejejo nadstropja brez pritličja, tako da je naše prvo nadstropje za njih drugo.

7 Glede na to, da ruščina nima **dvojine**, mora prevajalec v slovenščino iz konteksta ugotoviti, ali je treba ruske množinske oblike prevesti z dvojinskim, ali se torej nanašajo na dve osebi ali na več oseb.

V naslednjem zgledu je zanimivo, da Vidmar glagolsko obliko prevaja z množino, Jesih pa z dvojino. Jesihov prevod poudarja, da gre za Lopahina in Ranjevsko, ki se nista videla pet let, Vidmarjev je manj določen in ne izključuje možnosti, da gre za več ljudi.

(25)
Лопахин: […] Узнаёт ли она меня? Пять лет не **видались**. ((312)
Lopahin: […] Bog ve, ali me spozna? Pet let se **nismo videli**. (V, 122)
Lopahin: […] Me bo spoznala? Pet let se **nisva videla**. (J, 53)

Podobno v repliki Šarlote, ki se dejansko tudi nanaša le na dva človeka, Jepihodova in Jašo:

(26)
Шарлотта: Ужасно **поют эти люди** ... фуй! Как **шакалы**. (328)
Šarlota: Grozno **pojo ti ljudje** … fej! Ko **šakali**. (V, 136)
Šarlota: Grozno **pojeta ta dva** … fej. Kot **dva šakala.** (J, 69).

V obeh gornjih zgledih je v slovenščini dejansko možna bodisi dvojina, ki je natančnejša, bodisi množina, ki je nedoločnejša. V naslednjem zgledu, kjer gre za (neuresničen) pogovor Varje in Lopahina o ljubezni in poroki, pa nikakor ni možno, da bi bile udeležene še kake druge osebe, zato tudi Vidmar prevaja glagol z dvojino:

(27)
Аня: Варя, он сделал предложение? (*Варя отрицательно качает головой.*) Ведь он же тебя любит ... Отчего **вы** не **объяснитесь**, чего **вы ждете**? (316)
Anja: Varja, ali te je zasnubil? (*Varja odkima.*) Saj te vendar ljubi … Zakaj se ne **zgovorita**, česa **čakata**? (V, 124)
Anja: Varja, te je zasnubil? *Varja odkima.* Saj te vendar ljubi … Zakaj se ne **pogovorita**, kaj **čakata**? (J, 55)

8 Glede na to, da je Milan Jesih pesnik, je tudi razumljivo, da je odlomke romanc, ki se pojavljajo v besedilu, prevedel bolj pesniško, npr.

(28)
Епиходов (*играет на гитаре и поет*): «Что мне до шумного света, что мне друзья и враги ...» (327)
Jepihodov (*igra na kitaro in poje*): »Kaj mar bi bil svet mi šumeči, sovragi, prijatelji kaj? …« (V,136)
Jepihodov *igra na kitaro in poje*:
»Ne bílo hrupnega sveta,
prijat'ljev, mi sovragov mar …« (J, 68)

9 Za konec naj navedem še zanimiv zgled, ki nam kaže, kako je nekatera dejstva zunajjezikovnega vedenja pogosto izredno težko ali pa tudi nemogoče vzpostaviti, zaradi česar se izgubljajo posamezni elementi smisla besedila. Pri naslednjem prevodu ne gre za problem razlik med različnimi kulturami, ampak za problem časovne oddaljenosti.

(29)
Гаев: А здесь **пачулями** пахнет. (317)
Gajev: Tukaj diši po **slabem parfumu**. (V, 126)
Gajev: Tukaj je pa duh po **pačuliju**. (J, 57)

Pačuli oz. rus. пачули (množinski samostalnik) je, kot nam pove tudi komentar v izdaji Češnjevega vrta iz l. 1998, dišava iz Indije. Menda je bila popularna v 60–tih letih 20. st. v času hipijev. Vendar taka razlaga nič ne pove o pozitivni ali negativni konotaciji te dišave.

Velja mnenje, da namiguje Gajev na to, da se je zadrževal v prostoru Jaša, mladi povzpetniški in nesimpatični lakaj, ki ga Gajev ne mara. Ob drugi priložnosti Gajev npr. Jaši očita, da diši od njega po kokoših. Vidmarjev prevod izrazu *пачули* da negativno konotacijo, namreč *slab parfum.* Da je njegov prevod ustrezen, nam potrjuje naključno najden odlomek iz romana Susan Vreeland *Luncheon of the boating party*, ki se dogaja konec 19. st. V prevodu v srbščino se glasi takole: »Miriše pačulijem. Svaka drolja sa Monmartra tako miriše. Trg Pigal se puši od pačulija. Ako želi da se pravi aristokratkinja, trebalo bi da oplemeni ukus.« (str. 244) Vidmar je skratka očitno vedel, da je veljal pačuli konec 19. st. tudi za sestavino poceni parfumov in je to v svojem prevodu ekspliciral. V sodobnosti tega večinoma ne vemo več in verjetno se bo smisel tega drobnega namiga pozabil kot pač še marsikateri drugi element zunajjezikovnega vedenja.

10 Povzemimo: oba prevoda Češnjevega vrta sta kvalitetna in po moji sodbi izpolnjujeta zahtevo prevajalstva – v ciljnem jeziku poustvariti tako besedilo, da bo njegov učinek v ciljni kulturi čim bližji učinku, kot ga je imelo besedilo v izvirni kulturi. Večino razlik med obema prevodoma je treba pripisati časovni razdalji, ki ju loči. Jesihov prevod je sodobnejši. Vidmarjeve rešitve so pod večjim vplivom ruščine, vendar so bili slavizmi v knjižnem jeziku tedanjega obdobja pogostejši (prim. Jakopin 1979).

VIRI

А. П. ЧЕХОВ 2000: Вишневый сад. *Пьесы*. Москва: Синергия. 310–361.

A. P. ČEHOV 1947: Češnjev vrt. *Izbrana dela A. P. Čehova*. 1. knjiga (dramska dela). Ljubljana: DZS. 136–169.

ČEHOV, A. P., 1998: *Češnjev vrt.* Spremna besedila napisala Tanja Viher. Prevod Milan Jesih. Ljubljana: DZS.

VRILAND, Suzan, 2009: *Izlet.* Laguna.

Slovarji

BTS: Большой толковый словарь русского языка. Ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт. 2003.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I-IV. Ljubljana: SAZU in DZS. 1970–91.

Besedilni korpus *Nova beseda*: >http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html.< Dostop 22. 7. 2010.

LITERATURA

DERGANC, Aleksandra, 2006: Polemika med Stanislavom Škrabcem in Davorinom Hostnikom. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 21–27.

JAKOPIN, Franc, 1979: Župančič in lekiskalni slavizmi v slovenskem knjižnem jeziku. France Bernik (ur.): Oton *Župančič: simpozij*. Ljubljana: Slovenska matica. 187–191.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

ЛАТЫШЕВ, Лев Константинович, СЕМЕНОВ, Аркадий Львович, 2005: Перевод. Теория, практика и методика преподавания. Москва: Academia.

Nada Đukić
Fakulteta za humanistične študije Koper univerze na Primorskem

Čehov kot utemeljitelj t.i. moderne kratke zgodbe

Pripovedna proza Antona Pavloviča Čehova predstavlja vir, iz katerega so črpali še zlasti pripovedniki kasnejših obdobij: npr. Joyce in Kafka v modernizmu, Borges v postmodernizmu, Carver v postpostmodernizmu. Slogovno pomeni njegovo pisanje sintezo romantike in realizma ter zlasti napoved impresionizma, simbolizma in celo minimalizma. V okviru kratke (pripovedne) proze oz. kratke (krajše) pripovedi velja izpostaviti tip t. i. moderne kratke zgodbe, ki jo je razvil prav on.

»Brali me bodo sedem ali sedem let in pol,
nato pa me bodo pozabili …
Zatem bo preteklo nekaj časa
in ponovno me bodo začeli brati,
a tedaj me bodo brali zares dolgo.« (Logar 1995: 61).

Zgornja trditev Čehova je vedno bolj aktualna, zlasti če imamo v mislih intenzivna sodobna raziskovanja njegovega dela – tudi proznega in ne samo dramskega – in vplivnost (prim. Kustec 1999, Virk 2004). Čehov sam se je tudi v tem pogledu izkazal za velikega vizionarja.

Pobude za njegovo ustvarjanje so bile raznovrstne: od osebnih do družbenih in literarnih. Družinske razmere so narekovale to, da je razvil izredno zapleteno razmerje do soljudi in še posebej do žensk (Poniž 2001: 400–401), zdravniški poklic je razširil njegovo opazovanje in ga obogatil z dragocenim znanjem drugačne vrste (Kramberger 1967: 185). Ustvarjati je začel v 80. letih 19. stoletja, ki so predstavljala za tedanjo Rusijo krizno in prelomno obdobje (Lavrin 1979: 198, Skaza 2004: 580).

V literaturi to obdobje pomeni žanrski premik od romana h kratki (pripovedni) prozi, noveli in povesti (Flaker 1986: 96, Skaza 2004: 580). Pomembno spodbudo zlasti v smislu odpovedovanja naglici pri pisanju in vzbujanja čuta za umetniško odgovornost pa dá mlademu Čehovu tedaj že uveljavljeni pisatelj in kritik Dmitrij Vasiljevič

Grigorovič (leta 1866); usodnost te spodbude bi bilo moč primerjati z vplivnostjo kritike Bjelinskega na delo Dostojevskega (leta 1844) (Kreft 1950: 15).

Raziskovanje kratke (pripovedne) proze oz. kratke (krajše) pripovedi je v sodobni literarni vedi tako večplastno in raznovrstno, kot so tudi besedila oz. žanri iz tega okvira. Za razumevanje proznih del Čehova so relevantne študije, ki obravnavajo tako njegovo scenko, anekdoto, črtico, kratko zgodbo kot tudi njegovo novelo in povest. Inovativnost oz. kar pridevnik »čehovska« priznavajo posamezni slovenski literarni zgodovinarji in teoretiki njegovi črtici in noveli (Lavrin 1979: 200), drugi pa noveli in povesti (Skaza 2004: 579). Zanimivost ali posebnost ustvarjanja Čehova je tudi sinteza proze in poezije v pripovedništvu, obenem pa pisanje dramskih del v prozi (Skaza 2004: 579, 612; Prijatelj 1953: 262).

Glede na najnovejše ugotovitve (prim. Kustec 1999, Virk 2004) je prodornost in vplivnost Čehova v svetovnem merilu vidna predvsem pri njegovem ustvarjanju tradicije t. i. moderne kratke zgodbe. Zasnove takšnega pojmovanja najdemo pri Janku Lavrinu v njegovi *Panorami ruske literature* (1979), v kateri govori o posebni »čehovski« črtici, za katero naj bi bilo značilno, da je pisana »v slogu gospodarnega stenografskega realizma brez vsakih umetnih zapletov, zgrajen[a] iz priložnostnih koscev in fragmentov natanko tako, kot se stvari dogajajo v življenju; vse je povedano svojevrstno, neposnemljivo preprosto.« (Lavrin 1979: 199).

Tomo Virk v razpravi *Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi* (2004) za t. i. moderno kratko zgodbo (*short story*) trdi, »da se osredotoča na notranjo, subjektivno realnost, dostopno nekontinuirano, prek bežnih, impresionističnih vtisov, posredno, s sugestijami in namigi. Zato po navadi nima več osrednjega dogodka, pogosto je sestavljena iz impresij, svoje 'sporočilo' pa posreduje s slogovnimi sredstvi, simboliko, metaforiko, metonimiko« (Virk 2004: 290–291).

V še natančnejšem opredeljevanju je možno ločiti t. i. epifanično kratko zgodbo (short story) in t. i. anekdotično kratko zgodbo (short story). Epifanija (iz ang. epiphany, pri Joyceu) lahko pomeni »trenutek spoznanja« (Kustec) ali »trenutni uvid, preblisk« (Virk). Podlaga za t. i. epifanično kratko zgodbo, ki jo razvije Čehov in nadaljuje Joyce, naj bi bila zgradba (struktura) črtice v nasprotju s Poejevo t. i. anekdotično kratko zgodbo, ki naj bi temeljila na noveli in zgodbi (tale) (Kustec 1999: 104; Virk 2004: 280, 288).

Aleksander Kustec v razpravi *Kratka zgodba v literarni teoriji* (1999) natančneje opredeli značilnosti t. i. epifaničnih kratkih zgodb, ki se v strnjenem povzetku glasijo takole:

– gre za fiktivni svet občutkov in čustev ter trenutka spoznanja namesto fabule;
– omejevanje, izpuščanje ali preoblikovanje prvin tradicionalne fabule (t. i. eliptične fabule – brez zasnove ali dramatičnega osredja, celo brez zaključka; dve fabuli – hipotetična in metaforična);

– vse večja raba retoričnih figur (metafore in metonimije) za predstavitev dogodkov in dejanskosti;
– zavračanje kronološkega časovnega reda;
– pomembnost sloga (ekonomična raba oblikovnih in slogovnih prvin);
– velika teža na karakterizaciji književnih oseb in na pripovedni perspektivi (čutno dojemanje lastnosti predmetnega sveta, notranji razvoj in emocionalno doživljanje) (Kustec 1999: 104).

Darja Kramberger v *Spremni besedi* k *Novelam* (1967) Čehova posamezne značilnosti t. i. epifanične kratke zgodbe pripiše zgradbi njegovih novel, npr. temu, da so »brez pravega začetka in konca, izseki iz življenja, ki sta njihov začetek in konec zunaj novele« (Kramberger 1967: 182).

Klasifikacija kratkih zgodb Olge Scherer Virsky iz dela *The Modern Polish Short Story* (1955) lahko zajame tudi t. i. moderno oz. epifanično kratko zgodbo, in sicer zlasti njeni naslednji tipi:

1 opisna novela (»atmosfera, ozračje, vzdušje, ki obvladuje in si podreja ostale novelistične elemente«);
2 novela z izpostavljenim značajem, karakterjem (»posamezni elementi in celotna struktura [so] podrejeni karakterizaciji, ki je bistven element, saj skuša zapolniti vso pripoved«);
2.1 dinamične, dramatične novele (»izpostavljajo pomemben trenutek v oblikovanju karakterja«);
3 novela dejanja, akcije (»subjekt [je] v glavnem označen že v uvodnih stavkih, poglavjih ali na uvodnih straneh in se prične z dogajanjem – in medias res«);
3.1 novele »s skrivnostno zasnovo dogajanja«;
3.2 novele, »v katerih dejanje izhaja iz t. i. napake« (Bošnjak 2005: 19–20).

S t. i. moderno kratko zgodbo se je ukvarjala tudi Valerie Shaw (prim. Virk 2004) v tretji izdaji svojega dela *The Short Story: A Critical Introduction* (1986), v katerem so v zvezi s Čehovim pomembni naslednji poudarki: omenja njegovo trditev, da ima kratka zgodba potrebo »zgostiti za bralca vtis celotnega dela na koncu« (Shaw 1986: 3). Veliko najboljših piscev kratkih zgodb, tako tudi Čehov, je začelo s časnikarstvom, s čimer so bili odvisni od prostorske omejitve, omejevalnih slogov posameznih časopisnih hiš in uredniških dogovorov. Čehov je pokazal, da lahko leposlovje raziskuje čustva iz zornega kota posameznika, ne da bi se predal subjektivizmu. Ustvarjal je osebe, »katerih notranja realnost je bila neposredno dostopna bralcem, ne da bi izgubila zunanjo sfero družbenega obnašanja, kretenj in oprave« (Shaw 1986: 120). Sposoben je bil hkrati posredovati notranjo resničnost in tipičnost značajev oseb. Sam je trdil, da se je treba izogibati upodabljanju stanja zavesti junaka; to naj bi bilo jasno iz njegovih dejanj. Prav tako naj ne bi bilo potrebno označiti veliko oseb. »Težišče

mora biti na dveh osebah: njemu in njej,« (Shaw 1986: 127) navaja Čehova trditev Shawova. Čehov tudi trdi, da mora pisec neko tem bolj občutljivo zadevo čim mirneje opisati in da bo na koncu toliko bolj ganljiva. Olgi Knipperjevi, denimo, leta 1900 piše naslednje, kar je posnela tudi Shawova: »Trpljenje mora biti izraženo, kot je v življenju – to je, ne z rokami in nogami, ampak s tonom in izrazom; ne z gestikulacijo, ampak z milino« (Shaw 1986: 128). Nenehno ukvarjanje Čehova s temami osebnega poraza in bolečih prilagoditev na nepopolne razmere se v celoti sklada z njegovo metodo karakterizacije in dajanja prednosti nedokončanim koncem. Nedokončanost in intimnost njegovih novel pa sta bili znamenji »spremenjene luči, v kateri so njegove osebe razodete, kar prevladuje in je nad bralčevo željo po trdnih zgodbah in izrecnih sodbah« (Shaw 1986: 130). Atmosferski učinki in lirski poleti domišljije se zdijo na splošno bolje doseženi s podeželskimi pokrajinami. Pri tem pa naj bi bil po besedah Čehova (ko je pisal Gorkemu, kar navaja Shawova) cilj tega preprostost, ki bi postala izrazita z omejevanjem, ali: »lepota in ekspresivnost narave sta doseženi samo s preprostostjo, s takimi preprostimi izrazi kot 'Sonce je zašlo', 'Bilo je temno', 'Začelo je deževati'« (Shaw 1986: 152). Ko Čehov govori bratu Aleksandru (leta 1886) o svoji želji po slogovni enotnosti in harmoniji, izpostavlja naslednje (navedeno po Shawovi): »V opisih Narave mora [pisec] poseči po majhnih detajlih, jih razvrstiti tako, da pri branju, ko zaprete oči, dobite sliko« (Shaw 1986: 152).

V najnovejši izdaji pripovedne proze Čehova *Dama s psičkom: Izbor kratke proze, novel in povesti* (2004), v prevodu Marjana Poljanca ter v izboru in s spremno študijo Aleksandra Skaze z naslovom *Kratka proza in novelistika Antona Pavloviča Čehova*, je od skupaj 23 besedil 14 takšnih, ki sicer variantno, in vendarle uresničujejo žanr t. i. moderne kratke zgodbe. Posamezna besedila iz te zbirke so bila vključena in obravnavana že v predhodnih zbirkah, npr. *Izbranih delih A. P. Čehova II* (1950) in *III* (1955), *Novelah* (1967) in predhodnih izdajah. Ob upoštevanju zlasti motivno-tematskega kriterija in kriterija tipa književne osebe ter omembi kriterija prevladujočega sloga v posamezni kratki zgodbi je možno oblikovati vsaj pet sklopov besedil.

1 Izločeni ali izločujoči se človek

V kratki zgodbi *Žalost* (1886) doživljanje otrokove smrti do tolikšne mere osami očeta, da zanj stik z drugimi ljudmi ni več možen. Malenkostnost in nezmožnost uvida širše slike vzrokov in posledic človeškega trpljenja zdravnika iz kratke zgodbe *Sovražnika* (1887) ob nepredvidenem in nenavadnem stiku z bogatašem čustveno zakrkne in otrdi. Ob tej kratki zgodbi Tomo Virk izpelje tudi navezavo na minimalizem pri Carverju, predhodno fazo tega pa najdemo že pri Čehovu (Virk 2006: 27–29). Šele ob vpeljavi večnostnega vidika (Skaza 2004: 612) je izdelovalec krst in violinist iz kratke zgodbe *Rothschildova violina* (1894) zmožen vsaj pred lastno smrtjo uvideti,

kdo in kaj je bil(o) vredno v njegovem življenju, in tako izroči židovskemu godcu svojo zapuščino, katere učinek se odraža še naprej (tudi po njegovi smrti) skozi moč glasbe. Formula Viktorja Šklovskega »A ljubi B, B ne mara A; ko pa se je B zaljubila v A, je A ne ljubi več« (Šklovski 1984: 357), ki jo sicer izpelje za novelo, velja tudi za kratko zgodbo *Jonič* (1898), pri čemer moško glavno osebo (podeželskega zdravnika) kopičenje bogastva ne osrečuje, ampak naredi iz njega grobijana in suroveža; ženska, v katero je bil zaljubljen, pa svojih sanj o slavni pianistični karieri ne uresniči. Kratke zgodbe, kot je *Človek v lupini* (1898), so bile podlaga za Kafkov svet sanj in blodenj, poln grotesknih podob, in posebnih tipov književnih oseb. Podoba gimnazijskega profesorja, družbeno nevarne reve (Kramberger 1967: 181), je skrajno odbijajoča, njega samega odtujuje od ljudi ter že nakazuje njegovo duševno in telesno razkrajanje.

2 Poseg naključja

Kratka zgodba *Dogodivščina s kontrabasom* (1886) o kontrabasistu, ki ob kopanju ugleda lepotico, katerima ukradejo obleko in je potem škatla kontrabasa tista, ki jo ponese naravnost v dvorec njenega zaročenca, vsebuje ob drugih peripetijah dva izrecno nakazana različna konca: stvarni in pravljični (Skaza 2004: 586, prim. tudi Kustec 1999: 104). Te vrste kratke zgodbe so bile podlaga ustvarjanju Borgesa.

3 Zapletenost in protislovnost življenja (prim. Kramberger 1967: 182)

Verjetno je ravno osebna izkušnja Čehova (prim. Poniž 2001: 400–401) bila tista, ki mu je omogočila posebne vrste zadržanost in rezerviranost, o katerih govori Gorkemu v kritiki njegovega dela (Lavrin 1979: 216). Kot pisatelj nians je »opažal vse najrahlejše trepete srca; njemu je bil dostopen celo aromat tuje duše« – navaja oznako ruskega esejista Ajhenvalda Ivan Prijatelj (Prijatelj 1953: 262). V kratki zgodbi *Zboristka* (1886) preseneča posebna pripovedna perspektiva (prim. Kustec 1999: 104), ki razkrije obrnjeni položaj ljubice, ki je žrtev psihičnega in ekonomskega nasilja svojega ljubimca (oboževalca) in njegove žene. T. i. napaka (Bošnjak 2005: 20) v zaznavanju privede oficirja iz kratke zgodbe *Poljub* (1887) do tega, da zaradi poljuba, ki ga prejme po pomoti od neznanke v temni sobi, svoje celotno življenje naenkrat (vsaj za kratek čas) vidi kot polno smisla. V kratki zgodbi *Ana na vratu* (1895) se položaj moči med zakoncema bliskovito obrne, ko mlada žena odkrije možnost lastnega aktivnega udejstvovanja v družbenem (humanitarnost) in družabnem življenju (zabavljaštvo) ter ji starejši, glede na državno hierarhijo solidno situirani mož ni več kos. Kratka zgodba *Dama s psičkom* (1899) je zanimiva v tistem segmentu, ko v smislu ternarnega modela (prim Skaza 2004: 578) opravičuje ljubezen kot telesno, duševno in duhovno resničnost, obstoj ljubezni same na sebi, četudi gre za zaljubljenca, ki sta že poročena. To je zlasti razvidno iz trenutka notranjega uvida moškega, ki svojo žensko vidi celostno v več različnih vlogah, od prijateljice do ljubimke.

4 Pomanjkanje sočutja

Kratka zgodba *Zaspanost* (1888) je nastala na podlagi pobud naturalističnega sloga, »s katerimi je mogoče pokazati delovanje bioloških in socialnih zakonov; za ta namen so najbolj primerni zlasti abnormalni, patološki in celo morbidni primeri« (Kos 1964: 452). Do onemoglosti izčrpana in že blodna deklica zaradi fizičnega prenaprezanja in pomanjkanja spanca vidi »sovražnika« (Skaza 2004: 595) v otroku, ki ga pestuje, in ga zaduši. Izredno protislovna ženska oseba, ki v določenem smislu ostaja tudi neulovljiva, iz kratke zgodbe *Kneginja* (1889) je razpeta med prikrivanjem poraza in nerazrešenih zadev v lastnem osebnem življenju ter posledičnim prav tako pozunanjenim in samoljubnim trpinčenjem njej podrejenih ljudi, pri čemer ostaja popolnoma površinska, lažno pa kaže svojo dobroto oz. dobrodelnost.

5 Osvobojeni posameznik

Čehov je verjetno eden redkih besednih umetnikov, ki v sebi združuje tako humanista kot vizionarja – s svojimi konkretnimi zunanjimi pobudami (npr. vlaganjem denarja v šole, knjižnice, pomočjo revnim) ter z močjo svoje besede in misli. V kratki zgodbi *Hiša z mezaninom* (1896) se ob prikazu antagonizma med družbeno aktivistko in pasivnim umetnikom v paradoksu človeškega življenja in ustvarjanja pokaže delo kot tisto, kar človeka dejansko zasužnjuje, kot negativno. Ob tem se Čehov vrača v izhodišče, ko postavlja zadeve na pravo mesto in išče v delu plemenitenje človeka, njegov duhovni napredek in približevanje smislu življenja. Kot je opozoril že Ivan Prijatelj, je bila zadnja in najvišja ideja Čehova tista »o absolutni vrednosti človeške osebnosti, kateri je kakor ptici zraka in ribi vode potrebna – svoboda« (Prijatelj 1953: 262). To predstavlja v kratki zgodbi *Nevesta* (1903) mlada ženska, ki se namesto za neiskreno ljubezen in poroko odloči za študij in odhod v Moskvo, kjer se zanjo začenja življenje oz. samouresničevanje.

VIR

ČEHOV, Anton Pavlovič, 2004: *Dama s psičkom. Izbor kratke proze, novel in povesti*. Ljubljana: Študentska založba.

LITERATURA

BOŠNJAK, Blanka, 2005: *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*. Maribor: Slavistično društvo.

FLAKER, Aleksandar (ur.), 1986: *Ruska književnost*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

KOS, Janko (ur.), 1964: *Svetovna književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KRAMBERGER, Darja (ur.), 1967: Spremna beseda. Anton Pavlovič Čehov: *Novele*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 178–184.

KREFT, Bratko, 1950: Življenje in delo A. P. Čehova (1860–1904). Anton Pavlovič Čehov: *Izbrana dela A. P. Čehova*. *Novele*. 5–47.

KUSTEC, Aleksander, 1999: Kratka zgodba v literarni teoriji. *Slavistična revija* 47/1. 89–108.

LAVRIN, Janko, 1979: *Panorama ruske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

LOGAR, Tine (ur.), 1995: *Svetovna novela 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

PONIŽ, Denis, 2001: Anton Pavlovič Čehov (1860–1904) ali O začetkih moderne dramatike. Henri Troyat: *Čehov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 387–405.

PRIJATELJ, Ivan, 1953: Čehov. Anton Slodnjak (ur.): *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja II*. Ljubljana: Slovenska matica. 235–263.

SHAW, Valerie, 1986: *The Short Story. A Critical Introduction*. London, New York: Longman.

SKAZA, Aleksander, 2004: Kratka proza in novelistika Antona Pavloviča Čehova. Anton Pavlovič Čehov: *Dama s psičkom. Izbor kratke proze, novel in povesti*. Ljubljana: Študentska založba. 575–616.

ŠKLOVSKI, Viktor, 1984: Zgradba novele in romana. Aleksander Skaza (ur.): *Ruski formalisti. Izbor teoretičnih besedil*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 356–370.

VIRK, Tomo, 2004: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. *Slavistična revija* 52/3. 279–293.

VIRK, Tomo (ur.), 2006: *Sodobna slovenska krajša pripoved*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ljudmil Dimitrov
Sofijiska Univerza »Sv. Kliment Ohridski«

(Ne)platonični simpozij Platon(ov)a

Dramo brez naslova, znano kot Platonov, se lahko označi kot konspekt motivov za razmišljanje o besedilih v dramski perspektivi, s katerimi se bo Čehov v nadaljevanju bolj resno ukvarjal. Kratke igre, vodvili in zabavni skeči, ki jih je pisal približno isti čas, so predvsem inscenirani dogodki (dramatizirane zgodbe), ki nimajo skoraj ničesar skupnega s poznimi dramami. Zaradi tega je dopustna teza, da dramatika Čehova ne prihaja iz njegove proze, ampak je samostojen umetniški diskurz, vzporeden s prozo. Vsebina drame odkriva mehanizem socialne hierarhije, razumljene na ruski način. Dejanje poteka v omejenem prostoru, v zaprti družbi, ki eksistira v konvencionalnih registrih dolgčasa. V Platonovem razumevanju je dolgčas zavestno koprnenje po pogrešanem ljubljenem človeku, racionalno dojemanje odsotnosti nekoga, mejno stanje med zadrževanjem in dejanjem; dolgčas mobilizira. Vzporedno s tem motivom Čehov vnaša v besedilo tudi precej drugih sižejskih elementov, ki ga vznemirjajo in jih bo v naslednji dramah postopoma začel »čistiti«. V tem smislu je težko enoznačno določiti žanr Brez očeta: je drama, (anti)melodrama, vodvil, komedija, tragedija, je pa tudi nekaj samostojnega, s čimer Čehov eksperimentira prvič in zadnjič: simpozij o ljubezni.

Vengerovič 1: Vse se da izvedeti, če si želiš. (A. P. Čehov: Platonov)

Tako imenovana mladostna drama A. P. Čehova, ki je bila najdena leta 1920 v arhivu njegove sestre Marije Pavlovne, prvič pa jo je objavil N. F. Belčikov leta 1923, ostaja do današnjega dne eno najbolj nerazložljivh del v njegovem dramskem opusu. Pri analitičnem pregledu dela in njegove soodvisnosti s celotnim (literarnim) vedenjem o avtorju nas v zadrego spravljajo nekatere okoliščine: ne glede na to, da je s skoraj 200 stranmi to besedilo najdaljše v njegovi dramatiki (dolgo toliko, kolikor *Utva*, *Striček Vanja* in *Tri sestre* skupaj), Čehov nikjer in nikoli ni govoril o njem, zamolčal je njegov obstoj celo pred svojimi bližnjimi, kot svoj pravi, resni debut v gledališču pa je ponavadi navajal dramo *Ivanov* (1887–1889). Čehoslovci pa že dolgo časa in zelo trmasto vsiljujejo mnenje, da je bil omenjeni poskus napisan vsaj deset let prej,

ko je bilo Antonu Pavloviču 18 let, in da je ravno z njim mladi dijak iz Taganroga vstopil na novo literarno področje, kjer je dosegel svetovno slavo. Delo je potrebno v tej smeri posebej proučiti, da se bo točno ugotovil ne le čas njegovega nastanka, ampak tudi utemeljenost trditve, da je ravno to delo mladostna drama *Brez očeta*, ki je prvič omenjena leta 1878 v pismu starejšega brata Aleksandra. Po navadi se Čehov podreja neki ideji toliko časa, dokler ne najde zanjo tiste popolne gledališke oblike, ki v največji meri ustreza njegovim umetniškim kriterijem. Nekatera njegova besedila so si podobna, druga so popolnoma različna, samostojne tvorbe, ki samo na videz spominjajo druga na drugo.

Problem s sižejem te zares skrivnostne drame je precej bolj zahteven, kot se zdi na prvi pogled. Kot »zahtevnost« razumem predvsem sposojene motive iz ruskih in zahodnoevropskih besedil, ki so očitno oblikovali literarni názor mladega avtorja in omogočili rekonstruiranje vsebine njegovega virtualnega »samoučitelja« v dramski umetnosti. Citiral bom Katajeva, ki navaja naslednjo pristransko tendenco: »Pravzaprav so najbolj nesporno preučene povezave *Platonova* s kasnejšimi deli Čehova. Razvoju posameznih motivov iz prve drame lahko sledimo celo do *Češnjevega vrta*« (Katajev 1989: 115). Toda zdi se mi, da ravno v izboru takšne raziskovalne smeri korenini osnovna nevarnost pri razlaganju te igre brez naslova: k njej se najpogosteje pristopa »retrospektivno« – od zrelega do zgodnjega Čehova, zato se situacije prenapolnijo s semiotično produktivnostjo znanih motivov, ki so tu nakazani, v kasnejših kanoničnih dramah pa precej bolj poglobljeno obdelani (besedilo se »upravičeno« oskrbi z drugotnim pomenom, kakršnega v osnovi sploh ni). Tak pristop je sicer velikokrat uporabljen podzavestno, je pa neprimeren, celo nepravilen. Kajti če sledimo tej logiki, tvegamo, da nasilno izenačimo besedilo – Čehova in od tu dalje uporabljamo zgodovinsko verodostojnost njegove recepcije. Seveda se gledališki predstavi ni potrebno prilagajati opisani situaciji, za literarnoznanstveni komentar pa se mi zdi to obvezen predpogoj.

Dramo brez naslova bi označil kot konspekt motivov za razmišljanje o besedilih v dramski perspektivi, s katerimi se bo avtor v prihodnje bolj resno ukvarjal. Kratke igre, vodvili in zabavni skeči, ki jih je pisal približno v istem času, so predvsem inscenirani dogodki (dramatizirane zgodbe), ki nimajo skoraj ničesar skupnega s poznimi dramami. Zaradi tega je dopustna teza, da dramatika Čehova ne prihaja iz »lupine« njegove proze in ne prehaja prek »difuznega« obdobja malih komedij, ampak je samostojen umetniški diskurz, vzporeden s prozo. *Brez očeta* je še zmeraj »literarna« igra; avtor je veliko več pozornosti namenjal retoriki kot dejanju, zaradi česar duhamorna statika prevlada nad notranje motivirano, toda besedno neizraženo dinamiko. Zato menim, da pojem »brezočetovstvo« (ki kot naslov ni bil nikoli dokazan) funkcionira kot semantični koncept dogajanja in ne kot naslov. (V dialogih se vsaj osemkrat direktno

govori o odsotnosti ali smrti očeta (Očeta), o formalnih, prekinjenih stikih med očetom in sinom, širše pa je moč nesrečno usodo razumeti kot prekletstvo dednosti.) Celo danes priljubljeni naslov *Platonov* je izmišljen po vzoru naslova *Ivanov*, ne da bi se upoštevalo dejstvo, da je *Ivanov* semantičen umetniški koncept, o katerem je Čehov aforistično dejal V. G. Korolenkovu: »Ivan Ivanovič Ivanov [...] Razumete? Ivanovov je na tisoče ... Čisto navaden človek, *čisto ne junak* ...« (Čehov: 143, kurziva L. D.). Siže zgodnejše drame pa bi samo Platonov težko »osvojil«.

Pomembno je natančno pojasniti naslednje: Čehov je uničil dve svoji drami, ki naj bi bili napisani po ideji *Platonova*, ni pa uničil te, ki jo beremo danes. Moja razlaga je, da je »na koščke« raztrgal dokončana poskusa, ki sta bila ocenjena kot slaba in neuspešna; ohranilo se je nedokončano besedilo, verjetno mišljeno kot »surovi material«, ki bi bilo kasneje izbirno uporabljeno – nekatera dejanja bi se natančneje obdelala, druga bi ostala kot konspekti, samo nosilci določene ideje. V tem besedilu obstajajo abstraktni motivi, nefunkcionalni junaki, z nepotrebnimi podrobnostmi natrpani pogovori – pomanjkljivosti, o katerih pri poznem Čehovu ni nobene sledi. In še nekaj čisto konkretnega: besedilo *Brez očeta* vsebuje repliko (ki jo Ana Petrovna izreče takoj na začetku, v 3. prizoru 1. dejanja), ki komentira Platonova, še preden se pojavi na odru, in ki zelo spominja na opis Ivanova: »*Ana Petrovna*: Kdo je to, kakšen človek je to, po vašem mnenju, ta Platonov? *Je junak ali ni junak*?« (Čehov 2010: 31, kurziva L. D.). Zakaj ne bi bilo mogoče, da se je ta ideja ohranila v avtorjevi zavesti, dokler se ni pojavil Ivanov – oseba, predstavljena dovršeno in utemeljeno, Platonov pa je njen začetni stadij, šele njen koncept, samo nakazan v neki možni perspektivi? Posreden dokaz za zgodnji, oblikujoči se, neutrjeni profesionalizem, ki se bo v prihodnosti močno razmahnil, so teme družinskega, gospodarskega, ideološkega ali celo intimnega značaja – področja, ki zanimajo in burijo domišljijo mladega dramatika brez eksistencialnih izkušenj. Zato tudi ne piše originalnih dialogov, ampak dobesedno reproducira stereotipne pogovore.

Katera je torej aktivna semiotična os, okoli katere gravitira dejanje: »junak ali nejunak«, »brezočetovstvo« ali preprosto Platonov? Vsaj dve našteti besedi vsebujeta reminiscence na *Junaka našega časa* Lermontova in na zadnje verze njegove znamenite pesmi *Duma* (1838): »S strogostjo državljana in sodnika / potomec skrunil bo naš prah in ga teptal, / kot osleparjen sin prezira ime rednika, / ki vse imetje je pognal«;[1] pa tudi na naslov najbolj znanega romana Turgenjeva *Očetje in sinovi*. Še preden pa se dotaknem drugih intertekstualnih perspektiv tega besedila, bi rad pripomnil, da je med najbolj očitnimi vplivi in verjetnimi klasičnimi modeli, ki so osnova za dogajanje v *Platonovu*, tudi tedaj aktualna nova dramatika, kakršno so ustvarjali Ibsen,

[1] Prevedel Mile Klopčič.

Hauptmann, Strindberg in Maeterlinck. Kot vemo, je naslednji predstavnik te smeri, ki bo dopolnil seznam, ravno Čehov. Tisti čas je bil Čehov sicer še na začetku svoje umetniške poti in njegov prvi dramski poskus bolj spominja na 'lakmus' njegovih dramskih nagnjenj kot na realen dosežek. Toda že tu je moč opaziti dva strukturna principa, od katerih ne bo nikoli odstopil in jima bo zvesto sledil: razdelitev na štiri dejanja in omahovanje edinega glavnega junaka. In medtem ko je prvi princip očiten, je drugega treba dodatno razložiti.

Pogojen začetek sodobne odrske interpretacije tega dela je pariška predstava Jeana Vilara iz petdesetih let 20. stoletja, ki prva uvede Platonova kot glavnega junaka[2]. Do tega trenutka je bil namreč v centru ruske literature »pameten, toda odvečen človek«, Mihaila Vasilijeviča Platonova potrebujejo vsi (vse), v resnici pa sam po sebi ne zanima nikogar – v tem Čehov sledi Puškinovemu konceptu don Juana iz njegove tragedije *Kamniti gost* (1830). In ni »brezočetovstvo« (razumljeno kot brezpotje, negotovost, pomanjkanje stabilne perspektive, nevarnost predstoječega razpada) tisto, kar vodi ženske do obupanih naskokov na drugačnega in pozornost zbujajočega moškega. Ne pozabimo, da se je leta 1878 v samostojni izdaji pojavil znameniti roman Leva Tolstoja *Ana Karenina*, ki je sprožil senzacionalne, ogorčene reakcije in je razen plazu filozofiranja o usodi ženske, o potrebi po osvoboditvi družbe, o moralnosti ali nemoralnosti strasti itn. na široko odprl vrata številnim posnemovalcem – tako v vedenju kot v literaturi. Ideja Čehova pada ravno v ta kulturni kontekst in v drami *Brez očeta* lahko opazimo zelo močan vpliv Tolstojevega sižeja – od oddaljenih asociacij do dobesedno izposojenih motivov, kot na primer skakanje ženske pod vlak. Tako Ana (!) Pavlovna kot Sofija Jegorovna in Marija Grekova in celo Saša so nekakšni citati Ane Karenine, polne egoizma, ki zavestno in namerno, v imenu svoje virtualne sreče spreminjajo Platonova v (svojo) žrtev. Kajti feministično-matriarhalni kompleks se lahko nenadzirano razvija ravno v situaciji »brezočetovstva«: vse tri ženske so prepričane, da ga s svojo zasvojenostjo z njim, s polaščanjem in uničevanjem pravzaprav rešujejo. Kot vemo, bo Čehova ta problem vznemirjal tudi v *Ivanovu* in v *Utvi* ter kulminiral v *Treh sestrah*, kjer že uvodna replika Olge (»Oče je umrl točno pred enim letom, ravno na ta dan ...«) postavlja dejanje v pogoje »brezočetovstva«, ga »naredi siroto«. Platonov, umeščen v idiliko vaškega učitelja, soproga in očeta, je pravzaprav potegnjen iz zanj značilnih okoliščin in prestavljen v druge, nepričakovane in nekoliko nenavadne zanj, zato pa arhetipske za kanonični siže ruske dramatike. Kaj imam v mislih?

Vsebina drame, poleg drugega, odkriva mehanizem socialne hierarhije, razumljene na ruski način. Dejanje poteka v omejenem prostoru, v zaprti družbi, ki eksistira v konvencionalnih registrih »dolgčasa«. Po smrti generala Vojniceva zasede »izpraz-

---

[2] Vilarova predstava ima naslov *Nori Platonov* in je bila postavljena v gledališču TNT leta 1954.

njeno« mesto pater familias (ne po svoji volji) njegova druga žena, Ana Petrovna, ki s te formalne pozicije predstavlja glavno nosilko dramskega dejanja. Petrovna določi uradni dnevni red na svojem posestvu, kjer je Platonov le eden izmed prisotnih. S priznanjem svojih ljubezenskih čustev generalica poskuša, ne ravno uspešno, vzporediti v istem funkcionalnem krogu svojo centralno in njegovo periferno aktantsko pozicijo. In tako potegne lik, ki v seznamu dvajsetih nastopajočih zaseda štirinajsto mesto, iz »anonimnosti«, toda spremeni ga v tarčo ženskih napadov in v ujetnika kraja in okoliščin. Drugi se podrejajo oblasti in se prilagajajo avtoriteti gospodarice, zato določijo Platonova za splošnega favorita, ga povzdigujejo, pozneje pa zavržejo. Povedano drugače, Čehov uspe pokazati dejanje strasti – ne tako filigransko, kot v *Ani Karenini*, pa vendar nič manj psihološko prepričljivo kot pri grofu Tolstoju, pri čemer Trilecki Ani Petrovni izreče aforistično maksimo: »Ne maram strasti«. Enako stališče ima tudi Platonov, ki generaličino trmasto zapeljevanje precej odločno zavrne: »Poznam se! Srečno se končujejo samo tisti romani, v katerih mene ni ...« (Čehov 2010: 70). In to priznanje je verjetno najbolj uspešna samokarakterizacija te osebe v celi drami – tukaj se ne le prizna za homme fatale, ki prinaša ženskam nesrečo, ampak se »spozna« tudi za verjetno žrtev, če se ne bo sam pravočasno ustavil.

Drama se začne v sociokulturnem okolju, »sposojenim« pri *Jevgeniju Onjeginu*: na podeželskem posestvu, katerega vzdušje in razpoloženje sta označena kot dolgčas, handra, »ni kaj početi«, melanholija, zehanje – sami znaki razvlečenosti, brezčasnosti in pričakovanja, ki hrani upe. Ekspozicija posnema začetek drame *Gorje pametnemu*: po dolgi odsotnosti se protagonist (Čacki – Platonov) pojavi na domu svoje nekdanje ljubezni (Sofija – Sofija), in ugotovi, da je ona že z drugim (Molčalin – Vojnicev). Zgodba se konča s smrtjo (umorom) osebe: ali junaka ali ne-junaka. Vsaj na začetku je vodilni stereotip »dolgčas« večkrat tolmačen precej netradicionalno. V Platonovem razumevanju je dolgčas zavestno koprnenje po pogrešanem ljubljenem človeku, racionalno dojemanje odsotnosti nekoga, mejno stanje med zadrževanjem in dejanjem; dolgčas mobilizira. Vzporedno s tem motivom Čehov vnaša v besedilo tudi precej drugih sižejskih elementov, ki ga vznemirjajo in jih bo v naslednji dramah postopoma začel »čistiti«. Najprej se (v *Ivanovu* in v *Utvi*) osvobodi melodramatičnosti, potem (med *Gozdnim duhom*, *Stričkom Vanja* in *Tremi sestrami*) preobilice oseb, najdalj pa (do *Češnjevega vrta*) ohrani pragmatiko v odnosih (javno ali skrito). V njegovi zadnji mojstrovini se Ranevska in Lopahin izkažeta za pozno, nekoliko grobo-cinično izdajo Ane Petrovne in Platonova. V tem smislu je težko enoznačno določiti žanr *Brez očeta*: je drama, (anti)melodrama, vodvil, komedija, tragedija ali celo, kot se samoidentificira – »kolobocija« (Čehov 2010: 88), je pa tudi nekaj samostojnega, s čimer Čehov eksperimentira prvič in zadnjič: ***simpozij o ljubezni***.

Poskusil bom utemeljiti čisto namerno izbiro priimka Platonov, ki se na ime starogrškega filozofa ne navezuje samo formalno. Mislim, da nam ta ideja lahko ponudi ključ za eksperimentalne režiserske odločitve. Čehov, ki je v rojstnem mestu obiskoval grško šolo, je bil od zgodnjega otroštva vzgajan v duhu Platona in Aristotela in stik z njunimi besedili in idejami je bil njegovo prvo srečanje s filozofijo. Razlog za razmišljanje v tej smeri prinaša tudi njegova izjava D. Gorodeckemu, ki se lahko v širšem smislu razume kot abstraktna interpretacija najbolj znanega Platonovega dialoga:

> Hočejo, če se le da, da je junak, ali junakinja, efektiven na odru, mu je zaupal dramatik. Toda v življenju se ne streljajo, obešajo ali razkrivajo ljubezni vsako minuto. In ne govorijo vsako minuto pametnih stvari. Pogosteje jedo, pijejo, si dvorijo, govorijo neumnosti. In to je treba videti na odru. Treba je napisati tako igro, v kateri ljudje prihajajo, odhajajo, kosijo, se pogovarjajo o vremenu, igrajo karte, pa ne, ker bi to hotel avtor, ampak ker se to dogaja v realnem življenju. (Gorodecki 1904)

Približno isto bo ponovil tudi Andrej Prozorov na koncu *Treh sester*:

> Samo jejo, pijejo, spijo, potem umrejo… rodijo druge in tudi ti jejo, pijejo, spijo, in da ne bi čisto otopeli od dolgega časa, pestrijo svoje življenje z umazanimi spletkami, žganjem, kartami, prepiri, in žene goljufajo možje, možje pa lažejo, prevarajo se, da ničesar ne vidijo, ničesar ne slišijo, in nezadržno plitki vplivi tlačijo otroke, in v njih božja iskra ugasne, in postanejo ravno tako klavrni, kot mrliči podobni drug drugemu, kakor njihovi očetje in matere.[3]

Dialog *Gostija* (*Simpozij*) temelji na čisto verjetni dramaturgiji, ki povsem ustreza principu Čehova. Tako kot pri Platonu je dogajanje v drami *Brez očeta* zapolnjeno s pitjem, hranjenjem in nesmiselnimi pogovori, ki včasih neuspešno posnemajo (psevdo)filozofski dialog, za katerim se skrivajo resnični odnosi med osebami. Na ozadju verbalne sofistike se postopoma začenjajo razkrivati skriti nameni, oddaljeni cilji, umazani dobički pa tudi nezadovoljstvo, brezpotje, resignacija in celo tragika osnovnih likov, vpletenih v intrigo. Še preden se izkristalizira to, čemur bomo kasneje rekli »čehovsko razpoloženje«, se ženske, raztrgane od strasti, spovedujejo Platonovu, vzdušje dolgčasa in tesnobne enoličnosti pa ostaja neskaljeno. Usodni moški še najbolj spominja na Sokrata iz antičnega dialoga, toda v nekoliko bolj travestirani in trivialni varianti: čeprav je v središču pozornosti, ne uspe – zaradi pomanjkanja intelektualnega potenciala – utemeljiti originalnega koncepta ljubezni, njegov slavni priimek pa prihaja z istoimenskega posestva v bližini, kjer je bil rojen: Platonovka. In če mu ne rečejo pavliha, sodobni Čacki ali Hamlet, se zanj uporablja popačeno-

[3] Prevedel Milan Jesih. Anton Pavlovič Čehov. *Striček Vanja, Tri sestre, Češnjev vrt*. Ljubljana: 1993, 186–187.

ironična definicija »filozof«. V Pavazanijevem govoru v *Gostiji*, v katerem razmišlja o dveh Erosih, naletimo na odlomek:

> Nič od tega na primer, kar zdaj mi delamo – da namreč pijemo, pojemo ali se pogovarjamo – ni lepo samo po sebi. V delovanju pa postane takšno, kakor je pač udejanjeno: če se udejanja lepo in pravilno, je lepo, če nepravilno, pa grdo. Tako je tudi z ljubeznijo: ni vsak Eros lep, niti vreden hvale […]. Eros […] je resnično vse-ljudski in dela to, kar pač nanese. Njega ljubijo slabi ljudje: ti ženske ljubijo […], poleg tega – ljubijo bolj telesa kot duše, in končno ljubijo tiste ljudi, ki so kar najbolj neumni. (Platon 2006, I: 498).

V 1. dejanju Platonov zaupa: »Družina, brat ... Če bi mi jo vzel, bi dokončno propadel ... Gnezdo! [...] Svoje Saške niti za milijon ne bi prodal. Ujela sva se, da se ne bi mogla bolje ... Ona je neumna, jaz nisem pa za nobeno rabo ...« (Čehov 2010: 47). V nadaljevanju se junakov priimek nekajkrat dekodira prek semantike »platonizma«, »platonične« in seveda »neplatonične« ljubezni. (»*Trilecki*: Kadar gledam njen stvarni obraz, začenjam verjeti v platonično ljubezen.« (str. 57); »*Trilecki* (o Platonovu – opomba L. D.): Tamle sedi, naš veliki modrec in filozof!« (str. 58); »*Vojnicev*: A je to med vama platonično? Še ni prišlo do česa ... resnejšega?« (str. 92); »*Trilecki* (Platonovu): Beri, filozof!« (str. 99); »*Platonov*: Pa še filozofijo si nekoč študiral! Bodi Sokrat!« (str. 101)) Toda čisto na koncu, ko že sluti svojo usodo, junak izreče repliko, s katero upraviči priimek kot diagnozo za nesrečno prisotnost med živimi in napačno formulo (semiotična napaka) svojega obstoja: »*Grekova*: Kaj Vas boli? *Platonov*: Platonov me boli« (str. 103). Platonov je ime neozdravljivo bolnega platoničnega telesa, ki se je okužilo med ostudno neplatonično gostijo, v kateri je sodelovalo. Zato smrtonosna krogla, ki mu jo je Sofija Jegorovna poslala v telo, ni klasični umor – ampak je preprosto konec komedije.

> [...] Le Agaton, Aristofan in Sokrat so še bedeli in pili iz velike čaše, ki so si jo podajali na desno. […] Sokrat ju je v glavnem skušal prisiliti, naj se strinjata, da je enemu in istemu lastno, da zna ustvarjati komedije in tragedije na osnove veščine – in da je izkušen traged tudi ustvarjalec komedij. (Platon 2006, I: 528).

Sokrat je verjetno govoril o Čehovu.

LITERATURA

GORODECKI, D., 1904: *Spomini D. Gorodeckega.* Č.: Borzne novice, 18. julij.

KATAJEV, Vladimir Borisovič, 1989: *Literaturnie svjazi Čehova* / *Literarni stiki Čehova.* Moskva. Izdateljstvo Moskovskogo universiteta.

PLATON, 2006: Simpozij. V: *Zbrana dela.* 1. knjiga. Prevod iz starogrščine Gorazd Kocijančič. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba.

ČEHOV, Anton Pavlovič, 2010: *Platonov*. SNG Drama. Gledališki list. Prevod iz ruščine Borut Kraševec. Ljubljana.

ČEHOV, 1986: *Čehov v vospominanijah sovremennikov* / *Čehov v spomnih sodobnikov*. Moskva: Izdateljstvo »Hudožestvennaja literatura«.

Prevod iz bolgarščine: Eva Šprager

Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi

Boža Krakar Vogel
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

O izobraževanju učiteljev slovenščine

Izobraževanje učiteljev slovenščine je proces, v katerem učitelj pridobiva profesionalne kompetence razmišljujočega učitelja praktika. Razmišjujočega praktika vidimo na podlagi sodobnih pedagoških doktrin kot učitelja, ki ni le izvajalec predmetnih vsebin na podlagi določenih kurikularnih dokumentov, ampak tudi opazovalec in raziskovalec prakse pri sebi in v svojem okolju. To pomeni, da je hkrati kritičen mislec in oblikovalec predlogov za izboljšave pouka in šolskega sistema, da reflektira cilje in vrednote iz katerih izhaja, je zmožen komunikacije v profesionalnem jeziku in sodelovanja s kolegi. Izobraževanje učiteljev za vse naštete in številne druge množeče se družbene potrebe in cilje je tako kot pri večini drugih zahtevnih poklicev vseživljenjsko oz. traja skozi celotno aktivno delovno dobo.[1] A najbolj sistematično in intenzivno je v času dodiplomskega študija. Zato se bomo v nadaljevanju osredotočili prav na ta segment.

Leta 1993, ko izraza »profesionalne kompetence« in kompetenčnih pristopov v vzgoji in izobraževanju še ni bilo na našem obzorju, sem imela docentsko predavanje *Razsežnosti učiteljeve usposobljenosti za poučevanje književnosti* (Krakar Vogel 1993/94, 2004).[2] Tu sem, tudi sodobnim izhodiščem ustrezno, razmejila usposobljenost/profesionalno kompetentnst učitelja slovenščine na tri sklope – matično strokovno, splošno pedagoško in specialno didaktično (jezikovno- in književnodidaktično). Kaj vse sodi k posameznemu sklopu, je objavljeno v navedenih delih. Tu pa se zdi pomembno poudariti dvoje: kako to usposobljenot pojmuje specialni didaktik kot »teachers trainer« in kaj po nekaterih naših poizvedovanjih menijo študentje – bodoči učitelji.[3]

---

[1] Druge pri nas uveljavljene oblike so še pripravništvo, stalno strokovno izpopolnjevanje, podiplomski študij.

[2] Boža Krakar Vogel: Razsežnosti učiteljeve usposobljenosti za poučevanje književnosti. *Jezik in slovstvo.* 1993/94, let. 39, št. 5; Boža Krakar Vogel: *Poglavja iz didaktike književnosti. DZS,* Ljubljana, 2004.

[3] Dvakrat sem v zadnjih letih ob zaključku študijskega leta študentom razdelila vprašalnik za izražanje mnenj o učinkih vseh naštetih segmentov profesionalnega usposabljanja; najprej l. 2004/2005,

S stališča specialne didaktike se za dobro matično oz. temeljno strokovno usposobljenost zdi tudi v tem segmentu najpomembnejše sistematično dosledno povezovanje »teorije« in »prakse«, tj. kombinacija sistematičnega znanstvenega informiranja študentov z razvijanjem njihovih sposobnosti za reševanje problemov v novih konkretnih primerih in z motiviranjem za oblikovanje in argumentiranje stališč.[4] To so pristopi, ki ne le poglabljajo uvid v določen prav tedaj obravnavan strokovni problem, ampak obenem pri učečih (zaradi lastne angažiranosti in večkratnega sistematičnega ponavljanja) razvijajo tudi trajnejše slovenistu potrebne zmožnosti: občutljivo zaznavanje, razpravljanje, komentiranje, konceptualizacijo (jezikovnih/literarnih) pojavov v novih primerih in profesionalnih okoliščinah. Študent, ki se bo s temi dejavnostmi sistematično individualno ali v manjših skupinah pogosto srečeval ob strokovnih vprašanjih med študijem, bo fleksibilno prenesel in uporabil te vrste mišljenja in delovanja tudi pri pripravi in refleksiji pedagoškega dela.

A študenti pri strokovnem usposabljanju bolj vrednotijo vsebine predavanj kakor lastne dejavnosti pri seminarjih in vajah.[5] To najbrž pomeni, da te dejavnosti vsaj pri (kar številnih) nekaterih ne puščajo kakšnega vtisa posebnega strokovnega usposabljanja, ampak predvsem obveznost, ki jo je treba 'odkljukati.' Zato se z mnogimi dejavnostmi in pristopi, s katerimi so se že srečali pri strokovnem usposabljanju, študenti pred nastopi spopadajo, kot bi jih počeli prvič (npr. glasno branje, kaj in kako analizirati v določenem tekstu, kako analizo povezati z interpretacijo ipd.).

Je pa obenem treba poudariti, da je z večino slovenističnih literarnih in jezikoslovnih predavanj večina študentov zelo zadovoljna – cenijo strokovnost in zanimivost pridobljenih vedenj. Pri prvi raziskavi (2005) so pogrešali znanje iz svetovne književnosti. Zdaj so s predmetom zelo zadovoljni. Le da tudi tu, tako kot večinoma, manjka povezav teorije in prakse, zato je znanje manj aktivno in se hitreje pozablja, kot bi se lahko.

Zadovoljstvo študentov je v zadnji raziskavi večje tudi pri splošno pedagoških predmetih. Če so se jim pred leti zdeli suhoparni in neuporabni, so zdaj »življenjski«, obravnavajo prave probleme iz šolskega življenja, predvsem psihologija za učitelje.

(B. Krakar Vogel: Prispevek k razpravam o pedagoškem študiju slovenistike. V: *Teorija in praksa v izobraževanju učiteljev.* C. Peklaj, ur. Center za pedagoško izobraževanje FF, Ljubljana 2006), drugič pa l, 2009/10.

[4] Strokovnjaki za visokošolsko didaktiko priporočajo usklajenost ciljev pri predavanjih in vajah ter pri vseh študijskih oblikah pestro paleto pristopov ob delitvi študentov v notranje manjše skupine, ki je bolj učinkovito kakor pretežno transmisijsko podajanje. (B. Marentič Požarnik in sodelavci: *Visokošolski pouk – malo drugače.* Center za pedagoško izobraževanje FF UL. Ljubljana 2001.

[5] L. 2005 so predlagali več možnosti lastne interpretacije literarnih besedil, več razpravljanja med kolegi.

Specialna didaktika je disciplina, ki usposablja bodoče učitelje za začetek poučevanja določenega predmeta. Na Katedri za didaktiko SJK[6] se dogaja v več oblikah, ki omogočajo 'drseči' prehod med teorijo in prakso. V prvem semestru so predavanja o didaktični strukturi pouka slovenščine (jezika oz. književnosti) in pedagoški del seminarja s poskusnimi mini nastopi študentov, v drugem pa raziskovalni seminarji (pregled strokovne literature, empirične mini raziskave kakšnega problema v praksi) in strnjena praksa na partnerskih šolah, ki vključuje vrsto dejavnosti študentov ter hospitacije in samostojne končne nastope. Pri študentih je prav ta del predmeta ovrednoten najbolje. Menijo, da tu šele prav spoznajo pedagoško delo, hkrati pa jim omogoča kritično refleksijo pridobljenega strokovnega znanja. Tudi teorija z manj priljubljenih predavanj v marsikateri glavi zaživi šele ob analizi konkretnih učnih situacij pri samostojnem nastopu. In čeprav je obiskovanje študentov po šolah, usmerjeno poslušanje in analiziranje nastopov na zelo različnih lokacijah naporno, ga tudi sama ocenjujem za najbolj koristno in navdihujoče tudi zame kot motivacijo za ponovno spraševanje o nekaterih problemih in potrdilo, da so cilji usposabljanja pravi. Študenti si prakse želijo več, in to se bo zgodilo z uvedbo bolonjskega pedagoškega modula (prakse bo v njem 6 tednov).[7]

Vendar obstaja bojazen, da se bodo v sicer po kakovosti dobro zamišljene pedagoške programe zavlekli nekateri problemi, ki so aktualni že dolgo in se rešujejo prepočasi. Prvi zadeva učitelje mentorje, njihovo usposabljanje in stimuliranje, drugi pa delovne obremenitve specialnih didaktikov.

Učitelje mentorje pridobivamo specialni didaktiki zaenkrat sami, in zadovoljni smo, če jih na delo s študenti pristane zadostno število. To zanje namreč pomeni dodatno pedagoško delo – razlaganje in demonstriranje lastnega poučevanja in spremljajočih dejavnosti, pomoč študentom pri pripravi njihovega pedagoškega prispevka, uvajanje v življenje in delo šolskega kolektiva, v dokumentacijo, delo s starši, pripravo projektov idr. Edina nagrada, ki jo učitelji mentorji za to dobijo, so točke za napredovanje v naziv, svetniki, ki točk ne potrebujejo, pa še te nimajo. Že dolgo med MŠŠ, MVZT in univerzo tečejo pogovori za drugačno stimuliranje mentorjev – nemara razbremenitve pri pedagoškem delu z učenci, pa za poseben status nekakšnega visokošolskega zunanjega sodelavca, za sistematično izobraževanje in pidobitev licence. V zadnjem času so sestanki spet bolj intenzivni, njihov zaključek pa neznan.

---

[6] O zgodovini in sodobni organizaciji Katedre gl. knjigo *Slovenistika. Pogledi na eno od ustanovnih strok UL. Ob njeni 9–letnici.* (J. Vogel, ur. Oddelek za slovenistiko FF, Ljubljana, 2009)

[7] V še aktualnih predbolonjskih pedagoških programih imajo študenti predvidena dva tedna prakse, vsega pedagoškega usposabljanja pa 13% v okviru celotnega študija. V bolonjskih programih naj bi se ta delež povečal na 20% ali 60KT. Povečala se bo praksa in dodani bodo nekateri obvezni izbirni opredmeti, npr. za nesloveniste Slovenščina za učitelje.

Nikoli tudi ni bilo določno in enotno dorečeno vrednotenje 'terenskega' dela, ki ga na šolah opravimo specialni didaktiki s fakultete. Najpogostejše delo je intenzivno spremljanje nastopa in analiza. Prav zdaj so na Filozofski fakulteti pogajanja, ali tak 'paket' velja eno pedagoško uro (predlog FF) ali dve (predlog specialnih didaktikov).

Kljub problemom imamo učitelji ob koncu izobraževanja določene generacije vtis, da se je delo splačalo in da so študenti pridobili temeljno pedagoško znanje za začetek dela. A do pravega začetka dela mine potem še leto ali dve, ko se študenti vrnejo k »vsebini«. Po diplomi sledi pripravništvo, s strokovno pedagoškega stališča precej zamujena priložnost za aktiviranje med študijem pridobljenih učiteljskih kompetenc. Nastopi pripravnikov, kolikor jih je, so prepuščeni v opazovanje različno usposobljenim in malo motiviranim starejšim učiteljem, ki uporabljajo različna 'iz prakse' in brez vpogleda v strokovno literaturo oblikovana merila vrednotenja in ocenjevanja, strokovni izpit pa sestavlja bolj teorija. Pripravnik, zaposlen z vsebino predmeta, z birokracijo, v rutini šolskega kolektiva in aktiva, v pedagoško kompetenčnem smislu bolj nazaduje kot napreduje.

Zato so pomemben segment izobraževanja učiteljev tudi seminarji stalnega strokovnega izpopolnjevanja v organizaciji različnih institucij. Kažejo, da učitelji, zdaj že izkušeni profesionalci, na podlagi lastne prakse drugače dojemajo tudi teorijo s predavanj, ki je tedaj, na začetku profesionalnega usposabljanja, niso imeli na kaj 'pripeti'. Moje izkušnje kažejo, da so tudi pri podiplomskem študiju specialne didaktike najuspešnejši in najprodornejši učitelji, ki raziskovalno delo povezujejo in reflektirajo iz lastne in širše prakse. Razmišljujoči praktiki torej, nepogrešljiv temelj učinkovitega šolskega sistema in njegovih produktivnih sprememb.

Igor Saksida
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Vprašanja o posodobitvah pouka slovenščine

V razpravi o nastajanju sodobnejše zasnove pouka slovenščine, kar naj bi bila stalnica tako v razmislekih teoretične kot aplikativne didaktike slovenščine, si je smiselno zastaviti nekaj vprašanj – ta navajam v nadaljevanju tega zapisa, ne da bi skušal na njih podati tudi povsem konkretne odgovore. Po več kot desetih letih od sprejetja novega učnega načrta je vsekakor smiselno razmišljati o njegovi ***posodobitvi****; to pomeni, da bi analize in primerjave, ki naj bi jih izvedla strokovna skupina, ki se z njo ukvarja, ter predlogi, ki bi jih pripravila, bili že od prvih korakov usmerjeni predvsem v* ***evalvacijo*** *in* ***izboljšanje*** *obstoječih rešitev, ne pa v reformo pouka; vsaj na področju slovenščine po novem (1998) in posodobljenem (2008), a neuveljavljenem učnem načrtu za radikalno reformo ni pravih razlogov; zagotovo pa je smiselno pretehtati (obstoječe) rešitve na naslednjih področjih:*

1 NAČRTOVANJE POUKA JEZIKOV

Cilj: **primerljivost zasnov učnega načrtovanja v Sloveniji** (možno je izhajati iz različnih skupnih evropskih dokumentov, npr. evropskih *ključnih kompetenc* ipd.).

– Kako oblikovati/poenotiti **splošne cilje** jezikovnih predmetov ob upoštevanju raznovrstnosti sporazumevanja (tudi glede na različna družbena okolja); kako razvijati samozaupanje, estetskost izražanja, pozitivno naravnanost do pouka jezika in književnosti, zmožnost dialoškega sporazumevanja, ob pozitivnem odnosu do materinščine pa tudi medkulturnost?

– Kako pri pouku jezikov uravnotežiti vse štiri sporazumevalne dejavnosti (govorjenje, poslušanje, pisanje, branje) v **operativnih ciljih** ter ob tem uzaveščati različnost »izraza« v umetnostnih in neumetnostnih besedilih ter ustvarjalnost na obeh področjih (v povezani s pozitivnimi spodbudami v procesu pridobivanja pismenosti ter razvijanjem samozaupanja): pisno in ustno sporazumevanje; razumevanje različnosti besedil (branje za pridobivanje informacij ali za užitek in razvijanje različnih strategij razumevanja glede na namen in vrsto besedila; poslušanje in razumevanje govornih

besedil, spoznavanje in tvorjenje pisnih besedil, urejanje znanja, pisanje besedil in opazovanje procesa pisanja, prepričljivo posredovanje argumentov, raba ponazoril in ločevanje bistvenega od nebistvenega)?

– Kako s splošnimi in predvsem z operativnimi cilji povezati **izobraževalne cilje**, tako da jezikovno in književno znanje ne bosta niti sama sebi namen niti ne bosta vnaprej opredeljena kot nepotreben »balast«, pač pa del jezikovne zmožnosti v najširšem smislu: neumetnostna (»neliterarna«) besedila, pravila ustnega sporazumevanja, funkcije jezika in funkcijskozvrstne značilnosti, slovnična pravila in njihov pomen za razvijanje logičnega mišljenja; literarne vrste in njihove značilnosti, jezik v književnosti

– Kdaj, tudi glede na pouk tujih jezikov, uvajati prve temeljne jezikovne pojme (poimenovanja) in zakaj, ali in kako povezovati spoznavanje književnosti pri slovenščini in tujih jezikih?

– Kako preseči napačno razumljeno izhodišče sodobnega (komunikacijskega) pouka, ki **absolutizira** npr. književne interese mladih (tudi v šoli naj berejo le, kar jih zanima) ter izhaja iz **umetnih opozicij** med prijazno in storilnostno šolo, pridobivanjem znanja in kritičnostjo oz. ustvarjalnostjo, bralčevim subjektivnim doživljanjem besedila in »avtoritativnim« učiteljevim branjem/razumevanjem, notranjim in zunanjim ocenjevanjem, notranjo in zunanjo motivacijo ipd.?

– Kako pri književnem pouku upoštevati kontekst šolskega branja (bralnega dogodka) kot načina »utesnjevanja v kulturo«[1] ter oblikovanja »horizonrta pričakovanj« – tudi glede na konvencijske lastnosti literarnosti in z njimi povezano vlogo literarnovednih spoznanj/razlag?[2] Predvsem pa, kako zagotoviti pri šolskem branju besedil možnosti za spoznavanje, razumevanje in aktualizacijo **književne tradicije** kot nujne podlage za razumevanje inovativnosti sodobne književnosti? Ali je zato smiselno v učnem načrtu ambiciozneje določiti temeljna/obvezna besedila/avtorje, ki naj bi jih učenci spoznali v okviru vsakega triletja posebej? Kako s povečevanjem **predpisanih** besedil zagotoviti uresničevanje šolskega kurikula in upoštevanje npr. pokrajinskih literarnih kánonov?

2 PRIMERLJIVOST POUKA JEZIKOV

Cilj: **primerljivost zasnov učnega načrtovanja med sistemi izobraževanja na tujem (v Evropi): standardi znanja.**

---

[1] Prim. M. Šebart Kovač, J. Krek, 2009: *Vzgojna zasnova javne šole.* Ljubljana: Center za študij edukacijskih strategij, Pedagoška fakulteta.

[2] Prim. B. Krakar Vogel, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti.* Ljubljana: DZS.

– Na podlagi česa je sploh mogoče primerjati veljavne učne načrte nekaterih evropskih držav?
– Katere ravni ciljev in dosežkov je smiselno primerjati s slovenskimi učnimi načrti?
– Katere dopolnitve je mogoče predlagati na podlagi teh primerjav?

Posebej so zanimivi cilji, povezani z začetnim **opismenjevanjem**, razvijanjem **pismenosti** pri **vseh** predmetih, nato načini **preverjanja** znanja, vloga **učitelja** ter sodobne **metode** pouka jezikov. Zasnova modela opismenjevanja (naj) upošteva naslednja izhodišča oz. načela:

Opismenjevanje se povezuje z **razvijanjem pismenosti**, torej ne poteka izolirano od spoznavanja besedil; pri tem se upoštevajo tako razvojne značilnosti otrok kot vpliv okolja na razvijanje pismenosti.

Na vseh stopnjah šolanja ter v predšolskem obdobju je treba razvijati pismenost in **spodbujati motivacijo** vseh udeležencev (otrok, staršev, učiteljev) za njen razvoj: na predšolski stopnji predvsem kot porajajočo se pismenost (v povezavi z družinsko pismenostjo), v prvem triletju pa predvsem kot čim hitrejše obvladovaje samostojnega branja in pisanja besedil.

Opredelitev besedilnih podlag za razvijanje pismenosti naj vključuje jezikovna in druga sporočila (npr. spoznavanje tiskanih, elektronskih, slikovno-besednih (sestavljenih) sporočil); s tovrstnimi besedili se otrok srečuje že pred vstopom v šolo, zato je treba njegove izkušnje s porajajočo se pismenostjo upoštevati in nadgrajevati, hkrati pa s primernimi metodami (npr. s ciljno usmerjeno didaktično igro) razvijati njegovo zanimanje za besedilni svet.

Predopismenjevanje in začetno opismenjevanje naj upošteva načelo **individualizacije** in **diferenciacije**: vsebine in metode je treba prilagajati zmožnostim in interesom predšolskih otrok ter predvsem učencev 1. razreda osnovne šole; to načelo velja tudi kasneje in se povezuje predvsem z izbiro besedil glede na njihovo zahtevnost – otroci naj bi sprejemali in tvorili po zahtevnosti različna besedila.

– **Vrtec**: podrobneje se v kurikulu za vrtce določi **predopismenjevalne prvine** in zmožnosti (koncept tiska, slušno in vidno zaznavanje, grafomotorika, orientacija) ter predlaga temeljna specialnodidaktična načela za njihovo razvijanje v povezavi z različnimi področji kurikula.
– **Začetno opismenjevanje** (1. in 2. razred): ob vstopu v šolo je treba izvedbeni model začetnega opismenjevanja prilagoditi dejanskim zmožnostim (znanju) učencev; model naj zajame tako učence, ki imajo slabše razvite predopismenjevalne zmožnosti, kot tiste, ki že obvladajo začetno branje in pisanje. V 1. razredu je smiselno sestaviti **heterogene skupine** in spodbujati oz. organizirati skupinsko medvrstniško učenje začetnega branja in pisanja.

Glede na opismenjevalne modele drugod (npr. Anglija, Avstrija, Italija, Norveška) je na ravni standarda smiselno predlagati obvladovanje začetnega branja in pisanja do **zaključka drugega razreda** osnovne šole, v tretjem pa predvsem utrjevati branje zahtevnejših z razumevanjem in samostojno pisanje daljših raznovrstnih besedil.

Posodobljeni učni načrt naj že ob koncu 1. razreda določi **etapne standarde znanja**: obvladovanje prve stopnje začetnega branja in pisanja, npr. branje in pisanje kratkih povedi (npr. navodil) z velikimi tiskanimi črkami.

Temeljno načelo predopismenjevanja in začetnega opismenjevanja je uravnoteženost vseh štirih sporazumevalnih dejavnosti ob kakovostnih umetnostnih in neumetnostnih besedilih – zgodnejše, bolj individualizirano in sistematično učenje temeljnega branja in pisanja ne sme prevladati nad drugimi dejavnostmi (poslušanje, govorjenje).

– **Razvijanje pismenosti**, v 1. triletju pa tudi opismenjevanje, je kroskurikularna (jedrna) dejavnost, ki naj bi bila vgrajena v učne načrte za **vse predmete** – spoznavanje, sprejemanje in tvorjenje raznovrstnih besedil glede na vsebinsko-ciljne prvine posameznih učnih predmetov.

3 ZAGOTAVLJANJE KAKOVOSTI POUKA/ZNANJA JEZIKOV

Cilj: **dvig rezultatov na področju znanja jezikov**.

Kako zagotoviti primerljivost dosežkov učencev, ki prihajajo z jezikovno različno spodbudnih okolij (šola kot »kompenzacija primanjkljaja«)?

Kako in koliko ob tem upoštevati mednarodne standardizirane raziskave »pismenosti« (*Pirls*, *Pisa*)?

Kako v skladu s ciljem oblikovati zasnove zunanjega preverjanja znanja, ki so najprej in predvsem povratna informacija vsem udeležencem izobraževanja ter ena od možnosti za uvajanje sodobnega pouka jezikov?

Kako dosledno udejanjati načela individualizacije, tako do bo pouk osredotočen ne (le ali najprej) na povprečne in slabše učence, ampak tudi na boljše?

Kako tudi v naši šoli vzpostaviti in gojiti kulturo dosežkov ter visoka pričakovanja staršev, učencev in učiteljev glede uspešnosti pri doseganju zastavljenih izobraževalnih ciljev oz. standardov znanja.[3]

---

[3] Prim. S. Gaber (ur.), 2008: *Zakaj Finci letijo dlje?* Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Center za študij edukacijskih strategij.

Brane Šimenc (povzel v imenu skupine svetnikov)
Srednja gradbena, geodetska in ekonomska šola Ljubljana

Šola naj spet postane šola

Med obiskom ministra za šolstvo na novogoriški gimnaziji spomladi 2009 je mag. Marjan Štrancar gostu predlagal ustanovitev skupine izkušenih praktikov svetnikov z različnih področij in regij, ki naj bi oblikovale teoretično in predvsem praktično utemeljene pobude za spremembe in izboljšave pouka na srednji šoli. Minister je predlog sprejel in imenoval Delovno skupino za dajanje in oblikovanje pobud na področju srednjega poklicnega izobraževanja, srednjega strokovnega izobraževanja in izobraževanja v splošnih in strokovnih gimnazijah. Skupino sestavlja osem učiteljev svetnikov, vodi jo mag. Marjan Štrancar. Pobude skupine so bile objavljene v časopisih, pripravila je dve okrogli mizi.

Prvo smo pripravili novembra lani, pobude so se nanašale na kakovostnejši pouk. Zaokrožene dane pobude so naslednje:

– Potekajočo vsebinsko-metodično reformo naj se upočasni, da ponovno premislimo (stroka, šolska oblast, učitelji, starši, dijaki) o učnovzojnih ciljih, uredimo pedagoški okvir ter uskladimo zahteve in pričakovanja. Domisliti je treba izbor predmetov, medpredmetne in problemske povezave, didaktično-metodične prijeme, obremenitve, optimalne razmere, smiselno vpeljevanje fleksibilnosti in modularnosti, učinkovitejše oblike poučevanja, prav tako naj se zmanjša nepotrebno administriranje ter odstraniti ovire in resne motnje, kakršne so prevelike razlike med dijaki v razredu, prepogoste in predolge prekinitve pouka in moteče obšolske dejavnosti, denimo treningi, projekti, ekskurzije in izleti, testiranja, predavanja, pravica do prostih dni, nastopi šolskih ekip in navijanja na njih, gostovanje, razne izmenjave dijakov … Samo nemoten in strnjen pouk omogoča povezano, timsko in problemsko obravnavo učne snovi, pridobitev zaokroženega in temeljitega znanja ter celostno preverjanje usvojene učne snovi na višjih ravneh;

– Kakovostni pouk naj se kot temeljni cilj srednje šole vnese v krovni Zakon o srednji šoli. Menimo, da preveč ščitimo in poudarjamo pravice dijakov in da nimamo pravne podlage, da bi zahtevali izpolnjevanje jasno določenih dolžnosti, med katerimi

so redno prihajanje v šolo z vsemi potrebnimi pripomočki, nalogami in znanjem. Kakovostni pouk je sodelovanje med učiteljem in dijakom, ki temelji na medsebojnem spoštovanju in obojestranski odgovornosti. Cilj takega pouka je samostojen in razgledan dijak, sposoben svobodno izbirati in stalno dopolnjevati svoje znanje. Takšnega dijaka lahko (so)oblikuje le kompetenten učitelj, ki je sposoben ustvarjati čustveno sproščujoče učno ozračje, motivirati dijake za branje, pisanje, dialog in poslušanje, z avtoriteto in s svojim znanjem spodbujati zvedavost, kritično mišljenje, izražanje misli in čustev, vztrajnost pri doseganje ciljev in oblikovati dijakovo pozitivno samopodobo;

– Vzpostavi naj se reden in zanesljiv nadzor nad delom dijakov in učiteljev ter možnost, da se neuspešnega in strokovno nebogljenega učitelja in dijaka, ki noče delati, lahko postavi pred šolska vrata;

– Predlagamo spremembo načina financiranja šol. Dijaki ne smejo biti ekonomski dejavnik, ki ga treba čimbolj znižati, šole ne socialne ustanove. Ker so šole financirane po številu dijakov, si prizadevajo obdržati vse dijake, četudi so učno neuspešni, prekomerno izostajajo, huje kršijo pravilnike. Omogočamo jim dodatne roke za popravne izpite, opravičimo vse odsotnosti, sprejemamo vse izgovore in nedelavnost, dopuščamo sklep, da je v šoli vse dovoljeno (češ, saj nam nič ne morete, ker boste itak popustili). Takšno popuščanje je škodljivo, ker daje mladim napačna sporočila, razvrednoti učenje in znanje ter spodbuja neodgovornost in nesramnost;

– Prepreči naj se tržno ravnanje šol, s katerim se privablja dijake, ne spodbuja pa kakovostnega dela, ampak ustvarja le lep videz;

– Spremeniti je treba standarde in normative. Zaradi prepolnih razredov in (pre) pestre sestave dijakov in njihovih individualnih posebnosti je v razredih (zlasti na strokovnih šolah) nemogoče dosegati načrtovane cilje in zagotoviti pravice do kakovostnega pouka. Zato bi bil ustrezen normativ 24 dijakov v razredu, pri praktičnem pouku na strokovnih in poklicnih šolah pa se to število prepolovi;

– Spremeniti je treba obravnavo dijakov s posebnimi potrebami. Njihov število se zlasti v srednji strokovnih in poklicnih šolah povečuje in pogosto nehote motijo pouk. Potrebujejo posebno obravnavo in dodatno učiteljevo pomoč, zato je treba normativ za razred s takimi dijaki dodatno znižati.

Na drugi okrogli mizi marca letos so se naše pobude nanašale na pravilnik o šolskem redu in ocenjevanju. Za oba menimo, da sta premalo učinkovita, predolga in da v šoli bolj spodbujata nered kot red. Dijakom omogočata preveč lagodja, prelaganja obveznosti, pretirano odsotnost in ne zagotavljata rednega učenja. Zaokrožene dane pobude o šolskem redu so naslednje:

– Jasneje mora določiti obveznost in pravico šole, da organizira kakovosten, čim bolj strnjen pouk, ki ga nič in nihče ne more zmotiti; druge obvezne kulturne, športne, projektne dejavnosti in prireditve, tekmovanja, nastope, izmenjave, ekskurzije, izpite

… naj se izpelje v posebnih dnevih/tednih zunaj rednega pouka. Jasno naj se določi obveznosti in pravice učiteljev, ki naj zagotavljajo njihovo kakovostno delo, staršev, ki so soodgovorni za pozitiven odnos svojih otrok do šole, njihovo znanje in delo, ter dijakov, ki morajo vedeti za svoje učne obveznosti in morajo sprejeti odgovornost za svoje delo in učni uspeh;

– Člene o navzočnosti/odsotnosti naj se strne v priporočilo, da je redna prisotnost pri urah potrebna in smiselna, kot obveznost si jo pač mora naložiti vsak dijak sam, če hoče opraviti vse učne obveznosti, pridobiti potrebno znanje in pozitivne ocene. Popuščanj ne sme biti, dijakom mora biti jasno, da si bodo z neprimernim odnosom do pouka, sošolcev in učiteljev zapravili možnost nadaljnjega izobraževanja. Cela lestvica vzgojnih ukrepov doslej ni rodila sadov;

– Prepove naj se uporabljati mobilne telefone v razredu. Dijaki živijo dvojno življenje, snemajo učitelja, fotokopirajo naloge …

Strnjene pobude o ocenjevanju:

– Predmeti s po eno uro na teden naj se izpeljejo čim bolj strnjeno, najbolje v enem ocenjevalnem obdobju, in naj pridobijo najmanj eno oceno, najmanj dve oceni na leto (po vsako v enem ocenjevalnem obdobju) naj pridobijo učitelji predmetov z dvema ocenama, najmanj dve ali tri ocene na leto pa naj pridobijo učitelji predmetov s temi ali več urami.

– Poleg utečenega pridobivanja ocen predlagamo izpitni teden;

– Maturitetne predmete naj se v višjih letnikih oceni tudi eksterno; delež te ocene naj bo 40–odstoten. To bi objektivneje pokazalo kakovost znanja, zmanjšalo učiteljevo enačbo pri ocenjevanju in zagotovilo predelavo vse učne snovi;

– Ukine naj se nms, neocenjenost naj (razen v opravičljivih primerih) velja kot nezadostna ocena;

– Popravni izpit naj bo en sam v enem popravnem roku. Zaradi preobilice možnosti popravljanja in pogojnega napredovanja so se dijaki začeli vesti brezbrižno, lagodno, celo agresivno, saj vedo, da bodo izdelali razred, če ne zaradi drugega, zaradi t.i. glavarine;

– Omeji naj se število možnih pisnih pisnih nalog, hrani naj jih učitelj; ki naj tudi avtonomno izbira metode ocenjevanja in pri končni oceni upošteva tudi prisotnost, sodelovanje, opravljanje domačih nalog ipd.;

– Vzgojne predmete naj se ocenjuje le opisno;

– Četrtošolci naj končajo pouk do konca aprila, da se pripravijo na maturo, ki naj se začne 15. maja, drugi dijaki naj v tem času pridobijo zaključne ocene in opravijo druge obveznosti.

Predstavitve knjig in projektov

PRIMOŽ TRUBAR: KATEKIZEM (1550)

Primož Trubar: *Katekizem (1550): Znotrajjezikovni prevod v sodobni slovenski knjižni jezik.* Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2009 (Zbirka Trubar v sodobnem jeziku, 2. zvezek). Ureditev, opombe, kritični prepis pesemskega dela in spremna študija: Kozma Ahačič. Kritični prevod: Vinko Ošlak s sodelovanjem Kozma Ahačiča. Priprava diplomatičnega prepisa: Martina Kraljič s sodelovanjem Mihaela Glavana, Kozma Ahačiča in Matjaža Črnivca.

Lansko leto, ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva, se je *Združenje Trubarjev forum* odločilo, da začne z izdajanjem Trubarjevih del, ki bi bila prevedena v sodobni knjižni jezik, za neposreden stik z izvirnikom pa bi jim bil dodan diplomatični prepis. Takšna izdaja Trubarjevih del želi nagovoriti najširši krog naslovnikov, med njimi še posebej nestrokovnega bralca, ki mu je izvirni Trubarjev jezik tuj in težko razumljiv. Namen zbirke »Trubar v sodobnem jeziku« je tako približati misel Primoža Trubarja vsem »mladim inu starim« Slovencem. Druga knjiga v tej zbirki je prva slovenska knjiga, *Katekizem*, ki ga je leta 1550 izdal Primož Trubar. Poleg diplomatičnega prepisa in znojtrajjezikovnega prevoda celotnega katekizma prinaša knjiga še (pevskim izvedbam namenjen) kritični prepis pesemskega dela s sodobno notacijo, daljšo spremno študijo (tudi z nekaj novimi opažanji o Katekizmu) in nekaj slikovnega gradiva.

Katekizem predstavlja veliko prelomnico v zgodovini slovenskega jezika, književnosti, teologije in slovenskega naroda nasploh. Leta 1550, ko je delo izšlo, je Trubar v njem prvič označil svoje rojake kot Slovence ter utemeljil slovenščino kot knjižni jezik. To dejanje ni bilo niti samoumevno niti sad kakega logičnega razvoja, ampak je šlo za pogumno dejanje genialne osebnosti, kakor jih je vsakemu narodu v zgodovini podarjeno le nekaj. Trubar se je pri tem dejanju lahko oprl na določeno tradicijo slovenskega jezika, ki jo je do tedaj ohranjala predvsem raba slovenščine v cerkvenem življenju. Vendar se je do Trubarja slovenščina le občasno zapisovala, o čemer nam pričajo nekateri ohranjeni rokopisi, od Trubarja naprej pa se je pisala redno. Sam besedil, zapisanih v slovenščini od Brižinskih spomenikov dalje, ki jih lahko občudujemo dandanes, ni poznal, poznal pa je ustno izročilo. Tu nikakor ni šlo samo za jezik preprostega ljudstva, ampak za izročilo, ki se je negovalo v vseh slojih. Temu primeren je bil tudi jezik, ki ga je Trubar ustvaril. S prvo slovensko knjigo Slovenci nismo dobili kakega preprostega jezika, namenjenega samo preprostim kmečkim množicam, ampak jezik, ki je ustrezal tudi in predvsem potrebam plemstva, meščanov, duhovnikov in pridigarjev. Lahko bi rekli, da smo dobili visoki knjižni jezik. Pomembno dejstvo je tudi, da je Trubar svojo prvo knjigo zasnoval kot izvirno delo na visoki teološki ravni, ki glede na svojo zgradbo nima para v tedanji Evropi in ki je Slovence s svojim bogatim krščanskim sporočilom že takoj postavilo na duhovni in kulturni zemljevid Evrope ob bok najbolj razvitim narodom. Kot zanimivost lahko omenimo tudi, da iz tega dela izhaja pogosto navajani Trubarjev citat »stati inu obstati«.

Delo je jasno razdeljeno na dva dela, pred katerima stoji še *uvodni* del: naslovnica ter nemški in slovenski uvod. V prvem, *poučnem* delu knjige Trubar na 152 straneh naniza 10 vsebinskih sklopov, ki jih obdela v 17 poglavjih. Najprej spregovori Trubar o stvarjenju prvih dveh ljudi, posledicah njunega greha ter obljubi odrešenja. Temu logično sledi obravnava desetih zapovedi, apostolske vere, Očenaša, pomena oznanjevanja Božje besede in krsta zakramentov. Sledijo opomin k pobožnemu obhajanju Gospodove večerje, poglavje z zbranimi pričevanji iz Svetega pisma, poglavje o dobrih delih in hišna tabla. Drugi, *praktični* del *Katekizma* obsega

natančno 100 strani in ga sestavljajo pesemski del, ki obsega šest pesmi: te vsebinsko obsegajo skoraj vse vsebinske sklope iz prvega dela, dve krajši kolekti ter obsežna pridiga o veri.

Kot je razvidno iz kratkega vsebinskega pregleda Katekizma, je z njim Trubar sestavil samostojno in izvirno delo. Kljub temu pa seveda ne moremo zaobiti del, ki so nanj vplivala. Najvplivnejše je bilo zagotovo delo njegovega podpornika Veita Dietricha *Agend-Büchlein für die Pfar-Herren auff dem Land* iz leta 1543, povsem očitno je uporabil tudi *Hišno tablo* iz Luthrovega *Malega katekizma* (glede na citirana mesta je rabil latinsko varianto – ali pa kar obe: latinsko in nemško). Določen vpliv lahko pripišemo tudi Vlačićevi pridigi *De vocabulo fidei*, hkrati pa lahko na podlagi *Abecednika* (1550) ugotovimo tudi, da je dobro poznal Brenzov *Mali katekizem*, ki pa ga v *Katekizmu* ni neposredno rabil. Kar se zdi zelo pomembno poudariti je, da je bil njegov temeljni vir Sveto pismo. Na podlagi poznavanja podobnih del je tako zbral ustrezne navedke iz Svetega pisma ter temeljna katekizemska besedila in jih opremil z ustreznimi komentarji, podobno pa ravnal tudi pri sestavljanju pesmi pridige. Delo je verjetno temeljilo na gradivu, ki ga je Trubar zbral in v določeni meri tudi oznanjal skozi celotno svojo dotedanjo pridigarsko pot. Trubar je svoj *Katekizem* pisal kot svoje življenjsko delo, saj si verjetno ni mogel misliti, kaj vse bo v svojem življenju še napisal v slovenskem jeziku.

Trubar se nam v Katekizmu kaže tudi kot prvi prevajalec odlomkov iz Svetega pisma v slovenščino. Zanimivo je, da je že v prvem delu uporabljal prevajalsko tehniko, ki ji je nato sledil vse življenje: kombiniral je namreč latinski in nemški prevod.

Trubar je *Katekizem* za razliko od *Abecednika* namenil v prvi vrsti slovenski izobrazbeni eliti: duhovnikom, pridigarjem, učiteljem, pismenim staršem in vsem, »ki znajo brati«. Oni naj bi nato njegovo vsebino širili naprej. Tudi dejansko je – če ga primerjamo z *Abecednikom* – *Katekizem* neposredno namenjen precej ožji skupini bolj izobraženih ljudi, ki naj bi na njegovi podlagi širili vero ter učili ljudi osnovnih verskih resnic ter jim pridigali.

Kozma Ahačič

ANTOLOGIJA Z JASNIM CILJEM

Rod Lepe Vide, antologija sodobne poezije Slovencev v Italiji 1945–2007. Izbral, uredil in spremno besedo napisal David Bandelj. Ljubljana: Študentska založba in JSKD, 2009.

Antologija sodobne poezije Slovencev v Italiji, z naslovom *Rod lepe Vide* prinaša prvi celoviti izbor pesmi vseh enainštiridesetih avtorjev, ki je krojilo ali še kroji pesniško usodo Slovencev v Italiji od leta 1945 do 2007.

Zajetna publikacija predstavlja izbor pesmi vsakega pesnika, njegovo biografijo in bibliografijo in je obogatena s spremno besedo, ki skuša zarisati tipološko opredelitev sodobne lirike Slovencev v Italiji.

Po vseh doslej izdanih in antologijah, se je namreč pojavila potreba po novi, ki bi celovito zajemala in obravnavala vse pesnike, ki so objavljali v zadnjem polstoletju, pa tudi, da bi mlajše ustvarjalce končno obravnavala kot »tukaj in zdaj« delujoče in ustvarjajoče.

Za mejno letnico sta bili izbrani letnici 1945 – kot zaključek vojne vihre in dejanski vpad »novega« časa v človekovo zavest tudi z fizično razmejitvijo Slovenije in Italije – in leto 2007 – kot dokončni padec fizične meje in uveljavitev schengenskega sporazuma, ki bo družbo in poezijo, na katero je meja močno vplivala, popeljal v prihodnost .

Pesnice in pesniki se v antologiji pojavljajo po letnici izida njihovih prvencev, se pravi po letnici njihovega prvega vstopa v literarno stvarnost. Izbrani so bili pa tisti pesniki, ki so že prišli do monografske publikacije, edina izjema sta Nadja Švara in Viljem Černo, ki imata pesniški opus objavljen v dveh zbornikih, a bi spričo zajetnosti lahko bil že primerljiv dostojnim pesniškim zbirkam.

V spremni besedi opredeljujem sistem sodobne slovenske poezije v Italiji in ga definiram spričo njegove razpetosti »med domom in svetom«, mejnostjo in brezmejnostjo ter skušam zarisati štiri tipologije pesništva, ki se pojavljajo sinhrono:

– pesniki, ki »hrepenijo po prostoru«, oz. iščejo korenine lastnega bivanja, ki je opredeljeno s fizičnim prostorom od Milj do Trbiža;

– pesniki, ki v svojih delih obnavljajo izročilo prednikov in utemeljujejo vrednote preteklosti ter potrjujejo svoje korenine v preprostem pesniškem jeziku;
– pesniki, ki se zaradi mučne preteklosti in vprašljive prihodnosti zatekajo v lasten pesniški svet, zaznamovan z metaforami;
– pesniki, ki so se z aktivno ali indiferentno držo spopadli z družbeno zaznamovanostjo prostora in časa, v katerem živijo.

Podrobneje se nato ukvarjam z dvema motivnima stalnicama, motivom Trsta in motivom Lepe Vide, kjer se je Trst kot »urbano okolje in namišljeno središče celotne slovenske skupnosti v Italiji ter njegova mitizacija kot 'največje slovensko mesto' usidral predvsem v poeziji starejših generacij; Lepa Vida pa kot pojav hrepenenja po novem, boljšem svetu, ki parafrazira tudi hrepenenje te poezije, da bi postala kanoničen del slovenske literature kar ta antologija želi doseči.

Lahko pa brez dvoma zapišem, da vso to poezijo in vseh enainštirideset avtorjev karakterizirata močna zasidranost v lastne korenine in istočasna vizija bogastva prihodnosti, ki sta v bistvu korenita ozaveščenost želje po bivanju v sedanjosti in prihodnosti, kar želi le potrditi neizmerljivo hrepenenje, ki to poezijo in te pesnike tako močno preveva. Od tod tudi naslov *Rod lepe Vide*.

David Bandelj

SLOVENSKA LITERATURA V ŠOLI IN PREŠEREN

Zoran Božič: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren***.** Ljubljana: Založba Tangram d.o.o., v tisku.

Monografija v prvem delu prinaša izčrpen pregled slovenske literature v slovenskih srednješolskih berilih od leta 1850 do leta 2010, tako v osrednjem slovenskem prostoru kot v zamejstvu in izseljenstvu. Pri tem se loteva odprtih vprašanj literarne zgodovine, kulturne zgodovine in didaktike književnosti: raziskuje postopke in merila šolske kanonizacije slovenskih književnikov, vpliv državne, družbenopolitične in družbenoekonomske ureditve na izbor leposlovnih besedil ter razvoj didaktičnega instrumentarija. Poseben poudarek je na zastopanosti Prešernovih pesmi v berilih: koliko jih je uvrščenih v posamezni sestav beril, katere so to in na kakšen način so predstavljene.

Drugi del monografije predstavlja pedagoški eksperiment, s katerim je avtor v šolskem letu 2005/06 raziskal, kakšna je recepcija Prešernovih pesmi pri slovenskih srednješolcih, kaj vse preprečuje ustrezno razumevanje, doživljanje in vrednotenje te poezije ter katera so tista didaktična sredstva, ki najbolj učinkovito odpravljajo posamezne recepcijske šume. Ta del vključuje tudi empirično primerjavo Prešernove poezije s poezijo Simona Jenka, Jožefa Žemlje in Jovana Vesela – Koseskega.

Poleg izjemnega števila opomb prinaša monografija tudi številne priloge, med katerimi izstopa abecedni seznam vseh slovenskih avtorjev, katerih besedila so bila v poldrugem stoletju objavljena v srednješolskih berilih, pri vsakem avtorju pa so navedeni tudi vsi sestavi beril, v katerih se je pojavil. Temu seznamu sledijo različne uporabne preglednice, od predstavitve prvih dvajsetih avtorjev po številu besedilnih enot v vseh 56 sestavih beril do predstavitve zastopanosti avtoric in sprememb v razvoju didaktičnega instrumentarija. Poleg preglednice Prešernovih pesmi v sestavih beril je tudi preglednica vseh besedil Ivana Cankarja. Na koncu so dodana tudi vsa gradiva, ki so bila uporabljena pri pedagoškem eksperimentu.

Zoran Božič

KNJIGI O SLOVENSKI DVOJINI

Tjaša Jakop: *Dvojina v slovenskih narečjih – The Dual in Slovene Dialects*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU(Zbirka Linguistica et philologica 21), 2008.

Vsak Slovenec ve, da je slovenščina posebna tudi ali predvsem zato, ker ima poleg ednine in množine še dvojino. Vendar pa se je kljub temu, da se dvojina vedno izpostavlja kot tipična slovenska posebnost (celo južnoslovanski jeziki so jo izgubili), tej slovnični kategoriji pri nas posvečalo premalo pozornosti. Tako se je avtorica odločila podrobneje raziskati to v indoevropskem jezikovnem svetu tako redko in danes že arhaično kategorijo. Kot dialektologinjo jo je zanimalo predvsem stanje dvojine v današnjih slovenskih narečjih. Z raziskovanjem dvojine se avtorica knjig o dvojini ukvarja že od leta 2001, ko je začela s pisanjem doktorske disertacije. Ker se je izkazalo, da je gradivo za Slovenski lingvistični atlas (dalje SLA), ki ji je služilo kot osnova, prav pri popisu oblikoslovnih pojavov precej pomanjkljivo, se je ob kabinetnem delu vedno znova vračala tudi na teren in pri tem sestavila lastno vprašalnico o dvojinskih oblikah. Tako je beležila današnje stanje dvojine, ga primerjala s stanjem v preteklosti ter na ta način podajala morebitna izhodišča in smernice celo za prihodnost.

Monografija *Dvojina v slovenskih narečjih*, ki je izšla konec leta 2008, je preurejena in dopolnjena različica doktorske disertacije, ki jo je avtorica ubranila maja 2004. Ker pa je dvojina zanimiva tudi za tujo strokovno javnost, je bilo delo v letih 2005–2007 prirejeno in nato prevedeno še v angleščino. Monografija z naslovom *The Dual in Slovene Dialects* (Dvojina v slovenskih narečjih) je izšla pri nemški založbi Universitätsverlag Dr. N. Brockmayer v zbirki Diversitas Linguarum. Prevedeno v angleščino bo delo dostopnejše tudi neslovenskim jezikoslovcem in vsem preučevalcem dvojine v drugih jezikih.

Monografiji prikazujeta zemljepisno razširjenost dvojine v vseh narečjih in govorih slovenskega jezika. Izbrane dvojinske oblike, ki so obdelane in predstavljene s postopki in metodami lingvistične geografije, so postavljene v širši teoretično-primerjalni okvir. Sestavljeni sta iz treh delov: 1. teoretičnega uvodnega dela, 2. praktičnega (t. i. analitičnega) dela s komentarji h kartam in primerjanjem gradiva ter 3. teoretično-praktičnega povzemalnega (t. i. sintetičnega) dela.

Na koncu slovenske različice je kot nekakšna sinteza raziskave na podlagi rezultatov, ki jih je dalo gradivo, podan poskus tipologije dvojinskih oblik, ki povezuje teorijo z gradivom in na koncu še grafični prikaz statističnih podatkov rabe posameznih dvojinskih oblik. Kot dodatek stoji čisto na koncu obeh knjig še priloga s seznamom zapisov govorov po mreži krajev za SLA, seznam virov in literature ter 26 jezikovnih kart.

Dvojina se je kot slovnična kategorija v večini indoevropskih jezikov izgubila oz. se je izenačila z množino; ohranila se je le v treh slovanskih jezikih (slovenščini ter gornji in dolnji lužiški srbščini), vendar njene ostanke najdemo v vseh slovanskih jezikih. Mnogi jezikoslovci – med drugimi tudi Lucien Tesnière v svoji monografiji Dvojinske oblike v slovenščini (*Les formes du duel en slovène*) – so napovedovali in še napovedujejo izgubo kategorije dvojine v slovenščini. Toda kljub dejstvu, da je bilo gradivo za Tesnièrov Lingvistični atlas dvojine (*Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*) zbrano v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, primerjave teh podatkov z novejšimi kažejo na to, da se zemljepisni obseg rabe dvojinskih oblik do danes ni bistveno zmanjšal. Dvojina je kot oblikoslovna kategorija števila popolnoma odpravljena le v manjšem delu slovenskega jezikovnega ozemlja (predvsem na jugozahodu in skrajnem jugovzhodu), medtem ko preostala slovenska narečja dvojino – sicer v različnem obsegu – ohranjajo.

Ali se bo slovenska dvojina ohranila še za prihodnje rodove, je težko napovedovati, kakor je težko govoriti, kaj se bo v prihodnosti dogajalo s samim slovenskim jezikom. Lahko pa smo prepričani, da če se že izgublja, to izgubljanje poteka zelo počasi in na zemljepisno omejenem področju, medtem ko smo v nekaterih kategorijah celo priča njenemu ponovnemu oživljanju: poleg ohranjanja se pojavljajo dodatne diferenciacije znotraj kategorije dvojine. Tak primer je širjenje območja, kjer v glagolski dvojini obstaja razlikovanje po spolu (novo nastajanje ženskih glagolskih oblik na *-ve*/*-vi*), kar dokazuje, da je dvojina v slovenščini še vedno produktivna in živa kategorija, ki ni zgolj zgodovinski ostanek, ampak skozi čas doživlja spremembe in inovacije tako v oblikah kot v rabi.

Tjaša Jakop

SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK 16. STOLETJA

Majda Merše: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Linguistica et philologica 23), 2009.

Knjiga je namenjena obravnavi slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju, to je v času njegovega nastanka ter hitrega nadaljnjega razvoja, saj je jezik po zaslugi izjemnih posameznikov, kot so bili Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič in drugi, dosegel v nekaj desetletjih zelo izpopolnjeno podobo na vseh ravninah jezikovne zgradbe.

Osnovno spodbudo za pripravo monografije je predstavljalo hotenje, da bi sistemske poteze, ki so bile odkrite pri analizi ožje zamejene problematike z območja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja in ki jih je preverjala, predstavno izostrovala, dopolnjevala in širila vsaka naslednja obravnava, postale z zajetjem daljšega niza razprav jasneje vidne. Monografija je hkrati tudi eden izmed vzporednih rezultatov del, ki so več kot tri desetletja potekala v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Gre za obsežen sklop del, ki jim običajno pravimo »pripravljalna dela za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja«, pri katerih je avtorica monografije sodelovala skorajda od prvih praktičnih začetkov dalje. Že prve analize bogatega gradiva, zbranega s popolnim izpisom, ki je postopno naraščalo do končne celovitosti, so odkrile več jezikovnih značilnosti in spodbudile željo po seznanjenosti z nadaljnjimi ter po vse boljšem in širšem poznavanju jezika.

Monografija vključuje 21 razprav, ki so nastajale od leta 1984 dalje. Več kot dvajsetletni razpon med izidom prve in zadnje razprave je terjal nekaj urejevalnih posegov. Opravljen je bil ponoven vsebinski pregled besedil, ki so bila tudi terminološko in tehnično poenotena. Z najnujnejšimi bibliografskimi posodobitvami je bila pri starejših razpravah vzpostavljena predvsem povezava z razvojno stopnjo sodobnega slovenskega in tujega (zlasti slovanskega) jezikoslovja. Posamične ugotovitve so bile znova preverjene z vidika obstoječe gradivske celote in uzaveščene sistemskosti.

Po tematskem ključu odbrane razprave so razporejene v tri temeljne vsebinske sklope. Na njihovo oblikovanost in zaporedje sta vplivali dve osnovni merili: obseg obravnavane problematike ter klasična slovnična razvrstitvena pravila, ki so določala tudi notranjo tematsko razvrstitev poglavij. Prvi del monografije zajema devet razprav oblikoslovnega značaja. Sledi jim cikel prav tako devetih besedotvornih razprav. V zadnjem sklopu so tri razprave, ki večinoma hkrati – vendar s prepoznavno prioriteto – obravnavajo glasoslovno in pravopisno problematiko.

Večina poglavij prvega in drugega vsebinskega sklopa je namenjenih obravnavi glagolske problematike. Oblikoslovne razprave osvetljujejo rabo kategorij vida, časa (posebej predpreteklika) in naklona (posebej pogojnika), načina, pa tudi vrstnosti glagolskega dejanja, večinoma v medsebojni odvisnosti in ob upoštevanju različnih okoliščin rabe.

Na glagol se osredinja tudi večina razprav besedotvornega značaja. V njih so obravnavani izsamostalniški in izpridevniški glagoli, predponska in priponska tvorba glagolov (posebej glagoli, izpeljani s ponedovrševalnima priponama *-ova-* in *-ava-* (npr. *končavati – končovati*), ter glagoli na *-eti* in *-iti* (npr. *blazneti – blazniti*)), z vidika odvisnosti od prevodnih predlog pa obsežna skupina glagolskih kalkov (zlasti tipa *gori postaviti* 'ustanoviti'). Odmik od glagolske problematike pričenjajo že razprave, ki obravnavajo tipe samostalniških in pridevniških podstav glagolov ter rabo besednih zvez, ki sopomensko nadomeščajo izsamostalniške in izpridevniške glagole, še izraziteje pa zadnja razprava razdelka, ki govori o tvorbeni raznolikosti prislovov ter o različnih okoljih in različnem obsegu rabe posameznih prislovnih variant.

V tretjem, zadnjem razdelku so ponatisnjene tri razprave, ki se v prvi vrsti ukvarjajo s pisno in glasoslovno problematiko slovenskega knjižnega jezika v njegovi začetni razvojni fazi. V prvi razpravi je z vidika knjižnojezikovne norme predstavljena v Megiserjevih slovarjih izpričana pisna, glasoslovna, deloma pa tudi oblikoslovna variantnost. Tudi zadnji razdelek izzveneva diahrono, saj zadnji dve razpravi v monografiji povzemata in strnjujeta Škrabčeve omembe protestantskega pravopisa in še posebej Trubarjevega jezika.

Več razprav se omejuje na raziskavo problematike, kakršno izkazuje Dalmatinov prevod ce-

lotne *Biblije*, ki je osrednji dosežek obdobja, kaže pa tudi normativno najbolj izpopolnjeno obliko knjižnega jezika. Del razprav ugotavlja in prikazuje značilnosti obdobja na osnovi gradiva iz vzorčnih del Trubarja, Dalmatina in Krelja, neredko pa tudi Juričiča in drugih piscev. Posebej so izpostavljene primerjalno ugotovljene razlike glede jezikovne prakse posameznih piscev. Sočasni oris stanja je občasno dopolnjen z raznočasnim, ki preverja obstojnost lastnosti jezika slovenskih protestantskih piscev v nadaljnjih stoletjih. Primerjava je pogosto izpeljana s pomočjo prvega celotnega katoliškega ali »Japljevega« biblijskega prevoda, kot »dokazila« kasnejše jezikovne rabe pa so bili uporabljeni tudi slovarji.

Med metodološke stalnice opravljenih raziskav spadajo naslednji postopki: preverjanje odvisnosti od besednih pomenov in od skladenjskih modelov, mestoma tudi od besedilne vrste (najpogosteje gre za biblijske prevoda in za prevod postile), pogostnostno osvetljevanje in stilno hierarhiziranje ugotovljenega spektra variant, pri prevedenih delih pa tudi dosledno izpeljana primerjava s tujejezičnimi prevodnimi predlogami. Zlasti zadnja je omogočila številne zanesljive ugotovitve o izvoru besed in struktur. Manj dosledno je izpeljano preverjanje sistemske umeščenosti in z njo vloge kategorij in posameznih oblik v mlajših razvojnih obdobjih.

Sestavni del monografije so tudi štiri kazala: imensko kazalo, kazalo virov, kazalo besed in morfemov ter stvarno kazalo. Po uporabnosti in obsegu izstopa kazalo besed in morfemov, saj je vanj vključenih preko 3300 leksikalnih enot, močno poenostavlja pa tudi dostop do podatkov, ki se nanašajo nanje in ki so nanizani ob njih.

Majda Merše

LJUBKA ŠORLI (1910–1993)

Ljubka Šorli (1910–1993). *Znanstvena monografija.* Ur. Katja Mihurko Poniž. Založba Univerze v Novi Gorici, Nova Gorica 2010.

Stoletnico rojstva pesnice Ljubke Šorli (1910–1993) smo na Univerzi v Novi Gorici zaznamovali z znanstvenim simpozijem *Uporno sem viharjem kljubovala*. Prispevke je spremljala izredno živa razprava, ki je odprla številne nove poglede na pesničino liriko in spodbudila nove raziskave njenega dela. Tako smo se odločili, da ne izdamo zbornika referatov, temveč se v opus Ljubke Šorli še enkrat poglobimo in svoja spoznanja oblikujemo v znanstvene prispevke, ki bodo njeno ustvarjalnost predstavili v širini in globini, s katerima se lahko odlikuje le monografska študija.

Monografijo o Ljubki Šorli sestavlja štirinajst prispevkov, ki razkrivajo pesničino pripadnost goriškemu in tolminskemu prostoru, a jo postavijo tudi v razmerje s poezijo širšega slovenskega prostora.

Prvi sklop ***Ljubka Šorli – sonetistka*** sestavljajo prispevki, v katerih je pozornost namenjena pesničini najljubši in najpogostejši obliki sonetu, saj jih je napisala več kot 130. **Irena Novak Popov** je opravila izjemno natančno analizo sonetov in ugotovila, da so zanimivi oblikovno in vsebinsko. V razpravi se je posvetila oblikovnim vprašanjem sonetopisja Ljubke Šorli: izbiri verznega vzorca, zahtevnosti kvartetnih in tercetnih rim, semantiki rime, notranji zgradbi soneta in povezovanju v cikle. **Zoran Božič** primerja sonetni venec, ki ga je Ljubka Šorli posvetila svojemu možu Lojzetu Bratužu, s sonetnim vencem Franceta Prešerna. Pri tem ugotavlja, da je slednji ubesedil pesem upanja, pesnica pa pesem večnega in žalostnega spomina. Ne glede na pomembno razliko v slogu (pri Prešernu prevladujejo pesniške podobe, pri Šorlijevi pa konkretna zgodovinska dejstva) je temeljni odnos med lirskim subjektom in idealiteto v obeh pesnitvah izrazito disharmoničen. **Vita Žerjal Pavlin** raziskuje križev pot, ki ga je Ljubka Šorli napisala leta 1979, ter ga primerja z zgodnejšimi in poznejšimi križevimi poti slovenskih ustvarjalcev. Pri tem ugotavlja, da je pesnica svojega oblikovno in idejno približala obrednim besedilom. Ustvarjalka je spregovorila o vzrokih za človeško trpljenje in opomnila na temne plati človeškega značaja, a hkrati upesnila svoj pogled, ki se navdihuje v želji po odpuščajoči ljubezni, za katero je našla zgled v Jezusu.

Drugi razdelek sestavljajo štirje prispevki, ki obravnavajo ***pesničino ubeseditev Goriške in Tolminske***. Njima je posvetila številne pesmi, ki niso le

impresionistične slike pokrajine, temveč spregovori tudi o tragični zgodovinski usodi. O tem piše **Branko Marušič** s predstavitvijo zgodovinskih dogodkov, ki so zaznamovali severnoprimorske kraje po prvi svetovni vojni. Tudi **Denis Poniž** piše o pokrajinski determiniranosti v poeziji Ljubke Šorli. V pesmih, ki opevajo lepote pokrajine, se pesničina življenjska pot, kot ugotavlja Poniž, srečuje s zgodovinskimi dogodki, pomembnimi za narodno skupnost in vse ljudi, ki živijo (ali so živeli) na omenjenem prostoru. Do podobnih spoznanj je raziskava pesmi z motivi iz narave pripeljala tudi **Alenko Jensterle Doležal**, ki je poudarila, da je idealizirana narava v poeziji Ljubke Šorli tudi prostor nadčasovnih vrednot, v katerem slednja ugotavlja božjo prisotnost in zaznava božje sledi. Oba raziskovalca ugotavljata, da pesmi s pokrajinsko motiviko zavzemajo zelo velik del pesničinega opusa in so zanimive tudi, če jih primerjamo s tradicijo razvoja te motivike v slovenski poeziji vse od romantike.

Tretji razdelek poudari še druge ***motivno-tematske posebnosti pesniškega opusa Ljubke Šorli***. **Tatjana Rojc** v svojem prispevku raziskuje danost in sprejemanje Božjega, kakor se izraža v pesničinem delu. Pri tem spoznava, da je Ljubka Šorli dojela idejo danosti po Bogu posebno intuitivno in mistično. Odnos do tragičnega je prav tako religiozno mističen in njena poezija ni le svet osebnih vtisov, temveč je opazna tudi funkcija pričevanja. **Irena Avsenik Nabergoj** se posveča ljubezenski poeziji, ki jo razlaga v odnosu do biblične tradicije. Opozarja na vzporednice z Visoko pesmijo, a tudi z idejo ljubezni v onstranstvu, ki jo vpne v širši kontekst, saj poišče vzporednice s Prešernovim Krstom pri Savici. Na biblično tematiko se navezuje tudi prispevek **Katje Mihurko Poniž**, ki umesti pesničino marijansko liriko v literarno tradicijo tovrstne poezije. Pri tem ugotavlja, da Marija skorajda brez izjeme nastopa kot Mati Božja, zato razišče tudi upodobitve materinstva v sonetnem vencu, ki ga je Ljubka Šorli posvetila svoji materi. **Ana Toroš** v svoji imagološki razpravi razkrije podobe tujega v pesničini poeziji. Ko analizira besedišče v predstavljenih pesmih, ugotavlja, da opazujoči »Jaz« doživlja »Drugega« kot vsestransko ogrožajočega za njegov narodni obstoj na politični, gospodarski in jezikovni ravni. Tak odnos se ohranja tudi, ko iz pesemskega dogajanja ni zaznati nacionalne nestrpnosti »Drugega«.

Naslednji razdelek ***Pesmi Ljubke Šorli za otroke in mladino*** prinaša raziskavo **Milene Mileve Blažić**. Čeprav predstavljajo ta besedila velik del pesničinega opusa, se jim raziskovalci otroške in mladinske književnosti doslej niso posvečali. Blažićeva dokaže, da so te pesmi vredne njihove pozornosti in s feministično analizo prispeva nove poglede na ustvarjalnost Ljubke Šorli. V njej vidi arhetipsko »divjo žensko«, ki je svojo drugačnost lahko svobodneje izpovedala kot otroški lirski subjekt, tako pa izvirno prispevala k razvoju senzibilne otroške in mladinske poezije.

Prispevki, ki so zbrani v zadnjem razdelku ***Odmevi na ustvarjalnost Ljubke Šorli***, predstavijo sprejemanje pesničinih besedil pri literarni kritiki in v drugi umetniški zvrsti – v glasbi. **Barbara Pregelj** v svojem prispevku najprej prikaže, kako malo avtoric in avtorjev, ki živijo zunaj političnih meja Slovenije, je vključenih v slovenski literarni kanon. Sprašuje se, zakaj je slovenska literarna zgodovina namenila tako malo pozornosti Ljubki Šorli. V odgovor povzema spoznanje Marije Mercina, da je bila pesnica Primorka in ženska ustvarjalka ter da je jasno izražala krščanski nazor. In k temu doda lasten pogled: ustvarjalka je bila prezrta tudi zato, ker je bil v središču njene poezije odnos do narodnega vprašanja, in zaradi eliptičnosti, odprtih mest v njenih pesmih tam, kjer je bila bolečina premočna, da bi jo mogla ubesediti. A s tem je nagovorila svoje rojake in Italijane. O njeni sprejetosti v italijanskem kulturnem prostoru piše **Zoltan Jan**. Ugotavlja, da so italijanski krogi začeli upoštevati Ljubko Šorli kot pomembno goriško literarno ustvarjalko sredi osemdesetih let. Med posamezniki poudari vlogo Celsa Macorja, ki je napisal zanimiv in poglobljen uvod italijanskemu knjižnemu prevodu njene poezije, ter zapise, ki ji jih je namenila osrednja raziskovalka literature na Goriškem – Lojzka Bratuž. Zadnji prispevek v monografiji predstavi uglasbitve pesmi Ljubke Šorli. **David Bandelj** je ugotovil, da je razloge za številne uglasbitve mogoče najti v melodičnosti pesničinega jezika in zelo živem ritmičnem utripu njenih verzov, saj uporablja pretežno klasične pesniške oblike.

Prispevki, ki osvetljujejo različne odlike pesničine ustvarjalnosti, dopolnjujejo raziskave slovenske poezije v zamejstvu in s tem sledijo enemu izmed temeljnih poslanstev Slovenistike na Univerzi v Novi Gorici – preučevanju književnosti na stičišču kultur.

Katja Mihurko Poniž

JEZIKOVNI KORPUSI V MEDKULTURNI KOMUNIKACIJI

Vesna Mikolič (ur.): *Jezikovni korpusi v medkulturni komunikaciji.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2009.

Vsebinska diverziteta prispevkov v monografiji sovpada s pestrostjo uporabe jezikovnih korpusov in kot taka predstavlja nekakšen prerez trenutnega stanja v slovenski korpusni lingvistiki, izpostavlja številna aktualna vprašanja in nakazuje možne smeri bodočega razvoja tega plodnega in interdisciplinarnega področja. Prispevki tako prinašajo oz. tematizirajo: korpusni pristop v analizi diskurza; leksikalne podatkovne zbirke; predstavitev novega programskega orodja za iskanje po referenčnem korpusu slovenskega jezika *FidaPLUS*; predstavitev italijansko-slovenskega vzporednega korpusa *ISPAC* ter znotraj tega značilnosti vzporednih korpusov in njihovega pomena za prevodoslovje; opis namena in metod urejanja Večjezičnega korpusa turističnih besedil (*TURK*); pregled glavnih enojezičnih in dvojezičnih korpusov na Slovenskem s poudarkom na relevantnih za jezikovni par slovenščina – francoščina; korpusno podprto sistematično primerjavo med prevodi in primerljivimi izvirniki; raziskavo o seznanjenosti študentov prevajalstva s sodobnimi prevajalskimi viri oz. odnosa, ki ga imajo do teh virov bodoči prevajalci; pregled zbirke izbranih ter na novo zasnovanih metod samodejne izdelave gradiv za postavitev prevajalnih sistemov, ki so primerne za postavitev prevajalnih sistemov jezikovnih parov sorodnih jezikov.

Vesna Mikolič

NAJDENI POMENI

Mateja Pezdirc Bartol: *Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbirka Slavistična knjižnica, 15), 2010.

Knjiga *Najdeni pomeni* avtorice Mateje Pezdirc Bartol je prva monografija v slovenskem prostoru, ki se posveča literarni recepciji. Raziskovanja literarnega dela se loti z vidika njegovega sprejemnika, in sicer na dveh ravneh: abstraktni sprejemnik je prikazan skozi teoretična spoznanja, konkretni sprejemnik pa s pomočjo dveh empiričnih raziskav. Knjiga prikazuje sprejemnika dveh literarnih zvrsti, to je pripovedne proze in dramatike, zato je vsaka od raziskav v metodologiji prilagojena značilnostim posamezne literarne zvrsti. Za razliko od študij, ki se ukvarjajo z odmevom, sprejemom in vplivom določenega avtorja znotraj nacionalne književnosti ali pa v svetovnem merilu, pri čemer najpogosteje sledijo izjavam literarnih kritikov, literarnih zgodovinarjev ali pisateljev samih, je v središču pričujoče monografije običajni, vsakdanji, neprofesionalni bralec in njegov konkreten stik z literarnim besedilom.

V prvem delu monografije so sistematično predstavljene najpomembnejše literarnoteoretične smeri 20. stoletja, in sicer glede na to, kako v svoj metodološki pristop vključujejo bralca ter kakšno funkcijo mu pripisujejo. Čeprav bralca kot predmet literarne vede upoštevajo vse smeri, postane središčna kategorija raziskovanja šele konec 60. let z razvojem recepcijske estetike (H. R. Jauss, W. Iser) in teorije bralčevega odziva (S. Fish, N. Holland, D. Bleich …), ki postavita pod vprašaj avtonomnost in samozadostnost literarnega dela ter bralcu dodelita aktivno vlogo pri tvorbi literarnega pomena. Ker je branje ena najbolj kompleksnih človeških dejavnosti, zahteva njeno preučevanje interdisciplinarni pristop, zato so v nadaljevanju navedene poglavitne ugotovitve psihologov, didaktikov in pedagogov, sociologov in drugih. Sledijo rezultati empirične raziskave, v katero je bilo vključenih 180 anketirancev, in sicer dve skupini študentov slovenistike, dve skupini gimnazijcev in dve skupini dijakov srednjih strokovnih šol. Raziskava je pokazala na obstoj specifičnih razlik v recepciji treh kratkih postmodernističnih zgodb, to so *Nič takšnega* Milana Kleča, *Rai* Andreja Blatnika in *Ob oknu* Alekse Šušulića. Med navedenimi šestimi skupinami anketirancev obstajajo razlike v odnosu in motivaciji za branje, književnih interesih, všečnosti zgodb, vrednostnih sodbah ter razumevanju in interpretaciji, pri čemer so naštete

ravni v soodvisnosti, dobljene vrednosti pa padajo v odvisnosti od nižanja ravni zahtevnosti šolanja.

Drugi del monografije se ukvarja z dramskim besedilom, ki zaradi svoje specifike, to je dvojnega eksistenčnega statusa, zahteva tudi več vrst sprejemnikov. Dramsko besedilo je literarno besedilo, namenjeno branju, hkrati pa je lahko izrečeno tudi na odru kot sestavni del uprizoritve. Sprejemnik drame je zato trojen: sestavljajo ga bralci drame, režiser in igralci (oziroma celotna gledališka ekipa) ter gledalci uprizoritve. Opozarja na nekatere težave, s katerimi se srečujejo bralci dramskih besedil, te pa v veliki meri izhajajo iz notranje strukture dramskega besedila. V raziskavi je prikazan odziv sprejemnikov in razlike v njihovih predstavah, nastalih na podlagi branja dramskega besedila in ogleda gledališke uprizoritve oziroma dojemanja načina, kako je besedilo brala režija. V raziskavi je sodelovalo 60 študentov prvega letnika slovenistike, kot gradivo je bila uporabljena drama Dušana Jovanovića *Ekshibicionist*. Raziskava vodi do spoznanja, da je branje dramskih besedil smiselno dopolniti s poznavanjem gledaliških komponent, kar povratno vpliva na večjo učinkovitost branja dramskih besedil, saj bralci bolje razumejo funkcijo in medsebojno pomensko odvisnost posameznih elementov v gradnji dramskega besedila oziroma znotraj gledališke uprizoritve.

Predstavljeni raziskavi ne ponujata dokončnih odgovorov, omogočata pa vpogled v procese branja in razumevanja večje skupine bralcev. Raziskavi sta torej pokazali, kaj bralci opazijo ob prvem, spontanem branju nekega besedila, kakšna so njihova literarna doživetja ob branju, iz katere perspektive pristopajo k besedilu, na kakšen način vključujejo informacije iz besedila v svoje že obstoječe miselne sheme ipd. Vse to pa je osnova za vsakršno nadaljnje ukvarjanje z besedilom. Dobljeni rezultati kažejo na pestrost besedilnih svetov, ki nastanejo na podlagi branja istih besedil, in dokazujejo, da je branje v veliki meri odvisno ne samo od stopnje šolanja in književnega znanja, temveč je pri analizi recepcije treba upoštevati tekst (struktura, besedilni kodi), interpretacijske strategije in kulturo (družbena in zgodovinska determiniranost) ter osebnostne lastnosti posameznega bralca. Prikazana teoretična spoznanja in dobljeni rezultati imajo tudi aplikativno vrednost za šolsko prakso, pri čemer se je kot ustrezen didaktični model izkazal vprašalnik, saj spodbuja verbalizacijo estetske izkušnje pri učencih oziroma študentih.

Monografija s prikazanimi teoretičnimi izhodišči, metodološko zasnovo in ugotovitvami raziskav bo v pomoč študentom književnosti pri poglabljanju znanja o literarni recepciji in metodologiji empiričnega raziskovanja, učiteljem v osnovnih in srednjih šolah, ki literarno védenje posredujejo učencem, kot tudi raziskovalcem s področja literarnih ved in teatrologije. Namenjena pa je tudi vsem tistim radovednim bralcem, ki se ob svojem ljubiteljskem branju srečujejo z razmišljanji, kaj berem, kako berem in kaj vpliva na vsakokratno razumevanje besedila.

Mateja Pezdirc Bartol

ČASOPISNA OGLAŠEVALSKA BESEDILA, REKLAME

Sonja Starc: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame. Struktura in večkodnost.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Pedagoška fakulteta, 2009.

Knjiga prinaša ugotovitve raziskave strukture ter rabe različnih semiotskih kodov in njihovega sovplivanja pri ustvarjanju pomena in smisla v časopisnem oglaševalskem besedilu, reklami, kot diskurzu v *Edinosti* (1876–1928, Trst) in *Slovenskem narodu* (1866–1945, Ljubljana) pri njegovem razvoju v žanr. Obravnavana besedila sestavljajo tako besedni kot nebesedni znaki in ker pragmalingvistična metoda za analizo takih, večkodnih besedil ne zadostuje, je uporabljena tudi metoda, ki jo ponuja vizualna slovnica (Kress, van Leeuwen 2004). Starejša oglaševalska besedila so primerjana z vzorcem sodobnih reklam iz časopisa Dela in njegovih prilog (2004–2006), da se ugotovi konstante v strukturi besedila in rabi semiotskih virov, ki predstavljajo temeljne značilnosti oglasa kot žanra.

Sonja Starc

LITERARNE POTI LJUBLJANE

Gašper Troha: *Literarne poti Ljubljane*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Žepna Beletrina), 2010

Literarni ustvarjalci so Slovencem v zgodovini pogosto nadomeščali politično elito, zato so bili in bržkone še danes ostajajo v središču naše zavesti. Simbolno je že dejstvo, da je v središču prestolnice spomenik Francetu Prešernu, našemu največjemu pesniku, in ne kakemu državniku ali vojskovodji. Nenavadno torej je, da Ljubljana do sedaj ni povezala različnih spominskih obeležij ter stavb, v katerih so živeli in delovali naši literati, v turistične poti, ki bi tako Slovencem kot tujcem predstavljale tovrstno kulturno dediščino. Ob projektu Ljubljana-Svetovna prestolnica knjige je na Študentski založbi dozorela ideja, da je čas za tovrsten projekt in tako je nastala knjiga *Literarne poti Ljubljane*, ki jo spremlja zemljevid, sestavljata pa jo dve krožni poti po centru mesta in skupina točk na njegovem obrobju.

Nekaj izhodišč. Pri sestavi literarnih poti po Ljubljani smo upoštevali predvsem dve dejstvi: (1) do sedaj takih poti še ni, čeprav obstaja že kar nekaj obeležij in (2) poti se morajo združevati v nekakšne zaključene celote, obenem pa pokriti tudi območje izven centra. Ker gre za prvi tovrstni prokjekt, je bilo treba upoštevati vse splošno znane točke (Prešernov trg, spomenike pisateljem, ohranjeni spominski sobi Cankarja in Župančiča ipd.) in točke, ki so vezane na največja imena iz slovenske literarne zgodovine. Po pregledu gradiva se je izkazalo, da se oblikujeta dve pešpoti:

Prva krožna pot se začenja na Prešernovem trgu in, je na jugu zamejena z Rožno ulico, na zahodu z Aškerčevo cesto (Križanke), na severu s Prešernovo cesto in na zahodu z Mestno knjižnico oz. kavarno Evropa. Zastavljena je tako, da poveže 29 točk, vmes pa naniza še številne zanimivosti.

Drugi krog se prav tako začenja na Prešernovem trgu in pelje obiskovalca na vzhod proti Cukrarni. Vključuje Poljansko cesto ter se zaključuje s Cukrarno in Dijaškim domom Ivana Cankarja.

Tretji sklop točk sledi iskanju manj znanih lokacij izven središča Ljubljane. Zaradi oddaljenosti in razpršenosti točk tu ni bilo mogoče najti neke organizacije in jih povezati v krožno pešpot, zato je tu dodana informacija o številki mestnega avtobusa in postajališču, ki je v bližini.

Izpeljava. Ker gre za literarne poti, smo skušali tudi sam vodič po njih oblikovati v tem smislu. Razdeljen je torej na dva dela. Ob vsaki točki ima fotografijo in nekaj osnovnih podatkov o lokaciji in avtorju ali instituciji, ki jo predstavlja. Sledi na pol literarni tekst z okvirno zgodbo, ki ga je napisal Sebastijan Pregel. Gre za uveljavljenega prozaista, ki ima izkušnje tudi v komuniciranju z javnostmi, tako da je uspel najti posrečeno razmerje med vodičem in pripovedjo. S tem smo skušali narediti vodnik, ki ne bi bil uporaben le ob samem sprehodu po Ljubljani, ampak ga je mogoče brati tudi povsem samostojno. Gre namreč za fiktivnega pripovedovalca, vodiča, ki vodi najprej moškega, nato žensko in na koncu par po naših literarnih poteh. Ob tem bralca usmerja, mu podaja različne zanimivosti iz življenja avtorjev, podatkov o razvoju in zgodovini mesta ipd.

Zaključek. Pred nami je torej prvi projekt literarnih poti po Ljubljani. Predstavlja izhodišče in vzorčni primer, ki mu bodo, tako vsaj upamo, sledili novi in novi poskusi. Že ob nastajanju te knjige so se namreč rojevale številne ideje – poti po točkah, ki so vezane na tuje pisatelje, tematske poti z avtorji otroške in mladinske literature, literarne poti moderne ipd. Vse te ideje imajo sedaj odprto pot, saj obstaja neka osnova, ki pomeni prerez skozi največja imena slovenskega literarnega kanona. Seveda pa je projekt šele na začetku, saj zamisli nismo uspeli uresničiti v celoti. Tu gre najprej za dejstvo, da smo hoteli literarne poti v skrajšani različici izdati tudi v tujih jezikih, potem pa predvsem za njihovo umeščenost v prostor. Na začetku smo seveda želeli vse točke primerno označiti, jih opremiti z osnovnimi informacijami o avtorjih, jim dodati tudi multimedijsko podporo ipd., a nam zaradi različnih razlogov to ni uspelo. Sam sem prepirčan, da je projekt Svetovne prestolnice knjige priložnost, ki je ne bi smeli zamuditi. Takšne oznake bi namreč pomenile tudi infrastrukturno pridobitev, ki bi ostala kot dediščina projekta v prihodnosti. Uporabnost in zanimivost knjige pa boste seveda določili vi, bralci in uporabniki.

Gašper Troha

KOROŠKI, ŠTAJERSKI IN PANONSKI GOVORI Z DIALEKTOLOŠKEGA VIDIKA

Zinka Zorko: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 64), 2009.

V monografiji so dialektološki prispevki razporejeni v štiri poglavja: Koroška narečna skupina, Štajerska narečna skupina, Panonska narečna skupina in Dodatek (o vzrokih za nastanek slovenskih vmesnih narečij in o ohranjanju slovenskih narečij v Italiji, Avstriji in na Madžarskem).

Koroška narečna skupina. Iz koroške narečne skupine so v monografiji prispevki iz mežiškega, podjunskega in remšniškega narečja, in sicer naglasoslovne, glasoslovne in oblikoslovne razprave; imenoslovne študije so posvečene hišnim imenom in priimkom, toponimom, gozdarskemu, lesarskemu in stavbarskemu izrazju, Prežihovim dialektizmom v njegovem umetniškem delu ter v filmu Boj na požiralniku, jezikovni analizi zapisov Luke Sienčnika in Josipa Šašlja ter razpravam Stanislava Škrabca o koroškem narečju.

Štajerska narečna skupina. V drugem razdelku knjige so predstavljeni štirje monografsko obdelani štajerski govori (Kopivnika, Miklavža, Mislinje in Šentruperta), analizirani so vzhodni govori srednještajerskega narečja, obdelano je glasovje v kozjansko-bizeljskem narečju, dodana so štajersko-panonska glasoslovna narečna prepletanja ter narečna podoba pri štajerskih Slovencih v Avstriji.

Panonska narečna skupina. Razprave o prleškem narečju obsegajo: predstavitev spodnjeprleškega narečja ter monografsko obdelavo govorov (Šafarsko, Biserjane, Markovci pri Ptuju, Videm pri Ptuju), dodana so narečne značilnosti Volkmerjeve poezije. Sledi več razprav o prekmurskem narečju. Razprava Govor Cankove je posvečena ravenskemu podnarečju na glasoslovni, oblikoslovni in besedijski ravnini. V razpravi Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravninah primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim jezikom je predstavljena prekmurščina z značilnostmi dolinskega, ravenskega in goričkega podnarečja, ki se govori tudi v Porabju. Predstavljeni so trije avtorji: Franc Ivanocy, Feri Lainšček in Karol Holec. Prispevek Besedje v porabskem andovskem govoru prinaša analizo glasoslovja in oblikoslovja andovskega porabskega goričkega podnarečja ter izbrano andovsko besedje iz besedil časopisa *Porabje*. Ohranjeni so arhaizmi, številni panonizmi, prevzete besede iz nemščine in madžarščine. Študija Porabski Slovenci danes podaja zgodovinske, politične, kulturne, jezikovne in literarne razmere v slovenskem Porabju na Madžarskem od naselitve do danes. Razprava Pedagoški pomen knjižice M. Küzmiča je posvečena analizi Abecednika, predvsem pedagoškim smotrom pouka pisanja in branja ter vzgojnim smotrom. Knjižica je dvojezična – slovenska in madžarska. Razprava Stanislav Škrabec o Avgustu Pavlu in Oskarju Asbóthu prinaša Škrabčevo poročanje o delu Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja Avgusta Pavla in Asbóthovo oceno tega dela. Didaktična študija Od slovenskega prekmurskega narečja h knjižnemu jeziku v osnovni šoli najprej osvetljuje značilnosti prekmurskih podnarečij, v jedru pa prinaša rezultate desetletnega spremljanja govornega in pisnega izražanja osnovnošolskih otrok v Prekmurju. Analizirani so posnetki otroških pripovedi in pisnih sporočil; do konca osnovne šole se učenci naučijo zakonitosti knjižnega jezika.

Monografiji sta dodani študiji o zunanjih in notranjih vzrokih za nastanek slovenskih vmesnih narečij ter Ohranjanje slovenskih narečij v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.

Zinka Zorko

SENCE BESEDE

Barbara Zorman: *Sence besede (filmske priredbe literature 1948–1979)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2009.

Monografija obravnava razmerje med literaturo in filmom, predvsem z analizo celovečernih filmskih priredb besedil slovenskega pripovedništva, ki so premiero doživele v obdobju med letoma 1948 in 1979, temelji pa na znani premisi, da je bil slovenski film v drugi polovici dvajsetega stoletja močno odvisen od literarnih vzorov. Prvo poglavje podaja pregled poglavitnih teoretskih pristopov k razmerju med literaturo in filmom ter obravnav ekranizacij. V drugem poglavju so zgoščeno podana nekatera dognanja kognitivne naratologije o prejemnikovem oblikovanju lika v literaturi in filmu. Tretje poglavje predstavi vpliv literature na formacijo slovenskega celovečernega filma, četrto se ukvarja z ekranizacijami oziroma širšim razmerjem med literaturo in filmom v kontekstu modernizma, peto pa uvede in predstavi pojem »filma dediščine«. Vsa omenjena dognanja so utemeljena s poglobljenimi branji razmerij med posamičnimi filmskimi priredbami ter njihovimi predlogami ter umeščena v kontekst s sočasnega kulturnega dogajanja.

Barbara Zorman

SPLETIŠČE EVROPSKE MREŽE ZA PRIMERJALNO LITERARNO VEDO (REELC/ENCLS) KOT RAZISKOVALNA PLATFORMA LITERARNIH VED

Spletne strani Evropske mreže za primerjalno literarno vedo REELC/ENCLS (Réseau européen d'études littéraires comparées/European Network for Comparative Literary Studies), kot uporabno orodje in podatkovna zbirka evropske komparativistike, so začele nastajati jeseni 2005[1] v sodelovanju Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede in tedanje Računalniške enote ter bile zastavljene kot infrastrukturni segment ZRC SAZU. Koncipirane so kot vseevropska podatkovna baza primerjalne (in obče) literarne vede, ki oskrbuje informacijsko podlago o razvejanih raziskovalnih interesih stroke (o inštitucijah, študijskih programih, raziskovalnih projektih, profilih raziskovalcev in pod.), nudi diseminacijo elektronskih publikacij in gradiv, posreduje podatke o napovedanih mednarodnih konferencah, o izidih znanstvenih knjig, itd.

Ključni cilj REELC/ENCLS kot Evropske mreže za primerjalno literarno vedo je odpreti evropski prostor interdisciplinarnemu dialogu o njegovih kulturah, literaturah ter literarnih raziskavah, omogočiti menjavo idej ter informacij med raziskovalci in organizacijami, ki so zavezane študiju obče in primerjalne literature, promovirati skupno mednarodno sodelovanje v raziskavah in poučevanju, generirati ustrezno soočanje pogledov in stališč v skupnih publikacijah in na mednarodnih strokovnih srečanjih, podpirati pretok znanj in človeških virov ter vzdrževati možnosti mednarodne

[1] Koncept za vzpostavitev spletnih strani REELC/ENCLS v Ljubljani, kot je bil domišljen v sodelovanju Aleša Vaupotiča, kot potencialnega spletnega skrbnika, in Jole Škulj, kot ustanovnega člana REELC/ENCLS, je bil predstavljen in podprt na sestanku izvršnega komiteja te organizacije, ki je potekal ob prvem kongresu evrokomparativistike septembra 2005 v Firencah. Ideja za ustrezno spletno komunikacijsko podporo evropske primerjalne vede je bila od začetkov obstoja REELC/ENCLS v središču interesa te vseevropske asociacije. Slovenska iniciativa, ki jo je izhodiščno podprl ZRC SAZU, potem ko se je leta 2003 zastavljeni poskus oblikovanja takšnih strani pri Univerzi Swansea, Wales, pokazal za neuspešnega, saj nikoli ni prav zaživel, je bila premišljena kombinacija povezave sodobnih interesov literarne vede s poznavanji možnosti, ki jih odpirajo znanja novih informacijskih tehnologij. Aleš Vaupotič, komparativist in magister novomedijskih umetnosti, je bil zato pred srečanjem v Firencah povabljen k sodelovanju pri načrtovanju tega ključnega segmenta evropske mreže kot prostora interdisciplinarnega dialoga kultur, literatur in literarnih ved, ki omogoča menjavo idej in informacij ter promovira mednarodno sodelovanje raziskovalnih in študijskih praks.

izmenjave aktivnosti, ki jih zastavljajo univerzitetne in druge znanstvene institucije literarnovednih raziskav ter regionalna, nacionalna in nadnacionalna združenja v stroki.

Spletišče Evropske mreže za primerjalno literarno vedo kot kompleksno iskalno orodje tako postavlja Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ter ZRC SAZU kot institucionalnega nosilca v središče komunikacijskega polja evropske komparativistične stroke, predvsem pa ga promovira kot ključnega izvajalca nalog, kakor si jih je zadala asociacija REELC/ENCLS v ustanovnem aktu[2] (6. 10. 2001), ko je bila kot vseevropska mreža osnovana na pariški Sorboni ob srečanju evropskih zvez za primerjalno literaturo in potrjena s prvim statutom, sprejetim v Bruslju (maj 2003) ob konferenci Evropske znanstvene fundacije z naslovom *European Experience in European Literature: Confronting European and National Identities*. Spletišče Evropske mreže, postavljeno kot segment infrastrukture na ZRC SAZU, predstavlja nerestriktivno osrediščenje področja v Ljubljani, predvsem pa od tu izgrajuje in odpira kanale komunikacije med evropskimi raziskovalci literarne vede in komparativističnimi združenji. Samo dejstvo, da se sistem spletišča oblikuje in koordinira v Sloveniji, je kar nekajkrat pokazalo svoje neovrgljive prednosti. Istočasno, ko se je v optiki novih razumevanj razvojnih dinamik med metropolitanskimi in perifernimi kulturami razkrila možnost drugačnega dojemanja pomenov njihovega medsebojnega dejavnega odnosa in vplivnega interesa, je umeščenost spletišča na ZRC SAZU v Ljubljani zmogla promovirati vitalno trdoživost tukajšnjih stremljenj v stroki, za evrokomparativizem pa utrditi verodostojno in ključno podlago delovanja.

Spletišče je zastavljeno kot polje komunikacije, kar mu omogoča neokrnjeno kvaliteto rasti in hkratnega reformuliranja, prečiščevanja in validiranja interesov primerjalne ter seveda obče literarne vede. Registrirani uporabniki – ti so komparativisti in drugi raziskovalci literarne vede, kar verificira sistem nadzora regionalnih moderatorjev – z naborom vsebin, ki jih na spletišču arhivirajo sami (o dogodkih, strokovnih profilih, pomembnih objavah v člankih in knjigah, itd.), snujejo odprto zbirko gradiv, ki izrisuje usmeritve in zemljevide delovanja stroke. Vzpostavljeni projekt spletišča REELC/ENCLS se strukturno umešča med ekstenzivnost Wikipedije in strokovno strogost Stanfordske enciklopedje filozofije.

Horizonti spletišča segajo tudi onkraj Evrope, saj imajo interes vnašati svoje podatke v to databazo mnogi neevropski komparativisti. Delovne uspehe REELC/ENCLS je že prepoznala tudi svetovna komparativistična organizacija ICLA/AILC. Kako zelo si je tudi zaradi kvalitetno uresničenega dela slovenskih članov v izvršnem komiteju ta Evropska mreža prislužila priznanje, govori tudi osebno povabilo predsednika Mednarodne zveze primerjalne literature Manfreda Schmelinga, naslovljeno potem, ko so bili formalno že vsi roki prijav mimo, naj na srečanju letošnjega kongresa ICLA/AILC v Seulu REELC/ENCLS organizira svojo posebno tematsko delavnico *Comparative Literature, Europe(s), the World: Legacies and Perspectives*, kar je pomenilo, da je bilo mogoče tudi v tem kontekstu ob predstavitvi rezultatov evrokomparativizma hkrati spregovoriti tudi o spletišču kot infrastrukturni podpori ZRC SAZU. Na seulskem kongresu pa je REELC/ENCLS beležil še en uspeh, saj ga je Theo d'Haen, predsednik Fédération internationale des langues et littératures modernes (FILLM), ki je neposreden del UNESCO-ve piramide mednarodnih združenj, povabil, da se vpiše v njegov register, s tem pa mu bo podeljen enakovreden status, kot asociacijam ICLA, MLA, Modern Humanities Research Association (MHRA), International Committee of Slavists (ICS), Poetics and Linguistics Association (PALA), itd.

Samo spletišče REELC odpira tudi možnosti za eksperimentalno raziskovalno delo na področju, kjer se stikata računalniška obdelava podatkov in metode sodobne literarne vede oz. komparativistike. Delovanje spletišča je bilo po predhodnem nekajmesečnem testnem delovanju predstavljeno na drugem kongresu REELC/ENCLS v Clermont-Ferrandu v septembru 2007, njegova nadgradnja pa je bila izvedena in predstavljena leta 2009 na kongresu v Vilni. Projekt dejansko prekriva širši kontekst literarnih ved in humanistike, ker je že v izhodišču zavrnil možnost statičnega informacijskega spletišča, pa tudi to, da je zgolj omejenemu krogu dostopen »sistem za upravljanje z vsebinami«. Ker je zamišljen in oblikovan kot odprt, dinamičen sistem, v katerem sodeluje evrokomparativistična

[2] V sklepnem dokumentu ustanovnega sestanka REELC/ENCLS je vzpostavitev takšnih spletnih strani posebej izpostavljena (Montandon 2001: 2).

skupnost članstva neposredno, lahko omogoča in pravzaprav olajša posodabljanje podatkov na spletnem mestu, kar ga bistveno razmejuje od možnosti, ki jih poznajo natisnjene informacijske brošure.

Spletišče kot celoto bi bilo mogoče zajeti pod pojmom »telematična družba«, kot izraz pojmuje Vilém Flusser v svojih bohumskih predavanjih iz leta 1991, zbranih v knjigi *Kommunikologie weiter denken*, ki sta jo uredniško podpisala Silvia Wagnermaier in Siegfried Zielinski. Spletišče je mreža povezav med vozlišči, ali, z drugo besedo, urejen arhiv, ki ga sestavljajo po eni strani objavljene vsebine (literarnovedne razprave ali objave znanstvenih srečanj ali najave knjig), z druge strani pa tudi sami uporabniki, ki so zaradi tega enote enake vrste kot npr. razprave. Obstaja pa seveda pomembna razlika, saj je podatkovna zbirka uporabnikov, literarnih komparativistov ter drugih delujočih v humanistiki, ki se osredotočajo na vprašanja literatur in kultur, obenem nosilec informacij o bibliografijah ter raziskovalnih fokusih posameznih raziskovalcev, razpršenih tako rekoč po vsem svetu, istočasno pa tudi orodje za upravljanje z arhivom kot odprto mrežo. Sistem za upravljanje z vsebinami predvsem ureja pravice posameznih uporabnikov, ki so obenem kompleksno diferencirane zaradi razvejane tipologije, t.i. pasivnih elementov arhiva (oz. pasivnih vidikov, ko gre za objavljene vsebine) ter aktivnih enot arhiva (ko gre za uporabnike same).

In ravno na tem mestu se pokaže specifika spletišča REELC/ENCLS, saj aktivni princip predstavlja mreža uporabnikov, od katerih je administrator zgolj tisti v množici, ki ureja odnose; lahko sankcionira »prestopke«, ne more pa zagotoviti obstoja same vsebine. Razlog je seveda obseg mreže, evropska in svetovna literarna veda, ki jo podatkovno oskrbuje sama spletna skupnost. Projekt se potemtakem udejanja skozi vpise spletne skupnosti, to pa pomeni, da se vhodni podatki vnašajo kot dejavnost udeležencev. Projekt se tako uresničuje kot delo spletne skupnosti, je nabor vzajemne mrežne aktivnosti in ne nabor izjav, kot v predstavitvenem prospektu ali kot ga nudi pretežno enosmerni informacijski portal.

Komparativistična zasnova seveda ni izključujoča, ampak se poudarja obče literarni, kulturni in medijskoprimerjalni vidik. Platformo določata dve nalogi: vzpostavitev odprte dinamične podatkovne zbirke literarnih ved ter oblikovanje računalniških in kulturnih vmesnikov za dostopanje do »živega« arhiva dogajanja literatur in kultur. Namen projekta je uresničevati selitev gradiv literarnih ved na splet, da bi bila v dobesednem smislu besedila literature in razpravljanj o njej dosegljivejša.

Omenjeni namen spleta REELC/ENCLS odpre tudi vprašanja avtorskih pravic. Ukiniti jih seveda ni mogoče, ne z vidika vztrajnosti družbenega podsistema, pa tudi ne z logičnega vidika, saj informacija brez vrednosti – namreč, informacijske vrednosti kot še ne povsem izoblikovanega korelata vrednosti avtorjeve lastnine na delu – sploh ni informacija, ki bi lahko vstopala v človeško mišljenje. S tega vidika je nastala tudi programatična pobuda spletnega urednika REELC/ENCLS Aleša Vaupotiča k »samoarhiviranju« člankov (prim. http://reelc.net/?q=forum/self-archiving-reelcencls-presentation-11-september-2009).

1. Primeri samoarhiviranja običajno označujejo shranjevanje recenziranih znanstvenih objav, disertacij in znanstvenih monografij itd. v različnih odprto dostopnih spletnih arhivih (bodisi v arhivih posameznih avtorjev ali institucij, kot so univerze ali raziskovalni centri). Njihov namen je povečati dostopnost, uporabo (branje) in ne nazadnje citiranost člankov (http://en.wikipedia.org/wiki/Self-archiving).
2. To, kar označuje licenca Creative Commons/Ustvarjalna gmajna, omogoča, da avtorji učinkovito upravljajo s svojimi avtorskimi pravicami, določene zadržijo, drugim se odrečejo. Zato lahko rečemo, da Ustvarjalna gmajna pravzaprav diferenciira polje avtorskih pravic in omogoča njegovo prilagoditev spletnemu stanju. Seveda je tisti, ki odloča o svoji lastnini, še vedno avtor sam, na voljo pa mu je sprememba izhodiščne licence »vse pravice pridržane« v »nekatere pravice pridržane«. Opozoriti velja na razprave, ki se ukvarjajo z znanstvenim objavljanjem in vprašanji avtorskih pravic. (Glej povezave: http://sciencecommons.org, http://creativecommons.si in http://sciencecommons.org/wp-content/uploads/Science-Commons_Concept_Paper.pdf.)
3. Primer: arXiv. *arXiv* je storitev za elektronsko objavljanje raziskovalnih člankov s področij fizike, matematike, nelinearne znanosti, računalništva, kvantitativne biologije, statistike, kvantitativnega finančništva. Vsebina acXiva ustreza akademskim standardom univerze Cor-

nell, ki upravlja s tem repozitorijem in je tudi njegov lastnik. Celoten potek objav recenziranih člankov poteka v okvirih arhiva, članek pa se po dejanski objavi seveda ne izbriše – že zgolj ta možnost pa kaže na problematičnost sedanjega stanja. (Primer poročila o statusu znanstvene objave, tako imenovano »stanje pred objavo«: A preprint: »Comments: 18 pages, 15 figures, Submitted to MNRAS« http://arxiv.org.)

4. Leta 2009 je, po poročilih digitalnega repozitorija Eprints, 91 % t. i. recenziranih revij podpiralo avtorjevo samoarhiviranje predobjav (preprint) ali celo objavljenih del. Pri tem je pomembno, da založnik lahko prepove predobjavo ob objavi sprejetega članka, dejstvo pa je, da je prvo predmet uredniške politike in šele drugo stvar prava, ki varuje lastninske pravice (http://www.eprints.org/openaccess/self-faq/#publisher-forbids).
5. *Oxford Journals* pa o tej temi na svojih spletnih straneh objavlja tole stališče: »Avtorji smejo naložiti v spletne institucionalne ali centralizirane arhive sprejete rokopise v obliki PDF (»post-print*«) […], vendar pa je treba javno dostopnost člankov omogočiti šele dvanajst mesecev po prvi spletni objavi revije« (http://www.oxfordjournals.org/access_purchase/self-archiving_policya.html). Enako stališče, kot ga ima *Oxford Journals*, je leta 2008 sprejela tudi revija *Primerjalna književnost*.

Spletišče REELC omogoča svojim članom – članstvo je v tej fazi brezplačno in je možno z registracijo na spletu – samoarhiviranje in s tem zbiranje člankov v odptem arhivu, kar seveda zagotavlja prednost, da relevantna literarnovedna besedila v odprtem dostopu javno prezentiramo in jih dajemo v obtok mednarodni strokovni javnosti.

Jola Škulj (ZRC SAZU) in
Aleš Vaupotič (Visoka šola za dizajn, Ljubljana)

VIRI

MONTANDON, Alain, 2001: *Compte-rendu de la journée comparatiste européenne*. Pariz: REELC/ENCLS Minutes. 1–3.

FLUSSER, Vilém, 2009: *Kommunikologie weiter denken. Die »Bochumer Vorlesungen«*. Silvia Wagnermeier in Siegried Zielinski (ur.). Predgovor Friedrich A. Kittler in sklepna beseda Silvia Wagnermeier. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

RAZISKAVA *JEZIKOVNE PRVINE SUBJEKTIVNOSTI V SLOVENSKEM NOVINARSKEM DISKURZU*

V raziskavi Jezikovne prvine subjektivnosti[3] v slovenskem novinarskem diskurzu4 z jezikoslovnega stališča reflektiramo ločevalno normo,[5] ki je v novinarski poklicni ideologiji razumljena kot eden ključnih mehanizmov za zagotavljanje objektivnosti

[3] V angleški literaturi se z raziskovanim pojavom – odvisno od jezikoslovnega pristopa – najpogosteje povezujejo termini *evaluation, appraisal, attitude, stance, opinion in sentiment* (Thampson in Huston 2000: 2), ki jih za potrebe tega prispevka združujemo v pojem (jezikovne) prvine subjektivnosti.

[4] Raziskava na Centru za družboslovnoterminološko in publicistično raziskovanje Fakultete za družbene vede poteka od februarja 2010. V prvi fazi raziskave, ki je potekala od februarja do junija 2010, je sodelovalo 32 podiplomskih študentov novinarstva, ki se jim za sodelovanje iskreno zahvaljujemo.

[5] Ločevalna norma predpostavlja možnost in nujnost ločevanja med dejstvi in njihovo interpretacijo oziroma dejstvenim in mnenjskim novinarskim diskurzom. Sodobni koncept ločevalne norme je v svojem bistvu paradoksalen; kljub zavesti, da nepristranskost in dejstvenost novinarskih besedil ni merilo za to, kako natančno in neizkrivljeno novinarski diskurz poustvarja izvenbesedilno realnost, temveč kako uspešno diskurzivno oblikovano in posredovano podobo sveta, vključno z vsemi vrednostnimi in ideološkimi sistemi, ki jo sooblikujejo, naturalizira in normalizira, predpostavlja, da se tvorec lahko odloči, da se bo pri sporočanju izognil izražanju subjektivnega odnosa do sporočenega. Prek izbora izraznih sredstev se tvorec konstituira kot neangažiran, anonimen iz lastnega sporočila izvzet posredovalec informacij, kot glas institucije novinarstva, in ne kot posameznik. Objektivnost, dosežena prek upoštevanja ločevalne norme, je v tem smislu izrazni, jezikovni oziroma stilni učinek (Iedema, Feez in White 1994, Hall 2004: 207, Hartley 2004: 182, Putnam 2004).

novinarskega diskurza in je obenem podlaga za zvrstno delitev na informativne (objektivizirane) in interpretativne (subjektivizirane) žanre.[6]

Namen raziskave je dosedanje slovensko jezikoslovno raziskovanje razlik med dejstvenimi (informativnimi, poročevalnimi, objektiviziranimi) in mnenjskimi (interpretativnimi, presojevalnimi, subjektiviziranimi) novinarskimi besedili (Korošec 1977, 1993, 1998, 2002, Kalin Golob 2000, 2003, 2004), ki je bilo utemeljeno v funkcijskozvrstnem pogledu na jezik in je kot temeljno metodološko orodje uporabljalo jezikovnostilno analizo,[7] razširiti s skladenjsko, semantično in strukturno analizo novinarskih besedil, ki bi omogočila celovitejši uvid o tem, kako in koliko se pravzaprav razlikujejo besedila, ki so skladno z novinarsko poklicno ideologijo prek žanrskih oznak ter razpoznavne tipografije in topografije[8] naslovniku predstavljena bodisi kot dejstvena ali mnenjska. Poleg tega pa želimo preveriti, ali in do katere mere je mogoče raziskovanje jezikovnih prvin subjektivnosti v novinarskem diskurzu avtomatizirati ter poiskati temu primeren model označevanja in programska orodja.

Prva faza raziskave, ki je bila namenjena predvsem preverjanju uporabnosti v že uveljavljenih teorij in modelov jezikovnih prvin subjektivnosti za raziskovanje slovenskega novinarskega diskurza, je potekala na manjšem vzorcu besedil (dva primerljiva približno 20.000 besed obsegajoča korpusa, od katerih prvi obsega 26 poročil, drugi pa 23 komentarjev in kolumen) sedmih slovenskih dnevnikov, njihovih prilog in spletnih različic,[9] ki so tematizirala afero Baričević.[10] Ta besedila smo označevali skladno z modelom jezikovnih sredstev vrednotenja, ki ga je v okviru sistemsko-funkcijskega jezikoslovja razvila sydneyjska šola (Martin in White 2005), modelom, ki ga je posebej za proučevanje razlik med prvinami subjektivnosti v tabloidnem in resnem angleškem tisku razvila M. Bednerek (2006),[11] ter metabesedilnim pristopom

---

[6] Teorija slovenskih novinarskih vrst, ki jo po M. Košir (1988: 63) povzemajo tudi drugi raziskovalci slovenskih novinarskih besedil, tako ločuje med informativno zvrstjo, ki jo tvorijo žanri vestičarske, poročevalske, reportažne in pogovorne vrste ter in interpretativno zvrstjo, v katero so uvrščeni žanri komentatorske, portretne in člankarske vrste.

[7] Izkazuje se, da je tak pristop, ki se utemeljuje v razlikovanju med procesoma avtomatizacije in aktualizacije jezikovnih sredstev ter njihove inherentne oziroma adherentne stilne zaznamovanosti (Akhmanova 1972: 17) in denotativnosti oziroma konotativnosti pomenov, za jezikoslovno raziskovanje uresničevanja ločevalne norme v novinarskem diskurzu pomanjkljiv iz več razlogov; aktualizacija jezikovnih sredstev se pojavlja tudi v žanrih informativne zvrsti (Červ 2008, Kalin Golob 2004) in torej ne more biti merodajen kriterij za to, kar je kot subjektivnost, mnenjskost in vrednotenje razumljeno v novinarski poklicni ideologiji, poleg tega pa jezikovnostilna analiza zaradi osredotočanja na stilni učinek jezikovnih sredstev spregleduje izražanje mnenj, čustev in vrednostnih sodb prek stilno nevtralnih jezikovnih sredstev. Večina dosedanjih raziskav se je osredotočala na leksiko, praktično neraziskane pa so ostale skadenjske razlike med objektiviziranimi in subjektiviziranimi besedili, zaradi izhodiščno funkcijskozvrstnega pristopa pa so bila besedila informativne in interpretativne zvrsti obravnavana kot homogena jezikovna celota, pri čemer se je zanemarjalo potencialne kvantitativne in kvalitativne razlike v rabi jezikovnih prvin subjektivnosti med žanri ene in druge zvrsti.

[8] Glej Herman in Jufer (2001), Agnès (2002).

[9] Celotni nabor besedil za raziskavo obsega besedila, ki so bila o aferi Baričevič objavljena v *Delu* in *Dnevniku* ter njunih sobotnih prilogah, v *Slovenskih novicah*, na spletnih straneh teh dveh dnevnikov ter na spletnih portalih *Rtvslo.si*, *Žurnal24.si*, *Siol.net* in *Požareport.si* v obdobju treh tednov po dogodku, ki je sprožil afero.

[10] Za začetno fazo raziskovanja jezikovnih sredstev subjektivnosti v novinarskih besedilih se je zdelo primerno izbrati besedila, kjer bi bilo takih sredstev čim več in bi bila čim bolj raznolika. Odločili smo se za tematiko, ki so jo mediji poimenovali afera Baričevič. Poročanje o nasilni smrti zdravnika Baričeviča ter o njenem ozadju, povezanem z domnevnimi nepravilnostmi in zlorabami položaja slovenske politične elite, je namreč v medijih kmalu dobila prvine pojava moralne panike (Goode in Ben-Yahudi 1994), za katerega je značilno, da je tematizirano dogajanje v medijih razpoznano kot grožnja družbenemu redu, zaradi česar se mediji nanj odzovejo z obsojanjem in nesorazmernim izražanjem zaskrbljenosti (Bulc 2003), kar seveda povečuje stopnjo mnenjskih oziroma vrednotenjskih prvin v besedilih.

[11] Oba pristopa jezikovna sredstva subjektivnosti proučujeta v okviru koncepta vrednotenja – torej razmerja tvorcev do izvenjezikovne realnosti, ki se uresničuje kot mnenja, ocene, hotenja, čustveni odzivi, gotovost oz. dvom o resničnosti dogodkov ali propozicij itd., in ki je pogojeno s širšim družbenim vrednostnim in ideološikim kontekstom ter zato kot

(Hyland 2005, Pisanski Peterlin 2005). Primerjali smo njihove prednosti in slabosti ter na njihovi podlagi skušali oblikovati model, primeren za raziskovanje slovenskih novinarskih besedil. Obenem smo, izhajajoč iz besediloslovnega pristopa členjenja besedila na sporočanjske poteze[12](Swales 1990, Bhatia 2004), skušali oblikovati medele sporočanjskih potez poročil, komentarjev in kolumen, da bi ugotovili, kje v besedilih in s kakšnim sporočanjskim namenom se pojavljajo jezikovne prvine subjektivnosti.

V primerjavi različnih teorij smo ocenili, da bi bil model M. Bednarek lahko dobra podlaga za novo metodologijo raziskovanja jezikovnih sredstev subjektivnosti v slovenskem novinarskem diskurzu, pri čemer bi bilo treba podrobneje razčleniti dimenzijo odnosa, dimenziji zanesljivosti in dokazanosti uskladiti z v slovenskem raziskovanju že uveljavljeno teorijo sklicevalnosti ter združiti oziroma izločiti nekatere obrobne dimenzije njenega modela. Pri oblikovanju modela sporočanjskih potez se je izkazalo, da je tega veliko lažje oblikovati za poročila, medtem ko so si komentarji in kolumne zaradi izrazitejše avtorskosti strukturno tako različni, da enotnega modela sporočanjskih potez praktično ni mogoče vzpostaviti.

Gaja Červ *(Fakulteta za družbene vede v Ljubljani)*

Literatura

Agnès, Yves: *Manuel de journalisme. Ecrire pour le journal.* Paris: La Découverte.

Akhmanova, Olga, 1972: *Linguostylistics: Theory and Method.* Paris: Mouton.

Bednarek, Monika, 2006: *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. London: Continuum.

Bhatia, Vijay K., 2004: *Worlds of Written Discourse.* London, New York: Continuum.

Bulc, Gregor, 2003: Serijski morilci mačk. Moralna panika in mladinsko prestopništvo. *Teorija in praksa 40.* 245–266.

Červ, Gaja, 2008: Poročevalske metafore, ujete v metaforo ogledala realnosti. V M. Kalin Golob, N. Logar in A. Grizold (ur.): *Jezikovna prepletanja.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Goode, Erich, Nachman Ben-Yahuda, 1994: Moral Panics: *The social Construction of Deviance.* Oxford: Blackwell.

Hall, Stuart, 2004: Lastnosti novičarskih fotografij. V B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.): *Medijska kultura: kako brati medijske tekste,* str. 193–209. Ljubljana: Študentska založba.

Hartley, John 2004: Novinarstvo in vizualizacija resnice. V B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.): *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, str. 179–89. Ljubljana: Študentska založba.

Herman, Thierry, Nicole Jufer, 2001: L'éditorial, "vitrine ideologique du journal"? Semen 13. Dostopno prek http://semen.revues.org/document2610. html (11. 6. 2008).

Hyland, Ken, 2005: *Metadiscourse.* London/New York: Continuum.

Huston, Susan, Geoff Thompson, 2000: Evaluation: An Introduction. 1–27. V S. Huston in G. Thompson (ur.): *Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse.* New York: Oxford University press.

Iedema, Rick, Susan Feez in Peter White, 1994: Appraisal in Journalistic Discourse. 1–31. Dostopno prek: http://grammatics.com/appraisal/MediaLit-Appraise.pdf (2. 2. 2010).

Kalin Golob, Monika, 2000: Uvodniki v prvem slovenskem dnevniku. V S. Splichal (ur.): *Vregov zbornik*. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, FDV. 31–38.

Kalin Golob, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalskega stila*. Ljubljana: Jutro.

Kalin Golob. Monika 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41/3–4. 703–11.

Korošec, Tomo, 1977: Nekaj pogledov na avtomatizacijo in aktualizacijo. *Slavistična revija* 4. 457–64.

Korošec, Tomo, 1993: Odraz sodobnih političnih sprememb v jeziku slovenskega časopisja. *Teorija in praksa* 30/11–12. 1226–1233.

Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva.* Ljubljana: Kmečki glas.

Korošec, Tomo, 2002: Razčlemba razžalitev v tiskanih medijih. Jezikoslovna izhodišča. V T. Korošec in M. Kalin Golob (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 4–30.

Košir, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst.* Ljubljana: Državna založba.

Martin, James R. in Peter R. R. White, 2005: *The Language of Evaluation: Appraisal in English.* New York: Palgrave Macmillan.

---

koncept časo-prostorsko spremenljivo. Vrednotenje s svojimi dimenzijami je torej primarno definirano kot predjezikovna, v jeziku pa kot semantična kategorija, ki se lahko uresničuje prek zelo raznolikih leksikalno-skladenjskih pojavnosti (Iedema et al. 1994, Thompson in Huston 2000: 2, 14).

[12] V izvirniku *move structure analysis.*

Pisanski Peterlin, Agnes, 2005: *Konvencije rabe metabesedilnih elementov.*Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija).

Putnam, Hillary, 2002: *The collapse of the fact/value dichotomy and other essays*. Harvard: Harvard University Press.

Schudson, Michael, 2003: *The Sociology of News*. New York, London: W. W. Norton & Company.

Swales, John M., 1990: *Genre Analysis: English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

NOVA ČASTNA ČLANA SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Upravni odbor Slavističnega društva Slovenije je na svoji redni seji dne 2. julija 2010 sklenil predlagati Občnemu zboru, naj bosta na Slovenskem slavističnem kongresu v Ljubljani dne 1. oktobra 2010 za nova častna člana Slavističnega društva Slovenije imenovana prof. dr. Ada Vidovič Muha in prof. dr. Zoltan Jan. Predloga sta podkrepljena z utemeljitvama prof. dr. Erike Kržišnik in Andrejke Šušmelj.

Ada Vidovič Muha

Red. prof. dr. Ada Vidovič Muha je kot jezikoslovka že dlje časa opazno prepoznavna v slovenističnem jezikoslovju in tudi prek njegovih meja, v jezikoslovju sploh. Prepoznavna je tudi v javnosti, in sicer s prispevkom k slovenski kulturi, posebej jezikovni. S svojim premišljevanjem in delom v zvezi s statusom slovenskega jezika in še bolj z njegovimi eksistencialnimi in esencialnimi razsežnostmi, potrebnimi za opisovanje in razlaganje sodobnega sveta in življenja prav na vseh ravneh, dopoveduje, da globalizacija dela svet manj uni-verzalen kakor uni-formiran. Svoje delo jemlje resno in ga opravlja strastno, ali kakor je že bilo zapisano, s Krasa je v Ljubljano s seboj prinesla trdnost, ki jo na tem delu Slovenije utrjuje burja, in nekaj pregovorne kraške trme, ki človeku še kako prav pride.

Svoje jezikoslovne učitelje in vzornike je v skladu s samo seboj našla med pomembnimi predstavniki strukturalističnega jezikoslovja, zlasti praške šole. Navdušenost nad njo je iz Prage prinesla v kolektiv leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in v svoje delo pri *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* – je soavtorica in sourednica prvih treh knjig (1970, 1975, 1979). Tako strokovno, jezikoslovno, kakor službeno ni ostala samo pri tem, čeprav ne enega ne drugega nikoli ni zares zapustila: skupaj s češkim strukturalizmom se je razvijala dalje v smeri funkcijskega jezikoslovja, in ko se je konec 70. let od dela pri slovarju in na Inštitutu preselila v – njenemu človeškemu bistvu kljub vsemu bolj prilegajoči se – pedagoško-znanstveni slovenistični strokovni prostor na Filozofski fakulteti, je s seboj prinesla svojo usmerjenost v leksikologijo, ki je doslej, kljub novim področjem jezikoslovja, ki jih obiskuje, ni zares zapustila. V teh okvirih sta tudi njeno magistrsko in doktorsko delo, prvo *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza* (1977), drugo *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku* (1983). Zanimivo je, da je v svoji prvi monografiji *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk* leta 1988 objavila – predelano in problemsko seveda razširjeno – temo zadnje, medtem ko se je k prvi vrnila šele leta 2000 z delom *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, v katerem je podana na Slovenskem doslej najbolj celovito izdelana teorija semantike. Zdi se, da je v luči te primerjave najbolj nazorno viden njen strokovni in raziskovalni razvoj v vmesnih triindvajsetih letih.

Ada Vidovič Muha je poleg tega tudi avtorica nad sto strokovnih in znanstvenih člankov in razprav. Pomemben je njen prispevek k delu Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik – kot predsednica programa Slovenščina na tujih univerzah je močno razširila prisotnost slovenistike na univerzah po svetu – in sploh k delu Oddelka za slovenistiko – po osamosvojitvi iz Oddelka za slovanske jezike in književnosti je bila v štud. letih 2002/03 in 2003/04 njegova prva predstojnica. In ne nazadnje je pomembno tudi dejstvo, da za razvoj slovenističnega in drugega jezikoslovja od leta 1997 skrbi kot glavna urednica za jezikoslovje pri *Slavistični reviji*, katere izdajatelj je ravno Slavistično društvo Slovenije.

Red. prof. dr. ***Erika Kržišnik***
Ljubljana, junij 2008

Zoltan Jan

Izr. prof. dr. Zoltan Jan, državni svetnik, zgledno povezuje različna delovna področja. Njegovo prizadevanje, dosežki in uspehi so v čast slovenistični stroki, poklicu učitelja in Slavističnega društva Slovenije.

Rodil se je 11. novembra 1947 v Novi Gorici, kjer živi. Po maturi na novogoriški gimnaziji je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je tudi doktoriral s tezo *Recepcija slovenske književnosti pri Italijanih*. Med študijem je dvakrat prejel Prešernovo nagrado za študente. Najprej je bil asistent na Filozofski fakulteti v Zadru, za tem ravnatelj knjižnice v Novi Gorici, nato četrt stoletja profesor na Tehniškem šolskem centru v Novi Gorici (1995 je dosegel naziv profesor svetnik) in istočasno (od 1980) zunanji sodelavec filozofske fakultete v Trstu. Sedaj opravlja to delo kot na Filozofski fakulteti v Ljubljani zaposlen lektor na neslovenski univerzi.

Dve mandatni obdobji (1996–2000) je bil predsednik Slavističnega društva Slovenije. Pripravil in vodil je več strokovnih seminarjev, vrsto nacionalnih in mednarodnih znanstvenih sestankov ter uredil zbornike prispevkov, med katerimi izstopajo štirje slovenski nacionalni kongresi in štirikrat izvedeni Škrabčevi dnevi. Z referati je nastopil na strokovnih posvetovanjih Slavističnega društva Slovenije in mednarodnih znanstvenih sestankih. Štirikrat je bil tudi eden izmed vodij Vseslovenskega tekmovanja v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje, ki se ga je vsako leto udeležilo domala 10.000 osnovnošolcev ter dijakov in učencev srednjih šol.

Kot vodja ekspertne skupine je leta 2002 pripravil (verificiran in javno priznan) program dodiplomskega univerzitetnega študija slovenskega jezika in književnosti. Večkrat je bil mentor študentom na dodiplomskem in podiplomskem študiju na domačih in tujih univerzah. Od 1990 je član komisije za pospeševanje slovenščine na tujih univerzah na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Občasno sodeluje v različnih delovnih telesih ministrstev za šolstvo in znanost ter drugih organih.

Od 1989 do 1993 je opravljal vodilne funkcije v šolskih sindikatih, leta 1991, ko so potekali zaostreni boji in stavke, pa je bil tudi predsednik Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti. Leta 1993 je bil prvič, leta 2007 pa četrtič izvoljen za člana Državnega sveta Republike Slovenije kot predstavnik interesov vzgoje in izobraževanja (državni svetnik z najdaljšim stažem). Tri mandate je predsedoval komisiji državnega sveta za družbene dejavnosti, ki je matično delovno telo za področje vzgoje in izobraževanja, visokega šolstva, znanosti, kulture, zdravstva in sociale, četrti mandat pa je predsednik komisije za znanost, kulturo, šolstvo in šport, dva mandata je poleg tega tudi član komisije za mednarodne odnose. Kot državni svetnik je pripravil zakonske predloge za področje psihološke dejavnosti, o slovenskem jeziku kot uradnem jeziku RS ter sodeloval pri različnih drugih zakonskih pobudah in predlogih za obvezno interpretacijo posameznih zakonskih določil. Uspešno je zagovarjal predloge za odložilne vete. Pripravil, vodil ali sodeloval je pri vrsti javnih predstavitvah mnenj in posvetih s civilno družbo, uredil vrsto publikacij državnega sveta, bil član različnih mednarodnih delegacij in sodeloval pri drugih aktivnostih Državnega sveta.

Njegova osebna bibliografija obsega okrog 500 enot. Objavil je vrsto razprav, recenzij in monografij s področja literarne zgodovine, pa tudi člankov o bibliotekarstvu, učiteljskem poklicu, metodiki pouka slovenščine in odmevih slovenske književnosti v Italiji ter različnih literarnozgodovinskih vprašanjih. Štiriindvajset let je sourejal revijo *Primorska srečanja*. Pod njegovim vodstvom je bila revija osrednje strokovno-kulturno občilo zahodne Slovenije, vanj je vtkal poznavanje prostora, spoštovanje in sodelovanje z avtorji.

Članom Slavističnega društva Nova Gorica dr. Zoltan Jan ni samo zgleden strokovnjak, temveč tudi dostopen tovariš pri delu, vedno pripravljen na sodelovanje in pomoč pri reševanju različnih strokovnih in stanovskih vprašanj. Tudi ko je dobil vidnejše funkcije na univerzi in v Državnem zboru, je bil vedno pripravljen svetovati in sodelovati pri delu SD Nova Gorica, kar je bilo zaradi njegovega poznavanja razmer izjemno koristno. Vse njegovo delo je prežeto s strokovnostjo, odločnostjo in izjemno delavnostjo, občutimo pa tudi posebno spoštovanje in razumevanje poklica, v katerem prevladujejo ženske.

Andrejka Šušmelj *v imenu Slavističnega*
društva Nova Gorica
Solkan, april 2008

Podporniki 21. Slovenskega slavističnega kongresa Ljubljana 2010:

JAVNA AGENCIJA
ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

SVETOVNA PRESTOLNICA KNJIGE
WORLD BOOK CAPITAL
LJUBLJANA 2010

NKINTERBLOCK

KEMIRA KTM

www.kemira-ktm.si

Izid kongresnega zbornika *Vloge središča – Konvergenca regij in kultur* je podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

Organizatorji 21. Slovenskega slavističnega kongresa Ljubljana 2010:

SLAVISTIČNO DRUŠTVO LJUBLJANA

Ustanova patra Stanislava Škrabca

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije	Slavistično društvo Ljubljana	Ustanova patra Stanislava Škrabca

Organizacijski odbor 21. Slovenskega slavističnega kongresa Ljubljana 2010:
Andreja Pavle
Betka Pohlin
Irena Novak Popov
Matjaž Zaplotnik